

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია
КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის
ინსტიტუტი
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ИМ. И. А. ДЖАВАХИШВИЛИ

საქართველოს ისტორიის წყაროები

14



საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროები
VIII

მუსტაფა ნაიფა

ცნობები საქართველოსა და კავკასიის
შესახებ

თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვეთვითა
და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა
ნ ო დ ა რ შ ე ნ გ ე ლ ი ა მ

მთავარი სარედაქციო კოლეგია

ზ. ალექსიძე, ვ. გაბაშვილი, ი. დოლიძე, რ. კიკნაძე (მთ. რედაქტორის მოადგილე), გ. მელიქიშვილი, ე. მეტრეველი, ს. ყაუხჩიშვილი, შ. ძიძიგური (მთავარი რედაქტორი), ე. ხოშტარია, ნ. ჯანაშია (მთ. რედაქტორის მოადგილე).

სერიის რედაქტორი: ს. ჯიჟია

ტომის რედაქტორი: ს. ჯიჟია

ГЛАВНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

З. Н. Алексидзе, В. Н. Габашвили, Н. С. Джанашиа (зам. главного редактора), Ш. В. Дзидзигური (главный редактор), И. С. Долидзе, С. Г. Каухчишвили, Р. К. Кикнадзе (зам. главного редактора), Г. А. Меликшвили, Е. П. Метревели, Э. В. Хоштария.

Редактор серии С. С. ДЖИКИЯ

Редактор тома С. С. ДЖИКИЯ

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია

ზ. ალექსიძე, ა. ბარამიძე, ვ. ბერიძე, ვ. გაბაშვილი, თ. გამყრელიძე, კ. გრიგოლია, ი. დოლიძე, მ. დუმბაძე, რ. კიკნაძე, ქ. ლომთათიძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი (თავმჯდომარის მოადგილე), ე. მეტრეველი (თავმჯდომარის მოადგილე), ა. სურგულაძე, ს. ყაუხჩიშვილი, შ. ძიძიგური (თავმჯდომარე), მ. შანიძე, ნ. შოშიაშვილი, ე. ხოშტარია, ნ. ჯანაშია, ს. ჯიქია.
კომისიის მდივანი მ. აბაშიძე.

КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

З. Н. Алексидзе, А. Г. Барамидзе, В. В. Беридзе, В. Н. Габашвили, Т. В. Гамкрелидзе, К. Г. Григолия, Н. С. Джанашиа, С. С. Джинкя, Ш. В. Дзидзигური (председатель), И. С. Долидзе, М. К. Думбадзе, С. Г. Каухчишвили, Р. К. Кикнадзе, К. В. Ломтатидзе, М. Д. Лордкипанидзе, Г. А. Меликишвили (зам. председателя), Е. П. Метревели (зам. председателя), А. Н. Сургуладзе, М. А. Шанидзе, Н. Ф. Шошпашвили, Э. В. Хоштария.

Секретарь комиссии М. Д. А б а ш и д з е.

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის გამოცემები

1. შაჰ-თამაზის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან, სპარსული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო კ. ტაბატაძემ, თბ., 1976. წიგნი 1.
2. აბრაამ ერევანცი, ომების ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ, თბ., 1976. წიგნი 2.
3. სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ქართული თარგმანი და წინასიტყვაობა დაურთო ელ. ფუთურიძემ, თბ., 1977. წიგნი 3.
4. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთას“ ძველი ქართული თარგმანები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1978. წიგნი 4.
5. გ. აბრამიშვილი, სტეფანოზ მამთალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში, თბ., 1977. წიგნი 5.
6. ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის სომხური წარწერები, თბ., 1978. წიგნი 6.
7. ტბეთის სულთა მატიანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბ., 1977. წიგნი 7.
8. სომხურ ხელნაწერთა XIV—XV საუკუნეების ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და შენიშვნები დაურთო ა. აბდლაძემ, თბ., 1978. წიგნი 8.
9. „სამყაროს საკვირველებათა“ ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1978. წიგნი 9.
10. ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გიული ალასანიამ, თბ., 1978, წიგნი 10.
11. Яков Цуртавели, Мученичество Шушаник. Перевод В. Д. Дондуа, Введение и примечания З. Н. Алексидзе. Тб., 1978, книга 11.

შინაარსი

მუსტაფა ნაიმა და მისი „ისტორია“	9
ქართული თარგმანი	81
შენიშვნები	245
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	270
რეზიუმე (ინგლისურ ენაზე)	288
საძიებლები	315
თურქული ტექსტი	337

СОДЕРЖАНИЕ

Мустафа Найма и его «История»	9
Грузинский перевод	81
Замечания	245
Резюме на русском языке.	270
Резюме на английском языке	288
Указатели	315
Турецкий текст	337

CONTENTS

Mustafa Naima and his «History»	9
Georgian Translation	81
Notes	245
Summary in Russian	270
Summary in English	288
Index	315
Turkish Text	337

მუსტაფა ნაიმა და მისი „ისტორია“

ოსმალეთ-საქართველოს ისტორიული ურთიერთობის მთელი რიგი საკითხების შესასწავლად, ქართულ მასალებთან ერთად, დიდი მნიშვნელობა აქვს ოსმალურ ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია XVII საუკუნის ოსმალური ისტორიოგრაფიული ნაშრომები, რომლებშიც უხვად არის გაბნეული ცნობები საქართველოსა და მისი ცალკეული სამეფო-სამთავროების შესახებ. ოსმალთა ისტორიკოსები დაწვრილებით მოგვითხრობენ სამხედრო-პოლიტიკურ ამბებს, აგვიწერენ ბრძოლების ეპიზოდებს, მეფეთა და მთავართა საქმიანობას, საქართველოს ცალკეულ პროვინციებში ოსმალთა ლაშქრის შემოსევებს და სხვ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიული თხზულებების, ნარატიული, დოკუმენტური და სხვა ხასიათის წყაროების სიუხვით ოსმალეთის იმპერია წარმოადგენს ბედნიერ გამოჩაკლისს. ჯერ კიდევ სელჩუკთა სახელმწიფოში სახელმწიფოს მეთაურების გარშემო შემოკრებილი იყვნენ ისტორიოგრაფები, ქრონიკის ავტორები, მეცნიერ-ფილოსოფოსები, პოეტები და სხვა დარგის სწავლულები, რომლებიც აღწერდნენ სელჩუკთა სახელმწიფოს ისტორიას. ისტორიული ქრონიკების შექმნის ტრადიცია განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელდა ოსმალთა სახელმწიფოში. XVII საუკუნის ბოლოსათვის საკმაოდ მომრავლდნენ მოხალისე მემატიანე-ისტორიკოსები, რომლებიც თავიანთი თხზულებების წერის დროს ამბების გადმოცემას, ჩვეულებრივ, იწყებდნენ უძველესი დროიდან. ისინი დაწვრილებით გადმოგვცემდნენ ოსმალეთის სახელმწიფოს ისტორიას მისი შექმნის პირველი დღეებიდან თავიანთი თანამედროვე ხანის ჩათვლით. როგორც სამართლიანად შენიშნავდა ა. ტვერიტინოვა, ამ ქრონიკების ავტორები, სულთნის კარისადმი სიახლოვისდა მიხედვით, სხვადასხვანაირად განიცდიდნენ სასახლის წრეების ოფიციალური შეხედულებების ზეგავლენას, რითაც შეიძლება აიხსნას ამ კატეგორიის მემატიანეთა თხზულებებში ერთი და იმავე მოვ-

ლენის სხვადასხვანაირი შეფასება¹. მათ შორის აღსანიშნავია: აშიკ ფაშა-ზადე, ორუჯ ადილი, მეჰმედ ნეშრი, იბნ არაბშაჰი, იღრის ბითლისი, ქათბე ჩელები (პაჯი კალფა), იბრაჰიმ ფეჩევი, კოჯა ჰუსეინი და სხვ.

ამ მემბტიანეთა თხზულებებში დაცული ცნობები საკმაოდ ვრცელ და დაწვრილებით სურათს იძლევა XV—XVII საუკუნეთა ოსმალეთის იმპერიის ისტორიის ცალკეულ საკითხებზე, აგრეთვე ამ პერიოდის საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნების შესახებაც.

ოსმალური ისტორიოგრაფიული თხზულებების შექმნა იმდენად ფართოდ გავრცელდა, რომ XVII საუკუნის მიწურულისათვის სულთნის კარზე შეიქმნა ოფიციალური ისტორიოგრაფის, ე. წ. „ვაკა-ი ნევისის“ თანამდებობა, რომელიც ოსმალთა სულთანთა კარზე ოსმალთა დინასტიის უკანასკნელ დღემდე არსებობდა. სულთნის კარზე პირველი ოფიციალური ოსმალთა ისტორიკოსი იყო მუსტაფა ნაიმა (1655—1716), რომელმაც აღწერა ოსმალეთის ისტორია 1591 წლიდან 1660 წლამდე. მისი მომდევნო ოფიციალური ისტორიკოსები იყვნენ: მეჰმედ რაშიდი, რომელმაც აღწერა 1660—1722 წლების ოსმალეთის ისტორია, ჩელები-ზადე ასიმ ეფენდი (1722—1729), სუბჰი, სამი, შაჰირი (1730—1743), სულეიმან იზი (1744—1751), აჰმედ ვასიფი (1752—1774), სადულ-ლაჰ ენვერ ეფენდი (1775—1779), აჰმედ ჭევდეთი (1774—1820), აჰმედ ასიმი (1791—1808), ათაულა მეჰმედ შანი-ზადე (1808—1820), მეჰმედ ეს 'ად ეფენდი (1821—1824), აჰმედ ლუთფი (1825—1876). ოსმალეთის იმპერიის უკანასკნელი ოფიციალური ისტორიოგრაფი იყო აბდურაჰმან შერიფი, რომელიც 1925 წელს გარდაიცვალა. ამრიგად, ძნელია ოსმალეთის ისტორიაში მოინახოს პერიოდი, რომელიც აღწერილი არ იყოს ოფიციალურ ოსმალთა ისტორიოგრაფთა თხზულებებში.

„XVII საუკუნის ოსმალეთში ისტორიოგრაფიული მწერლობის ეგზომ აღმავლობა ხასიათდება არა მარტო რაოდენობით, არამედ თვისებრივი მაჩვენებლებითაც“². ამიტომ იყო, რომ აესტრიე-

¹ Аграрный строй Османской империи XV—XVII вв. Документы и материалы, составление, перевод и комментарии А. С. Тверитиновой, М., 1963, с. 4.

² იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჭიქიაშვილი, თბ., 1964, გვ. 9.

ლი მეცნიერი ფრ. კრელიცი შენიშნავდა, ოსმალთა თურქთა კულტურის ისტორიაში XVII—XVIII საუკუნეებს შეიძლება ეწოდოს ისტორიკოსთა საუკუნეო³.

ოსმალთა ისტორიკოსთა თხზულებებში დაცული ცნობები ყოველთვის არ იძლევა ოსმალეთის სახელმწიფოს ისტორიული განვითარების რეალურ სურათს. მათ ნაწერებში შედარებით ნაკლები ადგილი უჭირავს ოსმალეთის მიერ დაპყრობილი ქვეყნების მიმართ მის ნამდვილ დამოკიდებულებას, ძნელდება სულთნის ხელისუფალთა სოციალური საფუძვლებისა და ნამდვილი ბუნების გაგება, საკუთრების გაბატონებული ფორმებისა და გაბატონებულ კლასებსა და ხალხის მასებს შორის სოციალურ ურთიერთობათა არსის შესწავლა. სავესებით ბუნებრივია, რომ ოფიციალური ოსმალთა ისტორიოგრაფები იყვნენ სულთნის ხელისუფლების, გაბატონებული კლასების ინტერესების გამომხატველები, ამიტომ მათ მიერ ჩატარებულ ამა თუ იმ ღონისძიებას კანონზომიერად და გამართლებულად მიიჩნევენ. სულთნის კარის ოფიციალურ ისტორიკოსს ევალბოდა ოსმალეთის ისტორიის შესწავლა დასაბამიდან თანამედროვე ხანამდე, აგრეთვე მიმდინარე ამბების ზუსტი რეგისტრაცია არსებული დოკუმენტებისა და წინამორბედი ისტორიკოსების შრომების საშუალებით.

ბუნებრივია, რომ ოფიციალურ ისტორიკოსთა თხზულებებში გარკვეული ადგილი ჰქონდა დათმობილი საქართველოსთან ოსმალეთისა და ირანის ურთიერთობის საკითხებს. ზოგიერთი ოსმალთა ისტორიკოსისა და მოგზაურის ცნობები საქართველოზე ცნობილია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, თარგმნილია ქართულ ენაზე. მაგრამ აქვე საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ოსმალთა ისტორიკოსთა თხზულებებში გაბნეული ბევრი ცნობა საქართველოს შესახებ ჯერ კიდევ უცნობია ჩვენს ისტორიოგრაფიაში.

შუა საუკუნეთა მდიდარ ოსმალურ ისტორიოგრაფიაში ძნელია მოინახოს რომელიმე ოსმალთა ისტორიკოსი, რომელსაც თავის თხზულებაში ვრცლად არ ჰქონდეს გადმოცემული ცნობები საქართველოს და, საერთოდ, ამიერკავკასიის ქვეყნებში ოსმალთა ლაშქრობებზე. ასევე შეუძლებელია იმ უამრავი დოკუმენტური მასალის უარყოფა, სადაც კონკრეტულადაა მითითებული ოსმალთა

³ F. V. Kraelitz, Der Osmanische Historiker Ibrahim Pecewi, Der Islam, ტ. VIII, სტრასბურგი, 1918, გვ. 252.

თავდასხმებისა და საქართველოში ოსმალური სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის შემოღების ცდებისა და გარკვეულ პროვინციებში ოსმალური მართვა-გამგებლობის გატარების შესახებ. თურქეთის არქივებსა და წიგნთსაცავებში დაცულია აგრეთვე მრავალი მასალა, რომელთა შესწავლა შექს მოპოვებს ოსმალეთ-საქართველოს ისტორიული ურთიერთობის მრავალ კარდინალურ საკითხს.

XVII საუკუნის ოსმალური ისტორიოგრაფიის საუკეთესო წარმომადგენელი და სულთნის კარის პირველი ოფიციალური უამთაღმწერელი იყო მუსტაფა ნაიმა⁴.

მუსტაფა ნაიმა დაიბადა ალეპოში. იგი ახალგაზრდა ჩამოვი-

⁴ ნაიმას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის, მისი თხზულებისა და თარგმანების შესახებ იხ. Fr. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927, გვ. 245—246; Ali Canib (Yön Tem), Naima Tarihi, Istanbul, 1927; Ahmed Refik, Naima. Istanbul, 1932; Ahmed Refik (Altınay), Mênfada Naima Efendi, Tarihi Osman-i Encumeni Mecmuası, Yeni Seri, 24/101, 51—55, Istanbul. Y, 1931; Elmas Tahtacı, Naima Tarihinin III cildinin Yndeksi, Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri, No. 418, 1947; Naima, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Hazırhyan Asaf Halef Çelebi. Istanbul, 1953; M. Cavid Baysun, Naima, İslâm Ansiklopedisi, cilt 9, cüz 90, 1960, Istanbul, გვ. 44—49; Naima, Annals of the Turkish Empire from 1591 to 1659 of the Christ. era. Transl. CH. Fraser, J. London, 1832; Thomas, L. V. A study of Naima Ed. by Ytzkowitz. New York, 1972; M. Münir Aktepe, Naima Tarihinin Yazma Nüshaları Hakkında. Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi. Cilt I, sayı I, 1949; Istanbul; Istanbul Kütüphaneleri Tarih-Cografya Yazmaları Katalogları. 2. fasikül. 1944. Istanbul, გვ. 200—207; В. Д. Смирнов, Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках. СПб, 1903, с. VII.

უკანასკნელ ხანებში სტამბოლში დაიბეჭდა ნაიმას თხზულების პირველი ტომი ლათინოზებულ შრიფტით. იხ. Naima Tarihi, birinci cilt. Istanbul, 1967 (Tarihi Naima Ravzat el-Hüseyn fi Hulusat Ahbar el-Hafikayn, cildi evvel). 1928 წ. 27 თებერვალი. «جمهورية»، نعيما، كوبريلى زاده محمد فواد، ნაიმას თხზულებაში საქართველოს შესახებ დაცული ცნობების ზოგიერთი ადგილი თარგმნილია ქართულად და გამოქვეყნებულია. იხ.: ს. ჭიქია, ცნობა დიდი მოურავის უკანასკნელი დღეების შესახებ ოსმალეთში, ენობის მოამბე, XIII, 1942, თბ., გვ. 207—217. ს. ჭიქია, ეპიზოდი XVI ს. საქართველოს ისტორიიდან. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, თბ., 1954, გვ. 53—56; 6. შენგელია, თურქი ისტორიკოსის მუსტაფა ნაიმას ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 33, თბ., 1960, გვ. 253—264; რადგანაც წინამდებარე გამოცემაში სრულად ქვეყნდება ნაიმას ცნობების ქართული თარგმანი საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ჩვენ ტექსტში უცვლელად შევიტანეთ ზემოაღნიშნული ქართული თარგმანები, სათანადო მეცნიერული კომენტარებით.

და სტამბოლში და იმთავითვე გამოამყლავნა მეცნიერების მრავალი დარგისადმი ინტერესი. მან ყურადღება მიიქცია თავისი განსწავლულობით და სასახლის ბალთაჯიების ოჯახში მიიღეს სამუშაოდ. იქიდან გამოსვლის შემდეგაც აგრძელებდა იგი განათლების მიღებას და ბაიაზიდეს მეჩეთში ისმენდა ლექციებს. ბალთაჯიების ოჯახში ყოფნის დროს ნაიმამ დაიმსახურა სულთნის სიძისა და დიდვეზირის — ნევშეპირლი იბრაჰიმ ეფენდის განსაკუთრებული ყურადღება და სიმპათიები. ნაიმა მას მოუთხრობდა ოსმალეთის ისტორიის საინტერესო ეპიზოდებს და ხოტბას ასხამდა სულთანთა და დიდვეზირთა საქმიანობას.

მუსტაფა ბალთაჯიების ოჯახიდან გადავიდა სახელმწიფო დივანის სამდივანმწიგნობროში, სადაც უბოძეს სახელმწიფო მოხელის თანამდებობა. იგი მალე გახდა დივანის ეფენდი. რადგანაც ამ სამდივანმწიგნობროში მომსახურე პირებს იმთავითვე არქმევდნენ ზედმეტ სახელს (მაჰლასს), მასაც ზედმეტ სახელად „ნაიმი“ უწოდეს. შემდეგი ეს სახელი დაუმკვიდრდა მას და დღეს იგი მუსტაფა ნაიმას სახელითაა ცნობილი.

ნაიმა იმთავითვე გატაცებული იყო ლიტერატურით, ასტრონომიით, მაგრამ განსაკუთრებული მიდრეკილება მაინც ისტორიისადმი გამოამყლავნა. დიდვეზირსა და სახელმწიფოს სხვა წარჩინებულებთან ახლო ურთიერთობისა და ისტორიისადმი განსაკუთრებული სიყვარულის გამო 1699 წელს ნაიმა დაინიშნა ოსმალეთის ოფიციალურ ისტორიოგრაფად — ე. წ. ვაკა-ი ნევისად და სტამბოლის საბაჟოდან გარკვეული რაოდენობის თანხა დაენიშნა სარჩოდ⁵. ამ თანამდებობაზე დანიშვნისთანავე ნაიმამ დიდვეზირს მალე წარუდგინა თავისი ნაშრომის შესავალი ნაწილი, რომელიც მოიწონა დიდვეზირმა და გასამრჯელოც გაუზარდა. ნაიმას ნათესავებისა და ახლობლების სასახლის კარზე დაწინაურების გამო ნაიმამ არაერთი მალალი თანამდებობა მიიღო.

1704 წ. კალაიკოზ აჰმედ ფაშამ, როგორც კი დაიკავა დიდვეზირის პოსტი, ნაიმა ანატოლიის საფინანსო-სააღრიცხვეო უწყებაში მალალ თანამდებობაზე დანიშნა. მაგრამ რამდენიმე წლის შემდეგ ნაიმა საერთოდ ჩამოაშორეს სახელმწიფო საქმიანობას და დედაქალაქიდან გაასახლეს. ნაიმას გადაყენებისა და გასახლების მი-

⁵ I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV, cilt, 2 kısım, XVIII yüzi. Ankara, 1959, გვ. 594; შტრ. M. Cavid Baysun, Naima, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 9, cüz 90. İstanbul, 1960, გვ. 44.

ზეზად მიიჩნევენ მის პირდაპირობას, რეტიციალური პირების გაკილვას და სხვ. ი. უზუნჩარშილის მიხედვით, ეპკვი შეუტანიათ ნაიმას ასტრონომიულ ცხრილებსა და, საერთოდ, მის საქმიანობაზე, ამიტომ გადაუყენებიათ იგი თანამდებობიდან და ჰანიამში გაუგზავნიათ, მაგრამ იგი არ ჩაუყვანიათ გადასახლების ადგილას, დაუტოვებიათ ბოსფორის ციხეში, საიდანაც დიდი თხოვნის შედეგად ბრუსაში გადაუყვანიათ. ერთი წლის შემდეგ ნაიმა კვლავ სტამბოლში დაბრუნდა⁶.

ნაიმას ისევ გაუღიმა ბედმა. იგი კვლავ დააწინაურეს მაღალ თანამდებობაზე და სასახლის მსახურთუხუცესი გახდა, შემდეგ დანიშნეს სადავთარდაროში, ხოლო 1712 წელს მიიწვიეს ანატოლიის მონაგარიშის თანამდებობაზე. ამ პერიოდში ნაიმას კარგი ურთიერთობა ჰქონდა დიდვეზირ დამად ალი ფაშასთან. 1713 წელს დიდვეზირმა ნაიმას დავთარ ემინის თანამდებობა უბოძა და თან წაიყვანა ედირნეში რუსეთთან ურთიერთობის საბოლოოდ მოსაწყესრიგებლად.

ნაიმა ამ პერიოდში იყო სასახლეში მიღებული და პატივცემული პიროვნება, მაგრამ მტკიცე ხასიათის, სამართლიანობისა და პირდაპირობის გამო თავნება დიდვეზირმა დამად ალი ფაშამ მალე შეიძულა, გადააყენა მაღალი თანამდებობიდან და სილაჰდარის ქათიბის თანამდებობაზე ჩამოაქვეითა⁷. ოსმალთა ჯარის მორავიაში ლაშქრობის დროს ნაიმას კვლავ ებოძა ანატოლიის მონაგარიშის თანამდებობა და ლაშქართან ერთად გაგზავნეს მორავიაში. ჯარის დაბრუნების შემდეგ ნაიმა დარჩა მორავიაში, სადაც დანიშნეს დავთარ ემინის ვეჟილის თანამდებობაზე. ნაიმა აქვე, ბალიო ბადრაში, გარდაიცვალა 1716 წელს.

როდესაც მუსტაფა ნაიმა პირველად ოსმალეთის იმპერიის ისტორიაში ოფიციალურ ქამათალმწერლად — კარის ისტორიკოსად დანიშნა, მას გადასცეს ოსმალეთის ისტორიის შავი ხელნაწერები, რომლის ავტორი იყო სასახლესთან დაახლოებული პირი — შარიჰულ მენარ მეჰმედ ეფენდი ზადე აჰმედ ეფენდი. მის ხელნაწერებში გადმოცემული იყო ოსმალეთის ისტორია სულთან აჰმედ I-ის დროიდან (1604—1617)—1656 წლამდე. ამ თხზულების პირველი ნაწილი ჰასან ბეი-ზადეს თხზულებიდან იყო გადაწერილი⁸. ნაიმა

⁶ I. H. Uzunçarşılı, დასახ. ნაშრ., გვ. 596.

⁷ იქვე.

⁸ Naima, Hayatı, Sanatı, Eserleri. Hazırlıyan Asaf Halef Çelebi, İstanbul, 1953, გვ. 6—7.

თავისი ნაშრომის წერისას ძირითადად ამ თხზულებით სარგებლობდა. იგი გადაამუშავა, ზოგი რამ დაუმატა და 1591—1655 წლების ოსმალეთისა და მისი მომიჯნავე ქვეყნების ისტორია გამართა. ქრონოლოგიურად მას დაუმატა ხუთი წლის ისტორია და პირველი ნაწილი 1660 წლის ამბებით დაასრულა⁹. ნაიმამ ამ ექვსტომიან თხზულებას უწოდა “Ravzat ül-Hüseyñ fi Hulasat-ı Ahbar-ül Hafikayn” („აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საუკეთესო ამბები ჰუსეინის ბალებზე“). იგი შემდეგში ნაიმას „ისტორიის“ სახელით განდაცნობილი Ravzat ül-Hüseyñ ნაიმას ბიძაშვილის — ჰუსეინ ფაშას სახელი იყო.

ნაიმამ დიდვეზირ ენიშთე ჰასან ფაშას ბრძანებით ხელი მოკიდა ოსმალეთის ისტორიის შემდეგი პერიოდის, ე. ი. 1660—1699 წწ. ამბების აღწერას, მასალები მოაგროვა და “Tarihi Rana” უწოდა, მაგრამ მისი დაწერა ვერ მოახერხა. ნაიმას მასში სიტყვა-სიტყვით ჰქონდა აღწერული თავისი თანამედროვე ამბები. ნაიმას გარდაცვალების შემდეგ მის მიერ მომზადებული მასალები ხელნაწერის სახით გადაეცა შეპრზადე მეჰმედ საიდ ეფენდის და შემდეგ დაიკარგა¹⁰. ამრიგად, ნაიმას მიერ შეგროვილი 1660—1699 წლების ოსმალეთის ისტორიის მასალები ჩვენთვის უცნობია. იგი ნაიმასათვის მხოლოდ ისტორიის გასამართავად მომზადებული სამუშაო იყო. თურქი ისტორიკოსი მ. ჯავიდ ბაისუნი შენიშნავს, რომ ნაიმას ისტორიის დარგში არაფერი რომ არ გაეკეთებინა, მარტო შარიჰ-ულ მენარ მეჰმედ ეფენდი ზადე აჰმედ ეფენდისა და სხვა ავტორების ცნობების ჩვენ დრომდე მოტანა ეყოფოდა დამსახურებადო¹¹.

ნაიმას ისტორიას იმთავითვე მიიჩნევდნენ ოსმალეთის ისტორიის საუკეთესო წყაროდ. იგი პირველი ნაშრომია ოსმალეთის ისტორიის შესახებ, რომელიც დიდვეზირ ჰეჰიმოლლუ ალი ფაშას ბრძანებით იბრაჰიმ მუთეფერიკას სტამბაში დაიბეჭდა¹². ნაიმას ისტორია თურქეთში ოთხჯერ გამოქვეყნდა. პირველად დაიბეჭდა

⁹ I. H. Uzunçarşılı, დასახ. ნაშრ., გვ. 596.

¹⁰ იქვე, გვ. 597; Naima, Hayatı, Sanatı, Eserleri. გვ. 3.

¹¹ M. Cavid Baysun. Naima, Islâm Ansiklopedisi, cilt 9, cüz 90, 1960, İstanbul, გვ. 49.

¹² I. H. Uzunçarşılı, დასახ. ნაშრ., გვ. 597.

1734—1735 წწ., მეორედ — 1843 წელს, მესამედ — 1863—1864 წწ., მეოთხედ — 1866—1967 წლებში. ნაიმას თხზულებიდან არაერთი ნაწყვეტი თარგმნილი და გამოქვეყნებულია სხვადასხვა ენაზე.

ნაიმა ოფიციალური ისტორიკოსის თანამდებობაზე ყოფნის დროს უხვად იყენებდა წინამორბედი ისტორიკოსების — ქათიბ ჩელების, იბრაჰიმ ფეჩევის, ვეჯიჰის, მან ოლლუ მირ ჰუსეინის, ჰასან ბეი-ზადეს, კარა ჩელები-ზადეს, მეჰმედ ჰალიფეს, თევჯი აბდურაჰმან ფაშასა და სხვა ნაკლებად ცნობილი მეცისტორიკების თხზულებებით და ხშირადაც იმოწმებდა მათ. საქართველოს შესახებ ამბების გადმოცემისას იგი იშველიებს ქათიბ ჩელებისა და იბრაჰიმ ფეჩევის თხზულებებში დაცულ ცნობებს და უთითებს კიდევ. მან იცის, რომ ფეჩევი გიორგი სააკაძის ზოგიერთი ამბის თანადამხედური და თვითმხილველია. იგი, მაგალითად, აღნიშნავს, რომ, როდესაც გიორგი სააკაძის კაცები მოვიდნენ ხუსრევ ფაშასთან და სთხოვეს მას „საქართველოსა და შირვანის ქვეყნებში გალაშქრება“, ფეჩევიც ესწრებოდა ამ აუდიენციასო. ამის შემდეგ ისტორიკოსს მთელი გვერდები მოაქვს ფეჩევის თხზულებიდან.

ნაიმას, როგორც ოფიციალურ ისტორიკოსს, ხელი მიუწვდებოდა ყველა იმ თურქულ დოკუმენტურ მასალასა და ფირმანზე, რომლებიც ოსმალეთის სახელმწიფო დაწესებულებებში ინახებოდა.

ნაიმა თავისი „ისტორიის“ შესავალში გამოთქვამს შეხედულებას ისტორიის დანიშნულებასა და მიზნებზე. მისი აზრით, ისტორია უნდა იყოს ზუსტი, მართალი და მოვლენების პირუთვნელად ამსახველი. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ისტორიკოსი არ იყოს ტენდენციური ისტორიული მოვლენების აღწერისას და გადმოცემისას. მიუხედავად ამისა, ნაიმა გაცილებით ობიექტურად და სისრულით აღწერს ბევრ რამეს, ვიდრე მისი წინამორბედი ისტორიკოსები. მისი „ისტორია“ საუკეთესო წყაროდ ითვლება ოსმალეთის ისტორიის შესასწავლად. არანაკლები მნიშვნელობა აქვს მას საქართველოს ისტორიისთვისაც, რადგანაც „ისტორიის“ სხვადასხვა ადგილას უხვად არის გაბნეული ცნობები საქართველოს შესახებ; საყურადღებო ცნობებია დაცული აგრეთვე სომხეთისა¹³

¹³ ნაიმას ცნობები სომხეთის შესახებ სომხურად თარგმნა ა. საფრასტიანმა. იხ. Турецкие источники об Армении, армянах и других народах Закавказья. Извлечения из турецких оригинальных текстов в переводе на армянский язык с предисловием, комментариями, терминологическим словарем и при-

და აზერბაიჯანის, საქართველოს მოსაზღვრე ტერიტორიების — არზრუმისა და ტრაპიზონის შესახებაც. ამბები ძირითადად ეხება XVII საუკუნის პირველ ნახევარს და ვრცლად წარმოგვიდგენს ამიერკავკასიის ხალხთა ისტორიას ირან-ოსმალეთის განუწყვეტელი ომების უქუჩე. ნაიმას თხზულებაში ამბები მოთხრობილია ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით. მისი ცნობების უმეტესობა ეხება ბრძოლის ეპიზოდებს, სალაშქროდ სამზადისსა და სხვ. ნაიმა სავსებით ბუნებრივად განსაკუთრებით ამხვილებს ყურადღებას ბრძოლებსა და სამხედრო ექსპედიციებზე.

ნაიმას იმ პერიოდში უხდებოდა ცხოვრება და მოღვაწეობა, როდესაც ოსმალეთის იმპერიის როგორც საშინაო, ასევე საგარეო მდგომარეობა თანდათანობით უარესდებოდა: მიმდინარეობდა გამწვავებული ბრძოლები ცალკეულ ფეოდალურ დაჯგუფებასა და ცენტრალურ ხელისუფლებას შორის, სულთნის კარზე ხშირი იყო გადატრიალებები, იანიჩართა გამოსვლები და სხვ. აშკარად იყო გამოკვეთილი ქვეყნის შიგნით დეცენტრალისტური ტენდენციები. ამას თან ერთვოდა ოსმალთა შეიარაღებული ძალების წარუმატებლობანი. ოსმალეთის ლაშქარი უწინდებურად წარმატებით ვერ ახორციელებდა დაპყრობით ომებს. სამხედრო ექსპედიციები უზარმაზარ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული, ამიტომ იანიჩრები და სიფაჰიები ნადავლისა და ქონების მოსახვეჭად ისე ხალისით აღარ მიდიოდნენ ლაშქრობებში. მათთვის უფრო ხელსაყრელი იყო მეურნეობის გამართვა და მწარმოებელი საზოგადოების ინტენსიური ექსპლოატაციის ხარჯზე შემოსავლის გაზრდა. სამხედრო ფეოდალური არისტოკრატისათვის ომი უკვე აღარ წარმოადგენდა შემოსავლის წყაროს, რამდენადაც ხშირი იყო წარუმატებლობანი დაპყრობით ლაშქრობებში. ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის დაქვეითებისა და მწარმოებელი საზოგადოების ინტენსიური ექსპლოატაციის შედეგად გაიზარდა სოციალური მოძრაობები.

მუსტაფა ნაიმა შესანიშნავად იცნობდა ქვეყნად შექმნილ საშინაო და საგარეო ვითარებას. იგი მთელი სიცოცხლის მანძილზე სხვადასხვა მაღალ თანამდებობაზე ყოფნისას სწავლობდა ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ მდგომარეობას. გარდა ამისა, როგორც აღვნიშნეთ, XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ოსმალე-

თის ისტორიის თანმიმდევრული გადმოცემისას ნაიმა იყენებდა აღრიხდელ ავტორთა ნაშრომებს. იგი ამ შემთხვევაში კომპილატორად გვევლინება. მიუხედავად ნაიმას თხზულების ასეთი ხასიათისა, მასში საქართველოსა და კავკასიისა შესახებ დაცული ცნობები ჩვენთვის საინტერესოა და იგი გარკვეულ სამსახურს გაუწევს დაინტერესებულ მკვლევართ, რამდენადაც ნაიმას თხზულების ზოგიერთი წყარო ჭერჭერობით გამოვლენილი და შესწავლილი არ არის. გარდა ამისა, ნაიმა უყრდნობოდა ისეთ დოკუმენტურ და უტყუარ წყაროებს, რომელთა შესახებ ჩვენ თითქმის არაფერი ვიცით. ასე რომ ნაიმას ცნობები მეტად საინტერესო და ანგარიშგასაწევია.

ჩვენ მიერ ქვემოთ მოტანილი თურქული ტექსტი ამოკრებილია ნაიმას „ისტორიის“ I—IV ტომებიდან, სადაც ძირითადად თავმოყრილია ჩვენთვის საინტერესო ცნობები.

ნაიმას „ისტორიაში“ დაცული ცნობების მცირე ნაწილი, გიორგი სააკაძისა და სიმონ ქართლის მეფის ოსმალთა მიერ დატყვევების შესახებ, თავის დროზე ქართულად თარგმნა და სათანადო მეცნიერული კომენტარებით გამოაქვეყნა აკად. სერგი ჭიქიამ¹⁴. ჩვენ მთლიანად შევიტანეთ აკად. სერგი ჭიქიას თარგმანი წინამდებარე გამოცემაში, რამდენადაც ვცდილობდით სრულად წარმოგვედგინა ყველა ის ცნობა საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, რაც ნაიმას მოეპოვება. გარდა ამისა, აქვე იბეჭდება გიორგი სააკაძეზე ნაიმას ის ცნობებიც, რომლებიც თავის დროზე ჩვენ ვთარგმნეთ ქართულად და გამოვაქვეყნეთ¹⁵, აგრეთვე მასალები ყირიმის ხანების შესახებ, რამდენადაც ოსმალეთის ხელისუფლება ხშირად იყენებდა მათ კავკასიის ხალხთა წინააღმდეგ.

მუსტაფა ნაიმას მიერ გადმოცემული ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ მეტად მრავალფეროვანია და უდავოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოსა და კავკასიის ხალხთა ისტორიისათვის, ამ ხალხთა ირან-ოსმალეთთან ურთიერთობის ისტორიის საკითხების შესასწავლად. ცნობილია, რომ საუკუნეთა მან-

¹⁴ ს. ჭიქია, ცნობა დიდი მოურავის უკანასკნელი დღეების შესახებ ოსმალეთში. ენიშის შობებ, XIII, 1942, გვ. 207—217; ს. ჭიქია, ეპიზოდი XVI საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, 1954, გვ. 53—58.

¹⁵ ნ. შენგელია, თურქი ისტორიკოსის მუსტაფა ნაიმას ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 33. თბ., 1960, გვ. 253—264.

ძილზე ირან-ოსმალეთის დაუსრულებელი ომების ასპარეზი სწორედ ამიერკავკასიის ქვეყნები იყო. ნაიმა ამ ორი მუსლიმანური სახელმწიფოს ჭიდილის ფონზე საინტერესო ცნობებს გვაწვდის საქართველოსა და კავკასიის ხალხებზე. ნაიმას თხზულებაში დაცული ცნობები ავსებენ და აკონკრეტებენ სპარსულ, სომხურ, ქართულ და ევროპულ ენებზე არსებული წყაროების მონაცემებს XVII საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის შესახებ.

ვფიქრობთ, ნაიმას აქ წარმოდგენილი ცნობები გარკვეულ სამსახურს გაუწევს XVII საუკუნის პირველი ნახევრის თურქეთ-საქართველოსა და თურქეთ-კავკასიის ურთიერთობათა ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ მკვლევართ.

* * *

მუსტაფა ნაიმა, როდესაც ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით გადმოსცემს ამბებს, საქართველოს შესახებ პირველ ცნობებს გვაწვდის ჰიჯრის 1008 წლის (24.7.1599—12.7.1600) ამბების გადმოცემისას. კერძოდ, იგი მიუთითებს ქართლის მეფის სიმონის ოსმალთა მიერ დატყვევებასა და სტამბოლში გაგზავნას. ნაიმას ისტორიის ეს ნაწილი, როგორც აღვნიშნეთ, თარგმნა და გამოაქვეყნა აკად. სერგი ჭიქიამ. აქვე უნდა ითქვას, რომ ამ ადგილის თარგმნისას აკად. სერგი ჭიქიას ხელთ ჰქონდა მ. ნაიმას ისტორიის ორი სხვადასხვა (III—IV) გამოცემა, ამასთანავე მის განკარგულებაში იყო, აგრეთვე, სტამბოლის უნივერსიტეტის წიგნთსაცავში დაცული ხელნაწერი ნუსხაც [შიფრი: №2323/59, გვ. 722]. აკად. სერგი ჭიქია ხელნაწერი და ბეჭდური გამოცემების შედარების საფუძველზე ადგენს ტექსტს და ზუსტად თარგმნის ბეჭდური გამოცემის სათანადო ადგილს.

ნაიმას „ისტორიის“ ამ ადგილის მიხედვით ჩანს, რომ ვანის ბეგლარ-ბეგს ჯაფარ ფაშას ქართველთა მეფე სიმონი დაუტყვევებია 1599 წელს. სიმონ მეფის დატყვევების შესახებ ქართულ დოკუმენტურ წყაროში ვკითხულობთ: „ქკსა სპზ: მეფემან სვიმონ ცხრა თვეს გორის ციხეს იბრძოლა, აილო, მის შინა მყოფნი ურუმნი შეიბნეს აწეფის, ალგეთის პირს და ცხენი წაუქციეს ბრძოლა-

თა შინა მეფესა თულაშვილმა. დაიჭირეს თათართა მეფე სვიმონ და სტამბოლს ხონთქართან გაგზავნეს, იედი ყულეში დაატყვევეს¹⁶.

ამ ქართული წყაროს მიხედვითაც სვიმონ მეფე დაუტყვევებიათ 1599 წელს. მუსტაფა ნაიმას მიერ მოტანილ ცნობებს სიმონ მეფის შესახებ ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც მას ხელი მოუწვდებოდა სანდო პირველ წყაროებზე. იგი პირდაპირ აცხადებს კიდევ, რომ „გასულ წელს აღწერილი საქართველოს მმართველის სიმონის სტამბოლს დატყვევებულად ჩამოყვანისა და მისი იედი ყულეში მოთავსების ამბავი „ფეზლეჟეში ამა წლის (ე. ი. ათას ცხრა წლის) ამბებთან არის მოტანილი“. ე. ი. ნაიმა სიმონ მეფის შესახებ ცნობებს იყენებს მისი წინამორბედი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის ქათბი ჩელების თხზულებიდან — „ფეზლეჟე“, რომელიც 1592—1654 წლების ამბებს შეიცავს. ნაიმა ამ პერიოდის ისტორიას გადმოგვცემს, მაგრამ ქათბი ჩელებისაგან განსხვავებით იგი მის მიერ აღწერილი ამბების თვითმხილველი არ ყოფილა, ამიტომაც იგი სწორედ ქათბი ჩელებისა და სხვა ავტორთა თხზულებებით სარგებლობს.

ნაიმა აღნიშნავს, რომ ჯაფარ ფაშამ „ალექსანდრე ხანს თავი მოჰკვეთა, მისი შვილები დაიჭირა და ზემოხსენებულ სიმონთან ერთად იმავე წლის რეზი ულ-ეველის თვეში ხონთქრის სასახლეში წარგზავნა“. აქ მოხსენებული ალექსანდრე სიმონ მეფის ძმაა.

ნაიმას „ისტორიის“ სხვადასხვა ტომებში გაბნეული ცნობები ამიერკავკასიის ქვეყნების შესახებ საუკეთესო წყაროა მათი ირან-ოსმალეთთან ურთიერთობის ისტორიის რიგი საკითხების ნათელსაყოფად. ნაიმას „ისტორიაში“ განსაკუთრებით უხვადაა დაცული ცნობები სომხეთზე. ნაიმა მოგვითხრობს ყიზილბაშთა ლაშქრის სამზადის სომხეთის ტერიტორიაზე მდებარე ამა თუ იმ ციხესიმაგრის ასაღებად; ერევნის ციხის გარემოცვისა და მისი აღების შესახებ; აღწერილი აქვს ბრძოლის ეპიზოდები, სამშვიდობო-საზავო ხელშეკრულებანი, რომლებიც ამიერკავკასიის ქვეყნებს ეხება და სხვ. ამა თუ იმ ამბის გადმოცემისას აშკარად ჩანს თუ ვის მხარეზეა ავტორის სიმპათიები. ნაიმა საინტერესო ცნობებს გვაწვდის აგრეთვე საქართველოს მოსახლვრე ტერიტორიების — არზრუმისა და ტრაპიზონის შესახებაც. ნაიმას ცნობების

¹⁶ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჟორდანიას მიერ, II, თბ., 1897, გვ. 431.

უმეტესობა ეხება ბრძოლის ეპიზოდებს, სალაშქროდ სამზადისს და სხვ. სავსებით ბუნებრივია ნაიმას ყურადღების გამახვილება ბრძოლებსა და სამხედრო ექსპედიციებზე, რადგან ის სახელმწიფოში გაბატონებული იდეოლოგიის გამომხატველი იყო, ხოლო სახელმწიფოს ძირითად საქმიანობასა და ქვეყნის შემოსავლის წყაროს ახალ-ახალი დაპყრობითი ომების წარმოება შეადგენდა. ოსმალეთის იმპერიას სხვა ქვეყნების ძარცვა-გლეჯის გარეშე არსებობა არ შეეძლო. საუკუნეთა მანძილზე განუწყვეტელი დაპყრობითი ომების შედეგი იყო ის, რომ ოსმალეთის იმპერია XVI საუკუნეში სამ კონტინენტზე იყო გადაჭიმული.

ნაიმა საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის XVII საუკუნის ათიანი წლების სომხეთის შესახებ. როგორც ცნობილია, 1602 წლის ბოლოს ირანმა განაახლა რამდენიმე ათეული წლის წინათ დაწყებული ომი ოსმალეთთან, ამ ომში შაჰ აბასის საგარეო პოლიტიკის მთავარი ამოცანა იყო 1555 წლის ამასიის საზავო ხელშეკრულების განახლება. ბრძოლაში ირანი სერიოზულ წარმატებებს აღწევდა, რადგან ამ პერიოდში ოსმალეთი ანტიფეოდალური აჯანყებების აღში იყო გახეული. ოსმალეთის მთავრობას ყურადღება გამახვილებული ჰქონდა აჯანყებულთა წინააღმდეგ, ამიტომ მან ვერ მოახერხა ამიერკავკასიის ქალაქებში ჩაყენებული თავისი გარნიზონებისათვის დახმარების აღმოჩენა, რის გამოც შაჰ აბასმა ადვილად დაამარცხა ოსმალთა მეციხოვნე ჯარები. 1602—1607 წლებში მათგან გაწმინდა აზერბაიჯანი, აღმოსავლეთ სომხეთი, შირვანი. ყიზილბაშებმა დაიკავეს აგრეთვე ლორეს, დმანისისა და თბილისის სიმაგრეები და ჩააყენეს თავისი გარნიზონი. ასეთი ღონისძიებებით იზრდებოდა ირანის როლი ამიერკავკასიაში, რასაც ოსმალეთი ვერ ურიგდებოდა.

ამიერკავკასიის ციხე-ქალაქებში ჩაყენებული ოსმალთა ჯარის მოძალებისაგან ადგილობრივი მწარმოებელი საზოგადოება უკიდურესად შევიწროებული იყო. არანაკლებ მძიმე მდგომარეობაში იყვნენ ქურთი ბეგები, რომლებიც იძულებული გახდნენ ოსმალთა ქვეშევრდომობისაგან თავი დაეღწიათ და ირანის შაჰისათვის შეეფარებინათ თავი, ეს უკანასკნელი კი წაექეზებინათ ოსმალთა წინააღმდეგ. ნაიმა ვრცლად მოგვითხრობს ქურთი ბეგების ოსმალთა მორჩილებისაგან გამოსვლისა და ირანის შაჰის მათ წინააღმდეგ წაქეზების შესახებ. ნაიმა ვერ მალავს ოსმალთა თავაშვებულობას სალმასის გამგებლის ქურთი ღაზი ბეგის მიმართ, რომელიც იძუ-

ლებელი ვახდა შაჰ აბასთან წასულიყო დახმარებისა და ოსმალთა წინააღმდეგ ღონისძიების თაობაზე¹⁷. ფაქტიურად, ირან-ოსმალეთის ომების კანალობის საბაბი ვახდა ოსმალთაგან შევიწროებულ ქართუბის გადასვლა შაჰ აბასის მხარეზე.

ნაიშის ცნობებს ადასტურებენ მეორე ოსმალთა მისტიკორიე იბრაჰიმ ფეჩევი¹⁸ და სომეხი ისტორიკოსი არაქელ თავრიზელი. ეს უკანასკნელი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ქურთების წარჩინებულნი ვახდე დაზი ხანი, ოსმალთაგან შევიწროებული, იძულებული ვახდა შაჰთან ვაცი ვაეგზავნა, მორჩილება გამოეცხადებინა და გამოეოქნა მზადყოფნა ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. ქურთთა ბევრნი უშუალოდ ვახდნენ შაჰ აბასს და ოსმალთა წინააღმდეგ ვალაქებში მონიხობეს¹⁹.

როგორც აღვნიშნეთ, ქურთებივით მძიმე მდგომარეობაში იყვნენ ანკარავეჯისის ცალკეული პოლიტიკური ერთეულები. არაქელ თავრიზელი პირდაპირ მიუთითებს ქართველების ოსმალეთთან დამოკიდებულებასა და მდგომარეობაზე. მისი სიტყვით, ქართველები იმე ვეყნენ შევიწროებული ოსმალთაგან, რომ ერჩიათ სპარსელები დამატარებოდნენ მათ ქვეყანას. ქართველებისათვის მეტად მძიმე იყო სიონ მეფის დატყვევება, ამას ვარდა ირანშიაც არათო ქართველი მეფე იყო მძევლად. არაქელ თავრიზელი ჩამოივლს ირანში მძევლად მყოფ უფლისწულებსა და წარჩინებულებს. ასევე გვიჩვენებს სომხეთის მდგომარეობას და სომეხ წარჩინებულთა მისწრაფებებს — ირანის შაჰის დახმარებით ოსმალთა ბატონობისაგან თავის დაღწევას. მისი სიტყვით, მთელი სომხეთი ოსმალთა მოძალების გამო გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, ამიტომ ნებოვრებლები იძულებული ვახდნენ ირანში ვაქცეულიყვნენ²⁰.

ანკარავეჯისის ხალხთა მდგომარეობითა და მისწრაფებებით ვარდა ისარგებლა შაჰ აბასმა, ხელიდან არ ვაუშვა ხელსაყრელი ნებთხვევა და სასწრაფოდ ვაემართა თავრიზის ასალებად. ნაიშას

17 გვ. 340—343. تاريخ نيسا، جلد ۱

18 გვ. 258 — 259. تاريخ چوقی، جلد ۲; იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და ვეჯისის შესახებ. ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დართო სერგი ჭიქიაშვილმა. თბ., 1964, გვ. 79—80.

19 არაკელ დავრიჯეში, Книга истории, Перевод с Армянского, предисловие и комментарии Л. А. Ханларян. М., 1973, с. 46.

20 იქვე, გვ. 46—47.

სიტყვით, შაჰ აბასმა სასწრაფოდ ორ-სამ ათასიანი ლაშქრით ოცი დღის სავალი ცხრა დღეში გაიარა და თავრიზს მიაღწა. გზად შემოიერთა მომთაბარე ტომები — თულენგი და გოქ დოლაქები და არდებილის გამგებლის ზულფიკარ ხანის ლაშქართან ერთად 15000-იანი ჯარით თავრიზში მივიდა²¹. თავრიზში გამგზავრების წინ შაჰ აბასმა საიდუმლო ბრძანებით შეატყობინა არდებილის გამგებელს ზულფიკარ ხანს თავრიზში გალაშქრების შესახებ და დაავალა თავისი სამხედრო ძალებით სასწრაფოდ შეერთებოდა მას. ამასთანავე ზულფიკარ ხანს ურჩევდა, რომ ღებინფორმაცია მიეწოდებინა აზერბაიჯანის ხანებისა და სხვა პროვინციების გამგებლებსათვის, თითქოს შაჰი მათხედრანს მიემართებოდა, რითაც მოედუნებინა მათი ყურადღება²².

შაჰ აბასის ჯარი მოულოდნელად დაადგა თავზე თავრიზში ჩაყენებულ ოსმალთა ლაშქარს. არაქელ თავრიზელის ცნობით, ოსმალთა ლაშქარი ალი ფაშას სარდლობით ქურთი ლაზი ბეგის დასასჯელად სალმასისაკენ გაემართა, რამდენადაც მათთვის ცნობილი იყო მისი ღალატი და შაჰისადმი მიმხრობა. ლაზი ბეგმა თავი შეაფარა ურმიის ტბის სანაპიროზე მდებარე გოგარჩინის ციხე-სიმაგრეს. როდესაც ოსმალებმა დაინახეს, რომ ლაზი ბეგი გახიზნულია, დაიწყეს ერთ-ერთი ძლიერი ციხე-სიმაგრის — კარნარუქის გარემოცვა, მაგრამ სამი თვის განმავლობაში, დიდი მონდომებისა და ღონისძიების მიღების მიუხედავად, ვერ მოახერხეს მისი აღება²³.

სწორედ ოსმალთა მიერ კარნარუქის ციხის გარემოცვის დროს მიაღწა შაჰ აბასი თავრიზს. ნაიმა დაწვრილებით გადმოგვცემს შაჰ აბასის ბრძოლას ოსმალებთან თავრიზის ახლოს სოფელ სუფიანთან²⁴. სოფელ სუფიანთან ოსმალთა ლაშქარი დამარცხდა, თვითონ თავრიზის გამგებელი და ოსმალთა გაერთიანებული ლაშქრის მეთაური ოსმან ფაშა თავისი შვილით შაჰ აბასთან გამოცხადდა და შეწყალება ითხოვა²⁵. გამარჯვებულმა შაჰმა თავრიზი აიღო,

²¹ გვ. 344. « 1 جلد ، نعيمًا ، تاريخ ; შდრ. არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

²² Персидские документы Матенадарана, I, Указы, выпуск второй (1601—1650). Составил А. Д. Папазян. Ереван, 1953, с. 309—310.

²³ არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

²⁴ გვ. 344—346. « 1 جلد ، نعيمًا ، تاريخ

²⁵ არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

ქალაქის ციხე დაანგრია. ირანელებმა თავრიზის „მოსახლეობა თავიანთი ოჯახებით დაატყვევეს, გაძარცვეს, მათი ქონება იაყარ-ჰყვეს და გაანადგურეს“²⁶. თავრიზის ალებისა და გაძარცვის შემდეგ შაჰი იქ დიდხანს არ დარჩენილა, იგი ჩქარობდა, მიზნად ისახავდა მთელი ამიერკავკასიის ქალაქებიდან ოსმალთა ჩაყენებული ლაშქრის განდევნას, ამიტომ შაჰი თავრიზიდან ერევნისაკენ გაემართა, გზად არაერთი ციხე-სიმაგრე წაართვა ოსმალებს. ნაიმა დაწვრილებით მოგვითხრობს შაჰის ლაშქრის საქმიანობის შესახებ. მისი სიტყვით, თავრიზის ალების შემდეგ ირანელებს ქალაქი ორდღუბადი აუღიათ, შემდეგ ალინჯასა და ჯუვანშირის ციხეებიც ხელთ უგდიათ²⁷.

1603—1604 წლების ამბების გადმოცემისას ნაიმა მოგვითხრობს ყიზილბაშთა ლაშქრის მიერ ჩატარებულ ღონისძიებებზე. როდესაც ყიზილბაშებს თავრიზის ციხე აუღიათ, გაუციათ ბრძანება ნახიჩევნისა და ერევნის ალების შესახებ. ნაიმა ძალიან ძუნწად მოგვითხრობს ამ ციხეების აღებაზე. იგი ერთი წინადადებით აღნიშნავს, რომ ყიზილბაშებმა ჯერ გაავრცელეს თავიანთი ძალაუფლება ნახიჩევნის ციხის მოსახლეობაზე, შემდეგ ერევნის ციხეც აიღეს და დაიმორჩილეს. ამის შემდეგ უფრო მეტი წარმატებები ჰქონიათ ყიზილბაშებს აზერბაიჯანში. ყიზილბაშებმა ამიერკავკასიაში მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწიეს ოსმალებთან ბრძოლაში, რაც უშუალო შედეგი უნდა ყოფილიყო შაჰ აბასის იმ რეფორმებისა, რომლებიც მან XVI—XVII საუკუნეთა მიჯნებზე განახორციელა ირანში. შაჰ აბასმა ამ რეფორმებით ეკონომიკურად დააწინაურა ირანი და განსაკუთრებით ხელი შეუწყო მის მომავალ სამხედრო პოლიტიკურ წარმატებებს. რამდენადაც ირანის ყიზილბაშური სახელმწიფო ძლიერდებოდა, იმდენად XVII საუკუნის დასაწყისიდან თანდათანობით სუსტდებოდა ამიერკავკასიის ქვეყნებზე ოსმალეთის გავლენა ქვეყნის შინაგან და საგარეო ვითარებათა გართულების შედეგად, რასაც კარგად იყენებდა შაჰ აბასი.

ნაიმა, როგორც ოფიციალური ისტორიკოსი და ოსმალეთის სასულთნო კარის ინტერესების დამცველი, არაფერს ამბობს თავრიზის დაკარგვის შემდეგ ოსმალთა ლაშქრის მიერ სომხეთის ტერიტორიაზე ჩადენილ ძარცვა-გლეჯასა და მოსახლეობის შევიწრო-

²⁶ გვ. 349. « ١ جلد ، تاريخ نعيما » არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

²⁷ გვ. 349—352. « ١ جلد ، تاريخ نعيما »

ებაზე. სამაგიეროდ, სომეხი ავტორი არაქელ თავრიზელი საგანგებოდ უსვამს ხაზს, რომ თავრიზში დამარცხებულმა ოსმალებმა თავი ნახიჩევანის ციხეს შეაფარეს და, დარწმუნებულებმა იმაში, რომ შაჰი მოკლე დროში ნახიჩევანსაც აიღებდა, გადაწყვიტეს ადგილობრივი მოსახლეობის განადგურება. მისი სიტყვით, ოსმალებს გადაუწყვეტიათ შაჰის მოსვლამდე ქვეყნის აოხრება, გაძარცვა და სასწრაფოდ წასვლა²⁸, მაგრამ ოსმალთა ეს ზრახვები ცხადი გახდა ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, რომლებმაც დატოვეს თავიანთი ადგილსამყოფელი და მთებში გაიხიზნენ. ადგილობრივი მოსახლეობის პროტესტის ასეთი პასიური ფორმის — აყრა-გაქცევის გამოვლინება ოსმალეთის ხელისუფლების მიმართ ძალიან ხელსაყრელი იყო ირანის შაჰისათვის, თუმცა ადგილობრივი მოსახლეობის თვალში ირანის შაჰი ისეთივე დამპყრობელი იყო, როგორც ოსმალეთი. არაქელ თავრიზელი პირდაპირ შენიშნავს, რომ როგორც კი გაიგო ნახიჩევანის მოსახლეობამ, ყიზილბაშთა მიერ თავრიზის აღებისა და იქიდან ოსმალთა სამხედრო ძალების განდევნის, აგრეთვე ირანელების მათ წინააღმდეგ მზადების შესახებ, შიშისაგან გაოგნებული სასწრაფოდ დაიფანტა და მთელ ქვეყანას მოედო²⁹.

ოსმალთა დამარცხებული ლაშქარი თავრიზიდან ნახიჩევანს მოვიდა, იქვე დაბანაკდა, მაგრამ იქ დიდხანს ვერ დარჩა, რადგანაც, ნაიმას ცნობით, ციხე არ იყო გამაგრებული, ციხის კედლები დაბალი იყო, არ გააჩნდათ საბრძოლო იარაღები, სურსათ-სანოვავე, ამიტომ გადაწყვიტეს ციხის დანგრევა და ერევნის ციხისათვის თავის შეფარება³⁰.

თავრიზიდან ერევნისაკენ მიმავალმა შაჰ აბასმა გზად აიღო ჯულფა, რომელიც უბრძოლველად დაიკავა. არაქელ თავრიზელი ვრცლად აღმომოგვცემს შაჰის მიერ ჯულფის აღებას, მის ურთიერთობას ადგილობრივ მოსახლეობასთან³¹. შაჰი ჯულფაში რამდენიმე დღე დარჩა, ხოლო არდებილის გამგებელი ზულფიკარ ხანი ნახიჩევანისკენ გააგზავნა. ნაიმა საგანგებოდ აღწერს ზულფიკარ

28 არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 49—50.

29 იქვე, გვ. 50.

30 გვ. 352. « تاريخ نعيما، جلد 1 ». შდრ. გვ. 259—260. « تاريخ جوى »، جلد 2. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გვ. 81.

31 არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52—53.

ხანის მიერ ნახიჩევანის ალებას, მის განადგურებას, ყიზილბაშთა მიერ ქალაქის მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტას³². ნაიმას ცალკე სათაურად აქვს გამოყოფილი „შაჰის მიერ ქალაქ ნახიჩევანის დაპყრობა“.

1603—1604 წლების ამბების გადმოცემისას ნაიმა თავის „ისტორიაში“ ძირითადად აღწერს ირან-ოსმალეთის ბრძოლის ეპიზოდებს. „ისტორიიდან“ ჩანს, რომ გაძლიერებული შაჰ აბასი შიშის ზარს სცემდა მთელი ამიერკავკასიის მოსახლეობას. შაჰ აბასისათვის წარუდგენიათ სომხეთის წარჩინებული არისტოკრატიის წარმომადგენლები, პროვინციის გამგებლები, მაგრამ შაჰი მათ ჩვეული ტირანიით მოქცევია და დაუხოცია.

თავრიზისა და ნახიჩევანის დათმობის შემდეგ ოსმალთა სამხედრო ხელმძღვანელობა ცდილობდა კარგად მომზადებას და ყიზილბაშებთან გადამწყვეტი ბრძოლის ერევანთან გამართვას. ოსმალეთის ხელისუფლება ერევანს ყოველთვის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა და ამ შემთხვევაშიაც ყოველნაირად ცდილობდა მის შენარჩუნებას. ამიტომაც იყო, რომ ოსმალებმა სასწრაფოდ დაიწყეს ერევანის ციხის შეკეთება, ზღუდეების გამაგრება, ამასთანავე მათ ახალი ციხეც ააშენეს და შიგ თავიანთი შეიარაღებული ძალები ჩააყენეს³³.

როგორც აღვნიშნეთ, ნაიმას ცნობები უმეტესად ბრძოლის ეპიზოდებს შეიცავს. იგი გატაცებულია ამა თუ იმ ციხის დაპყრობაზე ამბების მოთხრობით, შედარებით დაწვრილებით აგვიწერს 1603—1604 წწ. შაჰის მიერ ერევანის ციხის ალების ამბავს, ყიზილბაშთა მიერ ერევანის ციხის ალების შემდეგ მათ მიერ ჩადენილ ხოცვა-ჟლეტას, ქონების ხელში ჩაგდებას და ტყვეების წასხმას. ის ამ შემთხვევაში გამოწვლილვით აღწერს ყიზილბაშთა საქმიანობას დაპყრობილი ციხის შიგნით. ნაიმა მაინც ტენდენციურად წერს ყიზილბაშთა ლაშქრის სიმკაცრეზე, უფრო სწორად, შედარებით რეალურად გადმოგვცემს ყიზილბაშთა სისასტიკეს ადგილობრივი, დაპყრობილი მოსახლეობის მიმართ, მაგრამ იგი, საერთოდ, არაფერს ამბობს ოსმალეთის ლაშქრის მიერ ჩადენილი მსგავსი უსამართლობის შესახებ, რადგან მისი სიმპათიები ოსმალეთის ხე-

1 ³² გვ. 355—357. تاريخ نعيما، جلد 1

³³ გვ. 353—335. تاريخ نعيما، جلد 1 არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 50.

შაჰის უშუალო მონაწილეობას ოსმალებთან ბრძოლის დროს. იგი ცალკეულ ეპიზოდებსაც კი აღწერს³⁵. ოსმალებმა მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს შაჰ აბასის ლაშქარს. შაჰი ყოველნაირ ღონეს ხმარობდა ერევნის ციხის ხელში ჩასაგდებად. ერევნის ბრძოლის დროს ნაიმას გამოანგარიშებით 1500-მდე ოსმალო დაილუბა, ჯარის ნახევარი შაჰის მხარეზე გადავიდა, ოსმალთა ლაშქრიდან მხოლოდ 500-მდე კაცი დარჩა³⁶.

არაქელ თავრიზელის ცნობით, შაჰმა თავრიზის ალების შემდეგ ამირგუენე ხანი გამოგზავნა განჯაში, სადაც ორი თვე დაჰყო და შემდეგ ერევანში მოსულ შაჰს მიეშველა. გარდა ამისა, შაჰის ბრძანებით ახლო-მახლო რაიონების მოსახლეობას იძულებით მონაწილეობა უნდა მიეღო ერევნის გარემოცვაში, მათ ყოველგვარი სამუშაოები უნდა შეესრულებინათ შაჰის ლაშქრისათვის³⁷. ვიდრე შაჰს ერევანი ალყაშემორტყმული ჰქონდა, იგი ანადგურებდა მომიჯნავე ტერიტორიებს და ტყვეებს ერეკებოდა. ყიზილბაშები არზრუმამდე და არჭეშამდე აწყობდნენ თარეშს და დიდი ნადავლითა და ტყვეებით ერევანში ბრუნდებოდნენ³⁸.

ნაიმას ცალკე სათაურად აქვს გამოყოფილი თავი: „ბრძოლა ერევნის მოსახლეობასთან“, სადაც ნათლად ჩანს, თუ როგორ თავგამოდებით იბრძოდა ერევნის მოსახლეობა თავისი დამოუკიდებლობისათვის. ისტორიკოსი დაწვრილებით აღწერს ყიზილბაშთა მიერ სომეხი ხალხისა და ერევანში მცხოვრები სუნიტური სექტის მიმდევარი მაჰმადიანების საშინელ ხოცვა-ჟლეტას.

ერევნის გარემოცვასა და ალებში აქტიურად მონაწილეობდნენ ალექსანდრე კახთა მეფე და გიორგი ქართლის მეფე. ნაიმა, როდესაც აღწერს ერევნის ალყის დროს შაჰის მიერ გამართულ მეჯლისს და ჩამოთვლის მასში მონაწილე პირებს, შაჰის გვერდით, ასახელებს ალექსანდრე კახთა მეფესა და გიორგი ქართლის მეფეს. მისი სიტყვით, შაჰ აბასმა მეჯლისის დროს „მარცხენა მხარეს ლევან ხანის შვილი ალექსანდრე ხანი დაისვა, მარჯვენა მხარეს კი

³⁵ გვ. 359—365, « ١ تاريخ نعيما، جلد ١. შტრ., გვ. 260—261 تاريخ ;
« ٢ جوى، جلد ٢، იბრაჰიმ ფეჩევი. საქართველოსა და კავკასიის შესახებ,
გვ. 81—82.

³⁶ გვ. 385. « ١ تاريخ نعيما، جلد ١

³⁷ არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 53—54.

³⁸ იქვე, გვ. 55—56.

სიმონის შვილი უსახლკარო გურგენი. მის ქვემოთ თავრიზის ბეგლარ-ბეგი ალი ფაშა და იმის შემდეგ ქუთოთი ლაზი და მისი მსგავსნი ისხდნენ. ალექსანდრეს ქვემოთ შერიფ ფაშა და სხვა სამხედრო წარჩინებულები დასვა“³⁹.

ქართველი მეფეების მონაწილეობა ერევნის გარემოცვაში არ იყო შემთხვევითი ამბავი. შაჰ აბასი თავისი ვასალებისაგან — ქართლ-კახეთის მეფეებისაგან მოითხოვდა ოსმალთა წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღებას. ისქანდერ მუნშის ცნობით, „ერევნის ციხის გარემოცვის დროს კონსტანტინე მირზა დაეთანხმა შაჰს და საქართველოში წამოვიდა, რათა თავისი მამა შაჰის კარზე მოეყვანა... მან ტკბილი სიტყვით, დაპირებებითა და მუქარით დაითანხმა მამამისი დამორჩილებოდა ამ სამეფო გვარს [სეფიანებს] და მოსულიყო შაჰის კარზე და ნებით თუ უნებლიეთ ერევანში მოიყვანა“⁴⁰. ურჩი ვასალის ერევნის ციხესთან მისვლა შაჰ აბასისათვის დიდი წარმატება იყო. ამიტომაც იყო, რომ როდესაც ალექსანდრე კახთა მეფე ერევნის ციხესთან შაჰის ბანაკს მიუახლოვდა, შაჰის ბრძანებით „ყველა ამირა და სახელმწიფოს დიდებულები მის შესახვედრად წავიდნენ და ის სრული დიდებითა და პატივით მოიყვანეს... მან ხელში აიღო თაბახი ოქროს ფულებით, რომელიც თავის ქვეყანაში მოეჭრა შაჰის სახელზე, და თავზე დააფრქვია ხელმწიფეს“⁴¹. შაჰ აბასმაც დიდი „სიყვარულით“ და პატივისცემით მიიღო კახეთის მეფე. შაჰმა ასევე თავისი მოხელე გააგზავნა ქართლის მეფის გიორგის მოსაყვანადაც. გიორგი ქართლის მეფემაც „თავის ბედის ყველა კარი გადაკეტა, ციხისძირას მაღალ ბანაკში მოვიდა, სამოთხისებურ მეჯლისში [ე. ი. შაჰთან] საუბრით განდიდებული შეიქნა, ხელმწიფური წყალობით შეიმოსა და გამორჩეულ იქნა“⁴².

შაჰის მიერ დიდი პატივითა და მოწყალებით მიღებულმა ქარ-

³⁹ გვ. 386. « ١ جلد ، نعیمًا ، سارخ . შდრ. გვ. 260 , ٢ جلد ، سجوی ، سارخ . შდრ. იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გვ. 81. ფეჩევი შეცდომით ერევნის ციხის აღების დროს შაჰ აბასთან მოსული ქართველი მეფის ალექსანდრე ლევანის ძის მაგივრად იხსენიებს ალექსანდრეს მამას — ლევანს. ფეჩევის, ჩანს, აერია მამა-შვილის სახელები.

⁴⁰ ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ. სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ელადიმერ ფუთურიძემ, თბ., 1969, გვ. 43.

⁴¹ იქვე, გვ. 43.

⁴² იქვე, გვ. 44.

თველმა მეფეებმა ნებსით თუ უნებლიეთ აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ერევნის ციხის აღებაში⁴³. ქართველი მეფეების ასეთი სამსახურის სანუქფოდ შაჰ აბასმა „უხვად“ დაასაჩუქრა ისინი. გიორგი ქართლის მეფეს ირანში მისცა მთელი რიგი სოფლები [ფუშთუქუნი, გილანი, ლაჰიჯანი], ამავე დროს 300 თუმანი ჯამაგირიც დაუნიშნა⁴⁴, ამ „წყალობის“ სანაცვლოდ შაჰმა მოსთხოვა ლორეს ოლქი და დებედას ხეობა. ლორეში შაჰმა სახანო შექმნა და ადგილობრივი გამუსლიმანებული წარჩინებული დანიშნა, ხოლო დებედას ხეობაში „ბორჩალუს“ თურქმანული ტომი ჩაასახლა და აღჯაყალას გამგებელს დაუქვემდებარა. ასეთი ღონისძიებით შაჰ აბასმა ლორე-დებედას საკითხი საბოლოოდ გადაჭრა, „ქართლის ალაყაფი მოარღვია და ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობას ერთის დაკვრით დამბლა დასცა“⁴⁵.

არანაკლები „წყალობა“ უყო შაჰმა ალექსანდრე კახთა მეფესაც. მას ყოველწლიური ჯამაგირი 700 თუმანი დაუნიშნა, ხოლო ამის სანაცვლოდ კაკ-ენისელის პროვინცია წააზრთვა და მუსლიმანური სასულთნო შექმნა, მის მმართველად რენეგატი კახელი თავადი დანიშნა და თავის ხელისუფლებას დაუქვემდებარა. აქვე ერთ-ერთი თურქმანული ტომი ჩამოასახლა⁴⁶.

ამრიგად, ერევნის ციხის აღებისას შაჰ აბასმა არაერთი საკითხი გადაჭრა თავის სასარგებლოდ, ხოლო ერევნის ციხის აღების შემდეგ „გიორგი ქართლის მეფე და დიდი ფეოდალი ნუგზარ არაგვის ერისთავი თავიანთი ჯარებით საქართველოში დააბრუნა და ქართლის ციხეებში მდგარი ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლა დაავალა. ალექსანდრე კახთა მეფე კი, როგორც არასანდო პიროვნება, თავისთან დაიტოვა და ირანში იახლა“⁴⁷.

ერევნის ციხის აღებაში ქართველი მეფეების აქტიური მონა-

⁴³ ბ ე რ ი ე გ ნ ა ტ ა შ ე ი ლ ი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, 1959, გვ. 380—381.

⁴⁴ ე ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, 1913, თბ., გვ. 52.

⁴⁵ ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ე ი ლ ი, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVI—XVII სს. მიჯნაზე. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. IV, თბ., 1967, გვ. 127.

⁴⁶ Б е л о к у р о в С. А. Сношения России с Кавказом, вып. I. 1578—1613, М., 1889, с. 484; ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 127—128.

⁴⁷ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, 1973, თბ., გვ. 248; ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 44.

წილები სრულებითაც არ ნიშნავდა შაჰისადმი მათ ერთგულ სამსახურს. შაჰ აბასის თვალსაზრისით საქართველოში მისი გეგმის რეალიზაციისათვის აუცილებელი იყო ალექსანდრე კახთა მეფის ჩამოშორება და შაჰიც საამისო მომენტს ელოდა. შაჰის ზრახვები ნათელი იყო კახთა ბატონისათვის. „ეს დაუნდობელი ბრძოლა გარეგნულად „წყალობა“ — „ერთგულებისა“ და „სიყვარულის“ ფორმებში მიმდინარეობდა. ალექსანდრე მეფე „თავს არ ზოგავდა“ ერანის ხელმწიფის „სამსახურზე“, შაჰ აბასი „უშურველ წყალობას“ არ აკლებდა კახთა მეფეს“⁴⁸. ალექსანდრე კახთა მეფის მოშორება შაჰ აბასისათვის ჭერჭეროვით ადვილი საქმე არ იყო, რამდენადაც მას მკვიდრო კავშირ-ურთიერთობა ჰქონდა მოსკოვის სამეფოსთან და, ამდენად, ანგარიშგასაწევი ძალა იყო. მიუხედავად ამისა ირანის შაჰი ყოველნაირად ცდილობდა კახეთში თავისი პოზიციების განმტკიცებას, იგი გარშემო იკრებდა და ირანში ამრავლებდა ალექსანდრე კახთა მეფის მოწინააღმდეგეთა ჯგუფებს, ცალკეულ უფლისწულებს.

ერევნის ალება შაჰისათვის დიდი წარმატება იყო. მან ერევნის ბეგლარ-ბეგად ამირგუხე ხანი დანიშნა. შაჰ აბასმა ააოხრა მთელი აღმოსავლეთი სომხეთი, ერთიანად აყარა ჯულფის, ნახიჩევანისა და ახლომახლო მიდამოების, აგრეთვე არაქსის მარცხენა სანაპიროს სოფლების მოსახლეობა და ირანში გადაასახლა. არაქელ თავრიზელი დაწვრილებით ასახელებს იმ პუნქტებს, საიდანაც აყარეს ადგილობრივი მოსახლეობა და ირანისკენ წაასხეს⁴⁹. შაჰ აბასმა ირანში, 300 ათასზე მეტი სომეხი გაასახლა, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი გზაში დაიღუპა, ნაწილი კი უფრო მოგვიანებით ამირგუხე ხანმა დააბრუნა. ასევე დიდი რაოდენობით გაასახლეს აზერბაიჯანის მოსახლეობაც⁵⁰. სომეხი ავტორი ზაქარია კანაკერცი ჩამოთვლის ირანის იმ ადგილებს, სადაც ჩაასახლეს სომხური მოსახლეობა⁵¹.

⁴⁸ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 128.

⁴⁹ არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 59—60.

⁵⁰ История Армянского народа, Ереван, 1951. Часть первая, с. 219—220. И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI—XVII веках. Сборник статей по истории Азербайджана, выпуск I. Баку, 1949, с. 277—278.

იხტანდერ მუწის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 45.

⁵¹ Закарний Канакерци, Хроника, Перевод с армянского, предисловие и комментарий М. О. Дарбинян-Меликян. М., 1969, 48, 60—83.

მოსაზამთრებლად ვანში წასულიყვნენ, რადგან სომხეთის ტერიტორია ყიზილბაშთაგან გავერანების გამო სადგომებად არ გამოდგებოდა. ნაიმა პირდაპირ მიუთითებს, რომ როდესაც შაჰ აბასმა დასახლებული პუნქტებისა და სოფლის მოსახლეობა გარეკა და ქვეყანა მოუხენელ-დაუთესელი დარჩა, გაჭირვებამ და მოუსავლიანობამ უმაღლეს ზღვარს მიაღწია⁵⁵. ნაიმა ვრცლად გადმოგვცემს ოსმალთა უზარმაზარი ლაშქრის გამოსვლას დედაქალაქიდან, მის შემადგენლობას, სომხეთში მოსვლას და, ბოლოს, ვანში დაბანაკებას⁵⁶.

ამ პერიოდისათვის ირანს ამიერკავკასიაში არცთუ ისე მყარი პოზიციები ჰქონდა, ამიტომ იგი იძულებული იყო ოსმალებთან პირველი წარმატებების განსამტკიცებლად და სომხეთის დაპყრობილი ციხე-სიმაგრეების შესანარჩუნებლად საგანგებოდ მომზადებულიყო ოსმალებისათვის გადამწყვეტი ბრძოლის გასამართავად, მითუმეტეს, რომ ოსმალეთის ხელისუფლებამ მნიშვნელოვანი ღონისძიება გაატარა, მოაგროვა უზარმაზარი ლაშქარი და შაჰის წინააღმდეგ საბრძოლველად ვანში დაბანაკდა.

სტამბოლიდან გამოსულ ლაშქარს გზად შეუერთდნენ ჩილდირის, არზრუმისა და ვანის ბეგლარ-ბეგები თავიანთი ლაშქრით. იმ დროს, როდესაც ოსმალეთის ლაშქარმა მთელი ანატოლია გამოიარა და გზადაგზა პროვინციის გამგებლები თავიანთი ლაშქრით შეიერთა, „შაჰ აბასი მთელი თავისი სამხედრო ძალებით ერევნისა და აღჩაყალას რაიონში დაბანაკდა“.

მიუხედავად შაჰ აბასისთვის არახელსაყრელი საერთაშორისო ვითარებისა, მან დიდძალ ლაშქარს მოუყარა თავი და ოსმალეთის წინააღმდეგ გამოემართა. ნაიმა დაწვრილებით აღწერს ამ ომის ცალკეულ პერიპეტეებს, მის მსვლელობასა და შედეგებს. შაჰ აბასმა სასტიკად დაამარცხა ოსმალთა ლაშქარი სინან ფაშას მეთაურობით⁵⁷. ჯერ კიდევ არ იყო გადაწყვეტილი ომის ბედი, როდესაც ირანის კარზე მყოფმა კახთა მეფე ალექსანდრემ მოხერხებული დრო მონახა და შაჰს შესთავაზა შირვანში ლაშქრობა. რამდენადაც კახთა მეფის ირანში გაჩერება კახელთა უკმაყოფილებას იწვევდა,

⁵⁵ გვ. 395. « تاريخ نعيماء، جلد 1»

⁵⁶ იქვე, გვ. 393—397. შდრ. არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 60—74.

⁵⁷ გვ. 398. 425—430. « تاريخ نعيماء، جلد 1» შდრ. არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 83—88.

ამასთანავე შაჰს აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ომის გაგრძელება უჭირდა და ნათლად ხედავდა, რომ რუსეთსა და საქართველოს შორის ურთიერთობა უფრო და უფრო ვითარდებოდა, ამიტომ შაჰმა ანგარიში გაუწია მთელ რიგ საგარეო პოლიტიკურ მომენტებს და ალექსანდრე კახთა მეფე შირვანში სალაშქროდ გამოისტუმრა. მას თან აახლა მისი შვილი კონსტანტინე მირზა, რომელიც ბავშვობიდან ირანის კარზე იმყოფებოდა მძევლად. შირვანიდან ოსმალთა განდევნის შემდეგ იგი კონსტანტინე მირზას უნდა გადასცემოდა. თუ ალექსანდრე კახთა მეფე შვილს სათანადოდ დახმარებას არ აღმოუჩინდა, კონსტანტინე მირზას შაჰისგან დავალებული ჰქონდა მანის მოკვლა და კახეთში გაბატონება⁵⁸.

შაჰი ამ ღონისძიებით შირვანთან ერთად კახეთის ხელში ჩაგდებასაც ითვალისწინებდა. მართალია, ნაიმა მოკლედ გადმოგვცემს შაჰის მიერ შემახისა და შირვანის დაპყრობისა და განადგურების შესახებ⁵⁹, მაგრამ არაფერს ამბობს ამ ლაშქრობაში შაჰის მხარეზე ქართველთა აქტიურ მონაწილეობაზე, ამ პერიოდში საქართველოსა და ამიერკავკასიაში შექმნილი ვითარების შესახებ. ამ მხრივ უფრო უხვ და დაწვრილებით ცნობებს იძლევა სპარსელი ისტორიკოსი ისქანდერ მუნში⁶⁰.

1605 წლის შემოდგომაზე ოსმალთა უზარმაზარი ლაშქრის დამარცხების შემდეგ შაჰ აბასს შეეძლო უფრო თავისუფლად ემოქმედა ამიერკავკასიის ქვეყნებში. თავრიზში გამოზამთრების შემდეგ 1606 წლის გაზაფხულზე შაჰმა გაილაშქრა ამიერკავკასიის ქალაქებში მოკალათებული ოსმალების წინააღმდეგ. ყარაბაღის საქმეთა მოწესრიგების შემდეგ განჯას მიადგა, დიდი ხნის გარემოცვისა და მეცადინეობის შედეგად განჯის ციხე და მისი მიდამოები ხელთ იგდო⁶¹.

განჯის აღების შემდეგ შაჰი ლორე-დმანის-თბილისის დასაპყრობად გამოემართა. ამ ადგილებში ჩაყენებული ოსმალთა მეცი-

⁵⁸ ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 136; ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ. გვ. 45—61. ისქანდერ მუნშის აქვე მოცემული აქვს თუ როგორ განვითარდა მოვლენები ამის შემდეგ. იხ. აგრეთვე, ნ. ბერძენიშვილის დასახ. ნაშრ., გვ. 131—150; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 247—253.

⁵⁹ გვ. 387—388. *تاریخ نایما، جلد ۱*

⁶⁰ ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 47—61.

⁶¹ ა რ ა ქ ე ლ თ ა ვ რ ი ზ ე ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 99—100.

ხოვნებისათვის აშკარა იყო, რომ შაჰის წინააღმდეგ ბრძოლას აზრი არ ჰქონდა და მხოლოდ საკუთარი თავის გადარჩენისთვის უნდა ეზრუნათ. „ლორის ციხისათვის მაჰმად ფაშამ იმდენი მოახერხა, რომ არა მარტო შაჰისაგან უვნებლობას ეღირსა, არამედ მან იგივე ციხე ახლა უკვე ერანელთა გარნიზონით შაჰისაგან სამმართველოდ მიიღო“⁶².

შაჰ აბასმა ოსმალთა მეციხოვნეების ნაწილი ამოეღო, ნაწილი კი მის სამსახურში ჩადგა. მან სასწრაფოდ დაიკავა მთელი რიგი ციხე-სიმაგრეები. ლორის დამორჩილების შემდეგ „დმანისის ციხიდან მოვიდა მორჩილების არზა. ითხოვეს, რომ თუ ყოზილბაშთა ძლევამოსილი ლაშქარი არაფერს გვავენებს... ჩაგაბარებთ ციხეს და მორჩილებით მოვალთ ხელმწიფის კარზეო“⁶³. შაჰმა სიამოვნებით მიიღო დმანისელთა არზა, აღუთქვა შეწყალება და ორმაგად ანაზღაურება ულუფისა და თიშარისა იმათთვის, ვინც მორჩილებით დარჩენას დააპირებდა⁶⁴.

ამრიგად, შაჰმა დმანისის ციხე უბრძოლველად დაიმორჩილა. მდ. ალგეთის ნაპირას დაბანაკებულ შაჰს თბილისის მეციხოვნეთა არზაც მიუვიდა. მათ „გაითვალისწინეს განჯის, ლორეს და დმანისის ხალხის მაგალითზე ხელმწიფის წყალობისა და რისხვის შედეგები და ფხიზელი ბედის მითითებით თავისი კაცი გაგზავნეს შაჰთან მორჩილების არზით და იგივე ითხოვეს, [რაც დმანისელებმა]“⁶⁵. შაჰმა შეიწყნარა მათი თხოვნა. მან თბილისი ალი ყული ხანს ჩააბარა. მალე შაჰიც მოვიდა თბილისში. არაქელ თავრიზელის სიტყვით, შაჰი თბილისში მშვიდობიანად შევიდა და ასევე წავიდა იქიდან, რამდენადაც სპარსელებსა და ქართველებს შორის შეთანხმება არსებობდა⁶⁶.

ამრიგად, თბილისსა და სხვა ქალაქებში ოსმალთა ბატონობა ყოზილბაშობამ, ყოზილბაშთა ბატონობამ შეცვალა. შაჰი ელვის სისწრაფით მოქმედებდა და დაჟინებით ერეკებოდა ამიერკავკასიის ქალაქებში ჩაყენებულ ოსმალთა გარნიზონებს. იგი თბილისიდან ნახიჩევანსკენ წავიდა. საქართველოში ყოფნის დროს შაჰმა აქაური საქმეები მოაგვარა. იმ ხანებში მოულოდნელად გარდაიცვალა ქარ-

62 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 149.

63 ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 63.

64 იქვე, გვ. 63.

65 იქვე, გვ. 63.

66 არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 101.

თლის მეფე გიორგი, მის ნაცვლად შაჰმა ტახტზე დასვა მისი მცირეწლოვანი შვილი ლუარსაბი.

საქართველოს საქმეების მოგვარებისა და ყველგან ყიზილბაშთა მეციხოვნეების დაბინავების შემდეგ შაჰმა გადაწყვიტა შირვანის დაპყრობა, ამასთანავე ოსმალთა მოსალოდნელი შემოტევისათვის მზადყოფნა და საამისოდ ერევნის ციხის შეკეთება და შემაგრება. „თბილისიდან ოსმალთა განდევნის შემდეგ, ქართლში ფაქტიურად დამთავრდა ე. წ. „პირველი ოსმალთა“ (1578—1606), რომელიც ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე პერიოდი იყო ქართველი ხალხის ისტორიაში. მართალია, შაჰ აბასმა ქართლ-კახეთში ქრისტიანი მეფეები დაამტკიცა და ქართლის ციხეებიდან ოსმალები განდევნა, მაგრამ ქვეყანას თავისუფლება მაინც არ მოუპოვებია“⁶⁷.

შაჰმა თავრიზში გამოაზამთრა ლაშქარი და 1607 წ. გაზაფხულზე შემახას მიადგა. მან თეიმურაზ კახთა მეფეს მოუწოდა მონაწილეობა მიეღო შემახის აღებაში, მაგრამ თეიმურაზმა მოზოდიშებით უარი თქვა შემახის წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღებაზე⁶⁸. მიუხედავად შაჰის მიერ განმეორებითი მოთხოვნისა, თეიმურაზ კახთა მეფემ უარი თქვა და თავისი დედა ქეთევან დედოფალი აახლა ათასკაციანი რაზმით. „რამდენიმე დღის შემდეგ მაღალ ურდოში მოვიდა დედამისი ქართველთა ჯარის ერთი რაზმით, რომელიც სულ ათასზე მეტი კაცისაგან არ შედგებოდა, და შესაფერის ადგილზე დადგნენ. თუმცა ხელმწიფეს ეწყინა ეს უხამსი საქციელი (თეიმურაზისა), მაგრამ იმ პატიოსანი მანდილოსნის ხათრით ის ხელმწიფური ალერსით და მოფერებით პატივცემული და ამბღლებული გახდა“⁶⁹. შაჰი ხელსაყრელ შემთხვევას ელოდა „ურჩი“ თეიმურაზის დასასჯელად.

შაჰმა დიდი ბრძოლით აიღო შემახა, ოსმალთა მეციხოვნეები ამოწყვიტა და შიგ თავისი ხალხი ჩააყენა ზულფიკარ ხანის მეთაურობით, თვითონ კი თავრიზს გაემართა. სწორედ ამ პერიოდში ოსმალთაგან შევიწროვებულმა ბაქოს მოსახლეობამ აჯანყება მოაწყო და ოსმალთა გამგებელი მოკლა. ამით ისარგებლა შაჰ აბასმა, სასწრაფოდ მაშველი ჯარი გაგზავნა ბაქოში და შიგ თავისი მეციხოვნეები ჩააყენა, ბაქო უბრძოლველად დაიკავა.

⁶⁷ შ ი ხ ე ი ლ ს ვ ა ნ ი ძ ე, საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI—XVII სს. თბ., 1971. გვ. 237.

⁶⁸ ო ს ქ ა ნ დ ე რ მ უ ნ შ ი ს ც ნ ო ბ ე ბ ი საქართველოს შესახებ, გვ. 69.

⁶⁹ იქვე, გვ. 70.

ბაქოს მსგავსად, მალე დერბენდის მოსახლეობამაც განაცხადო პროტესტი ოსმალთა ხელისუფლების მიმართ. შაჰ აბასმა მაშინვე გაგზავნა მაშველი ჯარი და დერბენდსაც დაეუფლა. ასე რომ, შაჰ აბასი შაქის, დერბენდისა და შამხალის დაპყრობით მთელ შირვან-აზერბაიჯანში გაბატონდა და თავისი მართვა-გამგებლობის წესები შემოიღო. შაჰ აბასი ამიერკავკასიაში ზედიზედ აღწევდა წარმატებებს.

ამიერკავკასიის ქალაქების დაპყრობასთან ერთად ყიზილბაშთა ლაშქარი, სინან ფაშას უზარმაზარი ლაშქრის დამარცხების შემდეგ, სისტემატურად არბევდა არზრუმის, არტაანისა და ახალციხის მხარეებს. 1607 წლის გაზფხულზე ქართველთა დახმარებით ყიზილბაშებმა მოახერხეს ახალციხის დაპყრობაც. ისქანდერ მუნშის ცნობით: „ათაბეგ-ხანის დედამ მიმართა შაჰის ბედნიერ კარს და ითხოვა, რომ ამ სამეფო გვარის მოხელეთა დახმარებით მოეპოვებინა ისევ თავისი დაკარგული ქვეყანა“⁷⁰.

ახალციხის დაპყრობით შაჰ აბასმა ძირითადად აღადგინა 1555 წლის ამასიის საზავო ხელშეკრულების პირობები. მაგრამ შაჰს ეს არ აკმაყოფილებდა, იგი უფრო ფართო გეგმებს ისახავდა ოსმალეთის მიმართ. იგი დასავლეთ საქართველოსა და სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთი ნაწილის დაკავებით ცდილობდა შავ ზღვაზე გასვლას და იქიდან დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან დაკავშირებას⁷¹.

ირანის უპირატესობანი ამიერკავკასიაში აშკარა იყო. ოსმალეთი თანდათან თმობდა თავის პოზიციებს. ოსმალეთის პოზიციების შესუსტება ამიერკავკასიის ქვეყნებში, უპირველეს ყოვლისა, გაპირობებული იყო ადგილობრივი მოსახლეობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობით. ოსმალთა ბატონობით შევიწროებული ადგილობრივი მოსახლეობა ცდილობდა ირანის შეიარაღებული ძალებით გასწორებოდა მათ, მაგრამ ფაქტიურად ოსმალთა ბატონობა ყიზილბაშთა ბატონობამ შესცვალა. ირანმა კარგად გამოიყენა ოსმალეთის როგორც საშინაო, ასევე საგარეო გართულებული მდგომარეობა, ამასთანავე მისი პოზიციები ამიერკავკასიაში და მნიშვნელოვან წარმატებებსაც მიაღწია. ოსმალეთი ამ პერიოდში ევროპაში ავსტრიას ეომებოდა; ჩანს, ოსმალეთმა ორ ფრონტზე ვერ შეძლო სათანადო ძალების გამოყვანა. ამავე დროს ქვეყნის შიგნით სოციალური მოძრაობები ბობოქრობდა. ოსმალეთის ხე-

⁷⁰ ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 72.

⁷¹ მხ. ს ვ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 245.

ლისუფლება იძულებული იყო შეეწყვიტა ომი ავსტრიასთან და ირანთან გაემართა მოლაპარკება.

საინტერესოა, რომ ნაიმა არაფერს ამბობს ამიერკავკასიის ქვეყნებში შაჰ აბასის ლაშქრის წარმატების შესახებ. იგი საერთოდ არ ეხება იმ ღონისძიებებს, სადაც ოსმალთა ლაშქარი მარცხდება. როგორც ოფიციალური ისტორიოგრაფი, ის გვერდს უვლის იმ მოვლენების აღწერას, რომლებზედაც სპარსელი და სომეხი მემოტიანეები დაწვრილებით ჩერდებიან.

ოსმალეთის ხელისუფლება დაჟინებით ცდილობდა ამიერკავკასიის ქვეყნებში თავისი უფლებების რესტავრაციას. ოსმალეთისათვის ყველაზე მძიმე იყო ახალციხის დაკარგვა. ამიტომაც იყო, რომ ოსმალეთმა თავის შეიარაღებულ ძალებთან ერთად ყარსის ხანის სამხედრო ძალებიც ახალციხისაკენ დაძრა და 1608 წლის მიწურულისათვის ახალციხე დაიბრუნა⁷². ოსმალეთმა უფრო გაააქტიურა თავისი საქმიანობა, ახალციხის დაპყრობის შემდეგ ყირიმის თათართა ორათასიანი ჯარითა და ოსმალთა ფაშათა ორგანიზებული ძალებით ქართლში შემოიჭრა. „ისინი შეესივნენ იმ ქვეყანას, დაარბიეს, გაძარცვეს და უკან გამობრუნდნენ“⁷³, მაგრამ ქართველთა ლაშქარმა გიორგი სააკაძის მეთაურობით ტაშისკართან სასტიკად დაამარცხა ოსმალები⁷⁴.

ოსმალთა მიერ ახალციხის დაბრუნება, ყირიმის თათართა ლაშქრის გამოყენება და მათი გაუთავებელი თარეში შაჰ აბასს აიძულებდა, მზად ყოფილიყო ოსმალთა მოსალოდნელი შემოსევისაგან. ამიტომ მან საგანგებო ღონისძიება გაატარა, ჯარი გამოგზავნა ერევანში და დაავალა იმ მხარეში სისტემატური რბევა-თარეში ეწარმოებინა, „ახალციხის ყარაჯას არდაჰანამდე და არზრუმის საზღვრებამდე შესეოდნენ, უკუეგდოთ მოწინააღმდეგენი, მოერბიათ ის ქვეყანა და დაეწვათ საძოვრები და პურეული“⁷⁵. ოსმალთა ლაშქარი წინ ვერ დაუდგა ყიზილბაშებს, უკუიქცა და ციხეებში ჩაიკეტა. ყიზილბაშები კი საქართველოს ტერიტორიას შეესივნენ და გაანადგურეს ყოველივე, მუშის ველზე დაბანაკებულ ოსმალებსაც თავს დაესხნენ და ამოხოცეს⁷⁶.

72 ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 72—73.

73 იქვე, გვ. 73.

74 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 254—257.

75 ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 74.

76 იქვე, გვ. 74.

1610 წლის გაზაფხულისათვის ოსმალეთის ხელისუფლებამ საგანგებო ღონისძიება მიიღო, უზარმაზარ ლაშქარს მოუყარა თავი და მურად ფაშას სარდლობით ირანის წინააღმდეგ გააგზავნა. ნაიმა აღწერს ამ ბრძოლისათვის სამზადისს, ლაშქრის გამგზავრებას, საზღვრის გადალახვას და პირდაპირ თავრიზისაკენ წასვლას, თავრიზთან გამართულ ბრძოლას და ოსმალთა მიერ თავრიზის აღებასა და განადგურებას⁷⁷. ოსმალეთისათვის თავრიზის აღება გარკვეული წარმატება იყო ირანთან ურთიერთობაში. მაგრამ ოსმალეთმა დიდხანს ვერ შეინარჩუნა თავრიზი. იგი ველარ გამაგრდა იქ და იძულებული გახდა ქალაქი დაეტოვებინა. ამის შემდეგ ირან-ოსმალეთს შორის ბრძოლები გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა. ირანი დაინტერესებული იყო ოსმალეთთან ზავის დადებით და 1555 წლის ამასიის ზავის პირობების შენარჩუნებით. საამისოდ იგი ყველაფერს აკეთებდა. იმისათვის რომ ოსმალეთის ხელისუფლება დაეთანხმებინა ამასიის ზავის პირობებზე, შაჰ აბასმა „ახალი მომენტი შეიტანა საზავო მოლაპარაკებაში: ის ყოველწლიურად ორას საპალნე აბრეშუმს აღუთქვამდა ოსმალეთს, თუ ეს უკანასკნელი 1555 წლის ზავის პირობებზე დათანხმდებოდა. ბოლოს, ოსმალეთი, რომელმაც ვერ შეძლო მეტოქის დამარცხება, იძულებული გახდა მიეღო შაჰის წინადადება“⁷⁸. ნაიმას თავის „ისტორიაში“ მოტანილი აქვს ამ ზავის პირობების შინაარსი⁷⁹. ზავის მიხედვით, ირანს დაჩა ქართლი, კახეთი და აღმოსავლეთ მესხეთი. „ირან-ოსმალეთის ძალთა წონასწორობის პირობებში ოსმალეთის მიერ ირანის „უფლების“ აღიარება აღმოსავლეთ საქართველოზე მათ შორის დაზავების პირობას წარმოადგენდა“⁸⁰.

1612 წლის ზავი ძირითადად 1555 წლის ამასიის ზავის პირობებს შეიცავდა, მაგრამ მასში მნიშვნელოვანი ცვლილებებიც იყო ოსმალეთის სასარგებლოდ. კერძოდ, ამ შემთხვევაში ირანის შაჰი კისრულობდა ყოველწლიურად 200 საპალნე აბრეშუმის გადახდას, ოსმალეთისათვის აღმოსავლეთ მესხეთის დატოვებას და სხვ⁸¹.

⁷⁷ გვ. 84—85, «تاريخ نعيماء جلد ۲»

⁷⁸ ვ. ჩოჩიევი, ირან-ოსმალეთის 1639 წ. ზავი და საქართველო, ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957, გვ. 342.

⁷⁹ გვ. 113—114, «تاريخ نعيماء جلد ۲» ნიქსინქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 79, 82. შიხ. სვანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 250—251.

⁸⁰ ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 342.

⁸¹ შიხ. სვანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 253.

ზავის მიხედვით, საქართველო ორ მტაცებელ სახელმწიფოს შორის იყო დანაწილებული: ქართლ-კახეთი ირანის განკარგულებაში გადადიოდა, ხოლო დასავლეთ საქართველო და სამცხე ოსმალეთს რჩებოდა. ზავის შედეგებით შაჰი არ იყო კმაყოფილი, მან ვერ მოახერხა მთლიანად აღედგინა 1555 წლის ზავის პირობები, ამ მხრივ ოსმალეთი უფრო მოგებულნი რჩებოდა. ცხადი იყო, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოებმა ოსმალთა ბატონობა თავიდან გადაიგდეს და მის ნაცვლად ქართლ-კახეთი ყოზილბაშებმა დაიკავეს, მაგრამ ირანის პოზიციები ქართლ-კახეთში არ იყო მყარი, რადგან იქ ჯერ კიდევ ქრისტიანი მეფეები ისხდნენ. რასაც ვერ ურიგდებოდა შაჰ აბასი. ქართლ-კახეთსა და მთელ ამიერკავკასიაში ირანის ბატონობისათვის შაჰ აბასი აუცილებლად მიიჩნევდა ქრისტიანი სახელმწიფოების ლიკვიდაციას და მათ სეფიანთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში გაერთიანებას. მაგრამ შაჰი კარგად გრძნობდა, რომ ამ ამოცანის შესრულება მოითხოვდა რუსეთის განდევნას და ოსმალეთის დამარცხებას ამიერკავკასიაში. ამიტომ შაჰი ყოველგვარ ზომებს ღებულობდა ამ ამოცანის შესასრულებლად, თვით ოსმალეთის დიდგვზირი ნასუჰ ფაშაც კი მოსყიდული ჰყავდა შაჰ აბასს, მაგრამ შაჰმა მანც ვერ აიცილია ოსმალეთის ჩარევა ამიერკავკასიის საქმეებში. ოსმალეთი ხელს არ იღებდა ამიერკავკასიის დაპყრობაზე. მას კარგად ესმოდა ამ ტერიტორიების სტრატეგიული მნიშვნელობა. შაჰ აბასის მიზნების განხორციელების შემთხვევაში ოსმალეთი უშუალოდ ირანს გაუმეზობლდებოდა⁸².

1612 წლის ზავის შემდეგ ორივე სახელმწიფოს თავისი გეგმები ჰქონდა ამიერკავკასიის ქვეყნების მიმართ. შაჰი, როგორც აღვნიშნეთ, ვერ ურიგდებოდა ვერც 200 საპალნე აბრეშუმის გადახდასა და ვერც იმას, რომ ზავის პირობით ნაბოძები ქართლ-კახეთი არ ჰქონდა შემომტკიცებული. ამიტომ ამჯერად იგი ძირითად მიზნად ისახავდა „გურჯისტანის საკითხის“ საბოლოოდ გადაწყვეტას, ხოლო მისი რეალიზაციისათვის აუცილებლად მიიჩნევდა მთელი საქართველოს დაპყრობას, ქართველთა აყრა-გადასახლებასა და მის ადგილას თურქმანთა ტომების ჩამოსახლებას, ქართლ-კახეთის სამეფოს საბოლოო გაუქმებასა და მათი სახანოდ გადაქცევას. შაჰის ასეთი ფართო გეგმები ქართლ-კახეთის მიმართ უცნობი არ უნდა ყოფილიყო ქართველი პოლიტიკოსებისათვის. ქართლ-კახეთში თანდათანობით მრავლდებოდა ანტიირანული ორიენტაციის მოღვა-

⁸² ვ. ჩ. ო. ჩ. ი. ე. ვ. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 343.

წეთა ჯგუფი. „საქართველოს ქრისტიან მმართველებს (ნეფეები, მთავრები) თავისი ქვეყნები ირანის განუყოფელ ნაწილად სრულიადაც არ მიაჩნდათ და თავიანთ თავს უფლებამოსილად თვლიდნენ შესაფერის პირობებში ამ მოძალადეს ჩამოშორებოდნენ და, თუ ამას საქართველოს ინტერესები მოითხოვდა, ირანის მტრის მხარეზედაც კი დამდგარიყვნენ“⁸³.

შაჰი დარწმუნებული იყო, რომ გურჯისტანის საკითხში ჩარევა გარკვეულ რეაქციას გამოიწვევდა. ოსმალთა ხელისუფლებისაგან, ამიტომ საგანგებოდ ემზადებოდა ქართველთა წინააღმდეგობის სწრაფად გასატეხად. შაჰი ცდილობდა ფაქტის წინაშე დაეყენებინა ოსმალეთი. საამისოდ შაჰმა მთელი რიგი ღონისძიებები გაატარა. შაჰის ამოცანა ამჭერად იყო დიპლომატიური მოლაპარაკებით გაენეიტრალებინა ოსმალთა სამხედრო ძალების ჩარევა „გურჯისტანის საკითხში“. შაჰმა ოსმალეთის დიდგვირს ნასუჰ ფაშას, რომელიც მისი მოსყიდული იყო, მოციქული გაუგზავნა და აუწყა თავისი გეგმები. ისქანდერ მუნშის გადმოცემით, ირან-ოსმალეთს შორის ზავის პირობა რომ არ დარღვეულიყო და საქართველოზე შაჰის გალაშქრება სხვანაირად არ წარმოედგინათ, შაჰმა „სულთან მოჰამედ ბეგ თალიში არდებილიდან გაგზავნა მოციქულად ოსმალეთში ნასუჰ ფაშასთან და ნამდვილი მიზანი საქართველოში გალაშქრებისა — ირანის ქვეშევრდომთა დასჯა აცნობა“⁸⁴.

ოსმალეთის ხელისუფლებისათვის შაჰ აბასის ქართლ-კახეთში გამოლაშქრება და მისი დაპყრობა არახელსაყრელი იყო, ოსმალეთის ხელისუფლებას კარგად ესმოდა, რომ შაჰის მიერ ქართლ-კახეთის დაპყრობით ოსმალეთი იძულებული ხდებოდა საბოლოოდ ხელი აეღო ამიერკავკასიაზე. ამიტომ „ოსმალეთი, თუ თვითონ ვერ შეძლებდა საქართველოს დაპყრობას, იმის მომხრე იყო, რომ ის ვერც ირანს დაეპყრო. „გურჯისტანის“ სახანოს ნაცვლად მისთვის გაცილებით ხელსაყრელი იყო ფეოდალური საქართველოს მეზობლობა. ასეთ ქვეყანას, მისი აზრით, ის უფრო ადვილად გადააქცევდა „გურჯისტანის“ ვილაიეთად“⁸⁵.

წინასწარი საწინააღმდეგე შაჰ აბასმა საქართველოში გაილაშქრა. ქართული, სომხური, რუსული, აღმოსავლური და ევროპული წყაროების მონაცემების ანალიზის საფუძველზე მ.ი. სვა-

83 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 111.

84 ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 82.

85 ვ. ჩოხიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 343.

ნიძე ადგენს, რომ შაჰ აბასმა საქართველოში 1613 წელს ილაშქრა და არა 1614 წელს, როგორც ეს აქამდე იყო მიღებული ჩვენს ისტორიოგრაფიაში⁸⁶. ქართლ-კახეთის მეფეები იმერეთში გაიხიზნენ. შაჰ აბასმა ქართლ-კახეთში დაიწყო თავისი გეგმების განხორციელება⁸⁷. ქართლ-კახეთის მეფეებს არ შეეძლოთ საკუთარ ძალებით დაპარისპირებოდნენ ირანის შაჰს, ამიტომ მათ დასავლეთ საქართველოში გააჩაღეს დიპლომატიური საქმიანობა. ჩქარა სტამბოლში ჩაეიდნენ ქართველ მეფე-მთავართა ელჩები, დაწერილებით აუწყეს ყოველივე და ირანის წინააღმდეგ დახმარება ითხოვეს⁸⁸. ქართველი ელჩების ჩასვლით ოსმალეთის ხელისუფლებისათვის ნათელი გახდა ბევრი რამ, რაზედაც დიდევზირი ნასუჰ ფაშა ოსმალეთის ხელისუფლებას არასწორ ინფორმაციებს აწვდიდა. ამ ელჩობის შედეგი იყო ის, რომ მალე ნასუჰ ფაშას თავი მოკვეთეს, ხოლო საქართველოს წინააღმდეგ შაჰის გამოლაშქრება ოსმალეთის ხელისუფლებამ მიიღო, როგორც ირანთან დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულების დარღვევა. გარდა ამისა, ირანის შაჰმა ოსმალეთთან დადებული ხელშეკრულების ის პუნქტიც დაარღვია, რომელიც ითვალისწინებდა ოსმალეთისათვის ყოველწლიურად 200 საპალნე ძვირფასი საქონლის გამოგზავნას.

ნაიმა გვაუწყებს, რომ ხელშეკრულების დადებისთანავე ირანის ელჩს თან გააყოლეს სულთნის სასახლის ერთ-ერთი ჩაუში — ინჯილი მუსტაფა, რომელიც ირანში დააყოვნეს ორი წელი და ამ ხნის განმავლობაში შაჰმა ნაკისრი ვალდებულება — 200 საპალნე ძვირფასი ქსოვილი არ გამოგზავნა. ნაიმას სიტყვით, „პირობის შეუსრულებლობა ამაზე მეტი არ შეიძლებაო და ცეცხლივით განრისხებული ფადიშაჰი ელვარებდა“⁸⁹.

ასე რომ, ირანის შაჰის მოქმედება როგორც ოსმალეთის სულთნის მიმართ, ასევე მის მიერ მოწყობილი ლაშქრობა ქართლ-კახეთში ოსმალეთის ხელისუფლებისათვის სრულიად მიუღებელი

⁸⁶ მიხ. სვანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 257—259.

⁸⁷ 1613 წ. შაჰ-აბასის ქართლ-კახეთში ლაშქრობის და იქ ჩატარებული დონისძიების შესახებ დაწერილებით იხ. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XV—XVII სს.), II, თბ., 1965, გვ. 312—315; გ. ჭამბურია, გიორგი სააკაძე, თბ., 1964, გვ. 83—100; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 262—269; ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 82—102; არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 112—136.

⁸⁸ მიხ. სვანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 260.

⁸⁹ გვ. 137. تاريخ نعيما، جلد ٢، ص 137.

იყო, ამიტომაც იყო, რომ ოსმალეთმა ჰაშინვე მოახდინა სათანადო რეაგირება. „ვეზირ მეჰმედ ფაშას უზუნაესი სიგელი გაუგზავნა და უბრძანა ლაშქრობისათვის მომზადება. ისინიც კაფი კულუს, რუმელიისა და ანატოლიის ლაშქრით ირანზე გასალაშქრებლად მოემზადნენ“⁹⁰. ნაიმა იქვე აღწერს ოსმალთა ლაშქრის სამზადისს, უსქუდარში გადასვლას და ალექოსაკენ გზგზავრებას. მიხ. სვანიძე 1613—1615 წლების ირან-ოსმალეთის ურთიერთობის გაანალიზების საფუძველზე იმ დასკვნამდე მიდის, რომ „შაჰ აბასის ლაშქრობა საქართველოში იყო მთავარი მიზნები ოსმალეთის მიერ ირანის წინააღმდეგ ომის დაწყებისა (1615 წ.)“⁹¹.

1616 წ. შაჰ აბასი მთელი შეიარაღებული ძალებით კახეთის საბოლოოდ მოსასპობად წამოვიდა. საქართველოს ცალკეული სამეფო-სამთავროები კახეთს ვერ მიეშველნენ, მოძმის აოხრებას შორიდან უყურებდნენ და თავიანთ ჯერს უტყდიდნენ. კახეთის მეფე თეიმურაზი იძულებული გახდა დასაყვით საქართველოში გახიზნულიყო. მთელი კახეთი ციხე-სიმაგრეებში ჩაკეტა, ამავ დროს მორჩილებაჲ გამოუტყხადეს შაჰ აბასს. მაგრამ შაჰ აბასს კახეთის სრული მოსპობა სწადდა. შაჰი სავანებოდ მოემზადა კახეთის საბოლოოდ მოსასპობად. ასეთი საშინელი ტრაგედიის ყამს, რომელიც შაჰ აბასმა დაატრიალა კახეთში, მთელი მოსახლეობის ორი მესამედი დაიღუპა. დაღესტნელმა ყაჩაღებმაც დრო იხვლთეს და ხელი მოითბეს. მტერმა გაანადგურა ყველაფერი, რასაც კი მისწვდა. ნანგრევებად აქცია ქალაქები, დაწვა სოფლები. კახელი ტყვეები ირანს გარეკეს. დაცარიელებულ კახეთში შაჰმა თურქმანები ჩამოსახაღა.

ირანის შაჰმა, როგორც კი მიიღო ცნობა ოსმალთა ლაშქრის გამომგზავრების შესახებ, სასწრაფოდ ელჩი გაუგზავნა ოსმალეთის ხელისუფლებას და შეპირებული აბრეშუმი — ორი წლის ვალი — თან გაატანა. მაგრამ სულთანმა მას ყურადღება არ მიაქცია და განავრძო თავისი ღონისძიებების გატარება. ოსმალეთში თითქმის ერთი წელი უყურადღებოდ დატოვეს ირანის ელჩი. ამ ხნის განმავლობაში „არც მისი მოტანილი წერილისათვის მიუტკევიათ ყურადღება და არც საჩუქრები მოეწონათ“⁹². ნაიმა უფრო ქვემოთ შენიშნავს: „როდესაც მათ შეიტყვეს, რომ ამას წინათ ირანის შა-

⁹⁰ იქვე, გვ. 137.

⁸¹ მიხ. სვანიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 269.

⁹² გვ. 137. « ٢ جلد ، میما ، تاریخ

ჰის წინააღმდეგ სალაშქროდ სარდალი დაინიშნა, მაშინ ორ წელიწადს გადუხდელი ნაკისრი აბრეშუმისა და საჩუქრებიდან ერთი წლის აბრეშუმით კასიმის სახელწოდების ელჩი გამოგზავნეს... ამასობაში ხსენებული ელჩი ფადიშაჰის განრისხების ღირსი გახდა და იედი ყულეში იქნა დაპატიმრებული“⁹³.

ასე რომ, ოსმალეთს საკმაო საბუთი ჰქონდა იმისათვის, რომ ზაეის პირობის დარღვევის გამო ირანის წინააღმდეგ გაელაშქრა. ამასთანავე ირანის წინააღმდეგ გაერთიანებულ საქართველოს მეფე-მთავრებსაც ოსმალეთის ხელისუფლება დახმარებას აღუთქვამდა. ირანის წინააღმდეგ დაძრულ ოსმალთა შეიარაღებულ ძალებს არ შეიძლებოდა არ გაემხნეებინა ირანის წინააღმდეგ საბრძოლველად დარაზმული საქართველოს მეფე-მთავრები.

ნაიმა აღწერს 1615—1616 წლებში ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის ოსმალეთის მთავრობის ღონისძიებებს. იგი აღნიშნავს, რომ 1615 წელს ლაშქარმა ცალკეულ პროვინციებში გამოიზამთრა და 1616 წლის გაზაფხულზე ლაშქარი შეიყარა. მასში გაერთიანდა სხვადასხვა ვილაიეთის ჯარი, საერთო ხელმძღვანელი იყო დიდგეზირი. სხვადასხვა პროვინციის მეთაურებს არზრუმის მხრისკენ გამგზავრების შესახებ ბრძანებები დაეგზავნათ. არზრუმის ციხიდან შეიდი ზარბაზანი გამოუტანიათ და ბოლოს რამდენიმე ვილაიეთის გაერთიანებულ ლაშქარს ყარსამდე მიუღწევიან⁹⁴.

ოსმალთა ლაშქარმა სასწრაფოდ შეაკეთა ყარსის ციხე, გარკვეულ დრომდე იქ გამაგრდა, შემდეგ კი ერევნისკენ გაემართა. ერევნის ციხეს ამირგუნე ხანი იცავდა. ოსმალებმა ალყა შემოარტყეს ერევნის ციხეს, მაგრამ, ნაიმას სიტყვით, „ამირგუნე ხანმა ეს ციხე მტკიცედ გაამაგრა, ჯარითა და საჭურვლით გაავსო, შაჰი კი თავისი ლაშქრით ნახიჩევანში იყო“⁹⁵. მიუხედავად ოსმალთა ლაშქრის დიდი მეცადინეობისა, მათ ვერ მოახერხეს ერევნის აღება. ოსმალები იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ⁹⁶.

ნაიმა, როგორც ყოველთვის, დეტალურად აღწერს ლაშქრობის სამზადისს, ამა თუ იმ ციხის აღებას, მაგრამ არაფერს ამბობს

⁹³ გვ. 146. تاريخ نعيما، جلد ۲

⁹⁴ იქვე, გვ. 141—142.

⁹⁵ იქვე, გვ. 142.

⁹⁶ იქვე, გვ. 142.

ნამდვილ მიზეზებზე, პოლიტიკურ სიტუაციებსა და სხვა ობიექტურ მხარეებზე, რომლებიც განაპირობებდა ორივე ქვეყნის კიდილს საუკუნეთა მანძილზე.

1616 წელს, როდესაც შაჰ აბასი კახეთს აოხრებდა, ირან-ოსმალეთს შორის ომი გრძელდებოდა. მაგრამ ოსმალთა ლაშქარს ამიერკავკასიაში წარმატება არ ჰქონია. ერევნის, ნახიჩევანისა და სხვა ქალაქების ციხეებში ჩაყენებულმა ყიზილბაშთა მეციხოვნეებმა მოიგერიეს ოსმალთა ყველა შემოტევა. ოსმალებმა ვერცერთი ციხე ვერ აიღეს. წლის ბოლოსათვის, მოახლოებული ზამთრისა და პროვიანტის უქონლობის გამო ოსმალეთის დიდგვზირსა და შაჰ აბასს შორის ზავი დაიდო, რომლის მიხედვით, 1616 წლის ბოლოს განახლდა 1612 წლის ზავის პირობები⁹⁷. ოსმალეთთან ომის შეწყვეტა ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა შაჰ აბასს ახალი ძალებით მოეგვარებინა კახეთის პრობლემა. ირანთან ოსმალთა ლაშქრის წარუმატებლობანი და მათ შორის დაზავება კახეთისათვის არ იყო ხელსაყრელი. კახეთი შაჰ აბასის პირისპირ განმარტოებული აღმოჩნდა.

ოსმალთა ლაშქრობის წარუმატებლობითა და ირანთან დადებული ზავით ოსმალეთის სულთანი უკმაყოფილო იყო. სულთანმა მთავარსარდალი სასწრაფოდ გადააყენა და ზავის პირობები გააუქმა. ახლად დანიშნულ მთავარსარდალს—ჰალილ ფაშას დაევალა ირანის წინააღმდეგ ხელახალი ლაშქრობის მოწყობა. ჰალილ ფაშა ოსმალთა ლაშქრით სტამბოლიდან გაპოვიდა 1617 წ. 15 ივნისს და, ნაიმას სიტყვით, „რადგანაც ირანი შორ მანძილზე იყო, იმისათვის, რომ მრავალრიცხოვანი ჯარი არ მოქანცულიყო, ბრძანება გაიცა დიარბექირში გამოეზამთრათ“⁹⁸. სარდალი აყოვნებდა ლაშქრობის დაწყებას. ნაიმას ცნობებიდან ჩანს, რომ ოსმალეთის ხელისუფლება მაშველ ძალებს ელოდებოდა ყირიმის სახანოდან. მისი სიტყვით, 40000 შეიარაღებული თათართა ჯარი კაფადან გამოემართა და, ვიდრე დიარბექირში ოსმალთა ლაშქარს შეუერთდებოდნენ, ითხოვეს ყიზილბაშებზე თავდასხმის ნებართვა. როდესაც ოსმალთა ხელისუფლებისაგან ნებართვა მიიღეს, თათართა ჯარებმა „განჩის, ნახიჩევანისა და ჯულფის მილამოები იავარპყვეს და ათასამდე

⁹⁷ გვ. 143. « تاريخ نعيما، جلد ۲، Mufasssal Osmanlı Tarihi, Cilt IY. Istanbul, გვ. 1801.

⁹⁸ გვ. 151. « تاريخ نعيما، جلد ۲

ტყვე და მისი შესაბამისი ხარი და სხვა საქონელი გარეყეს. ამ მხარეების გავერანების შემდეგ დაბრუნდნენ⁹⁹ და დიარბექირში ოსმალთა ლაშქარს შეუერთდნენ. ოსმალთა სარდლობა დიდი პატივითა და საჩუქრებით შეხვდა მათ, „5000 ოქრო სახარჯოდ იქვე მისცეს“. შემდეგ თათართა ლაშქარს საგანგებო ადგილი მიუჩინეს გამოსაზამთრებლად. ამრიგად, ოსმალთა ხელისუფლებამ ირანის წინააღმდეგ ყირიმის თათართა ლაშქარიც მოიშველია.

ოსმალთა ხელისუფლების გარკვეული სამზადისი ახალი ლაშქრობის მოსაწყობად არ გამოპარვია შაჰ აბასს, მან საგანგებო დავალება მისცა ყარჩიხა ხანს, მოერბია არზრუმისა და ვანის ოლქები. ამიტომაც იყო, რომ ოსმალთა ლაშქარმა გამოსაზამთრებლად დაიბანაკა დიარბექირში და არა სასაზღვრო ვილაიეთებში¹⁰⁰.

ოსმალთა ლაშქრის დიარბექირში ყოფნის დროს სულთნის ხელისუფლებას გურიის მთავარმა აცნობა ყიზილბაშთა განზრახვა — საქართველოზე თავდასხმის შესახებ. ოსმალეთის ხელისუფლებამ სასწრაფოდ მიიღო ღონისძიება და გასცა განკარგულება საქართველოს „დასაცავად“ დაენიშნათ: „ბათუმის ბეგლარ-ბეგო ომერ-ფაშა თავისი ვილაიეთის ჯარით, ჩილდირის ბეგი — მურთაზა-ბეგი საფარ ფაშა და საქართველოს სხვა მხარეების ბეგები და მმართველები: გურიელი, დადიანი, იმერეთის მეფე თავიანთი სამბრძანებლოში მყოფი ლაშქრით დაინიშნონ. მთლიანად არზრუმსა და ტრაპიზონში მყოფი იანიჩრების მეთაურებთან ერთად დალესტნის მფლობელებიც დაუყოვნებლივ დაიძრან“¹⁰¹.

ჩანს, რომ ამ დროს გურიისა და სამეგრელოს სამთავროები, აგრეთვე იმერეთის სამეფოც გარკვეული პოლიტიკური დამოკიდებულების ფორმით დაუკავშირდნენ ოსმალეთს, რადგან ანტი-ყიზილბაშური კოალიციის მომხრენი იყვნენ. ნაიმას ცნობიდანვე ჩანს, რომ ოსმალეთს ხელი მიუწვდებოდა მთელ დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებზე და სპეციალური ბრძანებაც კი გაუგზავნა მათ, რათა მზად ყოფილიყვნენ ყიზილბაშებთან საბრძოლველად. სხვა საკითხია, თუ როგორ ასრულებდნენ დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები ოსმალთა ხელისუფლების განკარგულებას, მაგრამ ნომინალურად ოსმალეთი მაინც ხელს დებდა ამ

⁹⁹ იქვე, გვ. 151. , ٢ جلد ، تاريخ نعيمًا

¹⁰⁰ შიხ. სეანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 270—271.

¹⁰¹ გვ. 151—152. , ٢ جلد ، تاريخ نعيمًا შიხ. სეანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 271.

ტერიტორიებს. ოსმალეთის მთავრობა ყიზილბაშების წინააღმდეგ ერთიანად მოუწოდებდა როგორც ჩილდირის ბეგს — მურთაზა-ბეგს, საფარ ფაშას, ისე გურიის სამთავროს, სადადიანოსა და იმერეთის სამეფოს თავიანთი ლაშქრით მზად ყოფილიყვნენ ყიზილბაშებთან საბრძოლველად. ამასთანავე აფრთხილებდა მოსაზღვრე რაიონებში — არზრუმსა და ტრაპიზონში მდგომ იანიჩართა კორპუსის მეთაურებს, აგრეთვე დაღესტნის მფლობელს, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ სამზადისი და შეიძლება დახმარების ფორმალური აქტიც. რეალურად ოსმალეთს არავითარი დახმარება არ გაუწევია კახეთის აოხრების დროს. ნაიმა არაფერს ამბობს, თუ რა შედეგი გამოიღო ამ მზადყოფნის თობაზე ბრძანების დაგზავნამ მოსაზღვრე ქვეყნებში. ყოველ შემთხვევაში რეალური არაფერი განხორციელებულა, მაგრამ მაინც საგულისხმოა ნაიმას ეს ცნობა თუნდაც იმიტომ, რომ მასში აშკარად ჩანს ოსმალეთის მზადყოფნა ყოველი მოსალოდნელი ინციდენტის უამს და „საქართველოს დაცვის“ სურვილი.

ცხადია, ოსმალეთის მთავრობა დიდად იყო დაინტერესებული ირან-ოსმალეთის ომში ოსმალეთის მხარეზე საქართველოს მონაწილეობით. რა თქმა უნდა, არანაკლებ დაინტერესებული იყო ირანიც, რომ საქართველო თავის მხარეზე გადმოებირებინა და ყოველ ღონეს ხმარობდა, რქნებოდა ეს ძალით თუ შაჰ აბასისათვის ჩვეულებრივ ვერაგული დიპლომატიური ნაბიჯით, საქართველოს ცალკეული სამეფო-სამთავროების ანტიოსმალურ კოალიციაში ჩასაბმელად.

1618 წლის გაზაფხულზე ოსმალთა ლაშქარი ყირიმის თათართა ჯართან ერთად დიარბექირის საზამთრო სადგომებიდან გამოვიდა და არზრუმისაკენ გაემართა. შაჰი ამ დროს არღებილში იმყოფებოდა¹⁰². ოსმალთა ლაშქრის მთავარსარდალს ევალებოდა სამხრეთ-აზერბაიჯანისაკენ გაქრა, არღებილის განადგურება და ომის წარმატებით დამთავრება, საქართველოსაკენ გალაშქრება, თბილისის დაკავება და თეიმურაზის კახეთის ტახტზე აღდგენა¹⁰³. ოსმალთა ამ ლაშქრობაში თეიმურაზ კახთა მეფესაც მიუღია მონაწილეობა 3 000 ქართველით¹⁰⁴. ბუნებრივია, თეიმურაზ კახთა მეფე ყოველ ღონეს იხმარდა ოსმალთა ლაშქართან ერთად ებრძოლა ყიზილბაშების წინააღმდეგ. ნაიმა არაფერს ამბობს თეიმურაზის

102 გვ. 154 تاريخ نعيما جلد ۲

103 ვ. ჩ. ო. ჩ. ე. ე. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 344.

104 მიხ. ს. ვ. ა. ნ. ი. ძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 273.

ოსმალთა ლაშქართან ერთად ყიზილბაშების წინააღმდეგ გალაშქრებაზე. იგი მხოლოდ ყირიმის თათართა ლაშქრის მონაწილეობაზე მიუთითებს.

ოსმალთა გაერთიანებულმა ლაშქარმა თავრიზისკენ აიღო კურსი. შაჰის ბრძანებით ყიზილბაშებმა ქალაქი დაცალეს და ოსმალებმა იგი უბრძოლველად ჩაიგდეს ხელთ. წარმატებით გათამამებული ოსმალთა ლაშქარი არდებილისკენ გაემართა. ნაიმა აღწერს არდებილთან გამართულ ბრძოლას, ყიზილბაშთა მიერ ოსმალთა და თათართა გაერთიანებული ლაშქრის გაწყვეტას. თითქმის ყველა წარჩინებული და ბეგლარ-ბეგი ამ ბრძოლაში დაიღუპა სერავის ველზე¹⁰⁵. ბრძოლაში თავი გამოიჩინა ყარჩიხა ხანმა.

მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთის შეიარაღებული ძალები რიცხობრივად ყიზილბაშებზე მეტი იყო, მაინც ვერ მოახერხეს წარმატების მიღწევა უნიჭო სარდლობის გამო. ოსმალთა შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა პატილ ფაშამ აქვე, სერავის ველზე, ზავი დადო შაჰ აბასთან. ამ ზავით განახლდა 1612 წლის ზავის პირობები, რაც თავისთავად შეიცავდა 1555 წლის ამასიის საზავო ხელშეკრულებას¹⁰⁶. ამ ზავის მიხედვით აშკარა იყო, რომ, მიუხედავად დიდი მეცადინეობისა, ოსმალეთმა მაინც ვერ მოახერხა ირანისათვის აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის წართმევა. ზავის პირობებით უკმაყოფილო იყო ოსმალეთის სულთანი, ამიტომაც იყო, რომ მაშინვე გადააყენა თანამდებობიდან მთავარსარდალი პატილ ფაშა. სულთანმა ზავის ეს პირობა არ მიიღო. მის. სვანიძის ვარაუდით, „სულთნის უკმაყოფილების მიზეზი ამჯერადაც ახალციხის საფაშოს საკითხი იყო, რომელიც ფაქტიურად ოსმალეთის გავლენის სფეროდ რჩებოდა, მაგრამ ხელშეკრულებაში იურიდიულად ეს არ იყო გაფორმებული“¹⁰⁷.

ირან-ოსმალეთს შორის საომარი მოქმედება შეწყდა, მაგრამ მათ შორის დიპლომატიური ჭიდილი გრძელდებოდა. ირანის შაჰმა გაითვალისწინა სულთნის უარყოფითი დამოკიდებულება ამ ზავისადმი და მასთან გაგზავნა ელჩი ძვირფასი საჩუქრებით. ელჩს დავალებული ჰქონდა დადებული ზავის პირობების განმტკიცება გარკვეული ცვლილებებით. კერძოდ, ირანი ხელს იღებდა მთელ სამ-

¹⁰⁵ გვ. 164—167, ٢ جلد، تاريخ نعيما

¹⁰⁶ იქვე, გვ. 167—169.

¹⁰⁷ მის. სვანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 274.

ცხე-საათაბაგოზე და ოსმალეთს უთმობდა, ხოლო ოსმალეთი მის სანაცვლოდ ბალდადის საზღვარზე მდებარე დერნესა და დერთენ-გის სანჯაყებს თავისი სოფლებითა და ნაჰიეებით ირანს აძლევდა. ამასთანავე ირანი ოსმალეთს ყოველწლიურად გაუგზავნიდა ასი საპალნე აბრეშუმის ფასის სანაცვლო საჩუქრებს¹⁰⁸. ამ საზავო ხელშეკრულების მიხედვით, სამცხე-საათაბაგოს სანაცვლოდ ოსმალეთმა ორი სანჯაყი გადასცა ირანს. ოსმალეთის ასეთი გაზრდილი ინტერესი სამცხე-საათაბაგოსადმი აშკარად მიუთითებდა მის აგრესიულ ზრახვებზე ამ ტერიტორიების მიმართ. „1919 წლის ზავი იყო ირან-ოსმალეთის ახალი გარიგება საქართველოს დანაწილების თაობაზე. ეს ზავი ნიღაბს ხდის ოსმალეთის აგრესიულ პოლიტიკას, რომელსაც ის ფარავდა საქართველოსათვის დანაწილების აღმოჩენის საბაბით“¹⁰⁹.

მოვლენების შემდგომმა მსვლელობამ დაადასტურა, რომ შაჰ აბასი სამცხე-საათაბაგოზე მხოლოდ დროებით იღებდა ხელს. ამ ზავის მიხედვით ირანმა ოსმალეთს „დაუთმო“ ახალციხე, რაც ოფიციალურად იქნა რეგისტრირებული ხელშეკრულებაში. ირანის ასეთი „დათმობა“ გამართლებული იყო იმით, რომ იგი ამასობაში შეეცდებოდა სასწრაფოდ მოეგვარებინა თავისი ეკონომიკური და პოლიტიკური საკითხები სამხრეთ ირანში, დრო მოეგო, ძალები მოეკრიბა და შემდეგში ისევ განეახლებინა თავისი პრეტენზიები აღნიშნული ტერიტორიების მიმართ.

1619 წელს ირან-ოსმალეთს შორის დადებული ზავი 1623 წლამდე არ დარღვეულა. ამ ხნის განმავლობაში ირანმა მოახერხა სამხრეთ და აღმოსავლეთ ირანში საქმეების მოგვარება, ხოლო ოსმალეთმა თავისი ყურადღება დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისკენ გადაიტანა, ამასთანავე ქვეყნის შიგნით შექმნილი სიძნელებიდან თავის დასაღწევად მნიშვნელოვანი ღონისძიებების გატარებით იყო გართული. საგარეო წარუმატებლობებმა და ომებში განცდილმა დამარცხებებმა გააღრმავა ქვეყნის საშინაო კრიზისი. დედაქალაქში იანიჩრები განუკითხავად დათარეშობდნენ, მათ ჩამოაგდეს სულთან მუსტაფა და ტახტზე აიყვანეს მურად IV (1623—1640). მაგრამ სულთნის გამოცვლით ქვეყნად ვითარება არ შეცვლილა. ოსმალეთის ხელისუფლებას განუდგა არზრუმის ბეგლარ-ბეგი აბა-

108 გვ. 172—173. تاريخ نيماء، جلد ۲

109 ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 345.

ზა ფაშა. ასეთ მიმე პირობებში ოსმალეთის ხელისუფლებას არ შეეძლო ირანთან საომარი მოქმედების განახლება და ქართლ-კახეთზე პრეტენზიები. ოსმალეთის ამოცანა ამ პერიოდში იყო ზავით მიღებული სამცხე-საათაბაგოს შემომტკიცება, მაგრამ საშინაო გართულებათა გამო ოსმალეთის ხელისუფლება ამასაც ვერ ახერხებდა.

ასე რომ, 1619—1623 წლების ამბების გადმოცემისას ნაიმა თითქმის არაფერს გვაუწყებს ირან-ოსმალეთისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების შესახებ. იგი უპირატესად ევროპის ქვეყნებთან ოსმალეთის ურთიერთობითა და ქვეყნის შიგნით მიმდინარე მოვლენების რეგისტრაციით კმაყოფილდება. ამ პერიოდის ამბების გადმოცემისას ნაიმა ვრცლად გვიყვება ყირიმის ხანების შესახებ, მათი დინასტიის ისტორიის თაობაზე; გვაცნობს ოსმალთა სახელმწიფოსთან მათი ურთიერთობის ცალკეულ მომენტებს. ამიტომ მიზანშეწონილად მივიჩნევთ ნაიმას „ისტორიაში“ გადმოცემული ყირიმის ხანების საქმიანობის, მათი კავკასიის ხალხებსა და ოსმალეთთან ურთიერთობის ისტორიის შესახებ არსებული ცნობების მთლიანად თარგმნა. იგი საუკეთესო წყაროა როგორც ყირიმის თათრების ისტორიის, ასევე მათი ოსმალეთსა და სხვა ხალხებთან ურთიერთობის ისტორიის საკითხების შესასწავლად.

როგორც აღვნიშნეთ, ნაიმას „ისტორია“ საინტერესო წყაროა საქართველოს ისტორიის რიგი საკითხების შესასწავლად. მას მეტად საყურადღებო ცნობები აქვს შემონახული XVII საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოსა, საერთოდ, და გიორგი სააკაძის შესახებ, კერძოდ. იგი დაწვრილებით ჩერდება 1624—1625 წწ. გიორგი სააკაძის მოღვაწეობაზე. ჰიჯრის 1034 წლის (1624.10—1625.10). ამბებთან დაკავშირებით ნაიმა მოგვითხრობს ყიზილბაშების წინააღმდეგ გიორგი სააკაძის მიერ აჯანყების მოწყობას და ყიზილბაშთა გაწყვეტას მარტყოფის ველზე.

ნაიმა კახეთის მეფე თეიმურაზ I (1605—1663) უწოდებს ზაგემის მეფეს. ქალაქი ზაგემი კახეთის სხვა ქალაქებთან ერთად ცნობილი იყო XV—XVII სს. საქართველოში. ნაიმა არასწორად აცხადებს, რომ „ძველი დროიდან საქართველოს მთავრები ოსმალთა დინასტიას ემორჩილებოდნენ და ამდენად დაცული იყვნენ ყიზილბაშთა შემოსევისაგან“¹¹⁰. საქართველოს მთავრები არასდროს არ

ემორჩილებოდნენ ოსმალეთის დინასტიას. ერთადერთი გამონაკლისი იყო სამცხე-საათაბაგო, რომელიც XVI საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთმა „გურჯისტანის ვილაიეთად“ აქცია და იქ დაამყარა ოსმალური სოციალურ-პოლიტიკური სისტემა. სხვა სამეფო-სამთავროები ყოველთვის იბრძოდნენ დამოუკიდებლობისათვის და მხოლოდ ძლევითა და საჩუქრებით იყვნენ დაკავშირებული.

ოსმალთა ხელისუფლება არასდროს არ იცავდა საქართველოს სამეფო-სამთავროებს ყიზილბაშთა შემოსევებისაგან. ოსმალეთი ირანთან ომს აწარმოებდა მხოლოდ თავისი პოლიტიკური ზრახვების შესაბამისად, რასაც არაფერი საერთო არ ჰქონდა საქართველოს სამეფო-სამთავროების ყიზილბაშთაგან დაცვასთან.

* * *

1619 წლის ირან-ოსმალეთის ზავი არ იყო ხანგრძლივი. ირანმა მოკლე ხანში მოაგვარა ქვეყნის საშინაო საქმეები და დაიწყო სამზადისი ოსმალეთის წინააღმდეგ საფუძვლიანი ლაშქრობისათვის. მან შესანიშნავად ისარგებლა ბალდაღში შექმნილი გართულებული პოლიტიკური ვითარებით და ოსმალთა მოწინააღმდეგეთა დასს მხარში ამოუდგა, რითაც ოსმალეთს დაუპირისპირდა.

შაჰ აბასმა შესანიშნავად იცოდა, რომ ბალდაღში გალაშქრებანიშნავდა ოსმალეთთან საზავო ხელშეკრულების დარღვევას, მიუხედავად ამისა შაჰმა ხელსაყრელი შემთხვევით ისარგებლა და ბალდაღი გარემოიცვა, რამდენიმე თვის გარემოცვის შემდეგ 1623 წლის მიწურულს ბალდაღი დაიკავა, მომდევნო წლის გაზაფხულზე კი მთელი ერაყი და ქურთისტანის ნაწილი, შაჰ აბასის მიერ ქვეყნის შიგნით ჩატარებული ღონისძიებებისა და აღნიშნული ტერიტორიების დაკავების შემდეგ ირანი ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფო გახდა მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში. როგორც კი ყოველგვარი საგარეო საკითხები მოაგვარა, შაჰმა მოიცილა ოსმალეთის იმპერიისათვის.

ბალდაღის დაკავებით შაჰმა დაარღვია 1619 წლის საზავო ხელშეკრულება. მან შესანიშნავად გამოიყენა ოსმალეთის შინაგანი სიძნელეები. ირანმა ერაყი და მთელი ქურთისტანი ისე დაიკავა, რომ ოსმალეთმა ვერ შეძლო სერიოზული წინააღმდეგობის გაწევა. ოსმალეთის სატახტო ქალაქში არეულობა სუფევდა, მთელი ანატოლია აჯანყებული აბაზა ფაშას განკარგულებაში იყო და ოს-

მალეთის მთავრობა ვერ ახერხებდა ერაყისაკენ ჯარის გაგზავნას. შაჰ აბასი ცდილობდა გამოეყენებინა ოსმალეთის შინაგანი გართულებანი და რაც შეიძლება მეტი ტერიტორია დაეპყრო. შაჰს განზრახული ჰქონდა ოსმალეთისათვის წაერთმია სამცხე-საათაბაგოს აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელიც 1619 წლის ზავით ოსმალეთს „დაუთმო“. ისქანდერ მუნშის ცნობით, შაჰ აბასმა ამირგუენე ხანი გაგზავნა და ოსმალებს ახალციხე წაართვა¹¹¹. ასე რომ, შაჰის სიძლიერე მახლობელ აღმოსავლეთში აშკარა იყო, ამიტომ შაჰმა გადაწყვიტა „გურჯისტანის საკითხის“ თავის სასარგებლოდ მოგვარება.

საქართველოს წარჩინებული ფენებისათვის შაჰის ზრახვები საქართველოს მიმართ აშკარა იყო. შაჰის გეგმები უფრო აძლიერებდა საქართველოში ანტიირანულ მოძრაობას. საქართველოში რომ ირანის წინააღმდეგ სახალხო აჯანყება მწიფდებოდა, ამას თვით შაჰ აბასის მიერ საქართველოში დანიშნული მოხელეებიც გრძნობდნენ. განჯის ხანი ფეიქარი, რომელიც შაჰ აბასმა კახეთში ივრის აღმოსავლეთი მხარის გამგებლად დანიშნა, აღშფოთებული იყო ქართველთა მომრავლებით და გრძნობდა, რომ თანდათანობით მწიფდებოდა პირობები ირანის წინააღმდეგ სახალხო აჯანყებისათვის. ამასთან დაკავშირებით მეტად საინტერესო ცნობას გვაწვდის ნაიმა. იგი წერს, რომ „ფეიქარ სულთანს ქართველების სიმრავლემ საგონებელში ჩააგდო და მან შაჰს აცნობა: ქართველები ისევ მომრავლდნენ და ლაშქრობის შემთხვევაში ათი ათასი ხმლიანი ქართველი შეიძლება მოგროვდესო. ამაზე თქვენი ბრძანება როგორი იქნება?“¹¹².

ასეთი ცნობა მიუვიდა შაჰ აბასს 1623—1624 წწ., როცა იგი ბაღდადისა და მთელი ერაყის დაპყრობით იყო დაკავებული. საქართველოში შექმნილმა მდგომარეობამ შეაშფოთა შაჰი. იგი გრძნობდა, რომ ქართველების მოსალოდნელი აჯანყება, რომელსაც შეიძლებოდა დიდი წარმატება ჰქონოდა, საფრთხეს შეუქმნიდა

¹¹¹ ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 118—119. ნაიმა უიზილბაშთა მიერ 1624 წ. ახალციხის ციხის აღების შესახებ არაფერს ამბობს, იგი მხოლოდ 1626—1627 წწ. ამბების გადმოცემისას გვიყვება ახალციხეზე.

ახალციხის დაკარგვას ნაიმა აბაზა ფაშას აბრალებს. გვ. 411. **تاریخ نعیماء جلد ۴**

¹¹² გვ. 350. **تاریخ نعیماء جلد ۴** შდრ. ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 121.

ირანის ბატონობას ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნებშიც, რომლებსაც ექნებოდათ შაჰის მდგომარეობის გართულებით სარგებლობისა და ირანის ბატონობისაგან განთავისუფლების საშუალება. ამიტომ შაჰ აბასმა შეწყვიტა სამხედრო მოქმედება ერაყში და ისპაჰანს დაბრუნდა¹¹³. იქიდან შაჰი მაზანდარანს გადავიდა და სასწრაფოდ დაუკავშირდა სულთნის წინააღმდეგ აჯანყებულ აბაზა ფაშას. აბაზა ფაშას შაჰ აბასთან დაკავშირება დიდ შემთვობას იწვევდა ოსმალეთში, რადგან ოსმალეთის შეიარაღებულ ძალებს არ ჰქონდათ სამცხე-საათაბაგოსთან დაკავშირების საშუალება. ამის შედეგი იყო ის, რომ ახალციხე ირანმა ხელში ჩაიგდო. ახლა უკვე ოსმალეთის ამოცანას შეადგენდა აბაზა ფაშას დამარცხება და თავისი უფლებების აღდგენა სამცხეში.

ნაიმას ცნობით, აბაზა ფაშამ იანიჩრები, როგორც მოძალადეები, შეურაცხყოფილები და მოჯანყეები, არ დაინდო და მუსრი გაავლო. როდესაც ადგილობრივი იანიჩრები გაანადგურეს, მათი რაზმებისაგან დაიცალა არზრუმის ციხე. ვიალეთის სატახტო ქალაქის გარდა 70-მდე იანიჩარი მოკლეს ახალციხის ციხეშიც და მათგან დაცარიელდა საქართველოს საზღვრები¹¹⁴. ნაიმას ამ ცნობიდან ჩანს, რომ საქართველოს საზღვრებზე იანიჩართა ძალები უკვე აღარ არის, ირანელები დაპატრონებიან სასაზღვრო ზოლს.

ოსმალეთის მთავრობამ დიდი ვაი-ვაგლახით დაიყოლია სტამბოლში მოკალათებული, თავგასული იანიჩრები აბაზას წინააღმდეგ სალაშქროდ. აბაზასა და იანიჩრებს შორის ანატოლიაში მომხდარ ბრძოლაში აბაზა დამარცხდა, მაგრამ მან ბრძოლაზე ხელი არ აიღო. სწორედ ამ დროს იყო, რომ ირანის შაჰმა ბაღდადიდან მოხსნა თავისი ლაშქარი, ისპაჰანზე გავლით მაზანდარანს მივიდა და აბაზა ფაშას შეუკავშირდა, როგორც ოსმალეთის მთავრობის წინააღმდეგ მებრძოლ პიროვნებას.

შაჰი სწორედ ამ პერიოდში ემზადებოდა „გურჯისტანის საკითხის“ მოსაგვარებლად და წინასწარ ლონისძიებებს. ლებულობდა ოსმალეთის შესაძლო შემოტევის აღსაკვეთად. ახალციხის გადასვლა შაჰის ხელში მას პოზიციებს უმაგრებდა, რითაც იგი ოს-

¹¹³ Bellan, Chah Abbas I, sa vie son histoire; Paris, 1932, გვ. 270. შტრკ. ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 350.

¹¹⁴ გვ. 299. تاريخ تيمما، جلد ۲ შტრკ. ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 351.

შალეთს უკეტავდა მთავარ გზას, რომელიც აღმოსავლეთიდან მოდიოდა. შაჰმა აბაზა ფაშასთან ერთად ააოხრა ვანის მხარე, საიდანაც შესაძლებელი იყო ოსმალთა ჯარის შემოსევა¹¹⁵.

ამრიგად, ირანის შაჰმა ყოველგვარი წინასწარი პირობები შეამზადა „გურჯისტანის საკითხის“ საბოლოოდ გადასაჭრელად. 1625 წლის დასაწყისში შაჰ აბასმა საქართველოში გამოგზავნა დიდი ლაშქარი ყარჩიხა ხანის მეთაურობით, ყარჩიხა ხანს დავალებული ჰქონდა შაჰ აბასის გეგმის სისრულეში მოყვანა, რაც ქართველების ფიზიკურ მოსპობას ითვალისწინებდა, მაგრამ ქართველმა ხალხმა გიორგი სააკაძის მეთაურობით ჩაშალა შაჰ აბასის ეს ვერაგული ზრახვა. ყიზილბაშები 1625 წლის 25 მარტს, ძველი სტილით, განდგურდნენ მარტყოფთან. მარტყოფთან ქართველების მიერ ყიზილბაშების გაწყვეტის შესახებ საკმაოდ ვრცლად მოგვითხრობს მუსტაფა ნაიმა¹¹⁶. იგი ჩვენ მთლიანად შევიტანეთ წინამდებარე გამოცემაში.

როგორც ცნობილია, მარტყოფთან გიორგი სააკაძის მეთაურობით ყიზილბაშთა გაწყვეტაში მხოლოდ ქართლი იღებდა მონაწილეობას. ნაიმა მოგვითხრობს, რომ „ამჯერად ქართლის მფლობელი მოურავ-ხანი, გურიელი, დადიანი, აჩიკ-ბაში და არაგვის ერისთავი გაერთიანდნენ, საქართველოს სხვა ერისთავებთან შეთანხმებულნი, საქართველოს დასაპყრობად მოსულ ყარჩიხა ხანისა და სრულიად ყიზილბაშთა ლაშქართან საბრძოლველად გამოვიდნენ“¹¹⁷. ნაიმას ეს ცნობა მარტყოფის ბრძოლაში საქართველოს ცალკეული სამეფო-სამთავროების მონაწილეობის შესახებ თითქოს გაზვიადებული ჩანს. ყოველ შემთხვევაში ეს ახალი ცნობაა, რომელიც, თუ მას სხვა წყაროებიც შეამავრებენ, რა თქმა უნდა, მისაღებია.

მარტყოფის ველზე ყიზილბაშთა გაწყვეტის ამბის აღწერისას

¹¹⁵ ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 351.

¹¹⁶ ნ. შენგელია, თურქი ისტორიკოსის მუსტაფა ნაიმას ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, წაკვ. 33, თბ., 1960. მარტყოფის ბრძოლის შესახებ მოგვითხრობს სომეხი ისტორიკოსი ზაქარია კანაკერცი. იხ. Закарий Канакерци, Хроника, Перевод с армянского, предисловие и комментарий М. О. Дарбинян-Меликян. М., 1969, с. 53—56.

¹¹⁷ გვ. 345. « تاريخ نعيما، جلد ۲ »

ნაიმა მარტყოფს არ ასახელებს. მის მაგივრად რგი აღნიშნავს „საქართველოში შემავალ ვიწრო ხეობას“. ნაიმას ცნობით ყიზილბაშთა 30 ათასიან ლაშქარში, რომელიც გაწყვიტეს ქართველებმა მარტყოფის ველზე, ყარჩიხა ხანის გარდა მონაწილეობას იღებდა მისი შვილი, ამირგუსე ხანი, სულეიმან ხანი, კაზლან ხანის შვილი, შირვანის ხანი, იუსუფ ხანი, მეკმედ ხანი, სულეიმან ხანი და სხვა პროვინციის გამგებლები, რომლებიც ირანის სახელმწიფოს ემორჩილებოდნენ¹¹⁸. შაჰის საქართველოში დამარცხების შესახებ ცნობას სტამბოლში სიამოვნებით შეხვდნენ¹¹⁹. სულთნის ხელისუფლებამ გაააქტიურა დიპლომატიური საქმიანობა ანტიირანული მოძრაობის გასაძლიერებლად. ოსმალეთის ღონისძიებებმა გამოაცოცხლა შირვანისა და სომხეთის ანტიირანული საქმიანობა.

გიორგი სააკაძე მარტყოფთან ბრძოლის შემდეგ ქართლის ფაქტიური ბატონ-პატრონი გახდა. მან ყიზილბაშთაგან მთელი ამიერკავკასიის გაწმენდის გეგმა დააწყო და ამ საქმეში ოსმალეთის შეიარაღებული ძალების გამოყენება სცადა. ამიტომ გიორგი სააკაძემ მარტყოფთან ბრძოლის შემდეგ ელჩები გაუგზავნა ოსმალეთის დიდებუბრს ჰაფიზ აჰმედ ფაშას, რომელიც ამ პერიოდში დიარბექირს იმყოფებოდა. გიორგი სააკაძის მიერ ოსმალეთში ელჩობის გაგზავნის შესახებ ოსმალთა ისტორიკოსებს იბრაჰიმ ფეჩევისა და მუსტაფა ნაიმას შემონახული აქვთ ცნობები¹²⁰. იბრაჰიმ ფეჩევი თვითონ ყოფილა თვითმხილველი ამ ელჩობისა. გიორგი სააკაძის კაცებს თან ჩაუტანიათ მარტყოფთან დახოცილი ყარჩიხა ხანისა და სხვა ყიზილბაშების მოჭრილი თავებიც, რომლებიც სტამბოლში გაუგზავნიათ. სწორედ გიორგი სააკაძის ამ ელჩობისა და წერილის შესახებ აღნიშნავს ოსმალეთის სულთანი მურად IV თავის ფირმანში, რომელიც მან გიორგი სააკაძეს უბოძა. გიორგი სააკაძის წერილის შინაარსი ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ მურად IV-ის

¹¹⁸ მარტყოფის ბრძოლის შესახებ იხ. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XV—XVII), II, თბ., 1965, გვ. 324—336; გ. ჯამბურია, გიორგი სააკაძე, თბ., 1694, გვ. 123—133; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1973, თბ., გვ. 277—282.

¹¹⁹ ، صولاق زاده تاريخی ، استانبول ، ۱۲۹۷ ، ج ۷۴ ، كتاب چلبی ، ج ۱۱۵ ، فذلكه ، ج ۲ ، ۱۲۸۷ ، استانبول

¹²⁰ იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გვ. 83—85; ნ. შენგელიძე. თურქი ისტორიკოსის მუსტაფა ნაიმას ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ, გვ. 253—264.

პასუხიდან ჩანს რომ გიორგი სააკაძე დაწერილებით აღუწერს მას ირანის შაჰის განზრახვას ოსმალეთისა და საქართველოს მიმართ.

სულთნის ფირმანის შინაარსიდან აშკარად ჩანს გიორგი სააკაძის ელჩობის მიზეზი და მისი ზრახვებიც ირანის მიმართ. სულთანი წერს: „[იწერები აგრეთვე], რომ საქირთა დროულად ღონისძიებათა მიღება ურჯულო მტერთა და უკულმართ გზაზე შემდგარ რაფიზიებისაგან (მოსალოდნელ) სიავეთა თავიდან აცილებათ და ითხოვ აქედან ჭარსა და შველას“¹²¹. ამ ცნობას ნაიმაყ ადასტურებს.

გიორგი სააკაძის მიერ მარტყოფთან ყიზილბაშთა ლაშქრის გაწყვეტის შემდეგ თბილისში მოკალათებულ ყიზილბაშთა გარნიზონს ალყა შემოარტყეს და თბილისი აიღეს. მერე ახალციხე ხელიდან გამოსტაცეს ყიზილბაშებს. მარტყოფთან ქართველთა გამარჯვების შემდეგ მათ თეიმურაზი მოიწვიეს და ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარეს.

ყიზილბაშთა დამარცხების ამბავი შაჰ აბასმა მაზანდარანში გაიგო. მან სწრაფად შეაფასა მდგომარეობა, მოსალოდნელი საფრთხეც და შესაფერისი ღონისძიებაც მიიღო. სასწრაფოდ გამოგზავნა ლაშქარი ისა-ხან ყორჩიბაშის მეთაურობით, ერეენის ხანს ამირგუენს და აზერბაიჯანის ხანს შაჰბენდეს უბრძანა საქართველოში გალაშქრება. 1625 წ. 1 ივლისს მარაბდასთან გაიმართა ბრძოლა ირანის ჭარსა და ქართველებს შორის. მართალია, ამ ომში ქართველები დამარცხდნენ, მაგრამ გიორგი სააკაძემ ირანელებს თავს მოახვია პარტიზანული ომი და ირანელები იძულებული გახდნენ დაეტოვებინათ საქართველოს მიწა-წყალი. შაჰ აბასის მდგომარეობა მარაბდის ომის შემდეგ უფრო გაუარესდა. მან ვერ მოახერხა იმ მდგომარეობის აღდგენა, რომელიც მარტყოფის ბრძოლამდე ჰქონდა¹²². შაჰისათვის აშკარა იყო, რომ ქართველმა ხალხმა საბოლოოდ ჩაშალა მისი გეგმები ამიერკავკასიაში. შაჰ აბასმა რომ „ვერ შეძლო საქართველოს საკითხის ლიკვიდაცია, ამის მიზეზი მხოლოდ ქართველი ხალხის ის ამოურწყველი სასიცოცხლო ძალა და გმირობა იყო, რომლის წინაშე — ისე როგორც ყველა სხვა წინ თუ შემდეგდროინდელი მტაცებელი — ეს დამპყრობელიც უძლეური აღმოჩნდა“¹²³.

121 ს. ქ ი ქ ი ა, ხონთქრის მიერ დიდი მოურავისადმი გაცემული სიგელი. ენციკლ. მოამბე, XIII, 1942, თბ. გვ. 237.

122 ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 353.

123 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 113.

1624 წ. დასაწყისში, როდესაც შაჰ აბასმა „გურჯისტანის საკითხის“ მოსაგვარებლად ერაყიდან გამოიყვანა თავისი ჯარი, ოსმალეთმა ერაყი ისევ დაიკავა¹²⁴. აბაზა ფაშამაც შეეცალა თავისი პოლიტიკა და განუდგა შაჰს, როგორც დამარცხებულს. აბაზამ ისევ ოსმალეთის სულთნის ქვეშევრდომად აღიარა თავი, რაც ოსმალეთის მთავრობას აძლევდა სამცხესთან დაკავშირებისა და ყიზილბაშთა სამცხიდან განდევნის საშუალებას¹²⁵.

ამრიგად, შაჰ აბასს ამიერკავკასიაში საქმეები ცუდად წაუვიდა. მას აუჯანყდა აგრეთვე ქურთისტანი. ამას გარდა ოსმალეთის შეიარაღებული ძალები დიდუფიურ ჰაფიზ ფაშას სარდლობით, რომელიც დიარბექირთან იღვა, ბაღდადის ასაღებად დაიძრა. ოსმალეთის მთავრობა უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ბაღდადის აღებას, ამიტომ, როდესაც გიორგი სააკაძემ ოსმალეთის ლაშქარი მიიპატიჟა. ამიერკავკასიის ქვეყნებში სალაშქროდ, ნაიმას ცნობით, გიორგი სააკაძის კაცებს აცნობეს, რომ სულთანი ახლა უფრო მნიშვნელოვანი საქმეებითაა დაკავებული — ბაღდადზე სალაშქროდ ემზადება და საქართველოში ლაშქრობა მის ამოცანას არ შეადგენსო¹²⁶.

გიორგი სააკაძის მეთაურობით ყიზილბაშთა დამარცხება ზრდიდა მის მიმართ ოსმალეთის მთავრობის სიმპათიებს, ის ეზად იყო მისთვის გაეწია ყოველგვარი სამსახური ყიზილბაშური ირანის წინააღმდეგ. გიორგი სააკაძე კარგად ითვისაწინებდა ამიერკავკასიის ქვეყნების მდგომარეობას ოსმალეთის მოსალოდნელი ლაშქრობის დროს და საგანგებოდ აუწყებდა სულთანს, რომ „უკეთეს ისლამის ლაშქარი ამ მხარისაკენ გაემართება, ხელსაყრელი შემთხვევაა, განჯის, ყარაბაღის და შირვანის მოსახლეობა მთლიანად ჩვენ დაგვიჭერს მხარს და დაგვემორჩილდება. არდებილის მხარეებსაც დავიკავებთ. ეს ადგილები მდიდარია პროვიანტითა და საჭურველით. ამ მხრივ სიძნელეები არ შეიქმნება. ყიზილბაშთა ქვეყანას დიდ ზიანს მივაყენებთ. ბევრი კარგი საქმე გაკეთდება“¹²⁷.

მაგრამ ოსმალეთის მთავრობამ მოსალოდნელი წარმატება

124 ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 344—345.

125 იქვე, გვ. 354; ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ. გვ. 132—

133. « تاريخ نعيمًا ، جلد ٢ »

126 გვ. 348. « تاريخ نعيمًا ، جلد ٢ »; გვ. 403—406. « تاريخ پجوى ، جلد ٢ »; იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გვ 83—85.

127 . « تاريخ نعيمًا ، جلد ٢ » გვ. 347.

ხელიდან გაუშვა, გიორგი სააკაძის წინადადება — ამიერკავკასიაზე გავლით ყიზილბაშურ ირანზე გალაშქრება — არ მიიღო და ამით შაჰ აბასი უდიდეს ხიფათს გადაარჩინა. ოსმალეთის შეიარაღებული ძალები ამ დროს ბალდაღზე სალაშქროდ ემზადებოდნენ და ოსმალეთის სარდალმა ჰაფიზ ფაშამ ბალდაღის ალება უფრო მნიშვნელოვან ღონისძიებად მიიჩნია, ვიდრე ამიერკავკასიაში გალაშქრება.

მართალია, ოსმალეთის სამხედრო სარდლობას გიორგი სააკაძის გეგმა ამიერკავკასიაში გალაშქრების შესახებ არ მიუღია და უფრო მნიშვნელოვან ღონისძიებად ბალდაღზე გალაშქრება მიაჩნდა, მაინც ერთგვარ სამზადისსა და მზადყოფნაში იყო ამიერკავკასიის ქვეყნებში გასალაშქრებლად. ეს თვით ნაიმას ცნობებიდანაც ჩანს. ნაიმა მოგვითხრობს, რომ იმავე წელს ოსმალთა სარდლობას საქართველოში გაუგზავნია ორი ათასამდე კაცი, რომლის სერასქერად დაუნიშნავს ბათუმის ბეგლარ-ბეგი ომერ ფაშა, აგრეთვე მიუღიათ მთელი რიგი ღონისძიებანი. დაუგზავნიათ ფირმანები საქართველოს მეზობელ სახელმწიფოთა მეთაურებისადმი, რომელთაც ებრძანათ ლაშქრის მზადყოფნა საქართველოს ლაშქართან ერთად ყიზილბაშებთან მოსალოდნელ ლაშქრობაში. „მაგრამ, დასძენს ნაიმა, ამ წელს იმ რაიონში რაიმე მნიშვნელოვანი, კარგი საქმე არ გაკეთებულა“¹²⁸.

ოსმალეთის შეიარაღებული ძალების ამიერკავკასიაზე გამოლაშქრების ჩაშლის ერთ-ერთ მიზეზად ნაიმა მიიჩნევს თვით ოსმალეთის სამხედრო სარდლობაში არსებულ შურიანობასა და ურთიერთგაუტანლობას, ამასთან ერთად დასძენს, რომ „ხუსრევ აღას არ უნდოდა ჰაფიზის გამარჯვება. ამიტომ მან არ მოინდომა აქეთ-კენ გამგზავრება. შაჰ აბასის შაჰობის შემდეგ მისგან ჰაფიზ ფაშამ ბევრი უსიამოვნება იგემა. საქართველოს მიმართულებით ეს ლაშქრობა რომ ჩატარებულყო, მოსალოდნელი იყო დიდი გამარჯვება“¹²⁹.

ნაიმა ოსმალური ნარატული წყაროების დამოწმებით დიდი სიმპათიით იხსენიებს კახეთის მეფე თეიმურაზს. აღწერს მის წარმოსადგე გარეგნობასა და სილამაზეს, გულადობას და, ბოლოს, მის დამოკიდებულებას შაჰთან. მას გადმოცემული აქვს ფეიქარ ხანის

¹²⁸ გვ. 348. تاريخ نعيما، جلد ۲،

¹²⁹ იქვე, გვ. 348.

დანიშნვისა და მისი საქმიანობის შესახებ კახეთში. ნაიძას სიმპათიები გიორგი სააკაძის მხარესაა. იგი ზიზღით იხსენებს ყიზილბაშებს. გიორგი სააკაძის მიერ ყიზილბაშთა სარდლის ყარჩინა ხანის მოკვლისა და მისი ლაშქრის გაწყვეტის შესახებ ნაიძა შენიშნავს, რომ „წყეულმა ყარჩინა ხანმა აქ იზღო იმის სამაგიერო, რაც მან არღებილს ლაშქრობაში მაჰმადის ჯამათს მიაგო“¹³⁰.

მეტად საინტერესო და ორიგინალური ჩანს ნაიძას განცხადება იმის შესახებ, თითქოს ყარჩინა ხანის ლაშქრის გაწყვეტის შემდეგ გიორგი სააკაძემ დაპოუჯიდებლობისა და საქართველოს შაჰობის პრეტენზია გამოაცხადა. მან თითქოს ფული მოაჭრევინა თავის სახელზე ასეთი წარწერით: „მონა სიწმინდის მეფისა მოურავ-შაჰი“¹³¹.

ნაიძას გადმოცემით. მარტყოფის ველზე ყიზილბაშთა გაწყვეტის შემდეგ შაჰ აბასს შურის საძიებლად ახალი ლაშქარი გამოუგზავნია, რომლის კორუჯი-ბაშად ისაყ-ხანი დაუნიშნავს და მასთან ერთად ამირგუნე ხანიც გამოუყოლებია. გიორგი სააკაძე ამ ლაშქარსაც ამარცხებს, სასიკვდილოდ დაჭრის თვით ამირგუნეს, რომელიც თავის ქვეყანაში დაბრუნებული ჯელარ განიკურნება და კვდება. „ამის შემდეგ, განაგრძობს ნაიძა, მოურავი ბარდას ქვეყანას შეესია და ააოხრა, ქალაქი განჯა ცეცხლს მისცა და საქართველოსკენ იბრუნა პირი“¹³².

საქართველოში დაბრუნებული გიორგი სააკაძე მხნედ შეუდგა სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას. მან მთელი რიგი ღონისძიებები დასახა ქვეყნის სამხედრო და ადმინისტრაციული წეს-წყობილების გასაუმჯობესებლად. მოურავი დაულაღვად იბრძოდა საქართველოს სხვადასხვა ციხე-სიმაგრეებში ჩაყენებული ყიზილბაშთა ლაშქრის წინააღმდეგ და ამავე დროს სასტიკად უსწორდებოდა მტრის მხარეზე გადასულ მოლაღატე თავადებს. მაგალითად, სამეფოს მძიმე მდგომარეობით ისარგებლა დვალეთმა და განუდგა ცენტრალურ ხელისუფლებას. მოურავმა აჯანყებული დვალეთი ისევ საჰეფოს დაუმორჩილა. შაჰის ძველი აგენტი და ქვეყნის ორგული ლორის მელიქი გალაშქრებას აპირებდა მოურავის წინააღმდეგ. გიორგი სააკაძემ მას გეგმები ჩაუშალა, თვითონ მელიქი გადაიხვეწა. ჭაიხოსრო ბარათაშვილი, რომელიც მტერს მიმხრობოდა და ბირთვისის

130 გვ. 352. ، جلد ٢ ، نيماء ، تاريخ

131 იქვე.

132 იქვე.

ციხეში 500 ყიზილბაში ჩაეყენებინა, თავს არხეინად გრძნობდა. მოურავი თავს დაესხა ქაიხოსროს ტბისის სასახლეში, ხელში ჩაიგდო ქვეყნის გამცემი თავადი და აიძულა იგი ციხიდან ყიზილბაშე-ბი გამოეტყუებინა. გიორგი სააკაძემ ციხეში თავისი ხალხი ჩააყენა.

ფაქტიურად გიორგი სააკაძე იყო ქართლის პატონ-პატრონი. იგი უცხო, მეზობელ ქვეყნებთანაც კი, მაგალითად ოსმალეთთან, თეიმურაზ მეფისაგან დამოუკიდებლად აწარმოებდა მოლაპარაკე-ბას. მას უკვე ქართლის მოურავს ეძახდნენ, ხოლო ოსმალეთის სულთანს მას „ქართლის მპყრობელ მოურავ ხანს ეძახდა“ და მეფე თეიმურაზის სწორად თვლიდა. ოსმალეთის სულთანი თეიმურაზ მეფეს მხოლოდ კახეთის მეფედ ცნობდა. თეიმურაზ მეფე მოურავის ასეთ დიდ ავტორიტეტსა და ძლიერებას ვერ ურიგდებოდა. მოურავიც თავის მხრივ წინააღმდეგი იყო იმისა, რომ თეიმურაზი ქართლის მეფედ ყოფილიყო, ამიტომ მან წინ წამოსწია ქართლის ტახტის კანონიერი მემკვიდრე — ქაიხოსრო შუხრანბატონი, რომელიც მოურავის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა.

ქართლის თავადები ორ მოწინააღმდეგე ბანაკად გაიყვნენ: მუხრანბატონი და ქსნის ერისთავი გიორგი სააკაძეს მიემხრნენ, ამილახვარი და ზურაბ ერისთავი კი თეიმურაზს. თეიმურაზსა და გიორგი სააკაძეს შორის ომი გარდუვალი იყო. გიორგი სააკაძემ იმერეთის მეფე გიორგი და ახალციხის ფაშა საფარი მიიმხრო თეიმურაზის წინააღმდეგ, ხოლო თეიმურაზს ზურგს შაჰ აბასი უმაგრებდა. მიხ. სვანიძის აზრით, თეიმურაზსა და გიორგი სააკაძეს შორის ჩამოვარდნილ მტრობაში „გადამწყვეტი როლი შაჰ აბასს მიუძღვის, რომელმაც მოხერხებულად გამოიყენა ქართველ მეფე-მთავრებს შორის არსებული ქიშპი“¹³³. პროფ. ვ. გაბაშვილის მართებული შენიშვნით, „შაჰი ახლაც ქართული ფეოდალური ძალების დაქსაქსვის ნაცად გზას დაადგა. ოსმალეთის იზოლაციის განზრახვა (თეიმურაზ-საკაძის ბრძოლაში) შაჰს უკარნახებდა კომპრომისის გზას დასდგომოდა და „გურჯისტანის საკითხში“ ის დაეთმო, რასაც იგი 1614—1624 წწ. არა გზით არ სთმობდა“¹³⁴.

დღეშეთის მახლობლად, ბაზალეთის ტბასთან ომი მოხდა გიორგი სააკაძესა და თეიმურაზ მეფეს შორის¹³⁵. ამ ბრძოლაში მოურავ-

133 მიხ. სვანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 287.

134 ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII სს. თბ., 1958, გვ. 361.

135 ბაზალეთის ომის შესახებ იხ. გ. ჯამბურია, გიორგი სააკაძე, გვ. 157—163;

ვი დამარცხდა. მოურავი, ქაიხოსრო მუხრანბატონი და სხვები ოსმალეთს გაიქცნენ და სულთანს დახმარება სთხოვეს, მაგრამ მისგან რეალური ვერაფერი მიიღეს.

როდესაც თეიმურაზ მეფემ ზაგემი აღადგინა და დაჯდა კახეთის სამეფო ტახტზე, ნაიმას სიტყვით, მოურავი მას დაუტკბა, იგი „შორსმჭვრეტელი ვინმე იყო, ყიზილბაშთა ნადავლიდან რამდენიმე ცხენი და ძვირფასი ნივთები თეიმურაზს გაუგზავნა და ძღვნად მიართვა. მანვე დაწერა წერილი და მოწიწებით მორჩილება გამოუცხადა“¹³⁶. მაგრამ ნაიმა არაფერს ამბობს თეიმურაზისა და მოურავის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. იგი საერთოდ არ ჩერდება ბაზალეთთან მომხდარ ომზე, მაგრამ ნაიმას სიტყვებში მაინც გამოსჭვივის გიორგი სააკაძისა და თეიმურაზის არამეგობრული დამოკიდებულება. ნაიმა ამბობს: მოურავმა „ისიც გაითვალისწინა, რომ თეიმურაზი არ აპატიებდა და განზრახ თეიმურაზ ხანს დაუტკბა, ცოტა ხნის შემდეგ თავისი წარჩინებულებითა და ხელქვეით აზნაურთა ჯგუფით რუმის ქვეყანაში გაიქცა და ოსმალთა სახელმწიფოს შეაფარა თავი“¹³⁷. ნაიმას ამ ცნობაში არ ჩანს თუ რას არ აპატიებდა თეიმურაზი მოურავს და რა იყო ის დანაშაული მოურავისა, რომელმაც აიძულა დაეტოვებინა სამშობლო. ჩანს, ნაიმას საამისო მასალები ხელთ არ ჰქონია.

XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში ირან-ოსმალეთის ომებში ცხადი იყო ირანის აშკარა უპირატესობა ამიერკავკასიის ქვეყნების ათვისებაში. მაგრამ შაჰნა „გურჯისტანის საკითხი“ მაინც ვერ მოაგვარა, იგი ვერ შერიგებოდა ახალციხის დაკარგვას და ამიტომ 1627 წელს ისევ მიადგა ახალციხეს. მაგრამ ოსმალეთი ხელს არ იღებდა სამცხეზე. ნაიმა 1626—1627 წლების ამბების გადმოცემისას აღნიშნავს: „ამ ხანებში ირანის საზღვრებზე მდებარე ახალციხას ციხიდან საგანგაშო ამბის მაცნეები მოვიდნენ და აცნობეს, რომ ზემოხსენებულ ციხეს ათასამდე ყიზილბაშთა ლაშქარი მოადგა და ალყა შემოარტყა. დახმარება ითხოვეს“¹³⁸. ოსმალეთის მთავ-

დ. გ ე რ ტ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ.. გვ. 353; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 287—291.

¹³⁶ გვ. 352. « تاريخ نعيما، جلد ۲

¹³⁷ იქვე, გვ. 352.

¹³⁸ გვ. 404 « تاريخ نعيما، جلد ۲. შდრ. გვ. 408. « تاريخ چوي، جلد ۲. ობრაჰიმ ფიჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გვ. 86.

რობას მნიშვნელოვანი ღონისძიებები ჩაუტარებია ამ მხარეში გასალაშქრავად. ახალციხის გამაგრება და ყიზილბაშთაგან დაცვა მნიშვნელოვანწილად გაპირობებული იყო არზრუმის გამდგარი ბეგლარ-ბეგის აბაზა ფაშას ნება-სურვილზე. ოსმალეთის ხელისუფლების უპირველესი ამოცანა იყო ყოველგვარი ხერხებისა და ცბიერების გამოყენებით ხელთ ჩაეგდო აბაზა ფაშა და შემდეგ სათანადო დახმარება აღმოეჩინა ახალციხეში ჩაყენებული ოსმალთა მეციხოვნეებისათვის. ნაიმა დაწვრილებით აღწერს ოსმალთა ლაშქრის სამზადისს არზრუმში სალაშქროდ, აბაზასთან ურთიერთობას, ოსმალთა ლაშქრის შეტაკებას აბაზას ჯართან და ოსმალეთის შეიარაღებული ძალების ერთიანად გაწყვეტას აბაზას მიერ¹³⁹. აბაზას გამარჯვება ოსმალეთის სახელმწიფო ლაშქარზე ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა ირანის შაჰს იერიში მიეტანა ახალციხის ციხეზე და იგი ადვილად აეღო. აბაზას მიერ შაჰ აბასის ახალციხის ასაღებად მოწვევის შესახებ ნაიმა წინამორბედი ისტორიკოსის ცნობას იშველიებს. იგი წერს: „მეისტორიე ამის შესახებ ამბობს, რომ აბაზა ფაშამ ყიზილბაშებს საიდუმლო ცნობა გაუგზავნა და ახალციხის ციხის ასაღებად წააქეზა და სიხარბე გამოიჩინა“¹⁴⁰ რადგანაც აბაზამ იცოდა ოსმალეთის ხელისუფლების ვერაგული ზრახვები მის მიმართ, ამიტომ ჩაიღინა მან ასეთი მუხანათობა და ყიზილბაშები წააქეზა¹⁴¹. ნაიმა თავის მხრივ დასძენს, „თუმცა აბაზას ყიზილბაშების ახალციხეში მოწვევა აზრადაც არ მოსვლიათ“¹⁴².

აბაზას დახმარებით შაჰ აბასმა ახალციხე დაიპყრო. ოსმალეთი ახალციხის დაკარგვას ვერ შერიგებოდა. ნაიმა იძლევა ცნობას იმის შესახებ თუ რა საგანგებო ღონისძიება მიიღო ოსმალეთის ხელისუფლებამ ახალციხის გამოსახსნელად. ოსმალეთის მთავრობას კარგად ჰქონდა შეგნებული, რომ, უპირველეს ყოვლისა, საჭირო იყო აბაზას წინააღმდეგ არზრუმში გალაშქრება. ახალციხის განთავისუფლების გარდა ოსმალეთის მთავრობის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო აჯანყებული აბაზა ფაშის დაძორჩილება, რომელიც ხელს უწყობდა ირანს თავისი ზრახვების განხორციელებაში. ნაიმას ცნობით, აბაზა ფაშა აზნაურის შვილია. ნაიმას ცნობები-

¹³⁹ ევ. 404—411. « تاريخ نعيمًا ، جلد ٢ ».

¹⁴⁰ იქვე, გვ. 411.

¹⁴¹ იქვე.

¹⁴² იქვე.

დან ნათლად ჩანს თუ რა გადაუწყვეტელი პრობლემა იყო ოსმალეთის მთავრობისათვის წლების მანძილზე განდგომილი აბაზა ფაშას დამორჩილება. ნაიმა საგანგებოდ ჩერდება ოსმალთა ლაშქრის არზრუმისკენ — აბაზა ფაშას წინააღმდეგ — ხელახლა გამგზავრების შესახებ 1627 წელს, მაგრამ არაფერს ამბობს იმაზე, თუ რა შედეგით დაშთავრდა ეს გალაშქრება¹⁴³.

სწორედ ამ დროს შაჰ აბასმა ელჩი გაძოაგზავნა სტამბოლში და მოითხოვა 1555 წლის საზავო ხელშეკრულების აღდგენა და თავისი შეილისათვის ბაღდადის დაბრუნება¹⁴⁴. მაგრამ ოსმალთა სულთანმა უარყო შაჰ აბასის მიერ შემოთავაზებული ზავი და დარწყო ენერგიული საქმიანობა ამიერკავკასიიდან ყიზილბაშთა განსაღდენად. უპირველეს ყოვლისა მან მოუწოდა თეიმურაზ კახთა მეფეს. იგი თეიმურაზს აუწყებდა, რომ „ამ წელს (1627 წ.) ყიზილბაშებზე სალაშქროდ დიდგეზირ ხალილ ფაშა სარღლად იქნა გაგზავნილი და შენც მთელი შენი ძალ-ღონე მოაკრიფე, საქართველოს სხვა მმართველებთან ერთად ერთსულოვანნი იყავით, ყიზილბაშთა გასანადგურებლად დიდი გულისხმეირება და მონღომება გაჰოიჩინეთ“¹⁴⁵.

ამრიგად, ოსმალთა სულთანმა არა მარტო უარყო შაჰ აბასის მიერ შემოთავაზებული ზავი, არამედ სცადა საქართველოს მეფეთავრების ამხედრება ყიზილბაშური ირანის წინააღმდეგ. თეიმურაზ მეფე კი შესანიშნავად იყენებდა ირან-ოსმალეთის ქიშპს და ცდილობდა რუსეთთან დაკავშირებას.

1627 წელს აბაზა ფაშას წინააღმდეგ გალაშქრება მარცხით დაშთავრდა, მომღვენო წელს ოსმალთა ლაშქარმა ისევ გაილაშქრა არზრუმისაკენ. აბაზა ფაშა არზრუმის ციხეში იყო გამაგრებული. ნაიმას ცნობით, ამ ლაშქრობაში ოსმალთა მხარეზე იბრძოდა გიორგი სააკაძე, რომელსაც ერთი ზარბაზანიც მიუტანია. მოურავის მონაწილეობით ოსმალთა ლაშქარს უბრძოლია ციხიდან გამოსულ აბაზას ლაშქართან, რომელიც ისევ უკან დაბრუნებულა და ციხეში ჩაკეტილა¹⁴⁶.

1627—1628 წლების ანბების თხრობასთან ერთად ნაიმას „ისტორიის“ მეორე ტომში ცალკე სათაურად აქვს გამოყოფილი

1.3 გვ. 411—412. « تاريخ نعيما، جلد ٢ »

144 იქვე, გვ. 412.

145 იქვე.

146 გვ. 416.

„მოურავ ბეგის ჩამოსვლა და სანგარი“. ნაიმა გიორგი სააკაძეს აქ „საქართველოს მამაც და სახელოვან მმართველად“ იხსენიებს. გიორგი სააკაძის ოსმალეთის ლაშქარში მოსვლას ნაიმა ერთი წინადადებით ხსნის. იგი წერს: მოურავი „ზოგიერთი მიზეზით თავის ძმას განუდგა და სასულთნო ლაშქარში მოვიდა“¹⁴⁷. მეტად საინტერესო ცნობაა. ჩანს, ნაიმა უზუსტობას იჩენს. იგი მოურავის ძმად მიიჩნევს კახეთის მეფეს თეიმურაზს. ოსმალეთს გადახვეწილი გიორგი სააკაძე მაშინ ჩადის იქ, როდესაც ოსმალეთის ლაშქარი არზრუმზე სალაშქროდ ემზადებოდა. მ. სურეიას მიერ შედგენილ ოსმალეთის დიდ სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში მოურავის ოსმალეთში მოსვლის შესახებ ნათქვამია: მოურავი „არზრუმის ლაშქრობაში სარდალთან [ოსმალეთის ჯარის სარდალთან] მოვიდა, მორჩილება გამოუცხადა და მას შეუერთდა“¹⁴⁸.

გიორგი სააკაძეს დიდი მონაწილეობა მიუღია არზრუმის ლაშქრობაში. მოურავი იმდენად ცნობილი პიროვნება ყოფილა მაშინდელ ოსმალეთში, რომ ნაიმა პირდაპირ ამბობს: მოურავის „ჩამოსვლით ლაშქარი ერთგვარად გაძლიერდა და აღფრთოვანდა, თან ერთი ზარბაზანიც ჩამოიტანა. ოლთის ციხიდანაც ორი ზარბაზანი მოიტანეს და მაშინვე, იმავე დღეს, სანგრებში შევიდნენ“¹⁴⁹.

არზრუმის ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღების შემდეგ მოურავი „სტამბოლს გაიგზავნა, სადაც ის მოიქცა და მეჭმედი დაერქვა. მიენიჭა კაფუჯი-ბაშის წოდება და გაემგზავრა სამეფო ჯარში. იქიდან გახდა კონიის ბეგლარ-ბეგი“¹⁵⁰.

ნაიმა ძალიან მწირ ცნობებს იძლევა არზრუმის ლაშქრობისა, საერთოდ, და მასში მოურავის მონაწილეობისა და საქმიანობის შესახებ, კერძოდ. საინტერესოა ნაიმას ცნობა, თითქოს მოურავს საქართველოდან ერთი ზარბაზანი ჩაეტანოს.

ნაიმა აგვიწერს არზრუმის ციხის გარემოცვას და მის აღებას 1628—1629 წწ. არზრუმის ციხის გარემოცვის დროს „მოურავ მეჭმედ ბეგი გურჯის კარებთან იდგა, საომრად იყო მომზადებუ-

¹⁴⁷ 23. 416 , جلد ۲ ، تاریخ نعیماء

¹⁴⁸ 23. 153, 0. IV ، محمد ثریا ، سجل عثمانی یاخود تذکره مشاهیر عثمانیه ،

¹⁴⁹ 23. 416 ، جلد ۲ ، تاریخ نعیماء

¹⁵⁰ 23. 153, 0. IV ، محمد ثریا ، سجل عثمانی یاخود تذکره مشاهیر عثمانیه ،

ლი¹⁵¹, ამ ღონისძიების დროს „12 ზარბაზნის დიარბექირის კარისკენ გადატანა გურჯი მეჰმედ ფაშას ებრძანა“¹⁵². როგორც ჩანს, გიორგი სააკაძეს აქტიური მონაწილეობა მიუღია აბაზა ფაშას დამორჩილებაში. ნაიშას ცნობით, არზრუმის ციხე მეტად მთუვალი და ძლიერ გაპაგრებული იყო, რაც აძნელებდა ოსმალთა გაერთიანებული ლაშქრის შეტევის წარმატებებს. ოსმალთა ლაშქარმა აბაზა ფაშას დასამორჩილებლად ძალით ვერაფერი გააწყო. ნაიშას გადმოცემით, მხოლოდ დაყვავებითა და დიდვეზირის პატიოსანი სიტყვის მეოხებით შესაძლებელი გახდა აბაზას ციხიდან ჩამოყვანა და დამორჩილება, ხოლო არზრუმის ვილაიეთი მეჰმედ ფაშას ებოძა¹⁵³. არაქელ თავრიზელი პირდაპირ მიუთითებს, რომ 15 დღის განმავლობაში ოსმალები არზრუმის ციხეს ზარბაზნებს უშენდნენო. 1503 გასროლის შედეგად ციხის სამი კედელი გაანგრისეს, აბაზა დაიჭირეს და სტამბოლს გააგზავნეს¹⁵⁴.

აბაზა ფაშას დამორჩილება მნიშვნელოვანი წარმატება იყო ოსმალეთისათვის, რადგან იგი წლების მანძილზე ფაქტიურად განმდგარი იყო ცენტრალური ხელისუფლებისაგან და მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდა შაჰ აბასს დასახული მიზნის მისაღწევად. აბაზა ფაშას განადგურებისა და არზრუმის ციხის აღების შემდეგ ოსმალეთის ხელისუფლებისათვის გზა ხსნილი იყო ახალციხისაკენ. ოსმალეთმა ამჯერად ახალციხე საბოლოოდ შემოიშრტყია და იგი გახდა დასაყრდენი საქართველოს სამეფო-სამთავროების წინააღმდეგ ბრძოლაში. „ამასთან, იგი მკიდროდ იყო დაკავშირებული ოსმალთა ბატონობის ისეთ შედეგებთან, როგორც იყო ტყვის სყიდვა დასავლეთ საქართველოში და „ლეკიანობა“ (მთიელი ფეოდალების — ოსმალთა ხონტყრების აგენტების რბევა-თარეში) აღმოსავლეთ საქართველოში“¹⁵⁵.

არზრუმის აღების შემდეგ გიორგი სააკაძეს ყარამანისის, იგივე კონიის ვილაიეთი ებოძა სამმართველოდ. ნაიშა მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს გიორგი სააკაძეზე საუბარს. იგი ასე ახასიათებს მას: „მოურავი ჭეშმარიტად გულადი, ღონიერი, ტანით სპილოს მსგავ-

151 გვ. 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

152 იქვე. გვ. 438.

153 იქვე, შტრ. გვ. 409—410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

154 არაქელ თავრიზელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 492.

155 ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 355.

სი, იშვიათი ვაჟკაცი და დევივით ღონიერი იყო¹⁵⁶. ნაიმას სიმპათიები აშკარად მოურავის მხარესაა. იგი იძლევა მეტად საინტერესო ცნობებს გიორგი სააკაძის სიკვდილით დასჯის მიზეზების შესახებ. ნაიმას გადმოცემით, გიორგი სააკაძე, როდესაც კონიის გამგებლად დანიშნეს, მიღრეკილებას იჩენდა მჩაგვრელობისა და ძალმომრეობისადმი. მას მოყვანილი აქვს მოურავის კაცების მიერ კონიის მოსახლეობის მიმართ ჩადენილი უსამართლობის ფაქტები.

შევიწროებული და დაჩაგრული მოსახლეობა საჩივრელად მივიდა დიდგვზირთან. „მართლაც, წერს ნაიმა, ბევრი უსამართლობა და სიივე, რომელზედაც ხმები დადოდა, დადასტურდა. მოურავს შეეშინდა და გაიქცა. მის დასადგენებლად იმ მხარეში გაიგზავნა ანატოლიის ბეგლარ-ბეგი“¹⁵⁷. ოსმალეთში მოურავის საქმიანობისა და მისი მკვლელობის შესახებ ნაიმა ამჭერადაც ქათიბ ჩელების ცნობებს ეყრდნობა. ისტორიკოსის გადმოცემით, ყველა უსამართლობა და უმსგავსოება, რომელსაც ყარაამანიის ვილაიეთში ჰქონდა ადგილი, გიორგი სააკაძეს მიეწერებოდა.

ნაიმას გადმოცემით, გაქცეული მოურავის ჯგუფს დაწვეიან დიდგვზირის ხუსრევ ფაშას კაცები, მათ გიორგი სააკაძე შეილითურთ შეუპყრიათ და 40—50 ხელქვეითთან ერთად სიკვდილით დაუსჯიათ. საინტერესოა ნაიმას დამოკიდებულება ამ ფაქტისადმი. იგი წერს: „ხუსრევ ფაშა სისხლის მოყვარული და მუხნათი კაცი იყო. მხოლოდ იმიტომ, რომ სისხლის დაღვრა ეწადა, მან, ხონთქრისათვის შეუტყობინებლად, ვითომდა [მოურავი] საქართველოში წავაო, მოკლა ასეთი გმირი მოხუცი, რომელსაც ეგოდენ დიდი დამსახურება ჰქონდა, რომელმაც თავისი მცდარი სჯული უარპყო და მაჰმადიანობა მიიღო. [ამით ხუსრევ ფაშამ] სპარსეთის შაჰს შური აძიებინა [მოურავზე]“¹⁵⁸.

ნაიმას არ სჯერა, რომ გიორგი სააკაძეს რაიმე ბოროტმოქმედება და უსამართლობა ჩადენოს კონიის მოსახლეობის მიმართ. აკიდევაც რომ დადასტურებულყო, წერს ნაიმა, რომ [მოურავი] ხალხს უსამართლობასა და ძალდატანებას აყენებდა და ჩაგრავედა, მას საზოგადოებრივი უფლებები უნდა ჩამორთმეოდა და უნდა გასამართლებულყო. შემდეგ გაფრთხილება უნდა მისცემოდა, რომ

156 გვ. 4. ، ٣ تاريخ نعيما، جلد

157 იქვე, გვ. 5.

158 იქვე, გვ. 7.

ამიერიდან ასეთი ძალადობა არ ჩაედინა... ასეთი ღირსეული და სახელოვანი კაცის სიკვდილით დასჯა უდიდესი მუხანათობაა“¹⁵⁹.

ნაიმას ცნობები გიორგი სააკაძის ოსმალეთში მოღვაწეობის შესახებ, რომელიც ჰიჯრის 1039 წლის (1629. VIII. — 1630. VIII.) ამბების თხრობასთან ერთად არის გადმოცემული და გიორგი სააკაძის სიკოცხლის უკანასკნელ დღეებს ეხება, როგორც აღვნიშნეთ, თარგმნილი და საინტერესო კომენტარებით გამოქვეყნებული აქვს აკად. სერგი ჭიჭიას. ჩვენ ეს თარგმანიც შევიტანეთ წინამდებარე გამოცემაში.

ოსმალეთში გიორგი სააკაძის სიკვდილით დასჯისა და ირანში შაჰ აბასის გარდაცვალების შემდეგ კვლავ განახლდა ირან-ოსმალეთის ომი, რომელსაც არ შეიძლება თავისი უარყოფითი გავლენა არ მოეხდინა საქართველოზე. ოსმალეთის მთავრობა შეეცადა შაჰ აბასის გარდაცვალების შემდეგ ირანში მოსალოდნელი დინასტიური ომებით ესარგებლა და მის წინააღმდეგ გაელაშქრა. მაგრამ ირანმა დინასტიურ ომს თავი დააღწია და შედარებით მოწინააღმდეგე შეხვდა ოსმალეთთან ლაშქრობას¹⁶⁰, ამასთან ოსმალთა მთავარსარდლობამ შაჰ აბასის გარდაცვალებისთანავე ვერ მოახერხა ირანის საზღვრებთან თავისი სამხედრო ძალების კონცენტრაცია.

1629 წლის გაზაფხულზე ოსმალთა ლაშქარი დიდევზირ ხუსრეფ ფაშას მეთაურობით დედაქალაქიდან გამოვიდა, მაგრამ ვიდრე იგი მთელ ანატოლიას გადასერავდა, გზად არაერთი წინააღმდეგობა შეხვდა, მათ მოუხდათ მომთაბარე თურქებთან შეტაკება. 1629 წლის მთელი ზაფხული და შემოდგომა ოსმალთა ლაშქარმა ანატოლიის აღმოსავლეთის პროვინციებში გაატარა, გამოსაზამთრებლად დიარბექირს, მარდინსა და მოსულში დაიბანაკა. შემდეგი წლის გაზაფხულზე ოსმალებმა რამდენიმე თავდასხმა მოაწყვეს შეპრიზორ-ჰამადანის მიმართულებით და ირანელები დაამარცხეს. 1630 წლის შემოდგომისათვის ოსმალთა ლაშქარი უკვე ბაღდადთან იდგა და წარმატებით უტევდა ქალაქს, მაგრამ მისი ალება მაინც ვერ შეძლო. სულთნის სამხედრო ძალები ბაღდადისათვის ბრძოლას შეეწირა, დიდევზირი იძულებული იყო ცენტრალური ხელისუფლებისათვის მოეთხოვა თათართა დამხმარე ძალები, რადგან გადამწყვეტ მომენტში იანიჩრებმა უარი თქვეს ბაღდადის ალებაზე, ამასთანავე ქურთთა ძალებმაც ირანელთა მხარე დაიკირეს. სულთნის ხელისუფლებამ სასწრაფოდ გააგზავნა ბრძანება

¹⁵⁹ ვ. 8. ، ٣ نعيمًا ، جلد ٣

¹⁶⁰ ვ. ჩ ო ჩ ი ე ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 375.

ყირიმის ხანებთან, რომლებიც რუსებთან ომით იყვნენ დაკავებული და მოთხოვა აღმოსავლეთში ლაშქრობის მონაწილეობა. ნაიმა შენიშნავს, რომ ამ ბრძანების საფუძველზე „აღმოსავლეთის ლაშქრობისათვის თათართა ჯარსაც დაევალა მონაწილეობის მიღება“¹⁶¹. თათართა მაშველი ჯარის მოსვლამდე ლაშქრის შენახვას უზარმაზარი თანხები დასჭირდა. თითქმის მთელი წელი გაკიანურდა თათართა ლაშქრის მოსვლა. თათართა სრულიად არაორგანიზებული ჯარი 1631 წლის მიწურულს მოვიდა, იგი არზრუმში, ჰასან კალეში გაგზავნეს გამოსაზამთრებლად¹⁶².

ლაშქრობა შემდეგ წელს უნდა შემდგარიყო, მაგრამ ლაშქრის წარუმატებლობით უკმაყოფილო სულთანმა დიდგვზირი ხუსრევ ფაშა გადააყენა და მის ადგილზე კვლავ ჰაფიზ ფაშა დანიშნა. ნაიმას გადმოცემით, ჯარმა ხუსრევ ფაშას გადაყენების საბაბით ამბოხება მოაწყო. სულთანი იძულებული გახდა ლაშქრობაზე უარი ეთქვა და ლაშქარი სტამბოლში გაეწვია. დედაქალაქში დაბრუნებულმა ლაშქარმა განაგრძო ამბოხება და ცენტრალურ ხელისუფლებას საფრთხე შეუქმნა¹⁶³. სახელმწიფო ლაშქარი დედაქალაქს დაეპატრონა. ვიდრე ოსმალეთის დედაქალაქში არეულობა გრძელდებოდა და ცენტრალური ხელისუფლება მისი გამოსწორებისათვის იღწვოდა, ყიზილბაშურ ირანს მიეცა აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ თავისი ზრახვების განხორციელების საშუალება.

ამ პერიოდში საქართველოში იქმნებოდნენ სხვადასხვა პოლიტიკური დასებები, რომლებიც ხან ოსმალეთს ემხრობოდნენ და ხან ირანს. თეიმურაზ მეფემ ზურაბ ერისთავის დახმარებით სიმონ ხანი ჩამოიშორა და ქართლი მთლიანად დაიპყრო. მაგრამ თეიმურაზმა ჩქარა ზურაბ ერისთავსაც უღალატა და იგი მოაკვლევინა, რადგან განდიდებულ არაგვის ერისთავს თეიმურაზის ყმობა ემძიმებოდა და თვით აპირებდა გამეფებას. მან ქართლის მეფეს ადრევე წაართვა ხევი და მთიულეთი და ცდილობდა თიანეთის, მუხრანისა და თავისუფალი ფშავ-ხევსურეთის დამორჩილებას.

1631 წელს თეიმურაზ მეფემ იმერთა მეფის დამხმარე ჯარის საშუალებით და ოსმალეთის დახმარების იმედით ირანის წინააღმდეგ გაილაშქრა და განჯა-ყარაბაღის ქვეყნები დაარბია. ამავე დროს თეიმურაზ მეფემ ისევ განააზღვა კავშირი ერთმორწმუნე რუ-

¹⁶¹ تاريخ نعيما ، جلد 3 ، ص 68

¹⁶² იქვე, გვ. 76.

¹⁶³ იქვე, გვ. 79—87.

სეთთან და მოსკოვის მეფეს დახმარება სთხოვა. ამის საპასუხოდ ირანის შაჰმა გადაწყვიტა თეიმურაზის თავიდან მოშორება და ქართლი სიმონ ხანის ბიძას — როსტომს უწყალობა, ხოლო კახეთის ხანად ყიზილბაში სალიმი დანიშნა. ისინი დიდი ჯარით მოვიდნენ ხუნანს. ქართლის ფეოდალების უმრავლესობა როსტომ ხანს ეახლა, ფეოდალების ნაწილმა კი თეიმურაზს ყიზილბაშებთან ომი არ ურჩია. თეიმურაზი აპირებდა შებრძოლებას, მაგრამ როდესაც ბართაშვილები და ბევრი სხვა თავადი სპარსელებს მიემხრო, მეფემ ომი ვერ შეძლო და თავისი ოჯახითა და დიდი ამალით იმერეთში გადავიდა.

საქართველოს ისტორიის სწორედ ეს პერიოდი აქვს მხედველობაში ნაიმას, როდესაც აღნიშნავს, რომ „ამ წელს ირანის შაჰმა საქართველოს წინააღმდეგ ჯარი გააგზავნა. როდესაც მოვიდა, თეიმურაზმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწია, განზე გადაგა და წავიდა. ყიზილბაშთა ლაშქარი მთელ საქართველოს მოედო. ხალხი დაიშორჩილეს, შემდეგ დაბრუნდნენ და თავრიზში გაჩერდნენ“¹⁶⁴. საქართველოს მიმართ ირანელთა ამ აგრესიას ოსმალთა ხელისუფლებამ გარკვეული ღონისძიებებით უპასუხა. ნაიმას ცნობით, როდესაც სულთნის კარს მოახსენეს, რომ საქართველოს მოოხრების შემდეგ ყიზილბაშთა ლაშქარი ვანზე სალაშქროდ ემზადებოდა, მოსაზღვრე პროვინციის განმგებლებს საგანგებო ბრძანებები დაეგზავნათ, რომელთა მიხედვით მათ თავიანთი ჯარი უნდა შეეგროვებინათ და ვანში გასამგზავრებლად მზად ყოფილიყვნენ¹⁶⁵.

ოსმალეთის ხელისუფლება ირანის ამ აქტით იძულებული გახდა დაეჩქარებინა თავისი სამხედრო სამზადისი და მის წინააღმდეგ რაც შეიძლება ჩქარა გაელაშქრა. ნაიმას ამ პერიოდის საქართველოს შინაგანი მდგომარეობის შესახებ მწირი ცნობები მოეპოვება, ამიტომ იგი ორიოდ წინადადებით კმაყოფილდება და საკმაოდ ზუსტად გადმოსცემს მოვლენებს. სამაგიეროდ იგი ოსმალეთის შანაგანი და საგარეო ვითარების ვრცელ და ზუსტ სურათს იძლევა: ამ პერიოდიდან — 1632 წლიდან იწყება ქართლისა და ირანის ურთიერთობის ახალი ეტაპი. ამ დროიდან მოკიდებული ქართლ-კახეთს განაგებენ მაჰმადიანი მეფეები, რომელთაც შაჰის „მოადგილე“ ეწოდებოდათ. ამ მხრივ როსტომი პირველი მაჰმადიანი მეფე იყო, რომელმაც ხანგრძლივი ბრძოლის შედეგად მოახერხა ქართლში

¹⁶¹ გვ. 146. تاريخ نعيما 3

მტკიცედ ფეხის მოკიდება. მისთვის ყველაზე საშიში მოწინააღმდეგე თეიმურაზ მეფე იყო, რომელსაც იმერეთიდან კავშირი ჰქონდა გაბმული ქართლის ზოგიერთ წარჩინებულთან. თეიმურაზი თავისი ასულის იმერეთის ტახტის მემკვიდრეზე გათხოვებით დაუმოყვრდა იმერთა მეფეს, როსტომმა კი გადაწყვიტა თეიმურაზისა და იმერეთის მეფის კავშირისათვის დაპირისპირებინა სამეგრელოს მთავართან, ლევან II დადიანთან (1611—1657) მისი დამოყვრება. მან ცოლად შეირთო ლევან II დადიანის და მარიამი, დადიანი კი იმერეთის მეფის სასტიკი მოწინააღმდეგე და შეურიგებელი მტერი იყო. ამ გარემოებამაც დააჩქარა როსტომის მოწინააღმდეგე ქართლის ფეოდალების გამოსვლა, რადგან მეფის გაძლიერება თანდათან ართულებდა მათ მდგომარეობას. ამასთანავე თეიმურაზის ბრძოლა როსტომ მეფის წინააღმდეგ, ქართველი თავადების აზრით, იყო ბრძოლა ქართველობისა და თვითმყოფობისათვის, ამიტომ თეიმურაზის მომხრე თავადების რიცხვი იზრდებოდა. როსტომს მიემხრო დადიანი და გურიელი, რაც ნიშნავდა მათ ყიზილბაშთა მხარეზე გადასვლას. „დადიანისათვის უალრესად ხელსაყრელი ჩანდა ირანთან კავშირი. ერთი მხრივ, მას ირანი ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოადგებოდა, მეორე მხრივ კი როსტომი დადიანს იმერეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში დაეხმარებოდა. რაც შეეხება როსტომს, მისთვის მთავარი იყო თეიმურაზის იზოლირება. ირანის პოლიტიკური მიზნებისთვისაც უალრესად ხელსაყრელი იყო დადიანთან კავშირი“¹⁶⁶.

დადიანისა და როსტომ-ხანის დამოყვრებას და, აქედან გამომდინარე, დადიანის ირანთან დაკავშირებას, ბუნებრივია, ოსმალეთის ხელისუფლება უარყოფითად შეხვედებოდა. საქართველოში ირანის პოზიციების გამტკიცებამ დააჩქარა ოსმალეთის აგრესია ამიერკავკასიის ქვეყნებში. ოსმალეთს ირანის წინააღმდეგ სამხედრო სამზადისი ჯერ კიდევ დამთავრებული არ ჰქონდა, ისე გამართა მის წინააღმდეგ. თეიმურაზ კახთა მეფემ სცადა ოსმალეთის სამხედრო ძალების თავის სასარგებლოდ გამოყენება. მან სასწრაფოდ სტამბოლში ელჩად გაგზავნა დაუდ-ხანი. თეიმურაზის ელჩი ირანის წინააღმდეგ სალაშქროდ დაძრულ დიდევზირს 1633 წლის

¹⁶⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 317; კ. გ რ ი - გ ო ლ ი ა, ილორის წმინდა გიორგის ხატის წარწერა, ენიშქის მთაბზე, XII, თბ., 1942, გვ. 155.

შემოდგომაზე შეხვდა სკუტართან¹⁶⁷. როდესაც თეიმურაზის ელჩი ოსმალეთში ჩავიდა, ოსმალთა ლაშქარი უკვე დაძრული იყო აღმოსავლეთისაკენ სალაშქროდ. „ოსმალეთი ჩქარობდა მხოლოდ იმიტომ, რომ ირანი მას ეცილებოდა, და არა იმის გამო, რომ თეიმურაზი მისგან დახმარებას ითხოვდა“¹⁶⁸. სკუტარში გადასული ოსმალთა ლაშქარი ალექსომდე მივიდა და იქ გამოიზამთრა¹⁶⁹.

ნაიმა იძლევა ცნობებს დადიანის ასულის როსტომზე გათხოვების თაობაზე და გარკვეულად ავსებს ქართული წყაროების მონაცემებს ქართველ მეფე-წთავართა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. 1633—1634 წწ. ამბების აღწერისას ნაიმა გადმოგვცემს: „ხალილ ფაშასგან შემდეგი შინაარსის წერილი მივიდა: დადიანი და გურიელი შეკავშირდნენ და ყიზილბაშებს მიემხრნენ. დადიანმა თავისი ქალიშვილი შაჰის მიერ ზაგემისა და ქართლის ხანად დანიშნულ ხოსრო მირზას მისცა“¹⁷⁰. აქ ნაიმა ხოსრო მირზას იმავე როსტომზე, ზაგებში, ე. ი. კახეთში, შაჰის მიერ დანიშნულ ხანად იხსენიებს. სინამდვილეში როსტომი ქართლის „ვალი“ იყო, მაგრამ არ იყო გამორიცხულია, როსტომს თავისი უფლებები გაეგრძელებინა კახეთზეც, საამისოდ მას ყიზილბაშები უმაგრებდნენ ზურგს. ნაიმას ზემოთ მოტანილ ცნობას ადასტურებს ბერი ეგნატაშვილიც. იგი წერს: „ამა ეამსა შინა ინება როსტომ მეფემან და დადიანმან ერთმანერთის მოყურობა. მაშინ დადიანი ლევან და იმერეთის მპყრობელი ერთმანერთს უკლებოდნენ და იყო შური დიდი ერთმანერთშია. და ამისთვის მოინდომა დადიანმან როსტომ მეფის მოყურობა და როსტომ მეფემანც ამისთვის მოინდომა დადიანის მოყურობა, რომე ბატონი თეიმურაზ ამისი მტერი იყო და იმერეთში მაგრობდა და დადიანს იმისთვის ემტერებინა“¹⁷².

ნაიმასთან შედარებით ბერი ეგნატაშვილი უფრო ვრცლად და დეტალურად აგვიწერს დადიანის ქალის როსტომ მეფეზე გათხოვების ამბავს და მისგან გამომდინარე პოლიტიკურ მომენტებს. ჭერ კიდევ როსტომზე დაქორწინებამდე დადიანის ქალი მარიამი ცოლად ჰყოლია სვამონ გურიელს. გურიელმა საკუთარი მამა მოკლა, ამიტომ დადიანმა წაართვა მარიამი. ბერი ეგნატაშვილი საგან-

¹⁶⁷ გვ. 175. , تاريخ نعيمًا، جلد 3

¹⁶⁸ ვ. ჩოჩიევი. დასახ. ნაშრ., გვ. 363.

¹⁶⁹ გვ. 180—181. , تاريخ نعيمًا، جلد 3

¹⁷⁰ იქვე, გვ. 217.

გებოდ გადმოგვცემს დადიანისა და გურიელის ურთიერთობის ამბებს¹⁷⁹. მისი ცნობიდან ჩანს, რომ დადიანსა და გურიელს შორის მარიამის თაობაზე მტრობა ჩამოვარდნილა. ბერი ეგნატაშვილის ცნობა და ნაიმას მიერ მოტანილი ამბავი, თითქოს „დადიანი და გურიელი შეკავშირდნენ და ყიზილბაშებს დაუბრუნდნენო“, ერთმანეთს გამორიცხავენ. ბერი ეგნატაშვილს ნაიმასთან შედარებით დაწვრილებით აქვს მოტანილი ეს ამბავი და მას უფრო დაეჭვრება, ნაიმა კი საერთოდ ძალიან მოკლე ცნობებს იძლევა ამ საკითხზე.

ნაიმას გადმოცემით, იმერეთის მეფესა და თეიმურაზს როსტომ მეფისათვის გზა არ მიუციათ დადიანის ქალის წასაყვანად და მათ შორის ბრძოლა მომხდარა. როდესაც ზემოხსენებული ქალის აჩიკბაშის ქვეყანაზე გატარებისას აჩიკბაშმა და თეიმურაზმა მოისურვეს, რომ გზა არ მიეცათ, იქითა მხრიდან ზემოხსენებულმა ხოსრო ბეგი 30.000-ზე მეტი ყიზილბაშით და აქეთა მხრიდან დადიანი და გურიელი დიდი ჯარით თავს დაესხნენ აჩიკბაშს. მათ შორის დიდი ხოცვა-ჟლეტის შედეგად, უფლის განგებით, დადიანმა გაიმარჯვა და აჩიკბაშს შეესია. თეიმურაზი და აჩიკბაშის შვილი ძნელად მისასვლელ ქვიან ადგილას გამაგრდნენ¹⁷³.

იგივე ამბები, რომლებიც ნაიმას აქვს მოთხრობილი, შედარებით დაწვრილებით და საკმაოდ განსხვავებულად აქვს გადმოცემული ახალი ქართლის ცხოვრების ავტორს. ბერი ეგნატაშვილს საერთოდ არაფერი აქვს ნათქვამი ამ ლაშქრობაში დადიანისა და გურიელის შეკავშირებაზე, აგრეთვე იმერეთზე სალაშქროდ ხოსრო ბეგის მიერ 30000 ყიზილბაშის მოშველიების შესახებ. მართალია, ნაიმასა და ბერი ეგნატაშვილის ცნობები განსხვავებულია, მაგრამ ერთმანეთს ავსებენ. ნაიმა, საერთოდ, არაფერს ამბობს იმერეთის მეფის დატყვევებაზე, რაზედაც ბერი ეგნატაშვილი მოგვითხრობს. ნაიმას ცნობით, დადიანს იმერეთი ხელთ უგდია, ხოლო თეიმურაზი და იმერეთის მეფის შვილი მიუვალ ადგილებში გახიზნულან. ბერი ეგნატაშვილი კი, პირიქით, იმერეთის მეფის დატყვევებაზე ბრძანებს, მაგრამ იმერეთის დაკავებაზე არაფერს ამბობს. თუ ბერი ეგნატაშვილი მხოლოდ იმერეთის მეფე გიორგის იხსენიებს დატყვევებულად, ნაიმა საერთოდ არ ახსენებს მას. იგი თეიმურაზსა და იმერეთის მეფის შვილებზე მიუთითებს.

¹⁷² ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტომი II, თბ., 1959, გვ. 419.

¹⁷³ გვ. 217, «سارخ و نیما»، جلد 3

ნაიმას ცნობით, თეიმურაზსა და იმერეთის მეფეზე გამარჯვების შემდეგ როსტომისა და დადიანის მეოხებით მთელ საქართველოში ყიზილბაშები დათარეშობდნენ. ნაიმას ცნობიდან ჩანს, რომ ყიზილბაშები შავი ზღვის სანაპიროებამდე გასულან და გონიოსა და ტრაპიზონის საზღვრებს საშიშროება დამუქრებია. ბუნებრივია, ოსმალეთის ხელისუფლება უკმაყოფილებით შეხედებოდა შავი ზღვის სანაპიროებზე ყიზილბაშთა ძალების გამოჩენას, რასაც დადიანისა და გურიელის პოლიტიკური საქმიანობის შედეგად მიიჩნევდა და შეეცდებოდა, პირველ ყოვლისა, მათ დასჯას. სწორედ საამისო ღონისძიებებს ლებულობს ოსმალეთის მთავრობა, როდესაც ერთიანად მოუწოდებს მოსაზღვრე რაიონის გამგებლებს საბრძოლო მზადყოფნისაკენ. ნაიმას ცნობით, „მოსაზღვრე ბეგებს ბრძანება გაეგზავნათ, არზრუმის საზღვრის დასაცავად კვლავ დაინიშნონ ადანის ბეგლარ-ბეგი, მთელი ყარაბაღის სანჯაყების, სარუხანისა და კასტამონუს სანჯაყების (მეთაურები)“¹⁷⁴.

ჩანს, რომ ოსმალეთის მთავრობა მნიშვნელოვან ღონისძიებებს ატარებდა დადიანისა და გურიელის დასასჯელად და, ამავე დროს, თავისი სასაზღვრო რაიონების გასამაგრებლად. ოსმალეთის მთავრობა გარკვეული პროვინციების გამგებლებს ავალებს სასაზღვრო ზოლის გამაგრებას და მზადყოფნას მოსალოდნელი შემოსევის დროს. დადიანისა და ქართლის მეფის დამოყვრება ოსმალეთის ხელისუფლებამ მიიღო როგორც მის წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკური აქტი, ამიტომ გარკვეული ღონისძიებები გაატარა სანაპირო ზოლის გასამაგრებლად. ქვეყნის საშინაო და საგარეო ვითარებათა გართულების გამო ოსმალეთმა თავის დროზევე მოახერხა ამიერკავკასიისაკენ გამოლაშქრება და თავისი უფლებების აღდგენისათვის ზრუნვა. მან მხოლოდ მომდევნო, 1635 წელს მოიცალა საამისოდ.

1635 წ. მურად IV დაიძრა ამიერკავკასიისაკენ. ლაშქრის ხელმძღვანელობა თვითონ ითავა და საზეიმო ვითარებაში გამოვიდა სტამბოლიდან. ნაიმა ვრცლად აღწერს სულთანის გამომგზავრებას სტამბოლიდან არზრუმისაკენ. ანატოლიის პროვინციებში გზად გავლისას ის სჯიდა ურჩ მმართველებს. ნაიმას ცნობით, 1635 წ. ივლისში ოსმალეთის მთელი შეიარაღებული ძალები არზრუმთან იდგა. ოსმალეთის ხელისუფლება იმდენად დიდ მნიშვნელობას

¹⁷⁴ გვ. 217 , جلد ۳ ، تاريخ نيمىا

ანიკებდა ამ ლაშქრობას, საერთოდ, და ერევნისათვის ბრძოლას, კერძოდ, რომ ნაიმა განსაკუთრებული გულისყურით გადმოგვეცემს ამ ექსპედიციის თითოეულ პერიპეტიას. როგორც სამართლიანად შენიშნავს ვ. ჩოჩიევი, XVII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის შემდეგ საქართველოს საზღვრებთან აღარ ყოფილა ოსმალეთის ესოდენ მრავალრიცხოვანი და ორგანიზებული ლაშქარი¹⁷⁵.

საიერიშოდ გამზადებული ოსმალთა ჯარი სულთანმა უხვად დაასაჩუქრა. არზრუმიდან ოსმალეთის ლაშქარი აიყარა, ერევნის მიმართულებით წავიდა და ყარსის ახლოს დაბანაკდა. აქ მურად IV-სთან მივიდნენ ცალკეული ვილაიეთის გამგებლები. მაგალითად, ყარსის ვალი შეიხ ფაშა და ჩილდირის ბეგლარ-ბეგი საფარ ფაშა. ყარსიდან მთელი ლაშქარი, ნაიმას თქმით, საქრისტიანოში გადავიდა. აქ კი „გურიელის ქვეყნის ძღვენი და ხაჯა მოვიდა“¹⁷⁶. ჩანს, რომ გურიელი დამოკიდებულების გარკვეული პოლიტიკური ფორმით ყოფილა დაკავშირებული ოსმალეთთან. მას ამ დროს ფეშქაშისა და ძღვენის გადახდა ემართა, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავდა, რომ გურიელი ყოველთვის მზად იყო ამ მოვალეობის შესასრულებლად. იგი ყოველ შესაძლებელ შემთხვევაში შეეცდებოდა ამ ვალდებულების შესრულების შეწყვეტას.

ნაიმას ცნობით, ოსმალეთის მთელი ლაშქარი 1635 წლის 27 ივლისს ერევნის ახლოს დაბანაკდა. ლაშქარი მოამარაგეს საჭირო იარაღითა და სურსათით. იქვე იყვნენ იანიჩრებიც. ერევნის ციხის გარშემო ყველა ჯარისკაცი თავის ადგილზე იდგა. ოსმალები ზარბაზნებითაც იყვნენ შეიარაღებულნი. ამ ოპერაციაში ჩილდირისა და არზრუმის ბეგლარ-ბეგებს დაევალით ქალაქის ციხის ჩრდილოეთით მდებარე წყლის სანაპიროზე დგომა და ამ მხრიდან მოქმედება. ნაიმა ვრცლად აღწერს თითოეული ბეგლარ-ბეგის ლაშქრის განლაგებას ერევნის ციხის გარემოცვისას, აღნიშნავს თუ ვის რა დავალება მიეცა. ერევნის ციხის ასაღებად მოვიდა ალექსანდრე ბეგლარ-ბეგიც. ერევნის ციხის გარემოცვისა და ოსმალთა ლაშქრის შეტევამდე ამბების გადმოცემისას ნაიმა, სხვა ისტორიკოსების მოშველიებით, ერევნის ისტორიაზე ლაპარაკობს. იგი აღნიშნავს, რომ 30 წლის განმავლობაში ერევნის მფლობელი იყო

¹⁷⁵ ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 365.

¹⁷⁶ ვგ. 253. ۳ جلد، تاريخ نايما

ამირგუნე ხანი, რომლის შვილი — თაჰმასპ ყული ხანი ამჟამად განაგებს ერევანს. ამ ტერიტორიას ერევნის ვილაიეთს ეძახდნენ და სპარსელებს ემორჩილებოდა. აი ახლა, როცა გაიგეს ოსმალთა ლაშქრის მოსვლა, საჭირო თადარიგს შეუდგნენ.

ნაიმას ვრცლად აქვს მოთხრობილი, თუ როგორ მიმართა სულთანმა მურად IV-მ ოსმალეთის ლაშქრის ცალკეულ უფროსებს ბრძოლის წინ და როგორი გამამხნეველები სიტყვებით მოუწოდა გამარჯვებისაკენ. დიდი სამზადისის შემდეგ დაიწყო ოსმალთა ლაშქრის შეტევა. ნაიმას ცნობით, „ზარბაზნებისა და თოფების ტყვიები ერევანს ყოველი მხრიდან წვიმასავით ეცემოდა. ერთი კვირის განმავლობაში დღე და ღამე ზარბაზნების დარტყმით რამდენიმე ბურჯი, კედელი და ციხის ერთი დიდი ნაწილი ჩამოინგრა“¹⁷⁷. ერევნის ციხის შეტევის დროს სულთანი უშუალოდ გასცქეროდა ბრძოლის ველს, მონაწილეობდა ბრძოლაში და, ვინც თავს გამოიჩინდა, იქვე ასაჩუქრებდა. „გადმოგვცემენ, რომ ერევნის გარემოცვის დროს ბრძოლაში მისი აღმატებულება — ფადიშაჰი თავად ფეხზე იყო კალთა აკაპიწებული, ოქროსა და ყურუშის ქისების თავი მოხსნა და მოედანზე დაყარა. წყალობა და საბოძვარი აპრილის წვიმასავით უხვად და ურიცხვად გასცა მათ“¹⁷⁸.

ნაიმა ვერ მალავს ოსმალ სულთნის წყურვილს ერევნის ციხის დაკავების თაობაზე და აღნიშნავს, რომ უსაზღვრო იყო ყიზილბაშების მიერ აკლებული ადგილების. ხელში ჩაგდების სწრაფვა.

1635 წლის 8 აგვისტოს ოსმალებმა ერევანი აიღეს. ნადავლი, რომელიც ოსმალებმა ხელთ იგდეს ერევნის აღების შემდეგ, ურიცხვი იყო. ნაიმა ცდილობს, ერევნის აღების ცნობები დაწვრილებით გადმოგვცეს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ის თვითონ ვერაა აპირებდა ამას, ამიტომ დასძენს, საჭიროა ეს ამბები უფრო გამოწვლილებით დაიწეროსო.

ერევნის წინააღმდეგობის გატეხვამ და ურიცხვი ნადავლის ხელში ჩაგდებას სულთან მურად IV-ს დიდი ავტორიტეტი მოუპოვა. ისტორიკოსს ვრცლად აქვს აღწერილი ის საზეიმო ცერემონიალი სტამბოლში, რომელიც ერევნის ციხის აღებასთან დაკავშირებით გაიმართა.

¹⁷⁷ გვ. 250. تاريخ نعيما، جلد 3

¹⁷⁸ იქვე. გვ. 257.

ნაიმა დაწერილებით აღწერს ერევნის ალების შემდეგ ოსმალთა ლაშქრის მარშრუტებს: მათ ჯერ სომხეთის ტერიტორია ააოხრეს, მერე აზერბაიჯანში გადავიდნენ, გზად ყველაფერი გაანადგურეს და თავრიზს მიაღწენ. სამი დღე აოხრებდნენ თავრიზს და შემდეგ კვლავ ერევანში დაბრუნდნენ¹⁷⁹.

ამიერკავკასიაში ლაშქრობის დროს მურად IV-მ ჯარის ერთი ნაწილი სამცხეში გაგზავნა და ახალციხე აიღო. ნაიმა საგანგებოდ ჩერდება ვეზირ ქენან ფაშას მიერ ახალციხისაკენ გალაშქრების შესახებ. ოსმალთა მიერ ახალციხის ალების თაობაზე ცნობას გვაწვდის აგრეთვე მეორე ოსმალო ისტორიკოსი იბრაჰიმ ფეჩევიცი¹⁸⁰.

ამიერკავკასიის ქვეყნების დალაშქრების შემდეგ მურად IV სტამბოლს დაბრუნდა. ამ ლაშქრობამ გაანადგურა ამიერკავკასიის ქვეყნების კულტურული მემკვიდრეობა. ამ ხალხებისათვის ერთნაირად მიუღებელი იყო ირანიცა და ოსმალეთიც. ამიერკავკასიის ხალხები ასეთ მძიმე პირობებშიც კი განაგრძობდნენ ბრძოლას თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის. ორივე აგრესორი ერთმანეთს ამიერკავკასიის ქვეყნებს ეცილებოდა, მაგრამ ვერც ერთი ვერ ახერხებდა ამ ხალხების საბოლოოდ ინკორპორაციას, რაც ადგილობრივი მოსახლეობის მედგარი წინააღმდეგობით აიხსნებოდა. მეორე მხრივ, ორივე აგრესორს სურდა ამ ქვეყნებში ფეხის მოკიდება. რა თქმა უნდა, ყიზილბაშური ირანი ვერ მოითმენდა ახალციხისა და ერევნის დაკარგვას. „ერევნის ალებით ოსმალეთი მას გზას უჭრიდა ამიერკავკასიის დანარჩენი ქვეყნებისაკენ, ხოლო ახალციხე (ამას კარგად ითვალისწინებდა ირანის მთავრობა) გზას უხსნიდა ოსმალეთს დანარჩენი ქართული სამეფო-სამთავროებისაკენ, რომელთა დაპყრობა-დამორჩილებას, როგორც ვნახეთ, თვითონ ირანი დაჟინებით ცდილობდა“¹⁸¹.

ირანი ყველაფერს აკეთებდა ამიერკავკასიაში დაკარგული ტერიტორიების დასაბრუნებლად. ნაიმას ცნობით, ოსმალეთის ხელისუფლებამ გაიგო ირანის სამზადისი ერევანზე თავდასასხმელად და მთელი რიგი ღონისძიება გაატარა ერევნის გასამაგრებლად, თუმცა მას ხელს უშლიდა მკაცრი ზამთარი. ირანის შაჰმა ქართლის ვალისგანაც მოითხოვა სამხედრო სამსახური ერევნის და-

179 გვ. 265—268. تاريخ نيمياء، جلد 3

180 ტ. II, გვ. 439. تاريخ بيجوي შდრ. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ... გვ. 91.

181 ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 367.

ბრუნების საქმეში. როსტომს შეუსრულებია კიდევ შაჰის დავა-
ლება, გარკვეული სამხედრო სამსახური გაუწევია მისთვის, ორი
ზარბაზანი გაუგზავნია თბილისიდან¹⁸².

ნაიმას ვრცლად აქვს გადმოცემული ოსმალთა სამზადისი ცი-
ხის გასამაგრებლად. თითქმის ყველა ვილაიეთის ბელგარ-ბეგს
ვეალებოდა ერევნის გასამაგრებლად ლაშქრის გამოყვანა, მაგრამ
მკაცრი ზამთარი ხელს უშლიდა დასახული ღონისძიების განხორ-
ციელებას. მთელ ლაშქარს თავი მოუყარეს ყარსში. აქვე მათ აც-
ნობეს: „ერევნის ციხე გასაჭირშია, ხუთ-ათ დღეში დახმარება თუ
არ იქნა აღმოჩენილი, ციხე ხელიდან წაგვივა, ყიზილბაშებმა გა-
რემოცვა გააძლიერესო“¹⁸³. მაგრამ ყარსში მდგომმა ლაშქარმა და-
ხმარება ვერ გაუწია ერევანში გამაგრებულ ოსმალთა გარნიზონს.
ოსმალთა „უმწეო ლაშქარმა ერევნის ციხე ყიზილბაშებს ჩააბა-
რა“¹⁸⁴.

1636 წლის გაზაფხულზე ყიზილბაშებმა ერევანი დაიბრუნეს,
მაგრამ ახალციხის დაბრუნება ამ წელს ვერ მოახერხეს, მიუხედა-
ვად იმისა, რომ როსტომ მეფემ გაილაშქრა ახალციხეზე. ოსმალებ-
მა მნიშვნელოვანი ღონისძიებები გაატარეს ახალციხის შემოსამ-
ტკიცებლად. 1636 წლის ზაფხულში ახალციხეში დამატებითი მე-
ციხოვნეები ჩააყენეს და ციხე შეაკეთეს.

ირანმა მთელი რიგი დიპლომატიური ხერხებით სცადა ახალ-
ციხესთან დაახლოება და ოსმალეთის წინააღმდეგ მისი ამხედრე-
ბა, მაგრამ მას შედეგი არ მოჰყოლია.

ყიზილბაშები ერევნის ციხის შეკეთებას და მის გამაგრებას
დიდი ყურადღებით მოეკიდნენ. მართალია, გასული წლის დიდი
წარმატება — ერევნის დაკავება — უცბად გამოეცალა ხელიდან
მურად IV-ს, მაგრამ იგი სრულებით არ კარგავდა იმედს. მას უფრო
მნიშვნელოვანი საქმე ჰქონდა წინ — ბალდაღზე გალაშქრება. ამი-
ტომ შაჰის მოსალოდნელი შემოტევის შიშით სულთანმა საქართვე-
ლოსა და სომხეთის სანაპირო საფაშოები ლაშქრით გააძლიერა და
თვითონ 1638 წ. გაზაფხულზე ბალდაღისაკენ დაიძრა. მურადმა
საზღვრის გასაძლიერებლად დატოვა აგრეთვე ამ პერიოდში ანა-
ტოლიაში დაბანაკებული ყირიმის სახანოს მასშველი ლაშქრის ნა-

¹⁸² გვ. 280. تاريخ نعيما، جلد 3

¹⁸³ იქვე, გვ. 281.

¹⁸⁴ იქვე, გვ. 282.

წილი, ხოლო არზრუმის ბეგლარ-ბეგ ვეზირ ქენან ფაშას ახალციხის ფაშასთან ერთად დავალებული ჰქონდა ირანელების განადგურება¹⁸⁵.

არზრუმისა და ახალციხის ფაშები 1638 წლის ზაფხულში შეიკრნენ სომხეთში, სასტიკად დაამარცხეს ერევნის გამგებელი ქალბალი-ხანი, „ნადავლი ადვილად იგდეს ხელთ და 400 საქონლისა და 30 ტყვის შესახებ სასიხარულო ცნობა გააგზავნეს სახელმწიფო ლაშქარში“¹⁸⁶, რომელიც ბაღდადს უახლოვდებოდა სულთან მურადის მეთაურობით.

ამრიგად, არზრუმისა და ახალციხის ფაშებმა პირნათლად შეასრულეს მათზე დაკისრებული მოვალეობა. ოსმალეთის მთავრობა ასეთ მარბიელ ლაშქარს სხვა პროვინციებსაც უსევდა. მაგალითად, მათ დაანგრეს ქურთისტანი, შეპრიზორი. მარბიელი ლაშქრის გასევა ამიერკავკასიის ქვეყნებში და იქიდან ნადავლის ჩამოტანა ოსმალთა ხელისუფალთა ერთგვარი პოლიტიკა იყო, მათი მიზანი იყო ამ ქვეყნებში ირანის გავლენის შესუსტება. ამიერკავკასიის ქვეყნების რბევა გრძელდებოდა 1638 წლამდე, როდესაც საერთოდ დასრულდა ირან-ოსმალეთის ხანგრძლივი ომები, რაც ამიერკავკასიაში გაბატონებისათვის წარმოებდა XVI—XVII სს-ში.

1639 წელს დაიდო საზავო ხელშეკრულება ირან-ოსმალეთს შორის. „1639 წლის ზაფხვა საზღვარი გაავლო იმ ქვეყნებზე, რომლებიც ამ დროს დაპყრობილი იყო ირანისა და ოსმალეთის მიერ, ხოლო ის ქვეყნები, რომლებიც ისევ დასაპყრობი რჩებოდა, გავლენის სფეროებად განაწილდა“¹⁸⁷.

ნაიმა იძლევა ცნობებს 1639 წლის სამშვიდობო მოლაპარაკებისა და ზავის პირობების შესახებ. მოგვითხრობს თუ რომელი ადგილი ერგო ირანს და რომელი ოსმალეთს. ეს ცნობები იმ მხრივაცაა საინტერესო, რომ იქ არის პუნქტი, რომელიც საქართველოს ეხება. ირან-ოსმალეთის სამშვიდობო მოლაპარაკების დროს გადაწყდა თუ ვის მხარეს უნდა ყოფილიყო ახალციხის, ყარსის, ვანისა და სხვა ვილაიეთების ტერიტორიები. 1639 წლის საზავო შეთანხმება „არის ირან-ოსმალეთის პირველი საზავო ხელშეკრუ-

185 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, გვ. 362.

186 გვ. 262 ، تاريخ نيماء، جلد 3

187 ვ. ჩოჩიევი. დასახ. ნაშრ., გვ. 371.

ლება, რომელშიც ასახულია ოსმალეთის აგრესიის შედეგი საქართველოს მიმართ — მის მიერ სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობა“¹⁸⁸.

ამრიგად, ნაიმას ცნობები XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ირან-ოსმალეთის ომებისა და საზავო ხელშეკრულების შესახებ სანდოა და მეტად საინტერესო. იგი ზუსტად და შედარებით ობიექტურად გადმოსცემს მოვლენებს, განსაკუთრებით გატაცებულია ომების მსვლელობების აღწერით. მათ დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნების არაერთი საკითხის დაზუსტებისა და უფრო ჩაღრმავებით შესწავლის საქმეში.

¹⁸⁸ ვ. ჩოჩიევი, დასახ. ნაშრ., გვ. 374.

ნ ა ი მ ა ს ი ს ტ ო რ ი ა

აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საუკეთესო ამბები კუსეინის ბაღებზე

ტომი პირველი

ქ ა რ თ უ ლ ი თ ა რ გ მ ა ნ ი

ა თ ა ს რ ვ ა წ ლ ი ს ა მ ბ ე ბ ი

მანის ბებლარ-ბეგის ჯაფარ ფაშას მიერ ქართველთა მმართველის
სიმონის დატყვევება

საქართველოს მმართველნი საჩვენებლად ფირმანის⁴ მორჩილნი არიან, ფარულად კი აჯანყებაზე უჭირავთ თვალი. მათ შორის დაუნდობელი სიმონი ვერაგულად დაესხა თავს გორის ციხეს და საფუძვლიანად დაანგრია იგი. თავრიზისა და ვანის ბეგლარ-ბეგმა გულადმა ვეზირმა ჯაფარ ფაშამ ღეთის შეწევნით სიმონი დაატყვევა. გარდა ამისა, საქართველოს ბეგს — ალექსანდრე ხანს⁵ — თავი მოჰკვეთა, მისი შვილები დაიჭირა და ზემოხსენებულ სიმონთან ერთად იმავე წლის რეზი ულ-ეველის თვეში⁶ ხონტყრის სასახლეში წარგზავნა. სიმონი იედი კულეს ციხეში⁷ ჩასვეს, შემდეგში მან ისლამი მიიღო. გარდაიცვალა სულთან აჰმედის — დინერთმა აცხონოს — დროს⁸. იედი კულეში პატიმრობისას ხსენებული სიმონის მიერ თქმული რუბაი:

გამანადგურა ბედმა, რომელსაც ვემდური,
ამისათვის დამცირება განვიცადე ხალხის თვალში,
თუმცა საქმე წამივიდა ძლიერ ცულად [მძიმედ]⁹,
მადლობა გამჩენს, რომ ახლა მდგომარეობა შემინსუბუქდა.

ჰექიმ ჩელების¹⁰ პასუხი:

ერთი გორის ციხის აღებისათვის შენ,
ახლა, უყურე, მეციხოვნე გახდი იედი კულეში.

ტ. I, გვ. 230

ა თ ა ს ი ც ხ რ ა წ ლ ი ს ა მ ბ ე ბ ი

გასულ წელს აღწერილი ამბავი საქართველოს მმართველის — დატყვევებული სიმონის სტამბოლს ჩამოყვანისა და მისი იედი

კულეში მოთავსების შესახებ „ფეხლეკეში“ ამა წლის [ე. ი. ათას ცხრა წლის] ამბად არის მოტანილი¹².

ხელნაწერი, გვ. 72

ათას თორმეტი წლის¹³ ამბები

ლაზი გირეი ხანის¹⁴ თათართა ლაშქრით მოსვლა

დიდევზირმა ჰასან ფაშამ¹⁵, როდესაც ვარადინის ხიდი გაიარა და ზამონის ველს მიაღწა, შორიდან ლაშქარი დაინახა. აცნობეს, ლაზი გირეი ხანი მოვიდაო. ლაშქრობიდან ხანის უდროოდ დაბრუნების მიზეზი ის იყო, რომ თურმე მისი ძმები: სელამეთ გირეი¹⁶, მეჰმედ გირეი¹⁷ და შაჰინ გირეი¹⁸ აჯანყებულან. ზოგი რუმელიაში¹⁹ წასულა, ზოგი კი ანატოლიაში²⁰ დელი ჰასანთან²¹. თუ შაჰინ გირეი დელი ჰასანს დაიმორჩილებდა, მაშინ შესაძლებელი იყო მისთვის ხანის თანამდებობა ებოძებინათ. რადგანაც ერთი-ორი წელი იყო, რაც ლაზი გირეი სალაშქროდ აღარ დადიოდა, ამიტომ ეს გულთა მისანი ფადიშაჰის განრისხების მიზეზი გახდა. მოსალოდნელი იყო, რომ მის გადაყენებაზე ფადიშაჰს ნება დაერთო. ამით შეშინებული ხანი ძლევამოსილის [ოსმალეთის] საზღვრისკენ გაემართა. რადგანაც მისი მოვალეობა იყო საზღვრების დაცვა, მოვიდა. ზემოხსენებულ ველზე ხანი თათართა წარჩინებულთან ერთად შეხვდა სარდალ ჰასან ფაშას, თანამოსაგრე გახდა და რები ულ-ახირის ბოლოს²² ბელგრადში შევიდნენ. ლაზი გირეი ხანი დავთარდარ²³ ეთმეჩი-ზადეს ბანაკში ჩამოვიდა. ამჯერად მისმა აღმატებულებამ ხანმა ჰასან ფაშასთან მეგობრულ ურთიერთობას მიაღწია და ორი დღე რიგრიგობით ერთმანეთს წვეულება გაუმართეს. ამის შემდეგ მას გამოსახამტრებლად დაუნიშნეს ფეჩოი, თათართა ლაშქარს კი სიგეთვარი, კობანი, მოჰაჩი²⁴ და მდინარე დრავას გაღმა მხარეები. ისინი დანიშნული ადგილებისაკენ გაემგზავრნენ.

თათართა ლაშქარმა სოფლებსა და დასახლებულ პუნქტებში დაიბანაკა. ხანის უდიდებულესობაც იმ ზამთარს ფეჩოიში მოლხენით ცხოვრობდა, ბაღდადელ ფუზულს ლექსების წერაში მიბაძა, ყავისა და ღვინის შეპაექრება გალექსა და რისაღე დაწერა. ხანი არ ენდობოდა თავის ძმა სელამეთ გირეის და მუდამ მასზე ფიქრობდა. მეჯლისში ხშირად ახსენებდნენ მის ძმას. ერთხელ აჰმედ აღამ,

რომელსაც თათრები კაფუ აღას უწოდებდნენ, ხანს უთხრა: მე შენ არ მასვენებ, შენს წინაშე დავიჭერ მას, შევებრძოლები და თუ ყვითელი ხარივით მოვახრჩვე, მაშინ ამ შიშისაგან გავთავისუფლდებითო. ხანის უდიდებულესობამ საკადრისი პასუხი გასცა.

ტ. I, გვ. 305—306

უმეფობის დასაწყისი ირანის საზღვარზე

ათას თორმეტი წელი ცნობილია, როგორც აჯანყების წელი. ამ დროს მომხდარ ცდომილთა დაახლოების შედეგად, ლეთის ნებით, გარდაუვალი შეიქმნა გარყვნილთა გამოსვლა და ძალმომრეობა-არეულობის მეთაური ირანის შაჰი — უმადური შაჰ აბასი²⁵ — ხელშეკრულების დარღვევის გამო გამოვიდა წესიერების საზღვრებიდან, ავიდა უწესრიგობისა და არეულობის კიბეზე და თავისი მტარვალის ხელი წაიგრძელა ოსმალთა სახელმწიფოს ზოგიერთი მხარისაკენ. ეს არეულობა გამოიწვია ოსმალეთის სახელმწიფოს ბრწყინვალეობამ, მთელ მსოფლიოს მზესავით რომ მოჰქვინა ნათება... მოკლე ხანში სახელმწიფოს ხელისუფლების სამსახურში შესული მდაბალი მსახურები ეგვიპტის კაიროში სულთნები გახდნენ. განსაკუთრებით ახალი დაპყრობების შემდეგ, რადგანაც თანამდებობა ბევრი იყო, დაკავების მსურველი კი ცოტა, ამ მაღალ თანამდებობებზე სამხედრო პირებს ნიშნავდნენ, თუმცა სახელმწიფო თანამდებობის პირები [ნაიბები] სამხედრო პირებისათვის სახელოს ბოძების წინააღმდეგი იყვნენ. ამრიგად, დაბალი წრის წარმომადგენლებმა საპასუხისმგებლო თანამდებობებს მიაღწიეს. თავრიზის ყულები [ჯარისკაცები], რომლებიც გონებრივად დაბალ დონეზე იდგნენ, აღზევდნენ. ოსმალო სულთანთა ხანაშისინი ძალიან გამდიდრდნენ, მაგრამ უზომო საბოძვარი ვერ შეიფერეს, ატეხეს არეულობა, აჯანყდნენ, ჯიუტობა გამოაძელავნეს. რაც დანაშაული ჰქონდათ, იმას არ დასჯერდნენ და თავიანთ ქვეშევრდომთა ქონების მიმართ გაუმაძღრობა გამოიჩინეს. ისინი მმართველებსა და ვალიებს არ უჭერებდნენ, არც ალაჰის ნებასა და ფადიშაჰის ბრძანებებს ასრულებდნენ. მომეტებულად თავაშვებულნი თავიანთი ქვეშევრდომების ქონების განიავებით არ კმაყოფილდებოდნენ, კადნიერდებოდნენ ზიანი მიეყენებინათ ემირებისა და მმართველების ქონებისთვისაც. ის კი არა, მომიჯნავე მიდამოებში მყოფი და ძველთაგანვე დამორჩილებული ქურთების — შაჰ-კულუს ჩამომა-

ვალზე—სალმასის²⁶ გამგებელ ლაზი ბეგზედაც თავიანთი მსახვრალი ხელი აღმართეს. ეს გახდა იმის მიზეზი, რომ ლაზი ბეგმა უარი თქვა ფადიშაჰის²⁷ მორჩილებაზე და აჯანყება დაიწყო. მან გადაწყვიტა მტრის მხარეს გადასვლა და დამორჩილება. როდესაც რამდენიმე ქვეშევრდომის ხელით შაჰს წერილი გაუგზავნა და თავშესაფარი და დახმარება სთხოვა, მელიას მსგავსმა შაჰმა ეს ვითარება ხელსაყრელ შემთხვევად მიიჩნია. როგორც კი გაიგო, რომ მისი სურვილი შესრულდებოდა, თავისთან მყოფ ურჯულოთაგან ერთის, ვინმე ფლიდი ჯემშიდის, ხელით ლაზი ბეგს გაუგზავნა გვირგვინი, შუბი, სარტყელი და აცნობა, რომ ის მუდამ მისი მფარველი იქნებოდა. როცა შაჰის წარგზავნილი ლაზი ბეგთან მივიდა, მან თავისი გულისწადილი შესრულებულად მიიჩნია და სიხარული და აღტაცება გამოაძეღავნა, გვირგვინი თავზე დაიდგა და საზეიმოდ შეიმოსა, თავის ვილაიეთში არსებული მამულების [იქტების — ნ. შ.] გაცემაზე კი თავი შეიკავა.

მტრისადმი მორჩილების გამოცხადების შემდეგ ლაზი ბეგმა თავრაზელთა მიმართ გააძლიერა თავისი მრისხანება და ღვარძლი, მაგრამ მათთვის დამოუკიდებლად პასუხის გაცემა არ შეეძლო. ამიტომ მან მოისაზრა, რომ მტრის [თავრიზელთა] მოწინააღმდეგეებისაგან დახმარების მისაღებად საჭირო იყო სრული მრმზადება და ძალ-ღონის დახარჯვა. მახლობლად მყოფ ნახიჩევანის ჯარს დახმარება სთხოვა და აიძულა ვილაიეთის ვალი ალი ფაშა მონაწილეობა მიეღო ლაშქრობაში.

თავრიზელთა მოციქულების ნახიჩევანში ჩასვლისთანავე ცხადი გახდა მათი განზრახვა. ფადიშაჰის პატიოსნების დაცვისა და შაჰის ბოროტი ზრახვების აღკვეთის მიზნით ერევანის ვილაიეთის ვალიმ, ბედნიერმა ვეზირმა შერიფ ფაშამ, არეულობისა და ჯანყის ჩასაქრობად ყველგან დამამშვიდებელი ღონისძიებები გაატარა, მაგრამ ვერ დააწყნარა. ბოლოს მან ქეთხულდა²⁸ ოსმან ალა დანიშნა ერევანის ლაშქრის სალარად²⁹ და დაავალა: მოწინააღმდეგეები შეარიგე. თუ ის საზიზლარი სარწმუნოების მქონე პირი [შაჰი] დაბრუნდება, შენ ომის დასაწყებად წინასწარ მოემზადეო. ოსმან ალაც ნახიჩევანის ჯართან შეერთების შემდეგ რები ულ-ევეელის შუარიცხვებში³⁰ ავადსახსენებელ ადგილას თავრიზელთა ჯარს შეხვდა. მან უპირველეს ყოვლისა, ზემოხსენებული ბოროტგანმზრახველი პირის [ე. ი. ლაზი ბეგის] მოციქულებს სამართლიანობისაკენ მოუწოდა, მაგრამ მოჭარბებული ამპარტავნობის გამო დარიგებამ მათ-

ზე არ იმოქმედა. იგი [ლაზი ბეგი] თვითონაც დარწმუნებული იყო, რომ ძალ-ღონე არ შესწევდა წინააღმდეგობის გასაწევად, ამიტომ თავის გამგებლობაში მყოფ კარნიარუქის ციხეს³¹ შეაფარა თავი და გამაგრდა. მან მოციქულებს პასუხი გასცა ზარბაზნისა და თოფის სროლით. ისლამის ჯარმა³² განიზრახა ზემოაღნიშნული ციხისათვის ალყის შემორტყმა, ამიტომ მის გარშემო დაბანაკდა. ციხის სიმტკიცე და სიმაღლე არაფრად მიიჩნიეს და თავგამეტებით დაეხსნენ თავს, ხალხს წვიმასავით დაუშინეს თოფი და ისარი. პირველად ციხის კალთებზე დადგეს ფეხი და კედლის ახლოს დროშები აღმართეს. როდესაც ალყაშემორტყმულმა მეომრებმა დაინახეს, რომ ერთი კვირის გააფთრებული ბრძოლით კარნიარუქის ციხეში საშინელი ამბები დატრიალდა, შეიგნეს, რომ მტრისგან ციხის გადარჩენა ძნელი იყო, ამიტომ დატოვეს ცოლები და ბავშვები, კედელს გადმოახტნენ და შაჰის მხარეს მოჯურცხლეს. ისინი დიდი ვაი-ვაგლახით ხორასანში³³ მივიდნენ. მათი ბავშვები, ქვეშევრდომები და სხვები ერთ-ორ დღეს კიდევ იცავდნენ თავს. ისინი დარწმუნდნენ, რომ გამოხსნის ძალა არ შესწევდათ. ზოგიერთმა ალყაშემორტყმულმა თავისი ოჯახისა და ბავშვების შეწყნარება ითხოვა.

რამდენადაც ჯარის მიზანი ამ ბოროტგანმზრახველთა [ლაზი ბეგის მომხრეთა] დასჯა იყო, ამით დაკმაყოფილდნენ. ოსმალებმა მათ ციხის მიდამოებიდან გასვლისა და სასურველ ადგილებში გამგზავრების ნება მისცეს. ლაშქარს აუკრძალეს მათი ქონების ხელყოფა. მას შემდეგ, რაც აღნიშნული ციხე სასულთნოს სხვა ციხეებს შეუერთეს, ნახიჩევანის ლაშქარი თავის ბანაკში გაემგზავრა. თავრიზელებიც თავიანთ ადგილსამყოფელოში დაბრუნდნენ.

ტ. I, გვ. 340—343

ქურთი ლაზი ბეგის³⁴ წაქეზებით ირანის შაჰის თავპრიზისაკენ გამგზავრება

ქურთი ლაზი გაემგზავრა, ისპაჰანში შაჰის სასახლის ზღურბლს ეამბორა და შაჰს დიდი მოწიწებით აუხსნა შექმნილი მდგომარეობა. იმის გამო, რომ მან გამოამყლავნა ირანისადმი სწრაფვა, შაჰმა ხმა-მალლა ამცნო დახმარებისა და მფარველობის გაწევის კეთილშობილური სურვილი. რადგანაც ლაზი ბეგს შაჰის მტერთაგან ზოგიერთი მეზობელი ტერიტორიის მოთხრა და განადგურება სურდა, ამიტომ შაჰი ოსმალებთან საომრად წააქეზა და მოახსენა:

აზერბაიჯანის მხარე შენი სამემკვიდრეო ქვეყანაა [„მულქი მოურისია“]³⁵. მისი მოსახლეობა შენი საკუთარი ქვეშევრდომია და შენს ჩასვლას ელოდება, განსაკუთრებით აზერბაიჯანის სატახტო ქალაქი — თავრიზი, რომელიც წმინდა ოქროს საბადოა, ხაზინაა; უხვი სიმდიდრით გავსებული თავრიზი ამჟამად ჯარმა მიატოვა, ამიტომ მის დასაპყრობად ხელსაყრელი მდგომარეობა შეიქმნა. ქვეშარიტებაა, რომ ჩვენ ღირსი გავზღვებით იქ არსებული სიმდიდრისა. როდესაც მან ეს ამბავი ასე მიმზიდველად მოუთხრო, გზას აცდენილი შაჰი, რომელიც დიდი გულისყურით უსმენდა, ამ ხელსაყრელი დროის გამოყენებით ვილაიეთის ხელში ჩაგდების სურვილმა შეიპყრო. მან უგულვებელპყო ყურანის ერთ-ერთი მუხლის დედააზრი [„ფიცს დადების შემდეგ არ არღვევენ“]. მისი რჩეული ლაშქარი ორ-სამ ათასამდე თვალშეუდგამი მარგალიტით ღამ-ლუქისაგან შედგებოდა. ისპაჰანსა და თავრიზს შორის მანძილი ქარავნით ოცი დღის სავალი იყო. შაჰმა ხელი აიღო თავის სამეფო ჩვეულებაზე და შედარებით იოლ გზას დაადგა: ცხრა დღეში გადაქრა საზღვარი და ზემოხსენებული წლის რეზი ულ-ახირის მე-19 დღეს³⁶ აჯანყებისა და ამხედრების ალაში აღმართა თავრიზის ველზე.

ერთი-ორი დღის განმავლობაში, ქვეყნის ბოროტმოქმედთაგან თულენგისა და გოქ-დოლაქის³⁷ სახელით ცნობილი ყაჩაღებისა და არღებლის³⁸ გამგებლის ზულფიკარ ხანის ლაშქართან ერთად, შეკრიბა 15000 მეომრამდე და თავრიზელებთან საბრძოლველად ზემოხსენებულ ციხეში შესვლამდე გაემგზავრა. ჯარი სოფელ სუფიანის³⁹ ახლოს, აბზინეთად წოდებულ ადგილას, დაბანაკდა და საომარი განლაგება დაიწყო.

ტ. I, გვ. 343—344

ირანის შაჰის ბრძოლა თამრიზელბთან სოფელ სუფიანში

თავრიზელთა და ნახიჩევნელთა ტომებმა პირი შეკრეს და ირანელთა ციხეს მიადგნენ. ზემოხსენებულ ადგილს რომ მიუახლოვდნენ, მტრის ჯარის შესახებ ცნობების შეგროვება დაიწყეს, მაგრამ ირანელთა მდგომარეობისა და შაჰის ადგილსამყოფლის შესახებ ვერაფერი გაიგეს. მათი თავშესაყარი ქალაქების დასაყრდენი, პირველ რიგში, იყო ქურთი ბოროტგანმზრახველები და იმ მხარეთა ყაჩაღები. ზოგიერთი სასაზღვრო ემირის მიერ გაგზავნი-

ლი წერილის წყალობით სერასქერ⁴⁰ ალი ფაშამ⁴¹ გაარკვია, იყო თუ არა შაჰის უდიდებულესობა ლაშქართან ერთად. მაგრამ თქვეს: ამ ამბის განმარტება გახდება ჯარის დაფანტვისა და მათი საომარი განწყობილების შეცვლის მიზეზიო, ამიტომ ყველაფერი საიდუმლოდ შეინახეს.

მიუხედავად იმისა, რომ მეომართა რიცხვი მხოლოდ 1500-ს აღწევდა, გადაწყვიტეს ყიზილბაშთა ლაშქრისათვის წინააღმდეგობის გაწევა, რადგან ყურანის მიხედვით „რამდენჯერ მცირე, ჯგუფს გაუმარჯვინია მრავალზე“. აღნიშნული თვის 22-ე დღეს⁴², მზის ამოსვლისას, ოსმალთა რაზმებმა თავიანთი ალმები გაშალეს და მთელი შემადგენლობით მდგრად აღუდგნენ მტერს. ყიზილბაშთა შაჰმაც ურწმუნოთა უპირავი ჯარი⁴³ რაზმებად დააწყო, დაფდაფებს მთელი სიძლიერით დაჰკრეს და მორწმუნეთა ლაშქარი⁴⁴ დააშინეს. გასაოცარი სანახავი იყო ეს შეტაკება. თავრიზელთა ჯარი მართლაც რჩეული, გულადი და თვალტანადი მებრძოლესისაგან შედგებოდა. ბრძოლის ცეცხლი ავიზგიზდა. მიუხედავად იმისა, რომ ბრძოლის სიფიცხესა და შემართებას ირანელებმა უწინამძღვრეს, მტრის მტკიცე რიგები შეირყა. ამ დიდი შეტაკების დროს ჯოჯოხეთში მტრის რკინის გული და ნებისყოფა სანთელივით დარბილდა და მათი თავდასხმის შედეგი [გამარჯვება] სურვილთა სარკეში გამოჩნდა. მტრის ავანგარდის მეთაურიც კი, დულამ ალი ოღლის სახელით ცნობილი ყაჩაღი, რომელიც მამაცობით გამოირჩეოდა, ბრძოლის დროს მოკვდა ერთი გმირის ხელით, რომელსაც ყარა ჰასანი ერქვა.

დამარცხების მიუხედავად მათ ბევრი საზიზღარი ურწმუნო მოკლეს. ძლიერ ლაშქარში თიმურჯი ოღლიდ წოდებულმა განთქმულმა პირმა, რომელიც თავისი სარწმუნოების დაცვაში მტერზე უარესი იყო, უეცრად ბრძოლის დროს გამოთქვა მოსაზრება: ჩვენ მტრის ლაშქრის მეთაფი ვართ, შაჰის აქ ყოფნა ჩვენ კიდევ მეტ პატივსა და ღირსებას გვმატებსო. შაჰს შაჰი შეენის — ამ მოწოდებით წინააღმდეგობის გაწევისადმი მისწრაფება უნდა გვქონდეს და ცივი რკინა უნდა დავაყაროთ მტერსო. თავისი მოთხოვნა მან განახორციელა და, როგორც ამას შექმნილი მდგომარეობა მოითხოვდა, ხალხს მოუწოდა გაქცევისაკენ. ზოგიერთმა დიდებულმა ასამდე ქვეშევრდომით, ჯერ კიდევ ისლამის დროშებით იქ რომ იდგნენ, გაქცევა არჩია. როდესაც დარჩენილმა ლაშქარმა ეს ვითარება დაინახა, ისიც განადგურების შიშმა მოიცვა; მიუხედავად ამი-

სა, თითოეულმა მეომარმა მაინც დიდი სიმბნევე და გულადობა გამოიჩინა, ყოველ მათგანი მამაცურად იბრძოდა.

ტ. I, გვ. 344—346

თავრიზელთა დამარცხება და გზადანეული შაჰის გამარჯვება

მოწინააღმდეგე მხარეს არ შეეძლო თავრიზელთა მეათედი კაცისთვისაც კი პასუხი გაეცა. ისინი შეცდნენ, შავ დღეში ჩავარდნენ. მაგრამ წინააღმდეგობა გაუწიეს, იბრძოლეს, მათი რამდენიმე სულთანი [მხედართმთავარი] უთავოდ დარჩა, ხოლო ზოგიერთი ხანის ოჯახი — უპატრონოდ. მტერი დილიდან შუადღემდე განუწყვეტლივ ესხმოდა თავს. თავრიზის ჯარი მართლაც ძალიან სწრაფად და ენერგიულად მოქმედებდა. ბრძოლებში გამობრძმედილნი ისე არ იხოებოდნენ, რომ თითოეულ მათგანს არ მოეკლათათ, თხუთმეტ-თხუთმეტი კაცი. იმასაც გადმოგვცემენ, რომ ერთმა ვაჟკაცმა, სახელად კაბურღასი კალინმა, ამ უბედურ ურწმუნოთაგან 60 კაცი თავისი სისხლსმოწყურებული შუბით დაჭრა და მათი უმრავლესობის საზიზღარი სხეული განადგურა. ბოლოს თითოეულ მათგანს [თავრიზელს] ჭიანჭველასავით დაესია ურიცხვი ურჯულო და უთანასწორო ბრძოლაში სძლია.

იმ საშინელ დღეს ნახიჩევანის ყოფილმა ბეგლარ-ბეგმა მაჰმუდ ფაშამ⁴⁵ და ახალციხის ბეგლარ-ბეგმა ხალილ ფაშამ⁴⁶ მრავალი ყიზილბაში აღგავეს პირისაგან მიწისა და შემდეგ თვითონაც დაიხოცნენ წამებით. ალი ფაშაც, რომელიც იმ დროს თავრიზის ვილაიეთის ვალი იყო, ბრძოლის ველზე ლომივით იბრძოდა. მისი მამაცობა და გაბედულება გზადანეულმა შაჰმაც კი მოიწონა. შაჰი თვითონვე ამბობდა, რომ იგი [ალი ფაშა] ცხენიდან ჩამოვიდა, შუბი გადააგდო და, ბრძოლის ველზე ჩამოქვეითებულმა, მისი თანდასწრებით, ხანჯლით უდიდესი მამაცობა და გულადობა ჩაიღინა.

ნახიჩევნელები ალი ფაშას არ მიეშველნენ, უმუხტლეს მას და ფადიშაჰს უღალატეს. აი რა ითქვა ბოლოს: მათ რომ მოესურვებინათ დახმარება, თავრიზელთა საქმე ერთ დღეში მოგვარდებოდაო. ირანელთა შაჰი სამართლიანად მოიქცა და მიუკერძოებელი სიტყვა წარმოთქვა. ბოლოს დაჭრილები, შეურაცხყოფილები, და-

ტყვევებულები და ლაშქრის წარჩინებულთა უმრავლესობა ხმლით აჯუწეს, გაქცეულთა ნაწილი დაიჭირეს და გათოკეს.

ტ. I, გვ. 346—347

ცაიერი შაჰის მიერ თავრიზის ციხის აღება

ცბიერმა შაჰმა სწრაფად ისარგებლა ხელსაყრელი შემთხვევით, თავრიზელთა ლაშქარი დაამარცხა და უხვი ნადავლით გაივსო. როცა მან დაინახა, რომ ხაზინა ცარიელი იყო, თქვა: ხელსაყრელი შემთხვევით შურისძიება სინარულის მომნიჭებელიაო. მან თავისი მოქმედების მიზნად გაიხადა ოსმალებთან შერკინება. გამარჯვების სურვილით შეპყრობილმა თავრიზის ციხის დასაპყრობად მიმართა მზაკვრობას, თვალთმაქცობასა და ვერაგობას. რაკი ცხადი გახდა, რომ ბრძოლით სასულთნოს ციხეს ვერ აიღებდა, მიზნის მისაღწევად სხენაირად ამოქმედდა, — უპირატესობა მისცა: მზაკვრობას, ეშმაკობას, თავისი დამპყრობელი ჯარით გამოვიდა და ციხის მოსახლეობის დასაპყრობად ლაშქრის ზოგიერთი მხედართმთავარი ცრუ სარწმუნოებას აზიარა, კუჟადაკარგულები თავისთან მოიყვანა და დაპყრობის დაწყების წინ, იმისათვის, რომ რაიმე შეცდომა არ მოსელოდათ, ვეჟილებად⁴⁷ და მოციქულებად დანიშნა თავის ბანაკში; [შემდეგ ციხეში] გააგზავნა და დაავალა: გზადაბნეული შაჰის სიძლიერეზე გადაჭარბებული ქება ეთქვათ და მისი ჯარი განუზომლად მრავალრიცხოვნად წარმოედგინათ, დაერწმუნებინათ ისინი, რომ მათი ძალები მცირეა და პროვიანტის უქონლობის გამო ხანგრძლივად მტერთან ბრძოლას ვერ შეძლებენ, ამასთან ახლო ხანებში სულთნის მხრიდან დახმარების მიღებაც ვერ მოხერხდება, მოკლე დროში ციხეს აიღებენ და გარდაუვალია ყველა თქვენთაგანის დახოცვა. მათ დაემუქრნენ, დააშინეს. შემდეგ კი დაუყვავეს, თავის გადარჩენასა და სულის შენარჩუნებას შეპირდნენ, ამავე დროს შეუთვალეს: თუ ციხეს ჩაგვაბარებენ, მოსახლეობა შეწყნარებას მიიღებსო. ციხის მოსახლეობა შეეგუა ამ უბედურებას და დამწყობდა; რადგან მალე გაიგო შაჰის ცბიერების, სიცრუის, გადაჭარბებული შეპირებების ნამდვილი აზრი.

ალყის შემორტყმიდან 22 დღის გასვლის შემდეგ ჯუმად ალევველის შუა რიცხვებში⁴⁸ თავრიზელთა ოჯახებსა და ოჯახის წევრებს კატეგორიულად მოსთხოვეს დანებება იმ პირობით, რომ მათ ქონებას ხელს არ ახლებდნენ და შეიწყნარებდნენ. როდესაც მეცი-

ხოვნებმა ციხე დატოვეს და წარჩინებულებმა ციხის ჩასაბარებლად თავაზიანობითა და შუამდგომლობით ქედი მოიხარეს, იმ უპირობებმა და უმოწყალოებმა ურწმუნოთა ძალები [ყიზილბაშები] წააქეზეს და მოსახლეობა თავიანთი ოჯახებით დაატყვევეს, გაძარცვეს, მათი ქონება იავარჰყვეს და გაანადგურეს.

ქალაქის ყადი შეიხ ეფენდი დაბნეულობისა და სწორი გზიდან გადახვევის გამო შეიწყალეს, დაარწმუნეს და დაამშვიდეს, რის შემდეგაც იგი ვანის⁴⁹ მხრისკენ გაემართა. ყიზილბაშები დაედევნენ და მისი სხეული აკუწეს. ჭეშმარიტების გზას აცდენილმა შაჰმა თავრიზის საძრახისი ზნის მქონე ქალების უმრავლესობა შეუერთა თავის როსკობათა და უპატიოსნო ქალთა ჯგუფს, მოუსპო მათ საარსებო წყარო და უწესო და მორალური საქციელი ჩაადენინა, რითაც მუსლიმანთა ნამუსი შელახა.

შაჰი, როდესაც თავრიზის ციხე დაიპყრო და მოსახლეობა დაატყვევა, ლაშქარი გაძარცვა, გაანადგურა და საშინელება დაატრიალა, შეაცდინა მისმა უბედურმა ბედმა და სხვა ქალაქების დასაპყრობადაც გამოიჩინა მისწრაფება, ყველა მხარეს თავისი ხალხი გააგზავნა. თვითონ ნახიჩევანისკენ გაემართა, ერევნის ციხის დაპყრობის იმედით საჭურველი მოამზადა და თავრიზის ველზე ერთიორი დღე გაჩერდა. სურსათ-სანოვავის უქონლობას ყურადღება არ მიაქცია და თავისი უზრუნველობა გააგრძელა.

ტ. I. გვ. 347—349

ჰაჯი სერასკერის დაპყრობანი, ქალაქ ორდუბადის⁵⁰ სანახების ხელში ჩაბღემა

ზემოაღნიშნული შაჰის მომხრეთაგან ერთ-ერთი, კასაბ ჰაჯის სახელწოდებით, ტომის ყაჩალი იყო, მისი დაბადების ადგილი იყო იმთავითვე ცნობილი ურწმუნოთა ქალაქი ორდუბადი. როდესაც ეს ქალაქი პირველად დაიპყრეს ოსმალებმა, იგი მათ დაემორჩილა, ამიტომ მორჩილებისათვის დიდად აფასებდნენ. მაგრამ მან ცუდ საქმიანობას მიჰყო ხელი, სასულთნო წყალობანი არ დააფასა, იმ წყეულ ურწმუნოთა შესაკრებ ადგილას წავიდა და გაიძვერა ურჯულოთა ერთი ჯგუფის მეთაური გახდა.

ქალაქი ორდუბადი მისი სამშობლო იყო და იცნობდა ყოველ კუთხეს, ამიტომ მისი დაპყრობა და აღება მას დაევალა. დანიშნეს სათანადო ბრძანებით და გაგზავნეს. ადრე, როდესაც ოსმალების

სახელმწიფოში ბოროტგანმზრახველთა მეთაურთაგან გარკვეული თანამდებობა მიიღო, თავისი ბილწი ხასიათის გამო მას შეუამხანაგდა ბაინდურის სახელით ცნობილი პირი, რომელიც საზიზღარ ბრბოსთან იყო დაკავშირებული. როდესაც ამ ბრბომ ქალაქის სახანებში მდებარე მდინარე გადალახა და ქალაქის გზას დაადგა, მის შესახებდრად დიდი სიხარულით, საზეიმო განწყობით გამოვიდნენ იმ დროს ქალაქში მყოფი ურწმუნოები და დიდი პატივისცემით მიიღეს. მათ სახლები და ქუჩები მორთეს, წვერი მოიპარსეს, ტანსაცმელი გამოიცვალეს. ასე აიღეს ციხის სანახები და ქალაქი. ერთი-ორი დღე ციხის მცველებმა ციხეს მზრუნველობა გაუწიეს და სულთნის უფლებები დაიცვეს, მაგრამ ბოლოს ვილაიეთის მოსახლეობის დახმარებით ბრბომ ციხე ხელთ იგდო, მისი კედლები დაანგრია, გამოყარა ჭურჭელი და ტანსაცმელი და დამშვიდებულმა ზეიმსა და განცხრომას მისცა თავი.

ტ. 1, გვ. 349

ჩირაკ სულთნის⁵¹ მიერ ჯულჰას⁵² დაპყრობა

ურწმუნოთა ერთი რაზმი, რომელსაც ავკაცობითა და სიმდაბლით ცნობილი ჩირაკ სულთანს მეთაურობდა სოფელ ჯულჰას დასაპყრობად იყო გაგზავნილი, რაზმმა მოსახლეობის დახმარებით ხსენებული სოფელი დაიპყრო, მაგრამ რეაიამ მოითხოვა დედაქალაქიდან მოსული დამპყრობლის — მუსტაფა ალის მიერ დაკავებულის უკან დაბრუნება და ძლიეს მიაღწია მიზანს.

ტ. 1, გვ 34—350

ურფმუნოთა მიერ ალინჯასას⁵³ და ჯუჰანურიის⁵⁴ ციხეების დაპყრობა

ნახიჩევანის რაიონში მდებარე სასულთნოს ერთ-ერთ ციხეში — ალინჯას ციხეში, რომლის დასაპყრობად უწინდელმა სულთნებმა ბევრ სიძნელეს გაართვეს თავი, კვლავ ბევრი ურწმუნო გაიგზავნა. მათ ადგილობრივი ურწმუნოების დახმარებით ციხე დაიპყრეს და მისი მიდამოები დაიკავეს. ბოროტი ხალხის ერთმა ჯგუფმა ჯუჰანურიის სახელწოდებით ცნობილი ციხის დაპყრობა შეძლო. მათაც ზემოხსენებულ მიდამოებში თავიანთი მსახვრალი ბრჭყალებით დაიწყეს ხალხის ჩაგვრა და განადგურება. ამ შიშისმომგვრელმა ამ-

ბებმა მოკლე ხანში ქალაქ ნახიჩევანს ჩააღწია და მეომართა გულეებში დიდი შიში და ძრწოლა გამოიწვია.

ტ. 1, გვ. 350

ორღუბადის ემირის ჰაჯის დატყვევება

მიუხედავად იმისა, რომ ერევნის ვალი ღრმად მოხუცებული შერიფ ფაშა გამოცდილი და ბევრის მომსწრე იყო, თავისი უამრავი ღირსებების გამო იგი ცდუნებათა ტალღამ ვერ შეცვალა. როდესაც მან განიზრახა წესრიგის აღდგენა, ზიანისა და უბედურების მოსაშორებლად თავის დაახლოებულ პირებთან ერთად მოქმედებას შეუდგა. უპირველეს ყოვლისა, გადაწყვიტა დაესაჯა კასაბ ჰაჯი, რომელმაც ორღუბადი გაანდგურა. ამისთვის ხიზირ ფაშა ზადე მეჰმედ ფაშას⁵⁵ ლაშქრის სალარად დანიშნა, ხუთ-ექვს ათასიანი ძლევამოსილი რაზმით იმ მხარეს [ირანისკენ] გაგზავნა. ისიც სიკვდილის ანგელოზივით სასწრაფოდ, ერთ ღამეში, განთიადამდე დაეწია და როდესაც ურწმუნო უბედურები უღარდელად ურჯულოთა სახლებში იმყოფებოდნენ, ძლევამოსილი ჯარი ციურ უბედურებასავით მათ თავს დაესხა, მოკლე ხანში უმრავლესობა ხმლით აკუწეს. ბევრი მათგანი მელიასავით მთებსა და უდაბნოებში გაიქცა.

ბორჯღებისა და საზიზლოების მოთავეებმა [ყიზილბაშებმა] თავდასხმის დროს ის-ის იყო ცხენები მოამზადეს და უნდა შემჯდარიყვნენ, რომ მეთაურის მალემსრობოლმა შათირმა მათ დაასწრო. იგი სრულიად უშიშრად და თამამად მოახტა მეთაურის ცხენს, ამიტომ მეთაური ქვეითად დარჩა ბრძოლის ველზე და იძულებული გახდა მელიასავით გვერდზე მიმალულიყო. თურმე ეს ყველაფერი ერთმა გამოცდილმა გმირმა დაინახა, მაშინვე მივარდა და დაატყვევა. მეთაურის ამხანაგი ბაინდური კი მეორე გმირმა ხმლით აკუწა.

ძლევამოსილმა სალარმა მეჰმედ ფაშამ ურწმუნოთა ბელადების მოჭრილი თავები, მათი მაცდუნებელი გვირგვინებითურთ (მიწაზე) ათრია და როდესაც თავის გონიერ ვეზირს ეახლა, მისი ქება და ყურადღება დაიმსახურა.

ტ. 1, გვ. 350—351

ამის შემდეგ ცხენოსანთა ჯარის ერთი ნაწილი ალინჯას რაიონისკენ გაიგზავნა. ვიდრე ისინი იმ მიდამოებს ზვერავენენ, ურჯულოთა ნაწილი თვალწარმტაც სოფლებში განცხრომაში იყო. გმირების მოსვლის ამბავი რომ გაიგეს, მაშინვე უშიშარ რაიონში გადავიდნენ, კინალამ ლაშქრის ბრჭყალებში არ ჩავარდნენ. თუ აქამდე შაჰის აქ ყოფნა საეჭვოდ მიაჩნდათ და ოსმალთა ჯარის დამარცხების შესახებ არაფერი იცოდნენ, დაქრილმა მოენეებმა ყოველგვარი მოკრძალების გარეშე შაჰის მოსვლისა და თავრიზის ჯარის დამარცხების ამბავი აუწყეს; ლაშქარი რომ არ დაეშინებიათ, მიღებული ცნობები აშკარად უარყვეს და, საიდუმლოდ, საჭურვლის მოწესრიგებას შეუდგნენ.

ტ. 1, გვ. 351

ლაშქრის გაგზავნა ორდუ[ბადის] გასათავისუფლებლად

ოსმალთა ლაშქრის ერთი რაზმი ორდუბადის ციხის დასაპყრობად მოსულ ბოროტმოქმედთა გასანადგურებლად გაიგზავნა. წასვლისას წინასწარ დახმარება ითხოვეს. განჯის გმირებიდან ბევრი იმ ავაზაკთა ტომს თავს დაესხა, ზოგი გაანადგურეს, ზოგიც დაატყვევეს. ბრძოლის დროს ცნობილი გახდა, რომ ხმალს გაღარჩენილები დაიფანტნენ და უკან დაბრუნდნენ.

როდესაც შაჰის ლაშქარი კალიასავით ყველგან მოედო, ცნობილი გახდა, რომ თითოეული სოფლის მცხოვრებს მან თითო-თითო მაცნე გაუგზავნა, ხოლო ჯარის მეთაურები მათთან ურთიერთობას თავს არიდებდნენ. ოსმალები ჯუმად ალ-ეველის 15-ს⁵⁶ ერთ ადგილას შეიკრიბნენ, ითათბირეს და თქვეს, რომ: თუმცა მოენეებმა დაადასტურეს და ფირმანებშიც აღნიშნულია შაჰის იქ ყოფნა, მაინც პირობის დარღვევა უჭკუობაა. ქურთი ლაზის დამქაშმა ქურთებმა შესაძლებელია შაჰის სახელით რაიმე ჩაიდინეს, ჯაშუშებმა ისეთი რამე არ ამცნეს, რაც მათ დაამშვიდებდა. ამ შემთხვევაში უფრო გამართლებულია, ვეზირისაგან ცნობის მიუღებლობის გამო, ბრძნული წესის მიხედვით, უპირველეს ყოვლისა, საქმის გამოსარკვევად, შაჰის წერილი გაიგზავნოსო. როდესაც იგი ამ მხარეში უკან დაბრუნდება, დროის საჭიროების მიხედვით წამოიწყოს მოქმედებაო. ჯერ ერთი, ნახიჩევნის ციხე სუს-

ტი ნაგებობაა: შენობის ნაწილები მიწისგანაა ნაგები, მისი კედლების უმეტესი ნაწილი მიწის დონეზეა, ხოლო საბრძოლო იარაღი და პროვიანტი მცირეა, ამიტომ ამ ციხეში მტერთან შებრძოლება ძნელია. სახელმწიფოს ღირსების დასაცავად საჭირო გახდა შემოხსენებული ქალაქის ქონებისა და ჯარისკაცთა ოჯახებისაგან დაცლა. სალარებს ლაშქართან ერთად ერევის ციხისათვის უნდა შეეფარებინათ თავი და იქ შებრძოლებოდნენ მტერს.

ხსენებული ციხე მართლაც მტკიცე და ძლიერი იყო. ზარბაზნები, უამრავი პროვიანტი და იარაღი მზად ჰქონდათ. მისი კედლიდან გოგჩის წყლის მსგავსი მდინარე გამოდიოდა. რადგანაც ამ მხარეში მდებარე მიწები ბედნიერების ორმოსავით ძალიან ნაყოფიერი ადგილებიაო, ამიტომ ბჭობის შედეგად გადაწყვიტეს, რომ ეს მხარე მათთვის შესაფერისი იყო და ყველაფერი შაჰს მისწერეს. წერილი ქურქჩი-ბაშის⁵⁷ მაჰმუდ ალას ხელით გაგზავნეს.

ტ. 1, გვ. 351—352

ლაშქრის გაგზავნა მრეწვისკენ

როდესაც ჯუმად აღ-ვეველის 20-ს⁵⁸ ყიზილბაშები მოვიდნენ, თსლამის ლაშქარმა ნახიჩევანი მათ მისცა. შემდეგ, როდესაც ცნობილი გახდა გზადაბნეული შაჰის პირადად ჩამოსვლისა და ახლოს მოსვლის ამბავი, დამარცხებული ჯარიდან თემურჯი ოღლად წოდებული უბედურიც მოვიდა და მტრის ძალების შესახებ გაზვიადებული ცნობებით საგვე ტყუილების გუდას თავი მოხსნა. ამის შემდეგ ოსმალებს გასაჩერებლად ძალონე აღარ შესწევდათ, იმ ღამესვე მოამზადეს სატვირთო საშუალებანი, რითაც შესაძლებელი იყო საომარი იარაღისა და სატყორცნების გადაზიდვა. როდესაც მათ ერთსულოვნად გადაწყვიტეს დიდისა და პატარის წაყვანა, ციხის მცხოვრებთაგან ბავშვები და ურწმუნოები თავიანთი ოჯახებით სასწრაფოდ აიყარნენ. [მცხოვრებლებმა] გადაწყვიტეს: ვიდრე მტერი ქალაქს არ დასხმია, მანამდე დაცვაზე ხელის აღება გონივრული საქმე არ არის. ჭერჯერობით ვინც ვართ და ვარსებობთ, ამათგან შევარჩიოთ უზენაესი სულთნისათვის, მისი დაცვისათვის საჭირო ჯარის ნაწილები და საწინააღმდეგო მოსაზრების მქონე ჯარის სალარებს წინ აღვუდგეთო. მათ ერთსულოვნება გამოიჩინეს.

დილით, როდესაც ვეზირი ჯარს ამოწმებდა, მოსახლეობამ ციხის კარები დაკეტა. ვეზირი და ლაშქრის წარჩინებულები, რამდე-

ნადაც შეეძლოთ, ეცადნენ კარის გაღებას და გასვლას, მაგრამ ვერ შეძლეს. ბოლოს, მას შემდეგ რაც მტრის რიგები გაიზარდა და შესაძლებლობის ფარგლებში მათ (ისლამის ლაშქარს) დახმარება გაუწიეს, ერევნისკენ გასამგზავრებლად დაწყობილი რაზმები დილით გზას დაადგნენ. ისინი ერთ დღე-ღამეში ციხეში შევიდნენ, დაიბანაკეს და მტრების ხოცვა-ჟლეტის სამზადისს შეუდგნენ.

ტ. 1, გვ. 353

ახალი ციხის აშენება ერევანში

როდესაც ქალაქ ნახიჩევანსა და ერევანზე შაჰის თავდასხმის ამბავი გავრცელდა, ერევნის რჩეულები და მოსახლეობა, ნახიჩევანის ჯარი თავიანთ ციხეებში ვერ გაჩერდა. როცა გაიგეს, რომ მტერი ერევნის ციხესთან (ახლოს) გამაგრებულყო, მათ გაითვალისწინეს, რომ ციხის წინ იყო ვიწრო მოედანი, ხოლო სამხრეთის მხარეს ციხის კედლის მიჯნაზე მუსლიმანთა საცხოვრებელი სახლები, ამიტომ მათ სახლების დანგრევაზე უფრო ხელსაყრელად მიიჩნიეს იმ მიდამოებში უფრო მაღალი კედლების აშენება და სახლების დატოვება. ერთსულოვნად მოიწონეს ეს აზრი და კეთილისმსურველისა და გონიერი კაცის სტამბოლის მუთეფერიკის⁵⁹ ჰუსეინ ალას აზრი ამ საკითხზე მიზანშეწონილად ჩათვალეს. მათ უნდა ემოქმედათ მის მიერ გამოთქმული კეთილი აზრის მიხედვით, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, მაგრამ მცირე ჰუსეინის გამო ჯარი ძალიან დიდმა სურვილმა მოიცვა. დიდი მუშაობისა და შრომის შედეგად ჯარი მძიმე დღეში ჩავარდა.

მაღალღირსეულმა სარდალმა მოისურვა, რომ 200—300 კაციით ოც დღეში დაემთავრებინა სიმაგრე, რომლის ასაშენებლად საჭირო იყო აურაცხელი ჯარი და 30—40 დღე. ზემოხსენებული თვის მეექვსე დღეს⁶⁰ დასახლებული მხარის სამხრეთით, აღმოსავლეთითა და დასავლეთით, სამი მხრიდან, დიდი მონღოლებით დაიწყეს 500—500 წყრთა სამი კედლის აშენება. ვეზირი რომ მოვიდა, 15 დღეში ნახევრამდე ააშენეს. დასაწყისია ყველაფერიო—იგონებდნენ ამ ანდაზას და დიდ გულმოდგინებას იჩენდნენ. დანარჩენი კედლები ჯარის რაზმებს დაუნაწილეს. მათაც თავიანთი სიცოცხლის გადასარჩენად თავგამოდებით იმუშავეს და, მაღალი ალაჰის დახმარებით, იმ ბოროტი შაჰის ჩაპოსვლამდე დაამთავრეს.

ტ. 1, გვ. 353—354

ამას წინათ შაჰის მიდამოების მდგომარეობის გამოსარკვევად გაგზავნილი ქურქჩი-ბაში მაჰმედ ალა ზემოსხენებული თვის 24-ე დღეს⁶¹ გზადაბნეული შაჰის წერილით ქალაქ ერევანში მოვიდა. წერილი თავიდან ბოლომდე უაზრობას შეიცავდა. ისინი მიხვდნენ, რომ შაჰი პირობას არღვევდა: უშედგო მოთხოვნები იყო, თავი და ბოლო ერთმანეთს არ შეესაბამებოდა, ამიტომ იყო უაზრო. წერილში შაჰი გადაჭარბებულად იქებდა თავს, მოლაყებობით, დაშინებითა და მუქარით მრავალგზის ენის წაგრძელებას კადრულობდა. ურიცხვი ლაშქრით თავრიზის ციხეს დავიპყრობო, იუწყებოდა. შემდეგ აღნიშნავდა, რომ განზრახული ჰქონდა ნახიჩევანისა და ერევანის დაპყრობა. თქვენგან მოსული წერილების მიხედვით, ნახიჩევანის მოსახლეობამ ციხე ჩაგვაბარა და შეწყალება ითხოვა, ერევანის ციხეს კი იოლი ბრძოლის შემდეგ დავიპყრობო. აზერბაიჯანში შესვლის შემდეგ მულქი მოურისი — განჯა და შირვანი გავანადგურეთ და ამ წელს ყარაბახში გადავიზამთრებთო, იუწყებოდა. ამ მიდამოებში მყოფმა რაიათმა⁶² და ლაშქარმა ფადი-შაჰისადმი⁶³ დახმარება რომ არ გამოამჟღავნონ, ამიტომ ამ საქმის დასაწყისში ჩვენ რაც ოსმალთა დინასტიასთან საწინააღმდეგო მისწრაფებანი გვქონდა, ის უნდა დამთავრდესო.

ამგვარ უამრავ ლაყობას შეიცავდა მისი წერილი. შემდეგ იტყობინებოდა, რომ ზოგიერთის ქონებას ხელს არ ვახლებთ, მუსლიმანთა მოსახლეობასა და მათ ოჯახებს ძალას არაფერზე დავატანთო. თუ სარწმუნოებისა და ეროვნების მიზეზით წინააღმდეგობა არ იქნება, ყოველნაირ პატივს მიიღებენო. ასე ამბობდნენ. ის კი დააეიწყდათ როგორ დაჩაგრეს და რა ზიანი მიაყენეს თავრიზის მოსახლეობას. როდესაც ცნობილი გახდა, რომ, ისინი ვერაგობის, ცდუნებისა და ცილისწამების გზას ადგნენ, ლაშქარი და სარდალი შეეცადნენ არ გამოემჟღავნებინათ თავიანთი გულისწყრომა. მათ განიზრახეს როგორც წესი და რიგი იყო, ისე დახვედროდნენ მოსალოდნელ ხოცვა-ჟლეტას.

ახალი ციხის ნაკლოვანება აღმოფხვრეს და ვეზირმა შაჰის წერილი, როგორც ეს წესი იყო, ბედნიერების დედაქალაქს გაუგზავნა, სხვა საქმეებიც დაწვრილებით მოახსენა. მან საჩქაროდ წერილები გაუგზავნა მომიჯნავე ვილაიეთების ვალიებს, აგრეთვე სივანის⁶⁴ სარდალს ნუჰ ფაშას⁶⁵, დახმარების მიღებისა და მტრის თავდასხმისას საგანგებო მიშველიების შესახებ. ამ ვალიების უმ-

რავლესობამ ცნობილი ანდაზის — სულელის პასუხი სიჩუმეაო — მიხედვით იმოქმედა და უმნიშვნელო მაცდუნებელი დაპირებებით გამოისტუმრა.

ტ. 1, გვ. 354—355

შაჰის მიერ ქალაქ ნახიჩევანის დაპყრობა

თავრიზის დაპყრობის შემდეგ შაჰმა სოფელ ჩულჰაში გაშალა კარავი, სადაც რამდენიმე დღე გაატარა და არღებილის მმართველი ზულფიკარ ხანი მთელი ლაშქრით ნახიჩევანში გააგზავნა. სანამ ვეზირი და ჯარი იქ გაეძგზავრებოდნენ, ურწმუნოთა ტომი მომეტებული სიფრთხილით და დიდი მეცაღრნეობით ნახიჩევანს შიდა-მოებში მოვიდა. ლაშქარი ნახევარ დღეში აიყარა, ჩაგვრისა და ძალდატანების კლანჭებით სუნიტთა სახლებში შევიდა და, რაც იპოვა, დაიტაცა და იავარპყო; ვინც წინ აღუდგა, დაჯაბნეს და დიდი ზიანი მიაყენეს.

ქალაქის ურწმუნოებმა, როდესაც ჯარის მოწინავეები დაინახეს, ირანელების შემოსვლა გადაწვეტილად მიიჩნიეს, ურჯულოთა და გზასაცდენილთა ტანსაცმელი ჩაიცვეს, ურწმუნოთა სალარს ზულფიკარ ხანს შეეგებნენ და დიდებითა და პატივით შოთაძეს ულამაზეს სადგომში. მაგრამ ციხის მოსახლეობა იმ დღეს ურწმუნოთა ბრბოებს ზარბაზნებითა და თოფებით შეხვდა. იმ დღეს მეციხოვნეებმა სიმაძაყე გამოჩინეს და ციხესთან ახლოს, ბაზრობის დროს, უმსგავსო საქმიანობით გართულ შეკრებილებს თავს დაესხნენ, ზოგი მოკლეს, ზოგიც დააზარალეს.

ლაჰის განმავლობაში 360-მდე ურჯულო ახალგაზრდა და 40-ით მეტი თურქი ყმაწვილი გამოვიდა. მათ ასეთი აზრი გამოთქვეს: შაჰის ლაშქარს რომ შევებათ, ამის შესაძლებლობა არა გვაქვს, უსათუოდ ციხე უნდა ჩავაბაროთ. ძალიან მნიშვნელოვანია და საჭირო ჩვენი სიცოცხლე, ამით ვიხსნით თავს ბრძოლისა და დარტყმისაგანო. ეს აუცილებელი და მისაღებიო — თქვეს და ნებსით თუ უნებლიეთ გააღეს ციხის კარები. ამით ამ საზიზღრებმა თავიანთი გულის წადილი აისრულეს. ორმოცი კაცი შაჰის მოსვლამდე მეთვალყურეობის ქვეშ იყო. მესამე დღეს მოულოდნელად ცხადი გახდა ქალაქ ნახიჩევანში შაჰის ჩამობრძანება. ქალაქის ურჯულოები დიდი პატივისცემითა და დიდებით შეხვდნენ. მათ ცხენის ფეხქვეშ ატლასი და საუკეთესო აბრეშუმი დაუგეს. ჭეშმა-

რიტების გზას აცდენილთა [ე. ი. ურწმუნოთა] ტრადიციის მიხედვით, ის ადგილი, სადაც ცხენმა ფეხი დააღვა, სალოცავად გაიხადეს.

როდესაც იმ ვერაგმა შაჰმა ვეზირის გამგზავრების ამბავი გაიგო, მხოლოდ რეაიას დამორჩილებით [თავისი] ქება ვერ დაიმსახურა. ყიზილბაშებმა, მას შემდეგ რაც შეასრულეს ცრუმორწმუნობებრივი რიტუალი, თქვეს: რადგანაც მათ [ოსმალებს] არ მიუღიათ დახმარება ლაშქრის ხოცვა-ჟლეტის დროს, ამიტომ ვერ მოახერხეს მოწინააღმდეგეთა დატყვევება და ოსმალებმა თავიანთი ქონება გადაძალესო. ყიზილბაშებმა ბრძანება გასცეს სათანადო სასჯელი დაედოთ მათთვის. თითოეული მათგანი ურჯულოთა კარვებში მოათავსეს და ოჯახებთან ერთად დიდი ტანჯვა-წამება მიაცენეს. დატყვევებულები თავიანთი ქონების განაწილების დროს, ჩადენილი უამრავი უსამართლობის გამო, სინანულს გამოთქვამდნენ და შემდეგ ერთმანეთს კიცხავდნენ.

ზულფიკარ ხანმა ციხის გამცემი ურჯულოები და ციხის ჩაბარების მოწინააღმდეგენი შაჰის უდიდებულესობის წინაშე მიიყვანა. ცრუ სარწმუნოების მიმდევართ მოწყალების თვალთ შეხედეს, ხოლო სხვები წამებით დასაჯეს და სარწმუნოებისათვის მოკლეს. ერთი-ორი დღის შემდეგ ყიზილბაშმა არამზადებმა ნახიჩევანში დაუბრკოლებრივ ილაშქრეს და დაიპყრეს. თითოეული სახლიდან მოითხოვეს ოსმალთა ქონება. ამგვარად, მათ ურწმუნოთა მხარეშიც ჩაგვრისა და შეურაცხყოფისაკენ ეჭირათ თვალი. მუსლიმანები და ქაფირები საერთო ჩაგვრით შეწუხებულნი იყვნენ. მათმა უწესო საქმიანობამ საზღვარს გადააჭარბა. ხუდავერდი ფაშას ჯამეში მეძავი ქალები მოიყვანეს და ყველას თვალწინ ჩაიდინეს ამორალური საქციელი; სუნიტური მოსახლეობის ზოგიერთი ტრადიცია შეარცხვინეს და სახელი გაუტეხეს.

ტ. 1, გვ. 355—357

სარდალ მაჰმუდის დამარცხება

ისლამის ჯარი დიდი მონღოლებით ცდილობდა ციხის შეკეთებას. ჯუმად აღ-ახირის მეექვსე დღეს⁶⁶ მოლაშქრეები ციხის განაპირას მტრის მოენე ჯარისკაცებს წააწყდნენ, რომლებიც სასწრაფოდ ვეზირთან მიიყვანეს. მათ ვეზირს აცნობეს: ქემაჰასა⁶⁷ და ერზინჯანს⁶⁸ შორის ირანელებმა დიდი ხანია გზა გადაჭრესო. რად-

განაც გადაჭრილი გზის გათავისუფლების შესახებ ფადიშაჰის ბრძანება მოვიდა, შაჰის თავის ასარიდებლად მთავარი იოლდაშებიდან 32 კაცი შეკრიბეს. მეორე კაცად რომ ითვლებოდა, ის სარდალი, მაჰმუდი, 400—500 ყაჩაღის მეთაურად დანიშნეს და ოსმალთა ქვეყანაში თავიანთ მსგავს ყაჩაღთა და ბოროტმოქმედთა გამოსაწვევად მაცნეები გააგზავნეს. სინამდვილეში დერეღვების სანჯაყი ძალადობით გადასცეს და ხელთ ფირმანი უბოძეს.

როცა ზემოხსენებული ყაჩაღები დიდი სიამაყითა და გამბედაობით ერევნის სანახებს მიუახლოვდნენ, განჯაში მიმავალ ქარავანს შეხვდნენ. როგორც მშვიერი მგელი ცხვარს ეცემა ხოლმე, ისე დაერივნენ, ყველა დახოცეს და გაძარცვეს, აურაცხელი ქონება ხელთ იგდეს. ახლაც ზოგიერთ სოფელში განცხრომაში არიან, ქეიფობენ, ღვინოს ჭამებით სვამენ. გამოცდილი გულადებიდან რამდენიმე კაცი რომ იყოს, მოულოდნელად მათზე თავდასხმა ადვილიაო, — თქვეს. სალარებმა ხელსაყრელ შემთხვევად მიიჩნიეს და, სასწრაფოდ, ჭენებით 500-მდე კაცით გაემართნენ. მათ სარდალად დანიშნეს ვეზირის ქეთხუდა, სახელოვანი ოსმან-ალა. სწრაფად ჭენებით გათენებისას ზემოხსენებულ სოფელს მიაღწიეს, ზეცით მოვლენილივით თავს დაესხნენ და ყველგან მოედევნენ. უბედური ურწმუნოები მთის მწვერვალზე დაიფანტნენ, მამაცები გამოედევნენ და მათი უმეტესობა ხმლით აკუწეს. ყაჩაღების მეთაურების ადგილსამყოფელში ლაშქრის სალარი მივიდა. როდესაც შეტევაზე გადავიდნენ, უამრავ ჯარს წააწყდნენ, დაიჭირეს და დაატყვევეს. გმირები აურაცხელი ნადავლის მფლობელები გახდნენ. დიდად გახარებულნი ქალაქში შევიდნენ. როდესაც ვეზირის დივანს მიაღწიეს, კარგად მიიღეს. მათი [ოსმალთა] ურჩი მოჯანყების მიზანდასახულობის ჩაფუშვის შემდეგ, ლაშქრობის დროს რეაისათვის მოყენებული ტანჯვა-წამების სანაცვლოდ იმ დღეს დაჭერილ კასაბ-ჰაჯის თავი მოკვეთეს, რითაც სამაგიერო მიუზღეს. დასახელებული სარდალი მაჰმუდ ფაშა და მის დაახლოებულ პირთაგან 100-მდე კაცი, აგრეთვე მასთან მყოფი შაჰის 30-მდე მაცნე, რომლებიც მასთან იყვნენ, ნახიჩევნის ყადის ჯერაჰ-ზადეს მოხსენებით სტამბოლში გაგზავნეს. ზემოხსენებული ვერაგი-მაჰმუდ ფაშა თავისი ზედმეტი ყალბი გაბედულებით ავისმქმნელ ბრბოებს შორის წარჩინებულად ითვლებოდა. შაჰი მას მაღალი ღირსებისა და სამართლიან კაცად მიიჩნევდა.

შაჰი, დამარცხების ამბავი რომ გაიგო, მოზღვაებული დარდისაგან უგონო მდგომარეობაში ჩავარდა. შურის საძიებლად პირ-

ველად გასცა ბრძანება ნახიჩევანში დატყვევებული 40 სუნიტის დახოცვის შესახებ, მეორე განრისხების დროს რამდენიმეს მოწამეობრივი სიკვდილის შერბეთი დააღვეინეს, მაგრამ როდესაც იხოცებოდნენ, დივანის დიდებულებმა წინადადება შეიტანეს შეწყალებაზე და ძლივს გადაარჩინეს.

ტ. 1, გვ. 357—359

ირანის შაჰის მრავანფერო შემოსვლა

ჯუმად ალ-ახირის მეთერთმეტე დღეს⁶⁹, შაბათ დილას, ერევანის სამხრეთ მხარეზე ყიზილბაშთა დროშები გამოჩნდა და ერევანის ველსა და მინდვრებს მდაბიო ტომის ბოროტი სულებივით მოედო. ძირითადად 5—6 ათასამდე ყიზილბაში ძლივს იქნებოდა. მათ თან ახლდნენ: თულენგისა და გოქ-დოლაქის სამი ათასამდე ბოროტ-მზრახველი, ცუდი საქციელის მქონე რამდენიმე ქურთისგან შემდგარი ბრბო, ვითომ მუსლიმანად ცნობილი ქურთი ლაზი და მისი ძმები: კოჩი და სეიფ ედ-დინი, სოფლის ტომები, წინანდელი ემირის — მირზა-ფაშას შვილის შეიხ ჰაიდარის საკმაო რაოდენობის წევრთაგან შემდგარი რაზმი, ადრე ნახიჩევანისა და ქაფანისთანის⁷⁰ დაპყრობებში ფადიშაჰის გზის მაჩვენებლები და ამით დაწინაურებულნი, ალა ედ-დინ ბეგის ხალხი, მაქუს⁷¹ გამგებელი მუსტაფა ბეგი მრავალრიცხოვანი ჯარით, ქურთი ზეინალ ბეგის რაზმი, ვალაშქერტის⁷² ბეგი—ყიზილ ბეგი, ბერქუშათის სანჯაყის ბეგის — ფერაჰ რუზ ბეგის გამოქცეული რაზმები.

შაჰი ჯარის შუაგულში იდგა მუქი წითელი საჩრდილობელი ქოლგით, სადღესასწაულო და სამხედრო საგანგებო საკრავებით შიშის ზარს სცემდა გარემოს, ცხენებისა და აქლემების სიმრავლით მიდამოებს თითქოს აბნელებდა. ისინი ციხის წინა მოედანზე დახეტიალობდნენ. მათ იმედი ჰქონდათ, რომ ციხის ხალხს შაჰის ბრწყინვალე სანახაობისა შეეშინდებოდა, უაზრო ხმაურით გული შეუწუხდებოდა, დამარცხდებოდა და უმწეო იძულებული გახდებოდა, მოწინააღმდეგისათვის ციხე ჩაებარებინა. ისლამის ლაშქარში იყვნენ ჰეკიანი, გამგებიანი, მკოდნე და გონიერი (ადამიანები), რომელთაც შეეძლოთ მოვლენების გაანალიზება, მათ იგრძნეს შიშის უსაფუძვლობა.

ბეთი ითქვა: მაღალფარდოვანი სიტყვა დოლის ხმასავით მნიშვნელობასა და შინაარსს მოკლებულია. შაჰის ამ უაზრო საზეიმო

განწყობილებას მნიშვნელობა არ მისცეს და ალარას ზარბაზნებით შორიდან სროლა აუტეხეს. საზიზლართა ბრბომ ტანჯვის ბორცვის სახელწოდების გორაკზე შაპის კარავი დასცა, ხოლო მის გარშემო მიდამოებში მათი ლაშქრის ბედნიერების თავშესაფარი კარავი გაიშალა.

ტ. 1, გვ. 35—360

პირველი ბრძოლა მრავნის მისადგომებთან

გზადაბნეული შაპის განკარგულებით, ურჯულოთა ერთმა რაზმმა ციხის შიდა ნაწილიდან დაიწყო გამოსვლა. როდესაც ისინი ციხის მოსახლეობას ანაზღეულად თავს დაესხნენ, ისლამის ლაშქრიდან რამდენიმე გულადი ნახიჩევნის კარიდან გამოვიდა და ორივე მხარემ სიმაძაქისა და ძლიერების გამოსაცდელად ხოცვა-ჟლეტის ცეცხლი დაანთო. დასაწყისში ერთი კაცი, სახელად ყილიჩი, შეებრძოლა მტრის რაზმს. შემთხვევითა და განგების ნებით, ზისმა ცხენმა წაიბორძიკა და წაიქცა, ურწმუნოთა ლაშქარი მას თავს დააცხრა და მოკლეს.

ალაპის წყალობით, ცხადი იყო, რომ ამ არახელსაყრელი ვითარების შედეგად გამარჯვება მოწინააღმდეგეს დარჩებოდა, რასაც საქმის მცოდნე გონიერი პირები უბედურების მომასწავებლად მიიჩნევდნენ. მაგრამ გამოცდილნი სულ სხვანაირად აფასებდნენ შექმნილ მდგომარეობას და ამბობდნენ, რომ საქმის კეთილად დაბოლოებაც გამოცდილებით მიღებული შედეგიაო.

მდგომარეობის გაუმჯობესება ცხადი გახდა, მაგრამ გულის წადილის მიხედვით განგების გადაწყვეტილების შეცვლა არ შეიძლებოდა. უკან დარჩენილი ჯარი სრულებით არ შეშინებულა და არ დაძაბუნებულა, საზიზლარი ურწმუნოები ზარბაზნებისა და თოფების ქვეშ მოაქციეს. როდესაც ოსმალებმა ციხის მხრიდან მათ ზარბაზნები და თოფები დაუშინეს, ბევრმა ყიზილბაშმა შესვა სიკვდილის შარბათი და პირი იბრუნა.

ტ. 1, გვ. 360

მეორე ბრძოლა

ზემოხსენებული თვის მე-12 დღეს⁷³ ისლამის 200-მდე გულადი ცხენოსანი კვლავ ხსენებული კარებიდან გამოვიდა, მტრის მხა-

რეს გაემართა და სიმამაცე გამოიჩინა, გაიარეს გოქ ქუნბედად წოდებული ადგილი, მათ უკან 100 ქვეითი თოფის მსროლელი გუმბათში დაიმალა. გვიან დილით ზოგიერთი ვეზირიც ხსენებულ კართან მოვიდა და რჩეული მამაცები გამოიყვანა.

როდესაც ლაშქრის დროშები ციხის ჰორიზონტზე გამოჩნდა, მტერმაც დაიწყო მოქმედება და ბრძოლის ასპარეზზე მოვიდა. ორივე მხარის მეწინავენი სასტიკ ხოცვა-ჟლეტაში ჩაებნენ. მას შემდეგ, რაც ბრძოლის ველზე ბევრი ამოწვეიტეს და მტრის მრავალი თავი გადათელეს, ისინი ციხისა და ჩასაფრებულებისკენ გაემართნენ. (ოსმალები) ურჯულოთა ბრბოს უკან დაედევნენ და ჩასაფრების ადგილას მივიდნენ. თავგამოდებულმა მამაცებმა მტერთან შებმისას ძალ-ღონე არ დაზოგეს და ბრძოლით თავი გამოიჩინეს, ასამდე კაცი დახოცეს. იმ დღეს წყეული ურჯულოებიდან შაჰის კარის ერთ-ერთი მსახური მოჰკლეს.

ჩვენ [ოსმალების] თავდადებულ გმირთაგან ბრძოლის ველზე ზოგმა მოოქვილი გვირგვინი ჩაიგდო ხელთ, ზოგმა — თულებიანი თავსაბურავი. მათ მისი [შაჰის კარის მსახურის] გვამის მოსატაცებლად მოვარდნილი ბევრი ყიზილბაში შუბებით დახოცეს. მტერმა პირი იბრუნა და თავის ბანაკში დაბრუნდა. შაჰი ძალიან შეწუხდა მსახურის სიკვდილით, მისადმი მომეტებული მზრუნველობის გამო. ეს მიაწერა თავისი ბანაკის უბედურებას. სასწრაფოდ სხვა ადგილას, ჩრდილოეთ მხარეში, გადაინაცვლა. ისეთ ადგილას დასცა კარავი, სადაც ზარბაზნებს ააცილებდა თავს.

თავისი უბედური კარავის გარშემო ციხესავით კედელი ააგო, სანგარი გათხარა. შაჰმა თქვა, ლაშქრისთვის სანგრები შიშის მომგვრელიაო და ჯარი თავდასასხმელად წააქეზა.

ტ. 1. გვ 360—361

მესამე ბრძოლა

ზემოხსენებული თვის მე-17 დღეს⁷⁴, პარასკევს, გზადაბნეული შაჰი ციხისკენ დროშააღმართული გაემართა. როდესაც თითოეული ურჯულო ერთსულოვნად ამოქმედდა, ძველი წესის მიხედვით, ქვეითთა და ცხენოსანთაგან 400—500-მდე სახელოვანი მამაცი ციხის კარიდან გამოვიდა და ბრძოლის ცეცხლი დაანთო.

მაღალი ალაჰის შემწეობით, იმ დღესაც გამარჯვების სიომ სუნიტების მხარეს დაჰბერა. მათ ციხისკენ აიღეს მიმართულება და

ყიზილბაშები უკან გამოჰყვენენ. როდესაც ისინი თავიანთ საფარში მივიდნენ, გამირები მტერს ეკვეთნენ, თოფების ცეცხლით ურჯულთაგან ბევრი დაეცა. გარდა ამისა, მოკლეს მირეს მმართველი შეიხ ჰაიდარად წოდებული ყაჩალი, რომელიც თავისი მომეტებული გაბედულებით ურჯულოების რჩეული და თავზე ხელაღებული ქურთი იყო. ამრიგად, მტერმა დიდი დანაკლისი განიცადა. ამჟერადაც 200-მდე ყიზილბაში იქნა მოკლული. აქეთა მხრიდან [ოსმალთა მხრიდან] მხოლოდ 6—7 კაცი დაეცა. დამარცხებული მტრის ბრბო უკუიქცა.

ტ. 1, გვ. 361—362

იპაში კასიდ შაჰის მოსვლა

როდესაც მზაკვარმა მტერმა დაინახა, რომ დამარცხებული ლაშქრის თავდასხმამ ციხის დამცველები ვერ დაათრახო, ცბიერებასა და ვერაგობას მიმართა. შიშის მომგვრელი წერილების გაგზავნით შეეცადა მათ საქმიანობაში არეულობის შეტანას. ათასგვარი ეშმაკობა იხმარა, რომ ისლამის ჯარის გული მოეგო.

ამას წინათ შერიფ ფაშა არზრუმში ვილაიეთის დასაცავად დანიშნულ ჰასან ფაშისა და მომიჯნავე ვილაიეთებში მყოფი სხვა ფაშებისადმი გაგზავნილ წერილებში მათ სთხოვდა მტრის გასანადგურებლად დახმარების გაწევას, ლაშქრის გასავლელი ჯზის შესწავლას და მტრის ყოველნაირად შესუსტებას. მაღალი ალაჰის წყალობით, იმ შემთხვევაში თუ აღნიშნული ადგილიდან [მრ. აზ-ლვრე ტერიტორიებიდან] შეპირებული ჯარი მოვა, ციხიდანაც ლაშქარი გამოვა და შესაძლებელი გახდება მტრის ადვილად დამარცხებაო, ასე იმსჯელეს [ოსმალებმა], დაწერეს და მოსალოდნელი ალყის შემორტყმამდე მალემსრობოლ მეჰმედ ჩაუშის მეშვეობით მომიჯნავე ვილაიეთების მეთაურებთან გაგზავნეს.

აღნიშნული ჩაუში, ურჯულოთა მიერ შურაგელად⁵ წოდებული ციხის ხალხმა ხელთ იგდო. შაჰისადმი სამსახურის გაწევით მათ შაჰი დავალებული გაიხადეს. ციხის ხალხის მიერ ხელთ ჩაგდებული ერთ-ერთი წერილის უკანა მხარეზე გზასაცდენილმა შაჰმა ოსმალთა მასხრად ასაგდებლად ამგვარად დააწერინა: ბარაქალა ღმერთს! თქვენ სწორი ღონისძიებები და „ბრწყინვალე“ აზრები გქონიათ. ასეთ ბოროტ აზრებსა და უსარგებლო ღონისძიებებს თავი გაანებეთ, რადგან არავის საშუალება არა აქვს ახლო ხანებში

დახპარება გავიწიოთ. ვილაიეთის მთელმა მოსახლეობამ ჩემი ბედნიერების ზღურბლისკენ იბრუნა პირი და მორჩილება გამოაცხადა. აღნიშნული წერილის ხელში ჩაგდება ამის დასტურია. ჩვენ არ გვქონდა თქვენთვის წერილის გამოგზავნის შესაძლებლობა. მან დაწერა ბუქარის სიტყვებით სავსე წერილი, ციხის ჩაბარების გარეშე მშვიდობიანი ვითარება არ იქნებო, და იმ მიდამოების იმამთაგან⁷⁶ იახში ხალიფად წოდებული მსტოვრის მეშვეობით გაგზავნა.

როდესაც ცნობილი გახდა, რომ კედლის უკან ზემოხსენებული პირი — მსტოვარი — იყო, იგი ვეზირთან მიიყვანეს, ქალაქი გადააბრუნ-გადმოაბრუნეს, მისი შინაარსი გაიგეს. ვეზირი და სხვა პირები მსტოვარს ცუდად მოექცნენ, იგი ციხიდან გააგდეს. მაგრამ ბოროტი მაცნე შაჰის დივანში წავიდა და განაცხადა: მე რომ ქალაქი გადაიმცნეს, ის არ იყო დივანის არც ერთი წარჩინებულთაგანის მიერ ბეჭედდასმული და შაჰის ცნობილი ნიშნით მოხატული. ამიტომ პასუხის გაცემა საჭიროდ არ ცნესო. ასე რომ, დივანის რომელიმე წარჩინებულთაგანი წერილით რომ მივიდეს, შაჰის სურვილი სიკეთით დაბოლოვდებაო, — თქვა და ზედმეტი რწმუნებები მოითხოვა.

ტ. 1, გვ. 362—363

იახში კასიდის ციხეში მოსვლა

შაჰმა იკრძნო, რომ ზემოაღნიშნული კასიდი მას სამსახურს გაუწევდა. მან სასწრაფოდ დაწერა წერილი, რომელშიც წაქეზება, შეშინება და მუქარი იყო. ვეზირმა ხათიმ ბეგმა, სახელმწიფოს ნდობით აღჭურვილმა პირმა ბესთან ალამ და კორუჯი-ბაში⁷⁷ ალაჰ ყული ალამ თავიანთი ბეჭედი დაასვეს და ზემოხსენებულის ხელით გაგზავნეს. მან წერილი ვეზირის უდიდებულესობას გადასცა. ვეზირი და სხვა პირები წერილის გაცნობისთანავე მიხვდნენ, რომ საზიზლარი კასიდის მოტანილი ბარათი არ შეიცავს გონივრულ სიტყვებს, და თქვეს: შაჰები, რომლებსაც სურთ ციხეების დაპყრობა, არასოდეს არ მიმართავენ რაიმე თვალთმაქცობას, ცბიერებას. მატყურობას. ვისაც ძალა არ შესწევს და უღონოა, ისიც კი არ მიმართავს ამ მზაკვრულ ხერხს, მამაკურად დაანთებენ ბრძოლის ცეცხლს, ესწრაფიან თავიანთი მიზნის მიღწევას. უსაქმურ ყიზილ-ბაშთა შაჰი მანამდე ვერ მიაღწევს სასურველ შედეგს, ვიდრე იმდენი კაცი არ მივა ჩვენგან, რამდენიც ქვა აქვს ციხეს და სანამ გაიძვერა ურწმუნოებს საბრძოლო საჭურველი არ გამოელევათ: ჩვენი

ფადიშაჰის გულისათვის ვიდრე ერევნის ციხის სანაცვლოდ ამ ურჯულო გაიძვერების თავებიდან კოშკებს არ აღვმართათ, მანამდე შეუძლებელია ამ ციხის აღებაო. ჯარის უმეტესი ნაწილი თავს დაესხა ციხიდან გამოსულ მელიის მგავსი სახის მქონე კასიდს, რადგანაც ის იყო ამ საშინელი და შემადრწუნებელი ამბის მომტანი, ამიტომ ხანჯლები იშიშვლეს და აკუნეს. საწყალმა იაჰშიმ შაჰის საჩუქრებისა და მოწყალების იმედით თავი გაწირა. როცა თავისუფალი ხარ, უკეთესია განმარტოვდე საიძედო აღგილას და გაჩუქდე, ვიდრე ძალდატანებით გააკეთო ის, რაც საჭირო არ არის. ამის შემდეგ ცბიერმა შაჰმა გადაწყვიტა ხანგრძლივი ალყის შემორტყმით ციხის დაპყრობა. მან ყურადღება გაამახვილა ბრძოლის ცეცხლის დანთებასა და ხოცვა-ჟლეტაზე. ომისათვის დიდა მონდომებით მოემზადა.

ტ. 1. გვ. 363—364

ირანის შაჰის მიერ პირობის დარღვევის ამბის მოსვლა და
სახელმწიფოს წარჩინებულთა თათბირი სტამბოლში

აღრე, როდესაც არზრუმის დასაცავად ოსმალთა სახელმწიფოსაგან ტრაპიზონში გასახლებული საათი ჰასან ფაშასა და ერევნისა და ნახიჩევანის ემირთა ემირის შერიფ ფაშასგან მოხსენებები და წერილები მოვიდა, მაშინ ისინი იტყობინებოდნენ, რომ ირანის შაჰმა პირობა დაარღვია, ოსმალთა სახელმწიფოს საზღვრები გადალახა, თავრიზი აიღო, თავრიზის ბეგლარ-ბეგი ზინჯირ კირან ალი ფაშა ტყვედ ჩაიგდო, ვილაიეთის მოსახლეობას წერილები და ფირმანები გაუგზავნა, რომლებშიც იუწყებოდა: არავის არ ექნება წინადადება რჯულის გამოცვლის შესახებ, ყველა თავის სარწმუნოებაზე დარჩება, ოღონდ ახლავე დაგვმოჩნდითო. ასეთი ფირმანი ერთი-ორი გაიგზავნა. ესეც იყო ნათქვამი: თუ დახმარება არ გაგვეწია, მაშინ ექვი არ არის, ერევნის ციხე და შეიძლება კიდევ რამდენიმე ქალაქიც ხელიდან გამოგვეცალოსო. ასეთი დიდი გაქირვების გამო დახმარება ითხოვეს.

კაიმამაკამ⁷⁸ კასიმ ფაშამ ჩაუშ-ბაში⁷⁹, დახმარების მოთხოვნებს გაუგზავნა, მუფთი⁸⁰, ვეზირები და ყაზიასქერები⁸¹ მოიწვია და თათბირი გამართა. მიზანშეწონილ აზრებს დასკვნები გაუკეთეს და დადგენილება მიიღეს. ფადიშაჰის წინადადებით განკარგულება გასცეს, რომ მომზადებულიყვნენ. საათი ჰასან ფაშა იმ

[ერევნის] მხარის მთავარსარდლად დანიშნეს და დაავალეს ლაშქრისა და საჭურველის იმ რაოდენობით მომზადება, როგორც მას საჭიროდ მიიჩნდა. იმ მხარის ვალიებს მაღალი ბრძანებები დაეგზავნა სათანადო დახმარების გაწევის შესახებ. ამასობაში დიდი ხანი გავიდა და, რადგანაც ქვეყნიერების ფაღიშაპი გარდაიკვალა, დროზე ვერ მოხერხდა შესაფერისი სამზადისის ჩატარება.

ტ. 1, გვ. 365—365

ურჯულთა ომიებისა და შაჰის მიერ ირანის დაპყრობის
შემდგომი ამბავი

წინათ შაჰ აბასმა ერევნის ციხეს ალყა შემოარტყა და რამდენიმე ბრძოლა გამართა, შემდეგ მის მიერ ციხეში გაგზავნილი ელჩი მოკლეს. ალყაშემორტყმულები ასეთი საქციელის შემდეგ შეწყალებას არ იმსახურებდნენ, ამიტომ ირანელებმა მთელი თავიანთი ძალები ფეხზე დააყენეს, ციხეს შეუტიეს. მათ ორმოები გაანადგურეს და ამგვარად გადაჭრეს გამდინარე წყლები — მტრის გარემოცვაში მყოფთა საარსებო წყაროები, რითაც ისინი უწყლოდ და უმწეოდ დატოვეს. მაგრამ ალყაში მოქცეულებმა გამოსავალი ნახეს — ციხის შიგნით ჭა და ორმო გათხარეს და იმდენი წყალი მოიმარაგეს, რამდენიც საკმარისი იყო წყურვილის მოსაკლავად. მაგრამ რადგან ალყა დიდხანს გაგრძელდა და დამხმარე ძალების მოსვლის იშვები გაცრუვდა, მეორე დღესვე ალყაშემორტყმულების მდგომარეობამ, მათმა უმწეობამ და ტანჯვამ ყოველგვარ საზღვარს გადააჭარბა. ზილ-ჰიჯის თვეში⁸² ყიზილბაშთა ჯარებმა სრული იერიში მიიტანეს ციხეზე და აიღეს. სუნიტთაგან ბევრი დაატყვევეს, უმრავლესობა დახოცეს. მტრის ჯარის მიერ ციხის გარემოცვის პირველ დღეებში მათ 5—6 ათასი ჯარისკაცი ჰყავდათ, მაგრამ ალყა შვიდი თვე გაგრძელდა. 1500 კაცამდე ბრძოლის დროს დაიხოცა, 500-მდე თავისით მოკვდა, ჯარის ნახევარი მოწინააღმდეგის მხარეზე გადავიდა. ფაქტიურად ჯარიდან მხოლოდ 500-მდე კაცი დარჩა. განა ეს მცირე რაზმი ამ დიდი ციხის ჯებირების მიჯნებს დაიცავს, ანდა მტრის შემოტევის დროს მათ უკუგდებას შეძლებსო? — ასე იმსჯელეს ვეზირმა და ჯარმა და, გაოგნებულებმა, ხელი ჩაიქნიეს ციხის დაცვაზე. მტერმა კი თავისი სიმრავლითა და დიდი მონღომებით გამარჯვებასა და დასახულ მიზანს — ციხის აღებას მიაღწია. მაგრამ რადგანაც მუჰარემის მეათე დღე⁸³ წყეულები-

სათვის გლოვის დღე იყო, ამიტომ თავი აარიდეს თავიანთი ხალხის შეწუხებას და თავდასხმებისა და იერიშებისადმი უსულგულობა გამოიჩინეს. გადმოგვცემენ, რომ ამის შემდეგ თავდასხმების მცდელობა უფრო გაძლიერდა, მაგრამ მოულოდნელად შაჰის ლაშქრიდან ერთმა პირმა ციხის მცხოვრებთა შეწყალება ითხოვა, თხოვნითა და ვედრებით ვეზირის წერილი დაიწერა. როდესაც შეწყალების არზა შაჰს წარუდგინეს, ზოგიერთი მოსაზრების თანახმად იგი მიიღეს და ძალმომრეობაზე ხელი აიღეს.

ტ. 1, გვ. 384—385

შაჰის მეჯლისის ვითარება

შემდეგ თავიანთი გადარჩენის სამადლობლად ციხის მცხოვრებნი მუჰარემის თვის მეთერთმეტე დღეს⁶⁴ გზასაცდენილთა ბუდეში — დივანში წავიდნენ და მეჯლისს დაესწრნენ. დივანის ამბების გადმოცემი იმ დროს ნახიჩევანს ყადი იყო. ალყაში ნამყოფი ჯერაჰ-ზადე ამბობს: მე ყურადღებით შეეხედე ამ დივანს. კარავი ხალხში ცნობილი იყო „ალაჯაკ ევის“ სახელწოდებით. დივანხანა წარმოადგენდა გაქვარტლულ და გამურულ კარავს. ალყაშემორტყმულებისათვის რომ გარეგნულად ბრწყინვალედ მოეჩვენებინათ, ღია აივანზე სვეტებზე მიამაგრეს 3—4 წყვილი საჩრდილობელი, რომლის ქვეშ რამდენიმე პატარა ხალიჩა დააგეს, რადგანაც თვით შაჰი ჯერ კიდევ შემოსული არ იყო, სამხედრო წარჩინებულთა ნაძირალებს, გრძელულვაშიანებსა და წვერმოპარსულებს, თავზე დაედგათ ურჯულოთა გვირგვინი და დამსხდარიყვნენ. უცბად თავქარიანი შაჰი მოვიდა, ისიც, სათნოებას მოკლებული, უწვევრულვაშო იყო. ეცვა უხეში ქსოვილის ტანსაცმელი, ხოლო წამოსასხამი, შუბი და ხანჯალი ოქროთი და სამკაულებით არ იყო მორთული. დივანხანის შუაგულში დადგა. დატყვევებულმა ხალხმა უნებლიეთ სცადა კალთაზე მოხვევა. ერთი საათის განმავლობაში ვეზირი და ხალხი, გულზე ხელდაკრეფილნი, მორჩილნი და მინდობილნი, მის პირდაპირ იდგნენ. ამ თავქარიანმა [შაჰმა] იმ დროს წარმოაჩინა თავისი სიზვიადე. არც ვეზირს მიმართა პატივისცემით და არც სხვები დაუჩილდოებია მოწყალე გამოხედვით. მან სიტყვით მიმართა მხოლოდ თავის ორივე მხარეზე მდგარ დაზარალებულებს, საუბარი მხოლოდ მათ გაუმართა.

ცოტა ხნის შემდეგ ის შევიდა თავის ყბადალებულ კარავში, სადაც სამხედრო წარჩინებულები მიიწვია. ისინიც შევიდნენ. შიგნით შაჰისათვის რაიმე განსაკუთრებული დასაჯლომი არ იყო და კუთხეში პატარა ხალიჩაზე დასხდნენ. მან მარცხენა მხარეს ლევან ხანის⁸⁵ შვილი ალექსანდრე ხანი⁸⁶ მოისვა, მარჯვენა მხარეს — სიმონის შვილი, უსახლკარო გურგენი⁸⁷, მის ქვემოთ — თავრიზის ბეგლარ-ბეგი ალი ფაშა და იმის შემდეგ — ქურთი ლაზი და მისი მსგავსნი დასხდნენ. ალექსანდრეს ქვემოთ შერიფ ფაშა და სხვა სამხედრო წარჩინებულები დასვა.

იმ გარყვნილმა ურჯულო [შაჰმა] სუნიტებისათვის შეურაცხყოფის მისაყენებლად მათ გვერდით მოუსვა ქაფირები. ამის შემდეგ შაჰი ვეზირს მიუბრუნდა, რამდენიმე ხანს ქედმაღლად ილაყბა, იკითხა წიგნი და შემდეგ ზემოხსენებულ ჭერაპ-ზადე ყადის გაუჯაურდა: ამ მხარისადმი [ირანელებისადმი] მორჩილება და დაქვემდებარება იყო სწორი გზა და შენ, მცოდნემ და გონიერმა, რატომ დააგდე მადლისა და სიკეთის გზაო. ვეზირმა ამ საყვედურზე ასე უპასუხა: ფადიშაჰის მსახურებმა სიცოცხლე შესწირეს ისლამის მალიარებელი სახელმწიფოს ბედნიერებას და წარჩინებულებისა და დიდებულებისათვის ხოცვა-ჟლეტა გამართეს. ეს სასიკეთო მდგომარეობა სამარცხვინო არ არის და იმედი გვაქვს თქვენი უმაღლესობისათვის განრისხების მიზეზი არ უნდა იყოსო. შაჰს თითქოს მოეწონა მისი პასუხი. რადგანაც იგი შარიათის მსახური იყო, თითქოს აპატია და მაშინვე მისცა იმ მეჯლისიდან წასვლის დასტური. დატყვევებული ულემების⁸⁸ შესახებ კი თქვა, რომ ყიზილბაშთა ტომთაგან ერთი კაცის სიკვდილი 70 ქაფირის სიკვდილის ტოლია და თქვენ ხართ ფეთვას⁸⁹ ნებართვის მიმცემიო. ეს უთხრა და ვეზირს სასქესო ორგანოები გაუპო, ფაშვი გადმოუყარა და ძლიერი ტანჯვით მოკლა...

ტ. 1. გვ. 385—387

შაჰის მიერ შირვანის დაპყრობა

ჰასან ბეი-ზადეს⁹⁰ გადმოცემის მიხედვით, შირვანის გამგებლად ხადიმ ჰასან ფაშას⁹¹ შემდეგ ქითაბჯი ომერ ფაშა იყო. ისიც გადაყენეს და ეს თანამდებობა ჭაყალე-ზადე სინან ფაშას⁹² შვილს — მაჰმუდ ფაშას — უწყალობეს. ალაჯა ათლუ ჰასან ფაშა⁹³, რომელ-

მაც. უნგრეთის ლაშქრობებში სიმკაცრითა და დიდი მამაცობით გაითქვა სახელი, გაბედული და გულადი ვაჟაკი იყო. მას არზრუმის ვილაიეთი ებოძა, მასზე უფრო ადრე იქ მუთესელიმად⁹⁴ გაიგზავნა მისი ცოლის ახლობელთაგან ფირი ჩაუშის შვილი — გუსტაფა ჩაუში, განსვენებული ქველმოქმედის უსქუბი დულგერ-ზადეს შთაბრძოლთაგანი, რომელიც საოცრად მამაცი იყო. იგი საქმის მცოდნე იყო, მაგრამ მან სიმკაცრე გამოიჩინა, ამიტომ არზრუმის ხალხმა, რომელიც ცნობილია თავისი მოურიდებლობით, ზემოხსენებულ მუთესელინს — საწყალ მუსტაფა ჩაუშს — ქვები დაუშინა და მისი ქონება იავარპყო. როდესაც იგი ქალაქიდან გააგდეს, ამ დროს ჰასან ფაშაც მოვიდა. ქალაქელი ბრბოები შეკავშირდნენ, ზემოაღნიშნული ქალაქში არ გააჩერეს, ბოლოს ზოგიერთი ნიზეზი წაუყენეს და თქვეს: არ დაეთანხმდებით, რომ იგი ჩვენს ქალაქში შემოვიდესო.

ჰასან ფაშამ ეს ვითარება რომ სტამბოლს აცნობა, მას შირვანის ეიალეთი ებოძა და პატროსანი ბრძანება გაეგზავნა. როდესაც უგი შირვანში მივიდა, ხელსაყრელი შემთხვევა მიეცა, მაჰმუდ ფაშას კი, რადგანაც იგი ვეზირის შვილი იყო, მთავრობა მომეტებულად პატრონობდა. ერთმა თვემ რომ გაიარა, ჰასან ფაშა გარდაიცვალა და შირვანის გამგებლის თანამდებობა კვლავ მაჰმუდ ფაშას ებოძა. ხმა გავრცელდა, ზემოხსენებულის გარდაცვალების მიზეზი იყო შხამი, რომელიც წვეულებაზე დააღვეინესო.

ამ დროს ყოზილბაშთა ლაშქარი შემახას⁹⁵ მოადგა და ალყის შემორტყმის შემდეგ დაიპყრო, შირვანსაც დაეუფლა. ძველ მკვობართაგან ყარაბახის მუღერისი⁹⁶ მეჰმედ ეფენდი გადმოგვეცემს, რომ როდესაც შაჰ აბასმა შირვანი დაიპყრო, სოფელ შეიხლუდ წოდებული სოფლის მოსახლეობა და კიდევ რამდენიმე სხვა სოფლის ყველა მცხოვრები, რადგანაც სუნიტები იყვნენ, ამოხოცა. ბავშვები და უძლურებიც სალენი კევრის ქვეშ ჩაყარა, რომელსაც ამ მხარეში აქავულს [?] ეძახიან. ყველას გადაატარეს კვერი და ასეთი ტანჯვით დახოცეს ისინი. მაჰმუდ ფაშას, როდესაც შემახაში იყო, ყიზილბაშებმა ალყა შემორტყეს, შემდეგ დაუძლურებულები უკან დაბრუნდნენ. მაჰმუდ ფაშამაც ამ ხელსაყრელი შემთხვევით ისარგებლა და რუმისკენ მოკურცხლა. ამას მოჰყვა შაჰ აბასის მოსვლა. იგი შემახას მპყრობელი გახდა.

როგორც ჰასან ბეი-ზადე წერს, როდესაც შაჰ აბასმა ერევანის ციხეს ალყა შემოარტყა, შერიფ მეჰმედ ფაშა იქიდან შეწყნარებული გამოვიდა, მაგრამ როდესაც შაჰის წინაშე წარსდგა, შაჰმა მას დასწამა არაკეთილშობილება, გაუტანლობა, ეჭვიანობა და შეუბრალებლად მოკლა. ალყის შემორტყმის დროს შაჰ აბასმა ყიზილბაშთა ლაშქრიდან მარბიელი ჯარით ამირგუნე ხანი⁹⁷ იმ [ყარსის] მიდამოებისა და აღჯაყალას⁹⁸ დასაპყრობად გაგზავნა. ამირგუნე ხანმა აღჯაყალას ალყა შემოარტყა და ძალით დაიპყრო, ის მიდამოები დააქცია და იავარპყო. მოსახლეობა მთლიანად გარეკა, ისპაჰანში გაგზავნა.

იმ ხანებში იმ მხარის ალაი ბეგი ქენანი ყარსის გამგებლის — ოსმან ალას [დავლებით] ყარსიდან გამოვიდა მოენეს დასაპყრად და ამირგუნეს ლაშქარს ნადავლად ჩაუვარდა. ამირგუნემ ხსენებული [ქენან ბეგი] შაჰს გაუგზავნა. ქენანი თავრიზის უწინდელი თოფჩი-ბაშის⁹⁹ მიერ ჩამოსხმულ ზარბაზანში ჩასვეს, ზარბაზანი ერევნის მიმართულებით გაისროლეს და ქენანი ნაფლეთებად აქციეს.

შემდეგ, როდესაც ერევანს იღებდა, შაჰმა ოსმალებს კვლავ ამანი მისცა. მათი სურსათ-სანოვაგე და ქარავნები მიისაკუთრა და ყარსში გაგზავნა, ერევნის ზღუდეები დაანგრია და მიწასთან გაასწორა. ერევნის ვილაიეთი ამირგუნეს მისცა. ამის შემდეგ თვითონ აიყარა და ლაშქარი ყარსისკენ დაძრა, ყარსს ალყა შემოარტყა. ყარსის ჯარისა და ერევნიდან გამოსულ ოსმალთა რიცხვი 400 შეადგენდა, მათი უმეტესობა დაჭრილი იყო. რადგანაც ირანელებთან ბრძოლას შეჩვეული იყვნენ, ისინი კვლავ გამოდიოდნენ და ომობდნენ. გზასადენილმა შაჰმა მათ აცნობა: როდესაც ყარსსაც ავიღებ, არც ერთ თქვენგანს აღარ შევიწყალებო. ეს თქვა და ბოლოს ყარსიც დაიპყრო.

არზრუმის ბეგლარ-ბეგმა ქოსეჯ სეფერ ფაშამ¹⁰⁰ უმწეო მუსლიმანებისადმი მზრუნველობა გამოიჩინა და ისინი საჭურვლითა და პროვიანტით მოამარაგა. ამ დროს ყიზილბაშებმა ვანიზრახეს ახალციხეზე თავდასხმა. ახალციხის გამგებელი კარა კაშ ფაშა¹⁰¹ იქ იყო. ღმერთმა იგი გადაარჩინა და დაიცვა. ახალციხის მიდამოებში ციხის ასაღებად გაგზავნილი იყო 300 ირანელი, რომლებიც ერთ უზარმაზარ ფუნდუქში ჩასახლდნენ, სომეხი რეაიას ქალები მოათ-

რიეს და მათი ხელყოფით იყვნენ დაკავებულნი. ამის შესახებ სომხებმა არზრუმის ბეგლარ-ბეგს სეფერ ფაშას აცნობეს. სეფერ ფაშა ერევნიდან წამოსული თოფებით შეიარაღებული რაზმით ფუნდუკს თავს დაესხა. მათ ფუნდუკი სახურავიდან გახვრიტეს და შიგნით შევიდნენ, მთლიანად ამოხოცეს მთვრალი ყიზილბაშები, რომელთა თავები დედაქალაქში გაგზავნეს.

ზემოაღნიშნული სეფერ ფაშა, კარა კაშ ფაშა ' და ჯაყალეზადე ამ შეტაკებაში წამებით დაიხოცნენ. როგორც „ფეზლექეშია“¹⁰² აღნიშნული, შაჰმა ერევანზე გამარჯვების შემდეგ შერიფ ფაშას პატივი სცა და იმამ რიზას თანამდებობა მისცა. ზემოხსენებულმა თავისი სიცოცხლის დარჩენილი ნაწილი მეშქედში¹⁰³ გაატარა. შაჰმა დანარჩენ ალყაშემორტყმულებს თავისუფლება მიანიჭა და უთხრა, ვისაც გსურთ, ჩემი მსახური იყავითო. ისინი თავისი ხალხით ხიზირ ფაშას შვილის — მეჰმედ ფაშას ამაღას შეუერთდნენ. 300—400-მდე ოჯახი ყარსში გაგზავნა. ამ დროისათვის არზრუმის ბეგლარ-ბეგისა და სარდლის საათჩი ჰასან ფაშას სიცოცხლის დღეებიც მიიწურა, მისი გარდაცვალების შემდეგ ჯარი დაიფანტა და საქმის დაწყება მომავალი წლისთვის გადაიდო.

ტ. 1, გვ. 388—390

ა თ ა ს ც ა მ ე ტ ი წ ლ ი ს¹⁰⁴ ა მ ბ ე ბ ი

დაწვრილებითი ამაგიი სინან ფაშას ირანელთაზე
ბალაშჰრების შესახებ

მართებული მოსაზრების თანახმად, საჭირო იყო უბედური ყიზილბაშებისკენ ჯარის გაგზავნა. მხცოვანი ბეგლარ-ბეგი, უწინდელი ჯაყალეზადე სინან ფაშა, რომელიც აღრის¹⁰⁵ დაპყრობის შემდეგ მცირე ხანს დიდვეზირი იყო, შემდეგ — შამის¹⁰⁶ ვალი, ბოლოს — კაფუდანი¹⁰⁷, იმდენად გაკადნიერდა, რომ ჩვეულებად გაიხადა თავის ქებისას ეთქვა: მე ზღვისა და ხმელეთის მეზობლი ვარო. იგი ეწინააღმდეგებოდა თავის ხასიათს, ზღვაზე ბატონობას არ ცვლიდა ხმელეთზე ბატონობაზე.

განსვენებულ სულთან მურად ხანის¹⁰⁸ დროს ძღვევამოსილი სარდალი, სახელოვანი დიდვეზირი ოსმან ფაშა, რომელმაც ურ-

წმუნოებს თავრიზი ხელიდან გამოჰგლიჯა და უკან ბრუნდებოდა, გარდაიცვალა. როგორც კი მის ადგილზე ზემოხსენებული სინან ფაშა დაინიშნა, მან უკან დადევნებულ ყიზილბაშთა ლაშქარს კარგად დაამახსოვრა თავი. მათი დახოცვით კარგი საქმე გაკეთდაო, — თქვა მან. რადგანაც დიდევზირმა ალი ფაშამ იგი სარდლად დანიშნა, აღმოსავლეთში ლაშქრობის მთავარსარდლობაც მას ებოძა.

გასული წლის ზილ-ჰიჯეს მეთექვსმეტე დღეს¹⁰⁹ უსჭუღარი¹⁰¹ გადალახეს, მუჰარემის მეჩვიდმეტე დღეს¹¹¹ აიყარნენ, სილაჰ-დარი¹¹² და მთლიანად მარცხენა ფრთის რაზმები, იანიჩართა ქეთხუდა¹¹³, სამსუნჯიები¹¹⁴ ანატოლიის ლაშქრით აღმოსავლეთისაკენ დაიძრნენ. როდესაც იზმიტში¹¹⁵ მივიდნენ, მარჯვენა ფრთის ბოლუქების¹¹⁶ ხალხმა მოითხოვა: ჩვენ დაგვევალა რუმელიაში ლაშქრობა. ანატოლიაში რომ ვიყოთ სალაშქროდ, ულუფა მოგვეცემა თუ არაო. მათ უპასუხეს: ანატოლიის მთელი კაფუ კულუ [სახელმწიფო ლაშქარი] აღმოსავლეთის ლაშქრობაში თუ წავა, ულუფა გაიცემა, რადგან ასეა ბრძანებაო. ალთი ბოლუქის ალაები¹¹⁷ დაინიშნენ.

ზემოხსენებული ფაშა [სინან ფაშა] მგზავრობის დროს შეხვედრილ ყაჩაღებს გაუსწორდა. როდესაც ლაშქარი არზრუმის საზღვარს მიუახლოვდა, დელი ჰასანის¹¹⁸ უწინდელი თანამებრძოლი კარა კაშ აჰმედი ქვეშევრდომებით მომნანიებელი სარდლის ადგილსამყოფელში მივიდა. როცა მან ჩადენილი ცოდვები მოინანია, ფაშამ მისი თხოვნა შეიწყნარა, ჩილდირის ბეგლარ-ბეგის თანადებობა უბოძა, რჩევა-დარიგება მისცა და გააფრთხილა, რომ თავისი ქვეშევრდომებით ლაშქრის ავანგარდში ყოფილიყო. ამის შემდეგ, რადგანაც ზემოხსენებულმა ასეთ მოწყალებას მიიღწია, ყაჩაღთა ნაწილებიდან ბევრი მოვიდა და პირობა მისცა, რომ ფადიშაჰისთვის სიცოცხლეს არ დავიშურებთო. მათ მიიღეს რამდენიმე დღეს გაჩერების ნებართვა მოსამზადებლად და მანძილის სწრაფად გასავლელად.

სასახლის მსახურთუხუცესობიდან აღზევებულმა მეტად მამაცმა და გულადმა, მხედრობაში ტოლდაუდებელმა, ქოსე სეფერმა ზღვარდაუდებელი საქმიანობით ამ ნარევი ხალხისაგან თავზეხელაღებული მეომრები შეკრიბა და ფადიშაჰს დიდი სამსახური გაუწია. იგი, როცა არზრუმის ბეგლარ-ბეგი იყო, 3—4 ათასი შეიარაღებული კაცით შეხვდა მტერს და დიდი ჭიდილი, ხოცვა-ჟლეტა გამართა.

როდესაც ქოსე სეფერი თავისი დიდი ლაშქრით ფასიანის ველს მოადგა, ვანის ბეგლარ-ბეგი და ძველთაგანვე ყიზილბაშებთან

რამდენიმე თავგადასავლის მქონე მამაცი აჰმედ ფაშა 3—4 ათასამდე კაცით მოვიდნენ, მათ შეუერთდნენ და ლაშქარი გააძლიერეს. ისინი ზემოხსენებული წლის ჯუმად ალ-ახირის მე-15 დღეს¹¹⁹, ყარსის მიდამოებში მოსკლის შემდეგ, მეწინავედ დანიშნულ კარა კაშ აჰმედთან შესაერთებლად ათი დღით შეიკრიბნენ. ამასობაში შაჰ აბასი ერევნისა და აღჯაყალას მიდამოებში დიდი მუქარით დაბანაკდა. ის [სეფერ ფაშა], როდესაც ცნობა მიიღო შაჰ აბასის ამხედრების შესახებ, სარდალთან მივიდა და უთხრა: გზადანებული შაჰი ურჯულოების მცირე ნაწილით კიდევ გაემგზავრა ზემოხსენებულ ადგილას. თქვენ ლაშქრით ნელ-ნელა წამოდით, მე რამდენიმე რაზმი მომეცით, რათა ჰენებით გავემართო და, ღწერთმა ქნას, იმეღია, ხელებაწეული შაჰი შენთან მოვიყვანო. ყოველთვის ასე იქადნებოდა, მაგრამ ვერ ასრულებდა. კარა კაშის მოსვლამდე არ ამოქმედდა სარდალი, ხოლო როდესაც კარა კაში მოვიდა, მკაცრი ზამთრის სუსხი იყო, ამიტომ სეფერ ფაშას აზრს ანგარიში არ გაუწიეს. ასეთი დაყოვნებით ხელსაყრელი შემთხვევის დაკარგვამ, მოწინააღმდეგისაგან დაშორებამ და უზრუნველობამ ბტრის მხარე გააძლიერა.

რადგანაც დრო ცოტა იყო, გზადანებულ შაჰს უკან დაედევნენ და წერილები გაუგზავნეს. როდესაც მიეწივნენ, გასაჩერებლად უკვე ძალ-ღონე არ შესწევდათ. როცა ჯარი ნახიჩევანში მოვიდა, ურჯულოების შაჰმა თავრიზი დასვენების ადგილად გაიხადა. მან დასახლებული პუნქტებისა და სოფლების მოსახლეობა გარეკა და ქვეყანა მოუხვნელ-დაუთესველი დარჩა, გაჭირვებამ და მოუსავლიანობამ უმაღლეს დონეს მიაღწია.

ზემოხსენებული სარდლის შვილმა მაჰმუდ ფაშამ, რომელიც შირვანის ბეგლარ-ბეგი იყო, იმ მხარეში [ირანისკენ] წასვლა განიზრახა. ლაშქრის წარჩინებულები სარდლის წინაშე წარდგნენ და უთხრეს; თუ ზღვაზე იბრძოლებ, დედაშენის სანახავად წახვალ, თუ ხმელეთზე იბრძოლებ შვილთან წახვალ, შაჰი არ გაჩერდება, გაიქცევა, ჩვენ დიდი ჯარით მისი უკან დადევნებით ამაოდ მოვიქანცებითო. უფრო გვიან რომ წავიდეთ, თავრიზისთვის ალყის შემორტყმა არაერთარ სარგებლობას არ მოგვიტანს, რადგანაც კასიმის დღე¹²⁰ მოახლოებულიაო. გამოზამთრებასთან ერთად კატეგორიულად მოითხოვეს რუმისკენ¹²¹ დაბრუნება. სარდალი შეძლებისდაგვარად შეეცადა შეემსუბუქებინა მათი მოთხოვნა და თქვა: ამ ლაშქრის დაფანტვა გონივრული და ვითარების შესაფერისი არ არის. დაბნეული შაჰი ჩვენ მიერ დაჭრილი ნადირია. მისი ამ ზამ-

თარში ხელთ ჩაგდება პატარა საქმეა. რუმის ნაცვლად სჯობია წავიდეთ განჯასა და ყარაბაზში, რომლებიც ხვავიანია, და იქ გამოვიზამთროთო, მაგრამ მის სიტყვებს ყური არ ათხოვეს, კარავი აშალეს და აჯი სუ ბაშიდან თავრიზის მხარეს დაბრუნდნენ. მან კი მდ. არაქსი გადალახა და შირვანში აუცილებელ წასვლას თავი აარიდა. თავრიზის მიმართულებით რამდენიმე მანძილი¹²² გაიარა, შაჰი კი ერთი მანძილით წინ მიდიოდა. ამ დროს სეფერ ფაშამ, სივასის ბეგლარ-ბეგმა აჰმედ ფაშამ და ალაჯა ათლი ჰასან ფაშამ თავდასხმის ნება ითხოვეს, მაგრამ არ დათანხმდნენ. როდესაც მათ ვანის ციხეს მიაღწიეს, ლაშქრის ყოველ ნაწილს გამოსაზამთრებელი ადგილი დაუნიშნეს და ვანში დარჩენის თადარიგს შეუდგნენ.

ტ. 1, გვ. 393—396

სარდლის დაბანაკება ვანის საზამთრო სადგომში და შაჰის
მიერ ალყის შემორტყვა

გამოცდილი უხუცესები ამბობდნენ: როდესაც ჯარს გაჩერების ნებართვა მიეცემა, მიზანშეწონილია, რომ საზღვარზე კი არ გაჩერდნენ, არამედ ოსმალეთის სახელმწიფოში — ალეპოში ან ამიდში გადაიზამთრონ. საზღვარზე დარჩენილი უჯარო სარდალი უხელო და უფეხო სარდალს ჰგავს, ამიტომ აქამდე არ მომხდარა, რომ რომელიმე მთავარსარდალს საზღვარზე გამოეზამთროსო. მაგრამ რადგანაც ზემოხსენებული სარდალი ჯიუტი კაცი იყო, არ დათანხმდა და ქალაქ ვანში შევიდა. ვანის ვილაიეთი აჰმედ ფაშას მისცა. რამდენადაც ზემოხსენებულის [აჰმედ ფაშას] ჯანმრთელობა კარგი არ იყო, სარდალმა თავისი მთავარი მკურნალი გაუგზავნა. მკურნალმა თავისი საქმე რამდენიმე დღეში დაამთავრა [სიცოცხლეს გამოასალმა აჰმედ ფაშა]. სარდალმა მისი ადგილი ზინჯირ კირან ალი ფაშას მისცა. მან ქურთისტანის ბეგებისადმი გულითადობა გამოიჩინა და თითოეული მათგანი გასართობად ნადიმზე მიიწვია ვანის ვილაიეთში, სადაც თავისი ჯამაათი წესრიგში მოიყვანა.

ურწმუნოთა შაჰმა, ეს ამბავი რომ გაიგო, ეშმაკების ურიცხვი ლაშქარი შეკრიბა, ურწმუნოთა ბრბოდან ალაჰ ვერდი ხანი¹²³ წინამძღოლად დააყენა, თვითონ კი ვანის მხარეს გაემართა. ჰენებით წავიდა და მოულოდნელად გამოჩნდა. საქმის ვაკეთების იმედით

ლამის წყვედიადში ველს მიაღწია და იქ დაბანაკდა ისეთ ადგილას, სადაც ზარბაზანი ვერ მისწვდებოდა.

ზემოხსენებული საარდალმა დილით, როცა მისთვის ყველაფერი ცხადი შეიქნა, ქურთების ლაშქარს და მასთან მყოფ მცირე რაზმელებს სარდლად დაუნიშნა რაზიე კადირ-ზადე მუსტაფა ფაშა. ისინი გამოვიდნენ და მცირე ქალებით შეეგნენ მტერს, მაგრამ რადგანაც ურწმუნოთა ჯგუფი მათზე ორჯერ მეტი იყო, ამიტომ შერიგება უფრო ხელსაყრელად ჩათვალეს და კვლავ ციხეში შევიდნენ. აქ ხანდან ალა თავისი ორი შვილით ყიზილბაშებს ტყვედ ჩაუვარდა.

●●●

ტ. 1, გვ. 396—397

სარდლის გამგზავრება არზრუმისაკენ და შაჰის დაბრუნება

სარდალი ნანობდა ვანში დარჩენას, მაგრამ ნათქვამია, საქმე რომ მოხდებდა, მერე მასზე ფიქრი უსარგებლოაო. ამიტომ მოიფიქრა და გადაწყვიტა როგორმე ციხიდან გამოსვლა და არზრუმისკენ წასვლა, ხოლო შემდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება. დაეთარდარობისა და ბეგლარ-ბეგობის სამსახურიდან გადამდგარი შემსი ფაშა ვეზირის რანგით ხელმეორედ, თავის ადგილზე დანიშნა. ის ვანის ზღვაში²⁴ გემში ჩაჯდა და ადილჯევაზის ციხისაკენ²⁵ წავიდა, მაგრამ იქ გაჩერება არ მიიჩნია ხელსაყრელად, ხსენებული ლივის ბეგის, ემირ შაჰ ბეგისა და სხვა ციხეების მცველების ცხენები აიყვანა და სასწრაფოდ ჰასან კალესა²⁶ და არზრუმისკენ გაემართა. ხსენებულ მხარეს რომ მიუახლოვდა, არზრუმის ბეგლარ-ბეგი ქოსა სეფერ ფაშა შემოეგება და რახთით, აქლემებითა და სხვა ნივთებით დაასაჩუქრა.

შაჰმა შეიტყო, რომ სარდალი სხვა მიმართულებით წავიდა; ამიტომ, რადგანაც ვანისთვის ალყის შემორტყმა უაზრობა იყო, 40 დღემდე გაჩერდა, შემდეგი კი თავრიზისა და ნახიჩევანისკენ გაემართა. გზაში ოსმალთა ციხეებიდან მაქუს ციხისკენ წავიდა და ალყა შემოარტყა, თუმცა ყოველი ღონე იხმარა, მაგრამ ვერაფერი გააწყო.

უფრო ადრე, როდესაც ჯაყალე-ზადეს ირანელებთან ლაშქრობა დაეწავა, კაფუდანის თანამდებობა ჯაფარ ფაშას ებოძა. 60 კატარლით იგი ხმელთაშუა ზღვაზე გავიდა. ზოგიერთ ისტორიაში

აღნიშნულია, რომ კია ფაშა-ზადე მუსტაფა ფაშა კაფუდანის კაი-
მაშაკამი იყო.

ტ. 1, გვ. 397—398

ა თ ა ს თ ო ო თ ხ მ ე ტ ი წ ლ ი ს²⁷ ა მ გ ე მ ბ ი

ჯაყალე-ზადეს ამბავი ირანულთა საზღვარზე

გასულ წელს აღმოსავლეთის მხარის სარდალმა ჯაყალე-ზადე სინან ფაშამ ვანის ძნელბედობა დროულად მიღებული ღონისძიებებით თავიდან აიცილა, ამ წელს არზრუმში კვლავ აღიმართა ძლევამოსილების დროშა. ჰასან კალეში ყოფნისას მან თავისი შვილი მაჰმუდ ფაშა შირვანიდან გადმოიყვანა და დიარბექირი უბოძა, ხოლო შირვანი ჰუსეინ ფაშას შვილს — აჰმედს მისცა.

სინან ფაშამ, როდესაც გაიგო თავრიზის მიდამოებში ყიზილბაშთა შეკრების ამბავი, ჯარი დაძრა და ზემოხსენებული წლის რეზი ულ-ახირის 21-ე დღეს¹²⁶ სალმასის მიდამოებში მივიდა, ხოლო გზადაბნეული შაჰი ხოიში¹²⁹ იმყოფებოდა. ორივე მხარის მეწინავე ლაშქარი ერთმანეთს შეება. ყიზილბაშები დამარცხდნენ და უკუიქცნენ. ზემოხსენებული თვის 24-ე დღეს¹³⁰ ოსმალები ჰამ-ლეს სახელწოდების ადგილას დაბანაკდნენ. იქ მოსული ურწმუნოთა ერთი რაზმი დამარცხდა და უკან გაბრუნდა.

ყიზილბაშებმა შიშთირი გაიარეს და თავრიზის ტბის ნაპირზე დაბანაკდნენ. მეორე დღეს შაჰმა თავისი ლაშქარი სამ რაზმად დაჰყო, თვითონ [შაჰი] იმ გორაკზე იდგა, საიდანაც ხსნის გზა ჩანდა. ამ დროს არზრუმის ვალიმ — ქოსა სეფერ ფაშამ განუსჯელად და [სათანადო] ღონისძიების მიუღებლად შეიერთა თავრიზის ბეგლარბეგი თექელი ფაშა, სივასის ვალი რაზიე-ზადე, ორი ძმა — აჰმედ ფაშა და ჰაიდარ ფაშა-ზადე ალი ფაშა და ყველა 16 ბეგლარ-ბეგის სახელით ოცზე მეტი სანჯაყ-ბეგი. მასთან მყოფმა თავნება და თავ-ზეხელალებულებმა სიმამაცე გამოიჩინეს და, მიუხედავად იმისა, რომ მათ სარდლისგან მიიღეს ცნობა იმის შესახებ, რომ არ აჩქარებულ იყვნენ და ძალიან წინ არ წასულიყვნენ, გაკადნიერდნენ და გამედიდურდნენ, უშიშრად ეკვეთნენ ალავერდი ხანის ჯარს. ბრძოლა შუადღიდან საღამომდე გაგრძელდა.

სეფერ ფაშა ბრძოლის ველზე მტერს ყოველი მიმართულებით ლომისა და ვეფხვის ძალით ებრძოდა და მოწინააღმდეგეს მიწასთან ასწორებდა. ყიზილბაშებმა მის თავდასხმას ვერ გაუძლეს და უკუიქცნენ. მათ თავი შეათარეს ზულფაქარ ხანის ჯარს. ზემოხსენებული სეფერ ფაშა მათაც შეება, საღამომდე იბრძოლეს. როდესაც გაირკვა, რომ ბრძოლა თანდათან ძლიერდებოდა და გვიანობამდე გასტანდა, ყიზილბაშებმა გადაწყვიტეს — ომის გადატანა ძნელია, დრო ცოტა რჩებაო — დაკრეს ფეხი და გზადაბნეული შაჰის ჯარისკენ გაიქცნენ, მასთან დაბანაკდნენ. მზის ჩასვლამდე ნახევარი საათი იყო დარჩენილი და ასეთ ვითარებაში ერთი ანდაზისა არ იყოს — არ მისდიო შენგან გაქცეულსო — უკუქცეულებს არ დაედევნენ, დაბრუნდნენ.

იმ დროს, როცა საჰირო იყო და დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჯარის შესვენებას, სეფერ ფაშამ მტერს დადევნებაში გადააქარბა, მეტიჩრობა გამოიჩინა, სარდალი და მთელი ეს მხედრები დატოვა და მთებს გაღმა, შორს წავიდა. მან უქკუობა გამოამჟღავნა და თავისი თავი მარტო დატოვა. როდესაც ყიზილბაშთა ლაშქარი დაიფანტა, შაჰი თავისი ხელქვეითებით მთაზე ავიდა. აქაც ვერ გაჩერდა და შეშინებული გასაჩერებელი მანძილის [კონაკის] ნახევარზე — ერთ გორაკზე დაბანაკდა.

ამ დროს ყიზილბაშთა ლაშქარმა შაჰის ჯარს დახმარება აღმოუჩინა. როდესაც შაჰს მოახსენეს სარდლის ბანაკი ცარიელიაო, შაჰი უკან დაბრუნდა და ბანაკს თავს დაესხა. სარდლის სამსახურისათვის მზადმყოფი იანიჩრები, სილაჰდარები და სხვ. ამ ძალებს დაუხვდნენ, ბრძოლა გაუმართეს და უკან გააბრუნეს. მზის ჩასვლამდე იბრძოდნენ. დამწუხრებული, გულდამწვარი ყიზილბაშები დაუძლურდნენ. მას შემდეგ რაც ბევრი მათგანი დაჭრეს და დახოცეს, უკანდაბრუნებულნი სეფერ ფაშას რაზმებს შეხვდნენ. რადგანაც ეს ზემოხსენებულები [ოსმალები] ბრძოლიდან მცირერიცხოვანი და დაქანცულნი ბრუნდებოდნენ, ყიზილბაშთა ლაშქარი კი დასვენებული და მრავალრიცხოვანი იყო, ამიტომ წინააღმდეგობის გაწევა შეუძლებელი შეიქმნა და ერთი რაზმი შიშთირისკენ გაიქცა. გაქცეულებმა: თქველი ფაშამ, ჯელალი კარა კაშ ფაშამ, კაჩარ მეჰმედ ფაშამ თავიანთი ქვეშევრდომებით ყიზილბაშთა ჯარი გაარღვიეს და [ოსმალთა] ბანაკში მისვლით თავი გადაიჩინეს. დანარჩენებმა მოწამეობრივ სიკვდილამდე იბრძოლეს. ქოსა სეფერ ფაშამ მანამდე იბრძოლა, სანამ რაიმე საომარი იარაღი ექნებოდა ხელთ. ბოლოს დაიჭრა. როდესაც მისი ცხენიც დაჭრეს, ყიზილბა-

შებმა შეიპყრეს და სხვა დაპყრილებთან ერთად შაჰს მიჰგვარეს. შაჰმა ზოგი დახოცა, ზოგი შეიწყნარა.

ცოცხალ-მკვდარი სეფერ ფაშა შაჰის წინაშე წარდგა. შაჰმა უთხრა: თუ დამმორჩილები, ჩემს სარწმუნოებას მიიღებ და მამაცი ვაჟკაცი გახდები, მაშინ დაგიცავო, მან უპასუხა: შენ და შენს სარწმუნოებაში მყოფ ურჯულოებს ათასი წყევლა-კრულვაო. როდესაც მას კრილობებს უხვევდნენ, შესახვევი მოიხსნა, მიწაზე დაანარცხა და თქვა: ნაძრახ სიცოცხლეს წამებით სიკვდილი მირჩვენიაო და სალანძღავი სიტყვებით მიმართა შაჰს. ყიზილბაში გარეწრები მიცვივდნენ და სარწმუნოებისათვის წამებით მოკლეს. თურმე სარდალს [ადრე] ამისთვის [სეფერ ფაშასთვის] რამდენჯერმე შეუთვლია: თქვენ რომ ბეგლარ-ბეგი ხართ, გაფრთხილდით და თქვენს პოზიციებზე იყავით, ოსმალთა წესის მიხედვით შეამქიდროვეთ თქვენი რიგებიო. დაქინებით აფრთხილებდა მათ, მაგრამ სეფერ ფაშამ, თვითონ მამაცმა და გაბედულმა მებრძოლმა, ნასთან მყოფმა კარა კაშმა და ჯელაღილთა¹³¹ და თავზეხელაღებულითა ერთმა უშიშართა ჯგუფმა ამ სიტყვებს ყური არ ათხოვეს, თავდაუზოგავად მტერს დაედევნენ. სამართლიანმა ალაჰმა ასე იწინააღმდეგა. ეს უცნაური ომი უზენაესი უფლის იღუმელი განგების გამო იყო. ამ ბრძოლის ველზე დახოცილი რაზმების უმეტესობა თავზე ხელაღებული მოჯანყეები იყვნენ [მათზეა ნათქვამი ანდაზა: „შეიქრნენ ქვეყანაში და გაბატონდნენ“]. ნაწვდილი ჯარისკაცებიდან ამ ომში ცოტა იყო წამებით დახოცილი. მთელი ლაშქარი მშვიდობით გადაჩა. ამ თავზეხელაღებულითა ტომების უწინდელ დანაშაულობათა მისაგებელი იყო სასჯელი ღვთისგან. სარწმუნოებისათვის მოწამეობრივი სიკვდილით [„ცოდვები ხმლით განაბანებიან“] ისინი წყაროზე განიბანენ და ცოდვებიც მიუტევეს.

სადამოს ორსავე მხარეს დასვენების შესაძლებლობა მიეცა. ყიზილბაშები დაბრუნდნენ და თავიანთი შაჰის სამებნელად წავიდნენ. სარდალი თავის ადგილზე დარჩა. ღამე ქურთისტანის ბეგები და წარჩინებულები სარდალთან მივიდნენ ბრძოლის შედეგების გასარკვევად. მაგრამ მათი შეხვედრა შეუძლებელი შეიქნა. მოსულეები უკან დაბრუნდნენ ასეთი პასუხით: ბედნიერების პატრონი [სარდალი] დაღლილია და შეუძლოდ არის. სარდალი გაქცეულაო — ასეთი მნიშვნელობა მისცა მათ პასუხს ზოგიერთმა მათგანმა. ქურთისტანის ხალხმა თავისი კარგები აშალა და გზას გაულ-

გა, კარა კაშმაც დატოვა თავისი კარავი, გადარჩენილა ნაწილიც მას უკან გაჰყვა. ვანის მხარეს გაემართნენ.

შემთხვევით აღებოს ბეგლარ-ბეგი ჯან ფოლად-ზადე ჰუსეინ ფაშა ბრძოლის დაწყებამდე ერთი დღით ადრე პოზიციის ახლოს ნახევარ გადასარბენზე დაბანაკდა და ბრძოლის ადგილზე სწრაფად მისვლას აყოვნებდა. გარდა ამისა, მას უთხრეს, რომ სარდალი დამარცხდაო. მიღებული არასწორი ცნობა მათ სიმართლედ მიიჩნიეს და უკუიქცნენ. შემდეგ, როდესაც დარწმუნდნენ ამ ცნობის სიყალბეში, კვლავ დაბრუნდნენ და ბანაკისკენ გაემართნენ. იმის შიშით, ადგილობრივმა ქურთმა ყაჩაღებმა უკან დაბრუნებულ ისლამის ლაშქარს ზიანი არ მიაყენონო, ხეობაში მდებარე გამაგრებულ ადგილას დაბანაკდნენ. მოსული ლაშქარიც შემოიერთეს, მშვიდობით აიყარნენ და პირდაპირ ვანისკენ დაიძრნენ.

ამ ამბის შემდეგ ოსმალთა სარდალმა ბანაკში დარჩენილი ლაშქარი შემოიკრიბა და მათი გულები მოინადირა. მან რაზმები დააწყყო, ბანაკი განაპირას გადასწია. გაიხედეს მტრის მხარეს და დაინახეს, რომ იქ არაფერ ჩანდა. დაინტერესდნენ, ასეთ დროს თითოეული მათგანი რას აკეთებსო. ისინი გაოცებულები იყვნენ მტრის უმოძრაობით. ამ დროს ვანის ბეგლარ-ბეგმა კაჩარ ფაშამ და მისმა ხელქვეითებმა მოქმედებისათვის საომარი იარაღები აიღეს. კაჩარ ფაშამ თქვა: რას დგახართ ყიზილბაში მოვიდა და ზარბაზნები წაიღო. ამის შემდეგ აქეთ-იქით დაიფანტნენ, ერთმანეთს აღარ უცდიდნენ. სარდლის ორი ათასამდე ერთგული კაფუ კულუს ჯარი დაიფანტა. სარდალმა ქვეითები აქლემებზე შესვა, მთელი ხაზინა, კარავი და ზარბაზნები ადგილზე დატოვა. რადგანაც იმ რაიონში ამის შემდეგ გაჩერება მიზანშეწონილი არ იყო, ამიტომ ვანის მხრისკენ გაემართნენ. ამ მხარეში ირანის შაჰის შიშით შეიძლება ოსმალებმა ვერაგობა ჩაიდინესო და ორი დღე ეძებეს დამნაშავენი. ამის შემდეგ, როგორც კი გაიგეს ოსმალთა სარდლის ვანში გამგზავრების ამბავი, აიყარნენ და თავიანთ ნაბანაკარზე მოვიდნენ, სადაც ისინი უიძვილობამ მოიცვა და ზარალის მეტი ვერაფერი ნახეს.

ვანში მოსულ სარდალ სინან ფაშას შეეგება ჯანფოლად-ზადე ჰუსეინ ფაშა, რომელმაც ჯარის მშვიდობიანად გამოყვანა სასარგებლო სამსახურად მიიჩნია და დაყოვნებისათვის ბოდიში მოიხადა. მაგრამ სარდალი ისე იყო გაცეცხლებული, რომ ნიაღვარივით მომსკდარმა ცრემლებმაც ვერ ჩააქრო მისი გაბრაზება. შემდეგ უსაყვედურა: რა იყო მიზეზი, რომ არ მოხვედი და სამსახური არ გამი-

წიერ და იგი მსხვერპლად ანაცვალა თავის ღვარძლსა და ბოროტებას — თავი გააგდებინა. გადმოგვეცემენ, რომ როდესაც ჯანფოლად-ზადემ განიზრახა სარდალთან შეხვედრა, მან დაინახა, რომ ვარსკვლავები მას კეთილ ბედს არ უწინასწარმეტყველებდნენ. იგი დახელოვნებული მკითხავი იყო, ვარსკვლავებით მკითხაობდა. კეთილის მსურველებმა მას დაუშალეს წასვლა, იმ გველეშაპთან განრისხების ჟამს შეხვედრით აშინებდნენ. მან მაინც ამაყად განაცხადა: როცა მე მიინავს, ჯაყალე ოლლის აზრადაც არ მოუვა გაბედოს და გამაღვიძოსო. სარდალთან ასეთი ამპარტაენული პასუხით რომ მივიდა, ამიტომაც გაემგზავრა იმ ქვეყნად.

ჯანფოლად-ზადეს მკვლელობის შემდეგ აჯანყებული ყაჩაღები გაძლიერდნენ. 30000-მდე ხელქვეითი ალეპოში დაბრუნდა. მისი ძმა ალი ბეგი და ხიდირ ბეგი მათთან მივიდნენ და ჰუსეინ ფაშას სიკვდილისათვის შურისძიების მოთხოვნით ქვეყანა იავარპყვეს. ეს ბოროტმოქმედება მურად ფაშამ აღკვეთა. ეს საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს.

შემდეგ სარდალი ვანიდან აიყარა და ზემოხსენებული წლის რეჟების 21-ე დღეს¹³² დიარბექირში მივიდა, მაგრამ მომხდარი უბედურების გამო შიშმა და მწუხარებამ შეიპყრო, ციებ-ცხელება დაემართა და გარდაიცვალა.

ვინ იცის რამდენი უბედურების მიზეზი გახდა განსვენებულის ხსაიათი. მან სინან ფაშა-ზადესთვის შამის¹³³ გადაცემის შემდეგ [იგივე მხარე] ოსმან ფაშას უბოძა, ხოლო ალეპოს ვალი ნასუპ ფაშა მოხსნა და ქილისის ოჯაქლიქი¹³⁴ ჯანფოლად-ზადეს უფროს შვილს — ჰუსეინ ფაშას გარკვეული პირობით — ილთიზამის სახით¹³⁵ უბოძა. როდესაც ზემოხსენებული ალეპოში მივიდა, რადგანაც ნასუპ ფაშამ სტამბოლიდან წარადგინა გადაწყვეტილება, ორივე მხრიდან ატყდა ხოცვა-ჟლეტა და მრავალი ხალხი დაიხოცა. ბოლოს ჰუსეინ ფაშამ, სარდლის ბრძანების თანახმად, ეიალეთი დაიპყრო.

რადგანაც ნასუპ ფაშა მირ შერიფის სიძე იყო და ქურთ ემირებს შორის მომხრეები ჰყავდა, მისი სასოწარკვეთილება ქურთ ემირებსაც გადაედო. ისინი სარდალს ზიზით უყურებდნენ. ასეთი განწყობილებით წავიდნენ სალაშქროდ და ამიტომ იჩინა თავი აღნიშნულმა საშინელმა მდგომარეობამ.

თავრიზის ლაშქრობაში მურად ფაშას სარდლობა

როდესაც მალაღირსეულმა სარდალმა აღმოსავლეთისაკენ გამგზავრების განზრახვით ლაშქრობისათვის სამხედრო საქურელის, სამოსლისა და სხვათა თადარიგი დაიჭირა, გურჯი მეჰმედ ფაშა კვლავ კაიმამაკამად დარჩა. მურად ფაშა საფარის მეხუთე დღეს¹³⁷ თავისი ძლევამოსილი ჯარით უსქუდარზე გადავიდა. როდესაც გამოვიდა ბრძანება იმის შესახებ, რომ დიდი სისწრაფით გამგზავრონ სალაშქროდ, ახალმთვარიანობის რეზი ულ-ევეელს¹³⁸ უსქუდარიდან აიყარნენ და გადაკვეთეს გადასარბენები. როდესაც ირანის საზღვრებს მიაღწიეს, მათდამი სამსახურში ჩაყენებული ბეგლარ-ბეგები მოვიდნენ და ურიცხვი ჯარი შეგროვდა.

როგორც კი გაიკვია, რომ გზადბნეული შაჰი თავრიზის მიდამოებში იმყოფებაო, ამასთან, სუსხიანი ზამთარიც მოახლოებულ იყო, არ გაჩერდნენ და სასწრაფოდ თავრიზის სანახებს მიაშურეს. მოსახლეობამ გაათავისუფლა დანგრეული და დაცარიელებული ქალაქი. რაც დარჩა, ისიც ისლამის ლაშქარმა დაწვა და დაანგრია. შაჰი იმ [თავრიზის სანახებში] ველებზე მივიდა. რაკი ისინი წინააღმდეგობის გაწევას ელოდნენ, თავრიზის სანახებში არსებული სერჰაბის მთის კოშკზე ზევით და ქვევით მოძრაობა მოეჩვენათ.

ბრძოლის ველი რომ გამოჩნდა, უბედურების გზაზე ბედნიერება დაესახათ. ერთხანს იმ მხარეს დაყოვნდნენ. მათ სიცოცხლის ნიშანწყალი არ ეტყობოდათ სახეზე. ზამთარიც დადგა. რადგანაც ლაშქრისათვის შესვენება შეუძლებელი შეიქმნა, ამიტომ იმ განწირულთა [ყიზილბაშთა] საქმე მომავალი წლისთვის გადაიდო. ქვეყნის განადგურების შემდეგ [ოსმალები] დაბრუნდნენ, სარდალი და კაფუ კულუს ჯარი დიარბექირში გაჩერდნენ.

ამ ლაშქრობის დროს სარდალმა შაჰს გაუგზავნა წერილი. პასუხი მოვიდა. ოფიციალური შესავლის შემდეგ წერილში შაჰი წინათ, შაჰ ისმაილ მეორის¹³⁹ დროს, დარღვეულ პირობას ახსენებდა და წერდა: იმდენად დიდი დრო არ იყო გასული, რომ პირობის დარღვევის გამომწვევი მიზეზი გაჩენილიყო. საზღვარზე მყოფმა თქვენმა მბრძანებლებმა ჩვენი ვაჭრების ქონებაზე გაუმაძღრობა გამოიჩინეს. ბევრი მათგანის დახოცვის გამო ბედნიერე-

•ბის ფადიშაჰის მხარეს [ოსმალეთს] რამდენჯერმე მოახსენეს და აცნობეს, მაგრამ ყურადღება არასოდეს არ მიაქციეს. სასულთნოს პატიოსნებამ ეს ვერ მოითმინა და ღმერთისგან ეს საქმე შეწყნარებულ იქნა. ქვეყანა, რომელიც ჩვენი მულქი მოურისია, ჩვენს სამფლობელოში შემოვიდა. თათართა ჯარით¹⁴⁰ გააპყდით. უწინ ისლამ გირეიმ¹⁴¹ და ღაზი გირეიმ შირვანის წინააღმდეგ ლაშქარი დაძრეს, მაგრამ ყიზილბაშებთან ბრძოლის დროს დამარცხდნენ და მათი ხანები ტყვედ ჩავარდნენ. თუ ისინი ახლაც კვლავ მოვლენ, ისევ დაისჯებიან. ჩვენთვის ცნობილია ოსმალეთის დინასტიის ფადიშაჰების ქონების ძალა და ლაშქრის სიმრავლე. მაგრამ ჩვენმა გმირებმა, ანღაზისა არ იყოს „იყვნენ ასნი, სძლიეს ათასს“, დახმარება ითხოვეს, თქვენი ჯარის სიმრავლის გამო არავითარ შფოთს არ განიცდიან.

განსვენებული სულთან სულეიმან ხანის¹⁴² აღმატებულების მიერ განსვენებული პაპაჩემის — შაჰ თაჰმასპისადმი¹⁴³ მიცემულ პირობის წიგნის თანახმად, საერთოდ თუ შეიძლება საზღვრის გადალახვა, მაშინ მე ბედნიერი ფადიშაჰის მონა ვარ. ვისაც მტრობაში ძალა არა აქვს, მეგობრობაში არ არის სანდო. ჩვენი მდგომარეობა ნათელია, ასე რომ, თქვენი თანხმობა თუ არ იქნება, განგების ფარდის მიღმა რაც არის ის შესრულდეს, და ამით გათავდეს.

ტ. II, გვ. 84—85

შეაღწევი სარდლის მუხალ ფაშას გაზაფხილი პასუხი

ოფიციალური მიმართვის შემდეგ თქვენ ვითქვამთ, რომ ჩვენ ვამაყოფთ თათრის ჯარით. თათარი ჩვენი ფადიშაჰის სხვა ჯარისკაცების მსგავსია. თუ მათი ხანები ტყვედ ჩავარდნენ, ძველი ტრადიციული ჩვეულება ამბობს: ერთხელ დამარცხებული ერთხელაც გაიმარჯვებო. თუ ბევრსაც დაატყვევებთ, ეს გარდა იმისა, რომ გააჭიანურებს საქმეს, სამარცხვინოცაა. ასე რომ, ეს ქვეყნები, სადაც ბედნიერი ფადიშაჰის ხობას კითხულობენ, თუ ამაზე ხელს აიღებენ და ბოდის მოიხდიან, მაშინ მეც ფადიშაჰის უმწეო მონა ვიქნები. იმედი მაქვს, რომ ჩემი სიტყვა გატარდება, თქვენს შორის ჩავდგები და ვეცდები მშვიდობიანობა ჩამოვაგდო.

მას შემდეგ, რაც უწინდებურად საზღვრები დადგინდება და დაზუსტდება, დავბრუნდები და წავალ. მაგრამ არავითარ შემთხვე-

ვაში ფადიშაჰის სამეუფო თანხმობა არ იქნება, რომ ქვეყნიერების სასახლის სახელით ვინმე მბრძანებლობდეს. ისლამის ლაშქარი რამდენიმე წელიწადს ამ მხარეში იზამთრებდა. როდესაც განგების მიერ წინასწარ განზრახული შესრულდება, ცხადია, მაღალი ალაჰის შემწეობით, შურისძიებას შეეცდებიან. უწინ შაჰისგან მურად ფაშასთან შემს ედ-დინ მეჰმედ ალა წერილით მოვიდა, მან რამდენიმე სიტყვა თქვა ზავის ჩამოგდების შესახებ. შემდეგ ზემოხსენებულს ჰაირ ედ-დინ ჩაუში გააყოლეს საპასუხო წერილით. ერთ წლამდე ელოდნენ და, რადგანაც პასუხი არ მოვიდა, სულთან მურად ხანის დროს დაპყრობილ არზრუმში ჯუმად ალ-ახირის 27-ე დღეს¹⁴⁴ ურიცხვი ჯარით გასათავისუფლებლად მოვიდნენ. ამასობაში ზემოხსენებულმა მეჰმედ ალამ და ჰაირ ედ-დინ ჩაუშიმ მოიტანეს წერალი, რომლის მიხედვით, ზავს პირობების დარღვევის მიზეზი იყო მოსახლურე პროვინციების მოსახლეობის ქონებასა და ვაჭრებზე თავდასხმები. ორივე მხარის მოლაპარაკება ურთიერთგაგებად მივიდა. იფიქრეს და გადაწყვიტეს: ყველაფერი ხომ ძველი სულთნების დროს მოხდა; რაც იყო, იყო, რაკი მშვიდობის დამყარების სურვილი არსებობს, ზავი დაიდოსო.

თუ სულთან მურად ხანის დროს დაპყრობილი ტერიტორიები იმ მხარეს [ირანის მხარეს] იქნება, ცხადია, „რაც იყო, იყოს“ პირობაზე ფადიშაჰი არასოდეს არ მოაწერს კმაყოფილებით ხელს. თუ სამშვიდობო ზავი დაიდება, ის ტერიტორიები, სადაც ფადიშაჰის სახელზე ხუტბა¹⁴⁵ იკითხება, ჩვენ უნდა ჩაგვბარდესო, — ასეთი საპასუხო წერილი დაიწერა და გაიგზავნა.

ტ. II, გვ. 85—86

ა თ ა ს ო ც დ ა ე რ თ ი წ ლ ი ს¹⁴⁶ ა მ გ ე ბ ი

დიდგვირი ნასუჰ ფაშას ირანის ელჩთან წასვლა

ნასუჰ ფაშა გარეწარი ყიზილბაშების სურვილების განსახილველ გზას დაადგა, მოუთმენლად ელოდა იგი ელჩის მოსვლას. შაჰმაც ეს ხელსაყრელ შემთხვევად მიიჩნია და ყაზიასქერის თანამდებობაზე მყოფი ყაზი-ხანი და ყაზვინისა და ისპაჰანის ყადიები ელჩებად დანიშნა, ნაკისრი ვალდებულება—200 საპალნე აბრეშუ-

მი — მისცა და ზემოხსენებული წლის რაბიის 26-ე დღეს¹⁴⁷ დიარბექირში ნასუპ ფაშას გაუგზავნა. ნასუპ ფაშამაც აბრეშუმთან ერთად ელჩებიც მიიღო და შაბანის პირველში¹⁴⁸ ისტანბულში შევიდნენ.

ვეზირის ჩვეულების მიხედვით, დიდი ცერემონიალის შემდეგ ელჩებს, კანონის მიხედვით, სხვა ცერემონიალიც მოუწყვეს, სასახლეში წაიყვანეს. ქვეყნის მფარველი ფადიშაჰი შაბანის მე-16 დღეს¹⁴⁹ დიდებამოსილი ჯარით დაუდ ფაშასთან დიდი რაზმით მოვიდა. იგი სასახლეში შევიდა, ირანის ელჩები ერთ ადგილას დასვეს და დიდი სანახაობა აჩვენეს. ზემოხსენებული თვის 21-ე დღეს¹⁵⁰ ელჩებს ნება დართეს მაღალ ზღურბლს გამომშვიდობებოდნენ. მათი ძღვენი მოიტანეს და საპატიო ხალათებით ღირსნი გახდნენ მთხვეოდნენ ფადიშაჰის კალთას. ყიზილბაშთა შაჰმა ზემოხსენებული ელჩები უსაქმურებს შორის აარჩია და თქვა: ესენი მცოდნე და სიტყვა-პასუხის მქონე პირები არიან და ფადიშაჰის მეჯლისში ჰქვიანურად ილაპარაკებნო. თუ საჭირო შეიქნა საუბარი, კითხვა-პასუხს შეძლებნო, ამიტომ შეარჩიეს ისინი, და გამოგზავნეს. როდესაც ელჩები მისი აღმატებულების წინაშე წარსდგნენ, ისე გოცდნენ, რომ მათ შორის ყველაზე უფრო მცოდნე და მოწინავე ყაზი-ხანმაც კი ველარ დაძრა სიტყვა. მან მხოლოდ ერთი წინადადება წარმოთქვა: ჩემო ფადიშაჰო, შაჰ აბასი შენი მონააო, მეტი ვერაფერი მოახსენა. მან წერილი დიდვეზირს გადასცა, დიდვეზირმა კი — ფადიშაჰს, შემდეგ ელჩები გარეთ გამოვიდნენ და წავიდნენ.

მათ განსვენებული სულთან სულეიმანის დროს შაჰ თაჰმასპთან დადებული ზავით არზრუმისა და ბაღდადის მხარეებში დადგენილი საზღვარი აღიარეს მიჯნად, ამასთან დაადგინეს შეპირებული აბრეშუმის ყოველ წელს გამოგზავნა ზავის პირობის თანახმად. რამაზანის 26-ე დღეს¹⁵¹ ელჩებს დართეს დივანში მოსვლის ნება. წვეულების შემდეგ ისინი უმაღლეს საჯაო კაზზე მივიდნენ საპატიო ხალათებით. კანონის მიხედვით, მათ მისცეს საპასუხო წერილით დაბრუნებისა და უკუქცევის ნებართვა. ამასობაში არზრუმის ბეგლარ-ბეგ ჰუსეინ ფაშას შეუერთდნენ და საზღვრის საქმეების მოსაგვარებლად ინჯილი მუსტაფა ჩაუში მათთან ერთად გაგზავნეს. მაგრამ 1024 წლამდე¹⁵² საზღვრის საკითხი ვერ გადაწყდა. მათ [ყიზილბაშთა] მიერ საქმის დაყოვნება და გაჭიანურება ვერაგობისა და გულგრილობის მაუწყებელი იყო.

ფადიშაის ხალისუფლებასთან მიჰმედ გირეის ჩამოსვლა

ყირიმის ხანის ერთ-ერთი უფლისწული მეჰმედ გირეი სალამათ გირეი ხანის მემკვიდრე იყო. იმ ხანად მათ შორის უთანხმოება ჩამოვარდა, რის გამოც მეჰმედ გირეი შეუერთდა თავის ძმას — შაჰინ გირეის, რომელიც თავის მხრივ ჩერქეზთა ტომებთან იყო დაკავშირებული და ხანდახან ყირიმის ხანს ავიწროებდა. სალამათ გირეის გარდაცვალების შემდეგ მისი ადგილი დაიკავა ჯანი ბეგ გირეი ხანმა. როდესაც მოინდომეს ნისი მოშორება, ჭკვიანმა, შორს-მკვრეტელმა, მკოლნემ და მოხერხებულმა მეჰმედ გირეიმ სხვა ვერაფერი მოახერხა, გარდა იმისა, რომ თავი შეეფარებინა მაღალი ზღურბლის მხარისათვის, რომელიც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სულთნების თავშესაფარი იყო, როგორც შეძლო რუმის ქვეყანაში გადმოსვლა. 400-მდე თათრით სწრაფად, ქენებით წამოვიდა. რაკი მათ ფადიშაჰისაგან ჩასვლის ნებართვა მიიღეს, ჩვეულების მიხედვით, დივანის უამრავი ხალხი და დიდგვრიის ალაები მათ შესახვედრად გაგზავნეს. როდოსჯიკის ბანაკში მისვლისას ისინი ფადიშაჰის ფეხზე მთხვევის ღირსნი გახდნენ. საგანგებო ვითარების გამო დივანი მოიწვიეს, ტახტზე ქვეყნიერების ფადიშაჰი დაჯდა. ხანზადეების ორ მონას კაფუჯი-ბაშიები¹⁵⁴ მიუჩინეს, წესისამებრ დადგნენ. იმ ბანაკში კვლავ მევლუდის დღესასწაული იყო და ამიტომ გააჩირადდნენ ღამე, თოფებს ისროდნენ, კარვებსა და მის ახლომახლო ადგილებში ურიცხვი მაშხალა აანთეს.

დილას აიყარნენ და ქოფრუჯი ჩაირში დასცეს ბანაკი. მეორე დღეს დაბანაკდნენ დაბაში, რომელსაც უმურჩი ერქვა. მომდევნო დღესაც სულორში გაშალეს კარვები. აქ მათ შეეგებნენ და მიესალმნენ კაფუდან მეჰმედ ფაშა, ბოსტანჯი-ბაში¹⁵⁵ ჰასან ალა თავისი ხელქვეითებით და ყველა ბოსტანჯი. ულემა და უამრავი თანამდებობის პირი აქ შეხვდა ერთმანეთს. ღამე სულორის ბაღში გაემგზავრნენ. მგზავრობის დროს მუფთი მეჰმედ ეფენდი და სხვა სწავლულები შემოეგებნენ. როდესაც შეიხ ულ-ისლამი¹⁵⁶ მათ მიუახლოვდა, იგი ჩამოქვეითდა, შემდეგ გაემართა მისი [მეჰმედ გირეის] უზენაესი მუხლის საამბოვრებლად, ცხენს თავი გადაუწია და სადავე დაუჭირა. მუფთი ეფენდი მისი უწმინდესობის თავი დიდი პატავისცემით მაღლა ასწია. კეთილი ინებეს და წარმოთქვეს

რამდენიმე სიტყვა, ამ სიტყვებში იგულისხმებოდა, რომ ის [მე-
ჰმედ გირეი] სასწრაფოდ უნდა ამხედრებულყო. ამის შემდეგ
ყველა უღემა რიგის მიხედვით დაეწყო და ხელზე ემთხვია. მო-
ლებიცი და მუღდრისებიცი ხელზე ეამბორნენ, შემდეგ კვლავ გა-
მართეს სადღესასწაულო სელა და დაუდ ფაშას ბაღში გაჩერდნენ.
იმ ღამეს ლაშქრის ადგილი ძალიან გააჩირაღდნეს, თოფებისა და
ზარბაზნების დიდი სროლა ატყდა. მეორე დღე შაბათი იყო, რები
ულ-ევეელის თვის 24-ე დღეს¹⁵⁷. სანაქებო პროცესითა და რაზ-
მებით ლაშქარი სასულთნოს დედაქალაქში შევიდა, შემდეგ კი
რები ულ-ახირის თვის პირველში¹⁵⁸ უსქუდარის სასახლეში გადა-
ვიდა და გართობა და ნადირობა დაიწყო.

ტ. II, გვ. 102—103

1 ირანის შაჰის სამშვიდობო ხელშეკრულების შესახებ

ამ წელს¹⁵⁹ ხელშეკრულება, ირანის შაჰთან დამყარებული
მშვიდობიანობის შესახებ, მუფთი მეჰმედ ეფენდის მეშვეობით
დაიწერა და გაიგზავნა. ფადიშაჰების წინაპრების სამშვიდობო
ხელშეკრულებებში აღნიშნული პირობების თანახმად, რომელიც
რჩეულმა ადამიანებმა, სჯულმდებლებმა და სარწმუნოების დიდმა
ერთგულებმა შეადგინეს, მასში ლანძღვა, წყევლა, ავსიტყვაობა
და გინება არ ყოფილა. შაჰ თამაზის მიერ ნაკისრი ვალდებულე-
ბის მიხედვით, ავსიტყვაობა ოფიციალურად არ იყო მიღებული.
ხელშეკრულებაში ნათქვამი იყო: იქ [ირანის მხარეზე] მყოფი
სუნიტების მიმართ სალანძღავი სიტყვები არ იქნეს გამოყენებული,
თავიანთი სურვილით ჩვენსკენ [ოსმალეთისკენ] გადმოსვლის მო-
მხრეებს ნება დაერთოთ. ოსმალთა მფლობელობაში მყოფ ციხეებს
და ადგილებს თავს ნუ დაესხმიან. სულთან სელიმ ხანის¹⁶⁰ დროს
დადგენილი საზღვარი ძალაში დარჩეს. ბაღდადის ეიალეთისადმი
დაქვემდებარებული სანჯარ ოღლის კურთხეულ ხელში არსებული
ქვეყნები კვლავ ბაღდადს დაემორჩილოს და მას მზრუნველობა და
დახმარება არ აღმოეჩინოს. როდესაც შეპრიზორის ეიალეთის უდი-
დესი ქალაქები ჰულუ ხანის ხელყოფისაგან განთავისუფლდება,
მათდამი დახმარებასა და მზრუნველობას ნუ გამოიჩინთ. აღმოსავ-
ლეთის ქვეყნებიდან მომავალი ჰაჯეები ალუბოსა და შამის გზით
ივლიან. რადგანაც ბაღდადისა და ბასრას გზებზე მშვიდობიანობა

და უშიშროება არ არის, ნუ ივლიან ამ გზით. ძველთაგანვე ამ მხარისადმი ერთგულად მყოფი შამხალის ხანი და სხვა მმართველები დალესტნის ქვეყნებსა და სხვებს ზარალსა და ზიანს ნუ მიაყენებენ. როდესაც გაიცემა ფირმანი უღეთო რუსების ამ მხარისაკენ წამოსასვლელი გზის გადასაკეტად აშენებული თერგის ციხის დანგრევის თაობაზე, შაჰის ლაშქრიდან არავინ ჩაერიოს. საზღვრები უშიშროებაში იყოს. ამ წესით საზღვრის დასადგენად მომიჯნავე ფაშებისაგან ბაღდადის ვალი მაჰმუდ ფაშა და ვანის ბეგლარ-ბეგი მეჰმედ ფაშა დაინიშნონ. ორივე მხარის გადაწყვეტილების მიხედვით, საზღვრის საბოლოო დასადგენად უმაღლესი ბრძანებები დაიგზავნოს.

ტ. II, გვ. 113—114

ა თ ა ს ო ც დ ა ო თ ხ ი წ ლ ი ს⁶¹ ა მ ბ ე ბ ი

დიდგვირი მამედ ფაშას სარდლობა ირანის მხარეს

ამას წინათ ირანის შაჰთან საზავო ხელშეკრულება დაიდო. ნასუჰ ფაშასთან ერთად ჩამოსული ყადი ხანად წოდებული ელჩი 1021 წლის შაბანის თვეში⁶² პირობის წიგნით წავიდა, მასთან ერთად გაიგზავნა უზენაესი სასახლის [სტამბოლის] ჩაუშთაგან ინჯილი მუსტაფა ჩაუშიცი, ისინი დაახლოებით ორ წელს ირანში დარჩნენ. მას შემდეგ ორმა წელმა განვლო, რაც შაჰ აბასს დაკისრებული ჰქონდა ყოველწლიურად ასი საპალნე აბრეშუმში და ასი საპალნე სხვა ძვირფასი საქონლის გამოგზავნა. მან ეს პირობა არ შეასრულა: განა მოხარაჯე უნდა ვიყო, პირობის შეუსრულებლობა არ შეიძლებაო — თქვა ფადიშაჰმა და ცეცხლივით აელვარდა. მან ვეზირ მეჰმედ ფაშას უზენაესი სიგელი გაუგზავნა და უბრძანა ლაშქრობისათვის მომზადება. მათაც ფირმანის შესაბამისად საჭურველი მოამზადეს, მთელი კაფუ კულუს⁶³, რუმელიისა და ანატოლიის ლაშქრით ირანზე გასალაშქრებლად გაემზადნენ. გურჯი მეჰმედ ფაშა კაიმაშაკამად დარჩა, ლუვენჯე-ზადე მთავარი დავთარდარი გახდა. მის წინამორბედ ბაკი ფაშას ბოსნიის ვილაიეთი ებოძა.

ხსენებული წლის რები ულ-ახირის 23-ე დღეს⁶⁴ სარდალი დიდი ლაშქრით უსქელდარში გადავიდა. იანიჩართა ალა, მუსლი ალა

და ისთიქამეთ ეფენდი ლაშქრობის დავთარდარი გახდნენ და მათ ბანაკში დაბანაკდნენ. ოცი დღის დაყოვნების შემდეგ აიყარნენ, გაიარეს მანძილები და შაბანის თვეში¹⁴⁵ ალექოში შევიდნენ. სულთან სელიმის ძველ მეჩეთში მყოფ დროებით მუნეჯემ-ბაშს¹⁶⁶ — დერვიშ თალებ ეფენდს, რომელიც მეჰმედ ფაშას მუნეჯიმი იყო, ეს უკანასკნელი გვერდიდან არ იშორებდა. ამ ლაშქრობაშიც კი წაიყვანა. დრო ცოტა იყო დარჩენილი, მალე მკაცრი ზამთარი დადგებოდა, ამიტომ იანიჩრებმა გამოზამთრება ირჩიეს მარაშსა დამალათიაში. სიფაჰებმა — სივასში, ხოლო სილაჰდარებმა — ყარამანიასში. მათ გონივრულად მიიჩნიეს გაზაფხულზე ირანში შექრა. სამასი სამხედრო პირი ჩაწერეს. კასიმის დღეს მათ აიღეს ჯამაგირა, სარგო და წავიდნენ, დიდევზირი კი ალექოს სასახლეში შევიდა. ალექოს ვალი ეთმეჰჩი-ზადე აჰმედ ფაშა დედაქალაქში მიიწვიეს კაიმამაკამობის მისაღებად და გაგზავნეს თანამდებობის დასაკავებლად. იემენის მხარეს გამგზავრებული ბოლუქის ჯარი ბოროტგანმზრახველების გარეკვის შემდეგ ალექოში შევიდა. მათ ჯამაგირები და სამსახურის სარგო მისცეს და გამოსაზამთრებლად გაიგზავნენ.

ტ. II, გვ. 136—137

ირანის შაჰის გაცნის ჩამოსვლა

როდესაც დიდევზირი სარდლად დაინიშნა, ზემოხსენებული ინჯილი ჩაუშიდან კაცი მოვიდა და აცნობა, რომ შაჰის მიერ ნაკისრი ყოველწლიურად გამოსაგზავნი აბრეშუმით კასიმ ბეგად წოდებული ელჩი მოვიდა და ერევნის საზღვარს მიაღწია. ორი წელი იყო მას აქეთ, რაც უმიზეზოდ ყოვნდებოდა პირობის [შაჰს აბრეშუმში უნდა გამოეგზავნა] შესრულება, ამით განრისხებულმა ფადიშაჰმა ირანში გალაშქრება გადაწყვიტა. მას შემდეგ, რაც სარდალი ალექოში შევიდა, ზემოხსენებული ელჩიც დედაქალაქში მივიდა. აქ იგი ყოველგვარი პატივისცემის გარეშე მიიღეს. ერთ უბანში დააბინავეს და ჩვეულების მიხედვით მხოლოდ სავალდებულო ღონისძიება ჩაატარეს. ერთ წლამდე სრულიად უყურადღებოდ დატოვეს. არც მასი მოტანილი წერტილისთვის მიუქცევიათ ყურადღება და არც მის მიერ მოტანილი საჩუქრები მოიწონეს.

ტ. II, გვ. 137

დიდი სარდლის გამგზავრება ერევნიკაჲს

გაზაფხულზე ოსმალები ალუპოს საზამთრო სადგომებიდან ზემოხსენებული თვის მეშვიდე დღეს¹⁶⁸ გამოემგზავრნენ და რები ულახირის პირველში¹⁶⁹ გოქმეიდანში კარვები გაშალეს. დაიგზავნა გამოსაზამთრებლად მყოფი ჯარის არზრუმის მხარისკენ გამგზავრების ბრძანებები. მარაშისა და ალუპოს ბეგლარ-ბეგები ბირეჯიკიდან არზრუმისკენ აღრევე გამოემართნენ, შემდეგ სარდალი მეჰმედ ფაშაც გამოვიდა. გოქსუნის იალალებიდან აკშარის ველზე რომ გაიარეს, რუმელიის ბეგლარ-ბეგი დაუდ ფაშა ვილაიეთის ლაშქრით მოვიდა და მათ შეუერთდა, თან დედაქალაქიდან ხაზინის ფული მოიტანა. ჯემალ ალ-ფეველის პირველ რიცხვებში¹⁷⁰ არზრუმში ჩავიდნენ. ციხიდან რვა ზარბაზანი აიღეს, საქურველი მოამზადეს.

მას შემდეგ, რაც კანონის მიხედვით კაფუ კულუს ჯარს სურსათი დაურიგეს, ანატოლიის, ყარამანიისა და სივასის ვილაიეთების ლაშქარი მოვიდა. დიარბექირის ბეგლარ-ბეგს დილავერ ფაშას და ვანის ბეგლარ-ბეგს — თექელი მეჰმედ ფაშას ერევანში მოსვლის ფირმანი ებოძათ. ბაღდადის ვალი მუსტაფა ფაშაც მოსულის, სეიდ ხანისა და ქურთთა სხვა ლაშქარს შეუერთდა. აზაბთა ბოლუქებით¹⁷¹ ბრძანებები გაიგზავნა, რომ ნეჰვენდში გამგზავრებულიყვნენ, შემდეგ აიყარნენ და ზემოხსენებული თვის ბოლო რიცხვებში¹⁷² ყარსში მივიდნენ.

ტ. II, გვ. 141—142

ჟარსის ციხის შეკეთება

აღრე ყარსის ციხე გზადაბნეული შაჰის მჩაგვრელი ხელით დაინგრა. ახლა მიზანშეწონილად მიიჩნიეს მისი შეკეთება და იქ ჯარის დაბანაკება. საქმის გაკეთება კაფუ კულუსა და ფაშებს დაავალეს, რომელთაც ერთ კვირაში იმდენი ააშენეს, რომ შესაძლებელი გახდა იქ დაბანაკება. ბოლუქის რაზმიდან ჯამაგირის მომატებით ყულის შვილები აღრიცხეს. მას შემდეგ რაც მათ დასაცავად ჯარი და ზარბაზნები განაწესეს, ოსმალები აიყარნენ და ჯემალ ალ-ახირის შუა რიცხვებში¹⁷³ ერევნის ველზე მივიდნენ.

ლამით სანგრები მოამზადეს და ალყა შემოარტყეს ერევნის ციხეს.

ამირგუენე ხანმა ეს ციხე მტკიცედ გაამაგრა, ჯარითა და საჭურვლით გაავსო, შაჰი კი თავისი ლაშქრით ნახიჩევანში იყო. [ერევნის] გარშემო ზარბაზნები შემოაწყვეს და ოცი დღე უშენდნენ, მაგრამ არავითარი შედეგი არ გამოიღო. ოსმალებმა დაიწყეს მიწის თხრა. დღისით ნათხარი მიწა მეციხოვნეებს ღამე შიგნით შეჰქონდათ, ამაოდ იღვწოდნენ. ოსმალები ტომრებს ორმოში რომ ჩაყრიდნენ, მოწინააღმდეგენი კავებით ციხის შიგნით შეათრევდნენ ხოლმე. ბოლოს ისლამის ლაშქარმა პატარ-პატარა გამაგრებული ადგილები გააკეთა, ზარბაზნები დაუშინა და კედლებში ნახვრეტები გააკეთა. ციხეს ყოველი მხრიდან შეუტეეს. მაზანდარელი მსროლელები ზღუდესთან შეიკრიბნენ და დიდი ბრძოლა გამართეს, ბევრი დაეცა სარწმუნოებისათვის. რადგანაც იანიჩართა აღამუსლი ალა სარწმუნოებისათვის მოკვდა და თურქჩე ბილმეში დაიჭრა, ლაშქარმა უკან დაიხია.

ტ. II. გვ. 142

ირანის ელჩის დაპატიმრება

როდესაც ირანელებმა შეიტყვეს, რომ ამას წინათ ირანის შაჰის წინააღმდეგ გასალაშქრებლად სარდალი დაინიშნა, ორ წელიწადს გადაუხდელი ნაკისრი აბრეშუმისა და საჩუქრებიდან ერთ წელს გადასახდელი აბრეშუმით კასიმად სახელდებული ელჩი გამოაგზავნეს. როდესაც იგი უზენაეს ზღურბლში მოვიდა, კანონის მიხედვით, განსაზღვრული უბოძეს, ხოლო მის წერილებსა და საჩუქრებს ყურადღება არ მიაქციეს. ამასობაში ხსენებული ელჩი ფადიშაჰის რისხვის მსხვერპლი გახდა და იედი კულეში დააპატიმრეს.

ხალილ ფაშამ ლაშქრობისათვის საჭურვლის მომზადება დაიწყო. მან ყირიმის ხანს — ჯანიბეგ გირეის, კანონის მიხედვით, გაუგზავნა გზის ხარჯი და უზენაესი სიგელი, თათრის ჯარის სალაშქროდ მოსვლის შესახებ. ეთმექჩი-ზადემ მუხანათობას მიმართა. მან თავისი ხელქვეითთაგანი — მიჰთერ მეჰმედად წოდებული პირი — დივანში მოაყვანინა. იმ მიზეზით, რომ უწინ ვეზირ ჰალილ ფაშასთან დაკავშირებით მან ერთი კაცი მოკლა, ფადიშაჰის ბრძანებით მას სასწრაფოდ კისერი გააგდებინა, ხოლო ყველანი, ვინც ეთმექჩი-ზადეს ქრთამზე უჩიოდნენ, ხალილ ფაშამ გაანთ-

ვისუფლა. ამის შემდეგ ჰალილ ფაშას სურვილი იყო ეთმექჩი-ზადეს სასახლის კარიდან მოშორება და ფადიშაჰისათვის შეძლება.

ოსმალებმა თადარიგი დაიჭირეს და იმ გაზაფხულზე ჯარით უსქუდარში გადავიდნენ. ეთმექჩი-ზადეს კაიმაშაქობა თავისთვის ჰქონდა გადაწყვეტილი, მაგრამ როდესაც სარდლობა ირანისკენ გაემართ, ქვეყნის მფარველმა ფადიშაჰმა ბუღინის დასაცავად მყოფ სუფი მეჰმედ ფაშას უბოძა და უზენაესი წერილით საგანგებოდ კაცი გაუგზავნა. ისიც სასწრაფოდ სტამბოლში ჩამოვიდა და საქვეყნო საქმეების კეთებას შეუდგა. ეთმექჩი-ზადე სურვილის შეუსრულებლობის გამო დადარდიანდა და შიშისა და შეშფოთებისაგან ავად გახდა.

ტ. II, გვ. 146—147

ა თ ა ს ო ც დ ა ე ქ ვ ს ი წ ლ ი ს¹⁷⁴ ა მ ბ ე ბ ი

დიდვეზირ ჰალილ ფაშას დიარბაქირში გამოსაჯამთრებლად გამგზავრება და ჯანი ბაზ ბირანი ხანის ჩამოსვლა

ჯუმად აღ-ახირის თვის მერვე, ხუთშაბათ დღეს¹⁷⁵ დიდვეზირი უზენაეს ზღურბლთან მოვიდა და ქედი მოიხარა მის წინაშე. იგი დიდი ჯარით უსქუდარში გადავიდა. რადგანაც ირანი შორს იყო, იმისათვის რომ დიდძალი ლაშქარი არ მოქანცულიყო, ბრძანება გასცა, რომ დიარბექირში გამოეზამთრათ. მათ გაიარეს მანძილები და შაბანის თვეში¹⁷⁶ დიარბექირში შევიდნენ.

თათარ ხანი ორმოცათასიანი ცეცხლმფრქვეველი თათრის ჯარით კაფადან¹⁷⁷ გამოემართა. ფეჩევის სიტყვით, მან სარდალს შეატყობინა: ვიდრე საზამთრო სადგომამდე მივიდლოდეთ, მანამდე ყიზილბაშებს დავესხათ თავსო. რადგანაც სარდალმაც ნება მისცა, განჯის, ნახიჩევანისა და ჯულჰას მიდამოები იავარჰყვეს, ტყვედ ჩაიგდეს ათასამდე კაცი, გარეკეს ხარები და სხვა საქონელი. იმ მხარეების გავერანების შემდეგ დაბრუნდნენ და, როდესაც დიარბექირში მივიდნენ, მათ დადვეზირი წარჩინებულებითა და ჯარით შეეგება. ისინი ამხედრებულები შეხვდნენ და პატივისცემით

კარავში დააბინავენ. ნადიმის გამართვის შემდეგ ძვირფასი ქვებით მოოჭვილი სატევარი, ორლესული, აგრეთვე მოოჭვილი რახტი და უნაგირიანი ცხენი თათარ ხანს უბოძეს. უზენაესი მხარიდან გამოგზავნილი 5000 ოქრო სახარჯოდ იქვე მისცეს, სხვა მირზებს კი ძვირფასი საპატიო ხალათები ჩააცვეს. ამის შემდეგ ყველა ბეგლარ-ბეგი თათარხანს სათანადო პატივით წინ გაუძღვა და თავის ლაშქართან მიიყვანა. რამდენიმე დღის შემდეგ, რადგანაც იბნ ემირის კუნძული, რომელიც მირ შერიფ ფაშას ემორჩილებოდა, თავიანთი და თათრის ჯარის გამოსაზამთრებლად მიიჩნიეს, იმ მხარეს გაემართნენ.

ტ. II, გვ. 151

ლაშქრის გამგზავრება საქართველოს დასაცავად

გურიის მთავარმა წერილი გამოგზავნა დედაქალაქში და უზენაეს კარს შეატყობინა, რომ ყიზილბაშებს საქართველოს ქვეყნების დაპყრობის ბოროტი განზრახვა აქეთო. საქართველოს დაცვა დაეველა ბათუმის ბეგლარ-ბეგს ომერ ფაშას თავისი ვილაიეთის ჯარით, ჩილდირის ბეგს — მურთაზა სეფერ ფაშას და საქართველოს სხვა მხარეების ბეგებს და მმართველებს: გურიელს, დადიანს, იმერეთის მეფეს თავიანთ საბრძანებლოებში მყოფი ლაშქრით, არზრუმსა და ტრაპიზონში მყოფი იანიჩრების მეთაურებთან ერთად, დაღესტნის მფლობელსაც მიმართეს დაუყოვნებლივ დაძრულიყო. ზემოხსენებული მხარის დასაცავად ლაშქრის წასვლის შესახებ გაიგზავნა სერასქერის ბრძანება.

ტ. II, გვ. 151—152

ათას ოცდაშვიდი წლის¹⁷⁸ ამბები

მეჰმედ გირეის შესახებ

როდესაც ხმა გავრცელდა, რომ მაღალღირსეული ფადიშაჰის ტახტზე ასვლისა და ლაშქრით გამოსვლის დღეს იედი კულეში გამოკეტილმა მეჰმედ გირეი ხანმა ხელსაყრელი შემთხვევით ისარგებლა და რამდენიმე თათრით გაიქცა, კაიმამაკამ მეჰმედ ფაშამ

ჰაჯი სუი ბაში ნავით ზღვის ნაპირ-ნაპირ საძებნელად გაგზავნა, ჩმელეთით კი ჰენებით ისქანდერ ფაშა გაეშურა.

ჰაჯი სუი ბაშიმ ზღვით ისქანდერ ფაშაზე ადრე მიაღწია ახი-ოლისა და ვარნას მიდამოებს. როდესაც ეს ვილაიეთის მოსახლეობას აცნობეს, მათ საზიზლარი უფლისწულის ხელთ ჩასაგდებად ყოველ მხარეში დაიწყეს ძებნა. მეჰმედ გირეი კი სალამოს მოსულყო და ველზე ხის ძირას გაჩერებულიყო დასასვენებლად. როდესაც დაბის მოსახლეობა მას თავს დაესხა, მან ერთი იანიჩარი ისრით მოკლა. მისი მოკვლის შემდეგ ბრძოლას თავი გაანებეს და ხალხთან ერთად დაბაში შევიდნენ. ამასობაში ისქანდერ ფაშამაც მიაღწია და მეჰმედ გირეი დაიჭირეს. მისი დედაქალაქში მოყვანილსათვის მას [ისქანდერ ფაშას] დიდი პატივი სცეს, მეჰმედ გირეი კვლავ იედი კულეში დაამწყვდიეს.

ჰასან ბეი-ზადე ასე აღწერს მეჰმედ გირეის გაქცევას: ოსმან ხანის¹⁷⁹ ტახტზე ასვლის დროს ჩვენმა მირზებმა თქვეს, რომ ამხედრებაა საჭირო და 40—50 ცხენი ითხოვეს. იედი კულეს ეზოში შეკაზმეს ცხენები, თავიანთი რაზმები ამხედრეს. ერთ ცხენზე მეჰმედ გირეი შეჯდა. მეციხოვნე ჯეშალ ალა კარებთან იჯდა. ხანმა მას ხუმრობითა და სიცილით უთხრა: ალა გამოვიდა და მე უნდა წავიდეო. აღამ მაშინვე მიუგო: ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ჩემმა ფადიშაჰმა უბედურება ჩაიდინოსო. ამის შემდეგ ერთმანეთს კვლავ კითხვა-პასუხს აძლევდნენ, ხან-ზადემ ერთხელ კიდევ მიმართა: ჰეი, ალა! თან ცხენი გარეთ გამოაჭენა და თავისი ხელქვეითებით გაიქცა.

მღევრები რომ დაეწივნენ, შეშინებულები წყალში ჩავარდნენ, რადგანაც ლერწმის ისრები დაუსველდათ, ველარ გაისროლეს და უმწეონი შეიქმნენ. ლანი-ზადე ჩოკდარ ლალა-ზადე წყალში შევიდა, ხელები გაშალა და ამ უცხო გმირს [მეჰმედ გირეის] უთხრა: პირველი და უკანასკნელი ბედნიერება ხარ, ჩემო ფადიშაჰო, ბარემ მე, თქვენს მონას, დამმორჩილდით, რომელსაც ხალხი გარშემო შემორტყმიაო, იგი მაშინვე დანებდა. ზემოხსენებულმა ის გულში ჩაიხუტა. ისქანდერ ფაშა თავისი ამხედრებული თანამგზავრებით სტამბოლში მოვიდა.

გადმოგვცემენ, რომ მეჰმედ გირეის ძმა შაჰინ გირეი ირანში გაქცეულა. უზენაესი ფადიშაჰის ტახტზე ასვლის ამბავი თვითონ შაჰ აბასმა შეატყობინა მას. როდესაც იგი თავის ვილაიეთში მიემგზავრებოდა, შაჰ აბასმა თავის ხელში დაიჭირა შაჰინ გირეის ცხენის სადავე და თავის რაშზე ღიდებით დასვა, პატივი სცა, განადიდა.

ცხენზე შეჭლომის შემდეგ ისევ დაუძახა და უთხრა: ჩემო ხან-ზადეც! თუ შენ ოსმალები სარდლად დაგნიშნავენ და დაგავალბენ რაიმეს ჩემს წინააღმდეგ, წამოხვალ? შაჰინ გირეიმ მიუგო: დიახ, წამოვალო. მაშინ შენ ჩემი ჯარის წინააღმდეგ ხმალს აღმართავ და დახოცავო,— დიახ! აღემართავო, — უბასუხა. შაჰმა თავის მონაზე მიუთითა და ხუმრობით მიმართა: ამას არ წაიყვანო.

ტ. II, გვ. 163—164

სარდალ ხალილ ფაშას არდებილის მხარის გამგზავრების ამბავი

გავიდა სუსხიანი ზამთარი და დადგა გაზაფხული. სარდალი ხალილ ფაშა ჯუშად აღ-ევევლის თვეში¹⁸⁰ დიარბექირიდან ჩულუქის ველზე გაემგზავრა, ბქობის შემდეგ კი ბითლისისა და ვანის გავლით თავრიზისკენ გაემართა. შაჰ აბასი თავისი ლაშქრით არდებილში იყო. ვანის ველზე თათარ ხანიც მოვიდა და სამეფო ლაშქარს შეუერთდა. თათბირის შემდეგ გონიერულად მიიჩინეს არზრუმს გალაშქრება. ამას წინათ ყარჩინა ჰანმაც ჯარის წინ რეაია დააყენა და არდებილის მიდამოებში გარეკა.

ტ. II, გვ. 164

ჯანი ბაზ გირეისი¹⁸¹ დამარცხება სერაპის ველზე ბრძოლაში

როდესაც ძღვევამოსილი ლაშქარი თავრიზში მოვიდა ზავის ჩამოსაგდებად, ორივე მხრიდან ელჩები გამოემართნენ. აქეთა [ოსმალთა] მხრიდან დავთარდარი ჰექიმ ოსმანი გაიგზავნა. ელჩებმა ითათბირეს და აღნიშნეს, რომ თავრიზის გამგებელი ყარჩინა ხანი ყიზილბაშთა რაზმით არდებილის ახლოს იმყოფებოდა ურციხევი გადასახლებული ქვეშევრდომისა და ხალხის დასაცავად. თუ თათრის რამდენიმე ათასი მსუბუქად შეიარაღებული მეომარი ჰყვებით წავა და მიაღწევს, ყველაფერს თავი რომ გავანებოთ, შესაძლებელია უსაზღვრო სიმდიდრის წამოღება. ამით თათრისა და სხვა ლაშქარი დაახარბეს.

დავთარდარ ბაქი ფაშამ და სხვა გამოცდილმა და მცოდნე მოხუცებმა ეს აზრი გონიერულად არ ჩათვალეს და ასე განსაჯეს: შვილი კონაკის [გადასარბენი] სისწრაფით მიმავალი ჯარი რა საქ-

მეს გააკეთებდნო, ბრძოლა საჭირო რომ გახდეს, დასვენებულ ჯარს წინ ვერ აღუდგებაო. საიდან ვიცით, რომ ისინი უყურადღებონი არიანო. თათარ ხანმა, დიდგვზირის ქეთხუდამ და აბაზა ფაშამ ჰქეიმ ოსმანის სიტყვით იმოქმედეს. ანდაზის „როდის მომხდარა, რომ სამართალს ბრმისთვის მზერა დაებრუნებინოს“ მიხედვით, ემირების უმრავლესობა და ჯარიც ნადავლის სიხარბით იმათ აპყვნენ და თქვეს: ის რაც ახლა არის, ჩვენი ნანადირევია. სასურველი არ არის, რომ ამდენი გასაძლომი ლაზიების კლანჭებიდან განთავისუფლდეს და ხელიდან გამოგვეცალოსო — ასე თქვეს და ლაყბობით სარდლის გული მოინადირეს და თავიანთ თავზე აიღეს ეს საქმე. თათარ ხანს მთელი თავისი ჯარით, დიარბექირის ბეგლარ-ბეგს მუსტაფა ფაშას, ვანის ბეგლარ-ბეგს ელმაჩი ფაშას, სივანის ბეგლარ-ბეგს ოსმან ფაშას თავიანთი ვილაიეთებით, რუმელიის ბეგლარ-ბეგს არსლან ფაშას, რუმელიის ვილაიეთებიდან ათი სანჯაყის ლაშქრითა და ბეგებით, ალეპოს ბეგლარ-ბეგს — აბაზა მეჰმედ ფაშას სარდლად დაუნიშნეს არზრუმის ბეგლარ-ბეგი ჰასან ფაშა. თურნაჯი-ბაშისთან¹⁸² ერთად მათ შეუერთეს საკმაო რაოდენობის იანიჩრები. სხვა კათუ კულუდანაც მსურველები სიხარბემ გაიტაცა. ურიცხვი ლაშქარი ქონებისა და ნადავლის გასავესებად ცარიელი ტომრებით შეჯდა კეხებიან ცხენებზე და ერთმანეთის შეუხედავად არდებილის მხარეს გააქენეს. ისინი არსად დაყოვნებულან და არც შეუესვენიათ, მხოლოდ საქონლის გამოსაკვებად თუ შეჩერდებოდნენ ხოლმე. რვა კონაკის მანძილზე მდებარე სერავის ველს ორნახევარ დღეში მიადწიეს. ისეთი დაბნეულები და დაქანცულები მიდიოდნენ, რომ წინ მიმავალმა უკანამავალის ამბავი არ იცოდა. უცბად ყიზილბაშთა ნაწილები გამოჩნდნენ. თურმე ყარჩიხა ხანმა ადრე მიიღო ცნობა და თავისი ლაშქრის უმეტესობა ჩაუსაფრა, შორიდან მხოლოდ ერთი-ორი რაზმი უჩვენა. [ოსმალები] ჯერ კიდევ მწყობრში არ იყვნენ ჩამდგარნი და ირგვლივ დარაჯები არ ჰყავდათ დაყენებული, რომ დაიწყო ბრძოლა. ყიზილბაშთა ლაშქარი საფრიდან გამოვიდა და შორი მანძილიდან მოსულ დაქანცულ ლაშქარზე იერიში მიიტანა. ორი საათის განმავლობაში მიმდინარეობდა სასტიკი ბრძოლა. რადგანაც ამათ (ოსმალთა) ჯამაათში წესი და რიგი არ იყო, ისინი დამარცხდნენ.

ამ ბრძოლაში დაიღუპნენ სარდალი ჰასან ფაშა, რუმელიის ბეგლარ-ბეგი არსლან ფაშა და დიარბექირის ბეგლარ-ბეგი მუსტაფა ფაშა, ხოლო ელმაჩი მეჰმედ ფაშა და რუმეანლიც მუსტაფა ფაშა ტყვედ ჩავარდნენ. რადგანაც ცხენების უმრავლესობა დაუძლე-

რებული იყო, მათი გადარჩენისათვის ძალა არ შესწევდათ და ხმლა აკუწეს. თათართა ლაშქრიდანაც ბევრა სახელოვანი და მამაცი დაეცა. თუმცა თათართა რაზმმა სცადა გაქცევა, მაგრამ ხანი არ გაიქცა და ამ შეტაკებაში საკმაოდ დიდი სიმტკიცე გამოიჩინა. როდესაც მტრის ჯარი თავს დაესხა, მათ შეიძლება სურდათ მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევა, მაგრამ საამისო შესაძლებლობა არ ჰქონდათ. იანიჩართა გმირებმა მუხლებზე რიგ-რიგობით დაიხოქეს და თოფები დაუშინეს ყიზილბაშებს. ისინი, ვისაც ხანზე თავდასხმა უნდოდათ, თოფით დახოცეს და უკუაქცნენ. თურნაჯიბაში ბექთაშინებთან¹⁸³ ერთად ყოველმხრივ შეეცადა ხანისთვის ენება არ მიეყენებინა. იგი მშვიდობით გადარჩა. ყიზილბაშებმა ყოველი რაზმის ალაში გადაიტანეს. შამის ლაშქარმა, რომელიც ფეჰლივან ბაჰმანის ბრწყინვალეობით იყო გარემოსილი, ქუჩუქ ქენან ფაშასა და შამის სხვა გულადებთან ერთად განსაკუთრებული ვაჟაკური შემართება გამოამჟღავნა. მტერმა თავისი ძალა ვერ გამოაჩინა, რომ შამის სანჯაყისათვის ზარალი მიეყენებინა. ისინი ხანთან ერთად სამშვიდობოს გავიდნენ.

ყარჩიხამ ხუთასამდე სუნიტი ტყვე წამებით დახოცა და მათი მოჭრილი თავები შაჰს გაუგზავნა. ამ ბრძოლაში ყიზილბაშთაგანაც ბევრი დაიხოცა. უმადური შაჰ აბასი არდებილში შეიხ სეფის საფლავეში შევიდა. როდესაც იგი ლოცვა-ვედრებაში იყო, სამახარობლო ამბის მომტანი მოვიდა, აცნობა ოსმალთა ლაშქარი მთლიანად დამარცხდაო. არაფრით არ დაიჭერა. როდესაც უცბად ამდენი მოჭრილი თავი მის წინ დაყარეს და ამდენი მოენე მის წინ წარდგა, ჯერ ჰკითხა: ამ ბრძოლაში წამოხოქებული გმირები თავიანთი ლაშქრით, ყვითელი და წითელი ალათა დროშებით მონაწილეობას ხომ არ იღებდნენო. არაო-უპასუხა. შემდეგ მოსულებს გაუწყრა: ჯერ ერთი, თათარი ოსმალთა არ არის. მართალია, რამდენიმე ბეგლარ-ბეგი და მრავალრიცხოვანი ლაშქარი დამარცხდა, მაგრამ ეს არაფერიაო და ზავის დადების სურვილი გამოამჟღავნა.

ჰასან ბეი-ზადე აღნიშნავს, რომ როდესაც ჰალილ ფაშა აღნიშნულ არდებილის ლაშქრობაში მივიდა, შაჰინ გირეი ყიზილბაშებთან გაქცეულიყო. ყიზილბაშებს მან ვერაგულად აუწყა საქმის ვითარება. მათ [ყიზილბაშებმა] ერთი-ორი გაიძვერა შემოაგზავნეს. ისინი მივიდნენ და თათართა ხანის ჯარს ხმა დაუყარეს: ყიზილბაშების მრავალრიცხოვანი უიარაღო ჯარი რომელიც ტერიტორიაზე უდარდელად დაბანაკებულიაო. თათრებს ეს სიმართლედ მიუჩნევიათ და იმ მხრისაკენ წასულან.

ჰეჰიმ ოსმანის სიტყვით, რადგანაც ოსმალთა ლაშქარი მო-
ტყუებული აღმოჩნდა, ისინი გასამგზავრებლად შეთანხმებულან.
ყარჩისა ვერაგულად ჩაუსაფრდა. აღნიშნული ამბავი ცხადი შეი-
ქმნა, რადგანაც შაჰინ გირეიმ მათ აუწერა ამათი გარეგნობა, ამი-
ტომ თათრის ზურგის ძალები: სუფი ბეგი, ბაჰადირ ბეგი და
კიდევ რამდენიმე მამაკაცი თოფებით მოკლეს. თუმცა ისინი სარ-
წმუნოებოსათვის დაეცნენ, მაგრამ მაინც თათართა დამარცხების
მიზეზი გახდნენ. ხანის ყაზიასქერი და ისლამის სახელწოდების შე-
იხიც დაეცა.

ტ II, გვ. 164—167

მთავარსარდლის ღონისძიება

როდესაც ოსმალთა დამარცხების ამბავმა ღამით ბანაკში მოაღ-
წია, ლაშქრის სიმტკიცე შეირყა, ამიტომ მაშინვე თათბირი მოი-
წვიეს. ბაკი ფაშამ და სხვა გამოცდილმა მეთაურებმა გადაწყვიტეს
დაუყოვნებლივ არდებილის მხარისკენ გამგზავრება. თუ უკან
დაბრუნდებიან, მტერი გათამამდება, გააფთრდება, უკან დაგვე-
დევნება, ლაშქარს სასტიკად დაამარცხებს და ყველა უწესრიგოდ
აქეთ-იქით გაიფანტებაო. ჯაყალე-ზადე სუნიტობას დაუბრუნდე-
ბა. მეორე დილით, როცა თავრიზიდან წინ გაემართნენ, ლაშქარი
გამხნევედა და გამარჯვების რწმენა ჩაესახა.

ტ. II, გვ. 167—168

სერაჰის ველზე ორივე მხარის მიერ საზავო ხელშეკრულების დადება

არდებილის იავარსაყოფად წასულ ლაშქარს არავითარი და-
ქანცულობა არ უგრძენია. შაჰმა თავის ქვეშევრდომებს უთხრა:
ხომ ნახეთ ოსმალები დამარცხდნენო. მან სწორი მოსაზრება გა-
მოთქვა და თავისი მისწრაფებანი დაასაბუთა. ერთიმეორეზე მი-
ყოლებით ელჩები გამოაგზავნა და აღნიშნა, რომ როდესაც ჩვენ
ზავს ვდებთ, თქვენ ამ ღროს საოპრად მოდიხართ, თქვენი ამ და-
მარცხების მიზეზი თქვენი სიხარბე და სიჩქარეაო. თავის წერილ-
ში შეურაცხყოფელ სიტყვებს წერდა, მაგრამ საბოლოოდ მაინც
დაზავების სურვილს გამოთქვამდა.

ძლიერ ქარიან დღეს ბურუნ კასამად წოდებული ელჩი მოვიდა და რჩეულთა და მოწინავეთა წინაშე სარდლის დივანში შევიდა. მას მიახალეს: ყიზილბაშები გამარჯვებით გამედიდურდით, შეურაცხყოფითა და ლანძღვით ჩვენთან ზავს დებთ, დაბრუნდებით და ჩვენ წინააღმდეგ ლაშქარს გამოაგზავნით. თქვენ რომელ სიტყვას შეიძლება ენდოს კაციო. იმის გამო, რომ ვეზირ დილავერ ფაშას სიტყვები კასიმ ბეგს სხვაგან ეთქვა, მან იკითხა: ნუთუ ამ მხარის ქარი ყოველთვის ასე ძლიერად იქროლებს? სანამ პასუხს გასცემდნენ, ბაკი ფაშამ, ქვეყნად განათლებითა და ენამქვერობით ცნობილმა, თქვა: არა, ჩემო სულთანო, ეს ქარა ახლა კასიმ ბეგის ცხვირს ათბობსო. მისი ჯაღოსნური გონებამახვილობა მსმენელებს მოეწონათ. ნათქვამმა გაანაწყენიანა ბურუნ კასიმი, რომელიც წამოდგა და უნებლიეთ თქვა: ღმერთმა შენ ბაკი ფაშა, უბედურება აგაცილოს თავიდან, არასოდეს არ გაუშვებ ეშმაკობისათვის ხელსაყრელ შემთხვევას ხელიდან, თუმცა ხალხი სულ ჩვენ კეთალ საქმეებზე ლაპარაკობსო. მაშინ დიდვეზირმა და სხვებმაც გაიციინეს, თითოეული მათგანი განცვიფრდა. ამის შემდეგ ბურუნ კასიმის ცხვირი ამ ქარმა ჩამოსწია, ამიტომ ცხვირის მაღლა აწევას თავი დაანება.

როდესაც შაჰ აბასამდე მიაღწია ამ ხუმრობამ, მან ბაკი ფაშას მოუწონა საქციელი და თავისი საგანძურადან სამი წყება საპალნე საჩუქარი გაუგზავნა. როდესაც სერავის ბანაკში ძღვევამოსილ ლაშქარს მიუახლოვდნენ, იგი კეთილნაშენიანი და უხვი პროვიანტით სავსე ადგილი აღმოჩნდა. არდებილამდე ერთი მანძილი იყო დარჩენილი. მეორე დღეს, არდებილში მისვლამდე, მათი ორი ელჩი დაეწია და აუწყეს: დაცარიელებულ არდებილში არსებული შეიხ ლეფის სასაფლაოდან კანდელები და სხვა რაღაცეებია წაღებულნი, ყველა შაჰის საფლავი გაძარცულია. ყველგან სიცარიელეა, რა აზრი აქვს თქვენს მისვლასო. დიდი სჯაბასის შემდეგ ნასუჰ ფაშასდროინდელი ზავის პირობაზე შეთანხმდნენ. ორივე მხარემ წერილობითა პირობა დადო.

ამის შემდეგ შეადგინეს საზავო ხელშეკრულება, სადაც მოითითეს, რომ ყოველ წელიწადს უნდა გაიგზავნოს 200 საპალნე აბრეშუმში და 100 საპალნე ზოგიერთი სხვადასხვა საქონელი. ამ ბანაკში მშვიდობიანობის განსამტკიცებლად უსაქმურმა შაჰმა სხვადასხვა პროვიანტიდან 800 აქლემის ქარავანი დატვირთა და ლაშქარს გაუგზავნა. როდესაც მოიტანეს, გაიყვეს. დიდვეზირისათვის საგანგებოდ შეარჩიეს ცხრა აქლემი ქარავანი, პალეა, ტკბილეული,

ნაირნაირი ხილეული, განსაკუთრებით ლიმონი, უმაღლესი ხარისხის ბროწეული, წმინდა ფქვილი, ბრინჯი, შაქარი, რომლის ყოველი თავი 5—5 და 10—10 ოყას შეადგენდა. იანიჩართა ალასა და დიდვეზირის ქეთხუდას, ბაკი ფაშასა და სხვა რჩეულებსა და წარჩინებულებს ორ-ორი, სამ-სამი, ხუთ-ხუთი აქლემის საპალნე საჩუქარი გამოუგზავნა. მან გამოამკლავნა მეგობრობა და გულწრფელობა. მირზა მეჰმედ ჰუსეინად წოდებული ელჩი გამოგზავნა და თავისი ტერიტორია გადასცა.

დიდვეზირმაც შაჰს ჯებუჯი-ბაში¹⁸⁴ მეჰმედ ალას ხელით გაუგზავნა ზოგიერთი ნივთი საჩუქრად და დაბეჭდილი საზავო ხელშეკრულება. ტყვეები განთავისუფლდნენ და ბანაკში მოვიდნენ. ზილ-კადეს დასაწყისში¹⁸⁵ სერავის ველიდან არზრუმში დაბრუნდნენ. ზილ-ჰიჯეს თვეში¹⁸⁶ ლაშქარი დაითხოვეს. დიდვეზირი თოკათში გაემგზავრა იმ იმედით, რომ იქ გამოიხამთრებდა, მაგრამ გადააყენეს. შემდეგ წელს კაფუდანობა უბოძეს.

ტ. II, გვ. 168—169

ა თ ა ს ო ც ლ ა რ ვ ა წ ლ ი ს¹⁸⁷ ა მ ბ მ ბ ო

ირანის ელჩის ჩამოსვლა

ჯუმად ალ-ევველის თვეში¹⁸⁸ ირანის ელჩი ბურუნ კასიმი, რომელიც მის მიერ მოტანილ წერილში იადიგარ ალი სულთან ხალიფად იყო დასახელებული, სტამბოლში ჩამოვიდა. ის 100 საპალნე აბრეშუმით, ოთხი სპილოთი, ერთი მარტორქითა და ზოგიერთი სხვა საჩუქრით უსქუდარიდან ბეშიქთაშში¹⁸⁹ გადავიდა, დიდი ამალით ეღირნეს კარით შევიდა და ვეფაში¹⁹⁰ ფერთევ ფაშას სასახლეში ჩამოხტა. მის მიერ ჩამოტანილ წერილში ეწერა: როგორც ყოფილმა სარდალმა და ახლანდელმა მეორე ვეზირმა ხალიფ ფაშამ ზავის საქმეებზე საუბარში აღნიშნა, გარდაცვლილი სულთან სულეიმან ხანის დროს დადებული ზავის მიხედვით დადგენილი მიჯნა და საზღვარი ახალი ზავითაც ძალაში დარჩეს, არავითარი ცვლილება არ იქნეს შეტანილიო. ოსმალეთს შეუძლია დაეუფლოს ახალციხის ვილაეთში შემავალი ტერიტორიების აქეთა მხარეს, თუ მის სანაცვლოდ ბაღდადის საზღვარზე თავის მფლობელობაში მყოფი ადგილებიდან დერნესა და დერთენგის სანჯაყებს, სოფლებითა და ნაჰიეებით, იმ მხარეს [ირანის მხარეს] დაუთმობს. თუ

ზავი ასეთი პირობით მისაღები იქნება და ხელშეკრულების წიგნი გაიცემა, ასი საპალნე აბრეშუმის ფასის სანაცვლოდ საჩუქრებს ყოველ წელიწადს გამოვაგზავნითო.

ასეთი ახსნა-განმარტების შემდეგ ამ წერილის მიხედვით დაიწერა ხელშეკრულება, თუ ჰუვიზეს მფლობელი რაშიდი და მაჰანის მფლობელი ჰულუ ხანი ჩვენ [ოსმალებს] მოგვმართავენ, იქითა მხრიდან [ირანიდან] ხელი არ შეუშალოთ. შამხალისა და დალესტნის სხვა გამგებლების სამფლობელოებს ზიანი არ მიაყენონ. ორივე მხრიდან დატყვევებული ხალხი დაუყოვნებლივ განთავისუფლდესო. ამ პირობის ძირითადი არსი ისაა, რომ არ დაუშვან მათ ქვეყნებში მყოფ შეიხთა შეურაცხყოფა და წმინდანთა წყევლა. ამაზე მიეცეთ ახსნა-განმარტება. დაიწერა შევალის მე-17 დღეს¹⁹¹.

ტ. II, გვ. 172—173

ათას ოცდათერთმეტი წლის¹⁹² ამბები

ირანის ელჩის ჩამოსვლა

ზილ-ჰიჯეს თვის მეორე დღეს¹⁹³ გაათრთხილეს რაზმი, ხოლო მომდევნო დღეს ირანის შაჰის ელჩი ალა რიზა ჩამოვიდა. ჩვეულების მიხედვით, ის თავისი ამალით ნავსადგურის კარით შემოვიდა და ვეფაში დილსიზ ყიზილბაშ ჰასანის სახლში ჩამოხტა. ზილ-ჰიჯეს თვის რვაში¹⁹⁴ იანიჩართა რაზმების ალაებმა, რომლებმაც დერვიშ ალას გადაყენება მოითხოვეს, იანიჩართა ალას თანამდებობა მირახორ¹⁹⁵ ბერბერ მუსტაფა ალას უბოძეს. მისი მოხსნის მიზეზი ის იყო, რომ აღნიშნულმა დერვიშ ალამ ხაზინაში თავისი კაცების ვაგზავნა მოინდომა. ძველი კანონით, იანიჩართა კორპუსიდან კულუქჩი უნდა წავიდესო, თქვა მან. მაგრამ იანიჩარმა ნება არ მისცა, განრისხდა და მათ კორპუსს სიტყვიერი შეურაცხყოფა მიაყენა. ზემოხსენებულს ბუდინის ვილაიეთი ებოძა. მეჩვიდმეტე დღეს¹⁹⁶ ელჩი ალა რიზა დივანში მოვიდა და ხელმწიფის კალთის ამბორით გაბედნიერდა. ოთხსამდე კაფუჯიმ და ათასამდე იანიჩარმა მისი საჩუქარი ფადიშაჰის წინ გაატარა და ხაზინას ჩააბარა.

ტ. II, გვ. 239—240

თათართა ხანის შვიცვლა

როდესაც მარა ვეზირი გახდა, კაცი გააგზავნეს, როდოსში მყოფი მეჰმედ გირეი ხანი მოიყვანეს და ხანის თანამდებობა უბოძეს. მისი ძმა შაჰინ გირეი ტახტის მემკვიდრედ დაინიშნა და ყირიმში გაიგზავნა. როდესაც მისი წინამორბედი ჯანი ბეგ გირეი ხანი¹⁹⁸ მოვიდა, მას ჩერმენის სანჯაყი¹⁹⁹ უბოძა და როდოსში გაგზავნა. ჯუმად ალ-ახირის თვეში²⁰⁰ სულთან ოსმანის²⁰¹ ხოჯა ომერ ეფენდი, ერთ წლამდე გადაკარგვის შემდეგ, ულემას შუამდგომლობით მექაში შეიხ ულ ჰარემის²⁰² თანამდებობაზე წავიდა. მის შვილს აბდულა ეფენდის მენემენის საყადლო არფალიქად²⁰³ დაუნიშნეს.

ტ. 11, გვ. 254

ათას ოცდაცამეტი წლის²⁰⁴ ამბები

მეჰმედ გირეის აჯანყება და ჯანი ბეგ გირეისათვის ხანის სახელოს გომება

ჩინგიზთა წარმომავლობის ხელმწიფეთაგან კათასა და ყირიმის ხანების დინასტიის შტო ნავაშ იბნ ჯუჯი ბენ ჩინგიზ ხანამდე აღწევს. რუმის ქალაქებთან დაკავშირებული სოფლები და დასახლებული პუნქტები, რომლებიც თათარი ხანების ხელისუფლებას ემორჩილებოდნენ, ოსმალთა სახელმწიფოს კუთვნილება იყო. რადგანაც მათი გადაყენება და დანიშვნა ოსმალთა დინასტიის ფადი-შაჰების მტკიცე ხელთ იყო, ამიტომ ისინი ყოველთვის ამ მაღალი წოდების დინასტიის წყალობის შემყურენი, მათი აღზრდილები და მათზე დამოკიდებულები იყვნენ. ასე იყო ეს ჩვეულებრივ.

უწინ, განსვენებული და ცხოვრებული სულთან აჰმედ ხანის ხელმწიფობის დროს, როდესაც ნასუჰ ფაშა დიდვეზირი იყო, ყირიმის ტახტზე იჯდა გირეი, რომელიც უბედური სულთნის შვილი იყო. ამ მოდგმიდან ორი ხან-ზადე—მეჰმედ გირეი და მისი ძმა შაჰინ გირეი აქერმანის²⁰⁵ ველზე დაბინავდნენ, რუსების ახლოს დასახლდნენ. ისინი თავიანთი ხელქვეითი თათართა რაზმით ყოველთვის თავს ესხმოდნენ რუს ქაფირებს. ატყვევებდნენ, ყიდდნენ, ამით ცხოვრობდნენ. შემდეგ უამრავი ნადავლის გამო გაძლიერდ-

წენ. სხვისი ქონების იავარყოფისა და გამდიდრების იმედით თათართა ტომიდან ბევრი ლაშქარი შეკრიბეს. იქამდე მიიღწიეს, რომ თათარ ხანის ჯარიც მათ მიემხრო. ჯანი ბეგ გირეი ხანი საგონებელში ჩავარდა, რადგან ისინი [მეკმედ გირეი და შაჰინ გირეი] ჯანი ბეგს კარგად არ ექცეოდნენ, რუსებისა და საკლაბებისგან²⁰⁶ ყოველთვის ტყვეები გამოჰყავდათ და აქერმანში ყილდნენ. ჯანი ბეგ გირეი ხანი მათი მოწინააღმდეგე იყო. სტამბოლიდან მას მიმართეს და უბრძანეს, რომ წასულიყო და ისინი [მეკმედ გირეი და შაჰინ გირეი] აელაგმა. ჯანი ბეგ გირეი თათართა ტომის უამრავი ძალით მათ თავს დაესხა. მეკმედ გირეიმ და შაჰინ გირეიმაც თავიანთი ლაშქარი დაძრეს.

აქერმანის ველზე ისეთი ბრძოლა მოხდა, რომ მისი აღწერა შეუძლებელია. ბოლოს თათართა ხანმა ქვეყნის მფარველთა ფადიშაჰის მზრუნველობით გაიმარჯვა. მოწინააღმდეგის ჯარი დამარცხდა, ორივე ძმა დაიჭრა. ერთი მათგანი ერთ სოფელში ვინმე ყარა ისმაილის სახლში დაიმალა, მეორე — სხვა სოფელში, იუსუფ ჩაუშის სახლში, ხოლო მესამე ძმა — ჩობან გირეი ხანი — მოკლეს.

თათართა ხანის სატახტო ქალაქ ყირიმში დაბრუნების შემდეგ ისინი განაპირა ადგილას გადარჩენილების მოგროვებით იყვნენ დაკავებულნი. ამ დროს დიდგეზირმა ნასუჰ ფაშამ შორსმჭვრეტელობა გამოიჩინა, კვლავ არ შეიკრიბონო და გონებამახვილური ცბიერებით მეკმედ გირეის ყველაფერი აცნობა, კეთილი დაპირებებითა და ყირიმის ტახტზე დანიშვნის პირობით სტამბოლში მიიწვია და დიდი პატივით მიიღო. მეკმედ გირეი შეიხ ვეფას [განწმინდოს ღმერთმა მისი საიდუმლოებები] მავზოლუუმის ახლოს ერთ სასახლეში გააჩერეს და სასამელ-საქმელი სახელმწიფო სამზარეულოდან დაუნიშნეს.

მეკმედ გირეი რამდენიმე ხანს გაჩერდა, შემდეგ, როდესაც განსვენებული სულთან აჰმედ ხანი ეღარნეს ლაშქრობაში წავიდა, მეკმედ გირეიც სახელმწიფო ხელისუფლების ბრძანების თანახმად მასთან ერთად წავიდა. დიდგეზირის შუამდგომლობით ფადიშაჰთან კავშირი დაამყარა.

ერთ დღეს, მოგზაურობის დროს, ბედნიერი ხელმწიფე ნადირობდა. როდესაც ქვეყნიერების ფადიშაჰი ჯიხვს თავად მისდევდა, მეორე მხრიდან მოულოდნელად მეკმედ გირეი გამოვიდა, რომელმაც ფადიშაჰის ჯიხვს ისარი სტყორცნა და მიართვა მას. ამ უღიერმა საქციელმა ფადიშაჰი განარისხა. ზოგიერთმა კეთილისმსურველმა სახელმწიფო პირმა ღმერთს მადლობა უთხრა და თქვა: ჩვენ-

მა ბედნიერმა ქვეყნის მფარველმა ფადიშაჰმა ასეთი უქნარა თათარი ასე რატომ დააახლოვაო. ამ უბედურ მტერს, ნადირობისას უყურადღებოდ რომ იყო, იმ ჯიხვისადმი ნასროლი ისარი ჩვენი ბედნიერი ფადიშაჰისათვის რომ მოერტყა, ღმერთმა ნუ ქნას, რა მოხდებოდა მაშინ? შემდეგ მას ათას ნაწილად აკუწავდნენ, მაგრამ გამჩენის მოცქეულს ვანა რაიმე შეეძლო ელონა მისი პატიოსანი სხეულისათვის? ასეთი უზრდელისა და უსაქმურის მოსაცილებლად და დასასჯელად მისი დიდი ხნით შეპყრობა და დაპატიმრება აჯობებსო, — თქვეს. როდესაც ამ მოსაზრებამ უზენაესის გონებაზე მიადგინა. ფადიშაჰმა შეიცვალა თავისი აზრი და ბრძანა: მეჰმედ გირეი დაიჭირეთ, ისევ სტამბოლში გააგზავნეთ და იედი კულეში ჩასვითო. სანამ სულთან აჰმედი ცოცხალი იყო, მეჰმედ გირეი პატიმრობაში იმყოფებოდა. როდესაც შაჰინ გირეიმ გაიგო, რომ მისი ძმა დაპატიმრებული იყო, თავისი ხელქვეითების ერთი რაზმით ირანის მხარეს გაიქცა და ირანის შაჰს შეაფარა თავი. აგი კარგად მიიღეს. სულთან აჰმედისა და ნასუჰ ფაშას ხანა უკვე დამთავრდა.

სულთან მუსტაფას²⁰⁷ ტახტზე ასვლის შემდეგ მეჰმედ გირეი იედი კულედან გაიქცა, მაგრამ ჰაჯი სუი ბაშიმ და ისქანდერ ფაშამ დაიჭირეს [მისი სტამბოლს მოყვანის შესახებ დაწერილებით იყო ზემოთ აღნიშნული], როდოსის კუნძულზე გაგზავნეს და ციხეში ჩასვეს. სულთან ოსმანი ტახტზე რომ ავიდა, დიდგვირი კოჯა ხალილ ფაშა აღმოსავლეთის ლაშქრის სარდლად დაინიშნა. ყიზილბაშებთან ბრძოლის დროს, როგორც ადრე იყო ნახსენები, შემთხვევით მტრის ლაშქრის მთავარსარდალმა ყარჩიხა ხანმა გაიმარჯვა. არდებილის ქვემოთ უამრავი თათარი, თათართა არაერთი მირზა და ჩერქეზთა ბეგები მოწამეობრივი სიკვდილით დაეცნენ. ჰასან ფაშა დაიჭრა, ჯანი ბეგ გირეი ძლივს გადაჩა. ამ დამარცხებაში ბრალი ჯანი ბეგ გირეის დასდეს.

დაპატიმრებული მეჰმედ გირეის მომხრეები ჯანი ბეგ გირეის უბედურების გადმოცემითა და გინებით შეეცადნენ მეჰმედ გირეის ხანად დანიშვნას. მარა ჰუსეინ ფაშამ ყოველი ღონე იხმარა, მეჰმედ გირეი როდოსიდან გამოიყვანა, ხანის სახელო უბოძა და ყირიმში გაგზავნა. მეჰმედ გირეის ძმა, ხსენებული შაჰინ გირეი, რომელიც ირანში იყო გაქცეული, არდებილის ღონისძიებაში შაჰის ერთ-ერთი დამხმარეთაგანი იყო. დიდხანს დარჩა ამ უბედურ ურწმუნოებს შორის. მან მათთან დაამყარა მეგობრობა, სიახლოვე და შიიტობა მიიღო. როდესაც გაიგო, რომ მისი ძმა მეჰმედ გირეი

ხანი გახდა, გადიდგულებული წავიდა და შაჰისგან თათართა ტომის შერყენისა და ურწმუნოთა რელიგიის მათში შეტანის ნებართვა მიიღო. როდესაც თავის ძმასთან მოვიდა, მას უფლისწულობის თანამდებობა უბოძეს. მეჰმედ გირეი სახელმწიფო საქმეებში რბილი და დამთმობი იყო, ვერ დაიცვა თავისი წინაპარი ხანების წეს-ჩვეულებები. დაპარცხებასთან ერთად სხვადასხვა ღონისძიებებსა და გაწეულ საქმიანობებში იგი თავისმა ძმამ შაჰინ გირეიმ შეაცდინა. ძმებმა ერთმანეთის დახმარებით განამტკიცეს თავიანთი ძლიერება და თათართა ტომები დაიმორჩილეს. თათართა ტომებზე გაბატონების, უზენაესის ტახტზე ასვლისა და მათდამი ოსმალეთის მიერ სათანადო სამსახურის გაწევისა და ყურადღების მიუხედავად ისინი არ ამკლავებდნენ, წინაპარი ხანების წესის მიხედვით, ოსმალეთის სახელმწიფოსადმი ქვეშევრდომობისა და დამორჩილების მისწრაფებას. მათი ამპარტავნობა და თავმოწონება თანდათან უფრო მატულობდა. ისინი ყველას ხოცავდნენ, ვისგანაც გრძნობდნენ უკმაყოფილებასა და ღვარძლს. ღაზი გირეის დროს შაჰინ გირეიმ ბიბი ხათუნი დამალა. მან დაიჭირა ღაზი გირეის მიერ მის საძებნელად დანიშნული ჰაჯი აჰმედი. როდესაც უთხრა: რატომ მეძებდიო, ჰაჯი აჰმედმა თავი იმართლა: ხელქვეითი ვიყავი, დამნიშნეს, მე რა შემეძლო, რას გავაკეთებდიო. ჰაჯი აღამ იგი ოთხად აკუწა, ოთხ ადგილას ჩამოჰკიდა. ყველა, ვინც მას ძველი დროიდანვე მტრობდა ან მას არ თანაუგრძნობდა, ვის მიმართაც გულში ღვარძლიანად იყო განწყობილი, დახოცა.

მეჰმედ გირეიმ ამრიგად განიმტკიცა ხანის თანამდებობა და 1030 წელს²⁰⁸, როდესაც ხოტინის ლაშქრობაში წავიდნენ, თათართა ლაშქრით წავიდა და სულთან ოსმან ხანის აღმატებულების ხელისუფლებას შეუერთდა. იმავე ჯუჩის დინასტიიდან გამოყოფილი ტომებიდან ნოღაის ტომის მეთაურმა კანთემირმა იმ ლაშქრობაში ღირსეული სამსახური გასწია, რისთვისაც მას ბეგლარ-ბეგობა უბოძეს. მეჰმედ გირეის შეშურდა, რომ კანთემირმა ფაშას წოდება მოიპოვა. კანთემირ მირზასთან მტრობის გამო თავად კანთემირს სილისტრეს ვიალეთი მისცეს.

ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდეგ მეჰმედ გირეი წავიდა. ყირიმის ტახტს რომ მიაღწია, მისი ბრძანებით შაჰინ გირეიმ ნოღაელებში კანთემირის კარავი დაანგრია. სულთან ოსმანისათვის ყველაფერი ნათელი გახდა. რადგანაც სულთან მუსტაფა სახელმწიფო საქმეებისადმი უყურადღებობას იჩენდა ქვეყანა დაიქსაქსა, სახელმწიფო წყობილებას უეცრად უწესრიგობა დაეტყო

და ყოველი მხრიდან ყაჩაღებმა წამოყვეს თავი, შაჰინ გირეიძაც თავისი შინაგანი სიბილწე გამოაპყლავნა და თავისი ძმა აჯანყებისათვის წააქეზა. შაჰინ გირეიმ თათართა მამაცთაგან ბევრი ისეთი მოკლავრომლებშიც მოწინააღმდეგეს ხედავდა. ამ თათართა ტომის შემოერთებასა და დაქვემდებარების შემდეგ თურმე ვინმე მოძღვარი თავის წრეში წამქეზებელ შაჰინ გირეის ეუბნებოდა, რომ ჩიტის სახელის მქონე პირი ქვეყანას ფაღიშაჰი გაუხდა [იგულისხმება მეკმედ გირეი] და იმას უნდა მართოს ეს ქვეყანაო. ამგვარი ცდუნებით წააქეზა და აიყოლია იგი. იმ ჩიტმაც თავისი ფაღიშაჰობა ირწმუნა, ეს მონაპორი იწამა და ამ სიცრუემ შეაყდინა. მან თათართა დიდი ჯარი შეკრიბა. სისხლისმსმელმა და ცრუმ ეღირნეზე ბოროტი განზრახვა გამოაპყლავნა და გადაწყვიტა, რომ თუ შეძლებენ გამარჯვებას, ოსმალეთის სახელმწიფოს იავარპყოფენ, გაძარცვავენ და დაიპყრობენ. უკეთუ ვერ გაიმარჯვებენ, მაშინ ისლამის ქვეყანაში გაძარცვავენ იმ ადგილებს, სადაც ამის საშუალება ექნებათ, მთლიანად ირანის მხარეს წავლენ და იქ გასაჩერებლად უფლებას გამოითხოვენ. იმ დროს მისი აღმატებულება სულთან მურად ხანიც²³⁹ ტახტზე ავიდა. ეს სასიხარულო ამბავი ბედნიერების ზღურბლში ენობილი გახდა. როდესაც სულთნის უზენაესობამდე მიადწია ცნობამ იმის შესახებ, რომ მეკმედ გირეი და შაჰინ გირეი ასაჯანყებლად გაერთიანდნენ და თათართა ლაშქრით სატახტო ქალაქისადმი ბოროტი განზრახვა გამოავლინეს, გადაწყვიტეს ხანის გამოცვლა. უწინდელი ხანი ჯანი ბეგ გირეი სულთან აჰმედის მსახური იყო. მას მინდობილი სამსახურისადმი უყურადღებობა არ გამოუჩენია. ჯანი ბეგ გირეი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ლაშქრობებში თავის კეთილ სამსახურს ეწოდა, მაგრამ ზოგიერთი ვეზირის მუხანათობით დაითხოვეს. როდესაც მის ადგილას მეკმედ გირეი გაგზავნეს, ჯანი ბეგ გირეი დედაქალაქში მოვიდა და დანიშნული არფალიკით — სანჯაყით დაკმაყოფილდა, როდოსის კუნძულზე წავიდა და იქ განმარტოვდა, როგორც დათხოვნილი.

ახლა მიზანშეწონილიაო ისევ ზემოხსენებული ჯანი ბეგ გირეის ხელმეორედ ყირიმის ხანად დანიშვნა — იფიქრეს სახელმწიფოს ვეზირებმა და სასულთნოს დიდებულებმა. როცა ეს აზრი ფაღიშაჰის უდიდებულესობას მოახსენეს, ჯანი ბეგ გირეის ხანის თანამდებობა უბოძეს და დედაქალაქიდან ოთხი კატარლით გაამგზავრეს ტახტის დასაკავებლად. დასახმარებლად ვეზირი ჰასან ფაშა დანიშნეს სარდლად, კაფუჯი-ბაში მუსტაფა ალა — მისი საქმეების გამგედ, ხოლო შავი ზღვის ფლოტში მყოფი კაფუ ალას ძმა

იბრაჰიმ ფაშა—გამყოლად. ყირიმის მხარის დიდებულ ბეგებსა და თათართა ძირზებს ასეთი შინაარსის ბრძანება დაეგზავნათ: აღნიშნული ყაჩაღების ბოროტი ზრახვების შეცნობა ძნელია, მაგრამ თქვენ მაინც ვერაგობის მიმართ უყურადღებობას ნუ გამოიჩინთ, რადგანაც აუცილებელია მათი მოშორება [ე. ი. ყაჩაღების], ისლამის ჯარმა უნდა გამოიჩინოს საჭირო მტდელობა. ამჟამად ხანად დანიშნულ ჯანი ბეგ გირეის ყველა თქვენთაგანი დაემორჩილეთ და დაექვემდებარეთო.

როდესაც ჰასან ფაშა კაფაში მოვიდა, მეჰმედ გირეიმ და შაჰინ გირეიმ თათართა ჯარი აყარეს და მას შემოხედნენ. ჰასან ფაშამ ეს ამბავი ბედნიერების ზღურბლს მოახსენა.

როცა იბრაჰიმ ფაშა შავი ზღვის ფლოტით ვარნადან მოვიდა, ჯანი ბეგ გირეი ხანი კაფას სანახებში ალი ყადის სასახლეში გაჩერდა, კაფას ცხიდანაც ზარბაზნები გამოიტანეს, თათართა ჯარიდან ზოგი ძალით, ზოგი ნებით გაგზავნეს და მეჰმედ გირეი ხანი გამოითხოვეს.

ტ. II, გვ. 326—332

რეჯებ ფაშას დანიშვნა და მეჰმედ გირეის ბრძოლა

კაფუდან რეჯებ ფაშა ის-ის იყო ხმელთაშუა ზღვით უნდა გამგზავრებულაყო, როდესაც მოხსენება და საერთო თხოვნა სტამბოლში მოვიდა. ის წავიდა შავი ზღვის მიმართულებით, ამიტომ მას მიენდო ამ საქმის დამთავრება. მეჰმედ გირეიზე თავდასასხმელად რამდენიმე ათასი ნოღაელი თათარი და ათასზე მეტი თოფისმსროლელი კაზაკი გამოიყო. ბრძანება დაიწერა ისევ თათართა მუფთის — შეიხ აბუბექრისა და ულემებისადმი. როცა ამას წინათ ჯანი ბეგ გირეი ხანი უზენაესი ფირმანით მოვიდა, შაჰინ გირეიმ წინააღმდეგობა გაუწია, საჭურველი მოამზადა, თათართა ლაშქარიც მიენდო ამ ხსენებულის უაზრო სიტყვებს. თქვენი მზრუნველი ზელისათვის საჭიროა თათართა ტომის დარიგებით დამორჩილება და დაქვემდებარება. ზემოხსენებული ხანის ტახტზე ასასვლელად კაფუდან რეჯებ ფაშა გაიგზავნა ფლოტით. უზენაესი ბრძანება გამოვიდა და დაიგზავნა ყველა თათრის დაქვემდებარების შესახებ. სარდალი რეჯებ ფაშა, ჰასან ფაშა, იბრაჰიმ ფაშა და კაფას ბეგლარბეგი მეჰმედ ფაშა შეიკრიბნენ.

რეჯებ ფაშამ მეჰმედ გირეი ხანსა და შაჰინ გირეის მისწერა

დამრიგებლური წერილები, სდაც იგი ურჩევდა: თათრის ლაშქარი გაფანტეთ, თქვენდამი მიმართული და ბოძებული ჰერსეისა და მორას სანჯაყებიდან რომელიც გნებავდეთ დაიტოვეთ და, თუ სტამბოლში ჩამოსვლა მიზანშეწონილად არ მიგაჩნიათ, იქითა მხარეს წადითო. წერილები ჰაბიბ ეფენდისა და რედვან ალას ხელით გააგზავნეს. შაჰინ გირეიმ პასუხად მიწერა, რომ თქვენი წერილის შინაარსი გავიგეთ. იგი უწინდელ ჩვენს სამემკვიდრეო მამულში მოვიდა ხუთი-ათი დღის შეუსვენებელი სიარულის შემდეგ. ზოგიერთი მუხანათის რჩევით ხანის თანამდებობა ჯანი ბეგ გირეისთვის მიგიციათ, რომელმაც ამ მხარეში მოსვლის შემდეგ რამდენი ათასი ღარიბი კაცი ცხენის ფეხებქვეშ გათელა. განა ჩვენ ისეთი რა დანაშაული მიგვიძღვის, რომ შეურაცხყოფა მოგვაყენეს? რა დავაშავეთ, რომ ჩვენ არ ვუნდივართ? ოთხი-ხუთი მიწა ორ-სამ ათასზე მეტი ლაშქრით, კანთემირის ძმები აქერმანიდან ხუთი ათასიანი ლაშქრით და იუსუფ ოღლის მიწები ამას წინათ თავიანთი ლაშქრით რუსის მხარეზე გადავიდნენ. როდესაც თათრებმა გაიგეს, რომ ჩვენ ყირიმის ვილაიეთში მოვედით, ქაფიურებს ერთ ღამეს თავს დაესხნენ და ათასზე მეტი გაწყვიტეს. დანარჩენები გაიქცნენ. თათრები თავიანთი ოჯახის წევრებით მოვიდნენ. აღი მიწა და ყველა ნოღაელი მიწა, სულთან-ზადეები ათი ათასამდე კაცით ტამანიდან გამოვიდნენ და დღეს შემოვლენო. ამ მხარეს ბევრი ზარბაზანი და თოფია დამზადებული. ამ საქმის ბოლო გაიაზრეთ. ვილაიეთის ხალხმა თავისი ურმები აამოქმედა და ეს-ესაა წავლენ. ეს ქვეყანა ჩვენმა წინაპრებმა ურჯულოებს გამოსტაცეს. როდესაც ურჯულოები დაეუფლნენ საპრძოლო იარაღს, ჩვენი სახლები და სოფლები ცეცხლს მისცეს. სამშობლოდან ჩვენი გადასახლება უსინდისობაა. თუ ყველა დავტოვებთ ჩვენს სამშობლოს და ყირიმის ქვეყანა ურჯულოებს ხელში ჩაუვარდება, მაშინ თქვენი კაფა და სხვა ციხეებიც აღარ გადარჩება. აქ ჩამოთვლილი ყველა აზრი შესრულდება. ახლა თქვენი იმედი გვაქვს, რომ ამ ქვეყანაში არსებული მეჩეთები და მედრესეები არ განადგურდება. ჩვენი მდგომარეობა მოგახსენეთ და კვლავ გვიმსახურეთო.

როდესაც ეს წერილი ომერ ალას მეშვეობით გაგზავნეს, რეჯებ ფაშამ კვლავ პასუხი მიწერა. იგი იუწყებოდა, რომ ამას წინათ ჩვენს დედაქალაქში ყოფნისას ჰასან ფაშასაგან მოსული თქვენი აზრის მოკლე შინაარსი კაიმაკამ მეჰმედ ფაშამ ბედნიერების ზღურბლს მოახსენა. შეიხ ულ-ისლამმა და სხვა ვეზირებმა, კეთილშობილმა სწავლულებმა ბჭობა გამართეს. მაღალი ალაპის შემ-

წეობით, მათ თათბირზე გამოიტანეს დადგენილება იმის შესახებ, რომ სულთანს არ უნდა მოხსენდეს ჯანი ბეგ გირეი ხანის ტახტზე ასაყვანად რომ სახელმწიფო ფლოტით გასამგზავრებლად ჩვენ დაგვინუნესო. მე მხოლოდ ეს [ჯანი ბეგ გირეის ტახტზე აყვანა] მაქვს დავალებული. რაკი საქმე აქამდე მივიდა, ამის შემდეგ საეკვო არ არის, რომ შემოაღნიშნული ამბავი განგების სურვილია. ჩვენ გვყავს ჯარი და გვაქვს ბევრი ზარბაზანი და თოფი — ასე განაცხადა ამაყად [რეჯებ ფაშამ]. ანდაზის „რამდენჯერ მცირე ჯგუფს გაუმარჯვინია მრავალზე“ არ იყოს, გამარჯვება უიმედო არ არის. ამიტომ სხვაზე ნუ იფიქრებთ. ეს რომ განგების საქმეა, ამაში ეჭვი არავის არ ეპარება. გათავდა.

ამის შემდეგ რეჯებ ფაშა ორი თვე კათაში დაჩა. ორივე მხარემ ბევრი იომა. ბოლოს საჭირო გახდა გადამწყვეტ თავდასხმაზე გადასვლა. ურმები მოამზადეს, რადგანაც საჭირო იყო სუფუჩიებთან ერთად წასვლა. გემებიდან დიდი ზარბაზნები გადმოიტანეს, კათას ციხიდან ათი ცალი ზარბაზანი ქურუქჩიებს გამოატანინეს და მეჰმედ გირეის წინააღმდეგ გაემართნენ. ჯანი ბეგ გირეი კი ამბობდა: დღეს, ხვალ თათარი მოვა, მე დაჰემორჩილება, ერთი-ორი კონაკი წავიდეთო. მესამე კონაკზე ასი ათასამდე თათარი და რვაასი კახაკთა მსროლელი, ათასიც ქვეითი მათ წინააღმდეგ აღიმართა. საღამომდე ერთმანეთს ესროდნენ და იბრძოდნენ. ღამე სანჯრების თხრა დაიწყეს. წერაქვი არ ჰქონდათ, თათარმა კი გარშემო მიღამოები აიღო. უკვე ძალ-ღონე აღარ შესწევდათ მტრის შესაჩერებლად. როგორ მოვიქცეთო — სათათბიროდ დასხდნენ. თითოეულმა მათგანმა სიტყვა წარმოთქვა, ხანს უთხრეს რას გვიბრძანებ, თათარი მოდისო. ვთქვათ, არც მომსვლელია და არც წანსვლელი, დღეს ამდენი ხალხი დაეცა სარწმუნოებისათვის, ისინი ასი ათასი არიან, ჩვენ მათი მეთაუდიც არა ვართ. ხვალ რა გამოსავალი გვექნებაო.

ბოლოს ჩორბაჯიებიდან²¹⁰ ერთმა თქვა: გამოსავალი ისაა, რომ ზარბაზნი კათუდან ფაშას სახელით მეჰმედ გირეის წერილი მისწეროს, რომ ქვეყნის მფარველი ფადიშაჰის ფირმანის თანახმად, ჯანი ბეგ გირეი ხანად გახდომის სურვილით კათაში მოვიდა. თათარი არ მოკვდება, იგი ხანის მონააო რომ თქვეს, ამ ცნობილ გამოთქმას საფუძველი არ ჰქონია. ეს ჩვენ გავიგეთ. რადგანაც თათართა ტომი თქვენ ხანობას გთხოვთ, იგი თქვენ ყოვლისშემძლე ალაჰმა გაკურთხათ. ბედნიერი ფადიშაჰისაგან გეგზავნებათ ბრძანება და საპატიო ხალათი. ხვალ, ვიდრე ისინი თქვენს მეგობრობას ზურგს

შეაქცევდნენ და გათელავდნენ, თქვენ მშვიდობით და მდიდრად ჩახვალთ კავში. დილით, უეჭველია, ქვეითი ჯარი თათართა ფეხ-ქვეშ განადგურდება. ამ პასუხს ყველა დაეთანხმება.

ნაბრძანები იქნა წერილისა და ბრძანების დაწერა. მაგრამ განა შესაძლებელი არის სანთლის ანთება? მთვარე ანათებდა. ქათიბმა ოსმან ეფენდიმ წერილი დაწერა, ხოლო აჰმედ ეფენდიმ — ბრძანება. ორივე ქისაში ჩადეს. საპატიო ხალათი მოამზადეს და ზემო-აღნიშნულმა ჩორბაჯიმ წაიღო. ჯანი ბეგ გირეი ხანი შეწუხდა. როგორც კი ეს ბრძანება და წერილი მივა, უსათუოდ მე თქვენგან გამომიტხოვენ, მე ვიცი რაც მოხდება, ახლა გათავდა ყველაფერი. აი მე წავედი, თქვენ მშვიდობით იყავითო — თქვა და თავისი ძმა დევლეთ გირეი და დანარჩენი ხელქვეითები წაიყვანა, ამხედრდა და პირდაპირ კაფას მიაშურა.

ტ. II. გვ. 335—340

კაფას ველზე ფლოტის ჯარის დამარცხება

როდესაც ოსმალებმა დაინახეს ხანის ჯარის წასვლა, ამოქმედდნენ. სად უნდა წასულიყვნენო — თქვეს და მათ ცხენებს კვალდაკვალ მიჰყვნენ. თათართა ჯარში მოძრაობა შენიშნეს. ყველანი ამხედრებულნი მოვიდნენ. ტყვეები, რომლებიც რკინისფეხებიან ზარბაზნებს მიათრევდნენ, ათასზე მეტი იყვნენ. ესენიც ამოქმედდნენ. ჯარი ერთმანეთის ზურგს უკან უწესრიგოდ აქეთ-იქით დაიფანტა. ყველა ზარბაზანი ურპებით ადგილზე დარჩა. [წინასწარმეტყველის მოციქულთა გადმოცემის: „სადაც არა სჯობს გაცლა სჯობს“] მიხედვით ამოქმედდნენ. თათრებიც მოვიდნენ. მათ ხელთ ჩაიგდეს ქონებითა და ტანისამოსით სავსე ურმები, ზარბაზნები. ამ უბედური თათრების ცხენების ფეხის ქვეშ გაითელნენ იანიჩართა ქვეითი ჯარები, ჯებეჯიები, აზაბები. კაფუდანის ხაზინის ურმებს, მათ მიერ წაღებულ ზარბაზნებსაც დაეწივნენ და შეაჩერეს.

(ბრძოლაში) დაიღუპა ჰასან ფაშა, 44-ე რაზმში ჰუსეინ სული ბაში ჯაირ ჩილადის სახელით ცნობილ ბოლუქის უფროსი, და რამდენიმე ასეული ჯარისკაცი. იბრაჰიმ ფაშამ ოთხ ადგილას მძიმე ჭრილობა მიიღო და კაფაში მისვლის შემდეგ გარდაიცვალა. ათასზე მეტი ქურეჩი დაატყვევეს, 17 ცალი ბალიემეზის ზარბაზანი²¹¹ ხელთ იგდეს, ზარალი დიდი იყო. კაფაში მოსულებმა არ დააყოვნეს და მაშინვე გემს მოაშურეს. მეორე დღეს თათრებით გაივსო

კაფა. შაჰინ გირეი ალი ყადის სახლში შევიდა და დალაღს დააძახებინა, რომ სამ დღეში კაფას მოსახლეობიდან არავინ დარჩენილიყო და გემებით წასულიყვნენ. კაფას მცხოვრებნი ქალებითა და ბავშვებით ნავსადგურში მიცივიდნენ. გემებზე, მეორედ მოსვლის დღესავე, ძალიან დიდი ქიდილი იყო.

ასეთ ვითარებაში გაიარა სამმა თვემ. ბოლოს ბჰობა გაიმართა. კაფას გასათავისუფლებლად იანიჩართა კორპუსიდან გააგზავნეს ვინმე მეჰმედ სუიბაში. ნავსადგურის გარეუბანს მიადგნენ. ციხე უკვე თათრებითა და კაზაკებით იყო სავსე. მეციხოვნეებს უთხრეს: თოფს ნუ ისვრით. წადით, შაჰინ გირეის აცნობეთ, რომ სარდლისაგან მოვედითო. 4—5 ცხენი მოიყვანეს, ამხედრდნენ და შაჰინ გირეისთან წავიდნენ. დიდი შეხლა-შემოხლის შემდეგ 4—5 საათის სავალ მანძილზე მიიყვანეს მეჰმედ გირეი ხანთან. ერთი-ორი ღამე იქ დარჩნენ, ბევრი სიტყვა ითქვა. ჯანი ბეგ გირეიმ მოკლედ თქვა: ჩვენ მოვედით, თათარი არ მოკვდება, რადგან ის ხანის მონაა. ჩვენ კაფაში ჩავედით და დავბრუნდით იმ იმედით, რომ თათრები მოვლენო. ველოდეთ, მაგრამ არ გამართლდა, ერთი-ორი კონაკი კიდევ წავიდეთო,—ვთქვით,—ჩვენი მიზანი ომი და ბრძოლა არ არის. ეს ისე სიტყვამ მოიტანა. თქვენ იჩქარეთ, ამდენი ზარალი მოხდა. თქვენ გინდათ, აგრეთვე, კაფას ციხის დაპყრობა. ეს რომ თქვეს, მეჰმედ გირეი განრისხდა: ეი, შენ, ჩორბაჯი, ჩვენთან სადავოდ თუ მოხვედი, აქ დავის ადგილი არ არის. რატომ იჩენს ჩემს მიმართ ოსმალთა სახელმწიფო ძალმომრეობას?, მაგრამ ეს შენ არ იცი, — უთხრა და დაიწყო თავისი თავგადასავალი.

ჯერ ერთი, ხანი უკვე არის და რაღა საჭიროა სულთნის სახელით კიდევ ხანის [დანიშვნა]? ჯანი ბეგ გირეის მამა სულთანია, ხანის შვილი კი ხანი არ არის. ბოლოს ხანმა ავადმყოფი დედა მემკვიდრედ გაიხადა, ასზე მეტი ტყვე დედაქალაქში გაგზავნა. რადგან გურჯი მეჰმედ ფაშა კაიმამაკამი იყო, ჩაშნიგირ-ბაში² დილავერ აღამ მას მიმართა: კიზლარ აღა²¹³ მუსტაფა აღას მეშვეობით ხანობა ჩვენ გვეკუთვნოდა, მაგრამ არ მოგვცეს, ჯანი ბეგ გირეის უბოძეს. ჩვენ კი დაბა ვიზეში ჩვენი საქმეებით ვიყავით დაკავებული. ჩვენგან ისეთ რამეს მოელოდნენ, რომ იედი კულეში ჩავსვენეს. ჩემი ძმა შაჰინ გირეი ხელში არ ჩაგვივარდათ, ირანის შაჰთან წავიდა. როდესაც ჩვენ იედი კულეში ვიყავით დაპატიმრებულნი, კაფელმა ყადიმ ცხენები მოიყვანა, ხელსაყრელი შემთხვევა მომეცა

და ციხიდან გამოვედი. ფირეს დაბლობში დამიჭირეს და კვლავ ციხეში ჩამსვეს. შემდეგ ფლოტის გემით როდოსში გადამასახლეს.

ერთხელ, როდესაც მორა ჰუსეინ ფაშა ეგვიპტეში მიდიოდა, როდოსში გამოიარა და პირობა მომცა: თუ ვეზირის ბექედი მელირსა, შენ ყირიმის ხანად გაგხდით. როდესაც ვეზირი გახდა, მან თავის სიტყვას არ უღალატა. ფაღიშაბთან რომ ჩავედი, მითხრა — ბედნიერი იყავი, ხანობა შენთვის კურთხეულ იყოსო და ბრძანება გასცა. როდესაც კატარლით კაფაში ჩავედი, ჯანი ბეგი სტამბოლში წავიდა, ჩვენ კი ირანის შაჰს წერილი მივწერეთ და ოცი წლის მონატრებული ჩვენი ძმა ვთხოვეთ. გამოგზავნა. მხოლოდ ორმოცი დღეა, რაც მოვიდა. ერთი იმართაგანი, რომლებმაც ეს უსიამოვნება მომაცუნეს, მუსტაფა აღა. როდესაც ხანობა მე მეკუთვნოდა, ჯანი ბეგისთვის მიაცემინა. შემდეგ თვითონ იგი გაიციხეს.

ეგვიპტეში მიმავალ მორა ჰუსეინ ფაშას როდოსში შევხვდი. 30000 ახჩა ყავის საფასურით მოვიდა და ჩვენ გაგვიყო. მე მას ვუთხარი: მაღლობა ღმერთს, რომ გაგდებული და გაიციხული გნახე, მე ხანობას ჩამომამორე და დაპატიმრებული აქ გამომაგზავნეს. ეს მტრობა მას გონებაში ჩარჩენია. ახლაც, სულთან მურად ხანის ტახტზე ასვლისას კვლავ მოვიდა [მორა ჰუსეინ ფაშა]. მან აღადგახდომის მეორე დღეს ჯანი ბეგისაგან ორასი ათასი ყურუში აიღო და მისი ხანად დანიშნა გადაწყვიტა, მე კი თქვენთან გამომაგზავნა, — ამით დაამთავრა სიტყვა, მეჰმედ გირეიმ.

ჩორბაჯი უპასუხა: ჩელო ხელწიფვე, თქვენი სიტყვა სწორია, მაგრამ ახლა რისი თქმა გსურთ? თუ კაფაზე თქვენ ხელს არ აიღებთ, ეს დიდი ლაშქრობის მიზეზი გახდება. რაც იყო იყო, ხანობა კვლავ ძველებურად თქვენი და შაჰინ გირეის მემკვიდრეობაში დარჩება. ოსმანთა დინასტიასთან წმინდა გულით იყავით, ტყვეები, ზარბაზნები დაუბრუნეთ, კაფადან თათრები გამოიყვანეთ — ეს რომ თქვა, შაჰინ გირეის მიმართ: თქვენო აღმატებულებავ! სულთანო, შენ რას იტყვი? მან უპასუხა: თათარი და ნოღაელი ბეგები მოვიდნენო.

ბეგისა და მირზას სახელით იმდენი გასაოცარი სახის ხალხი მოგროვდა, რომ მნახველები გაოცდნენ. ბჭობა გამართეს. ყველამ სიტყვა მისცა ჩორბაჯის. ყველა ჩვენგანმა აყვანილი ტყვეები მივცეთო — თქვეს. ლოცვა და ქება-დიდება აღავლინეს. ჩორბაჯი სასახლეში გაგზავნეს. წავიდა და მეჰმედ გირეისათვის მოიტანა საპატიო ხალათი და ბრძანება, შაჰინ გირეისათვის — საპატიო ხალათი, ხოლო სხვებისათვის, მირზებისა და სულთნის სახელით ვინც იყ-

ნენ, 30 საპატიო ხალათი. ზემოხსენებული ჩორბაჯი კვლავ გაგზავნეს. მას ერთი სულთანნი შემოხვდა 300-ზე მეტი ცხენოსნით და მეჰმედ გირეისთან წაიყვანეს. ისინი ფადიშაჰის ბერათს ეამბორნენ, დიდი პატივისცემით მიიღეს, საპატიო ხალათები ჩაიცვეს და ზეიმი მოაწყვეს. სამოცდაშვიდი იანიჩარი, სამოცდაათი ჯებეჯი და ოცდაცამეტი აზაბი²¹⁴ ტყვე წერილთან ერთად ფაშას გაუგზავნეს. ერთი კვირა გაჩერდნენ კაფაში, შემდეგ ხანი აიყარა და უკან დაბრუნდა, კაფულანმა კი შავი ზღვა მოიარა, როდესაც ბოსფორში მოვიდა, შიგ შესვლის ნებართვა არ ჰქონდა და სეკბან-ბაშო²¹⁵ მეჰმედ აღასთან ერთად კვლავ შავ ზღვაში დაბრუნდა. თვე ნახევარი კიდევ იარა, შემდეგ დაბრუნდა და ვერფში [გემოსაშენი ადგილი] შევიდა. მაგრამ ამჯერად ხელისუფლებამ კარგად არ მიიღო.

ჰასან ბეი-ზადე აღნიშნავს, რომ ჯანი ბეგ გირეი ხანად დაინიშნა, დევლეთ გირეი კი სულთნის უფლისწულად იქნა აღიარებული. როდესაც კაფულან ფაშას დაევალა ფლოტით გამგზავრება და ხელისუფალთა შეკრებაში მონაწილეობის მიღება, თათართა ტომებმა ჯანი ბეგის სიყვარულით მისი ქვეშევრდომობისა და ნდობის სურვილი გამოამჟღავნეს. როგორც კი მოვიდნენ, თათართა ტომები მოედინებოთ თქვეს. თავი ამაყად ექირათ. გადაჭრით არ ამყლავნებდნენ ომისადმი ინტერესს. კაფას მიწა-წყალზე გავიდნენ, მეჰმედ გირეი მოვიდა, ლაშქარი რიგებად დააწყო, როდესაც გარდაუვალი გახდა ომი, მოსალოდნელ საპირისპირო შემთხვევაშიაც აუცილებელი იყო ბრძოლა. ბრძოლის დროს მეჰმედ გირეი ხანის თანამებრძოლი ჩობან გირეი ოსმალთა ლაშქარს ცხენით ეძგერა. ბრძოლაში ჩობან გირეიმ გამოიჩინა დიდი სიმამაცე და დაიჭრა. როდესაც იგი გარდაიცვალა, თათართა რაზმებმა თავიანთ სისხლში გამჭდარი ფანატოზში ერთსულოვნად გამოამჟღავნეს, ეკვეთნენ ვეზირების ლაშქარს და დაამარცხეს.

რადგანაც ამ ბრძოლაში თათრები ბევრნი იყვნენ, იანიჩრები და სხვა უამრავი მოსახლეობა დახოცეს, ბევრიც ტყვედ ჩავარდა. თათრებმა იანიჩართა და სხვათაგან აყვანილი მაჰმადის მრევლიც ტყვეებად წაიყვანეს. კაფასა და სხვა ადგილებში ერთ კაცს ერთ კათხა ლუღზე ცვლიდნენ. ეჭვი არ არის, რომ ამ ამბავში უსათუოდ ღვთით მოვლენილი სასჯელი იყო, თუმცა კაფულან რეჯებ ფაშა დამარცხების შემდეგ კაფას გასათავისუფლებლად დამარცხებული-სათვის შესაფერისი სახით აჯა-ვედრების გზას დაადგა. ხანმა ხანობის ფირმანი და საპატიო ხალათი აიღო და მორჩილებაზე დათანხმდა, მაგრამ უეჭველი იყო, რომ იგი სინამდვილეში აჯანყებისათ-

უის ემზადებოდა. ამ ამბის შემდეგ საქმის თანდათანობით გაღრმავებით ძალა მოიკრიბა, თათართა ტომები მთლიანად თავისკენ მიიმხრო და დღითიდღე დაიწყო ლაშქრის გამრავლება.

საქვეყნოდ ცნობილი გაბედული, მამაცი, მარდი და ძლიერი იყო ვინმე მირზა ბეგ ქეთხუდა. იგი შაჰინ გირეიმ შეიწყნარა და თავისთან წაიყვანა, პატივისცემით კარგი ურთიერთობა დაამყარა მასთან. ერთ დღეს მას ჯანი ბეგ გირეისგან მოსული წერილი აღმოაჩნდა. შაჰინ გირეიმ ეს წერილი მეკმედ გირეი ხანს გადასცა. როდესაც შაჰინ გირეიმ დაიჩემა მირზა ბეგის მოკვლა, მაშინ ნება მიეცა და ერთ დღეს წვეულებაზე თავი მოჰკვეთა. შაჰინ გირეიმ გაანადგურა კანთემირ ფაშას ყირიმში არსებული ქონება, სახლკარი დაუწვა, დახოცა მისი ოჯახის წევრები და ქვეშევრდომები, ცოლი შამფურზე წამოაყვია და ცეცხლზე მწვადივით შეწვა. გადმოგვეცემენ. რომ ქალი ფეხმძიმედ ყოფილა, ცეცხლის სიმხურვალისგან მუცელი გასკდომია და ნაყოფი გარეთ გამოვარდნილა.

ამ საზიზლარი ამბების შემდეგ [ისინი] დიდი ლაშქრით კაფადან რუმელიისაკენ გაემგზავრნენ, თავდასხმებითა და თარეშით მოვარდნილი ნიაღვარივით მდინარე დუნაი გადალახეს, დუნაის ორივე მხარეზე მდებარე აქერმანს, ქეილს, ისმაილსა და ცასა და დედამიწის მსგავს ოსმალთა სახელმწიფოს შეესივნენ. ეს ადგილები გახადეს თათართა სათარეშოდ. ეღირნეს ხელყოფის განზრახვით დუნაის ნაპირზე დაბანაკდნენ.

ტ. II, გვ. 335—340

კანთემირ ფაშას ბრძოლა შაჰინ გირეისთან და შაჰინ გირეის
დობრუჯაში²¹⁶ დაგარცხება

როდესაც კანთემირამდე მიაღწია ცნობამ იმის შესახებ, რომ მისი სახლკარი დაანგრიეს, დედაქალაქში მომჩივანი მოვიდა. აბი აიუბი ენსარის²¹⁷ ახლოს გაჩერდა. ფადიშაჰის ზღურბლში საჩივარი და მიშველების თხოვნა წარადგინეს. კანთემირმა შაჰინ გირეის მოსპობის თაობაზე ნებართვის ფირმანი მიიღო. სილისტრეს სანჯაყის²¹⁸ მფლობელი თავისი ლაშქრით დობრუჯას სახელწოდების ადგილზე გაემგზავრა და 30 ათასამდე თათარი შეკრიბა. რუმელიის ემირთაგან ჰაქიქი ფაშა და რამდენიმე სახელოვანი ვეზირი კიდევ გაიერთგულა და შურის საძიებლად მოემზადა. შაჰინ გირეიმ ბაბა დაღზე თავდასხმა განიზრახა. ამ მხარის მოსახლეობამ ბჭო-

ბა გამართა, შეთანხმდნენ, რომ წინააღმდეგობა გაეწიათ და უზენაესი ფირმანის მოსვლას დალოდებოდნენ. უმაღლესი ხელისუფლებისაგან მიიღეს პატიოსანი ბრძანება: მთელი ბაბა დაღისა და დობრუჯას ლაშქარი კანთემირ ფაშას შეუერთდეს და უბედურ მტრის გაგდებაში ერთსულოვანნი იყვნენო. ბრძანების თანახმად, ბაბა დაღისა და დობრუჯას ლაშქარი კანთემირს შეუერთდა. კანთემირ ფაშამ ლაშქარი დააწყო. როდესაც ღუნაის სანაპიროზე შაჰინ გირეიზე თავდასასხმელად წავიდნენ, იმანაც ლაშქარი მოაწესრიგა. ისეთი როსტომისებური ბრძოლა მოხდა, რომ გაცეცხულმა ბაჰრამ ფელექმა თავისი ელვარე ხმალი მიწას ჩაარქო. კანთემირმა არნახული გმირობა, მამაცური და ვაჟკაცური თვისებები გამოაჩინა. მისმა ქვეშევრდომებმა და მასთან შეერთებულმა სისხლისმსმელმა ნოღაელებმაც ძლიერი ბრძოლა გამართეს და თავიანთი მოწინააღმდეგეების თავები სხეულს განაშორეს.

ბოლოს კანთემირმა გაიმარჯვა, თათართა სისხლისაგან მდინარე ღუნაი ლალისფერი გახდა. ხმალს გადარჩენილები შაჰინ გირეის ნავში ჩასხდნენ, ღუნაი გადალახეს და გაიქცნენ, ნამუსი და სირცხვილი დაკარგეს. თათრის ლაშქრიდან ურიცხვი ხალხი ხმლით დახოცეს, ძალიან ცოტა გადარჩა, მაღალი ღმერთის შემწეობით ამ ბრძოლაში შაჰინ გირეიზე რამდენადმე მაინც იძიეს შური.

ტ. II, გვ. 340—341

ააზაკთა მიერ იენი ჰოის დაპყრობა

როდესაც ცნობილი გახდა, რომ ფლოტი კაფაში ხანის საქმით იყო გართული, დონის კაზაკებმა შავი ზღვა თავისუფალი ნახეს და 150 გემით შევალის მეოთხე დღეს²¹⁹ ბოსფორის ციხესთან მივიდნენ, იენი ქოი იავარჰყვეს და რამდენიმე დუქანი დაწვეს. მაშინ ბოსტანჯიები და სეკბან-ბაში თავიანთი ჯარებით გემებში ჩასხდნენ და სტამბოლიდან მათ თავს დაესხნენ. კაზაკთა ყაჩაღები ვერ გაუმკლავდნენ, უკან გაიქცნენ ზღვით. ეს წყევულები ისე დაუნდობლად დაესხნენ თავს ბოსფორს, რომ მსგავსი რამ ისტორიაში არ გაგონილა.

ტ. II გვ. 341

ყიზილბაშთა დამარცხება ალთუნ კოფრუში

ყარამანიის ბეგლარ-ბეგი ჩერქეზ ჰასან ფაშა, ჩვეულებრივ, კუნძულსა და ჰასან ქეიფის რაიონში იზამთრებდა. როცა ხმა გავრცელდა, რომ ქოფრუსა და გერგუქში ყიზილბაშთა ჯამაათი იყო, ზემოხსენებულ ქუჩეჟ აჰმედთან ერთად მათ წინააღმდეგ გაემართა. ხილეს იქითა მხარეს ყიზილბაშთა ლაშქარი იყო, გამოლმა მხარეს ესენი დადგნენ. ცოტა ზანს იბრძოლეს. საღამო ჟამს ყიზილბაშთა ლაშქარმა გაიმარჯვა. აჰმედ ალა თავისი ხელქვეითებით თავს დაესხა და თავგამოდებით იბრძოდა. წყეულები გააბრუნეს. ისინი ათი ათასამდე იყვნენ, ამათი რიცხვი კი 4000-ს არ აღემატებოდა. ყველამ ერთბაშად შეუტია და ყიზილბაშთა ლაშქარი დაამარცხეს. მცირე ნაწილი გაწყდა, დანარჩენები გაიქცნენ, გერგუქის ციხეს მიაშურეს.

რამდენიმე ასისტავი და ცოცხალი ყიზილბაში დიარბექირში გაგზავნეს. როდესაც დამარცხებული ლაშქარი გერგუქში შევიდა, იქ მყოფი ყიზილბაშებიც ვერ გაჩერდნენ და გაიქცნენ. ბოსტან ფაშა ციხეში შევიდა და დაიკავა.

ტ. II, გვ. 344—345

ყიზილბაშთა ლაშქრის დამარცხება საქართველოში

ძველი დროიდან საქართველოს მთავრები ოსმალთა დინასტიას ემორჩილებოდნენ, ამდენად, ისინი დაცული იყვნენ ყიზილბაშთა შემოსევებისაგან. ზოგიერთი მათგანი გაიძვერა შაჰის ვერაგობასა და ცბიერებას უურადლებას არ აქცევდა და ყიზილბაშთა მიმართ მორჩილებითა და მოჩვენებითი მეგობრობით სიახლოვესა და კავშირს ამყარებდა. ამასობაში ბევრი კეთილნაშენი ადგილი აოხრდა. ყიზილბაშები მათ საქონელს იტაცებდნენ, ოჯახებს ატყვევებდნენ და, საერთოდ, დიდ ზიანს აყენებდნენ. შაჰის მტრობა და აკვაცობა თანდათან ძლიერდებოდა. ზაგემის მეფე თეიმურაზ ხანმა²²¹ მათი საზიზღარი ზრახვები ვერ აიტანა, საქართველოში ასაოხრებლად მოსულ ხანებს რამდენჯერმე წინააღმდეგობა გაუწია და დაამარცხა. ამჯერად ქართლის მფლობელი მოურავ ხანი, გურჩელი, დადიანი, აჩიკ-ბაში და არაგვის ერისთავი გაერთიანდნენ და საქართველოს

სხვა ერისთავებთან შეთანხმებულნი საქართველოს დასაპყრობად მოსულ ყარჩიხა ხანისა და სრულიად ყიზილბაშთა ლაშქართან საბრძოლველდ გამოვიდნენ, ზემოხსენებული მოურავი შაჰის ლაშქარში იყო, როგორც მისდამი დაქვემდებარებული პირი. ოცდაათ ათასამდე ყიზილბაში და სახელოვანი ხანები ყარჩიხა ხანს შეუერთდნენ, მათთან ერთად საქართველოს ასაოხრებლად მოურავ ხანიც გამოგზავნეს. ეს უკანასკნელი თეიმურაზ ხანს საიდუმლოდ დაუკავშირდა და შეუთანხმდა: როდესაც ყიზილბაშთა ლაშქარი მიაღწევს საქართველოში შემავალ ვიწრო ხეობას, მზად იყავით და განსაზღვრულ დროს თავს დავესხათო, თვითონ კი თავისი ხელქვეითებით უკან ჩამორჩა. ყიზილბაშთა ლაშქარი ამ ხეობაში შემოვიდა და უდარდელად დაბანაკდა. ყველა განცხრომას მიეცა: ზოგს ეძინა და ისვენებდა, ზოგი კიდევ პურს ჭამდა.

სწორედ ამ დროს მთებში გამოჩნდა ქართველთა ლაშქარი. მოურავი ყარჩიხა ხანს მივარდა და უთხრა: რას გაჩერებულხარ ხანო, ჯარიც გაფრთხილდეს, ამხედრდეს და მზად იყოსო. შემდეგ ხანი ცხენზე შესვა და მიმართა: აბა, ნახე როგორია ქართველების გაწყვეტა, შე წყეულო ყიზილბაშო, თავისი შუბი ყარჩიხა ხანს ილღის ქვეშ აძგერა ისე, რომ შუბი მეორე მხარეს გამოვიდა. ჰე, შე გიაურო, არამი იყოს შენზე შაჰის პური! — წამოიძახა ყარჩიხა ხანმა და ცხენიდან ჩამოვარდა. ყარჩიხა ხანის შვილმა ეს რომ დაინახა — ჰეი, ეს რა ქენი, შე შაჰის მტეროო — შესძახა და მოურავს შეუტია. მოურავმა ხმალი მოუქნია და მასაც თავი და ცალი მკლავი გააგდებინა. ყიზილბაშთა ლაშქარი აირია. სხვა ხანები ვერ მიხვდნენ რა ხდებოდა და სანამ ასე გაოგნებული იყვნენ, ქართველთა ბეგებიც მოცივიდნენ და იმდენი დახოცეს, რომ ოცდაათი ათასი ყიზილბაშიდან სამი ათასმა ყიზლბაშმა ძლივს უშველა თავს. ისინი მისცივიდნენ ცხენებს და შაჰის ლაშქარს მიაშურეს.

ქართველი ვაჟაკები, გამარჯვებით გამხნეებულნი, უკან დაედევნენ მტერს, ყარაბახის საზღვრამდე სდიეს და კიდევ ბევრა ყიზილბაშის თავი გააგორეს მიწაზე. ბრძოლა განთიადიდან საღამომდე შეუსვენებლად გრძელდებოდა. რამდენიმე ათასი ყიზილბაში ხმლით აკუწეს. თვითონ ყარჩიხა ხანს, მის შვილს, ამირგუნე ხანს, მაჰმუდ ხანს, კაზლან ხანის შვილს, შირვანის ხანს — იუსუფს, სულეიმან ხანს და ათ სულთანს თავი მოაჭრეს. მოჭრილი თავები შეაჩვიეს, დროშებთან, ბუკებსა და დოლებთან ერთად ექვსი-შვიდი ათასი თავი და ოცამდე მოენე ტყვე სარდალს გაუგზავნეს.

მოურავის შვილი საქართველოს ზოგიერთ წარჩინებულთან

ერთად რამაზანის 21-ე დღეს²² სულთნის სამხედრო ბანაკში მოვიდა. დახოცილთა თავები ჯოხებზე წამოაცვეს. ბუკებით, დოღებით და მტრის უკუღმა შებრუნებული დროშებით სარდლის კარვის წინ გაიარეს და შემდეგ ამასიის ბეგის მეჭმედის თანხლებით მოკლულთა თავები სტამბოლს გაგზავნეს.

ტ. II. გვ. 345—347

ჯარის ზაგზაჲნა საჰართველოსაკაჲ

მოურავის წერილსა და არზაში ნათქვამი იყო: უკეთუ ისლამის ლაშქარი ამ მხარისაკენ გაემართება, ხელსაყრელი შემთხვევაჲ, მთლიანად განჯის, ყარაბაღისა და შირვანის მოსახლეობა ჩვენ დაგვიჭერს მხარს და დაგვემორჩილება, არღებილის მხარესაც დავიკავებთ. ეს ადგილები მდიდარია პროვიანტიითა და საქურვლით. ამ მხრივ სიძნელეები არ შეიქმნება. ყიზილბაშთა ქვეყანას დიდ ზიანს მივაყენებთ. ბევრი კარგი საქმე გაკეთდება. გარდა ამისა, მისმა კაცებმა სიტყვიერადაც მოახსენეს სასულთნოს და დაბეჯითებით სთხოვეს ირანს გალაშქრება, მაგრამ რადგანაც ჰაფიზ ფაშას დავალებული ჰქონდა ბალადზე გალაშქრება, ამიტომ აქეთკენ გალაშქრებაზე უარი თქვა.

მარჯვენა და მარცხენა ბოლუქებიდან ორი ათასამდე ყულის შვილები ჩაწერეს და შეადგინეს ჯარი მათ ალაბთან ერთად, სერასქერად დანიშნეს ბათუმის ბეგლარ-ბეგი ომერ ფაშა. ზემოხსენებულ სარდალთან გაიგზავნენ, აგრეთვე, რამდენიმე იანიჩარი და ყულის შვილები. გარდა ამისა, მომიჯნავე საზღვარზე მობინადრე ბეგებს წერილობით ებრძანათ, რომ საქართველოს მთავრებთან კავშირი დაემყარებინათ და, როდესაც სარდალი იქ მივიდოდა, ყიზილბაშთა ქვეყანა გაენადგურებინათ და აეოხრებინათ.

კაითაკის მფლობელის ისმი ხანის სახელზეც გაგზავნეს წერილი, რომელშიც ეწერა: ჯართან ერთად მზად იყავით, რათა იქიდან თავს დაესხათ ყიზილბაშთა ქვეყანასო. მაგრამ ამ წელს იმ რაიონში რაიმე მნიშვნელოვანი, კარგი საქმე არ გაკეთებულა. ფეჩევა ამბობს, რომ მოურავის კაცები ჰაფიზ ფაშასთან მოვიდნენ და ითხოვეს დადებითი პასუხი. ჩვენმა ბედნიერმა ფადიშაჰმა ბალადის ალება დაგვაგალა, ხოლო საქართველოსა და შირვანის ქვეყნებში ლაშქრობა არ გვაქვს ნაბრძანებო. მე ძალიან დაბეჯითებით ველაპარაკე, მაგრამ არაფერი გამოვიდა. მე არ მგონია, რომ ამ

საქმემ სასურველი შედეგი გამოიღოსო. არ არის მიზანშეწონილი, რომ გაურკვეველ საქმეზე დრო დაეკარგოთ, ხოლო უფრო მნიშვნელოვანი საქმე უკან მოვიტოვოთ. განა ჩვენი ძველი სულთნები და ვეზირები წინასწარ იყვნენ დარწმუნებული ომის მოგებაში, წარმატებაში? მხედართმთავრისთვის საქიროა გამარჯვებისადმი მისწრაფება და ალაჰისადმი მინდობა. განა თქვენ დანამდვილებით იცით, რომ ბაღდადში გამგზავრებით, მისი ალებით მიზანს მიაღწევთ-მეთქი — ვუთხარი. მან თქვა: მაღალმა ალაჰმა ინებოს, გამარჯვებაში დარწმუნებული ვარ, შეიძლება ექვი არც ვიქონიოთო. შემდეგ, როდესაც მე იანიჩართა ალა ხუსრევ ალასთან მივედი და ეს ვუთხარი, მან მიპასუხა: რადგანაც ჩვენ ხელქვეითები ვართ, ჩვენი საქმეა მორჩილება. ჩვენ ამკერალ ნაბრძანები გვაქვს ავასრულოთ სარდლის ბრძანებაო.

მაგრამ კაცმა რომ თქვას, ხუსრევ ალას არ უნდოდა ჰაფიზის გამარჯვება, ამიტომ მან არ მოინდომა აქეთკენ გამომგზავრება. შაჰ აბასის შაჰობის შემდეგ მისგან ჰაფიზ ფაშას ბევრი უსიამოვნება შეხვდა. საქართველოს მიმართულებით ეს ლაშქრობა რომ ჩატარებულიყო, მოსალოდნელი იყო დიდი გამარჯვება. მაგრამ ქათიბ ჩელეზი თავის „ფეზლეჟეში“ ამბობს, რომ ჰაფიზ ფაშამ ფეჩევის არ დაუჯერა და იმ მხარეში ლაშქრობის ცდა უშედეგოდ დამთავრდა. განა შაჰი ვილაიეთის აოხრებით ბაღდადს დათმობდა? რაკი ბაღდადის ალება დავალებული ჰქონდა, ამ დროს სხვა ქვეყანაში წასვლა და წარუმატებლობა უფრო საბედისწერო არ იქნებოდა? ძველ დროს სულთან სულეიმანიც ჩავიდა ნახიჩევანში და ამის შედეგები ისტორიაში ცნობილია. თუმცა ჰაფიზ ფაშას ბაღდადში გამგზავრებით არაფერი გაკეთებულა, მაგრამ ჯარმა გამოცილილება შეიძინა. ისიც გაიკრვა, რომ ბაღდადის ალება არც ისე ადვილი საქმეა.

ტ. II, გვ. 347—348

საქართველოსა და ყიზილბაშთა აშხაბი

მემატთანე ამ შემთხვევას ასე აგვიწერს: სულთან აჰმედ ხანის დროს საქართველოს მეფეთა შთამომავალი, სილამაზით განთქმული, საყვარელი და იშვიათი სიმამაცის კაცი, თავისი კეთილშობილებით ცნობილი თეიმურაზი იმ ქვეყანაში თავისი გარეგნობითა და წარმოსადგობით დიდი მითქმა-მოთქმის საგანი გამხდარიყო. რო-

დესაც შაპ აბასმა გაიგო მისი ესოდენი სიმშვენიერე, მიაღწია იმას, რომ გადმოებირებინა იგი და თავის სამსახურში ჩაეყენებინა. როცა თეიმურაზი სრულწლოვანი გახდა, ხანის წოდებით საქართველოს სატახტო ქალაქ ზაგემში გაგზავნეს. შემდეგ თეიმურაზმა ირანის შაჰს წინააღმდეგობა გაუწია და ვანის ბეგლარ-ბეგ თურქჩე ბილმევ ჰუსეინ ფაშას დახმარება სთხოვა. ჯერ კიდევ დამხმარე ძალების მოსვლამდე საქართველოს ჯარი სასწრაფოდ დაიძრა, ყიზილბაშებს შეეჩახა, ბევრი დახოცა და დიდი ზარალი მიაყენა.

შაპ აბასმა საქართველოს ერთ-ერთი ბეგი—მოურავ ბეგი—გაიერთგულა და მისი საშუალებით თეიმურაზ ხანზე შურის საძიებლად საქართველოსკენ ლაშქარი დაძრა. თეიმურაზი იმერეთში გაიქცა. ირანის შაჰმა საქართველო ააოხრა, ადგილები, სოფლები და, განსაკუთრებით, ქართველთა სამეფო ქალაქი ზაგემი დაარბია და გადაწვა. როდესაც ირანელთა ლაშქარი დაბრუნდა, შაპ აბასმა თავისი ხელქვეითთაგანი, ვინმე ფეიქარ სულთანი, საქართველოში ხანად დანიშნა და ქვეყნის აღდგენა და სამართლიანობის დამყარება დაავალა. რადგანაც ზაგემი აოხრებული იყო, ფეიქარ სულთანმა მდ. კანიკის²²³ ნაპირას ქალაქი ქალხიზი აღადგინა, გაამაგრა და იქ გაჩერდა.

ფეიქარ ხანი დიდ სამართლიანობას იჩენდა და ასე გამოაცხადა: შაჰის სურვილია, რომ ყველამ თავისი სახლი გაიკეთოს, ყანა დაამუშაოს და თავის საქმეს შეუდგესო. ვისაც თესლი არა აქვს, ხაზინიდან მიეცეს სესხად და სამი წლით ყველა სახელმწიფო გადასახადისაგან განთავისუფლდესო. ამ პირობამ მიიზიდა მთასა და ველში გაბნეული ქართველი გლეხობა და დაიწყო მოშენება. ქვეყანა გაშენდა. ყიზილბაშთა შიშით დამალული და გაქცეული ქართველები გამოჩნდნენ და ზარალის გამოსწორება დაიწყეს. ყველა ფეიქარ სულთანს დაემორჩილა, მაგრამ ფეიქარ სულთანი ქართველების სიმრავლემ საგონებელში ჩააგდო. მან შაჰს აცნობა: ქართველები ისევ მომრავლდნენ და ლაშქრობის შემთხვევაში ათი ათასი ხმლიანი ქართველი შეიძლება მოგროვდესო. ამაზე თქვენი ბრძანება როგორი იქნებაო? შაჰმაც ზემოხსენებული კორუჯი-ბაში, ყარჩიხა ხანი და რამდენიმე ათასი ყიზილბაში მოურავ ბეგის თანხლებით საქართველოში გააგზავნა ვითომდა ჯარების შესამოწმებლად. სხვების დასანახად ყარჩიხა ხანს უბრძანა, რომ მოურავთან თათბირის გარეშე არც ერთი საქმე არ დაეწყო, და გააფრთხილა, რომ ელოდოს მისგან საიდუმლო წერილსა და ბრძანებას და იმოქმედოს იმის შესაბამისად. ყარჩიხა ხანი და მოურავ ბეგი საქარ-

თველოში ჩამოვიდნენ და გამოსცეს ბრძანება, რომ ფეიქარ სულ-
თანის მორჩილებით შაჰთან კეთილად განწყობილი მოქალაქეები
ამა და ამ ადგილს გამოცხადდნენ, რათა ჩატარდეს შემოწმება და
გაიცეს საბოძვარიო.

თორმეტი ათასი ქართველი შეგროვდა და დანიშნული ადგი-
ლისკენ გაემართა. საიღუმლო ბარათში შაჰი წერდა: შენ რომ კო-
რუჯი-ბაში ხარ, გმართებს დათვალეირების მიზნით შეგროვილი
ქართველები მთლიანად ამოხოცო. მოურავიც არ გაუშვა ცოცხა-
ლი, რაც არ უნდა დაგიჯდეს უნდა მოკლა. წერილი შიკრიკს გაატა-
ნა და თან გააფრთხილა, რომ წერილი მოურავისთვის არ ეჩვენებინ-
ა და ყარჩიხა ხანისთვის მიეცა. მაგრამ მოხდა გაუგებრობა —
შიკრიკმა იმ საიღუმლო შეთანხმებაზე არფერი იცოდა და შაჰის
ბრძანება უკუღმა გაიგო — წერილი მისცა მოურავ ბეგს და არა
კორუჯი-ბაშის. როდესაც მოურავმა ეს წერილი წაიკითხა და ვი-
თარებას გაეცნო, დასათვალეირებლად მომზადებულ თორმეტ ათას
ქართველს ყველაფერი შეატყობინა. ქართველებს ასეთი რამე ვერ
წარმოედგინათ და არც დაიჯერეს. მოურავი, როცა დაინახა, რომ
ქართველებს ვერ დააჯერებდა, გაყუჩდა, ვნახოთ რა მოხდებო. მან
ჯარი შემოიკრა და ყარჩიხა ხანის ზურგს უკან ფრთხილად და
ფხიზლად იყო. შემთხვევით ფეიქარ სულთანმაც ქართველები შე-
კრიბა დასათვალეირებლად. ისინი მთის ხეობიდან ველზე გამოვიდ-
ნენ. ყიზილბაშები მზად იყვნენ. ხეობიდან გამოსული ქართველები
ხმლით აკუწეს. ამგვარად დახოცეს ოთხასამდე ქართველი. რამდე-
ნიმე ჩამორჩენილი უკან გამოიქცა. ეს ამბავი რომ მოიტანეს, ქარ-
თველები მოურავის სიმართლეში დარწმუნდნენ, შეწუხდნენ.
თურმე ფეიქარ სულთანი და ყარჩიხა ხანი შეთქმულან. მაშინ მოუ-
რავი საიღუმლოდ ქართველ მეომრებს შეუთანხმდა, რომ დილით
ყიზილბაშებს თავს დაესხმოდნენ და ამოხოცავდნენ.

ქართველი მეომრები მოემზადდნენ და დილაადრიან მოურავ-
თან შეგროვდნენ. მოურავიც ამხედრდა, აიღო შუბი და მივარდა
ყარჩიხა ხანის კარავს. ხანო, რას გაჩერებულხარ, თეიმურაზი მო-
ვიდა, თავს დაგვესხაო. ყარჩიხა ხანი კარავიდან გამოვიდა და, რო-
გორც კი ცხენზე შეჯდა, მოურავმა მას გვერდში შუბი აძგერა და
მოკლა. როგორც ეს უკვე ზემოთ ვთქვით, წყეულმა ყარჩიხა ხანმა
აქ იზლო საპაგიერო იმესა, რაც მან არდებილის ლაშქრობაში მა-
ჰმადის ჯამათს უყო.

ამრიგად, ანდენი ხანი და ათასობით ყიზილბაში ამოხოცეს. ამის
შემდეგ მოურავმა დამოუკიდებლობისა და საქართველოს შაჰობის

პრეტენზია გამოაცხადა. მან ფული მოაჭრევინა თავის სახელზე ასეთი წარწერით: მონა სიწმინდის მეფისა მოურავ შაჰი [საოცარია, რომ ისლამის აღიარებამდე მან რაფიზილიკთა სექტის სარწმუნოება მიიღო].

როდესაც ირანის შაჰმა ეს ამბავი გაიგო, კორუჯი-ბაშად დანიშნა ისპაჰ ხანი, ამირგუნე ხანთან ერთად რამდენიმე ათასი ურჯულო სისხლისმსმელი აახლა და მოურავის წინააღმდეგ გამოაგზავნა. მოურავმაც შაჰის ამ ურდოს წინააღმდეგობა გაუწია და ბრძოლაში ამირგუნე შუბით დაჭრა მკლავში. ამირგუნე ცხენიდან რომ გადმოვარდა, თავის მოსაკვეთად ოთხი ქართველი აზნაური ეკვეთა. ამირგუნეს მირახორი ახალგაზრდა მეომარი იმ ოთხ აზნაურს შეებრძოლა, ერთი მოკლა და სამი დაჭრა. ამირგუნე ხანს ხელი გაუყარა, ცხენზე შესვა და იხსნა. მაგრამ თავის ქვეყანაში რომ ჩავიდა, ამირგუნე ხანი იმ ჭრილობიდან მიინც ვერ განიკურნა და მოკვდა. ამ ბრძოლაშიც ყიზილბაშის ჯარმა დიდი ზარალი განიცადა და მთავარსარდალთან ერთად მხოლოდ ცოტამ თუ უშველა თავს. ამის შემდეგ მოურავი ბარდას ქვეყანას შეესია და ააოხრა, ქალაქი განჯა ცეცხლს მისცა და საქართველოსკენ იბრუნა პირი.

ყიზილბაშის შიშით თეიმურაზი თურმე გაქცეულიყო და ყარსის მიდამოებში დაძრწოდა. ახლა მან მიიღო ცნობა მოურავის მეოხებით ქართველების გამარჯვების შესახებ. მან იცოდა, რომ მოურავი მეფეთა ჩამომავალი არ იყო, ამდენად მეფობა მისთვის არ იყო შესაფერისი. თეიმურაზმა შეკრიბა ხელქვეითები, თავისი სატახტო ქალაქი ზაგემი აღადგინა და სამეფო ტახტზე დაჯდა. ეს რომ ქართველებმა გაიგეს, პატივი სცეს და მას მიემხრნენ, როგორც მეფის მემკვიდრეს. მასთან მივიდნენ ჯგუფ-ჯგუფად. შორსმჭვრეტელმა მოურავმა ყიზილბაშთა ნადავლიდან რამდენიმე ცხენი და ძვირფასი ნივთები თეიმურაზს გაუგზავნა და ძღვნად მიართვა, წყირილით მორჩილება გამოუცხადა. ამავე დროს მან ისიც გაითვალისწინა, რომ თეიმურაზი არ აპატიებდა და მოჩვენებით თეიმურაზ ხანს დაუტკბა. ცოტა ხნის შემდეგ თავისი წარჩინებულებითა და ხელქვეით აზნაურთა ჯგუფით რუმის ქვეყანაში გაიქცა და ოსმალთა სახელმწიფოს შეაფარა თავი. მან განიზრახა სარდალ ჰაფიზ აჰმედ ფაშას იმ ქვეყანაში [საქართველოში — ნ. შ.] წაყვანა.

მუჰარემის თვეში²²⁵ ქართველები. ყიზილბაშთა მოჭრილი თავებით მოვიდნენ და უზენაესის კარზე დაყარეს.

ტ. II, გვ. 356

ბურჯი მჰამედ ფაშას სიკვდილით დასჯა დედაქალაქში

გურჯი მეჰმედ ფაშა ბედნიერების დედაქალაქს კაიმაშაკამობისას დიდხანს სრული დამოუკიდებლობით, ჰიძლიერითა და დიდებით მართავდა. მან დიდი მზრუნველობა გამოიჩინა ფულის განახლების საქმეში. ზილ-კაადეს თვეში²²⁶ რეჯებ ფაშას მოძალადეებმა იგი წააქეზეს. მათ სიფაჰიებისა და იანიჩართა რაზმები შეკრიბეს და, რადგან კაიმაშაკამ გურჯი მეჰმედ ფაშამ ბაღდადის ლაშქრობას დახმარება არ გაუწიო, მისი მოკვლა მოითხოვეს. ამის შესაბამისი ფირმანი გამოვიდა. უმწეო მეჰმედ ფაშა სასახლეში ჩამოხრჩობით იმკვებუნად გაიგზავნა.

ზემოხსენებული გურჯი მეჰმედ ფაშა იყო საქურისი, გონიერი, მტკიცე ნების, ღირსეული ვეზირი. იგი დაკრძალეს კეთილნაშენ წმინდა აიუბში მის მიერ აშენებულ აკლდამაში. განსვენებულის ნაცვლად კაიმაშაკაში გახდა კაფუდან რეჯებ ფაშა. ბედნიერების კარის ალა კოჯა ალ-ჰაჯ მუსტაფა ალა სირაჯობიდან²²⁷ გათავისუფლდა და სასახლის სამზარეულოს გამგე გახდა. შემდეგ, რადგანაც იმ დროს ჩაუშ-ბაში ჰასან ალა მირახორი გახდა, რეჯებ ფაშა მის ადგილზე კაფუდანად დანიშნით გაბედნიერდა. სულთან აჰმედ ხანის ქალიშვილი, ბედნიერების ვარსკვლავი აიშე სულთანი, ზემოხსენებულ კაფუდან ჰასან ფაშაზე დააქორწინეს.

ტ. II, გვ. 394—395

არზრუმში ლაშქრობის მიზანი და სერასქერის გამგზავრება

ამ ხანებში ირანის საზღვარზე მდებარე ახალციხიდან საგანგებო ამბის მაცნეები მოვიდნენ: ზემოხსენებულ ციხეს ყიზილბაშთა ლაშქარი ათასამდე მეომრით მოადგა, ალყა შემოარტყა, ამი-

ტომ დახმარება ითხოვო. ბჭობა გამართეს და გადაწყვიტეს ღიარბეჭირის ბეგლარ-ბეგ ხოსროვ ფაშას, ალექსოს ვალის ნოლაი ფაშას, მარაშის ვალის ზორ ფაშას, რუმელიის ვალის სულეიმან ფაშას, ღიარბეჭირის ყულის ალაებს, ჩალიქ მეჰმედ ალასთან ერთად, ოთხი-ხუთი ათასამდე კაციანი ლაშქრითა და აზდენივე ბეგლარბეგის ლაშქრისათვის ანატოლიის ვალის დიშლენქ ჰუსეინ ფაშას სერასქერად დანიშვნა და ზილ-ჰიჯეს ხუთს²²⁹ ახალციხის მხარისკენ გაგზავნა. გადაწყვიტეს, რომ დიდებული სარდალიც იპავე მხარეს მათ უკან გამგზავრებულიყო. უფრო ადრე ბოსტან ფაშა არზრუმში აბაზა ფაშასთან²³⁰ გაიგზავნა. იგი ჩავიდა. აბაზაც მათთან ერთად ახალციხის დასახმარებლად გამოვიდა და თვით ინება მათთან ერთად წამოსვლა.

როდესაც ბოსტან ფაშა ჩავიდა, აბაზამ მას საპატიო ხალათი ჩააცვა. ასეთი დიდი პატივის შემდეგ გურჯის კართან კარავი გამოიტანეს და გაშალეს. დიდებულ სარდალს — ხალილ ფაშას — წერილი გაუგზავნეს. ამ წერილში [აბაზა] იუწყებოდა: მე ფადიშაჰის უმდაბლესი მონა ვარ, ვილაიეთი თქვენია, მაგრამ თქვენ იცით, რომ ჩემს მომხრეებს ლევენდათის ლაშქრის, განსაკუთრებით იანიჩრების, ეშინიათ. კეთილი ინებეთ და თქვენი კაფუ კულუს ჯარით მუშის მხრიდან²³¹ გაენგზავრეთ, რათა ისინი დაწვიდებული იყვნენო. მეც აქედან ფაშებთან ერთად ახალციხეზე წამოვიდლო. თან უთხოვია მთავარსარდალობა მიბოძეთო.

დიდვეზირმა პასუხად წერილი გაუგზავნა და აუწყა: ამ მხარეში ჯარი არ არის თანახმა, რომ შენ მთავარსარდალი იყო. დაუყოვნებლივ, ბრძანების თანახმად, ამ ლაშქრობაში გამოდი და შეეცადე, რომ რაიმე სამსახური გასწიო. მალაღმა ღმერთმა ქნას. რომ დანაშაული გეპატიოს და ფადიშაჰთან მიღებული ჰირა გახდეთო. ამასობაში აბაზა ფაშამ რამდენიმე შიკრიკი დაიჭირა. ხელთ ჩაუვარდა წერილები, რომლებშიც ჩანდა სარდალის განზრახვა მისი მოკვლის შესახებ. იგი მოიცვა შიშმა და ძრწოლამ. თადარიგი დაიჭირა, ვითომ ახალციხეში წასასვლელად გამოემგზავრა, ილიჯედ წოდებულ ადგილას მოვიდა და არზრუმის ყადი ფაშებს გაუგზავნა. ყადიმ საყვედურით მიჰართა ფაშებს, ეს რა პირმოთხოვბააო. რადგანაც დიშლენქ ფაშა თავისი ევაკაცობითა და მამაცობით ამაცობდა და ამას გარდა უხეშიც იყო, მან ყადის უთხრა: აბაზა რა კაცია, ის პრეტენზიას აცხადებს, რომ მე სამოთხის შვილივით აზნაური ვარო, რომლის წარმომავლობა უკავშირდება ხელმწიფეთა შთამო-

მავლობასო, მე მას ადვილად ჩავიგდებ ხელშიო — ილაცა და
ყადი გააძევა.

ტ. II, გვ. 404—405

ფაშების დამარცხება და მთავარსარდლის მოკვლა

ღიშლენქ ფაშასთან დანიშნული ლაშქარი რომ მოვიდა, აბაზამ შორჩილად მოაჩვენა თავი და გადაწყვიტა მათთან ერთად ახალციხეზე წასვლა. სარდალთან მიწერ-მოწერით მეგობრობა, კეთილი ურთიერთობა გამოავლინა და დიდი თვალთმაქცობით ურთიერთობის შეცვლაზე იმსჯელა. 800 იანიჩარით უწინდელი საწვრთნელი სახლის მეთაური — ალა კატარლით გაგზავნა, ტრაპიზონში ჩავიდნენ და გურჯის კარებთან აბაზას ჯარის ერთ მხარეზე გაშლილ ადგილას დაბანაკდნენ, რათა ახალციხეში ერთად წასულიყვნენ. სინამდვილეში ოსმალეთის სახელმწიფოსა და მთავარსარდლის სურვილი იყო აბაზას რამენაირად გამოყვანა და ვერაგულად სიკვდილით დასჯა. მოჩვენებით მათ შორის გულწრფელი ურთიერთობა იყო. იანიჩრები უშიშრად შევიდნენ არზრუმში, სვაჯრო ადგილებსა და დახურულ ბაზრებში დადიოდნენ და ვაჭრობასა და ალებ-მიცემობას ეწეოდნენ. აბაზას მხრიდან კატეგორიული წინააღმდეგობა არ იყო, მაგრამ აბაზა ფაშამ იცოდა, რომ ადრე ჩადენილ დანაშაულს მას არ აპატიებდნენ და ოსმალთაგან შურისძიებას არ გადაურჩებოდა. იგი მათ საქციელს აღიქვამდა როგორც ცბიერებასა და მის წინააღმდეგ მოფიქრებულ ღონისძიებას. ამიტომ იანიჩართა და სერასქერ ღიშლენქ ჰუსეინ ფაშას ლაშქარში საიდუმლოდ შეაგზავნა სანდო პირები მათი საქმიანობისა და გეგმების შესახებ ცნობების მისაღებად.

ერთ დღეს, როდესაც იანიჩართა ლაშქარში მზვერავი დადიოდა, იანიჩართა ცხენების ერთ-ერთ მომვლელს ცხენი არ დაემორჩილა და როდესაც გადმოავდო, ცხენის მომვლელმა შეაგინა, რა მოგივიდა, ახლა ერთ-ორ დღეში შენც და მეც უბედურებას თავს დაავალწევთო. მრავალი ამის მსგავსი სიტყვა გაიგონა მზვერავმა, მოვიდა და აბაზა ფაშას ამბავი მოუტანა. აბაზა ფაშამ ვაარკვია, რომ ამათ მის მიმართ ბოროტი განზრახვა ჰქონდათ და მაშინვე თავის ჯარს დაავალა საიდუმლოდ მომზადება.

ერთ დღეს გათენებისას (აბაზას ჯარი) ცხენებზე ამხედრდა, არზრუმიდან გამოვიდა და მოულოდნელად თავს დაესხა ოსმალთა

ჯარს, როდესაც იანიჩრებს უზრუნველად ეძინათ. ვინც ხელთ ჩაუვარდათ, არ შეიწყალეს, ხმლით აკუწეს. დანარჩენები მონებად, ტყვედ წაასხეს. იმ ბრძოლიდან არავინ არ გადაარჩა.

მას შეჰდებოდა, რაც მტარვალმა ფადიშაჰის მონების მიმართ ასეთი ვერავაგობა ჩაიდინა, დიშლენქ ჰუსეინ ფაშა ილიჯეს ბანაკიდან არზრუმის ყადს უწმაწური სიტყვებით გაუწყრა. როდესაც ის კვლავ გაიციხა, ფაშები ადგილებზე აღშფოთდნენ და მაშინვე, სამხრის დროს, დიარბექირის მიდამოები გადალახეს და კვლავ დაადგნენ იმ გზას, საიდანაც აბაზას ლაშქარს მოელოდნენ.

ისტორიკოსი ამბობს, რომ ხუსრევ ფაშას სამსახურში მყოფი ვინმე სულეიმან ჩელები გადმოგვცემდა: მე ამ ამბავს ვესწრებოდიო, დიშლენქი და სხვა ფაშები აბაზასაგან შეშფოთებულები იყვნენ, ამიტომ დილაადრიან დიარბექირის ნხარისკენ გამგზავრება გადაწყვიტესო. ღამით შავ ზეწარმემოხვეული გლეხის ტანსაცმელით ერთი ვიღაც ქურთი მოვიდა და თქვა: სასწრაფოდ მიმიყვანეთ ფაშასთან, სიტყვა მაქვს მასთანო. მსახურები მას გაუწყრნენ და უთხრეს: განა ასეთ დროს ფაშას ნახვა შეიძლებაო. თუ შენ რაიმე საჩივარი გაქვს, დილას მოდიო. მან მაშინვე თავიდან მოიხსნა შავი ზეწარი, ძირს დააგდო და თქვა: მე იანიჩარი ვარ, ფუნდუკებში დაბანაკებული ყველა იანიჩარი აბაზამ დახოცა, მე რალაცნაირად დავიმაღლე, გლეხის ტანსაცმელი ჩავიცვი, სული აქ მოვიტანე და გადავრჩიო.

ეს შემოსენებული უდანაშაულო ხუსრევ ფაშასთან შეუშვეს. როდესაც ალაპარაკეს, განცვიფრდნენ. დიშლენქ ფაშას კარავში მივიდნენ და, აცნობეს თუ არა, მაშინვე აიყარნენ და წავიდნენ. ამ ღამეს იარეს, მეორე დღეს გვიან დილით ხეობის ახლოს ერთ ადგილს მიაღწიეს. დიშლენქ ფაშამ თქვა: აქ დავბანაკდეთო. ზორ ფაშამ, რომელიც შორსმჭკრეტელი კაცი იყო, თქვა: ჩემო ბედნიერო, აქ დაბანაკება არ შეიძლება. აბაზა, რომელმაც ასეთი საზიზღრობა ჩაიდინა, ამით არ დაკმაყოფილდება, უკან დაგვედევნება, ახლავე წავიდეთ, ბარემ ხეობა გავიაროთ და იქ დავბანაკდეთო. დიშლენქ ფაშამ უთხრა: ჩემი შვილი ავადაა, დაიტანჯება და უსათუოდ აქ უნდა დავბანაკდეთო და დაბანაკდნენ. ზორ ფაშამ თავის ხელქვეით ბრბოებთან ერთად თქვა: თქვენ თავს ჩვენ ჩავაბარებთ ღმერთსო, ცხენებზე ამხედრდნენ და წავიდნენ. იმ ღამეს მოღრუბლული იყო, დილა წვიმა მოვიდა. ჰუსეინ ფაშამ ტანსაცმელი გაიხადა, მუზარადი მოიხსნა. თავიანთი კარვები და სხვა ნივთე-

ბი გასაშრობად გაფინეს. როდესაც გათენდა, ნამაზის დროს აბაზას ლაშქარმა ცისფერ რკინაში ჩამჯდარი თავებით ცხენები მოამზადა, გამქოლავი ქარივით მოვიდა და ოსმალებს დაეწია. ფაშებსა და ლაშქარს შეეშინდათ. უმცირესობა ცხენებზე ამხედრდა და რიგებად დაეწყო.

აბაზა ფაშას ლაშქრიდან ქორ ხაზინადარი და უმცროსი აბაზა ბევრი ამყოლი სისხლისძსმელით დაეწივნენ, წინ გავიდნენ და ბრძოლა დაიწყეს. პირველ რიგში, ფაშების უმეტესობა დახოცეს, დანარჩენები გაიქცნენ. დიშლენქ ჰუსეინ ფაშამ თავისი აბჯარი მოიხსნა, მწვანე ატლასის ჩასაცმელით გაშიშვლდა და ძრწოლით მათთან ერთად ამხედრდა ცხენზე. ბრძოლის ადგილას აბაზას ხაზინადარი მოპირდაპირე მხრიდან შეეწია და ხელთ რომ ეჭირა, ის შუბი დააძგერა. რადგანაც ჰუსეინ ფაშა ჩამოქვეითებული იყო, იარაღის მოხმარებისა და ცხენზე ამხედრების თადარიგი ვერ დაიჭირა და შუბი ყელში შეურჭვეს. კეფაში გამოვიდა შუბის ერთი მტკაველი წვერი. ხაზინადარმა შუბი გამოსწია და როდესაც აიღო, დიშლენქ ჰუსეინ ფაშა წაიქცა. ჯარისკაცები მივარდნენ, სტაცეს ხელი და ბრძოლის ველიდან განაპირას გამოიყენეს. რადგანაც ის სულთმობრძავი იყო, ქსოვილისაგან დამზადებული საჩრდილობელი მიაფარეს.

დიშლენქის შვილი მუსტაფა ფაშა, ხუსრევის შვილი და ლაშქრიდან ბევრი სხვა სარწმუნოებისათვის წამებით დაეცა. დიარბექირის კულ აღასი ჩალიქ მეჰმედი პირველსავე შეტაკებისას ცხენიდან გადმოვარდა, მაგრამ კვლავ შესვეს. დიარბექირის ბეგლარბეგი ხუსრევ ფაშა, კამეჩივით კაცი, ცხენიდან ჩამოვარდა და გაგორდა. აბაზას კაცები ჩამოვიდნენ, დაატყვევეს და უკან დააგდეს. ტრაპიზონის ბეგლარ-ბეგი ჰასან ფაშა, ბოსტან ფაშა, აგრეთვე ბევრი ბეგი და გამოჩენილი პირი დაატყვევეს და შებორკეს.

როდესაც ცხადი გახდა, რომ სერასქერი დაიჭრა, ფაშების უმეტესობა დაატყვევეს, უამრავი ხალხი დაიღუპა, სხვა ჯარიც დამარცხდა, ჰასან ქეიფისა და მის გარშემო მხარეებისკენ გაიქცნენ. თითოეული მათგანი ცდილობდა თავისი თავის გადარჩენას. ტვირთი და სიმძიმეები აქეთ-იქით დაყარეს, ყველაფერი აბაზას თავისუფალმა ჯარმა იავარჰყო. აბაზა ფაშა იმ ადგილას მივიდა, სადაც დიშლენქ ჰუსეინ ფაშა იწვა. მას ტანზე მწვანე ატლასის პერანგი ემოსა, სხვა არაფერი ეცვა, თვალი დახუჭული ჰქონდა. ქრილობიდან სისხლი სდიოდა. ასეთ მდგომარეობაში მყოფი ფარდაგზე მწოლიარე რომ დაინახა, აბაზას ვითომ შეეცოდა, ცხენიდან ჩამოვიდა,

დაჭრილის თავი მუხლზე დაიდო, ჰეი, ძმაო ფაშაე, თვალი გაახილე, რას დამსგავსებინარ, განა მამაცი კაცი ბრძოლისა და მტრობის უამს ტანიდან აბჯარს მოიხსნის, ასეთი ატლასის პერანგით ასე დამშვიდებული იქნება? სადაა შენი ჯაბა და ჯავშანო, ეს აბჯარი რომ გქონოდა, მაშინ სასიკვდილოდ არ დაიჭრებოდი, შემეცოდეო. აბაზამ უდიდესი სიტბო გამოამკლავნა, მოეფერა.

აბაზა ფაშა გადმოგვეცემს, რომ როდესაც მე დიშლენქ ჰუ-ჭინ ფაშას თავი ჩემს მუხლზე დავიდე, მან თვალეზი არ გაახილა და არვითარი პასუხი არ მომცა. მისმა მძიმე მდგომარეობამ შემაწუხა და მივემართე: აი, შენი შვილი ცოცხალია, მოვიდა, თვალეზი გაახილე, შეხედეო. თავისი შვილი ძალიან უყვარდა და ეს რომ ვუთხარი თვალეზი ერთხელ გაახილა და ამოიოხრა, მაგრამ სულთმობრძავე ვერ შეძლო სიტყვის თქმა, თვალეზი კვლავ დახუჭა. მაშინვე მივხვდი, რომ მისი საქმე დასრულდა. მას უკვე სიცოცხლის ნიშანი არ ეტყობოდა.

მემატიანე გადმოგვეცემს, რომ აბაზა ფაშამ ის ჯარი გაძარცვა, ქონება და იარაღი ხელთ იგდო, ბორკილგაყრილი ფაშეზი ცხენებზე შესვა, დიშლენქიც ასეთსავე მდგომარეობაში ცხენზე დაასვენა ფარდაგში გახვეული და არზრუმისკენ გასწია. დიშლენქმა გზაში სული განუტევა. მისი გვანი ცხენიდან გადმოაგდეს და წავიდნენ.

როდესაც არზრუმში მოვიდნენ, ყველა ცოცხლად დაჭერილი იანიჩარი მოედანზე მოიყვანეს და კისერი გააგდებინეს. აღაების ხელთ მყოფი იანიჩრებიდან ზოგიერთი აღაებმა შეიწყნარეს და საიდუმლოდ გაათავისუფლეს. ის კი არა, ერთმა აღამ, იბრაჰიმ აღად წოდებულმა, ერთი იანიჩრისადმი მოწყალება გამოიჩინა და საიდუმლოდ გაათავისუფლა. ის იანიჩარი ისტანბულში ჩავიდა, ამბავი ჩაიტანა და იბრაჰიმ აღას აქებდა.

ამის შემდეგ აბაზამ დაპატიმრებული დიარბექირის ბეგლარბეგი ხუსრევ ფაშა ციხეში გამოკეტა და ერთ ღამეს დაახრჩობინა. მის მიერ დაჭრილი იანიჩართა ჩორბაჯიებიდან სარი ალი და კიდევ რამდენიმე ჩორბაჯი ოთხ-ოთხად აკუწა და არზრუმის ცხენის კედლებზე ჩამოკიდა. დატყვევებულთაგან მხოლოდ ბოსტან ფაშა დატოვა ცოცხალი, დანარჩენები დახოცა. არზრუმსა და მის მიდამოებში ნაპოვნი იანიჩრები და თოფჩიები ამოწყვიტა. მან აღრინდელზე მეტ ბოროტებას მიჰყო ხელი და ყოველ მხარეს რაზმები გაგზავნა, დაბეზსა და სოფლებში წყება-წყებად გამვლელებს

ჩხრეკდა და, როგორც კი ცნობას მიიღებდა იანიჩრებსა და იანი-
ჩართა ხელქვეითებზე, არ ინდობდა და ხოცავდა.

იანიჩრებს, როდესაც იძულებული ხდებოდნენ იმ ადგილებში
გაეცლოთ, რადგან სხვა გამოსავალი არ ჰქონდათ, გარეგნობას შე-
ცვლის მიზნით სხვა ტანისამოსი უნდა ჩაეცვათ. როდესაც ხელთ
ჩაუვარდებოდნენ, იანიჩრობის დასამალავად სხვადასხვანაირ გან-
მარტებებს აძლევდნენ. ზოგი ამბობდა რაიათი ვარო, ზოგი — მი-
წის მუშაო, ნაწილი კი — ვაჭრები ვართო — იფიცებოდნენ. ასეთი
ამკარა ცრუ სიტყვებით ცდილობდნენ სიცოცხლას შენარჩუნებას.
აბაზას ყაჩაღები კი თითოეულის დაკითხვის დროს იმდენად და-
წვრილებით იბიებდნენ მათ ვინაობას, რომ შემხვედრ კაცს, რომე-
ლიც უარყოფდა თავის იანიჩრობას, დაფაცებას არ ენდობოდნენ,
შესაკრავებს გახსნიდნენ და შარვლებს გახდიდნენ, მუხლებზე შე-
ხედავდნენ, თუ პაჭიქის მონაჭკერი ადგილი შეემჩნეოდა მუხლზე,
ნამდვილად იანიჩარიო, ასკვნიდნენ, და არ შეიწყალებდნენ,
ხოცავდნენ.

რადგანაც იანიჩართა უმეტესობა მუხლამდე შარვალს იცვამ-
და, ამ ნაშნით გასცემდნენ ხოლმე თავს. ვინც იანიჩარი არ იყო,
მაგრამ მუხლამდე შარვლის ჩაცმა ჰქონდა ჩვეულებად, მათ უმრავ-
ლესობას მუხლის სახსარზე შესაკრავის კვალი ემჩნეოდა და
ტყუილუბრალოდ ხოცავდნენ. მათ ხელში ჩაეარდნილთაგან მხო-
ლოდ უმცირესობა იხსნიდა თავს. ამ ამბავმა მთავარსარდალ ჰა-
ლილ ფაშამდე მიალწია, რომელსაც მომხდარი ამბავი აცნობა ჯერ
გაქცეულმა ზორა ფაშამ, ხოლო შემდეგ დამარცხებულმა ლაშ-
ქარმა. დიდი აღშფოთებისა და განცვიფრებისაგან სარდალა სიკვ-
დილის პირას მივიდა, მაგრამ რას იზამ, ალაჰის განგება ასე გა-
მოვლინდა.

ხალხმა სარდალთან ენა წაიგრძელა: შენ ლაშქარი განზრახ
გაგზავნე აბაზასთან გასაწყვეტადო, ეს შენი ბოროტი ღონისძიე-
ბააო. დიდი საყვედურითა და უხამსი სიტყვებით მიმართეს, ამიტომ
არდებილში დამარცხების შედეგად მიყენებულ შეურაცხყოფაზეც
დაიწყეს ლაპარაკი.

ტ. II, გვ. 405—411

ყოჩილბაშთა მიერ ახალციხის ციხის დაპყრობა

რადგანაც ეს შემთხვევა [აბაზას თავდასხმა] ამგვარი შედე-
გით დამთავრდა და ახალციხისათვის მნიშვნელოვანი დახმარების

გაწევა შეუძლებელი შეიქმნა, უბედურმა ყიზილბაშებმა ახალციხის ციხე იერიშით აიღეს, შიგ მყოფი ისლამის მაღიარებლები დახოცეს. მემატიანე ამის შესახებ ამბობს, რომ აბაზა ფაშამ ყიზილბაშებს საიდუმლო ცნობა გაუგზავნა, ახალციხის ციხის ასაღებად წააქეზა და სიხარბე გამოიჩინა. რადგანაც სარდალი მას [აბაზა ფაშას] თავის ერთგულად თვლიდა, ახალციხის ციხისათვის დახმარების აღმოსაჩენად გაგზავნა. იგი [აბაზა ფაშა] ნანობდა, რომ ყიზილბაშები წააქეზა. მას თვითონ სურდა სერასქერობა, მაგრამ ის სარდლად არ დანიშნეს, რადგანაც იცოდნენ მისი [აბაზა ფაშას] ბოროტი ზრახვები. აბაზამ მუხანათობა ჩაიღინა, თუმცა მას ყიზილბაშების ახალციხეში მოწვევა აზრადაც არ მოსვლია.

ტ. II, გვ. 411

სარდლის არზრუმის მხარის გამგზავრება

სარდალმა მსხვერპლშეწირვის დღესასწაულის შემდეგ ბჭობა გამართა და აღნიშნა, რომ არზრუმზე გალაშქრება მნიშვნელოვანიაო. ისინი შეთანხმდნენ და იმ მხარეს გაემართნენ, მაგრამ ლაშქარი მთლიანად სასოწარკვეთილებამ მოიცვა. როდესაც ზილქიჯეს ბოლო რიცხვებში²³² არზრუმის ახლოს ზემოხსენებულ ილიჩეს ბანაკში მივიდნენ, ანატოლიის ბეგლარ-ბეგობა ებოძა ზორ ფაშას. სივასის ბეგლარ-ბეგი თაიარ მეჰმედ ფაშა მოვიდა და სამეფო ლაშქარს შეუერთდა, სახელმწიფო ლაშქარში მასთან ერთად იყო აგრეთვე ქუჩუქ აჰმედი ათასამდე მეომარი. დიარბეჭირის თანამდებობა ებოძა გურჯი მეჰმედ ფაშას, შამისა — ზემოხსენებულ თაიარ მეჰმედ ფაშას, სივასისა — ქუჩუქ აჰმედს.

ტ. II, გვ. 411—412

შაჰის ელჩის ჩამოსვლა სტამბოლში

სტამბოლში ჩამოვიდა ელჩი თაჰმასპ ყული სულთანი შაჰ აბასის წერილით. მან თავისი შვილისათვის ითხოვა ბაღდადი. ძველად, სულთან სულეიმან ხანის დროს ხელშეკრულება დაიდო არსებული საზღვრის მიხედვით. მათ ჯელალიელთა მიზეზით ხელსაყრელი შემთხვევით ისარგებლეს და შეეცადნენ ხელშეკრულების დარღვევას. მათ ლაშქარი შეაიარაღეს და გაგზავნეს. სარდლობა იმ

მხარეში მყოფ შეუზღუდველ საქმეთა რწმუნებულ სარდალ პალილ ფაშას დაევალა და [ელჩი] ასეთივე პასუხით გაგზავნეს. ზაგემის განმგებელ გურჯ თეიმურაზ ხანს შეუთვალეს: ამ წელს ყიზილბაშებზე სალაშქროდ დიდგვირი პალილ ფაშა გაიგზავნა, ამიტომ მთელი შენი ძალ-ღონე მოიკრიბე, შენ და საქართველოს სხვა მმართველები ერთსულოვანნი იყავით და ყიზილბაშთა გასანადგურებლად დიდი გულისხმიერება და მონდომება გამოიჩინეთო.

ტ. II, გვ. 412

ა თ ა ს ო ც დ ა ჩ ვ ი დ მ ე ტ ი წ ლ ი ს²³³ ა მ ბ ე ბ ი

არზრუმის ბარემოცვა

აბაზა ფაშამ იანიჩრებისა და დიშლენქ ჰუსეინ ფაშას დახოცვით, მისი ლაშქრის გაძარცვით, თავისი შფოთიანი და მოჯანყებუნება როგორც უწინ, ისევე ახლაც გამოამჟღავნა. ხალილ ფაშამ ირანელებთან ბრძოლას თავი აარიდა და გასული წლის დასასრულს არზრუმისკენ გაემართა და დაბანაკდა ერთ ადგილას, რომელსაც ილიჩე ეწოდებოდა. წმინდა მუჰარემის დასაწყისში²³⁴ ილიჩედან აიყარა და არზრუმის ციხეში მოვიდა, მის სამხრეთ მხარეში დაბანაკდა. აბაზა ფაშა მაშინაც კი, როდესაც ხალილ ფაშას სილაჰდარი და შეგირდი იყო, მას პატივისცემით არ ექცეოდა. მან კარები ჩაკეტა, ზარბაზნები კარვებიდან მის მხარეს მიმართა, ლაშქარი გარეთ გამოვიდა და დაიწყო ბრძოლა. სარდალს თან არ ჰქონდა ციხის მნგრეველი ზარბაზნები. რადგანაც ბალიემეზის ზარბაზანი არ ჰქონდა, ყარჩიხას მცველის—მოურავ ბეგის—მიერ მოტანილი ერთი ზარბაზნითა და სხვა ზარბაზნებით იბრძოდნენ.

თორთუმის ციხიდან რამდენიმე ბალიემეზის გადმოსატანად კაცი წავიდა, ხოლო ლაშქარი ალყისათვის თადარიგს შეუდგა. მუჰარემის მე-13 დღეს²³⁵, დილით, ციხიდან ლაშქარი გამოვიდა და კარებისაკენ გაემართა. აქეთა მხრიდანაც ლაშქარი ამოქმედდა და ცოტა ხანს იბრძოლეს. აბაზას ლაშქარმა წინააღმდეგობის გაწევა ვერ შეძლო და ციხეში დაბრუნდა.

ტ. II, გვ. 416

საფარის თვის ოთხში²³⁶ წინათ ყარჩიხა ხანისა და მისი ლაშქრის გამწყვეტი მოურავ ხანი, რომელიც საქართველოს მამაცი და სახელოვანი მმართველთაგანი იყო, ზოგიერთი მიზეზით თავის ძმას განუდგა და სასულთნო ლაშქარში მოვიდა. ზემოხსენებულის ჩამოსვლით ლაშქარი ერთგვარად გაძლიერდა და აღფრთოვანდა, თან ერთი ზარბაზანიც ჩამოიტანა. ოლთის ციხიდანაც ორი ზარბაზანი მოიტანეს და იმავე დღეს სანგრებში შევიდნენ. ჰასან კალეში ლაშქარი მოვიდა და შვიდი ოყის მსროლელი კალინბურნის ზარბაზანი და რამდენიმე თოფისწამალი მოიტანა.

საფარის თვის 18-ში²³⁷ უწინ კარა ოღლანის სახელწოდებით ცნობილმა თავზეხელაღებულმა იანიჩარმა სამხედრო რაზმში გასული სიფაჰის რამდენიმე იანიჩრით სისულელე ჩაიდინა და არზრუმის ციხისკენ გაემართა, მაგრამ თოფებით მოკლეს, სარწმუნოებისათვის დაეცა. სამი ზარბაზნის ერთდროულად გასროლით ციხეს ზიანი ვერ მიაყენეს და მიწის თხრა დაიწყეს.

ტ. II, გვ. 416—417

თოვლის მოსვლა, ზამთრის დადგომა და სარდლის დაბრუნება

კასიმის დღემ გაიარა და ზამთარიც დადგა. საერთოდ, არზრუმში მკაცრი ზამთარი იცის. რები ულ-ევეელის მე-16 ლამეს²³⁸ დიდი თოვლი მოვიდა და კარვები და სანგრები დაფარა. მოუმზადებლად, უდროოდ წამოიწყეს ალყის შემორტყმა. მას შემდეგ, რაც აუცალებელი შეიქმნა 70 დღე იქ ყოფნა, იძულებული გახდნენ დაბრუნებულები იყვნენ. ციხე-სიმაგრეზე ხელი ჩაიჭინეს და ჰასან კალეში 1000 ჯარისკაცი გაიგზავნა. იუსუფ ფაშა მის მცველად დაინიშნა.

მეორე დღეს ჯარი ნელ-ნელა დაადგა თოვლით დაფარულ უგზო ხევებსა და მთებს. პირდაპირ თოკათისკენ გასწია. მომდევნო დღეს ისინი ილიჯეს ბანაკში მივიდნენ. რადგანაც ზარბაზნების წაღება შეუძლებელი იყო, იმ ბანაკში მიწაში ჩამარხეს. როდესაც ჩილაღე-ზადეს ჩიფთლიქის²³⁹ მენზილში მივიდნენ, აბაზა ფაშა თავისი ლაშქრით უკან გამოედევნა. მენზილში დატოვეს წინათ ბოსტანჯი-ბაშის თანამდებობიდან გადაყენებული სიფაჰიების ალა, სამხედრო ტვირთი და ჯარი. დიდი ზარალი მოუვიდათ. თერჯანიდან ლაკიას ხეობით აფშარის ველზე გავიდნენ, კუილი ჰისარის ხე-

ბის გზით რები ულ ახირის მე-11 დღეს²⁴⁰ ქალაქ თოკათში შევიდნენ, ჯარი დაშალეს, ულუფა დაურიგეს და საჭირო დახმარება აღმოუჩინეს. ვეზირები და წარჩინებულები ყაზარმებში შევიდნენ. ამ გზაზე 25 დღე ლაშქარი თოვლზე წვებოდა და დგებოდა. ძლიერი სიცივის გამო ბევრ მათგანს სხეულის ნაწილები მოეყინა, ბევრი კიდევ გზაში გაიყინა. როდესაც გაიარეს უბაშბელად წოდებული ფათერაკით სავსე ადგილი, სიცივისაგან გაიყინენ, ცოცხლად დარჩენილების რაოდენობა არ იცოდნენ. 1000-ზე მეტ გაყინულ კაცს თოკათში ხელ-ფეხი მოაჭრეს. თოკათის ფუნდუკებში, ბაზრებსა და დუქნებში ძლიერი სუსხისაგან უმრავლესობას კრუნჩხვა დაემართა და დაიხოცა. ისტორიას არ ახსოვს ვინმეს განეცადა მსგავსი ტანჯვა და უბედურება.

მთებში უგზო-უკვლოდ სიარული ზოგჯერ ძალიან ჭირდა. ადამიანები და ცხოველები სხდებოდნენ თოვლზე და ციგებივით ასე, სრიალით, ჩამოდრიოდნენ მთიდან ქვევით. ხეობებში ნახევარ წყრთამდე ბილიკზე ერთიმეორის მიყოლებით მიდიოდნენ ისე, რომ უკან დაბრუნება შეუძლებელი იყო. ამ ბილიკიდან ცხენი განზე რომ მოხვედრილიყო, ყურებადმდე თოვლში ჩაეფლებოდა და გამოსვლა გაუძნელდებოდა.

როდესაც ჯარი ასე ერთ მწკრივად მიდიოდა, მთის ზემოდან ამოვარდნილი ქარის გამო თოვლის ზევეები, რომლებიც უზარმაზარ მთაზე უფრო დიდი იყო, ადგილიდან წყდებოდა და მოულოდნელად ლაშქარს ეცემოდა. ასზე მეტი კაცი, ვისაც ეს ბედად დაეცა, თავიანთ ცხენებთან ერთად დააგორა და ზიღნეს ხევში ერთად ჩაყარა. ცხენი და კაცი მთებივით თოვლის ქვეშ რჩებოდნენ და იხრჩობოდნენ.

მე, მწირმა, როდესაც ტრაპიზონიდან თოკათისა და სივასის რაიონებში მივიდიოდი, დავინახე, რომ შავი ზღვის ნაპირებიდან საქართველოს ერთ მხარეზე და ქურთისტანისკენ პირდაპირ გაგრძელებულ დიდ მთებზე ორი შუბის ოდენა და კიდევ მეტი თოვლი იყო. მთის ზემოდან როგორც კი ჩახვიდოდი ხეობაში, დაინახავდი, რომ დაგროვილი თოვლი ძლიერი სიცივისაგან გაყინულიყო. თებერვლის დღეებში დედამიწის ორთქლის სიმბურვალისაგან დნება თოვლის გროვების ქვედა ნაწილი. როცა გამოხრული ფიცრის ფორმას მიიღებს, იმ მთაზე არსებული ორი შუბის სისქე თოვლის დიდი ბორცვების სიმძიმისაგან მიდამოები სკდება, შემდეგ მოწყდება თავის ადგილს და პირდაპირ ხვეისკენ ვარდება. მის წინ 1000 ცხენოსანიც რომ იყოს, ერთიც ვერ გადარჩება, ყველას მოაგრო-

ვებს და ხევს გაავსებს. იმ მხარის ხალხი მას ზევს ეძახის. ტრაპიზონიდან მთა ადგილისკენ პირდაპირ ხევის ნაპირიდან წყება-წყება წავიდნენ. გზაზე ისეთი ზევი მოწყდა და ჩამოვარდა, რომ ოცამდე კაცი თავიანთი ცხენებით მოაგროვა და ხეობაში ჩაიტანა. დანარჩენები წინ ვერ წავიდნენ. იმ მიდამოებში მდებარე სოფლების მოსახლეობას თავი მოუყარეს და დაიწყეს იმ ხალხის თოვლიდან გამოყვანა. ოთხი კაცი ცოცხალი გადარჩა, სხვები ცხენებთან ერთად მკვდრები ნახეს. ღმერთმა გვაშოროს, ეს ისეთი მოულოდნელი უბედურებაა, რომ მას ვერაფრით ვერ აიცილებს კაცი.

ტ. II, გვ. 417—419

ჯანი ბეგ ზირეისათვის ხანის თანამდებობის ბოძება

ყირიმის ხანი მეკმედ გირეი თავის ძმასთან — შაჰინ გირეით წოდებულ ყაჩაღთან ერთსულოვანი გახდა და სამეუფო ნების საწინააღმდეგოდ რამდენადმე არასასურველად მოიქცა. ამას წინათ რეჯებ ფაშასთან ბრძოლაში რომ გაიმარჯვა, სხვა ბრძოლებს აგდებულად დაუწყო ცქერა. შემდეგ მისი ძმა შაჰინ გირეი დობრუჯისკენ დაიძრა, მაგრამ კანთემირთან ბრძოლის დროს დამარცხდა და გაიქცა. მერე ოსმალთა სახელმწიფომ კანთემირს უბოძა გომულჯინეს სანჯაყი, თან გააფრთხილა, რომ თათარ ხანის ამოსაწყვეტად თადარიგი დაეჭირა. აი ამ კურთხეულ წელს რამაზანის თვის ბოლოს²¹ ყირიმის ხანობა ჯანი ბეგ გირეი ხანს ებოძა და მისი ძმა დევლეთ გირეი მემკვიდრე გახდა.

ზემოხსენებული ხანის [ჯანი ბეგ გირეის] ყირიმის ხანად დასაყენებლად კათუდანის ვეზირი ჰუსეინ ფაშა დანიშნეს და სახელმწიფო ფლოტი, რომელიც სამოცი კატარლისა და 35 ფრეგატისაგან შედგებოდა, ბრძანების შესასრულებლად გაგზავნეს. ამავე დავალების შესრულება უბრძანეს ვეზირ ბინ ლევკელი ჰუსეინ ფაშას, ქენან ფაშასა და კანთემირ მირზას, რომლებიც ხმელეთით გაემგზავრნენ.

როდესაც სახელმწიფო ფლოტი კაფაში მოვიდა, მეკმედ გირეიმ და შაჰინ გირეიმ სასტიკი ხოცვა-ჟლეტა გამართეს, მაგრამ, რადგანაც მათ არ შესწევდათ წინააღმდეგობის გაწევის ძალა, დატოვეს ეს ქვეყანა და ამჟობინეს საკალიბის ქვეყანაში გაქცევა.

ჰასან ფაშამ ბრძანების თანახმად ჯანი ბეგ გირეი ყირიმის ხანის ტახტზე დასვა, იქიდან ოზის [ოჩაკოვის] წყალზე მოვიდა.

რადგანაც ისლამის ქვეყნის საზღვარი იყო, უღვთო რუსებისაგან დასაცავად ციხე გააშენეს და ყველაფერი რაც საჭირო იყო მოამზადეს, ჯარი ჩააყენეს. ჰუსეინ ფაშა იქ ოზის დასაცავად დარჩა, კაფუდანი ჰასან ფაშა სასულთნოს დედაქალაქში დაბრუნდა, კანთემირი კი ნოღაის ტომებსა და თავის ტომებში გაერია და თავისი გავერანებული სახლ-კარის შეკეთებას შეუდგა.

ტ. II. გვ. 425—426

ღამათბაგითი ცნობები ჯანი ბეგ ბირეის, მემეღ ბირეისა და შაჰინ

• ბირეისთან დამოკიდებულების შესახებ

მემეღ გირეი და შაჰინ გირეი ბრძოლაში დამარცხდნენ, მაგრამ პოლონეთის მხარეში გაქცევის შემდეგ კვლავ უღვთო რუსების შემწეობით გამოჩნდნენ. პოლონეთის მეფის დახმარებით 40000-მდე ქაფური ჰეტმანით და მათი აყილი თათართა ლაშქრით მოვიდნენ და ჯანი ბეგ გირეი ხანის დასამარცხებლად ყირიმისკენ გაემართნენ. ჯანი ბეგ გირეი ხანმაც თავისი ლაშქარი შეკრიბა, კანთემირსა და ნოღაის ტომებს დახმარება და მოშველიება სთხოვა.

ოდეს მოაწია განკითხვის უამმა, კანთემირის ბიძაშვილები სულეიმან შაჰ მირზა, ევრაჟ მირზა, თათარ ხანის ძმა — ტახტის მემკვიდრე სულთანი ოთხივე მხრიდან თავს დაესხნენ. გადაწყვიტეს გაწყვეტამდე ბრძოლა. მემეღ გირეი და შაჰინ გირეიც, დამხმარე 40000 ურჩი კაზაკით, რომლებსაც პოლონეთის მეფის მხრიდან მეთაურობდა სახელგანთქმული წყეული ჰეტმანი, გაემგზავრნენ. როდესაც მოვიდნენ, თათარ ხანიც წინ აღუდგა, პირისპირ დაუდგა და ხოცვა-ჟლეტა გამართა. იმ დღეს კაზაკთა ღორებმა უამრავი თოფებით ტყვიის წვიმა დაუშინეს. თათართა რაზმიდან ძალიან ბევრი დაიხოცა.

სალამოს ხანმა თათართა ემირებთან ბჭობა გამართა. ეს წყეულები ნამდვილად ძლიერები არიან, ამათთან თანამიმდევრული ბრძოლა არ შეიძლება, ჩვენ ყველას ტყვიით დაგვეცხრილავენ. ამიტომ სასწრაფოდ მივენდოთ ალაჰს, თვალები დავუბნელოთ მათ და ოთხივე მხრიდან ერთდროულად თავს დავესხათო, ერთ ბათქ ცეცხლს რომ მივაყრიოთ, მეორე ბათქი შეუსვენებლივ მივაყოლოთ, შიგ შევიჭრათ და ხმლით ხელჩართული ბრძოლა გავუმართოთ. იმედი, რომ გამარჯვებას მივალწევთო, თქვეს. ამ სიტყვის მიხედ-

ვით გადაწყვეტილება გამოიტანეს. მეორე დღისთვის ოთხივე მხრიდან თავდასხმა დათქვეს.

გათენებისას, აღნიშნული დათქმის მიხედვით, ერთის მხრით — ბრძოლის გპირი კანთემირ შირზა, მეორე მხრით — ერთ-ერთი ბიძაშვილი სალმან შაჰ შირზა, მესამე მხრით — სახელმწიფო ლაშქრით თათარ ხანი და მეოთხეს მხრით — მემკვიდრე სულთანა, ერთი სიტყვით, ოთხივე მხრიდან დაესხნენ თავს. ეშმაკთა ლაშქარმა ისრების წვიმით დახოცა მოწინააღმდეგენი. ციური სამყაროსათვის მოსაწონი გმირული ბრძოლა გაიმართა.

„კარგი შეგირდი ოსტატია, ოსტატთავანო“, — ითქვა. შეგირდის ინტერესის გამოჩენა მისი სახელგანთქმულობა არისო. მეჰმედ გირეისა და შაჰინ გირეის ლაშქარში მყოფ თათართავან ბევრი, რომლებიც ამ ქვეყნად ქაფირ რუსებსა და ისლამის მალღიარებლებთან ერთად ხოცვა-ჟლეტაში წინააღმდეგობის გაწევის გამო დაიხოცებინან, იმ ქვეყნადაც მათთან განისჯება, დაკარგავს სარწმუნოებას; ურწმუნონი ცეცხლში აღმოჩნდებიან, ამ მოსაზრებით ბრძოლაზე ხელი აიღეს. წყეული კაზაკები საოცარმა ხმალმა გაანადგურა, იმ თათრებმა კი ბოლოს წინდახედულობა გამოიჩინეს და ჯანი ბეგ გირეის ქედი მოუხარეს. თათარ ხანის ლაშქარმა დიდი დახმარება აღმოუჩინა, ერთხელ იგი ამ ურჯულოებს თავს დაესხა და კაზაკებს თვალები არ გაახელინა, რომ თოფები დაეტენათ.

როდესაც წინააღმდეგობა გაუწიეს, მონღოლთა და თათართა ხალხის ბუნებრივ „კეთილშობილებაში“ ჩაქსოვილი დიდი სისხლისმსმელობა გამოავლინეს და ხმალი მაგრად მოიქნიეს. ამ ბრძოლაში მათ ჰეტმანებსაც თავები მოჰკვეთეს. მეჰმედ გირეის მარჯვენა მხარეზე — მკერდზე თოფი დაახალეს. როდესაც შაჰინმა ეს მდგომარეობა ნახა, ხმალს გადარჩენილებთან ერთად რამდენიმე გემით წავიდა და გაუჩინარდა.

ჯანი ბეგ გირეი ხანმა ამ დიდი გამარჯვების მოპოვების შემდეგ დახოცილებს შორის მეჰმედ გირეის გვაჰი მოაძებნინა. იგი რელიგიური რიტუალთ განბანეს, სულარა შემოახვიეს, ნამაზი აღავლინეს და საფლავში ჩაასვენეს. დახოცილი კაზაკების თავები და ჰეტმანის თავი აიღეს და დაბრუნდნენ. როდესაც კაფაში მივიდნენ, კაფას ბეგლარ-ბეგმა მეჰმედ ფაშამ ზარბაზნები გაასროლინა. გამარჯვებულმა სახელმწიფოს მოღვაწეებმა, უბედური მტრის განადგურების გამო, საზეიმო ცერემონიალი მოაწყვეს, ჰეტმანის გაცივე-

ბული თავი კაფას ციხის ქონგურებზე ჩამოაცვეს. თვითონ ჯანი ბეგ გარეი ყირიშის ხანის სატახტოში წავიდა.

ტ. II, გვ. 426—428

ა თ ა ს ო ც ღ ა თ ვ რ ა მ ე ტ ი წ ლ ი ს²⁴² ა მ ბ ე ბ ი

გამარჯვებული ლაშქრის გამგზავრება არზრუმისაკენ და აბაზას მიმართვა ირანის შაჰისადმი

დიდებულმა სარდალმა ხუსრევ ფაშამ, როგორც აღნიშნული იყო, ლაშქარი ერზინჯანში გააგზავნა. მიღებულ იქნა ცნობა აბაზას გადმობირებით შეპყრობის შესახებ. ჯერ კიდევ უწინდელი სარდლის დროიდან აბაზას ლაშქარი ჯგუფ-ჯგუფად მოდიოდა და მას ემორჩილებოდა. ხუსრევ ფაშას გაბედული ანბისა და აბაზასგან მოსული ხალხისადმი მომეტებულად დიდი პატივისცემით მოპყრობის გამო აბაზას მომხრეთაგან ძალიან ბევრი მოვიდა და მოულოდნელად დანებდა ხელისუფლებას. [აბაზა ფაშა] იძულებული გახდა თათბირი მოეწვია ირანის შაჰისგან დახმარების მიღების თაობაზე. აბაზა ფაშამ თავისი ქეთხუდა და ჩოფურ ბექირი ქუჩუქ აბაზასთან ერთად შაჰთან გაგზავნა. შაჰმაც შემსი ხანთან ერთად რამდენიმე ათასი ყიზილბაში გამოაგზავნა. ყარსში დატყვევებული მოენისაგან სარდალმა გაიგო, რომ ჩოფურ ბექირი შაჰთან დარჩა. ზემოაღნიშნულის შესაბამისად, სანამ აბაზა უყურადღებოდაა, საჭირო არის სასწრაფოდ მასთან მისვლაო — თქვეს.

დიდებულმა სარდალმა დავთარდარ ფაშას მძიმე ტვირთი და ზარბაზნები ჩააბარა და მკაცრად გააფრთხილა: შეეცადეთ თქვენც საჩქაროდ აბაზას ადგილსამყოფელამდე მიაღწიოთო. თვითონ კი მსუბუქად, რამდენიმე ათასი გულადი მეომრით, საქმიანი ხალხით გაეშურა და არზრუმს მიაღწია. აბაზას აზრით, სარდალს თავის ურიცხვი ლაშქრით მხოლოდ ათი დღის შემდეგ შეეძლო მისვლა. ალყისთვის საჭირო საჭურველი როგორც წესი და რიგი იყო, ისე ვერ მოამზადა, ამას გარდა ბევრი მებრძოლი ციხეში არ შემოიყვანა, არც პროვიანტი, მარცვლეული და საქონელი შემოიტანა.

როდესაც დაინახა, რომ ოსმალთა ჯარმა მოულოდნელად მიიტანა იერიში და არზრუმის ციხეს ალყა შემოარტყა, შეშფოთდა, ციხეში შეაღწია და კარები ჩაკეტა. ამჯერად გაიგო, რომ უყურადღებობისა და სიამაყის გამო მოტყუებული დარჩა. გარეთ დატო-

ვებული საბძროლო იარაღები, ცოხისათვის აუცილებელი ნევთები, პროვიანტი და საქონელი იავარქმნალ იქნა, ლაშქარი კი დახოცეს. რადგანაც კალოობის დრო იყო, ქანჩისა და არზრუმის სხვა სოფლების კალოებზე ბორცვები იდგა, მაგრამ ისლამის ლაშქარს არ ჰქონდა მისი ათვისების შესაძლებლობა. დიდებული სარდალი გასული წლის ზილ-ჰიჯეს უკანასკნელ რიცხვებში²⁴³ არზრუმის ქვემოთ ჩამოვიდა, მეორე დღესაც მთელი ლაშქარი ზარბაზნებით იერიშზე გადავიდა.

გადმოგვცემენ, რომ აბაზას ნდობით აღჭურვილმა პირმა კეისარიელმა შეიხმა, რომელიც არზრუმის ციხის ზღურბლზე ავიდა და ხუსრევ ფამასთან მოსულ ლაშქარს უთვალთვალედა, აბაზას უთხრა, რომ ეს მოსული ჯარი ამ ციხეს აიღებსო, სხვა გამოწავალი არ არისო. — ასე იწინასწარმეტყველა. მე, მწირო, ვამბობ. რომ ყოფილა ვიღაც ცბიერი და გაიძვერა ვინმე, — იბლის საქმეებში გამობრძმედილი. „მატყუარას ყულფის“ მსგავსად, აბაზას მიერ დანთებული ცეცხლი დროთა განმავლობაში ადამიანთა სიმრავლის გამო შენელდა, ახალი სარდლის საყოველთაო აღიარებამ და მის მიერ აბაზას მომხრეების კეთილმა მოღებამ აბაზას მომხრეთა დაფანტვა და ბევრი უარყოფითი რამ გამოაშქარავა, განსაკუთრებით: სარდლის მოულოდნელად თავდასხმა, ქერისა და ხორბლის მიწდერებზე დატოვება, მტრის გარემოცვის დროს საჭირო საჭურველთა რაოდენობის შემცირება. ყველაფერი ეს უბედურებას მოასწავებდა. აბაზა მიხვდა, რომ ციხე აღებული იქნებოდა და ამიტომ ეს [ციხის აღება] სასწაულად გამოაცხადა.

ტ. II, გვ. 434—435

არზრუმის ციხის ბარჯოცვა და აღება

ისლამის ლაშქარმა, რომელიც კარგად შეიარაღებული იყო ზარბაზნებითა და სხვა იარაღ-საჭურვლით, როდესაც არზრუმს მიალწია, თავრიზის კარად წოდებული კარის წინ გაიარა და ციხის სამხრეთ მხარეზე, მთიან ადგილას — დევე ბონში [ასე ეძახდნენ იმ ადგილს] დაბანაკდა. მუჰარემის მეექვსე დღეს²⁴⁴ ღამე სანგრებში შევიდნენ, ცოხეს ალყა შემოარტყეს, ზარბაზნები დააწყვეს. დიდვეზირი რუმელიის ლაშქრით, ჰასან ფაშა გარეუბნის მხრიდან შვიდი ზარბაზნით. სივასისა და ანატოლიის ჯარით, იანიჩართა ალა ერზინჯანის კარიდან ხუთი ზარბაზნით, აჰმედ ფაშა

ვერცხლის გუმბათის მხრიდან და მოუტრავ მეჭმედ ბეგი გურჯის კარიდან მოადგნენ და სანგრები გააკეთეს. მათ ციხის კედელი დააზიანეს და დაიწყეს მიწის თხრა. მეციხოვნეებმა სწრაფად დაიწყეს ბრძოლა ზარბაზნებითა და თოფებით, მაგრამ რადგან გასული წლის მსგავსად ყოველ ბურჯში რამდენიმე ასეული მებრძოლი ვაჟაკი და დანგრეული კედლების მაშენებელი ჯარი არ ჰყავდა, აბაზა მიხვდა, რომ ციხის დაცვაში უმწეონი იყვნენ.

ამასთან ერთად არზრუმის ციხე ძალიან გამაგრებული, ცაღაწვდილი და მტკიცე სიმაგრე იყო, ზარბაზნით მისი დანგრევის კი არა, ერთი ქვის მოგლეჩის შესაძლებლობაც არ იყო. განსაკუთრებით კი მის გარშემო მდებარე ღრმა ორმოების ფსკერს ვერ ჩაწვდებოდნენ. მის ცაღაწვდილ კოშკებსა და ბურჯებს თვალს ვერ მიაწვდენდით. მაშინ, როდესაც ზარბაზნებით შეტევითი გამარჯვების მოპოვება არ იყო მოსალოდნელი და ცხადი გახდა, რომ ხუსრევ ფაშას მცდელობით ისლამის ლაშქარმა ძლიერი თავდაცვა მოაწყო, აბაზა ფაშას შეეშინდა. ამ დროს დიდებულმა სარდალმა ერთგვარად სასიამოვნოდ იეშმაკა. აბაზასთან მოსული ქვეშევრდომებითა და თანამოაზრე პირებით აბაზასა და მის ხელქვეითებს საიდუმლოდ აცნობა, რომ თუ ისინი ბრძოლაზე ხელს აიღებდნენ, თითოეულ მათგანს ბოლუქში [ჯარის ნაწილში — ნ. შ.] გაიყვანს და ყველას პატივისცემით მოეპყრობიანო. ამის მტკიცე პირობა მისცა და დაარწმუნა.

ამ დამონებულმა ბრბომ დაპირება მშვიდობის, უშიშროებისა და პატიების შესახებ ბედნიერებად მიიჩნია და დაიწყო დიდგვზირის ჯართან შეერთება. ერთბაშად რამდენიმე ასეული სიფაპიების ბოლუქის ჩამოყალიბებით მათი გული დამშვიდდა. დანარჩენებმაც პროვინციებს მიაშურეს. აბაზას ლაშქარი მცირე იყო და თანაც არ ჰქონდა შორს განჭვრეტის უნარი. იძულებითი მორჩილებით მათ დაიწყეს მზადება სულის გადასარჩენად.

მუჰარემის თვის 19-ში²⁴⁵ შეიხი და ყველა მისი საქმეების წინამძღოლი კაისერიელი სეიდ აბდურაჰიმ ეფენდი უღემებისა და შეიხებისაგან შემდგარი ექვსი კაცი თ ციხიდან გარეთ გაგზავნა და მაღალღირსეულ სარდალს შეწყალება სთხოვა. ამასთან, პირობა დადეს, რომ მათი ქონებისა და ქვეშევრდომებისათვის ზარალი არ უნდა მიეყენებინათ, ჩადენილ დანაშაულს მოინანიებდნენ, დიდებულ სარდალს დაემორჩილებოდნენ, თავს შეაფარებდნენ და ციხეს ჩააბარებდნენ. ხუსრევ ფაშამაც შეიწყალა და ალუთქვა კანონით ხელშეუხებლობა. აბაზა ფაშამ მიმარ დამად მუსლიპიდდინ აღას ცი-

ხეში მისვლა სთხოვა, რადგანაც იგი [დამად მუსლიჰიდილინ ალა] იმ დროს სახელმწიფოს ალათა შორის ყველაზე სახელოვანი იყო, ამასთან ხუსრევ ფაშა მის მიმართ კეთილად იყო განწყობილი და პატივისცემით ექცეოდა. აბაზა ფაშა ფიქრობდა: თუ ის, დამად მუსლიჰიდილინ ალა მოვა, ციხიდან მასთან ერთად გავალო. მისი სიტყვების პასუხად ბინაი მუსლიჰიდილინ ალა კეისარიელი შეიხს გააყოლეს და ალთქმისა და შეწყალების ფირმანით შიგ შეაგზავნეს.

აბაზა დიდვეზირისა და იანიჩართა ოჯახების პირობასა და ალთქმას მიენდო და პარასკევ დღეს, ლოცვის დროს, თავისი ამალით გურჯის კარიდან გამოვიდა და დიდებულ სარდალს ეწვია. სარდალშაც ვეზირობის შესაფერისად განადიდა და დიდი პატივი აღმოუჩინა. აბაზამ წარსულ დანაშაულობათა პატიება ითხოვა. დიდვეზირმა უთხრა: რაც იყო იყო და მას სიასამურის ქურქი, ხოლო მის ალაებს საპატიო ხალათები ჩააცვა, შეიწყალა და ყველა თხოვნა შეუსრულა, არაფერი არ დააკლო. ალაებს უბოძა ბოლუქი და 600 საგანგებო რჩეულ კაცს ჯებეჯიობა მისცა. მას [აბაზას] დაეკისრა არზრუმზე ხელის აღება და ჯართან შეერთება. აბაზა კვლავ თავისი ამალით აიყარა და გულდამშვიდებული ციხეში შევიდა. ამის შემდეგ დიდვეზირი შიგ სასახლეში მიიწვია და უხვად გაუმასპინძლდა. ამ დროის განმავლობაში აბაზამ თავის მიერ შეძენილი საუცხოო და იშვიათი საჩუქრები და ძღვენი მიართვა მას. შემდეგ თავისი კარვები გამოიტანა, უზენაესი სარდლობის ერთ მხარეს ეს კარვები გამართა, მთელი თავისი ნივთები და მძიმე საგნები გამოიტანა და ციხე ჩააბარა, თვითონ თავისი ქვეშევრდომებით კარვებში დაბინავდა და სახელმწიფო ლაშქარს შეუერთდა.

ამის შემდეგ ციხის დანგრეული და დაზიანებული ადგილები შეაკეთეს, დიდვეზირი ციხის თოფხანაში მოვიდა და რვა ზარბაზანი გამოიტანა, ხოლო მის მაგივრად ამდენივე თავის მიერ მოტანილ ზარბაზანი დააწყო. ბაღდადისთვის 12 ზარბაზნის დიარბექჩრში გადატანა გურჯი მეჰმედ ფაშას მიანდო.

საფარისთვის მეცამეტეს²⁴ არზრუმის ვილაიეთი თაიარ მეჰმედ ფაშას ებოძა. მის დასაცავად დაინიშნა ჰასან კალეს ჯარები და 3000 იანიჩარი სამსუნჯი-ბაშიებით. ამ დროს დიდებულმა სარდალმა თავისი მადლიანი სამსახურის სანუქფოდ არზა გამოგზავნა. ეგვიპტის ვილაიეთი იანიჩართა ალასთვის — ხალილ ალასთვის ითხოვა; მაგრამ მისი თხოვნა უზენაესმა არ მიიღო. ეგვიპტის ვილაიეთი ბაირამ ფაშას მაგივრად უბოძეს სტამბოლის ყოფილ ალას — მუსტაფა ალას სამსახურიდან გამოსულ კაფუდან ჰასან ფაშას თა-

ნამშრომელს — მეჰმედ ფაშას, რომელიც ალბანეთის მხრიდან იყო ჩამოსული. იგი (დიდი ხნის განმავლობაში) დედაქალაქის აღას — მუსტაფა აღას — ემსახურებოდა. როდესაც თავისი ნიჭითა და შემართებით აღარ მუთეფერიკების დირლიქს²⁴⁷ მიაღწია, მაშინ ზემოაღნიშნული აღასთვის სამსახურის გამწევ სახელმწიფოს ზღურბლზე წავიდა. იგი გახდა კაფუჯიების ქეთხუდა²⁴⁸. ამის შემდეგ ბაირამ ფაშას ადგილზე ვეზირობის რანგით ეგვიპტის ვალი გახდა. მას სახელი ჰქონდა განთქმული ჰკუით, გონიერებითა და გულუხვობით.

როდესაც ხუსრევ ფაშას არზა არ მიიღეს, გამოვიდა უზენაესი ფირმანი — იანიჩართა აღაებიდან ხალილ ფაშას აბაზას ადგილზე — არზრუმის ვალის თანამდებობაზე დანიშნის შესახებ. აღას თანამდებობა ებოძა ბაკი ფაშას ქეთხუდას — მეჰმედ აღას. ბაკი ფაშას ქეთხუდა მეველვი მეჰმედ აღა დედაქალაქიდან აღას თანამდებობით მოვიდა, როდესაც ის კარაეში შევიდა, მის მემკვიდრეს — სივასი და ქუჩქუ აჰმედს — დამასკოს ვილაიეთი უბოძეს.

ტ. II, გვ. 435—438

დავატაბითი ავაბი უმისი ხანის მდგომარეობის შესახებ

შაჰმა, როგორც აღნიშნული იყო, აბაზა ფაშას დასახმარებლად რამდენიმე ათას ყიზილბაშს სარდლად დაუნიშნა საზიზლარი ურუმუნო შემსი ხანი. იგი არზრუმში გააგზავნეს. როდესაც ისინი არზრუმში მიდიოდნენ, დიდებულმა სარდალმა ჰენებით მიასწრო. მათ გზაში გაიგეს, რომ არზრუმში გარშემორტყმული იყო. ისინი იმედდაკარგულნი უკან დაბრუნდნენ.

ყარსის ვალიმ ქოსე სეფერ ფაშამ ცნობა მიიღო, რომ მათ განზრახული ჰქონდათ ყარსზე გავლა, მის გარშემო მიდამოების გათელვა და ყარსისათვის ზარალის მიყენება. ზემოხსენებულმა ფაშამ, რომელიც მამაცობითა და გულადობით იყო სახელგანთქმული, შეაგროვა დიდი რაოდენობის ლაშქარი და ყარსის ჯარით ჰენებით გაემართა, ყიზილბაშები დააზვერვინა და დაბანაკებულ ადგილას მოულოდნელად თავს დაესხა. მათი უმეტესობა ხმლით აკრწეს. შემსი ხანი თავისი ხელქვეითების ერთ ბოლუქთან ერთად ცოცხლად დაიპირეს და სარდალთან მიიყვანეს. ამ მოსაწონი სამსახურისათვის ფაშა საპატიო ხალათითა და საბოძვარით განადიდეს.

ჩოფურ ბეჭირმა ნიგდეში რომ მოკლა ქოსე სეფერ ფაშა, ეს სხვა სეფერ ფაშაა. რადგანაც თავისი სამსახურის სანაცვლოდ არტა-ანი დასხვა სანჯაყები ითხოვა, მას თხოვნა შეუსრულეს და ყარსი იბრაჰიმ ფაშას უბოძეს. ამ საპატიო გამარჯვებით ღირსეული სარდლის სახელი და მისადმი პატივისცემა გაორკეცდა. პასან კალემი მყოფმა დელი იუსუფ ფაშამ, რომელმაც გაამაგრა იგი [ციხე], აბაზას არ მისცა, რამდენჯერმე მამაცობა გამოიჩინა და სასწრაფოდ სარდალს წერილით აცნობა აბაზას უზრუნველობა. სარდალმა მასაც (დელი იუსუფ ფაშას) უხვი საბოძეარი, კეთილი საქმეებითა და დაწინაურებით პატივი აღმოუჩინა.

ტ. II. გვ. 438—439

ა თ ა ს ო ც დ ა ც ხ რ ა მ მ ტ ი წ ლ ი ს²⁴⁹ ა მ ბ ე ბ ი

მოურავ ზემის თავადასავალი კონიის მოსახლეობასთან

მემატლანე მოგვიტხრობს, რომ უკვე იყო ლაპარაკი საქართველოს სანჯაყის ემირის მოურავ ბეგის ყარჩიხა ხანთან შებრძოლებისა და იმ გმირობის შესახებ, რომელიც მან რამდენიმე ათასი ყიზილბაშის გაჟლეტაში გამოიჩინა არზრუმში გალაშქრების წელს. მოურავმა სარდალს მორჩილება გამოუცხადა და არზრუმის დაპყრობასაც დაესწრო. როცა მოურავი სტამბოლს ჩამოვიდა, მას ოსმანთა დინასტიის წინაშე დიდ დამსახურებად ჩაუთვალეს ყიზილბაშთა განადგურება. მან მამამდიანობა მიიღო, სახელად მეჰმედი დაირქვა და სათანადო პატივის მიღების შემდეგ ყარამანიის ვილაიეთი ებოძა. მოურავი ქეშმარიტად გულადი, გონიერი, ტანით სპილოს მსგავსი, იშვიათი ვაჟკაცი და დევის ღონისა იყო, მაგრამ მართვა-გამგეობის საკითხებში უმეცარი და, ბუნებრივია, მიდრეკილებას იჩენდა მჩაგვრელობისა და ძალმომრეობისადმი. ამ დროს ერთმა გონებამახვილმა ლექსი გამოუთქვა, რომელშიც პირველი პირით გადმოცემულია მოურავის ინტიმური საუბარი. მელექსემ ამ ლექსით გამოამჟღავნა იმათი შური და შეურაცხყოფა, ვინც გულგრილი არ იყო მოურავისათვის ვილაიეთის ბოძებით.

მოურავმა ერთი თავისი ხელქვეითი, ვინმე უსამართლო ხუცესი, მუთესელიმად დააყენა და აზნაურთა ერთი ჯგუფით კონიაში გააგზავნა. მისი ხელქვეითები, უპირატესად სპარსულ ყაიდაზე, ფერად მანდილს იხვევდნენ თავზე. ოსმალურ ზნე-ჩვეულებათა

უცოდნარი ქართველების ეს ბრბო დაესია ხალხს და იწყო ქონების დატაცება და დიდკაცთა შეჭირვება. ზოგჯერ ქალიშვილს თმას გადაარსავდნენ, უწვერ-ულვაშო ვაჟივით შესვამდნენ ცხენზე და ასე დაატარებდნენ. აუტანელი მდგომარეობა შეიქმნა. ქალაქ კონიის შეუპოვართა და დაუცხრომელთა სათავეში იყო ვინმე იბრაჰიმ ჩელები. რომელსაც აკკაშ ემირ-ოლლუს ეძახდნენ. იგი, ცნობილი თავისი ბრაზიანობითა და კადნიერებით, კეთილ სეიდთაგანი იყო და ნაკიბის მოადგილის თანამდებობა ეჭირა. როცა მუთესელიმი კონიის ველზე იყო დაბანაკებული, მან [იბრაჰიმ ჩელებიმ] შეკრიბა მუსლიმანთა ბრბო, მოიკრიფა ძალ-ლონე და თავს დაესხა ქართველთა ბანაკს. ამ სეიდმა იბრაჰიმმა მუთესელიმს წაავლო ხელი კისერში, გარეთ გამოაგდო, შემდეგ წაიყვანა და კონიის ციხეში დაამწყვდია. სხვა ქართველები, როცა ეს ამბავი გაიგეს, დაიფანტნენ. როცა ქართველებს ეს ზიანი მიაყენეს, სეიდ იბრაჰიმის რჩევით, კონიის მცხოვრებლები შეიკრიბნენ და იჩივლეს მოურავ ბეგის ხელქვეით ქართველთა და მუთესელიმის მიერ ჩადენილი უსამართლობის, სიმკაცრის, ქალაქში მომხდარი გაუპატიურებასა და ძალმომრეობის შესახებ. ვილაიუთის ყადისაგან მიიღეს ნებართვა და სეიდების, ულემათა და სხვა შეჭირვებული წარმომადგენლებისაგან შემდგარ მომჩივანთა მთელი ჯგუფი თხოვნა-საჩივრით პირდაპირ დიდვეზირ ხუსრევ ფაშასთან გაემგზავრა. მათ დიდვეზირს პეტიცია გადასცეს და კვნესითა და ოხვრით შესჩივლეს. სარდალმა გაიგო პეტიციაში აღწერილ მიმძღავრებასთან დაკავშირებული ამბები და ქართველთაგან ჩადენილ უმსგავსოებათა და უწყესობათა შესახებ ყველაფერი, რაც მომჩივნების მიერ იყო გადმოცემული. მართლაც, ბევრი უსამართლობა და სიაცე, რომელზიდაც ხმები დადოდა, დადასტურდა. მოურავს შეეშინდა და გაიქცა. მის დასადევნებლად იმ მხარეში გაიგზავნა ანატოლიის ბეგლარ-ბეგი, რომელიც ხსენებული თვის რვაში გაემგზავრა ერეგლიში. მოურავთანვე გასაგზავნად დაინიშნა ნიგდეს სანჯაყ-ბეგიც. საფარის პირველში²⁵⁰ ჰალაბს მივიდნენ და გოქმეიდანში დაბანაკდნენ.

ტ. III, გვ. 4—6

ხუსრევ ფაშას მიერ მოურავის მუხანათურად მოკვლა

ქათბი ჩელები ამბობს, რომ ზემოხსენებულმა მოურავმა წინათ ყარჩიხა ხანი დაარბია და უამრავი ყიზილბაშთა ლაშქარი გაწყვიტა.

დაეყრდნო რა მის მიერ ოსმალთა სახელმწიფოსათვის გაწეულ ამ დიდ სამსახურს, იგი მოვიდა სარდალ ხალილ ფაშასთან და თავისა სჯულიდან მოიქცა. მაგრამ საქართველოს მმართველობის საქმეებში გაჩვეული მოურავი მაჰმადიანურ სახელმწიფო ვითარებაში კომპეტენტური არ აღმოჩნდა და მის სამმართველოში წესრიგის დამყარების საქმეში მზრუნველობა ვერ გამოიჩინა. ყარაამანიასი მას მიეტმასნა ზოგი ბოროტმოქმედი, რომლებიც მძლავრობასა და უწესრიგობას ჩადიოდნენ, სახელი კი მისი იყო. ამიტომ მომჩივნები დიდვეზირს ეახლნენ. მეგობრებმა მოურავს უთხრეს, რომ ხუსრევ ფაშა მოსისხარი ვეზირია, შეიძლება შენ გაგიჟეტოს კედევაცო. მოურავი საგონებელში ჩააგდეს და წააქეზეს რომელიმე მმართველებით გაქცეულიყო. ვინაიდან მოურავი ამ ქვეყნის ვითარებას არ იცნობდა, ასე მსჯელობდა: საქართველოს ლტოლვილი სასურველად გილს რომ მოაღწევს, მას მფარველობას გაუწევს, გამოეჟიკმაგებიან და გადაარჩენენ, ასევე ამ ქვეყანაშიაც შესაძლებელი იქნება თავის შველაო. რადგან არ იცოდა გზაკვალი, არ იცნობდა ადგილებსა და ხეობებს, ის მალათიისაკენ გაემართა. ზორ ფაშა, რომელსაც დაეკალა მოურავის დაქერა, უკან დაედევნა და მიეწია. მან ჯერ ცბიერებით კაცი გაუგზავნა და აცნობა თავისი აზრი, რომ გაქცევით თავის შველა უაზრო იყო და არც წინააღმდეგობის გაწევა იქნებოდა შესაძლებელი. უმწეო მოურავმა გაიგო, რომ წინააღმდეგობის გაწევა უსარგებლო იყო და უნებლიეთ დაემორჩილა. თვითონ მოურავს, მის შვილსა და ხელქვეითებს ბორკილები დაადეს და საფარის მე-14 დღეს²⁵¹ ჰალაბს მიიყვანეს. ამ დროს დიდვეზირმა თავისი კარვის ფარდა გახსნა და სკამზე დაჯდა. მოურავი სპეტაკწვერიანი და საშუალო ტანისა იყო. ხელშებორკილი და ყვითელხალათჩაცმული ცხენზე დაესვათ. დიდვეზირმა ბრძანება გასცა თავი მოეკვეთათ მოურავისა და მისი შვილისათვის. აგრეთვე 40—50 მისი ხელქვეითისათვის. ჯერ მოურავის. მერე მისი შვილისა და მისი ხელქვეითების თავები მიწაზე გააგორეს.

ხუსრევ ფაშა სისხლისმოყვარული და მუხანათი კაცი იყო. მხოლოდ იმიტომ, რომ სისხლის დაღვრა ეწადა, მან ხონთქრისათვის შეუტყობინებლად, ვითომდა მოურავი საქართველოში წავაო, მოკლა ასეთი გმირი მოხუცი, რომელსაც ესოდენ დიდი დამსახურები ჰქონდა. მოურავმა უარყო თავისი მცდარი სჯული და მაჰმადიანობა მიიღო. ამგვარი მოქმედებით ხუსრევ ფაშამ რანის შაჰს შური აძიებინა მოურავზე.

ისტორიაში ყველასათვის გასაგებად აღინიშნა, რომ ამიერიდან მოწინააღმდეგეთა ბანაკიდან ვინმემ ოსმალთა სახელმწიფოს მიმხრობა არ ისურვოს. ირანის შაჰს რომ რამდენიმე ათასი იუქი ანჩა გაეღო და ქვეყნები დაემკვიდრებინა, ოსმალთა სულთნები ასეთ საქმეზე არ დათანხმდებოდნენ, მას გონიერულ საქმედ არ ჩათვლიდნენ. ამ უმეტარმა ვეზირმა კი მხოლოდ იმისათვის, რომ სისხლი დაეღვარა, ასეთი საზიზღარი ვერაგობა ჩაიდინა. კიდევაც რომ დადასტურებულიყო, რომ მოურავი ხალხს უსამართლოდ ექცეოდა, ძალდატანებით მოქმედებდა და ჩაგრავედა მათ, მას საზოგადოებრივი უფლებები უნდა ჩამოართმეოდა და გაესამართლებინათ, შექმდე კი გაფრთხილება მიეცათ, რომ ძალადობა აღარ ჩაედინა. უფრო შესაფერი და მიზანშეწონილი იყო ასეთი ღონისძიებით დაკმაყოფილება. ასეთი ღირსეული და სახელოვანი კაცის სიკვდილით დასჯა უდიდესი მუხანათობაა. მაგრამ, ნათქვამია, კაცის მკვლელი კაცის ხელითვე მოკვდებაო, თვითონაც მისი ბედის გახდა და მსგავსი სასჯელი მიეზლო.

ტ. III, გვ. 6—9

ა თ ა ს ო რ მ ო ც ი წ ლ ი ს²⁵² ა მ გ ე ბ ი

უღვთო რუსების ბრძოლა თათრებთან

ამას წინათ ჯანი ბეგ გირეი ყირიმის ტახტზე დაჯდა, კანთემირიც ნოღაელთა ტომიდან თავისი ხალხის ემირი და მფარველი გახდა. მეჭმედ გირეი მოკლეს, ხოლო შაჰინ გირეი უმწეოდ გარიყეს. ჯანი ბეგ გირეიმ თათართა ტომს უბრძანა რუსთა ქვეყანაზე თავდასხმა. ყირიმისა და კაფას თათრებთან ერთად რუსთა ქვეყანას თავს დაესხნენ: ერთი მხრივ, მისი ძმა, სულთნის მემკვიდრე, მეორე მხრივ, ნოღაელ თათართაგან თავისი ტომით კანთემირი და მესამე მხრივ — კვლავ კანთემირის ნათესავთაგან სახელოვანი ემირი სელმან შაჰ მირზა ერთი ბრბოთი. მათი ჩვეულების შესაბამისად, ღამის თავდასხმა მოაწყვეს და რუსთა ქვეყანა ააოხრეს, მათი თავკაცები დახოცეს, ოჯახები დაატყვევეს და დაამწუხრეს.

როდესაც უამრავი ნადავლით ბრუნდებოდნენ, თურმე უღვთო რუსები ადგილ-ადგილ ჩასაფრებულებიყვნენ და რაზმები დაეყენებინათ. სულთნის მემკვიდრეს ჩაუსაფრდნენ, ძლიერი ბრძოლა

გაუმართეს და თათრები დაამარცხეს. ქაფირმა რუსებმა თავიანთი ტყვეები და ნადავლი დაიბრუნეს. დამარცხებული სულთნის მემკვიდრე გაიქცა. კანთემირს, რომელიც 40000-მდე თათართა ჯართა და დიდი ნადავლით საესე მიდიოდა, მიწასთან გაასწორებელმა ქაფირებმა ძველი ღვარძლის სისრულეში მოსაყვანად გასასვლელად ადგილას დიდი რაზმები ჩაუსაფრეს. ბრძოლისათვის მომზადებული იყვნენ.

როდესაც ერთმანეთს შეებნენ, დიდი ბრძოლა და ხოცვა შეიქმნა. თურმე თათართა რაზმები რამდენადმე დააზარალეს. ქაფირებმა თოფები დაუშინეს, რის გამოც ბევრი მათგანი დაიხოცა, ბევრი ტყვედ ჩავარდა. კანთემირის ერთ-ერთი შვილი ბრძოლაში დაეცა, მაგრამ კანთემირმა მამაცურად იძია შური, რამდენიმე ასეული ქაფირი მიწასთან გაასწორა და თვითონ დარჩენილი ლაშქრით სამშვიდობოს გავიდა. ამასობაში ქაფირებმა თათრებს მოუძებნეს სუსტი ადგილი. სელმან შაჰ მირზა ნადავლით გამდიდრებულ მანც გამოვიდა და უამრავი რამე გამოიტანა. თათართა ხანი განრახდა, თავისი ქვეშევრდომები იხმო და მტერზე შურის საძიებლად მნიშვნელოვანი ლაშქრობისათვის დაიწყო მზადება. ეს შემთხვევა მოხდა 1039 წლის თვეებში²⁵³.

თათრები გულმოდგინედ ემზადებოდნენ ქაფირების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგრამ რადგანაც ამ წელს მაღალი ზღურბლიდან უზენაესი სიგელი გაიგზავნა და აღმოსავლეთის ლაშქრობისათვის თათართა ჯარსაც დაევალა მონაწილეობის მიღება, წათი განზრახვის შესრულება დაყოვნდა. თურმე შემდეგ უღვთო რუსებზე კვლავ ბევრი თავდასხმით იძიეს შური, მაგრამ რადგანაც ეს ბედნიერების წელი იყო, აღმოსავლეთში ლაშქრობის განზრახვა დაყოვნდა. დიდი ხანი არ გასულა, რომ ისევ დადგა უბედურებამ და აჯანყებებმა იჩინეს თავი, რამაც აღმოსავლეთის ლაშქრობას ხელი შეუშალა.

ტ. III, გვ. 67—68

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა ე რ თ ი წ ლ ი ს²⁵⁴ ა მ ბ ე ბ ი

თათართა ლაშქრის მოსვლა

როდესაც ოსმალთა ლაშქარი დიარბექირის ერთ სოფელში — ჩარკლიში მივიდა, თათართა ლაშქარი, რომლის ხელმძღვანელობა

მინდობილი ჰქონდა მირზას, მოვიდა. მათ დიდგვებრიის კარავი მდ. დიჯლეს სანაპიროზე — ველზე გაშალეს, დიდი წვეულება გამართეს, საპატიო ხალათი ჩააცვეს [მირზას]. თათართა ჯარი დიჯლეს ველზე გადავიდა და ველზე განლაგდა. ქათიბ ჩელები ფეზლექეში ამბობს, რომ შიშველ-ტიტველი ტომის ერთი რაზმი საქონლის ჯოგით გროვა-გროვა მიედინებოდა. მათ მწყობრში არ ჩანდა არც რიგები, არც მალალი და არც დაბალი რანგის ხალხთა თანამიმდევრობა, არც ჩაუშები. დაფანტულად მიემართებოდნენ და მიდიოდნენ. ესენი გამოდგებიან რომელიც გნებავთ ქვეყნის საძარცვად, კეთილნაშენი სახელმწიფოს იავარსაყოფად და დასაზიანებლად, მაგრამ მტრისადმი წინააღმდეგობის გასაწევად მტრის ხოცვაში, განსაკუთრებით ციხის აღებასა და დაპყრობაში არავითარ მოხერხება არ ჰქონდათ. ეს ის ხალხი იყო, რომელსაც შეეძლო მტრის ქვეყანაში ხელისუფლების მაშინათვე ხელთ ჩაგდება. შეიძლებოდა მათი გამოყენება, მაგრამ საჭირო არ იყო. ისინი იმ მხარეებში დაიფანტნენ და დარჩნენ.

ტ. III, გვ. 76

ლაშქრის დაბანაკება გამოსაჯამთრებლად

რები ულ-ახირის მესამე დღეს²⁵⁵ სარდალი და იანიჩართა ალაჯარით გამგზავრა ქალაქ დიარბექირში, ხოლო ბოლუქთა ალაები — თრებლუს შამში, ყიშლალში. თათართა ჯარს ებრძანა არაბურში — ჰასან კალეში გამოზამთრება. გაზაფხულზე იმ რაიონიდან თავდასხმები მოაწყვეს, ბაღდადში გამგზავრების განზრახვა ჰქონდათ და ამ აზრის შემცველი მოკლე შინაარსის წერილი სტამბოლში გაავრავლეს.

ტ. III, გვ. 76

ათას ორმოცდაორი წლის²⁵⁶ ამბები

ყიზილბაშთა მიერ სპარსეთის დაპყრობა

ამ წელს ირანის შაჰმა საქართველოს წინააღმდეგ ჯარი გაგზავნა. თეიმურაზმა ჯარს წინააღმდეგობა ვერ გაუწია, განზეგადგა და წავიდა. ყიზილბაშთა ლაშქარი მთელს საქართველოს მოედო.

ხალხი დაიმორჩილეს, შემდეგ დაბრუნდნენ და თავრიზში გაჩერდნენ. როდესაც მათ [ქართველებმა] მოახსენეს ბედნიერების კარს, რომ ყიზილბაშები ვანში წასასვლელად ემზადებიან, მოსახლეურე ბეგებს უზენაესი ბრძანებები დაეგზავნა. მურთაზა ფაშა მარდინას ახლოს სულთნის ზეგანზე გადავიდა და თავისი ეიალეთის ჯარი შეკრა, მის გარშემო მყოფი სხვა ჯარები მოიხმო და ვანის უხარკვასამგზავრებლად მოემზადა.

ბ. III, გვ. 146

ა თ ა ს ო რ ო ც დ ა ს ა მ ი წ ლ ი ს²⁵⁷ ა მ ბ ე ბ ი

ურფუწნოაგის თავდასხმა ვანის ციხეზე და გირეზის განდევნა

როდესაც ყიზილბაშთა ლაშქარი ერთ ადგილას შეიკრიბა, ხანთა ხანი თოხთა ხანი ურიცხვი ჯარით ვანისკენ წამოვიდა. მუჰარემის ბოლოს²⁵⁸ მურთაზა ფაშა დიარბექირის ჯარით მარდინიდან გადმოვიდა და იმ ადგილისკენ გაემართა. არზრუმის ბეგლარ-ბეგ თემურ კაზაკ ხალილ ფაშას გაეგზავნა სარდლის ბრძანება: და ყარამანისის, მარაშისა და სივასის ეიალეთებს ლაშქრით ისიც არზრუმიდან გაემგზავრა. რები ულ-ევეელის თვეში²⁵⁹ ყიზილბაშთა ლაშქარი მოვიდა და ვანს ალყა შემოარტყა, ნავსადგური აიღო. რები ულ-ახირის პირველში²⁶⁰ ხალილ ფაშას შეხვდა მურთაზა ფაშა. ორი ლაშქარი აქ შეერთდა. 30000-მდე კაცი იყო. ზემოხსენებული თვის მეათე დღეს²⁶¹, რომელიც შაბათ დღეს ემთხვევა, ვანში მოვიდნენ. ყიზილბაშებმა ორი დღით ადრე ცნობა მიიღეს, სანგრებიდან გამოვიდნენ და ქესქინ კირანის რაიონში მდებარე ერთ მთას ამოეფარნენ, თავიანთი ჯარი დააწყვეს და გაჩერდნენ. ისლამის ჯარი მოვიდა.

იმ დღეს საღამომდე ძლიერი ბრძოლა გაიმართა. როცა დაღამდა, არ დაბრუნდნენ, მაშხალებით ორჯერ თავს დაესხნენ და მონღოლებით იომეს. ურწმუნოთა ბრბოებს პირი უკუაქცევინეს. გამარჯვებული ჯარი კი თავის კარვებში დაბრუნდა. მეორე დღეს ყიზილბაშებმა უკან დაიხიეს, ფაშები კი ვანის გარეუბნებში დაბანაკდნენ. ხალილ ფაშასა და მურთაზა ფაშას შორის უკმაყოფილება ჩამოვარდა სარდლობის საქმის გამო. მურთაზა ფაშას გულში ღვარძლი ჩარჩა. შემდეგ როდესაც ქვეყნის მფარველ ფადიმას დაუახლოვდა, მან თავისი საწადელი შეისრულა.

ოსმალები გამოვიდნენ. რამდენიმე დღე ვანში დაისვენეს. მას შემდეგ რაც საჭურველი სრულყვეს, ორივე სარდალი გაემგზავრა და ჯარს თავისუფლება მისცეს. მურთაზა ფაშა დიარბექირში მოვიდა. ყიზილბაში ჰასან ალა თავისი რაზმით მის წინააღმდეგ გაეშურა. როდესაც კიზილ ქოის წინ მის შესახვედრად გამოვიდა, [ჰასან ალა] მოკლა, მერე ქალაქში შევიდა, კარები ჩაკეტა. სახელოვანი სიფაპიებიდან გურჯი იუსუფის, ჰაჯი მისლისა და შაჰ ბენდერ ოლლი მეჰმედ ჩელების მოსაკლავად მოსული ფირმანის შესაბამისად მაცნეებმა ხალხს აუწყეს ფადიშაჰის ბრძანება. ყადი და ქალაქის წარჩინებულები მოიწვიეს, ბრძანებები წაიკითხეს. სამხარის დროს ჯერ გურჯი იუსუფი, შემდეგ ჰაჯი მისლი და შაჰ ბენდერ ოლლი დაიჭირეს და იმ ღამესვე გაუსწორდნენ.

ტ. 111, გვ. 165—166

საქართველოს ვითარება

წინათ არზრუმის ბეგლარ-ბეგს, ყარსის ცხესა და სხვა ციხეებს თოფის წამალი და პროვიანტი მიეცათ. ბრძანებები დაიგზავნა, რომ ილიჩეს ციხიდან 500 ჯარისკაცი გამოეყოთ და გაეგზავნათ. ზილ-პიჩეს მეხუთე დღეს²⁴² ხალილ ფაშასგან შემდეგი შინაარსის წერილი მოვიდა: დადიანი და გურიელი შეკავშირდნენ და ყიზილბაშებს დაუბრუნდნენ. დადიანმა თავისი ქალიშვილი მისცა შაჰის მიერ ზაგემისა და ქართლის ხანად დანიშნულ ხოსრო მირზას.

ზემოხსენებული ქალის აჩიკ ბაშას ქვეყანაზე გატარების დროს აჩიკ ბაშმა და თეიმურაზმა მოისურვეს გზის ჩაკეტვა. იქითა მხრიდან ზემოხსენებულმა ხოსრო ბეგმა 30000-ზე მეტი ყიზილბაშით და აქეთა მხრიდან დადიანი და გურიელი დადი ჩარით აჩიკ ბაშს თავს დაესხნენ. მათ შორის დიდი ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ, უფლის განგებით, დადიანმა გაიმარჯვა და აჩიკ ბაშს შეესია.

თეიმურაზი და აჩიკ ბაშის შვილი ძნელად მისასვლელ ქვიან ადგილას გამაგრდნენ. აჩიკ ბაშის მეფე ხელიდან წაუვიდათ. ყიზილბაში, დადიანი და გურიელი გაერთიანდნენ. 30000-მდე ურჯულო მთელ საქართველოს შოედო. რადგანაც ცხადი გახდა, რომ შავი ზღვის სანაპიროებზე მდებარე გონიოსა და ტრაპიზონის საზღვრების მხარეს დადიანისა და გურიელის მეშვეობით შეიძლებოდა ზარალი მიყენებოდათ, ჩილდირის ბეგლარ-ბეგმა სეფერ ფაშამ აცნობა [ოსმალეთის ხელისუფლებას], რომ საჭიროა ხმელეთით ლაშ-

ქარი და სახელმწიფო ფლოტი მოვიდეს იმ მხარის დასაცვად და დადიანისა და გურიელის ქვეყნების გასანადგურებლადო. მოსაზღვრე ბევებს ბრძანებები დაეგზავნათ, არზრუმის საზღვრის დასაცავად კვლავ ადანას ბეგლარ-ბეგი, მთელი ყარაბაღის სანჯაყების, სარუხანისა და კასტამონის სანჯაყების მეთაურები დაინიშნონ.

ტ. III, გვ. 216—217

ათას ოროცდაოთხი წლის²⁶³ ამჯავრი

დიღაბული სარდლის მღვთმარობა აღმოსავლეთ მხარეში

დიღევიზირი მეკმედ ფაშა ისლამის ლაშქრით გაზაფხულის დასაწყისში ალუბოდან გამოვიდა და ზილ-კაადეს მეოცე დღეს²⁶⁴ დიარბექირში ჩავიდა, დიარბექირის გარეუბანში, ველზე, დაბანაქდა და ზაფხული იქ გაატარა.

ტ. III, გვ. 233

სულთან მურად ხანის სამეფუთო ლაშქრობა ერევანის მხრიდან

მას შემდეგ, რაც ქვეყნის მპყრობელი ეღირნედან ჩამოვიდა, მან გაზაფხულზე აღმოსავლეთის მხრისკენ გასამგზავრებლად საჭურელის მოსამზადებლად ბრძანება გასცა. რეჯების თვის დასაწყისში²⁶⁵ ჯაბახანის წინ თულები ჩაარქეს. ბაირამ ფაშა დედაქალაქის დასაცავად დარჩა, ხოლო ნურთაზა ფაშა ლაშქრობის მეთაურის მოადგილედ დაინიშნა. ისინი რუმელიასა და ანატოლიაში გასაგზავნი ლაშქრის წინამძღოლებად წავიდნენ. ჯეზირ ქენან ფაშას, მუსა ფაშას, კაფუდან ფაშას, შეიხ ულ-ისლამსა და ყაზიას-ქერებს კანონის მიხედვით დაევალებათ ლაშქრობაში მონაწილეობა.

ტ. III, გვ. 233—234

თათარ ხანის გამოსვლა

კაფუჯიების ქეთხუდა შაჰინ აღა, არსებული ადათის მიხედვით, 40000 ფლორი ჩექმის საფასურით გაიგზავნა თათარ ხანთან, რომელიც სამეფუთო ლაშქრობაში მიიწვიეს. იმის გამო, რომ თათრებს შორის ბტრობა იყო, ხოლო თავისთავზე შეეყარებული და

უღარდელი კაცი ჯანი ბეგ გირეი ხანი მეომარი არ იყო, ჩეკმის საფასური არ მიიღო და გაათავისუფლეს. იგი კუნძულ როდოსზე გაგზავნეს. მის ადგილზე დაინიშნა სელამეთ გირეი ხანის უფროსი შვილი — ინაიეთ გირეი სულთანი, ეს მუდამ უბედური ხანი. ტახტის მემკვიდრედ დაინიშნა მისი ძმა ჰისამ გირეი სულთანი, რომელსაც თათართა ლაშქართან ერთად სამეუფეო ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება ებრძანა. ისინი მუსლიმანებთან აღიზარდნენ. ბოლოს, საჭიროა მათი საქმეები დაწვრილებით აღიწეროს, თუ ეს მაღალმა ღმერთმა ინება.

ტ. III, გვ. 234

გალალღისაული ფადიშაჰის უსაუღარიდან ერივნის მხარის გამგზავრება

სახელოვანი ფადიშაჰი, როგორც აღნიშნული იყო, ძლევაშოსილი ჯარით და, საერთოდ, რჩეულებითა და დიდებულებით აღმოსავლეთის ლაშქრობაში გაემგზავრა. 1044 წლის რამაზანის მეოთხე²⁶⁶ დღეს უზენაესი კარავი უსქუდარში გადავიდა და გაიშალა. შემოაღნიშნული თვის 22-ე, შაბათ, დღეს²⁶⁷ დიდებული სახელას მქონე მთელი თავისი ამალითა და წარჩინებულებით უსქუდარში გადავიდა და უზენაეს კარავში დაბანაკდა. შევალის მეოთხე დღეს²⁶⁸ სეკბან-ბაშ მუსტაფა აღას იანიჩართა აღას თანამდებობა ებოძა, მის ნაცვლად სეკბან-ბაში გახდა მიმარ დამად მუსლაჰ ედ-დინ აღა, მელიც იანიჩართა ოჯახის ალაების ღვაწლშოსილი და უდიდესი პიროვნება იყო.

როდესაც ხუსრევ ფაშამ არზრუმი აიღო, მაშინ იგი იანიჩართა ქუთხუდა იყო და აბაზასთან მოციქულად ოთხჯერ მივიდა. აბაზამ მას პირობა მისცა, რომ იანიჩართა მიერ მიყენებული ყველა ზარალისაგან გაათავისუფლებდა, როგორც ეს თავის ადგილას იყო ნახსენები. ბაირამ ფაშა კაიმამაკამი და მუსლიჰ ედ-დინ აღა სეკბან-ბაში სტამბოლის დასაცავად დარჩნენ. ამ ადგილას მისმა აღმატებულება ფადიშაჰმა უსქუდარში ჯარის ყველა მეთაური და ოფიცერი მტკიცედ გააფრთხილა, დავთარი დატულ იქნეს, ჩემს დაუკოთხავად ლაშქრობას არავინ არ ჩამორჩესო, ბანაკი არა გვაქვს და მცველები რა გვყავსო — ასეთი მითქმა-მოთქმები მკაცრად აკრძალა და დაემუქრა.

ამ დროს ვეზირ გურჯი ნეკმედ ფაშას ანატოლიის ეიალეთი ებოძა. შევალის თვის მეცხრე დღეს²⁶⁹ უსქუდარიდან ბედნიერად

აიყარნენ და მიზანგანზრახული მხარისკენ გაემგზავრნენ. უღმებმა და წარჩინებულებმა მალ თეფემდე გააცილეს. კახიკლა დერბენ-დში დაბანაკებისას ფადიშაჰმა გაიგო, რომ სოლაკ-ბაშებიდან სტამბოლში დარჩენილიყო გალათელი ჩელების სახელწოდების ერთი ამაგდარი მოხუცი კაცი, რომელიც დაუზოგავად აწამეს და კისერი მოკრეს. მიუხედავად იმისა, რომ ამაგდარი იყო, არ შეწყენარეს, სიკვდილით დასაჯეს და მისი თეთრი წვერი სისხლში ამოსვარეს.

ბაზარჯიკის ბანაკში იმამ ევლია მეკმედ ეფენდის სიძეს — იუნუს ეფენდის სულეიმანიეს მედრესეში მუდერისად ყოფნისას ეღირნეს საყადო უბოძეს. სეიდი ლაზიში ანატოლიას ბეგლარ-ბეგის — გურჯი მეკმედ ფაშას სამსახურში მყოფი კონიას მოძალადეთა მეთაური კარა იინალ ოღლი დაიჭირეს და მოკლეს, ხოლო კონიის უწინდელი საყადო ალა იმამ ანკარელი შეჰლა მეკმედს მისცეს. მანაც კონიის რჩეულებთან ჩხუბი და უთანხმოება დაიწყო. იმ ქალაქის სახელოვანი სიფაჰიებიდან ხსენებული კარა ილანის შვილები: სეფერ ბეგი და დელი ჰამზა — ორი ძმა — მოძალადეები არიანო, მოუხსენებიათ უზენაესისათვის. ისინი კი უდარდელად იყვნენ და არ მოელოდნენ რაიმე ბოროტი განზრახვის გამოვლინებას. გურჯი ფაშას ხელქვეითებმა კაცები გაგზავნეს და დაიჭირეს. ჯერ დაიჭირეს სეფერ ბეგი და ფადიშაჰთან მიიყვანეს. ამ ღრთს უხენაესი სამეფოეო ამალა ბოზოიოქიდან გავიდა და როდესაც ესქიშეპირის პირდაპირ მიემართებოდა, მაშინ მოიყვანეს პატიმარიც. როგორც კი საწყალმა მისი აღმატებულება ფადიშაჰი დაინახა, მაშინვე გახდა დაიწყო, რადგანაც იფიქრა, მამაცობის გამო ფადიშაჰმა შეიძლება შემინწყალოსო, მაგრამ მისმა აღმატებულება ფადიშაჰმა ბოლუქის აღას ორი თითით ანიშნა მისი მოკვლა. აღამ გაიარა, მას უხეშად მოექცა, იმავე საათს სიკვდილით დასასჯელი ხმლით მისი თავი გააგორეს, შემდეგ მისი ძმა დელი ჰამზაც დაიჭირეს და მოკლეს.

უწინ ყარამანიის ემირთა-ემირი ბარდაკლის ბანაკში იყო. მანისას სანჯაყის მფლობელ თუთიჯი ჰასან ფაშას ვაჟკაცობითა და სიმამაცით ტოლი არ ჰყავდა, მაგრამ რადგანაც მოძალადეებისაგან იყო წარმოშობილი და თურქმანთა ალაების თანამდებობები ჰქონდა გამოვლილი, მისი აღმატებულება ფადიშაჰი ამისთანების სიკვდილით დასჯაში ხედავდა ქვეყნის მდგომარეობის გაუმჯობესებას.

ამას წინათ, როდესაც მას [თუთიჯი ჰასან ფაშას] ზოგიერთი მოჯანყის დახოცვა დაავალეს, მან ლობიერება გამოიჩინა, რის

გამოც ფადიშაპი განრისხდა. თუთიჯი ჰასან ფაშამ 2 000-იანი ჯავშნით შეიარაღებული ჯარის წყობა უჩვენა, როდესაც იგი ფადიშაპის ცხენის სადავის საკოცნელად ჩამოქვეითდა, ქვეყნის მპყრობელმა ფადიშაპმა მას მიმართა: ერთი ორი მტრის მოკვლა ვერ შეძელი; ახლა მე ჯარის აღლუმს მიჩვენებ, ჰეი, შე წყულოო, — უთხრა და ბრძანა მისთვის თავის მოკვეთა. მან შეწყალება ითხოვა: ჩემო ხელმწიფევ, ნუ გამიმეტებ, შენი გულისთვის მტერთა ხოცვა-ჟლეტას მოვანწყობ, მოვკვდები, ტყუილ-უბრალოდ ნუ დამლუბავო. ფადიშაპმა მის თხოვნას ყურადღება არ მიაქცია, თავი მოკვეთეს. მისი საფლავი, რომელიც თუთიჯის საფლავის სახელითაა ცნობილი, ახლაც იქ არის.

ფადიშაპი თავის თანმხლებლებით ესქიშეპირიდან გადავიდა და, როდესაც ილგუნში ჩავიდა, ყარამანიის ბეგლარ-ბეგი ჯელფ ოღლი ალი ფაშა შემოეგება. ესეც მოძალადეებისაგან იყო წარმოშობით. რადგანაც დაუთ ხანის ადგილას ყარამანიის ბეგლარ-ბეგად იყო, ამიტომ მოკლეს. გურჯი მეჰმედ ფაშა, ზილ-კაადეს დასაწყისში²⁷⁰ ბულავადში რომ უნდა შესულიყო, იმ დღეს ანატოლიის ლაშქრით მოვიდა და დიდი აღლუმი გამართა. რადგანაც მის შვილს — ჰამიდ ბეგს, მუსტაფა ბეგსა და აიდინის ბეგს ნოღაი ფაშა-ზადეს ქვეშევრდომნი უჩიოდნენ, სამივეს სიკვდილი გადაწყვეტილი ჰქონდათ, მაგრამ ზოგიერთი დაახლოებული პირის თხოვნით ისინი შეაწყალებს. ისპაჰლის ბანაკში ყარა ალაჯ ყადის სამსახურში ურჩობის მიზეზით ისინი მოკლეს.

როდესაც კონიამდე ერთი გადასარბენი რჩებოდა, ფადიშაპი ჭენებით შევიდა ქალაქში. ციხეში დამწყვდეული ვინმე არაბ ოღლი მუსტაფა და რამდენიმე პატიმარიც მოკლეს და ქუჩებში დაყარეს. გადმოგვეცემენ, რომ კონიის შიდა ციხეში, რომელიც აჰმედის სახელითაა ცნობილი, როდესაც ფადიშაპი მარტო შევიდა, თხრილზე გადებულ ხის ხიდზე ცხენით გავიდა და ციხისკენ პირდაპირ გაემართა, მოხუცმა მეციხოვნემ, რომელიც მსკოვანი ალბანელი იყო, წყრომით გადასძახა: ჰეი, ალა, ქვევით ჩამოდი, ქვეითად იარე, ეს ფადიშაპის ციხეა და ცხენით გავლა არ შეიძლებაო. მეციხოვნის ასეთი საქციელით ფადიშაპმა დიდად გაიხარა. შემდეგ, როდესაც მეციხოვნემ ფადიშაპი იცნო, მის ფეხთ მიწას ეამბორა, ფადიშაპი კი ციხეში შევიდა. ჯაბახანა და სხვა ნივთები დაათვალიერა. ხსენებული ცახე სულთან იზ ალ-დინ ქეიქავუს იბნ ქეიჰუსრევ სელჩუკის²⁷¹ აშენებულია. შემდეგ ფადიშაპი წმინდა მევლანა ხუდავენ-დიგარ რუმის [წმინდა იყოს მისი საიდუმლოებები] წმინდა მავ-

ზოლეუმისაკენ გაეშურა. თურმე მოლა-ზადე აბუ ბექრ ჩელების-თვის ცნობილი იყო ფადიშაჰის მობრძანება და მცირე სუფრა მოემ-ზადებინა. მისი აღმატებულება ფადიშაჰი მიიწვიეს, ყურადღებით მოემსახურნენ და ღირსეული ნადიმი მოუწყვეს. მისმა აღმატე-ბულება ფადიშაჰმა მასპინძლებს ბრწყინვალე სიასამურის ქურჭი მისცა და უხვად დაასაჩუქრა, მევლანას ზღურბლს მსხვერპლად შესწირა ზიმიების ძვარფასი ხაზინა. ამას გარდა მეველეველთა სა-ვანეს სამზარეულოს სახარჯოდ სულლას შემოსავლიდან 1000 ყუ-რუში [დაუნიშნა]. სულლას ვოევოდა გააფრთხილეს, რომ ეს ყო-ველ წელიწადს მიეცა [მეველეველთათვის] და კვლავ ქენებით უზენაეს ბანაკში დაბრუნდა. შემდეგ თავისი სამეუფო ამალით კონიაში მივიდა და იქ გაჩერდა. ისმაილ აღას სახელწოდების ერთი მახარობელი ბეიშეჰირში გაიგზავნა. ნოღაი ფაშა-ზადეს ქეთხუდა კოჯა არსლან აღა იქ მოაკვლევინეს. სიფაჰი კოჯა გურჯი ოსმანი უწინდელ სულთან ოსმანის ამბების დროს სუიბაში იყო, [მასზე თქვეს] ფადიშაჰის მკვლელობის მახარობელიაო და მოკლეს. ბუ-რის ახლოს ნაკარაზინ ჩაირის სახელწოდების ბანაკში ზიამეთიან ჩაუშთაგან ჭევეპერი-ზადე ლენის სმის ბრალდებით მოკლეს. კო-ნიაში სულ ექვსი დღე დაისვენა.

ზილ-კაადეს თვის 25-ს²⁷² კეისარიეში მივიდა. რადგანაც პრო-ვიანტის დასამზადებლად დანიშნულმა კეისარიეს ყალიმ ბრუსევი გოქ დერელი-ზადემ უყურადღებობა გამოიჩინა, იგი სამეუფოს უზენაესობის წინაშე მოიყვანეს საყვედურის მისაცემად. მან კი, რადგანაც გაბედული ვაჟაკი და უხეში ენის პატრონი იყო, ფადი-შაჰს მკაცრი და უკმეხი პასუხი გასცა. სასულთნოსადმი პატივის-ცემის წესების დარღვევის გამო მახვილით გაუსწორდნენ, ისიც მოკლეს.

კეისარიედან გადავიდნენ და სივასში შევიდნენ, სადაც ბეი-შეჰრის მირლივა აფრასიაბის მსგავსი თეთრწყვერა მოხუცი ქნსქინ ალი ფაშა, რომელიც მჩაგვრელი და უსამართლო იყო, როგორც კი სასულთნოს ბანაკს შეუერთდა, დიდი უსამართლობა და ბევრი სა-ჩივრის გამო სიკვდილით დასაჯეს.

ტ. III, გვ. 237—241

დიდვეიჩი მემკვიდრე ფაშას გამგზავრება არჯრუშში

როდესაც სიცივის დრომ გაიარა და გაზაფხული მოახლოვდა, შევალის თვის ოთხში²⁷³ აღამი აღმართეს და 11-ში სამეუფო

კარავი დასცეს. 18-ში თვით ფადიშაჰი გამოვიდა და სირანის გორაკზე კარავში გაჩერდა. 32 კაცმა წელზე და მკლავებზე ჯოხები და თოფები ჩამოიკიდა. რადგან თითოეულმა მათგანმა გულადობა გამოიჩინა, მათ სამ-სამი ყურღუში უბოძეს.

ზილ-კადეს ოცში²⁷⁴ მდინარე შათის გაღმა მხარეს კატრანის სახელწოდების სოფელში დაბანაკდნენ. 27-ში ფადიშაჰისთვის გამზადებული კარავი და საჩრდილობელი მოაწყვეს. მიდამოები შეათვალიერეს. ზილ-ჰიჯეს მეოთხე დღეს²⁷⁵ ააყარნენ და არზრუმისაკენ გაემართნენ.

ტ. III. გვ. 243—244

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა ხ უ თ ი წ ლ ი ს²⁷⁶ ა მ ბ ე ბ ი

სულთან მურადის ჩამოსვლა არზრუმის საზღვარზე

მუჰარემის პირველში²⁷⁷ დიდვეზირი ბაიბურთის ახლოს გაჩერდა. ალაებს წერილობით ებრძანათ და ებოძათ 20—20 ქილა ქერის და 30—30 ქილა ფქვილის საფასური ახჩათ, აგრეთვე თითოეული კაცისათვის 5—5 ქილა ქერისა და 2—2 ქილა ფქვილის დარიგება. მეორე დღეს ქვეყნის მფარველი ფადიშაჰის შესახვედრად სადად და მსუბუქად წავიდნენ. შუა საზღვარზე უზენაესის სადავეს მიეწვივნენ. რადგანაც გაიცა დაბანაკების ბრძანება, მეორე ვეზირ სილაპდარ მეჰმედ ფაშას კარავში გაჩერდნენ. მუჰარემის მესამე დღეს²⁷⁸ სადაკას სახელწოდების ბანაკში კაფუდან ფაშა, ჯანჯოლად-ზადე ჰუსეინ ფაშა და შაჰან ალა ვეზირს შეხვდნენ და პატივითა და დიდებით სილაპდარ ფაშას ბანაკში წამოიყვანეს. ნადიმისა და პატივისცემის შემდეგ ისინი გაპატიოსნდნენ ქვეყნიერების ფადიშაჰის ხელზე კოცნით. მეორე დღეს დიდვეზირი კვლავ ბაიბურთში მოვიდა, რვაში ისევ არზრუმში შევიდა. წმინდა მუჰარემის თვის მე-16 დღეს²⁷⁹ მისი აღმატებულება ქვეყნის მფარველი ფადიშაჰი ილიჯეში მოვიდა, ვეზირიც მასთან მყოფი ლაშქრით არზრუმიდან გამოვიდა და მისი უდიდებულესობა ბედნიერი ფადიშაჰის დაბანაკების შემდეგ სამეფო კარავის წინ ტახტი დადგა.

დივანის ხალხმა, იანიჩართა ოჯახის ალაებმა, ბოლუქთა ალაებმა, ყველა სიფაჰიმ და იანიჩარმა მათთან ერთად ჩამოსულმა ბეგლარბეგებმა და ბეგებმა თავიანთი რაზმებით, ტრადიციის მიხედვით, ხელმწიფის წინ გაიარეს. როდესაც უზენაესი სარდლის მისალმების

ადგილას მივიდნენ, ცხენებიდან ჩამოხტნენ, მოციქულის ალამი [იყოს ალაპის ლოცვა და მშვიდობა მასზე] ხელთ აიღეს მოწიწებით და მიუტანეს. ფადიშაჰმაც ოთხი-ხუთი ნაბიჯი წინ წარდგა და შემოეგება, ალამი თვითონ აიღო ხელში და მცირე მანძილზე გაატარა. შემდეგ იჩ-ალაებს ჩააბარა, ტახტზე დაბრძანდა. ევზირი ფადიშაჰს ფეხზე ემთხვია, რამდენიმე ხანს თავს მდაბლად უკრავდა, მერე თავი ასწია, მისი უზენაესობის წინ ხელგადაქდობილი დადგა, ერთი ქურქიანი და ერთიც უბრალო ლამაზი ხალათი ჩააცვეს. შემდეგ მიესალმა და კარავში შევიდა.

მასზე უფრო წინ, ფადიშაჰის ბრძანებით, მუფთი ეფენდიმ, ყაზიასქერებმა, სხვა მუთეფერიკებმა, ჩაშნიგირებმა თავზე დაიხურეს ულემებისათვის განკუთვნილი ერთგვარი ქუდები — არფები და მაჯუზები და შესაგებებლად ერთ საათამდე სავალი მანძილი გაიარეს. მის წინაშე წარდგნენ. ფადიშაჰთან შეხვედრის შემდეგ ყველანი მას წინ წაუძღვნენ და კარავში მიიყვანეს. მეორე დღეს, მუჰარემის მე-17 დღეს²⁸⁰, მისმა აღმატებულება ფადიშაჰმა ბრძანა ჩვეულების თანახმად მწყობრის გამართვა. ბეგლარ-ბეგები და ჯარი გზის გასწვრივ დადგნენ მწყობრში. ილიჯედან ორი საათის სავალ მანძილზე ალთი ბოლუქის ჯარი ორივე მხარეს დაეწყო, ბეგლარ-ბეგებმა ადგილი ვერ იპოვეს და ერთი რიგით უკან დადგნენ. ბანაკიდან ბანაკამდე იარეს. არზრუმში როგორც კი მოვიდნენ, სიფაჰები, იანიჩრები და თიმარის პატრონები მიესალმნენ და გაემგზავრნენ. იმ ბანაკში ასეთი რაზმები და ჩამწყვრივებული რიგები კარგა ხანია კაცს არ უნახავს.

განსვენებული ქათიბ ჩელები ამბობდა, რომ ათი წელი ოსმალეთის სახელმწიფოს ლაშქრობებში ვმონაწილეობდი და ჯარის ასეთი სიმრავლე არ მინახავსო. ოსმალები ამ ბანაკიდან რომ გადავიდნენ, დიდი მუშაობა და ძალ-ღონის დახარჯვა დასჭირდათ, რომ წესის მიხედვით მწყობრად ევლოთ, მაგრამ ვერ მოახერხეს, რადგან ამ შეკრების შემდეგ ლაშქრის უმრავლესობა დაიფანტა. მისი აღმატებულება ფადიშაჰის მკაცრი ბუნებისა და არაკეთილი მოპყრობის შესახებ რომ იცოდნენ, დაფრთხნენ, ზოგი წავიდა. დარჩენილთა უმრავლესობაც რაზმებში არ მოდიოდა. ნათქვამია კაცთმონაა სიკეთისაო, მაგრამ ფადიშაჰი წყალობისა და საჩუქრების გაცემაში ხელმოჭერილი იყო, რაც გახდა ხალხის შემოცლის მიზეზი. მუჰარემის თვის 18-ში²⁸¹ (ფადიშაჰმა) მოწყალება გაიღო და თი-

თოეულ კაცზე 1000—1000 ახჩა საჩუქარი გასცა. წვრილი ფული იყო და ორ-ორ ახჩად დახარჯეს.

ტ. III, გვ. 250—252

ილაშის ფადიშაჰის ბამბაჰავრება მრეწვისაჲ

მუჰარემის თვის 24-ში²⁸² ზოგიერთი შიშე ტვირთი არზრუმში დატოვეს. შიშა ხათუნის ბანაკში სილაჰდარებიდან აღრე ვეზირობა მიღებულნი ჰუსეინ ფაშა არზრუმის დამცველად დარჩა. 25 ბალიემეზის ზარბაზანი და ბაირალები წინ გაგზავნეს. მეორე დღეს ბედნიერებით არზრუმიდან აიყარნენ და პირდაპირ ერევნისკენ წავიდნენ. საფარის თვის პირველში²⁸³ ყარსის ახლოს დაბანაკდნენ. ყარსის ვალი შეიხ ფაშა და ჩილდირის ბეგლარ-ბეგი სეფერ ფაშა გზაში შეხვდნენ. ფადიშაჰი მოვიდა და ყარსის ციხე დაათვალიერა. კვლავ კარაეში დაბრუნდნენ. ორი დღე იქ გაჩერდნენ. ბეგლარ-ბეგებს წერილობით ებრძანათ 4000 კალათა წკეპლის დამზადება 20—20 სარით.

მომდევნო დღეს მდინარე ყარსი გადალახეს და დაბანაკდნენ. მეორე დღეს საჭირო შეიქმნა უკან დაბრუნება. როდესაც გადადიოდნენ, კარავის უფროსმა [ოთაკგი-ბაშიმ] რეჰიკი დამადმა რისხვა დაიმსახურა. საფარის ხუთში²⁸¹ მესიჰიეს გადასასვლელის ბანაკში მივიდნენ და, როდესაც კარავი გაშალეს, ქვეყნის მფარველმა ფადიშაჰმა გაჩერება ინება. მის წინ დიდვეზირმა, ყაზიასქერებმა, მუთეფერიკებმა, ჩაშნიგირებმა და ჩაუშებმა, ცხენებზე ამხედრებულებმა, ბოლუქის ხალხის უკან დიდი წრე შეკრეს. მათ უკან სხვა ლაშქარმა და ბეგლარ-ბეგებმა საჩრდილობელის პირდაპირ მაღალ გორაკებზე კარვები გაშალეს. კარვები ოთხივე მხარეზე ჩანდა. საკრავები დაუკრეს.

მეორე დღეს გურიელის ქვეყნიდან ძღვენი და ხარაჯა მოვიდა. უჩქილის სახელწოდების ადგილას ღობის გასამართავად ურიცხვი წნელი მოჭრეს. საფარის ათში²⁸⁵ ერევნის ახლოს დაბანაკდნენ და ნათესებს მიაღწიეს. ნება დართეს, რომ ნათესები გამოეყენებიათ საქონლის სჰძოვრად. მეორე დღეს გოქქენილში მივიდნენ. როდესაც სახელმწიფო ლაშქარი დიდი რაზმებით ციხის ახლო ადგილებთან გაატარეს, ციხიდან გასროლილმა ზარბაზნების ტყვიებმა სახელმწიფოს სპეციალურ საჭურვებს გვერდით გაუარა, მაგრამ არავინ დააზიანა.

იმ დღეს ისეთი საშინელი მტკვერი და ნისლი დადგა, რომ თვალი თვალს ვერ ხედავდა. გადმოგვეცემენ, რომ ასეთი ძლიერი ქარით მტკვრისა და კორიანტელის დაყენება იმ კუთხის თავისებურებებით იყო გამოწვეული. ფაღიშაპი გამარჯვების საწინდარ ცხენოსანთა ჯგუფთან ერთად ციხის ქვემოთ მოვიდა. ფაღიშაპის წინაშე მისმა თანხლებმა პირმა ფაღიშაპისათვის ილოცა და უთხრა: ჩემო დიდებულო ფაღიშაპო, ერევნის ციხე ამ ხეობაშა, ძალიან ახლოს მოვედით მასთან, მაგრამ ნისლის გამო არაფერი არ ჩანს, უბრძანეთ გაჩერდნენ, რომ უკანიდან ჯარი მოვიდესო. ამ სიტყვებმა სულთან მურადი გააბრაზა და მეგზურს უთხრა: ეი! საზიზღარო! რისი გეშინია, კაცს თუ ბედისწერამ არ უწია, განა მოკვდებაო. მართლაც, მტკვერი რამდენადმე გაიფანტა, განათდა, თურმე ესენი უკვე თარვანის ქვემოთ მისულიყვნენ. იმ დროს ციხიდან ნასროლმა ზარბაზნის ტყვიებმა ჯაბახანასა და სოლაკებს გაუარა, მაგრამ ვერაინ ვერ დააზიანა. ფაღიშაპმა იმ ადგილიდან ცხენის ლაგამი დააქნია, მოვიდა და ლაშქარს შემოუერთდა. მდინარე ზენგიზე ფეხით გადავიდნენ. ციხიდან რამდენადმე შორს დაბანაკდნენ, მაგრამ ფაღიშაპმა ბრძანება გასცა, რომ ახლოს მისულიყვნენ, მეორე დღეს საშეფო კარავი ხონთქრის ბორცვად ცნობილ გორაკზე გაშალეს. ვეზირები და სახელმწიფოს სხვა დიდებულები შესაბამის ადგილებში დაბანაკდნენ. ჯაბახანიდან ჯარს წერაქვი, ნიჩაბი, თოფის წაშალი და პატრუქი დაურვიეს.

იმ ღამეს იანიჩრებს სანგრებში შესვლა ებრძანათ. საფარის თვის მეთორმეტე ღამეს²⁶⁶ მთვარის სინათლეზე და ციხის გარშემო გაჩირალდნებული მაშხალებით 3 საათზე ზღვა ჯარი ციხისაკენ გაემართა და სანგრებში შევიდა. როდესაც იანიჩართა წინ რამდენიმე ხელის შემშლელი გარემოება აღიმართა, არა ერთი ასეული მებრძოლი დაიჭრა. მისმა აღმატებულება ფაღიშაპმა თითოეულ მათგანს 30—30 ყურუშამდე მალამოს ფული უბოძა, ზოგიერთს, სამეუფეო უდიდებულესობის თანდასწრებით, ქრილობები გაუხსნეს და დასტაქრებს დაევალა მათი მოვლა. დღიამდე სანგრების საქმე მოთავდა. ყოველი ჯარისკაცი თავთავის ადგილას დააყენეს.

ტ. III, გვ. 253—255

ერევნის ციხის გარემოცვა და აღება

გოზჯი თეფეს სახელით ცნობილ ადგილას კაფუდან ჰუსეინ ფაშასა და ალეპოს ბეგლარ-ბეგ აჰმედ ფაშას ფლანგიდან ზარბაზნე-

ბი ციხის პირდაპირ დადგეს. ამირგუნეს შვილის სასახლე და ბევრი ნაგებობა დაანგრეს და გაანადგურეს. ერევნის ციხე დაახლოებით ძველი სასახლის ოდენა ძლივს იყო, ამიტომ ზოგჯერ ზარბაზნის ტყვია მეორე მხარეს გადიოდა. კარის წინ რუმელიის ეიალეთის ჯარი დააყენეს, დიდვეზირთან ექვსი ზარბაზანი დადგეს. იმ ადგილებში, სადაც კარვები იყო გაშლილი, ციხიდან გასროლილი ზარბაზნის ტყვიები მოდიოდა. ასე რომ, დიდვეზირის კაფუჯიების ქეთხულა ალი ალა თავის კარავში მოკვდა, სარწმუნოებისთვის დაეცა. ცამეტ რიცხვში ძველი ერევნის მიდამოებიდან იანიჩართა მამაცი ჯარისკაცები ანატოლიის ეიალეთის ლაშქრით სანგრებში შევიდნენ. ექვსი ზარბაზანიც იმ ადგილზე დააყენეს.

ციხის ჩრდილოეთით მდებარე წყლის სანაპიროს დაცვა სჭირდებოდა, ამიტომ შემოსხენებული თვის თოთხმეტში²⁸⁷ არზრუქის ბეგლარ-ბეგი აჰმედ ფაშა და ჩილდირის ბეგლარ-ბეგი სეფერ ფაშა შემოსხენებულ ადგილას გაიგზავნენ. სამი ზარბაზანიც იქვე დააყენეს. დაქანებულ მხარეს რუმელიის ლაშქარი, იქითა მხარეს დიდვეზირი და იანიჩართა ალა და უფრო იქით მდებარე სანაპიროს მხრიდან წყლის აქეთა მხარემდე 6—7 ათასი იანიჩართი ზადირჯი-ბაში ბექთაშ ალა ციხეს შემოერთყენენ. ამრიგად, ანატოლიის ლაშქარი ბექთაშ ალას გაუსწორდა. მეორე დღეს ისინიც იანიჩართა ალას სანგრის უკან მივიდნენ. იქვე ქუჩუკ აჰმედ ფაშა და ერთი-ორი ბეგლარ-ბეგიც მოვიდა. ვეზირ მურთაზა ფაშასთან ერთად სივასის, მარაშისა და ადანას ეიალეთების ლაშქარი ოთხი ბოლუქი ჯარით თოფრაკ კალეს მიდამოებში ათ ოღლანების [ცხენის მომვლელების] დამცველებად დანიშნეს.

მე-16 დღეს კაფუდან ფაშას ფალანგაში მდებარე ბაღში შემსი ფაშა-ზადე სამ ალასთან ერთად სანადიროდ წავიდა. ისეთი სიბრიყვე გამოიჩინეს, რომ იქ ყოფნისას ციხიდან ყიზილბაშები ჩამოვიდნენ და სამივეს თავები მოჭრეს, მათი თავები შიგ ციხეში შეიტანეს.

მე-19 დღეს სარდალი წყალზე გადავიდა და გოზჯი თეფეს იქითა მხარეზე მდებარე გადასასვლელზე მივიდა. იმ მიდამოებში არსებული ხიდი აიღო. ციხის იმ მხრიდან წყალში ჩახტნენ, კლდეებს შორის მდებარე შუალედის გადასალობავად კედლის აშენებას შეუდგნენ.

მეორე დღეს კაფუდანი, ალეპოს ბეგლარ-ბეგი და გადაყენებული ბეგები იმ ადგილას დაინიშნენ და თავიანთი კარვებით იქ დაბანაკდნენ. მემატიაზე გადმოგვეცემს, რომ ამირგუნეს შვილი —

ერევნის მმართველი თაჰმასპ ყული ხანი 30 წლამდე იყო შაჰის სამფლობელოში, რომელიც ფარსელებს შორის ირანის ვილაიეთად იყო ცნობილი. შაჰის სიკვდილის შემდეგ ეს ვილაიეთი შეიღს იქტად უბოძეს.

როდესაც მოწინააღმდეგეებმა ცნობა მიიღეს ისლამის ფადიშაჰის ჩამოსვლის შესახებ, გამაგრებისათვის საჭირო თადარიგი დაიჭირეს. ამასთან ირანის შაჰისგანაც დახმარება ითხოვეს. შაჰმაც, ურწმუნოთა ლაშქრის სინდისმა და პატიოსნებამ, ბაღდადის ალყის დროს მისი დაცვის საქმეში სიმტკიცე რომ ნათელეყო, მირ ფათიჰის შეილი — ალა სადიკად წოდებული წარმოაჩინა, რომელსაც მირ ფათიჰის ლაქაბი დაარქვა, და 12000 მაზანდარანის მსროლელით გაგზავნა. მათ ერევნის ციხეში სასტიკი ბრძოლა გამართეს. ფადიშაჰის უდიდებულესობამ ბჭობა გამართა. ლაშქრის მეთაურები თავიანთი რანგების მიხედვით გაამხნევა და ისეთი სიტყვები უთხრა, რომ საბრძოლველად აღაფრთოვანა. ჯერ ქუჩუკ აჰმედ ფაშას გამოელაპარაკა: ქუჩუკ აჰმედ ელიასი რომ დაიჭირე, მისი ქვები დაფშენი და მან ოღლუ გამოიყვანე, ეს არაფერი არ არის დღეს. შენი ვაჟკაცობის დრო დადგა. აბა, შენ იცი, ჩვენი ნათელი სარწმუნოებისათვის, მისი უზენაესობისათვის როგორ მამაცურად იმოქმედებო. ისიც მიწას ემთხვია და უთხრა: დიდი სიამოვნებით ვიღებ თქვენს მოწოდებას, ჩემო ხელმწიფე, შენი მონა აჰმედი მთელი ლაშქრით შენთვის თავს გასწირავს, სიცოცხლეს არ დაიშურებსო. შემდეგ [ფადიშაჰი] მობრუნდა და ჯანფოლად-ზადეს უთხრა: ქურთისტანის ბეი-ზადეს ჯანფოლადის შეილების დრო ახლა დადგა. შენი ვაჟკაცური თვისებები გამოიჩინე იმისათვის, რომ სრულყოთ შენი წარდგინება ვეზირად; დღეს აუცილებელია შენი სიცოცხლე ფოლადის მსგავსი იყოსო.

ფადიშაჰი მურთაზა ფაშას მიუბრუნდა და უთხრა: პროვიანტისა და ალაფისათვის წასულ ათ ოღლანებს, ჩემს მონებს, კარგად მიხედე, რომ მათ რაიმე არ შეეძთხვათ, აბა, შენ იცი, შენი სამსახურის გაწვევის დროაო. შემდეგ იანიჩართა აღას მიმართა: აბა, ალა, სტამბოლში წესრიგის დამკველად სიარული და მთვრალეებისა და ქალაქების წესრიგში მოყვანა დიდი ამბავი არ არის. სიმამაცე იმაში გამოვლინდება, თუ როგორ იბრძოლებენ იანიჩრები სანგრებში ჩემს ჯართან ერთად, ერევნის აღება გამოაჩენს შენს სამსახურს. აბა შენ იციო — უთხრა. ყველამ თქვა, მზად ვართო.

სანგრებში გამაგრდნენ და ციხის გარემოცვისას ვაჟკაცურად იბრძოლეს, არაფერი არ დაზოგეს, რაც კი შეეძლოთ, სამი სანგარი

გაკეთეს და თხრილის ნაპირს მიადგნენ. ზარბაზნებისა და თოფების ტყვიები ერევიან ყოველი მხრიდან წვიმასავით ეცემოდა. ერთი კვირის განმავლობაში დღე და ღამე ზარბაზნების სროლით რამდენიმე ბურჯი და კედელი, ციხის ერთი დიდი ნაწილი ჩამოინგრა. განსაკუთრებით დაანგრევს იანიჩართა ალასა და რუმელიის ჯარის ნაწილებისაგან მდებარე კედელი. ერთ დღეს სანგრების გასანადგურებლად რუმელიის ჯარის წინააღმდეგ გამოვიდნენ ყიზილბაშები. ისლამის გმირები მომზადებულები იყვნენ, დაზარალებულები ციხეში გაიქცნენ. ერთ-ერთი ჯებეჯი ერთ დღეს ძალიან დიდი მონღოლებით ავიდა ერთ ბურჯზე და ყიზილბაშთა ბაირალებიდან წამოიღო ერთი ბაირალი. მისი თხოვნა დააკმაყოფილეს და სიფაპიობა უბოძეს. ერთ დღეს სასახლის მსახურთაგან შეიხ-ზადე აბრაჰიმ-ზადეს სახელით ცნობილმა გულადმა ციხის კარებს შუბი დააძვერა და უენებელი დაბრუნდა, იგი გახდა ფადიშაჰის საჩუქრების ღირსი.

გადმოგვცემენ, რომ ერევის გარემოცვის დროს ბრძოლაში მისი აღმატებულება ფადიშაჰი თავად ფეხზე იყო კალთააკაბიწებული, ოქროსა და ყურუშის ქისებს თავი მოხსნა და მოედანზე დაყარა. ვინც მოქრილ თავს მოიტანდა, 40—40 ყურუშს აძლევდა, ვინც დაჭრილებს მასთან მოიყვანდა — 10—10 ყურუშს, ვინც მტრის მხრიდან გასროლილი ზარბაზნის ტყვიებს იპოვიდა და მოიტანდა — თითო-თითო ფლორით ასაჩუქრებდა. ნუ გაუშვებთ, ჩემო მგლებო, მომენტს ხელიდან, მამაცობის გამოჩენის დროა, ჩემო შევარდნებო — უთხრა და წაახალისა, წყალობა და საბოძკარი აპრილის წვიმასავით უხვად და ურიცხვად გასცა. ის კი არა, სხვადასხვანაირად დამატრობელი სასმელებით სავსე ჯამები ედგა. ვინც თავს მოიტანდა და გმირობას გამოიჩენდა, სამოთხის წყლის მსგავს სითხეს ასმევდა და წყურვილს უკლავდა. სასახლის დასტაქრები მათ სამსახურში ჩააყენა, დაჭრილებს მათ აბარებდა და საგანგებო კარვებში მკურნალობდნენ. საჭირო მასალას სახელმწიფოსგან იღებდნენ.

ყიზილბაშები ძალიან ცდილობდნენ ზარბაზნის ტყვიებით დანგრეული ადგილების გამაგრებას, მორღვეულ ადგილებს კალათებითა და ტომრებით მოტანილი მიწით ავსებდნენ, მაგრამ ამასთან ერთად იცოდნენ, რომ იმ მხარეზე ზღვა ჯარის თავდასხმისათვის ისინი მტკიცედ გამაგრებული არ იქნებოდნენ და თავის დანებება განიზრახეს. ზარბაზნის ტყვიით დაინგრა დიდი კოშკი. ციხის კედლის ერთი მეოთხედი მუსტაფა ფაშამ გაანადგურა, ხოლო

მეორე მეოთხედი — იანიჩართა აღამ. როდესაც ციხე ძალიან დაინგრა, ყიზილბაშები თავის გადაჩენის გზას დაადგნენ და შეწყყნარება ითხოვეს.

საფარის თვის 21-ე დღეს²⁸⁸ თაქმასბ ყული ხანისგან ელჩი მოვიდა და ქუჩუკ აჰმედ ფაშას ეახლა. ერთ კვირას ზავი ჩამოვაგდოთო, შემდეგი კვირის დასაწყისში კი ციხის ჩაბარების შესახებ გაუწყებთო. აჰმედ ფაშამ ამ ვადის შესახებ დიდვეზირს შეატყობინა. როდესაც ეს მის აღმატებულებას — ფადიშაჰს მოახსენეს, მისი მეუფება შეიპყრო ნოისხანების ცეცხლმა და აყვირა. ბრძანება გასცეს ელჩის მოკვლის შესახებ. ბრძანა: დღესვე უსათუოდ იერიში მიიტანეთ, აუცილებელია ციხის აღებაო. დიდვეზირი ელჩს გამოექომგა და იხსნა.

როდესაც ელჩი მოვიდა, ლაშქარში დანებების ხმა გავრცელდა და ბრძოლა შეწყვიტეს. თქვეს: უბედურმა ყიზილბაშებმა იმ რაიონში ხელსაყრელი შემთხვევით ისარგებლეს და ზარბაზნებით დანგრეული ადგილები ამოაესეს, შემდეგ კი ციხის დაზიანებული კედლების გასამაგრებლად და შესაკეთებლად გაეშურნენ და მასზე დაიწყეს ზრუნვაო. გმირები ზოგჯერ გადასძახებდნენ — დაზიანებულ ადგილებს ნუ აკეთებთ, ეს რანაირი შეწყყნარების თხოვნა არის, ამის შემდეგ თქვენ შეწყყნარებული არ იქნებითო. მაგრამ მათ ეს არ შეისმინეს და ციხის გამაგრება და შეკეთება უფრო სწრაფად განაგრძეს. ხელსაყრელი შემთხვევით ისარგებლეს გარეწარმა ტყვეებმა, რომლებმაც ციხის შიგნიდან უტბად ზარბაზნები გაისროლეს და სამი ბოლუქ-ბაში და რამდენიმე იანიჩარი მოკლეს. ისლამის ჯარმა ეს ვითარება რომ დაინახა, როგორც ადრე, ბრძოლასა და ალყის შემორტყმას შეეცადა. საფარის თვის ოცდამეორეში²⁸⁹, ორშაბათ დღეს, ერევნის გამგებელი ქეთხუდა მურად ალა ოფიციალური წერილით მოვიდა ქუჩუკ აჰმედ ფაშასთან. იგი იყო სისხლსავსე ვაჟაკი, ახოვნებითა და წარმოსადგეგობით ცნობილი, მოიყვანეს დიდვეზირთან, რომელმაც მის აღმატებულებას წარუდგინა. დივანმა გამარჯვების ბრძანება გამოსცა. მთელი ჯარი შეიკრიბა, მისი აღმატებულება ფადიშაჰი თავის მაღალ ტახტზე ავიდა. როდესაც ელჩი წარსდგა, ფადიშაჰმა მას საყვედურით მიმართა და უთხრა: რატომ ციხე არ ჩაგვაბარეო, ელჩმა ირანელებისათვის ჩვეული და აუცილებელი თავაზიანობით მაღალფარდოვანი ფრაზეებით დაიწყო სიტყვა: ფადიშაჰის მრისხანების დაოკება შაჰმა უნდა ისმინოს. შეიგნოს გმირული საქმიანობის ჩამდენთა შეშფოთება და მან ირანის შორეულ მიწაზე მიაღწიოსო. თქვენს მიმართ, რომელიც სუ-

ლეიზანის ტოლი ხართ, როგორ გავბედეთ ჭიანჭველას მსგავსად წინააღმდეგობის გაწევა. როდესაც ელჩმა მოხერხებულად და გონებადამხვილურად გასცა პასუხი, რომ ერთობაზე ვლაპარაკობთ და ციხის ჩაბარებაზე ჯიუტობასა და სიამაყეს ვიჩინო, ხსენებულის ჭკვიანური და ბრძნული პასუხი ფადიშაჰმა სიამოვნებით მიიღო და ბრძანა ოქროთი მოოჭვილი ხალათი მიეცათ ელჩისათვის. ფადიშაჰმა ბრძანა აგრეთვე: თქვენ ახლა თუ შეწყნარების მთხოვნელი ხართ, აუცილებელია სასწრაფოდ, დღესვე, ჩავვაბაროთ ციხეო. დიდვეზირმა ელჩი თავის კარავში წაიყვანა. რადგანაც დანებების ხმა გავრცელდა, იმ ღამეს ბრძოლა არ შედგა. მაგრამ მთელი ჯარი მზად იყო და თურმე მტერიც ფხიზლად იყო.

მურად აღამ ერთი თავისი კაცი ერევენის ხანთან გაგზავნა და ახარა მას შეწყნარების ამბავი. დილით დიდვეზირი უზენაესის კარავში მოვიდა და დაიწყეს მოლაპარაკება მშვიდობიანობის დამყარების თაობაზე. როდესაც დიდვეზირი თავის კარავში დაბრუნდა, ციხეში ისევ კაცი შეაგზავნეს და აცნობეს გადაწყვეტილება დაზავების შესახებ.

სათარის ოცდამეხამე, სამშაბათ დღეს²⁹⁰ ერევენის მბრძანებლის ამირგუნეს შვილი ციხიდან გამოვიდა. როდესაც ისლამის ჯარი ციხის ბჭედან ფადიშაჰის მალალ კარავში მივიდა და შეიარაღებული, მორთული, მოკაზმული შვიდ-შვიდ რიგად დაეწყო, თაჰმასბ ყული ხანი მაზანდარანის თოფის მსროლელების მეთაურ მირ ფითაჰთან ერთად იქვე გამოვიდა. მათ ხმალი და სუდარა ამოიღეს და თავიანთი ხელქვეითებითა და მხლებლებით ვეზირთან წავიდნენ. იქიდან მუდამ წარმატებული ქვეყნის სულთან მურად ხანის აღმატებულებასთან მივიდნენ და, მიწაზე მთხვევის ცერემონიალის შესრულების შემდეგ, სამეფო კარავთან მკერდზე ხელებდაწყობილები გაჩერდნენ. ფადიშაჰმა ისინი კარგად მიიღო. მან [ფადიშაჰმა] თავის უზენაეს მიმართვაში ბრძანა: მე შენ გაპატიე შენი დამოკიდებულება ჩემდამიო. ისიც [თაჰმასბ ყული ხანი] მიწას ემთხვია. როდესაც მან თავისი თავაზიანი ლაპარაკით მოკრძალება გამოამჟღავნა, მას ერთიმეორეზე მიყოლებით სამი საპატიო ხალათი ჩააცვეს. ფადიშაჰმა ვეზირობა, მოოჭვილი თული, ხმალი და ხანჯალი უბოძა, იუსუფ ფაშას წოდება მიანიჭა. მან საუბარში უთხრა: რა არის მიზეზი, რომ მე ოთხი თვეა განვიციდი ლაშქრობის სიძნელეებს, მოვედი საბრძოლველად, თქვენი შაჰი კი დედაკაცივით გაურბის ბრძოლას და, ამდენად, ტახტისა და გვირგვინის ნამუსს სათანადო პატივისცემით არ ეპყრობაო. როდესაც თქვა, რო-

გორი შაპია ესო, სამართლიანი პასუხი მიიღო: ჩემო ფადიშაპო, შენმა სიცოცხლემ და ძლიერებამ იმატოს, მამა-პაპიდან თქვენი ხმალი მჭრელია და თქვენი ცხენიც სწრაფმავალია. ვინაა იგი, რას წარმოადგენს, რომ თქვენისთანა ბედნიერის, მაღალირსეულის წინააღმდეგ გამოვიდესო. ამის შემდეგ, ფადიშაპის უდიდებულესობამ ფირმანი გამოუშვა და ბრძანა—ჩემმა ჯარებმა დღეს უსათუოდ ციხე უნდა დაიკაონო, რასაც ზემოხსენებულმა თანხმობის პასუხი გასცა. 12000 მსროლელი, რომლებიც მირ ფითაჰის ჯარისკაცები იყვნენ, და თავმასპ ყული ხანის ოთხი ცოლი, მისი ახლობლები და ჯარიც, რომელშიც 500 კაცი იქნებოდა, ქონებითა და მძიმე ტვირთით გარეთ გამოვიდნენ. რანიჩართა ალა თავისი ხელქვეითებით მოვიდა, ციხე დაიკავა. ამირგუნეს შვილზე დამოკიდებული ვინც იყო, ყველა გამოიყვანეს. მათ ამირგუნეს შვილმა დავთარი უბოძა. დავთრის მიხედვით, დავთარდარები ერეენის ციხეში შევიდნენ, ქონება და სავაჭრო საქონელი დაძებნეს და შეაგროვეს. ხელთ იგდეს ურიცხვი ქონება და უსაზღვროდ მდიდარი ხაზინა, რაც 30 წლის განმავლობაში ერეენის მბრძანებელსა და მამამისს ამირგუნე ხანს მოეგროვებია. ძვირფასი ნივთები მთლიანად შეინახეს და სახელმწიფო ხაზინებში შეიტანეს. იმდენი ურიცხვი პროვანტი იპოვეს, რომ ორი წლის განმავლობაში ლაშქრისათვის საკმარისი იქნებოდა.

ერეენის გამგებელს კეთილად მოეპყრნენ, მირ ფითაჰ ოღლი 2000 მაზანდარანელი მსროლელით შეიწყნარეს. ისინი ერეენის ციხიდან გამოვიდნენ და ირანელთა შაჰის სატახტოსკენ გაემგზავრნენ. ციხის დაპყრობისას, მოქმედი კანონის მიხედვით, დამარცხებულ ჯარს იარაღი მთლიანად უნდა ჩამოერთვას. ამჯერად ეს კანონი არ შეასრულეს. ყიზილბაშები შეიარაღებულები წავიდნენ. ზოგიერთი კუუის კოლოფი ამბობს: ამდენი მამაცი და რჩეული მტერი, ყიზილბაშთა ლაშქრის სინდის-ნამუსი, მშვიდობიანად გავიდაო. მათი ასე წასვლა, განსაკუთრებით კი მათთვის იარაღის ჩამოურთმევლობა, ბოლოს შეიძლება გახდეს ბოროტების მიზეზი. ისინი, ერთ ადგილას მიტოვებულები, ალბათ სიავესა და ბოროტებას ჩაიდენენ და შეეცდებიან რაიმე არეულობის მოწყობას, იარაღი მაინც ჩამოერთვათო — ასე დაიწყეს წაქეზება. ფადიშაპის უზენაესობამ ეს გაიგო, მაგრამ არ მიიღო. სხვა ასეთი ჭიუტების გადმობირებისა და გამოსწორების მიზნით შეწყნარებაზე უარის თქმა მიზანშეწონილი იყო, მაგრამ გაიგეს, რომ იმ ბოროტებმა, რა ცხოველიც კი შეხვდათ გზაში, ყველა წაასხეს, მოსახლეობა და-

ხოცეს. [ფადიშაჰმა] მათ დაადევნა ქუჩუკ აჰმედ ფაშა შამის ეი-
ლეთის, ხოლო მეჰმედ ფაშა ყარამანის ეილეთის ლაშქრით. რო-
დესაც ისინი დაეწივნენ, მსროლელები მიუვალ და კლდოვან ადგი-
ლებში ავიდნენ. ბრძოლის დაწყებისთანავე ქუჩუკ აჰმედ ფაშა
დაჰრეს, ბეიშეჰრის ბეგი რიდვან ბეგი მოკლეს, 15 კაცი დაიჭრა,
დანარჩენები დაბრუნდნენ. ბანაკში მოვიდნენ და გადაწყვიტეს ამ
ბოროტი ხალხისთვის განაჩენის გამოტანა. თურმე იმ ადგილის
განაპირას შესაწყნარებლად ძლივს მიატანეს სული, მაგრამ შემ-
დეგში ბაღდადის ალებისას ისინი ჩავიდნენ და სამაგიერო გადაუ-
ხადეს. ამის შემდეგ ფადიშაჰმა ამირგუნეს შვილს იუსუფ ფაშას,
ვეზირობის რანგით, ალებოს ეილეთი მისცა, მის ქეთხუდას —
ელჩს მურად ალას თრაბლუს-შამის ეილეთი. ორივე თავიანთ თა-
ნამდებობაზე მშვიდობით გაგზავნეს. ისინი ცხენებით ერთად გაემ-
გზავრნენ. თუ საჭირო იქნება ამბების დაწვრილებით გადმოცემა,
შეიხ ულ-ისლამ იაჰია ეფენდი დაპყრობის თარიღს ამრიგად გა-
მოხატავს: „იაჰიამ თქვა მისი თარიღი, ვნახეთ ერევნის აღება“.

წინათ სულთნის იმამი ევლია მეჰმედ ეფენდი და შეიხ ყადი-
ზადე ეფენდი ავად გახდნენ და კონიადან დაბრუნების ნებართვა მი-
იღეს. იმამის გარდაცვალების ამბავი მოვიდა. როდესაც მისი მომ-
სახურებისათვის დანიშნულმა შამელი იუსუფ ეფენდიმ რავენდში
უზენაეს ბანაკს მოაღწია, მაღალი ბრძანების თანახმად, შეიხ ულ-
ისლამ იაჰია ეფენდი გაპატიოსნდა ისლამის ფადიშაჰის წინამძღ-
ვრად დანიშნით.

პარასკევ დღეს კაფუჯიების ქეთხუდა ბეშირ ალა სტამბოლში
გაგზავნეს სამახარობლო ამბით. დაპყრობის მოსალოცად კარვის
წინ გაიმართა მაღალი საჩრდილობელი, სადაც ხალიჩები გაფინეს
და სავარძლები დადგეს. დივანს დაესწრნენ: შეიხ ულ-ისლამი,
დიღვეზირი, მურთაზა ფაშა, ქენან ფაშა, რუმელიის ვალი მუსტა-
ფა ფაშა ანატოლიის ბეგლარ-ბეგი ვეზირ აჰმედ ფაშა, ნიშანჯი მუს-
ტაფა ფაშა, რუმელიისა და ანატოლიის ყაზიასქერები, ლაშქრის
ყადი შაიბან ეფენდი, ბაშ დავთარდარი იბრაჰიმ ეფენდი, ანატოლი-
ის დავთარდარი ალთი ფოლაჯე-ზადე მაჰმუდ ეფენდი.

ხელზე სამთხვევად ჯერ მისი უდიდებულესობა მოლა გააბედ-
ნიერეს, შემდეგ დიდვეზირები მაღალი რანგების მიხედვით. ამათ
მოჰყვნენ რუმელიის ბეგები, დავთარდარი, დავთარის ქეთხუდა,
ალაი ბეგები ანატოლიისა და, აგრეთვე, სხვა ბეგლარ-ბეგები, ალაი
ბეგები, იანიჩართა ოჯახის ხალხი, ბოლუქთა ალაები, გადამდგარი
ბეგები, მთელი წარჩინებულები და ლაშქარი. ხელზე მთხვევის

შემდეგ საკრავები დაუკრეს. ირანელთა ქვეყნის დარჩენილი ადგილების ასაღებლად ლოცვა და ფეთვა წაიკითხეს. ხელზე მთხვევის ცერემონიალის დამთავრებისა და გარეთ გამოსვლის შემდეგ საჩრდილობელში ცოტა ხანს შეყოვნდნენ, მურთაზა ფაშა შიგ შეიწვიეს და ერევნის დაცვის სამსახურში დანიშვნის შესახებ უზენაესი სიგელი უბოძეს. ფადიშაჰის აღმატებულება, ჩვეულების მიხედვით, პარასკევის ნამაზის აღსაკლენად ამალით მოვიდა. ციხის მეჩეთში ლოცვის შესრულების შემდეგ ამირგუნეს შვილმა ქვეითად იარა და სასახლეში დიდი პატივით, ამალით, მივიდა. სამხრობამდე იქ გაჩერდა და ამალით უზენაესის კარავში დაბრუნდა.

ტ. III, გვ. 255—263

ციხის შიკეთება და მცველების დანიშვნა

საფარის თვის ოცდამეშვიდე დღეს²⁹¹ [ოსმალები] შეუდგნენ ციხის დანგრეული ადგილებისა და სანგრების შეკეთებას. (ფადიშაჰმა) მთავარ ხუროთმოძღვართან ერთად დაათვალიერა და ნამუშევარი მოიწონა. ჭადრაკისებურად განლაგებული ციხის დიდი ფართობი — 19,280 წყრთა, აგრეთვე 8 800 წყრთა ებოძა რუმელიისა და ალექსანდრიის ვილაიეთის ჯარს, მათ სოფაჰიებსა და სილაჰდარებს, 8560 წყრთა — ანატოლიის ლაშქარსა და იანიჩრებს, ხოლო 1920 წყრთა — არზრუმის, ყარაჰანიისა და ყარსის ლაშქარს. მათ გულშოდგინება გამოიჩინეს და, როცა ციხის შეკეთება დასასრულს მიუახლოვდა, ციხის დასაცავად იანიჩართა და სხვა ჯარებიდან 12000-მდე კაცი დაინიშნა. მათი სარგოებისათვის ხაზინიდან 400 ქისა და საკმარისი რაოდენობის ჯაბახანა და ყველა ბალიემეზის ზარბაზანი გამოიყო.

რები ულ-ეველის მეექვსე დღეს²⁹², როდესაც აიყარნენ, მურთაზა ფაშამ თავისი ლაშქარი მწყობრით ფადიშაჰის წინ გაატარა. ამირგუნეს შვილს იუსუფ ფაშას ებოძა ალექსანდრიის ვილაიეთი, ხოლო, თრაბლუსის ვილაიეთი — მის ქეთხუდას — მურად ალას. ისინი წასულიყვნენ. ხსენებული მურად ალა ძალიან გონიერი, სუნიტი, ერთი ღმერთის მადიარებელი და ღვთისნიერი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ციხეში ამდენი მარაგი და პროვიანტი ჰქონდა და მამაცი მოლაშქრეები ჰყავდა, მაინც ამირგუნეს შვილმა მოსალოდნელი ხიფათისაგან თავის დასაზღვევად სიფრთხილე გამოიჩინა, სამმართველო სადავის ხელში ჩაგდებას მისწრაფება მორჩილებით შეცვალა და კეთილ საქმედ აქცია. ისეთი წმინდა გულის იყო იგი, რომ

ქვემარტი სუნიტი გახდა, სუნიტური ჩვეულებების გამოქლავებაში გადააჭარბა. თავის ქვეშევრდომებს მწვანე ჩოხა ჩააცვა და სუნიტური იერი მისცა. ვისაც კი ურწმუნოების ფორმაში დავინახავ, დავხოცავო — თქვა და გააფრთხილა ხუთ ნამაზს ჯამაათთან ერთად აღავლენდა, რითაც თავის რელიგიურ წესებს ასრულებდა. მაგრამ რადგანაც ამირგუნეს შვილი მაინც ქვემარტი რაფიზი²⁹³ იყო, დაბრმავებული და გაოგნებული თავისი სახელმწიფოთი, მისი ქვეშევრდომები გარეგნულად სპარსულ ყაიდაზე იყვნენ ჩაცმულნი. ამიტომ მურად ფაშასთვის ძნელი იყო მისთვის [ამირგუნეს შვილისათვის] რაიმე თანამდებობის ბოძება. ერთხელ, როდესაც ორივე მიდიოდა თანაბარი თანამდებობებით ერზინგანისკენ მიმავალ გზაზე გასაჩერებელ ადგილას, ქეშიშ ხანის ბანაკში, ამირგუნეს შვილმა მთვრალეებისათვის შესაფერისი საქციელით მურად ფაშასადმი თავისი მალული ღვარძლი გამოავლინა და უთხრა: ერევანი რომ ჩავაბარეთ, ამის მიზეზი შენა ხარ. ჰეი, მტარვალო, ახლა შენ სუნიტობას ამქლავებო, შუბი მუხანათურად ჩასცა და საცოცხლეს გამოასალმა.

როდესაც მისმა აღმატებულებამ ფადიშაჰმა გაიგო, რომ მურად ფაშა მოკლეს, თრაბლუსის ეიალეთის გამგებლის თანამდებობა წინათ ჩოხადარობის²⁹⁴ თანამდებობიდან გამოსულ კასტამონუს მბრძანებელს — მუსტაფა ფაშას უბოძა. შემდეგ ამირგუნეს შვილმა ალებოს გამგებლის თანამდებობა დაიკავა. თვითონ სიმთვრალესა და უჭკუობას ავლენდა, ხოლო მის ქვეშევრდომებს გარეგნულად ყიზილბაშური იერი ჰქონდათ, იგი გონივრულად ვერ მოიქცა. როდესაც ფადიშაჰმა გაიგო, რომ ალებოს ყადი და ვილაიეთის მოსახლეობა გამწარებული და შევიწროებულია, მაშინ ალებოს ვილაიეთი, როგორც ადრე იყო, აჰმედ ფაშას ებოძა და ბრძანება გასცა, რომ ალებოში მუთესელიმი დაენიშნათ, ხოლო ამირგუნეს შვილი დაექირათ, მოეყვანათ და იზნიქმიდში²⁹⁵ მისი უზენაესობის ამალის მოსვლას დალოდებოდნენ, შემდეგში კი ისე მოქცეულიყვნენ, როგორც ბრძანება გამოვიდოდა. აჰმედ ფაშა ალებოში მუთესელიმიად დატოვეს, ამირგუნეს შვილი დაიჭირეს, იზნიქმიდში წამოიყვანეს და ფადიშაჰის ჩამოსვლას დაელოდნენ. ამირგუნეს შვილი ალებოს ეიალეთში გამგებლად მხოლოდ ორი თვე იყო.

ამის შემდეგ სულთან მურად ხანი აზერბაიჯანისკენ გაემგზავრა. მდინარე არაქსი ქვეითად გადალახა, წყალი უნაგირამდე წვდებოდა. ფადიშაჰს გვერდით მიჰყვებოდა ერთი სოლაკი, რომელიც წყალმა გაიტაცა და წაიღო. ფადიშაჰმა თავისი კურთხეული ხელით უმწეოს ხელი სტაცა და ნაპირზე გამოიყვანა. წყლის გაღმა ერთი დღე გაჩერდნენ. ბრძანებები დაიწერა ზეინელისა და სხვა ტომების ათასამდე ოჯახის თავისი ადგილებიდან აყრისა და ერზინგანის, თერჯანისა და ფასინის სანჯაყებში, ცარიელ და იავარქმნილ ადგილებში, დასახლების შესახებ. მათ ბეგებს სანჯაყი და ზიამეთი მიეცა.

მდინარე ბაქოსთან მოვიდა ცნობა უფლისწულ სულთან ალაედ-დინის დაბადების შესახებ, ზეიმი მოაწყვეს. გზაში გაანადგურეს ციხეები და ადგილები, რომლებიც გაიარეს, შენობები დაანგრიეს, ბაღჩები და ხეხილის ხეები დაჩეხეს, ტყვეთ ჩავარდნილი ყიზილბაშები დახოცეს. ჯურუსის ციხე, რომელიც ყიზილბაშებმა მიატოვეს და წავიდნენ, ბრძანების თანახმად დაანგრიეს და გაანადგურეს. მკურნალთა მეთაური, მლოცველთა მშვენება — აბიდინ ჩელები გადმოგვეყვამს, რომ იმ დროს ის იყო უზენაესის მუდმივი თანმხლები. იმ ციხეში მათ იპოვეს ერთი უზარმაზარი კარი, რომელიც თურმე ხისა ყოფილა, მაგრამ სიმტკიცითა და სიმაგრით შავ ხეზე უფრო მაგარი, სიმტკიცით რკინის ფირფიტის მსგავსი, ძალიან სქელი ფიცარი იყო. ლაშქრიდან ბევრი შეეცადა შუბითა და ნაჯახით გატეხვას, მაგრამ ვერ შეძლეს.

როდესაც ბედნიერმა ფადიშაჰმა დაინახა იმ კარზე ნაჯახის კვალი, ლაშქრის უძღურება ველარ აიტანა და მონდომება გამოიჩინა. მისი ბრძანებით ისეთი დიდი მორი მოიტანეს, რომ ასაწევად საჭირო იყო შვილი-რვა კაცის ძალა. ის ერთ-ერთი საუკეთესო ხის ჯიშთაგანი იყო. ფადიშაჰმა უზარმაზარი მორი ქვევიდან ერთი ხელით დააჭირა, შუა ადგილას მეორე ხელით დაიკავა, ფალავანი ყოჩივით უკან დაიწია და ნახევარი მოქნევით იმ კარს ისე დაარტყა, რომ ის დიდი და მსხვილი ფიცარი ამ მორის თავით გაიხვრიტა. მორმა მეორე მხარეს გაატანა. მხილველებმა ლოცვა დაიწყეს: ღმერთის შემწეობა იყოს შენზეო.

ჯურუსის აოხრების შემდეგ კუმლასა და მარანდის დასახლებულ დაბებს მიაღწიეს. ამ მხარეში ნოყიერი ადგილები იყო და ზაფხული იდგა. ახალი ყურძენი და სხვა წენიანი ნაყოფი უსა-

ზღვროდ ბევრი იყო. ისლამის ლაშქარი ბალ-ვენახებში დღე და ღამე ანქვეყნურ სიაშოვნებასა და ნეტარებას განიცდიდა, შემდეგ კი ქალაქი, მხარე, კოშკები, რაც კი იყო, გადაწვეს და გაანიავეს. ყველაფერი თავდაყირა დააყენეს, ყველა ხე, ბაღი, სათიბი ნაჯახებით ამოთხარეს და ამოძირკვეს.

ამ დროს რუსთემ ხანმა მურთაზა ფაშას წერილი მისწერა და დახავების სურვილი გამოამჟღავნა. ბარათი თურქმან ხიდირ ბეგად წოდებულ ყიზილბაშს გაატანა. ხსენებულმა ხიდირ ბეგმა დაზავების შესახებ რომ დაიწყო ლაპარაკი, დიდებულმა სარდალმა წერილი მისცა და ფირეჯიყის ვოევოდა ოსმან ალასთან ერთად გაგზავნა.

რები ულ-ევეელის შვიდში²⁹⁶ ქვეყნის მთარველი ფაღიშაჰის უდიდებულესობის ჯანმრთელობა რამდენადღე შერყეული იყო, ამიტომ სანაწახნაგოვანი, ოთხი ჯორი რომ გასწევდა, ტახტრევანი გააკეთებინეს და მეორე დღეს ქალაქ ხოიში მივიდნენ. სამი დღეც ხოიში გაჩერდნენ, ციხე და ნეგებობები დაანგრის, ბაღები აჩეხეს. მეორე დღეს, როდესაც ჭუფიანსა და ჰაჯი ჰარამიშს მიაღწიეს, რუსთემ ხანისგან ქუჩუქ აჰმედ ფაშამ ვინმე სულეიმანის ხელით წერილი მიიღო. ხანი იუწყებოდა, რომ ზავის ჩამოსაგდებად ოსმან ალა გამოიგზავნებოდა.

მეორე დღეს, რები ულ-ევეელის ოცდამეგრვე დღეს²⁹⁷, თავრიზში მივიდნენ და ხიდის თავზე, საიდ აბადის სახელწოდების ველზე დაბანაკდნენ. ქუჩუქ აჰმედ ფაშა და ვანის ბეგლარ-ბეგი ყარაულად დანიშნეს. საღამო ეამს 60 იანიჩარი გაიქცა, ისინი მოვიდნენ თავრიზში და ამბავი მოიტანეს, რომ მთელი ყიზილბაშები რუსთემ ხანთან არიანო. შაჰიც გარკვეული რაოდენობის ჯარით ხუთ გადასარბენ მანძილზე იყო. სამშვიდობო მოლაპარაკების შესახებ ხმის დარხვევა რუსთემ ხანის ვერაგობა იყო.

მეორე დღეს ისლამის ფაღიშაჰმა მწყობრით ქალაქ თავრიზში გაისეირნა, სულთან ჰასანის ჯამეც დაათვალიერა, ბრძანება გასცა შაჰის სასახლე და ქალაქი გაენადგურებინათ და დაენგრიათ. ისლამის ლაშქარი იმ დაცარიელებულ ქალაქში შევიდა. მაღალი შენობები, გემოვნებით გაკეთებული და გულის გამაზალისებელი სასახლეები, დანგრია. კოშკებისა და სახლების ფანჯრები, ბაზრის სახურავები, რომელთა უმრავლესობა ლაყვარდისფერი და ოქროსწყლით მოვარაყებული იყო, სავსე სამკაულებით, მოლაშქრეებმა დაანგრის და თავიანთ კარვებში გადაიტანეს, შეშად გამოიყენეს, საკმელები მოამზადეს. როდესაც სულთან სულეიმან ხანის დროს დიდვეზირი მკებულ იბრაჰიმ ფაშა თავრიზში მოვიდა, შაბ ღაზან-

ში ციხე გააშენა. იმ ციხეში რამდენიმე ყიზილბაში გამაგრებული-
ყო, მაგრამ, რადგანაც მათი წარმოდგენით ეს არაერთი იყო, ყუ-
რადღება არ მიაქციეს. ფაღიშაჰმა მოისურვა სულთან საჰანის ჯა-
მეს დანგრევა. შეიხ ულ-ისლამ იაჰია ეფენდიმ იშუამდგომლა, რომ
ეს ჯამე არსებოთად სუნიტების შენობააო და, რადგანაც იგი ყიზლ-
ბაშებს არ ეკუთვნის, უმჯობესია არ დაინგრესო. რადგანაც ასე
მოახსენა, მის დანგრევაზე თავი შეიკავეს. თავრიზის ნაგებობათა
უმეტესობა და სასახლეები მიწასთან გაასწორეს, სავაჭრო ადგი-
ლებსა და ბაზრებს ცეცხლი წაუქიდეს. მისი ბალები უკრდეგანო
ზღვას ჰგავდა, ამიტომ მრავალრიცხოვანმა ჯარმა სამი დღის გან-
მავლობაში დიდი გულმოდგინებით მისი მეთაღდიც კი ვერ ააოხ-
რა.

მეორე დღეს რუსთემ ხანთან გაგზავნილი ოსმან ალა და რუს-
თემ ხანის ქაჰრანად წოდებული პირი ოცამდე ყიზილბაშით მო-
ვიდნენ და მოიტანეს წერილი, რომელშიც იუწყებოდნენ: რადგანაც
ჩვენ მოთხოვნას უყურადღებოდ ტოვებთ და ზავისადმი არ იჩინთ
მისწრაფებას, პატივისცემას არ ამჟღავნებთ, ამიტომ აუცილებე-
ლი შეიქნა საჭურვლისა და მსუბუქი კარვების მომარაგება.

ტ. III, გვ. 265—268

ირანის შაჰის მიერ ერევნის ციხის დაპყრობა

ჩეჩების პირველში²⁹⁸ სარდალს მოუვიდა ვანის ბეგლარ-ბეგის
დილავერ ფაშას წერილი, რომლის შინაარსი ასეთი იყო: შაჰი
თავრიზში მოვიდა, მან თავის გარშემო და მფარველობაში მყოფა
ლაშქარი შეკრიბა, ქალაქ ისპაჰან-დან ოთხი ცალი ზარბაზანი მოა-
ტანიხა, გადაწყვეტილია ერევანზე გალაშქრება და მისი დაპყრო-
ბაო. დიდვეზირმა მეჰმედ ფაშამ დედაქალაქში არზა გაგზავნა და
აუწყა საჰმის ვითარება. ამ ხანებში ახლად შეწყალებულ რუსთემ
ფაშას შვილს მეჰმედ ფაშას, რომელიც ჭივან კაფუჯი-ბაშის სა-
ხელწოდებითაა ცნობილი, მიენდო ანასიის გზით ლაშქრის წაყვანა.
ედირნეში სილაჰდარობიდან ვეზირის რანგით გამოსული ჰუსეინ
ფაშა ხმელთაშუა ზღვის ჯარის ნაწილში დაინიშნა და ლაშქრის წა-
საყვანად რუმელიაში გაიგზავნა, ხოლო ქენან ფაშა სილისტრიის
ეიალეთსა და მარჯვენა მხარეზე დუნაის სანაპიროთი ლაშქრის წა-
საყვანად გაიგზავნა. ოთხი ვეზირი ოთხივე მხარეს ჯარის წასახალი-
სებლად დაინიშნა. ლაშქრის მომზადებას დიდი ყურადღებით მო-

ეკიდნენ. იანიჩრებმა და სხვა ლაშქარმა შაჰინ აღასთან ერთად არ-ზორენს მიადრეს. ერევნისათვის დახმარების აღმოსაჩენად გამგზავ-რება ებრძანათ მკაცრი გაფრთხილებით, მაგრამ დიდი სიცივეები დაიჭირა, დიდთოვლობისა და ყინვის გამო გზები გადაიკეტა და ერევნისათვის დახმარების აღმოჩენა ძალიან გართულდა. ზამთრის პერიოდში უდროოდ გაგზავნილმა ლაშქარმა სარგებლობა ვერ მო-იტანა, ტყუილუბრალოდ სახსრების ხარჯვა და ადამიანთა გადა-ქანცვა გამოიწვია.

რეჯებისთვის მეთოთხმეტე დღეს²⁹⁹, სამშაბათს, რუსთემ ხანი და ირანის შაჰი ერევანთან დაბანაკდნენ და ალყა შემოარტყეს. შა-ბანის ოთხში³⁰⁰ დიდვეზირმა წერილობით ბრძანება გაუგზავნა ანატოლიის, ყარაბაღის, სივასის, მარაშის, ალექოს, შამის, თრა-ბლუსის, არზრუმის, ტრაპიზონის, ჩილდირისა და ყარსის ეიალეთე-ბის მესვეურთ სასწრაფოდ აიყარენით და არზრუმში სალაშქროდ მზად იყავითო. ყიზილბაშთა ხანებს დაევალა ჩუბუქ სალიანე³⁰¹. ორი ზარბაზანიც თბილისიდან მოიტანეს, კალათის დაწვენას შეე-ცადნენ. შაბანის ჩვიდმეტს³⁰² დიარბექირის ვალი მტკმედ ფაშა ქა-ლაქიდან გავიდა და ბრძანების თანახმად ბითლსში ჯარის შესა-კრებად წავიდა. ოცდარში დიდვეზირიც გამოვიდა დიარბექირი-დან და არზრუმისკენ გაემართა. არზრუმის მხარიდან კი წერილი მოვიდა, რომელშიც იტყობინებოდნენ, რომ ერევნის ციხეს ალყა შემოარტყესო, შაბანის ოცდამედი³⁰³ ვეზირი, მსუბუქად, ორთა ხანიდან არზრუმისკენ ქენებით გაემართა, რამაზანის ცხრამი³⁰⁴ ხარფუთზე, ფერთექზე, ჩემიშქეზექსა და ქემახაზე გავლით თხუთ-მეტი-ოცი კაცით არზრუმს მიადრეს. ოცმა სივასის ბეგლარ-ბეგი იბრაჰიმ ფაშაც მხოლოდ თხუთმეტი კაცით მოვიდა და შეუერთდა. მევალის ორში³⁰⁵ დიდვეზირი ჰასან კალეში შევიდა. მასთან სივა-სისა და ტრაპიზონის ეიალეთების მესვეურთა გარდა არავინ არ იყო. სიფაჰები, სილაჰდართა ალაები და იანიჩართა ქეთხუდაც კი მათთან იყო. ჰასან კალეში დასახმარებლად გაგზავნილი არზრუმის ჯარისკაცებიდან ცხრა კაცი ძლიერი სიცივის გამო გაითოშა, ბევრ-საც ხელ-ფეხი მოეყინა. ჯერ კიდევ მარტის დასაწყისი იყო. ყა-რაბაღისა და ანატოლიის ფაშებმაც ოც-ოცი კაცით არზრუმს მი-ადრეს. შაჰი ოს ხანით, ქალბ ალი ხანით, აბდალ ხანითა და კიდევ რამდენიმე ხანითა და სულთნით 6000 ყიზილბაშთან ერთად სელ-მასში იყო. რამდენიმე ხნის შემდეგ ათასობით ყიზილბაში ბაია-ზიდის ახლოს დადგა. რუსთემ ხანის ძმა ოთხი-ხუთი ათასი ყიზილ-ბაშით ხოში გაჩერებულყო. სტამბოლში იანიჩართა აღას თანამ-

დებობა შაჰინ აღას ებოძა. ფადიშაჰმა დიდი მუქარით უბრძანა, რომ მთელი ლაშქრით დასახმარებლად მისულეყენენ. ამასთან, ფარმაკ კაფუში ბრძოლები გაამართვინა. ჯარში წაუსვლელობის ბრალდებით რამდენიმე ჯარისკაცი სიკვდილით დასაჯეს.

როგორც აღნიშნული იყო, მის [ფადიშაჰის] გარშემო მყოფ და მორჩილ ვეზირთაგან გამყოლები [სურუჟიები] დაინიშნენ, მაგრამ დიდი სიცივის გამო ვერავინ ვერ მიდიოდა. ბრძანება აუტანელი და არადროული იყო, ამასთან ვრცელი იყო ადგილები: ისინი [ხელქვეითები] თავიანთი კეთილდღეობისათვის გზიდან უხვევდნენ და გარბოდნენ. შევალის ოცდამეორე დღეს³⁰⁶ ანატოლიისა და სივასის ვალიები დიდვეზირთან მოვიდნენ. თათბირზე გადაწყვიტეს, რომ ჯერ ყველანი ყარსში წასულიყვნენ, შემდეგ კი საჭიროებას მიხედვით ემოქმედათ. მეორე დღეს, ნაშუალამევს, ერევნიდან ორთ კაცი მოვიდა და მურთაზა ფაშას ქეთხუდა ზულფიკარ აღასგან წერილი მოიტანა. მასში ეწერა, რომ ერევნის ციხე გასაჭირშია, ხუთათ დღეში დახმარება თუ არ იქნა აღმოჩენილი, ციხე ხელიდან წაგვივაო. ყიზილბაშებმა გარემოცვა გააძლიერეს. მურთაზა ფაშა ავად გახდა, ბრძოლის დროს დაიჭრა და გარდაიცვალა. მის ნაცვლად ქეთხუდა ზულფიკარ აღას ებრძანა ერევნის დაცვის ხელმძღვანელობა.

შევალის ოცდამეექვსე დღეს³⁰⁷ ანატოლიის ვალი გურჯი მეჰმედ ფაშა აიყარა, ავანგარდში ჩადგა და ყარსისკენ გაემართა. ციხეში შემსვლელებს ბოლუქი და 100—100 ყურუში აღუთქვა. ოცდაცხრაში ყარამანის ვალიც გაემართა. შევალის ოცდაოთხში³⁰⁸ ურწუნოთა ლაშქარი ძალიან შეეცადა. რადგანაც აქეთა მხრიდან დახმარება არ აღმოუჩინეს, ოსმალები დადარდიანდნენ და დაცვაში მყოფმა უმწეო ლაშქარმა ერევნის ციხე ყიზილბაშებს ჩააბარა. ზილ-კაადეს პირველში³⁰⁹ საშიშროების მაუწყებელმა ამბავმა სარდლამდე მოაღწია, სარდალი ძალიან შეწუხდა და გაბრანდა. იმ დროს დიარბექირისა და ვანის ვალიები და ბითლისის მბრძანებელი აბდალ ხანი მოვიდნენ და ჰასან კალეში ვეზირს შეუერთდნენ. დაიწყეს საუბარი ზამთრის მიერ მიყენებული გასაჭირისა და ტანჯვის თაობაზე. დარწმუნდნენ, რომ ასეთ მკაცრ ზამთარში სადმე წასვლა შეუძლებელი იყო. ამით გული დაიმშვიდეს. რაც მათ ტანჯვა და სიძნელეები გადაიტანეს ამ ხნის განმავლობაში მისი აღწერა და გადმოცემა შეუძლებელია. კვლავ დიდი თოვლი მოვიდა და გაკვალული გზებიც გადაკეტა. ზემოთ აღნიშნული ვალიები ვანის დასაცავად გაფიზავნენ. სხვა ციხეებშიც შეძლებისდაგვარად დასაცავად

ლაშქარი დაინიშნა, განაწილდა და გაიგზავნა. ზილ-კაადეს მეექვსე³¹⁰ დღეს იანიჩართა ალა მოვიდა. ცხრაში დედაქალაქში შემოკლებული მოხსენება გაგზავნეს და უზენაეს სადავეს მოახსენეს, რომ ერევანი ხელიდან წაუვიდათ.

ქეთილისმურველთა მიერ იმ დროს გამოთქმული მაღალი აზრის მიხედვით, მურთაზა ფაშა არზრუმიდან ყარსში უნდა წასულიყო, ხოლო მისი ქეთხუდა ზულფიკარ ალა ან სხვები ერევნის დასაცავად უნდა დანიშნულიყვნენ. როდესაც გაჩნდებოდა შაჰის თავდასხმის საფრთხე. მაშინ მიზანშეწონილად მიიჩნევდნენ მურთაზა ფაშა თავისი რჩეული ლაშქრით, რამდენადაც შესაძლებელი იქნებოდა, წასულიყო დახმარების აღმოსაჩენად. ეს ღონისძიება შეიძლებოდა მოეხსენებინათ ოსმალთა უზალესი ხელისუფლებისათვის, მაგრამ მის აღმატებულებას — დიდვეზირს, როცა დაინახა მურთაზა ფაშას შაჰთან დამოუკიდებლად მიახლოება, თავისი მღელვარების დასაოკებლად, რადგანაც მისი [მურთაზა ფაშას] მტერი იყო, არ მოეწონა მურთაზა ფაშას ეს მნიშვნელოვანი ნაბიჯი. რაკი დახმარების აღმოჩენა შეუძლებელი შეიქნა, მოხდა ეს ამბავი.

ზილ-კაადეს ცამეტში³¹¹ ერევნის მხრიდან, მურთაზა ფაშას ცხედრით, რეის ბექირ ეფენდი და მისი ქეთხუდა მეკმედი რამდენიმე ალასთან ერთად მოვიდნენ. თურმე ირანელთა შაჰს ერევნისთვის ალყა შემოურტყამს და ზარბაზნების სროლით გარშემო მიდამოები დაუნგრევია. როდესაც დიდი ბრძოლა გამართეს, ისლამის ჯარმა შეიგნიდანაც, როგორც საჭირო იყო, თავდაცვაში დიდი გულისხმიერება გამოიჩინა. ექვსასზე მეტი იანიჩარი, თავდაცვაში დარჩენილ კონდაკჩი მუსტაფა ალას სახელწოდების სასახლის განსაკუთრებულ მსახურთან ერთად, სარწმუნოებისათვის წამებით დახოცეს. ჩორბაჯი მოსპეს და იძულებული გახდნენ ციხე ჩაება-რებინათ. შაჰმა ზულფიკარ ქეთხუდა, სევენდიქ ფაშა, მემი ფაშა და რამდენიმე ბეგი და თანამდებობის პირი დატოვა, დანარჩენები გაუშვა. შემდეგ ისინიც გაგზავნა.

განთავისუფლებული 450 იანიჩარი ყარსში, ჰასან კალესა და იმ მხარეებში გავიდა და დაბინავდა. დიდვეზირი დაბრუნდა, არზრუმში მოვიდა. დიარბექირისა და ალეპოს ვალიები ჰასან კალესში დარჩნენ. როდესაც ბედნიერების კარზე გაგზავნილი შემოკლებული მოხსენებიდან ეს ამბავი ცნობილი გახდა ფადიშაჰისათვის, იგი მიიჩნის ღმერთისგან გამომდინარე მოვლენად. ცნობილი გახდა აგრეთვე, რომ მათ არ დაიშურეს თავიანთი ძალ-ღონე და აზრადაც არ მოსვლიათ ხმაურის ატეხვა. მათ გამოუშვეს უზე-

ნაესი სიგელი, რომელიც ხალხს აუწყებდა, რომ ამიერიდან მონღო-მებით და მუყაითად იყავითო. ფაშა თავდაცვისათვის დიდ მზრუნველობას იჩენდა. ამ წელს არზრუმში დაბანაკდნენ. ჯარის უდროო აღელვებისა და წაქეზების მიზეზი ის იყო, რომ ერთი სომარი³¹² ქერი ხუთ ყურუმად, ხოლო ოცი ღირკემი პური ერთ ახჩად ფასობდა. ეს საშიში მდგომარეობა ხელშემშლელი გარემოება არისო, გადაწყვიტეს და უზენაეს სადავეს თხოვნის წიგნი გაუგზავნეს.

ტ. III, გვ. 279—283

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა ე ქ ვ ს ი წ ლ ი ს³¹³ ა მ გ ე ბ ი

სარდლის ამბები ირანის საზღვარზე

მუჰარემის თვის ათში³¹⁴ პატიოსანი ბრძანება გაგზავნა და გააფრთხილეს, რომ სათანადო ადგილებზე გაკეთდეს 17 თვალი საჯინიბო, რომლებიც დაიტევს 70, 80 და 100 აქლემს და რომელთა შუაში ღია ადგილი იქნება. ორკარიანი მებაქლემეთა ოთახები იქნება, კარების გვერდით უნდა იყოს ქერის, ჩალის საწყობები.

მუჰარემის თვის ნახევარში³¹⁵ ჯან ფოლად-ზადე არზრუმში ჩავიდა. იანიჩართა აღამ სულთან სეჭისის სახელწოდების ადგილას სარდალს წვეულება გაუმართა. სარდალმა რომ შეამჩნია რამდენიმე კაცი თამბაქოს ეწეოდა, მან დაიჭირა ერთი მათგანი და მოკლა, ხოლო სხვებს მტკიცედ ათქმევინა, რომ თამბაქოს წევას მიატოვებდნენ. მუჰარემის ოცდარვაში³¹⁶ მიღებულ იქნა უზენაესი ბრძანება ჯან ფოლად-ზადე მუსტაფა ფაშას მოკვლის შესახებ. ამის თანახმად იმოქმედეს და იმ ქვეყნად გაისტუმრეს. მისი უზენაესობის მესხიერებაში ჩარჩენილიყო, რომ ძალადობის პერიოდში მუსა ჩელების მინდობილი ჰქონდა რეჯებ ფაშას მტარვალთან მიყვანა. მას მოსასპობად უთვალთვალებდნენ, შემდეგ კი შურისძიება აღასრულეს.

მემათიანე გადმოგვცემს, რომ ზემოხსენებული ჯან ფოლად-ზადესადმი ფადიშაჰის უზენაესობას უამრავი სიკეთე ჰქონდა ჩადენილი. მისმა მოწინააღმდეგემ ჰასან ფაშამ აიშე სულთანი შეირთო, მაგრამ მუსა ჩელების ამბის შემდეგ მათ შორის დარჩა მტრობა და მის [ჰასან ფაშას] მოსაკლავად საბაბს დაეძებდნენ. აღნიშნული ფაშა კი ამ „სიკეთეს“ არ აქცევდა ყურადღებას. ფადიშაჰს გულში ძველი ღეარძლი ჰქონდა, ამიტომ მასაც უდარდელად ეკი-

დებოდა. თვითონ კარგი აზრის იყო მასზე [ეკვი არ ჰქონდა]. თავისი ბუნების შესაბამისად და წინაპრებისაგან მემკვიდრეობით გადმოცემული თვისებების წყალობით ჩაგვრისა და მტარვალობისადმი მისწრაფებას იჩენდა.

ჰასან ფაშა ლაშქრის წინამძღოლად გაიგზავნა ყარამანიის ნხარეს, სადაც მაჰმადის მორწმუნენი ძლიერ შეაჯიწროვა, ზოგიერთი უდანაშაულო მოკლა და ჯვარს აცვა. როდესაც საჩივრები აღიძრა, ძველი ღვარძლის შესაბამისად მის მოსაკლავად უზენაესი სიგელი გამოვიდა და მას გაუსწორდნენ.

საფარის მეორე დღეს³¹⁷ ღიარბექირის, ყარამანიის, სივასის, ანატოლიისა და რამდენიმე სანჯაყის ფაშები და ბეგები თავიანთი ლაშქრით ყარსის დასაცავად გაიგზავნენ. მივიდნენ და ყარსის გავერანებული ადგილების ხელახლა აშენებას შეუდგნენ. მეთექვსმეტე დღეს ანატოლიის ბეგლარ-ბეგ გურჯი მეჰმედ ფაშას მიენდო ახალციხის ციხის შეკეთება, სათანადო სახარჯო სახსარიც მიეცა. ოცდაერთში გაემგზავრა, რუსთემ ხანი კი 20000 ყიზილბაშით შეჰრიზორსა და გერგუქში წავიდა. ირანის შაჰი ერთ ადგილას დაბანაკდა. ერევნის ასაშენებლად 4000 საუკეთესო ცხენი და 10000 თუმანი ახჩა მისცა. განჯის გამგებელი მეჰმედ ხანი და შირვანის ხანი იუსუფ ხანი სამი ათასი ყიზილბაშით გაგზავნა და ერევნის ციხე ხელახლა შეაკეთა. მის გარშემო წყალი გაუშვა. ციხის გამაგრების შემდეგ მისი მმართველობა ქალბ ალი ხანს მისცა და ისპაჰანში წავიდა.

ტ. III, გვ. 286—288

თათართა ომების ანბანი

ჯანი ბეგ გირეი ხანი მხედართმთავარი არ იყო, ამიტომ დაითხოვეს. ერევნის ლაშქრობაში ხმელეთით წამოსასვლელად ლაზი გირეის შვილი ინაჩეთ გირეი ხანი დანიშნეს და გაგზავნეს. ნოღაელთა ტომსა და ყირიმის ხანებს შორის ძველი მტრობა იყო. წარმოშობით ნოღაელთა ტომის სამი ჯგუფი იყო: ერთ ჯგუფს ულუ ნოღაელები შეადგენენ, რომლებიც ფადიშაჰს არ ემორჩილებიან და მისი ბრძანებების შემსრულებლები არ არიან, მეორენი მცირე ნოღაელები არიან, რომლებიც იძულებით ემორჩილებიან, გულში კი მტრობა აქვთ, მესამეს — მანსურეებს ეძახიან, ცნობილი არიან ძალადობითა და სისხლისმსმელობით. კანთემირ მირზა იმ ტომის

ბეგი იყო, რომელსაც მანსურების შვილებს ეძახდნენ, ხოტინის ლაშქრობაში გამბედაობისა და თავისი სამსახურისადმი ერთგულებისათვის თანამდებობა მიეცა და ემირ ულ-უმერას წრეში მოიხსენიებოდა. მას შემდეგ კი, რაც კანთემირი ემირობის წოდებაში აღზევდა, მთლიანად გამოვიდა ხანის მორჩილებიდან. თათართა ერთი ჯგუფი შირინ ბეგებად იწოდებოდა, რომლებთანაც ყირიმის ხანებს მოყვრობა ჰქონდათ.

ლაშქრობის დროს შირინ ბეგები ბუზმარადან 20—30 ათასი კაცით თათართა ხანის გვერდით სალაშქროდ მოდიოდნენ, მათ ემონებოდნენ, ემორჩილებოდნენ და იცავდნენ. ამის გამო თათართა ხანები შირინ ბეგებს პატივს სცემდნენ. ისინი ცდილობდნენ მათი დახმარებით ნოღაის ტომების, განსაკუთრებით მანსურების დასუსტებას. მას შემდეგ, რაც კანთემირ ფაშამ ოსმალთა უზენაესი ზღურბლიდან დახმარება ითხოვა და სახელოვანი გახდა, შირინ ბეგების მიერ ძალაუფლების ხელში ჩაგდება და მტარვალობა აღკვეთა. კანთემირ ფაშასა და მისი ტომის ძლიერება თვალსაჩინო გახდა. (როგორი მონდომებით მოქმედებდნენ ყირიმის ხანების ხოცვაში, მათთან ბრძოლაში, ომსა და ხოცვა-ჟლეტაში, ამაზე თავის ადგილას იყო ლაპარაკი).

როდესაც ინაიეთ გირეი ხანი გახდა, უმცროსი ძმა ჰისამ გირეი მემკვიდრედ გამოცხადდა, ხოლო უმცროსი ძმა საადეთ გირეი ნურედდინად დაინიშნა. თათართა შორის კალგაიდ წოდებულ¹⁸ პირს სამხედრო საქმის მკოდნედ და მთელი მულქების მმართველად მიიჩნევდნენ. ნურედდინის რანგი იმაზე დაბალია. რადგანაც მემკვიდრე ჰისამ გირეი ბუნებით მოჩხუბარი, მოძალადე, სისხლისმსმელი და უხეში იყო, მანსურების გასაწყვეტად, რომლებიც კანთემირის ტომიდან იყვნენ, ხანი წააქეზა. ხანი ერევნის ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად შეკრებილ თათართა ლაშქრით უზენაეს ლაშქრობაში არ წავიდა, ყირიმის ჯარი შეკრიბა და აქერმანის ველზე დაბანაკდა, ჩრდილოეთის მხრიდან მომდინარე თურქა გადალახა და ისწრაფოდა, რომ შური ეძია კანთემირის ტომის ხოცვა-ჟლეტით.

ამ დროს პოლონეთის მეფისგან საჩივრის წიგნი მოვიდა, რომელშიც ეწერა: ჩვენი ქვეყანა [კანთემირმა] გაანადგურა, ისლამის ფადიშაჰსა და ჩვენ შორის არსებული სამშვიდობო ზავის საწინააღმდეგოდ მას ზოგიერთი მიუღებელი მოსაზრება აქვსო. ოსმალეთის სახელმწიფოსთან საჩივარი ხანმა საბუთად გამოიყენა, მან იფიქრა: კანთემირსა და პოლონეთს შორის ასეთი ურთიერთო-

ბის გამო უზენაეს საფადიშაპო ლაშქრობაში წასვლა საჭირო რომ შეიქნენ, პოლონეთი ყირიმს შემოესევად, ამიტომ ბოდიში მოიხადა. როდესაც ჰისამ გირეის¹⁹ ცდუნებით ხანი სალაშქროდ მოვიდა, გულგრილობა გამოიჩინა და კანთემირის ტომის ხოცვა-ჟლეტა დაიწყო.

კანთემირმა ოსმალეთის სახელმწიფოს აცნობა, რომ ხანი მას თავს ესხმის და საჭიროა წინააღმდეგობის გაწევა, მას ისლამის ქვეყნების დაზარალების განზრახვა აქვსო. იგი მათი ზოცვა-ჟლეტის ნებართვას ითხოვდა, მაგრამ უზენაესი სახელმწიფოსაგან ხოცვა-ჟლეტის ნებართვა ვერ მიიღო. რადგანაც კანთემირი ბედნიერების დედაქალაქში გაიწვიეს, მან ქონება და ოჯახი თავის ციხეში დატოვა და თვითონ ბედნიერების დედაქალაქს გაეშურა.

როდესაც მისი აღმატებულება თათართა ხანი თათართა ლაშქრით კანთემირის ტომს თავს დაესხა, კანთემირის ძმებმა: სელმან შაპ ნირზამ, ევრაყ მირზამ, ველიშაპ მირზამ, ნირდ მირზამ, კუთლულ შაპმა, ინაიეთ შაპ მირზამ, ალი ბეგმა, აი თემირმა, ქელიქ ბეგმა — ყველამ მთელი ტომის დიდებულებთან ბჭობა გამართა. მათ თვალნათლივ დაინახეს, რომ თათართა ხანთან წინააღმდეგობის გაწევა შეუძლებელი იყო. უმრავლესობა დაიფანტა და მიიძალა. სელმან შაპი და ევრაყ მირზა რამდენიმე მირზით მოვიდნენ და ხანისგან შეწყნარება ითხოვეს. ხანმაც ზემოხსენებულ მირზებს დანაშაული აპატია და შეიწყნარა.

მაგრამ თათართა ლაშქარმა მანსურების ვილაიეთები დაარბია, სოფლები გადაწვა და გაანადგურა, მათი ქონება იავარპყო. კანთემირისადმი დაქვემდებარებული თათართა სოფლები აყარა, ყირიმის სანაპიროებზე მათ მოსაყვანად ხანის აღმატებულებამ მტკიცე ღონისძიებები გაატარა. აქერმანის მხარე გაანადგურა, კანთემირის ქვეშევრდომთაგან ბევრი ხალხი დახოცა. შემდეგ ისინი ციხეში მოვიდნენ და კანთემირის ქონება და ოჯახი მოითხოვეს. მისი მიდამოები იავარპყვეს და ციხეს ზარბაზნები დაუმიზნეს. როდესაც ალყის შემორტყმა მოინდომეს, ციხის მოსახლეობა იძულებული გახდა ზემოაღნიშნულის [კანთემირის] ქონება და ოჯახი ჩაებარებინა.

შემდეგ ქალაქ კაფას ალყა შემოარტყეს. თურმე კაფას ბეგლარ-ბეგის ბიჩაქჩი იბრაჰიმ ფაშას მოსაშორებლად ხანმა ოსმალეთის მთავრობას არზა გაუგზავნა და იშუამდგომლა მისი გადაყენების შესახებ. რადგანაც დედაქალაქიდან მისი არზის პასუხი არ მოვიდა, ალყა შემოარტყა და ვილაიეთის ხალხი დააქერინა, ბიჩაქჩი

იბრაჰიმ ფაშა და კათას ყადი ჰამიდ ეფენდი დაახრჩო და სარწმუნოებისათვის აწამა. კათას ხალხმა შეწყყნარებისათვის ფაშა და ყადი გადასცა. მიუხედავად იმისა, რომ ხანი პირობას იძლეოდა, რომ მათ ხალხს ზარალს არ მიაყენებდა, თათართა ლაშქარს მაინც კვლავ მისცა ნებართვა და ქალაქი კათაც იავარყო. კანთემირის ძმები, აგრეთვე ხანის ქვეშევრდომები: სელმან შაჰი, ევრაკი და რაჰდენიმე მირზა იძულებული გახდნენ ხანთან შენდობის თხოვნით მოსულიყვნენ. ხანმა ისინი შეიწყნარა.

ცოტა ხნის შემდეგ მათი ხელისუფლების ქვეშ მყოფი ყველა ნოღელი ტომი გადმოიყვანეს. ისინი ყირიმის მიწაზე მოვიდნენ და ხანის ქვეშევრდომები გახდნენ. ხანის ფრთებქვეშ უშიშრად რომ ყოფილიყვნენ, აზიტომ დაემორჩილნენ. ხანმა პირობა და აღთქმა დაადებინა, რომ მისთვის არასდროს არ გაეწიათ ურჩობა. ამ პირობით მიიღეს მორჩილება. მაგრამ რადგან ინაიეთ გირეის³²⁹ ტყინი აჯანყებისკენ იყო მიმართული, მან მაინც გამომამყლავნა ურჩობა. მუფთა იაჰია ეფენდის გაუგზავნა წერილი, რომ მას კანთემირი მოეთხოვა. წერილის შინაარსიდან ჩანს მისი მისწრაფება ბოროტებისა და ურჩობისაკენ.

წერილში ინაიეთ გირეი პატრივისციემით მიმართვის შემდეგ წერდა: ამას წინათ, როდესაც ჯანი ბეგ გირეი ხანის გადაყენების მიზეზი ცნობილი არ იყო, მეჰმედ გირეისა და ჯანი ბეგ გირეის დანიშვნაზე დიდი ბრძოლა შეიქმნა, ორი ვეზირი ჩადგა მათ შორის. თქვენ იცით სასულთნოსადმი მოხსენებით რამდენი უსიამოვნება მოხდა. კანთემირმა ჯანი ბეგ გირეის მხარე დაიჭირა, რაც გახდა მეჰმედ გირეის გადაყენების მიზეზი. შაჰინ გირეი თავისი ფეხით წავიდა, იგი დაატყვევეს და გააუბედურეს. თუმცა მისმა აღმატებულებამ ფადიშაჰმა ყირიმის სახანო ჩვენ მოგვცა, მაგრამ რამდენიმე ღვარძლიანი სიტყვით ხანის გადაყენება გადაუწყვეტია, წლების განმავლობაში ამდენი ტანჯვა და სიძნელებები რომ გადავიტანეთ, ეს რამდენიმე დღის უშიშროებისა და მშვიდობიანობისათვის არისო. ამ მიზეზების გამო კანთემირის ბოროტ საქმეებს ვერ ვუძღვებთ. ჩვენს შინაგან არსებაში თანდაყოლილი მოჭარბებული მამაცობისა და კეთილშობილების გამოვლინების შედეგი იყო მათი ქვეყნებისა და სოფლების იავარყოფა, რომლებიც თათართა ჯარს ფეხქვეშ გაუათელინეთ.

ცოლებისა და ბიჭების დატყვევებით, განადგურებით, მათ სასჯელი მიეზღოთ. ჩვენთვის ცნობილია, რომ კანთემირი გაიქცა და, როდესაც დედაქალაქს ჩავიდა, სასულთნო კარი თავშესაფრად

გაიხადა. კანთემირი ჩვენი ქვეშევრდომთაგანია. ჩვენს ბედნიერ ფაღიშაჰს უნდა ვთხოვოთ მისი აქეთკენ გამოგზავნა.

კანთემირის ძმები ევრაჟ მირზა და სელმან შაჰი ნოღაელთა რვა ათასიანი ჯარით მოვიდნენ და შეწყნარება ითხოვეს. ჩვენს სამსახურში ჩადგნენ. უკეთუ მისმა აღმატებულება ფაღიშაჰმა კანთემირი ჩვენ არ გადმოგვცა, მაშინ იგი ღუნიას გადალახავს და დედაქალაქთან ახლოს მოვა, კანთემირად წოდებულ უწყოსა და მლიქვნელს ვითხოვ. თუ კანთემირს ოზისა და სილისტრეს ეიალეთები მიეცემა და თუ იტყვიან, რომ ჩვენი ბეგების წყალობით მოხდაო, ეს სიტყვა უკმაყოფილებას გამოიწვევს. ახლა ჩვენ დაგვეცინიან. ჩვენ ისეთ პასუხს მოგვცემენ, რომ დაგვიბრძოლებენ. საბატო ხალათებითა და ბრძანებებით, როგორც უწინ, ჩვეულებრივ უხანოდ, დავბრუნდებით და წავალთ. ჩვენც მოვტყუვდით თქვენი არაგულწრფელი სურვილის გამო, ჩვენ გარშემო შეკრებულ თათართა ლაშქარს თუ დავფანტავთ, რამდენიმე დღის შემდეგ კვლავ ვინმეს ხანად გაგვიხდით და გამოგვიგზავნიან. ეს არ არის მისაღები აზრი. ჩვენ ჯარს არ დავფანტავთ. დასაფანტავად რაიმე დიდი მძევალი გვინდა. იანიჩართა ოჯახებისა და სხვებისგან არ ვითხოვთ, სწავლულთა ჯგუფიდან უნდა გამოგზავნოთ. მაინც კანთემირის მოსათხოვად იმ მხარეში წასვლა ჩვენთვის ძალიან ადვილი საქმეა. მერე არ თქვათ, რომ ეს არ გაცნობეთ. თქვენი მაღალი პიროვნებისათვის რაც ადვილი და ჭკვიანურია, ის გააკეთეთო და ამით გათავდესო.

დედაქალაქის მხრიდანაც ხანის წერილზე დამაჯრებელი პასუხი დაიწერა და გაიგზავნა. ამასობაში თათრებში ხმა გავრცელდა: ხანობა სხვას ებოძაო. ხანი თავის ლაშქრით ზღვის სანაპიროების დასაცავად წავიდა. შეიძლება ახალი ხანი ხპელეთიდან მოვიდესო. ჰისამ გირეი, ნურ ად-დინი და საადეთ გირეი²¹ ნოღაის თათრებით მდ. ოზისა და ოზუს შორის დარჩნენ. კანთემირის ძმებმა — სელმან შაჰმა და ევრაჟ მირზამ ჰისამ გირეისა და საადეთ გირეისთან ერთად ჰამეს და სვეს, იქეიფეს და ხელსაყრელ შემთხვევას უთვალთვალდნენ. ისინი ამბობდნენ, რომ ჩვენ აშკარად კანთემირისა და ოსმალთაგან პირი ვიბრუნეთ, თქვენ დაგექვემდებარეთო. ნოღაელთა ტომიც ამათთან ერთად აიყარა და წასასვლელად მოემზადა. ეტყობა, კანთემირის ძმებმა დაინახეს, რომ მოედანე თავისუფალია. ჰისამ გირეი დღე და ღამე უგონოდ მთვრალი იყო, ამიტომ ხელსაყრელი დრო დადგა — ხოღაელთა ტომს საიდუმლოდ აცნობა და ღამის თავდასხმისათვის მოემზადნენ. მაგრამ საადეთ

გირეის ნოღაელთა საბრძოლო იარაღების თადარიგის დაჭერა და სამზადისი არ გამოეპარა და თავის ძმა ჰისამ გირეის აცნობა: ნოღაელთა ასეთი საქმიანობა საეჭვოა, ესენი ჩვენ მიმართ ბოროტი განზრახვით არიანო. რადგან ჰისამ გირეი შეუპოვარი და ძლიერ ამპარტავანი იყო, ამიტომ მან თქვა: ისინი ჩვენი შუბის შიშით ჩვენს ფრთებქვეშ შეფარებული უძლურთა გროვაა, მით უფრო, რომ მათ შორის კანთემირი არ არის. რა შეუძლიათ მათ, ამგვარ არეულობასა და აჯანყებას არ გაბედავენო. საადეთ გირეი არ მოეშვა და თავისი ძმა გააციხა.

როდესაც კანთემირის ძმებს ჰკითხეს, რომ ამ საქციელის პასუხი რა არისო, მათ პასუხი მზად ჰქონდათ. ერთი რაზმი რომ წავიდეს და სხვა ქვეყანაში გადავიდეს, განა ამისათვის საჭირო არ არის იარაღისა და აუცილებელი ნივთების მომზადებაო, რითაც მათ ეჭვები გაუფანტეს. მოულოდნელად ერთ ღამეს მოხერხებული შემთხვევა იპოვეს და მთვრალეები და უგონოდ მწოლიარე ჰისამ გირეი და საადეთ გირეი მოკლეს, მათი ხელქვეითი თათრები დახოცეს და შური იძიეს. ნოღაელთა ჯარი აყარეს, ოზსა და მის სრუტეებში მოვიდნენ და ეს ვითარება ოსმალეთის სახელმწიფოს მოახსენეს.

ზილ-ჰიჯეს მეხუთე დღეს³²² ეს სასიხარულო ამბები ოსმალეთის სახელმწიფოში მოვიდა და მოკლედ იქნა მოხსენებული. როდესაც ეს ამბავი თათართა ხანმა ინაიეთ გირეიმ გაიგო, იგი გაოცდა და დარწმუნდა, რომ ოსმალეთისათვის თავის შეფარების გარდა სხვა არავითარი ხსნა არ არის. ისიც იცოდა, რომ მისი მიზეზით ჩადენილი ეს ბოროტება საპატიებელი არ იყო და ამის განო ყოყმანობდა.

ტ. III, გვ. 301—306

ხანის შეცვლა

მუჰარემის მეათე დღეს³²³ ინაიეთ გირეი ხანი მისთვის ჩვეული სიავის გამო გადააყენეს და მისი ადგილი სელამეთ გირეის შვილს — ბაჰადირ გირეის³²⁴ ებოძა. ის ჩვეულებისამებრ ხელზე ემთხვია სულთანს. მეორე დღეს გემით ყირიმს გაიგზავნა. ყირიმში ჩავიდა და უზრუნველად ტახტზე დაჯდა.

აღნიშნული ბაჰადირ გირეი იანბოლიში³²⁵ აღიზარდა. შარიათის წესების მორჩილი და სამართლიანი კაცი იყო. მისი ძმა ის-

ლამ გირეი სულთანი მემკვიდრედ დაინიშნა, ხოლო უმცროსი ძმა საფა გირეი სულთანი³² — ნურადდინად. მას ყირიმ გირეის სახელწოდების უმცროსი ძმაც ჰყავდა, რომელსაც პატარა სულთანს ეძახდნენ.

ტ. III, გვ. 319

ხანყოფილი ინაიეთ გირეის მოკვლა

ხანყოფილი ინაიეთ გირეი, თავის მიერ ჩადენილი ავი საქმეების გამო, თვითონ იყო გაოგნებული და შეშინებული. მისი მტერი კანთემირი ჩავიდა ოსმალთა სახელმწიფოში, სადაც მას შეუძნეს ორგულობა და ამბოხება და კარგად მიიღეს. იგი ფადიშაჰის ზღურბლზე მოვიდა და მისი დასწრებით კანთემირს უჩივლა. მან განაცხადა, რომ ჩადენილი საქარცხვინო საქმეების მიზეზი ძირითადად კანთემირი იყო, ფიქრობდა, რომ ანით მასზე მიტანონ ეჭვებს გაფანტავდა. მან ვერ გაითვალისწინა, რომ შეუძლებელი იყო იმ მეტად ცუდი საქმეების პატრება, რომლებიც მას ჰქონდა ჩადენილი. მას ჰქონდა გადარჩენის იმედი. მან სხვა თავშესაფარი ვერ იპოვა. გემით სტამბოლში მოვიდა. კაიმააკამ მუსტაფა ფაშამ მას ბინა მიუჩინა.

როდესაც ფადიშაჰს მოკლედ აცნობეს მისი ჩამოსვლა, მან იგი მიიწვია. როცა იგი საშუალო მეჯლისში წარდგა, კანთემირიც მიიყვანეს. მათ ფადიშაჰის წინაშე იდავეს, ერთმანეთს აბრალებდნენ ჩადენილ დანაშაულს და საუბარი გამართეს.

მისმა აღმატებულებამ ქვეყნის ფადიშაჰმა ინაიეთ გირეის საყვედურით მიმართა: გამოიხედე, ინაიეთ გირეი! ჩვენ შენთვის ცუდი არ გავციკეთებია. გვირგვინი, ტახტი, სახელმწიფო და ეიალეთი მოგეცით, ამის სანაცვლოდ აჯანყება და უმადურობა გვიწყალობე. ჩემი ღვთითდაცული ქვეყნიდან ქალაქ კათასა და ყველა მის ციხეს ალყა შემოარტყი და გაანადგურე, ბეგლარ-ბეგი, ყადი და რამდენიმე მუსლიმანი უმართებულოდ დახოცე. კეთილი საქმეებისა და წყალობების სანუქფოდ არეულობასა და ბოროტებას მიჰყავი ხელი. თუ შენ ჩემი ხმლის არ შეგეშინდა. უფალი ღმერთის რისხვისა და შურისძიებისა მაინც უნდა შეგშინებოდა. სამართლიანობისა და მადლის არპცნობი შენისთანა მტარვალის სიკვდილით დასჯა სარწმუნოებისა და სახელმწიფოსათვის სრულიად სასარგებლოაო. დიდი მუქარისა და შეშინების შემდეგ მსახურებს

ანიშნა გარეთ გაყვანა. ბოსტანჯიებმა ქამანდი გაუყარეს და დაახრჩვეს, შემდეგ სასახლის ერთ მხარეს განბანეს და სულდართ შემოსეს. ვეზირებმა და ყაზიასქერმა ინაიეთ გირვის ცხედარი სასახლის ბალიდან დიდი პატივით გაიტანეს და წინ გაუძღვნენ, ნავსადგურამდე მიაცილეს და წაასვენეს.

ტ. 111, გვ. 319—320

კანთემირი მირზას სიკვდილი

ზემოხსენებულ კანთემირს, რომელიც ყირიმის ხანების აჯანყების მიზეზი იყო, ყარაჰისარის სანჯაყი ებოძა. ამ დაზავების გამო ერთხანს მოჩვენებით კარგად მოექცნენ. კანთემირს სამი შვილი ჰყავდა: დორთმაზ მირზა და ჯელალ მირზა ნოღაელთა ტომებში დარჩნენ, ერთი შვილი კი სტამბოლში მოიყვანეს. კანთემირი ყარაჰისარში გასამგზავრებლად სკუტარში გადავიდა და აიშე სულთნის ბაღში დაბანაკდა.

თათართა ტომის შინაგან ბუნებაში არსებული თანდაყოლილი სიძლიერისა და მრისხანების გამო მათ გადაწყვიტილი ჰქონდათ მოსახლეობის უმართებულოდ დახოცვა. ოსმალებმა იფიქრეს, სატახტო ქალაქშიც მსგავს საზიზღარ საქციელს ჩაიდენენო. კანთემირთან მყოფმა უმცროსმა შვილმა სიმთვრალეში სტამბოლში კაცი მოკლა. იგი დაიჭირეს და, როდესაც უზენაესის წინაშე მოიყვანეს, შური იძიეს, კისერი მოაჭრეს, გვაში მამამისს — კანთემირს ბანაკში გაუგზავნეს.

მისმა აღმატებულება ფაღიშაჰმა ასე იმსჯელა: თუმცა კანთემირი გაბედულებით სახელოვანი, არაერთი სამსახურის გამწევი და, ამდენად, კეთილმოქმედი კაცია, მაგრამ ყირიმის ხანებსა და ოსმალებს შორის არსებული ძველი მტრობა იყო ყოველთვის ჯანყის გაჩენის გამომწევი მიზეზი. იგი თათართა ტომებს შორის მუდამ წინააღმდეგობის გაჩენისა და უთანხმოების ჩამომგდები იყო და ახლაც შვილის მოკვლის გამო დამწუხრებული და აღელვებულია. უეჭველია, რომ თავის გულში ღვარძლი აქვს. გონივრული იქნება, რომ მასაც სიცოცხლე მოვუსპოთ, რათა თათრებში არეულობა და უშიშროება მოისპოს, ასე განაცხადა ერთ დღეს. ბოსტანჯი-ბაშის უბრძანეს ამის შესახებ. იგი [ბოსტანჯი-ბაში] უსქუდარში გადავიდა, საფარის თვის მეთერთმეტე დღეს³²⁷ კანთემირი დაახრჩვეს და იმ ქვეყნად გაისტუმრეს.

როდესაც თათრებს შორის გავრცელდა ხმა: კანთემირის მოკვლის შესახებ, ნოღაელთა ტომი დამწუხრდა და დანაღვლიანდა, ხოლო თათართა ხანი თავის რჩეულებთან ერთად კმაყოფილი და გახარებული იყო. მაგრამ ოსმალთა სახელმწიფოს მითითებით თათართა ხანის უდიდებულესობამ ნოღაელთა ტომებს კეთილი გული უჩვენა. ცოტა ხნის შემდეგ მათ შორის კეთილი ურთიერთობისა და კავშირის დასამყარებლად ხელშეკრულებები და შეთანხმებები დაიდო. ნოღაელებმაც თავიანთ ძალმომრეობაზე უარი თქვეს და ხანის სამსახურში ყოფნასა და მორჩილებას დათანხმდნენ.

ტ. III, გვ. 320—321

უფოჟნოთა ვიარ აზოვის ციხის დაპყრობა

უწინ ჰისამ გირეიმ აზოვის ციხის მიდამოებში მშვიდად მყოფი ნოღაელი თათრები, სალაშქროდ გაწვევის საბაბით, თავისი ბოროტი ზრახვების შესასრულებლად, შეკრიბა და აქერმანის მიდამოებში მოიყვანა. რადგანაც აზოვის მიდამოები დაცარიელებული იყო, მოსკოვის მეფის დახმარებით კაზაკი ყაჩაღები აიყარნენ და აზოვის ციხეს ალყა შემოარტყეს. შიგ მყოფი მუსლიმანები შეებრძოლნენ, მაგრამ მათი უმრავლესობა წამებით მოკლეს, დანარჩენი დაატყვევეს.

ტ. III, გვ. 322

ირანელთა ელჩის ჩამოსვლა

უწინ ბაირამ ფაშას მოუხსენებია, რომ შაჰისგან გამოემგზავრა მაქსუდ ხანად წოდებული ელჩი, რომელიც რები ულ-ევეელის მეჩვიდმეტე დღეს³²⁸ უსქუდარში ჩამოვიდა. ბრძანება გაიცა, რომ სტამბოლში დაუდ ფაშას სასახლეში გაეჩერებინათ. იგი მოვიდა და ხელზე ეამბორა სულთანს. რადგანაც შაჰი წერილში თავისი დანაშაულის პატიებას არ ითხოვდა, პასუხის გაცემაზე უარი ითქვა და ბელადს გალაშქრება გადაწყდა. როგორც კი გაზაფხული დადგა, სახელმწიფომ მოამზადა სათანადო საქურველი და თვით სულთანი წავიდა სალაშქროდ.

ზემოხსენებული ელჩი დაუდ ფაშას სასახლეში დაპატიმრებული დატოვეს ისე, რომ ფანჯრები და ყოველგვარი ღია ადგილი

დასურეს და დაქედეს. არავის ჰქონდა შესვლისა და გამოსვლის შესაძლებლობა. დიღინშენ მეთვალყურეები.

ამ დროს ალექსოს ეიალეთი უბოძეს სილაჰდარ ფაშას ქეთხუდას მეჰმედ ფაშას, რომელიც ძალიან გამოცდილი კაცი იყო. ხუსრევ ფაშას დროს ახალი სასახლის შენაკეთებლად დანიშნული ჩიფთების მფლობელ ოსმან ალას ნაცვლად სილაჰდარ ფაშას ქეთხუდა დანიშნა. როდესაც მეჰმედ ფაშა ალექსოსკენ გაემართა, თურმე ელჩმა ორი თავისი კაცი საიდუმლოდ გააყოლა, ლევენდი კიდევ მასთან ერთად გაამგზავრა. მეჰმედ ფაშამ გზაში ის ორი არამზადა დაიჭირა, დააპატიმრა, შეეკოჟა და დატყვევებული ფადიშაჰს გაუგზავნა. ელჩის ასეთმა ვერაგობამ ფადიშაჰი განარისხა. რადგანაც ელჩს სიკვდილით ვერ დასჯიდა, დასაშინებლად მისი თანმხლები ორი კაცი ელჩის ადგილსამყოფელი სასახლის წინ ჯვარს აცვა, ცხვირები და ყურები მოაჭრა და მათ მიერ მოტანილი წერილი ცხვირებზე ჩამოუქიდა. სამი დღე იყვნენ ამგვარად ჯვარცმულნი და დაიხოცნენ. ელჩისთვის ეს დიდი სასჯელი იყო.

ტ. III, გვ. 322—323

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა რ ვ ა ჟ ლ ი ს³²⁹ ა მ ბ ე ბ ი

ყიზილბაშთა დამარცხებაჲ კენან ფაშასთან ბრძოლაში

როდესაც არზრუმის ვალი ვეზირ ქენან ფაშა და ახალციხის გამგებელი სეფერ ფაშა³³⁰ ოსმალთა სახელმწიფოს მტერთა იავარსაყოფად დანიშნულ თათართა ლაშქართან ერთად ერევნისკენ გაემართნენ, ერევნის გამგებელი ქალბ ალი ხანი მრავალრიცხოვანი ლაშქრით გამოვიდა, მათ დიდი ბრძოლის შემდეგ ყიზილბაშთა ლაშქარი დაამარცხეს. მაგრამ რადგანაც ქალბ ალი ხანი დაიჭრა, ისინი პირდაპირ ციხისკენ გაიქცნენ. ისლამის ლაშქარი მათ უკან დაედევნა, რამდენიმე ასეულ ყიზილბაშს თავები მოჭრეს და წამოიღეს. არაერთი სულთანი [მხედართმთავარი] და უამრავი ყიზილბაში ცოცხლად დაატყვევეს. საკრავები ბრძოლის ველზე დაყარეს, გამარჯვება და ნადავლი ერგოთ წილად. ოთხასი მოჭრილი თავით, 30 ტყვეთა და სამახარობლო წაგნით ოსმალთა სამეუფეო ბანაკში მოვიდნენ. შეპრიზორის³³¹ დასარბევად წინათ გაგზავნილი ჯარიც რამდენიმე მოენითა და უხვი პროვიანტით მოვიდა და გამარჯვების ამბავი მოიტანა, ყველამ ერთ დღეს ბაღდადის ქვემოთ მოაღწია, იგი სიკეთის მაუწყებლად იქნა მიჩნეული.

რეჯების თვის მერვე დღეს³³², რომელიც ნოემბრის ხუთი იყო, იმამ აზიმის მანლობლად დაბანაკდნენ. უსქუდარიდან გამომგზავრების დღიდან აქამდე მოვიდნენ 197 დღეში, აქედან 66 დღე ბანაკებში იყვნენ გაჩერებულნი.

ტ. III, გვ. 361—362

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა ც ხ რ ა წ ლ ი ს³³³ ა მ ბ ე ბ ი

დაჯავახისა და ჯავის პირობების აქტის კირი

ელჩმა დაბეჯითებით მოითხოვა შაჰის მიერ დაკავებული ზოგერთი ტერიტორიისა და ციხის დაკავება, მაგრამ უზენაესმა სარდალმა სრულებით არ შეისმინა, არ დათანხმდა. მათ შორის დიდი შეხლა-შემოხლის შემდეგ ამგვაბად გადაწყვიტეს: ბაღდადის ვილაიეთიდან დაწყებული — ჰისანი, ბედრე, მენდელჯინი, დერნე, დერთენჯი, თასირ, მენელის სახელწოდების ადგილამდე, მათ შორის არსებული მინდვრები, ჯაფის ტომის, ზია ედ-დინისა და ჰარვანის ტომების, ზენჯირის ციხის დასავლეთ მხარეზე არსებული სოფლები და შექარზორის ახლოს — ზალიმ ალის ციხის ზემოთ მდებარე მთები, ზემოაღნიშნულ ციხეს რომ გადასცქერის, ეს მხარეები შექარზორისკენ გამავალ უღელტეხილამდე, კიზილჯას ციხე და მისადმი დაქვემდებარებული ადგილები სულთანმა დაიკავოს. ამას გარდა, ახალციხეში, ყარსში, ვანში, შექარზორში, ბაღდადში, ბასრაჟა და სხვა ადგილებში არსებულ ციხეებს, ადგილებს, ნაპიეებს, მთებსა და გორაკებს არავითარ შემთხვევაში ხელი არ ახლოს შაჰმა. არავითარი წინააღმდეგობის გაწევა არ იყოს.

მენდელჯიკიდან დერთენჯემდე არსებული ციხეები: ბირე, ზერდევეჯე, ზუმრუდმავადად სახელდებული, ზენჯირის ციხის აღმოსავლეთ მხარეს მდებარე სოფლები, ციხეები, ტყეები, მათდამი დაქვემდებარებული მეპრიბანი და აგრეთვე სხვა ადგილები შაჰმა დაიკავოს. ამ ტერიტორიების შიგნით მდებარე ადგილების საქმეებში სასულთნოს მხარე არ ჩაერიოს. ზენჯირის ციხე, რომელიც მთის ციხეს წარმოადგენს, ვანის საზღვარზე მდებარე კოთურის, მაჰურისა და ყარსის მხარეში მალაზბერდის სახელით ცნობილი ციხეები ორივე მხარემ დაანგრიოს. ამით გათავდა.

ტ. III, გვ. 430

ამის შემდეგ ბალდადის ბეგლარ-ბეგ დერვიშ მეჰმედ ფაშას ვეზირის წოდება მიენიჭა. ერთი დღის შემდეგ შაჰთან ზემოაღნიშნული წესით დაწერილ სიგელზე ბექდის დასასმელად სამი დღის ვადით საელჩოს კაცი წავიდა. მუჰარემის ცხრამეტეში³³⁴ მან შაჰს სიგელზე ბექედი დაასმევინა, მოვიდა და მეჰმედ ყული ბეგს, რომელიც დედაქალაქში უნდა წასულიყო, ჩააბარა. იმ ბანაკში დიდვეზირმა ელჩებს დიდი წვეულება მოუწყო. მეორე დღეს სარუხანმაც ბეგლარ-ბეგებს ნადიმი გაუმართა. ელჩებისადმი დიდი პატივისცემისა და კეთილი მოპყრობის დამთავრების შემდეგ სარუხანი შაჰთან წავიდა, მეჰმედ ყული ბეგი კი სიგელის სტამბოლში გასაგზავნად ბანაკში დარჩა.

მეორე დღეს ის რუმის ქვეყანაში დაბრუნების განზრახვით წავიდა და ჰურინის ველზე დაბანაკდა. მდინარე დიალეს ალი გეჩიდად წოდებული გადასასვლელთან დერვიშ მეჰმედ ფაშას დაემშვიდობა და ბალდადში გაემგზავრა. მუჰარემის ოცდამეხუთე დღეს³³⁵ ზემოხსენებულ მდინარეზე გადავიდა და გერგუქის მხარისკენ გაემართა. მშვიდობიანობის ჩამოგდების მაცნედ რეჯებ ალა სტამბოლში გაიგზავნა. გურჯი მეჰმედ ფაშას ძმა — ჯათარ ფაშას დელი მაჰმედ ფალანგას ახლოს შეპროზორის ეიალეთი ებოძა. საფარის მეორე დღეს³³⁶ გერგუქის ახლოს, ერთ მთაზე, [ამ მეჰმედმა] გერგუქის ფაშა ციხეში გამოამწყვდია, რადგანაც მასზე დიდი საჩივარი იყო.

ეგვიპტის ლაშქარს თავისუფლება მიეცა. მეათე დღეს სამაქაში დაბანაკდნენ. რადგანაც მდინარე ზამის ადიდების დრო იყო, ნაგებზე მტკიცე საყრდენები გააკეთეს და ოთხ-ხუთ დღეში გადავიდნენ მეორე ნაპირას. მეთხუთმეტე დღეს სარდალიც გადავიდა. იმ ბანაკში დაჩაგრული და მძიმე პირობებში მყოფი აინთაბის³³⁷ ბეგი ოსმან ფაშა დაიჭირეს და მისი ქონება სახელმწიფოს ხაზინას გადასცეს. სეიდ ხანმა თავისი ქვეყნის მართვა-გამგეობა ერთ-ერთ შვილს უბოძა. საფარის ოცდამეხუთეში³³⁸ მოსული გაიარეს. ძველ მოსულში რეჯებ-ალა მოვიდა და მოიტანა უზენაესი სიგელი, რომლის მიხედვით აშკარა იყო, რომ ზავი მისმა უდიდებულესობამ მოიწონა.

სამი ბანაკის გავლის შემდეგ ამ დაპყრობების სამახარობლოთი მოლდავეთსა და რუმინეთში მიმავალი დიდვეზირის მუთეფერიკა-

ბაში ბანაკში მოვიდა. რადგანაც მათ გაიგეს გზებზე მომეტებული თავდასხმების ამბავი, იგი მოკლეს. რები ულ-ევველის თხუთმეტს³³⁹ დიარბეჭირს დაბანაკდნენ. გზაში ალექოს, თრაბლუსის³⁴⁰, მარაშის³⁴¹ ზაიმებსა და თიმარის პატრონებს თავისუფლება მიანიჭეს. შენიშნეს, რომ ირანის შაჰის მხარე დაზავების წინააღმდეგი იყო და კვლავ მათზე თავდასასხმელად ერთხანს დიარბეჭირში დასვენება მიზანშეწონილად მიიჩნიეს. ბოლუქის ხალხიდან³⁴² ვისაც სურს თვის დასაწყისში თავისი ულუფა აიღოს, ვისაც სურს წავიდესო — ანის ნებართვა გაიცა. ოცდამეოთხე დღეს სტამბოლიდან კაცი მოვიდა და მოიტანა ბაღდადის მცველის დერვიშ მეჰმედ ფაშას ბარათი, რითაც გაიგეს, ანატოლიის ეიალეთი მირახორ ჰუსეინ აღას მიეცესო, თუმცა დიდვეზირ გურჯი მეჰმედ ფაშას შეწყალება უნდოდა და ერთ თვეზე მეტ ხანს არ გამოააშქარავა იგი.

რები ულ-ახირის დასაწყისში³⁴³ რუმელიის ბეგლარ-ბეგ ალი ფაშას ეიალეთის ლაშქრით თავისუფლება მისცეს. ორი დღის შემდეგ ეგვიპტის სარგო მოვიდა. მეორე დღეს ანატოლიის, ყარამანისა და სივასის ლაშქარსაც თავისუფლება ებოძა. დელი ბეგს მარაში მიეცა და გერგუქის დაცვა დაევალა, დიარბეჭირის ჯარიდან ასი კაცი გააყოლეს.

ტ. III, გვ. 431—432

მეორე ელჩის ჩამოსვლა

დიარბეჭირში ირანის შაჰისგან კვლავ მოვიდა ელჩი. ზავის საფუძვლების განსამტკიცებლად უწინ ერევანში დატყვევებული მურთაზა ფაშას ქეთხუდა — ზულფიყარ ქეთხუდა, ურფიდან წამოყვანილი მიმი ფაშა, ჩილდირიდან გადაყენებული მურთაზა ფაშა და რამდენიმე სანჯაყ-ბეგი, სიფაჰი, იანიჩარი და სხვა ლაშქრიდან 200-მდე კაცი დიდვეზირის ბანაკში გაიგზავნა. ელჩისადმი მაინც-დამაინც კარგი დამოკიდებულება არ გამოუჩენიათ. ტყვეებს მათი მდგომარეობის მიხედვით სახარჯო და ტანსაცმელი უწყალობეს. აშთის ტომის გამგებელი ქურთი ალი და მისი აღმატებულება ფადიშაჰი ბაღდადში გაემგზავრნენ. როდესაც მოდიოდა, მან მორჩილებისა და დაქვემდებარების გამომხატველი საჭირო საქციელი არ გამოამყლავნა, ამიტომ ის უბედური ხელში ადვილად ჩაიგდეს და მოკლეს. ასევე აჯანყდა ჰაქარის გამგებელი მირ უმად ელ-დინიც.

ამბოხების დასაწყენარებლად გაიგზავნა ვანის ბეგლარ-ბეგი ჰასან ფაშა, რომელმაც ასინი ჭკუაზე მოიყვანა. სიფრთხილისათვის დიარბექირის ვალი აჰმედ ფაშა სერასქერად დაინიშნა და გარკვეული რაოდენობის ჯარით მოსულის დასაცავად გაიგზავნა.

ტ. III, გვ. 432—433

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა ა თ ი წ ლ ი ს³⁴⁴ ა მ გ ე ბ ი

ირანის ელჩის ჩამოსვლა

რები ულ-ევეელის თვის მეშვიდე დღეს³⁴⁵ ირანის შაჰისგან მუკანას გამგებელი³⁴⁶, იბრაჰიმ ხანად წოდებული, ელჩად მოვიდა და ფადიშაჰს აბლაკის ჭიშის ცხენები, მოქარგული აბრეშუმის, ხალიჩები და საუკეთესო ირანული საჩუქრები ჩამოუტანა, მშვიდობიანობისა და ზავის შენარჩუნების, ტახტზე ასვლის მილოცვის შემცველი შაჰის წერილი გადასცა. ჯემად აღ-ევეელის თვეში³⁴⁷ რუმელიის ყაზიასქერი აბუ საიდ ეფენდი გადააყენეს, მის ადგილზე მუაიდ ეფენდო, ამ უკანასკნელის ადგილას კი სტამბოლიდან გადაყენებული აბდურაჰიმ ეფენდი მოვიდა. თევფიქ-ზადე ეფენდი ედირნეს ყადი გახდა, მოლა ჩელები გადააყენეს. სილისტრედან გადაყენებული ბეშირ ფაშა, რომელიც რუმელიის ბეგლარ-ბეგად ფილიბეში იყო, ამჯერად გადამდგარი, სტამბოლში ჩავილა და მარაშის ეიალეთი ებოძა.

რები ულ-ახირის მეხუთე დღეს³⁴⁸ ირანის ელჩი ფადიშაჰს ეახლა, ხელზე ეამბორა და საჩუქრები მიართვა. ღვთის განგებით იმ დღეს საშინელი ჭექა-ქუხილი იყო. სტამბოლში ბევრ ადგილას მეხი დაეცა და უზენაესის კარის წინ, აია სოფრის მხარეს მდებარე, ელჩის ამალის მაცურებლებით სავსე ერთი დიდი გუმბათი, რომელიც ძველი შენობათაგანი იყო, მიყენებული დარტყმისაგან დაინგრა და ათზე მეტი კაცი დაიღუპა, რამდენიმე დაშავდა. მას შემდეგ, რაც ელჩი ხელზე ემთხვია, დარტყვებულნი ყიზილბაშებით იედი კულეში დაბრუნების ნება მიეცა.

ტ. IV, გვ. 4—5

ამირგუნას შვილის მოკვლა

ამ დროს უწინდელი სულთნის მურადის³⁴⁹ მიერ ერევნიდან მოყვანილი ამირგუნეს შვილი, რომელსაც ემირობა ებოძა, დივან-

ში იღებდა მონაწილეობას, მაგრამ რადგანაც მისი დასწრება მიზან-
შეწონილი არ იყო, მოსპეს. ქალთ ხანეში მის მიერ აშენებულ გუ-
ლის გამახარებელ და ლამაზ სასახლეს ფადიშაჰის უდიდებულესო-
ბამ წარწერები გაუკეთა. ამირგუენეს შვილის მკვლელობა ირანის
ელჩის ვერაგობას დააბრალეს.

ტ. IV, გვ. 5

აზოვის ვითარება

მუქარემის თვეში³⁵⁰ კაფუდან სიაეუშ ფაშა ფლოტით იანიჩარ-
თა ქეთხულა ჰაიდარ ალა-ზადესთან ერთად შავ ზღვაში გავიდა
და აზოვის ციხის გასათავისუფლებლად გაემგზავრა. დავალების
თანახმად, ვეზირი ჰუსეინ ფაშა, სილისტრეს ლაშქართან ერთად,
თათართა ხანი — ბაჰადირ გირეი, თათართა ლაშქართან ერთად,
და კაფას ფაშა — იუსუფ ფაშა გაერთიანდნენ და აზოვის ციხეს ალყა
შემოარტყეს. ურწმუნოების მიერ შიგნიდან გასროლილმა ყუმბა-
რამ 7000 მუსლიმი ჰაერში ატყორცნა, ისინი სარწმუნოებისთვის
დაიხოცნენ. ამის შემდეგ კიდევ ერთი ყუმბარა გაისროლეს და
ურციხევი ხალხი დაიღუპა.

მესამე ღამეს ურჯულოები ციხიდან გარეთ გამოვიდნენ და
დიდი ბრძოლა გაიმართა. რამდენიმე კაცი ტყვედ ჩავარდა. ამის
შემდეგ ურჯულოთა ყუმბარები მოძებნეს. ერთი ყუმბარა იპოვეს,
მას დენთი გამოაცალეს. შემდეგ ყოველი მხრიდან სრული მონ-
დომებით ალყა შემოარტყეს და ბრძოლა გამართეს. ორსავე მხარეს
უამრავი ხალხი დაიხოცა.

ამ დროს შიგნიდან ერთი თათარი გამოვიდა და თქვა: ციხეში
ხუთი ათასი უჯრულოაო. როგორც კი ლაშქარში ეს ამბავი გავრ-
ცელდა, თქვეს: ეს გამოიწვევს ხალხის სიფხიზლის მოღუენებას და
დაუძღურებასო და ის პირი გააძევეს. ამის შემდეგ ჰუსეინ ალამ
ერთი ყუმბარა ისროლა და ურჯულოთა გარე სიმაგრე, ხისგან აგე-
ბული კედელი, რომელიც მიწით იყო სავსე, აფეთქდა. ურჯულოებმა
ვერ შეძლეს ხანძრის ჩაქრობა, ერთი დღე-ღამე იწვოდა და ზერე
დაიხგრა. ურჯულოები სიმაგრისკენ გაიქცნენ, თერთმეტი დღის
განმავლობაში ისლამის ლაშქარს დენთს აყრიდნენ. 22 დღის წინ
იმ გაუქნებულ სიმაგრეებს თავს აფარებდნენ და იცავდნენ ისინი,
რომლებიც კაფასა და დედაქალაქში დენთის გამოსათხოვნად გაგ-
ზავნილ კაცებს ელოდნენ. დედაქალაქში არ მოელოდნენ, რომ ასე

გართულდებოდა მდგომარეობა, ამიტომ დიდევზირის შიერ ნაბრძანებუ 3000 ყანთარი ღენთის ნაცვლად 1800 ყანთარი გამოგზავნეს, ეყოფაო — თქვეს. დედაქალაქიდან ღენთის მიღების შემდეგ 40 დღეს არაფერი აკლდათ, ღენთი კასიმის დღეს მოვიდა.

სუსხიანი ზამთარი დადგა, ამიტომ უშედეგოდ, ციხის დაუპყრობლად აიყარნენ და უკან დაბრუნდნენ. თუმცა ციხე ვერ აიღეს, მაგრამ უღვთო რუსები „ჩაიკას“ ტიპის ნავების გასაკეთებლად მოემზადნენ, შეკრიბეს საშენი მასალა, ციხის გარშემო მდგარი ხეებისგან გაკეთებული გარეუბანი მთლიანად დაიწვა, რამდენიმე ათასი ურჯულოც დაიღუპა. ეს ბრძოლა რომ არ ყოფილიყო, 200 ცალი „ჩაიკას“ ტიპის ნავი გაკეთდებოდა და შავი ზღვის სანაპირო ნაგებობებზე თავდასხმაც გადაწყდებოდა. იმ დროს, როდესაც სტამბოლიდან დასახმარებლად გაგზავნილმა რამდენიმე გემმა, აანიჩრებმა, ღენთმა და საჭურველმა კაფას მიაღწიეს, ისლამის ჯარი და ფლოტი დაბრუნებული იყო. ისინი კაფაში დარჩნენ დასაცავად და გამოსახმართველად.

ტ. IV. გვ. 5—7

ხანის შეცვლა

ყირიმის ხანი ბაჰადირ გირეი აზოვიდან ავადმყოფი დაბრუნდა და გოზლევეიში მოსვლისას გარდაიცვალა. შაბანის თვეში⁵¹ მისი ადგილი მის ძმას — მეჰმედ გირეის უბოძეს და ხმელეთით გააგზავნეს. შაბანის თვეში ფლოტი შავი ზღვით მოვიდა. ბოსფორიდან საკმაოდ დიდი ქარიშხალი გადაიტანეს და, როდესაც არსენალში შესვლის ნებართვა მიეცათ, შიშისა და ეჭვებისაგან მთლიანად განთავისუფლდნენ. ბოლოს მუფთი იაპია ეფენდიმ მის აღმატებულება ფადიშაჰს ნუგეში სცა, თქვა: ზოგიერთი ლაშქრისათვის დაპყრობა და გამარჯვება ჩვეულებრივი მოვლენაა. მისი უწმინდესობა ჩვენი წინასწარმეტყველის — იყოს მასზე ლოცვა და მშვიდობა ალაჰისა — დროსაც ასე იყო. თუმცა აზოვის დაპყრობა მომავალი წლისთვის გადაიდო, მაგრამ ურჯულოებსაც ძალიან დიდი ბრძოლა და უბედურება გადახდათ. ფლოტის შესასვლელად ნებართვა დაუყოვნებლივ მიიღეს. ამ დროს ფადიშაჰი სტამბოლის ლამაზ სასახლეში იყო და ერთობოდა მშვენიერ ნაგებობებში სანახაობის ყურებით.

ტ. IV. გვ. 7

ეგვიპტის ეიალეთიდან გადაყენებული და ზარაფხანის ზედა-მხედველად დანიშნული რუსთემ ფაშას შთამომავალი სულთან-ზადე ვეზირ მეჰმედ ფაშა ცნობილი იყო ახალგაზრდა კაფუჯი-ბაშის სახელწოდებით. მას დაევალა აზოვის ასაღებად რუსთა წინა-აღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება და იმ მხარის სარდლად დაინიშნა. ის ზილ-კაადეს მეოთხე დღეს³⁵² უზენაესის ხელზე მთხვევით გაბედნიერდა. შიკაბ ეფენდი ეგვიპტიდან გადაყენეს და მის ნაცვლად ყადი ჰანეფი ეფენდი იმ დღეს მასთან ერთად უზენაესს ხელზე ემთხვია. ზილ-კაადეს პირველის³⁵³ ქეთხუდა ბეგი ჰაიდარ ალა-ზადე გადაყენეს. რადგანაც ზალირჯი ჰუსეინ ალა, რომელიც წინათ ნასუჰ ფაშა-ზადესთან ერთად კაფუჯი-ბაში იყო, იწინა-ჩართა ოჯახმა რუმელიისაკენ ლაშქრის წასაყვანად დანიშნა, ესეც იმათთან ერთად წავიდა. მას ბევრი იანიჩარი ჰყავდა უსამართლოდ დახოცილი, ამიტომ სისხლიანი ჩაუშის ლაყაბი ჰქონდა. ქეთხუდა ბეგად დაინიშნა. ისიც აზოვში დანიშნეს.

ტ. IV, გვ. 8—9

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა თ ო რ მ ე ტ ი წ ლ ი ს³⁵⁴ ა მ ბ ე ბ ი

კაზაკთა გაქცევა აზოვის ციხიდან

სულთან-ზადე მეჰმედ ფაშა გახდა სარდალი, მოვიდა და როდესაც კათას საზღვრები გაიარა, თათართა ხანიც ურიცხვი ლაშქრით თავისი ადგილიდან აიყარა. დედაქალაქში ხმა გავრცელდა, რომ კაზაკებმა თავიანთი ადგილსამყოფელი დატოვეს, აზოვის ციხიდან წავიდნენო. დიდვეზირის აღმატებულებამ რეჯებ აღად წოდებული კაფუჯი-ბაში ამ ამბის დასადასტურებლად ქენებით იმ მხარეს გაგზავნა. იგი ხანს ეახლა, რამდენიმე ასეული თათართა ცხენოსნით თვითონ აზოვის ქვემოთ გააქენა.

რეჯებ ალას განზრახული ჰქონდა მოენის აყვანა, ამიტომ დილაადრიან მოვიდა. მათ დაინახეს, რომ აზოვის ციხის შიდა ნაწილს ერთი მხრიდან ცეცხლი მოჰკიდებოდა და იწვოდა. თურმე წყეულ კაზაკებს მოსკოვის მეფისგან დახმარება ვერ მიუღიათ, ამიტომ, რადგან იცოდნენ, რომ ოსმალეთის ლაშქრისთვის წინააღმდეგობის გაწევა ძნელი იყო, გაქცეულან და ერთი მხრიდან ცეცხლი წაუკი-

დებიან. რეჯებ აღამ ციხე ცარიელი ნახა, შევიდა და ალაჰის მადლით მისი ადვილად ალება შესაძლებელი შეიქმნა. ცეცხლი ჩააქრეს. დილას ნამაზი იქაურ მეჩეთში შეასრულეს და შუადღემდე დაისვენეს. შუადღის ლოცვა ხალხთან ერთად აღავლინეს და 200 კაცი სანდო პირები ციხეში ჩააყენეს. ხანი გაახარეს.

ამის შემდეგ პატარა გემით სტამბოლს ისწრაფეს. როდესაც ჩავიდნენ, მისმა აღმატებულებამ, ფადიშაჰმა ზემოხსენებულ რეჯებ აღას უხვი წყალობა და ერთი ქურჩი უბოძა, ამასთან, კაჰუჯიების ქეთხუდას თანამდებობას შეჰპირდა. ვეზირმაც 6000 ყურუში და ორი ქურჩი მისცა.

უწინ ბოსნიაში გარდაცვლილი გალიპოლიელი აღი ეფენდის შვილი დერვიშ სანი ყადად ყოფნისას მეკლევე გამხდარა. „ამყამად კაზაკთა დახმარებით აზოვი დაპყრობილია ადვილად“. ეს თარიღის შემცველი სიტყვები თქვა და დიდგვზირს მიართვა, რომელმაც უპასუხა: აზოვის დაპყრობა იმდენად მნიშვნელოვანი არ არის, რომ თარიღი ლექსად ვთქვათო, მაგრამ შენ ცარიელს არ გაგაგზავნითო და სანის 50 ყურუში მისცა ამ თარიღთან დაკავშირებით.

აზოვი რომ აიღეს, კაფას ბეგლარ-ბეგი ისლამ ფაშა, რომელიც ძალიან გაბედული ვაჟაკი იყო, მის შესაკეთებლად და მცველად დაინიშნა. რები ულ-ახირის³⁵⁵ თვეში ამ ქალაქში მომხდარი ამბებიდან აღსანიშნავია, რომ რუმელიაში ედირნესა და სალონიკს შორის უამრავი ყაჩაღი იკრიბებოდა. ცნობა მოვიდა, რომ მათ გზა გადაუჭრიათ. ამასთან დაკავშირებით ქვეყნის მეუფემ ბრძანა: იანიჩართა ოჯახიდან გამოსული მონადირეთა რაზმები, ჩვეულებრივად, სწრაფად ამხედრებულიყვნენ მსგავსი წყევლების გასადევნად. ეს მონადირეები ქვეითი ჯარის მეთაურთაგან შემდგარი საგანგებო რაზმების ნაწილია. მათი მოვალეობაა ფადიშაჰისათვის სანადიროდ წასვლა და მისთვის ჩვეული სამსახურის გაწევა. ამათ გარდა, იყვნენ ოსმალეთის კანონების შემდგენლები — განათლებული კანონმდებლები. მათ ასეთი კანონი დაუწერიათ: იანიჩართა სხვა ნაწილების თითოეულ ჯგუფში 4—5 კაცი იანიჩართა მონადირე უნდა იყოსო, რომლებიც უზენაეს დავთარში სიის მიხედვით მონადირეებად იყვნენ აღრიცხულნი. ისინი ფადიშაჰს არ სცალდებოდნენ. ნადირობისას ხიფათის თავიდან ასაცილებლად ყოველთვის მომზადებული იყვნენ. მოძალადეთა დროს დავთრისა და კანონის ნორმები ერთგვარად დაარღვა, ამიტომ იანიჩართა კორპუსებში გამოცალკეებულ მონადირეებზე არ ზრუნავდნენ. მათ ბაღდადის,

აღრის. კანიყესა და ბუდინის მსგავს შორეულ ქალაქებსა და შორეულ სასაზღვრო ადგილებში მორიგეებად ანაწილებდნენ.

ამჯერად მონადირეების თავმოყრის მიზნით იანიჩართა ქათიბს³⁵⁶ ებრძანა მონადირეთა შეკრება. როდესაც იგი მოვიდა, აუწყა, რომ მათი სია აქ არის, მაგრამ ისინი მორიგეებად გადაკარგულები არიან საზღვრებზე. ამ დროს ხმა გავრცელდა, რომ წყეულმა ყაჩაღებმა ქირქ ქილისამდე მიაღწიეს, ზოგიერთ ადგილს თავს დაესხნენ და იავარკყვეს. აქაური მცხოვრებნი მოთქვამდნენ და დახმარებას ითხოვდნენ, ამიტომ ედირნეს ბოსტანჯი-ბაში ბოსტანჯიებით და სეკბან-ბაში ჰაიდარ ალა-ზადე სეკბანებთან ერთად ზემოაღნიშნულ ადგილს გაემგზავრნენ. უამრავი წყეული დახოცეს და ოცამდე შებორკილი სტამბოლში მოიყვანეს.

ჯუმად ალ-ევველის ოცდაორში³⁵⁷, სამშაბათს, შუა დღის შემდეგ სტამბოლში დიდი მიწისძვრა მოხდა. ამ წელს ორი ცთომილი [პლანეტა] ერთმანეთს მიუახლოვდა თევზის ზოდიქში [თებერვლის თვეს].

ჰაფიზ ფაშამ გაიგო, რომ სულთნის ქალიშვილის ქმარმა აჰმედ ფაშამ შამის მხარეში ქეთხუდა ბეგად მყოფი არნაუდ ოღლის სახელწოდებით ცნობილი ალა, მისი ქონების სიხარბის გამო, მოკლა, იგი [აჰმედ ფაშა] შამიდან გადააყენეს და მის ადგილას დანიშნეს აჰმედ ფაშა. როდესაც აჰმედ ფაშა სტამბოლში ჩამოვიდა, დაიჭირეს და ქონება ჩამოართვეს. ჩერქეზ აჰმედ ფაშა ყარსიდან გადააყენეს და მისი ადგილი ჩერქეზ დილავერ ფაშას ებოძა. ჯუმად ალ-ევველის თვეში³⁵⁸ ნაიბ მეჰმედ ეფენდი გადააყენეს და კაბა კულაჯ-ზადე კოჯა მეჰმედ ეფენდი გახდა სტამბოლის ყადი. ზინად აბიდინ ჩელები ედირნედან მოხსნეს და მის ადგილას დანიშნეს ავარა-ზადე მუსტაფა ეფენდი. იავუზ-ზადე ჩელები ბურსადან გადააყენეს და ალეპოდან 10 წლის წინ გადამღარი ზვაჯე-ზადე მასუდ ჩელები ბურსას ყადი გახდა. მაშინ როდესაც სხვებისგან იღებდნენ 50—50 ათას ახჩას, მესუდ ჩელების გადაყენებასთან დაკავშირებული სირთულეების გამო მისგან წყალობა არ აიღეს. თანამდებობების შესახებ ეს ბრძანება შეიხ ულ-ისლამმა თავისი ხელით უბოძა მას.

ტ. IV, გვ. 15—17

ისლამ ფაშას მიერ კაზაკთა ჰეჰმენის დაპყრობა

ამბავი მოვიდა, რომ ისლამ ფაშამ, რომელიც აზოვის დამცველი იყო, გამუდმებით შავი ზღვის სანაპიროების იავარყოფე-

ლი კაზაკი ყაჩაღების ადგილსამყოფელი კუნძული და ჩერქეზ ქირმანისა და მუთაჯეს სახელწოდების სიმაგრეები ცეცხლითა და მახვილით დაიპყრო, ხუთასანდე მუსლიმანი ტყვე გაათავისუფლა და მოსახლეობა დაიმორჩილა.

ტ. IV, გვ. 32—33

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა თ ო თ ხ მ ე ტ ი წ ლ ი ს³⁵³ ა მ ბ ე ბ ი

თათარ ხანის ამბავი

სელამეთ გირეის შვილის ისლამ გირეის ქეთხუდა სეფერ ალა სტამბოლში დაუკავშირდა ზოგიერთ სახელმწიფო მოღვაწეს. რადგანაც ის ამრიგად მოქმედებდა, ხანის თანამდებობა ისლამ გირეის მისცეს. მას საპატიო ხალათი ჩააცვეს. მისი აღმატებულება დიდვეზირის ჩარევის გარეშე უნებლიედ გაჩუმდა.

საფარის თვის დასაწყისში³⁵⁰ კაფას ფაშას შვილი თავისი მამისა და თათართა ხანის წერილებით მოვიდა. მათი შინაარსი ასეთი იყო: ისლამ გირეი სულთანმა ყირიმის ხალხს შეატყობინა: დღეს ან ხვალ ხანის თანამდებობას მივიღებ და ჩამოვალ. ასეთი არასწორი ცნობები რომ მიაწოდა, ამიტომ ხალხი აღარ მემორჩილება, ყოველ დღე არეულობაა. ვიდრე ზემოხსენებული არ იქნება მოშორებული, ჩვენთვის ხანის თანამდებობა ძალიან მძიმეა. ამ მხარეში არეულობა თანდათანობით ხშირდება.

იმისათვის, რომ ხან-ზადე ისლამ გირეი როდოსში გადაესახლებინა, ღანი-ზადეს ქეთხუდა მაჰმედ ჩაუმი წინამძღოლად გააყოლეს, კეალე ბეგი ჭაყალე ოლლი ბეგი თავისი კატარლით გაამგზავრეს, სეფერ ალაც თან წაიყვანეს. მათ სულთანიეს ციხიდან ისლამ გირეი წაიყვანეს, აღასგან ქრთამის ალების გამო ბალთაჯიებთან ქეთხუდაც³⁵¹ ნავში ჩასვეს და გადაასახლეს.

ტ. IV, გვ. 72—73

თათართა ხანის შემცვლა

თათართა ხანი გადააყენეს, მის ნაცვლად როდოსში გადასახლებული ისლამ გირეი ხანი დანიშნეს. ეს ამბავი დაწვრთლებით ასე გადმოიცემა: აღნიშნული ისლამ გირეი განსვენებული სელამეთ

გირეის შვილი იყო. მისი უფროსი ძმა ბაჰადირ გირეი ხანის დროს მემკვიდრე იყო. უფრო ადრე პოლონეთისა და მოსკოვის ურჯულ-ლოებთან ბრძოლაში ტყვედ ჩავეარდა, პოლონეთის მეფეს იგი შვიდ წელიწადს ერთ ოთახში ჰყავდა დამწყვედული.

შემდეგ პოლონეთის მეფეს ქაფირთა ტომთაგან ძლიერი მტერი გამოუჩნდა. მეფე მტერთან შესაბამელად გაემართა. ზემოხსენებული ხან-ზადეც, თავისი მსახურებით, თავის თანამგზავრებად გაიხადა. მას ცხენი და აარალი მისცა. კეთილი დაპირებებით მხედრების მზადება და თავშესაფრების რიგების გამართვა დაიწყო. ხან-ზადემაც თანმხლები თათარი ვულადებით ვაჟაკურად შეუტია და ომი გამართა. ჩინგიზ ხანის მამაცობას რომ შეეფერებოდა, იმაზე მეტად თანამიმდევრული დარტყმებით მტრის რიგებში დაბნეულობა შეიტანა. მეფის მტერი დაამარცხეს.

როდესაც მეფე თავის სატახტო ქალაქში ჩამოვიდა, დაპირებისამებრ, მისი დიდი მამაცობისა და გაბედულობის გამო ძალიან კმაყოფილმა, ხან-ზადეს მიმართა: ჩემო ხან-ზადევ! ჩვენს მტერს შესანიშნავად დაარტყი მახვილი, ამის შემდეგ შენ გაათავისუფლებ, მაგრამ საჭიროა, რომ სულთან მურადს ისე მოახსენო ჩემი ჯარისა და ძლიერების შესახებ, როგორც შენ დაინახე, და გაათავისუფლა. ხან-ზადე გამოვიდა და იანბოლში დადგა. თავისი ძმა, რომელიც 1040—50 წლებში³⁶² ხანი იყო, მემკვიდრედ გაიხადა. აზოვის ლაშქრობებსა და მანსურის ტომების განადგურებაში საგანგებო სამსახური გაუწია ძმას. შემდეგ, როდესაც ბაჰადირ გირეი გარდაიცვალა, ხოლო მუსტაფა ფაშა დიდვეზირი გახდა, უმცროსი ძმა მეჰმედ გირეი ხანად დანიშნეს. ზემოხსენებული სულთანიეს ციხეში გაგზავნა და ხაზინიდან საჭურველი და სახარჯო დაუნიშნა, რამდენიმე წელიწადს იქ იყო გაჩერებული.

იმ დროს ისტორიკოსი შარიჰ ულ მენარ-ზადე³⁶³ რადგანაც ნაიბად იყო, შეიხ ულ-ისლამ აბუ საიდ ეფენდისაგან არფალიქად ბოძებულ გელიბოლიში³⁶⁴, თავისი მხლებლებით სულთანიეს ციხეში მოვიდა და ხან-ზადეს ესაუბრა. მათ შორის მეგობრობა დამყარდა და ჩინარლიქის სახელწოდების სააგარაკო ადგილას საუბარი და წვეულებები მოაწყო. ურთიერთ შორის დაამყარეს კეთილი დამოკიდებულება. ვეზირ სეფერ ალას ამ საუბრების დროს უთქვამს, რომ სამართლიანობის მიხედვით ხანობა ზემოხსენებულ ხან-ზადეს ეკუთვნის, მაგრამ კარა მუსტაფა ფაშამ ბოროტი ენების გამო ხანობა თავის უმცროს ძმას მისცა. რაკი უფროსი ძმა ცოცხალია, უმცროსი ძმისთვის ტახტზე ჯდომა ჩინგიზის კანონს ეწი-

ნაღმდგეგბა. მაგრამ რა ვქნათ, მბრძანებლობა გამარჯვებულს ეკუთვნისო — ასე გამოთქვამდა სინანულს ვეზირ სეფერ აღა.

ხან-ზადემ რელიგიისა და მისი განდიდებული სახელმწიფოსათვის არაერთი უბედურება გადაიტანა, პოლონელ ურჯულოთა პატიმრობაში ყოფნის შესახებ ყველაფერი თქვა: პოლონეთის მეფემ მე ერთ ოთახში დაშაყვედია, მამაშენიც, სელამეთ გირეი, ამ სახლში იყო დამწყვდეულიო — მითხრეს. ეს ამბავი მოუყვა ისტორიკოსს. იმანაც ნუგეშისცემითა და კეთილი სურვილებით უთხრა: თქვენი მალ-ლღირსეული მამის დამწყვდევა ოთახში, დაპატიმრება, ღვთის განგება ყოფილა. რაც მოხდა უკვე, იმის მომასწავებელია, რომ, მაღალმა ალაჰმა ინებოს, მამათქვენის ტახტს თქვენ მიაღწევთო.

მისმა [ხან-ზადეს] ძმებმა განსვენებული ხანის წერილი და მისი სამეუფეო წიგნი მოამზადეს და უჩვენეს. ყველანიარად ჩანდა, რომ ეს მისი ხელნაწერი იყო. ისტორიკოსსაც უჩვენეს. იმანაც ეს კეთილად ახსნა და თქვა: „დაკარგული აუსუფი კვლავ დაბრუნდება პალესტინაში, ნუ სწუხარო“. ამის თქმისა არ იყოს, მან ახარა: ახლო მომავალში ხანი განდებო. გაუხარდა, ესიამოვნა, უხვი საჩუქრები უბოძა, პატივი სცა. კარა მუსტაფას მკვლელობის შემდეგ სეფერ აღა დედაქალაქში ჩავიდა, თავისი საქმე გააკეთა და ხანის თანამდებობა აბოძებინა.

როდესაც საპატიო ხალათი ჩაიცვა, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, კაფას ფაშა, ისლამ ფაშას შვილი, ხანის წერილით მოვიდა და თქვა: ვიდრე ისლამ გირეი როდოსში არ იქნება გადასახლებული, უსიამოვნებისგან თავის დახსნა და დამოუკიდებლად მთავრობის შექმნა ჩვენთვის წარმოუდგენელიაო. ამ ცნობამ სეფერ აღას საქმიანობა ჩაშალა და, როგორც უკვე ზემოთ იყო ნათქვამი, ხან-ზადე როდოსში გადასახლეს.

როდესაც კაფას ფაშა ისლამ ფაშა-ზადე ჩერქეზთა ქვეყანაზე თავდასხმების ბრალდებით და კაფასადმი ძალმომრეობის გამოყენების დანაშაულით მოკლეს, ბოროტ განზრახველთა ბრალდებით მეკმედ გირეიც ხანის თანამდებობიდან გადააყენეს. ზემოხსენებული ისლამ გირეი კატარლით როდოსიდან მოიყვანეს და ხანად დანიშნეს. გადაყენებული მეკმედ გირეი მის ადგილზე როდოსში გააგზავნეს, ხარჯი და ყველაფერი, რაც საჭირო იყო, ხაზინიდან დაენიშნა.

„ტყვედ იქმნა ამირა და ეს ალაჰისათვის ადვილი იყო. ვინც ძმას ორმოს გაუთხრის, შიგ ჩავარდება“. ეს დადასტურდა. ახალი

ხანი ისლამ გირეი ოსმალეთის სახელმწიფოს კარიბჭესთან მოვიდა, საპატიო ხალათი ჩაიცვა, თვითონაც ჰყვებოდა ამ ამბავს.

როდესაც ხანი სასახლეში შევიდა, მის აღმატებულება ფადიშაჰს ერთი აუზის პირას ოქრომკედლით მოქარგულ ბალიშზე დაედო თავი და გვერდზე წამოწოლილიყო. თავსაბურავით უდარდელად წაშოჭდარაიყო. ხანი ეამბორო მიწას, შემდეგ, როდესაც გაიმართა, მისმა აღმატებულება ფადიშაჰმა, ოღნავადაც არ განძრეულა და არ შეუცვლია თავისი მდგომარეობა, წამოიწყო ლაპარაკი: ჰეი, ისლამ! შენ ხანად გაგხადე, აბა შენ იცი, შენ უნდა იყო ჩემი მეგობრის მეგობარი და მტრის მტერი. როდესაც მან ეს ბრძანა, ხანი კვლავ მიწას ეამბორო, წამოდგა და თქვა: მაღალმა ალაჰმა ჩემი ბედნიერი ხონთქრის სიცოცხლე ხიფათისაგან დაიცვას. თუ მაღალმა ალაჰმა ინება, შენს სამსახურში უნაკლო ვიქნებით, თუ ჩემს ხონთქარს უბედურება მოელის, უმალ მე მომეწიოს. როდესაც ასეთი მადლიანი პასუხი გასცა, ფადიშაჰმა კვლავ უთხრა: ჩემი ლოცვა შენთან ერთად არის. როგორც შენ, ისე შენი წინამორბედები და მამა-პაპა ჩემი მამისა და დიდი მამა-პაპების პურითა და მადლით ხარობდნენ. სიმართლით უნდა მემსახუროთ და გაფრთხილდეთ. მე დამიჯერე და სხვათა სიტყვებს ნუ აჰყვები, ძალიან ფრთხილად იყავით, როდესაც ეს ბრძანა, ხანმა მიუგო: ჭეშმარიტებაა, ჩვენ ხონთქრის პურითა და სიკეთით ვართ გაზრდილი და მისი მონები ვართ.

ფადიშაჰმა კვლავ მიმართა: რამდენა წლისა ხარ და როგორი მხედარი ხარო. ხანმა უპასუხა: ჩემო ფადიშაჰო, ზუსტად ორმოცი წლისა ვარ, მხედრობაც ახლა დავიწყე, შენს სახელმწიფოში კარგად ვარ, ჩემო ფადიშაჰო. წადი ახლა და აბა შენ იცი, როგორ გახდები ჩემი მეგობრის მეგობარი და ჩემი მტრის მტერიო— ბრძანა ფადიშაჰმა და მსახურებმა სიასამურის საპატიო ბეწვი დაიჭირეს, ფადიშაჰმა ნიშანი მისცა ჩააცვითო. ხანი მოჰდა და საყელოზე ემთხვია, ჩაიცვა, მოოქვილი ხმალი მისცეს, შემოარტყეს. მიწას ემთხვია და გარეთ გამოვიდა. დიდვეზირი მეჭმედ ფაშაც უკან გაშოჰყვა. როდესაც მას დიდვეზირმა იქვე უთხრა, რომ მისი აღმატებულება ფადიშაჰის სიკეთეს ნუ გაუწევ ანგარიშს, შენ მე მიყურე, სხვის სიტყვას ნუ უგდებ ყურსო, გაყოყოჩებულმა დიდვეზირს ასე დაუწყო ლაპარაკი: რადგანაც მე თათართა ხანი გამხადეთ, ამის შემდეგ თქვენ ყურადღება მიაქციეთ ჩემს ნაწერს. ზოგ ურჯულოსთან ცუდი ურთიერთობის დამყარება მომიხდა, ზოგიერთ ურჯულოსთან ფარული მტრობა მაქვს, ზოგთან შერიგებული

და შეთანხმებული ვარ, ზოგზე გაბრაზებული ვარ, მავანსა და მავანს ამგვარად ვექცევი. იცოდეთ, მე რომ წერილი გამოგიგზავნეთ იმ მხარეების საქმეებზე, ოსმალეთის მხრიდან მაღალი აზრი და ღონისძიებები მიიღეთ. საჭიროა გესმოდეთ, როგორ ვექცევი მე. ვიცი, ურჯულოებთან მეგობრობა არ შეიძლება. ამიერიდან მათთან ჩვენს ურთიერთობას ხმალი გადაწყვეტს. მათთან მეგობრობა და მშვიდობიანობის დამყარება შეუძლებელიაო. მრავალი სიტყვა თქვა ამაყად, ამპარტავნულად და უადგილოდ. დიდევზირმა მეკმედ ფაშამ კი, ცნობილმა ვაჟკაცური სიმტკიცით, მოკრძალებულად გასცა პასუხი. მან მაშინვე უთხრა: ღმერთი შეგეწიოს, თქვენს საქმეებში კაცი ვერ გაერევაო და წავიდა.

ხანი წავიდა და ყირიმის ტახტზე დაჯდა. როდესაც გოზლევში მოვიდა, ვეზირ სეფერ ლაზისა და სხვა ქვეშევრდომთა ცდუნებით გოზლევს ემინო სულეიმან ჩელები უმიზეზოდ მოკლა. ყოფილმა ხანმა მეკმედ გირეიმ 30000 ყურუში დახარჯა და უზარმაზარი ჭარი შეკრიბა. მას განზრახული ჰქონდა მოსკოვში წასვლა, მაგრამ ამ დროს მისი გადაყენების ამბავი მოვიდა და გამგზავრება ჩაიშალა.

ტ. IV, გვ. 82—86

კალმაკთა გამოსვლა

გადმოიცემა ზემოაღნიშნული წლის ამბები, როდესაც ყირიმში ჯერ კიდევ მეკმედ გირეი იბნ სელამეთ გირეი თათართა ხანი იყო. კალმაკების ტომი, რომელიც ვალური ტომის მსგავსია, გამოჩნდა არენაზე, ისინი, 100000-მდე წყეული დედაკაცი და მამაკაცი, ჯავშანწამოფარებული და მძვინვარე გველეშაპები არიან. მათი ქალები მამაკაცებზე უფრო მეტად იბრძვიან. ისინი ხმარობენ გრძელ იარაღებს, ისრისა და ხმლის გარდა სხვა იარაღი არ იციან.

ყირიმის სელყოფის განზრახვით მდ. თილის³⁶⁵ გადალახვის შემდეგ ჩერქეზეზე გადიოდა მათი გზა. ჩერქეზთა მბრძანებლებს შორის ძლიერი პირია ალაიუკი, ყაბარდოელთა ტომის ბეგი, იგი ჰაკიშმაქსა და ანტონიკეზე უფრო დიდია. 10000 თოფის მსროლელი ჩერქეზით მათი გადასასვლელი ხეობა დაკეტა და დილიდან სამხრამდე ტყვიას ისროდა. კალმაკები არ შეშინდნენ. როდესაც ჩერქეზები თავს დაესხნენ. დამპალი ხეებივით წაიქცნენ. ამ დროს ხანის ქალიშვილისგან დაბადებულ თათარ სულთანამ მირზას, რო-

მელიც თათართა ხანთაგან ალაიუქ ბეგის დასახმარებლად იყო მოსული, შემთხვევით თავზე ისარი მოახვედრეს და მოკლეს. საზიზლარი კალმაქების ბეგები, წყეული მოხუცების დიდი ნაწილი, მოკლეს, დანარჩენები დამარცხებულნი დაბრუნდნენ და თავიანთ ქვეყანაში წავიდნენ. განსვენებული სულთანაშ მირზა ზორმ ბეგის შვილია.

ტ. IV, გვ. 104

ხანის ამბავი ჩირქეზებთან

ჩირქეზთა ტომის ბეგი ჰაკიშმაკ ბეგი, რომელიც ბაჰადირ გირეი ხანის დროს სხვა ჩირქეზი ბეგების შემდეგ მოვიდა, ხანს ეახლა. როდესაც ბაჰადირ გირეიმ შერისხა, მან უთხრა: ჩირქეზმა ბეგებმა ჩემთან ფიცი დადეს და პირობა მომცეს, რომ 'შენთან არ მოსულიყვნენ. თვითონ გატეხეს ეს ფიცი და მოვიდნენ, მე ჩემს ფიცს ვიცავდი და არ მოვედი. ისინი ყველანი მოვიდნენ, მე ფიცის გამტეხი არა ვარ, ყველაზე ბოლს მოვედიო. მისი ძმა ანტონიკე ბეგიც მოვიდა, საპატიო ხალათი ჩააცვეს და წავიდა.

ხანმა ორმოცდაათამდე სექბანით თოფისმსროლელთა ალა რამაზან ალა ჰაკიშმაკს და, აგრეთვე, თემურ ალა — ანტონიკეს აახლა და გააგზავნა. ხანმა თავისი შვილი — უმცროსი ხან-ზადე — ანტონიკეს გადასცა და ათაბაგად დაუნიშნა. ჰაკიშმაკი ამ საქმის გამო ნაწყენი იყო და თქვა: რადგანაც ათაბაგი გახდა, შეიძლება ჩირქეზების გამგებლობა მოლიანად ანტონიკეს მისცესო და ჯარი დაძრა. თავის ძმას ანტონიკეს თავს დაესხა, ბრძოლა გაუმართა და იავარჰყო. ანტონიკემ ბაჰადირ გირეი ხანთან იჩიულა. ბაჰადირ გირეი ხანმა ისლამ ალა ერთი რაზმი თათართა ჯარით ჰაკიშმაკის დასაჭერად გაგზავნა. ჰაკიშმაკი აზოვის ბეგ სიავეუშ ფაშასთან გაიქცა. მან იგი ზემოხსენებულ ხანს არ გადასცა. როდესაც სიავეუშ ფაშამ ჰაკიშმაკზე ისლამ ალას მოახსენა, განსვენებული მუსტაფა ფაშას მითითებით ბრძანება იქნა გამოცემული.

ჰაკიშმაკი ბელნიერების დედაქალაქში გააგზავნეს, ფადიშაჰის ხელზე ამთხვევინეს. სულთან აჰმედ ხანის დროს მისთვის მიცემული სიგელით ჩირქეზთა მფლობელობა განაახლეს, სიგელი გაგზავნილ იქნა. ამასობაში ბაჰადირ გირეი ხანი გარდაიცვალა. როდესაც მეჰმედ გირეი ხანი გახდა, ვეზირი მოაქციინა, ალას შუამდგომლობით მას პატივისცემით მოექცა და მიიმხრო. მაგრამ როდესაც

ისლამ გირეი ხანი მოვიდა, ჰაკიშმაკი ხანს ეახლა, რომ თავისი ძმისთვის — ანტონიკესათვის დაესწრო და შური ეძია. ხანი ყირიმიდან დაიძრა და იგი თავის ვილაიეთში წაიყვანა, იქ წვეულებასა და პატივისცემას აპირებდა. რადგანაც ანტონიკე ჰკვიანი იყო, მან საიდუმლო მოქმედება დაიწყო. იგი ხანს დაპირდა თანადგომას, ქვეყნის გონიერებრივ მის მხარეზე დადგნენ.

ხანმა ძმებს შორის უთანხმოების მოსასპობად ჰაკიშმაკი მოკლა, ჩერქეზთა სამფლობელო მთლიანად ანტონიკეს მისცა და ანტონიკეს რჩევით ჰაკიშმაკის ქვეყანას შეესია, უამრავი ჩერქეზი დაატყვევა. ჩერქეზთა მელიქის ხელისუფლებას რომ გაუსწორდა, ანტონიკესგან უამრავი საჩუქარი მიიღო.

ამ ხანებში ამბავი მოვიდა კაფუდან ბექირ ფაშას გარდაცვალების შესახებ. რამაზანის თვეში³⁶⁶ იანიჩართა ქათობი მეკმედ ეფენდი გადააყენეს და მის ნაცვლად იანიჩართა ეფენდი გახდა არნაულ მეკმედ ეფენდი, რომელიც უწინ, სულთან მურად ხანის დროს, სილაჰდარობიდან ალეპოს ეიალეთში გადაიყვანეს. ბუნებრივი სიკვდილით გარდაიცვალა. ორჯერ წმინდა დამასკოს ვალის თანამდებობაზე მყოფი ვეზირ აჰმედ ფაშა, რომელიც ფატმა სულთნის ნეულლე იყო, ისტანბულში ანგარიშგასაწევი ვეზირი იყო.

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა თ ე მ ვ ს მ მ ტ ი ო ლ ი ს³⁶⁷ ა მ ბ ე ბ ი

თათართა ხანის ამბავი და აზოვის მხარე

ადრე იყო გადმოცემული, რომ ამას წინათ ისლამ გირეი ხანი ყირიმის ხანი გახდა, მეკმედ გირეი ხანი გადააყენეს და როდოსში გაგზავნეს, ისლამ გირეი ხანმა გოზლევეის ემირი სულეიმან ჩელები და ჩერქეზთა ბეგი ჰაკიშმაკი მოკლა. შემდეგ მათ დაუპირისპირდა ვეზირად წოდებული მუინის ქეთხუდა სეფერ ალა კაფუ კულუს ჯართან ერთად. როდესაც მან განიზრახა მისი მოკვლა, ხანმა სეფერ ლაზი ალა დაიჭირა, მაგრამ იგი საპყრობილედან გაიქცა და თათრებში გაერია. რადგანც მან თათართა ტომსა და ხანს შორის განხეთქილება ჩამოაგდო, ამიტომ კაფუ კულუს ჯარსა და კარა თათართა შორის მტრობამ იჩინა თავი. ბოლოს ხანს ალყა შეემოარტყეს და მისი მონობისაგან განთავისუფლდნენ.

როდესაც დაზავების მომხრეებმა მშვიდობიანობის ჩამოგდება განიზრახეს, სუფერ დახის შეუთვალეს: თათართა ტომთაგან ხანის განსაკუთრებულ მორჩილებაში წყოფ ალა ოლლი ელიას ალას, ამჟამინდელ ვეზირ რამაზანს, ჭურთაზა ალას, მეიდან ყული ბეგს თუ ჩვენ გვაძლევენ, ჩაგვაბარონ, რათა ისინი აკეუწოთ და კვლავ ხანს დაემორჩილდეთ. რადგანაც მათი მოთხოვნა ეწინააღმდეგებოდა გონივრულ ღონისძიებას, ამის ნება არ მისცეს. მაშინ თათრები დამოუკიდებლად შეიკრიბნენ, ურწმუნოებს თავს დაესხნენ, 30 000-ზე მეტი ტყვე წამოასხეს, ურის უღელტეხილზე გაჩერდნენ და აქ ყიღვა-გაყიღვა დაიწყეს, რის შესახებაც ცნობა მიიღეს. ამ დროს მოსკოვის ელჩი მოვიდა. ისინი იუწყებოდნენ: თათართა ჯარმა ჩვენი ქვეყანა იავარპყო, გაძარცვაო, მათ თათართა ხანს უჩივლეს.

ჭუმად ალ-ევეელის შუა რიცხვებში³⁶⁸ ჩრდილოეთიდან სწორა ცნობა მოვიდა, რომ მოსკოვის მეფემ 80 000-მდე უღვთო რუსი წეკობა და განზრახული აქვს თავს დაესხას აზოვის ციხესა და თათართა ხანსო. ანის განო 500 იანიჩარი გამოეყვანეს, სიფაპთა და სილაპდართა ბოლუქებიდანაც 500—500 კაცი დანიშნა, საზღვრების დასაცავად მთავარ დავთარდარ ვეზირ სუსა ფაშასთან ერთად ისინი კატარლებში ჩასვეს და გააგზავნეს. ბრძანება გამოვიდა ექვსი ბოლუქიდან ორი ბოლუქისა და ათი იანიჩართა ოდას მეთაურობით სოლისტრეს დასაცავად გაგზავნის შესახებ. ისინი თრამბლუსიდან გადაყენებულ ვეზირ ჰასან ფაშასთან ერთად გაიგზავნენ. თურმე აზოვის ციხის წინააღმდეგ მოსული ურჯულოების გასაღვენად უწინ სახელოვანი ხანის სარდალთან ერთად ურიცხვ ლაშქარი გაუგზავნიათ. ციხესთან ახლომდებარე ადგილებში ყოველი მხრიდან თავდასხმით დაიწყეს ბრძოლა. ალაჰის შემწეობით სარწმუნოების მტრები გაფანტეს. დასასრულ, ისინი გაიქცნენ იმ მხარისაკენ, საიდანაც ხსნის იმედი ჰქონდათ. 400-ზე მეტი ტყვე ჩაიგდეს და 800 კაცი ხმლით აკუწეს. როდესაც სახელოვანმა ხანმა ეს მომხდარი ამბავი მოახსენა ოსმალთა სახელმწიფოს, მისმა ხელმწიფურმა კეთილშობილებამ სიფაპიების ალა ჰამზა ფაშა-ზადეს ხელით ხანს საპატიო ხალათი და მოკვილი ხმლი გაუგზავნა.

ამ დროს დუბროვნიკიდან ავლონიაში მოიტანეს წერილი, რომელშიც იუწყებოდნენ, რომ 28 სამხედრო ნავით, ორი გემითა და რამდენიმე ხომალდით დასამიწებელი ურჯულოები კოთურად წოდებულ ნაპირს მიაღწენ, რომელიც მოჯანყე არნაულების ქვეყანაა. არნაუდთა მოჯანყეებისათვის 50000 ყურუმის მიცემით ისინი ხმელეთიდან და ზღვიდან რები ულ-ევეელის თვეში³⁶⁹ ავლონიას

შიადგნენ და აცნობეს, რომ განზრახული აქვთ თავდასხმა. ავლონი-ის ყადმი — ვარდარმა ბელგრადის ყადის წერილი და პეტრიცა გაუ-გზავნა, თოფის წამალსა და დანხარებას ითხოვდა. იმანაც დედაქა-ლაქში გააგზავნა და ეს ეითარება აცნობა.

ბ. IV, გვ. 224—226

ა თ ა ს ო რ მ ო ც დ ა თ ვ რ ა მ ე ბ ი წ ლ ი ს³⁷⁰ ა მ ბ ე ბ ი
ა ა ზ ა ა თ ა ა მ ა მ ბ ი

რები ულ-ახირის დასაწყისში³⁷¹ ყირიმის ხანისგან კაცი მოვი-და, უწინ სარი ყაპიშად წოდებულ ადგილებში მცხოვრებნი ოზის მდინარედ წოდებულ აკსუდან ნაეებით შავ ზღვაში გავიდნენ. სა-ნაპირო ადგილები იავარპყვეს და დიდი ვნება მზაყუნეს. კაზაკთა ტომები, რომლებიც ხოტინის ლაშქრობაში ბანაკებში შევიდნენ და ისლამის ჯართან ბრძოლა გამართეს, აქამდე პოლონეთის მეფას მორჩილებაში იყვნენ. რადგანაც მათ ვენეცია დაეხმარა, ახლა ერთი-ორი წელია. რაც იმათმა ნეფემ ზადრაში გაგზავნა, მაგრამ ულუფა და პროვიანტი არ მისცა. რადგანაც მათ წაუყენეს ძალიან საყურადღებო წინადადებები და მრავალგვარი შეურაცხყოფა მია-ყენეს, ზემოაღნიშნულმა ტომმა პოლონეთისგან პირი იქცია და მორჩილებაზე წინააღმდეგობის გაჩვევის შემდეგ ერთი-ორი თავ-კაცი — ბოიარები — ყირიმის ხანთან გაგზავნა. ამიერიდან ჩვენ თქვენ მიგენდობით. თქვენ მიერ წარმოებულ ომებში ისლამის სარ-წმუნოებისათვის მთელი ჩვენი არსებით სამსახურს გაგიწევთ. ჩვენ პოლონელებთან მთლიანად გავწყვიტეთ კავშირი, ჩვენი მძევლები ყველა წამოვიყვანეთ და ზემოხსენებული ხელშეკრულების დადე-ბას გთხოვთო.

ასეთი განცხადების შემდეგ წარჩინებულ ბოიარებს ხანმა დიდი პატივი სცა და ყოველგვარი პირობების დაცვით ხელშეკრულების დადების შემდეგ ვალდებულება იქისრა, რომ პოლონეთის წინააღ-მდეგ მოსალოდნელ ლაშქრობაში დანხარებას გაუწევდა, თათართა ჯართან ერთად დიდ თავდასხმებს ეოაწყობდა. მოსულ კაცს მო-ახსენა, რომ გადაწყვეტილია უახლოეს დროში პოლონეთზე გალა-შქრებაო.

შემდეგ თათართა ხანი ურჯულოებს თავს დაესხა. ორმოცი ათასზე მეტი ტყვე წაჰოასხა, ურწმუნო რუსთა ციხეები დაწვა და გაანადგურა. როდესაც დიდ ომს აწარმოებდა, მომხდარი დაპყრო-ბის შესახებ სამახარობლო ამბით მოსულ ხანის კაცს დიდვეზირმა

აჰმედ ფაშამ საპატრო ხალათი არ ჩააცვა; რუსი ჩვენ შეგვირიგდა, ხანი რატომ დაესხა თავს?, უთუოდ ის წამოყვანილ ტყვეებს აქეთ გამოაგზავნის, რათა დაზავების საფუძველზე გავათავისუფლოთო და საყვედურით საესე ბრძანებითა და წერილით ხანის კაფუ ქეთხულდა³⁷² ჯემშიდ ჩაუში კაფუჯი-ბაშისთან ერთად გააგზავნა.

ისინი წარსდგნენ ხანის წინაშე, როდესაც მას აცნობეს დიდვეზირის განრისხების ამბავი, ისლამ გირეი ხანს სრულებით არ შეუცვლია ნარი. ისლამ გირეიმ თქვა: ჩვენ ფადიშაჰის მონები ვართ, რუსი ქაფირები მოჩვენებით მშვიდობაზე აცხადებენ პრეტენზიას. სინამდვილეში ხელსაყრელი შემთხვევის გამონახვისთანავე თავიანთი ნავეებით გამოდიან და ანატოლიის სანაპიროებს ანადგურებენ. ამაზე სულთნის მთავრობას მოახსენეს. რამდენჯერმე მოგვეპართეს, აქ ორი ცარიელი ციხეა და შიგ თქვენ ჩააყენეთ ჯარისკაცები, თავიანთ სარგოს კვლავ ამ სანაპიროების თევზის პროდუქტებიდან მიიღებნო. ასეთი წინადადება შემოგვთავაზეს, მაგრამ სათანადო გულისხმიერება არ გამოიჩინეს.

ბოლოს უღვთო რუსმა ორივე ციხე დაიპყრო და მებრძოლი კაზაკებით გაავსო, შემდეგ კი ოცზე მეტი ციხე გააშენა. ამ წელს, კიდევ თუ შეძლეს, გადაწყვეტილი აქვთ აქერმანის ვილაიეთის მთლიანად დაკავება და მოლდავეთის დასაკუთრება. ბოლოს კაზაკთა 3000 ნავი დაწვეს და ჩვენთვის გზის მაჩვენებლები გახდნენ. როდესაც ჩვენ შეტევაზე გადავედით, უსიტყვოდ 40000 კაზაკი დაგვმორჩილდა. მათი დიდი გეტმანებით ურიცხვი ურჯულო დავატყვევეთ. იმათი პირობა მხოლოდ სიცრუე იყო. ღმერთმა თუ ინება: ჩემი სურვილი ისაა, რომ რუსეთის მეფეს, როგორც მოლდავეთისას, სასულთნოდან დავანიშნინებდიო, — დაასკვნა ისლამ გერეინი. ის უვიცი კაფუჯი-ბაში ეუბნება: თქვენ რატომ ამბობთ, რომ თან ჩვენ ფადიშაჰის მონები ვართ და თან მის ნებას არ ვასრულებთო. ამ დროს მას პასუხი გასცა თათართა ემირთაგან ერთ-ერთმა მირზამ. ფადიშაჰს ამ ამბებზე არავითარი ცნობები არ ჰქონდა. ურჯულოთა გაიძვერობა და სიცრუე თქვენ დაზავებად გაქვთ წარმოდგენილი, იმ წყეულებმა კი ქვეყანა დააქციეს. აქ 100000-ზე მეტი თათარია, რომლებიც არც მიწას ამუშავებენ და არც ვაჭრობენ. თავდასხმები რომ არ მოაწყონ, რით იცხოვრონო. ახლაც მისი აღმატებულება სულთანის 50000 თათართა ჯარით სალაშქროდ წავიდა. ფადიშაჰისადმი მონობა და მეგობრობა ეს არისო. ამის შემდეგ ორივე გემზე ავიდა და [დელაქალაქს] დაბრუნდა.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა ზ ი

1 ჰიჯრის 1008 წელი ჩვენი წელთაღრიცხვით 1599 წლის 24.VII. იწყება და 1600 წლის 12. VII. ს. თავდება. ამ წლის ამბების გადმოცემისას მ. ნაიმა გვიყვება სიმონ ქართლის მეფის დატყვევების შესახებ. მ. ნაიმას თხზულებიდან ეს ადგილი თავის დროზე ქართულად თარგმნა და გამოაქვეყნა აკად ს. ჭიქიამ. ნაიმას თხზულების აღნიშნული ადგილის თარგმნისას აკად. ს. ჭიქიას ხელთ მქონდა ნაიმას ორი სხვადასხვა გამოცემა, ასევე სტამბოლის წიგნსაცავებში არსებული ხელნაწერი ტექსტი და მის მიხედვით ურთიერთშეჯერების საფუძველზე დაადგინა თურქული ტექსტი და გამართა ქართული თარგმანი. ჩვენ მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ ეს გამოქვეყნებული ნაწილი, როგორც თურქული ტექსტი. ასევე აკად. ს. ჭიქიასელი ქართული თარგმანი, პირდაპირ შეგვეტანა ამ გამოცემაში. ამასთანავე, არ იქნება ინტერესმოკლებული თუ აქვე, შემოკლებით, მოვიტანთ ამ პუბლიკაციისადმი აკად. ს. ჭიქიას მიერ დართულ შეაჯავლ ნაწილსა და სათანადო კომენტარებს, რომელიც ქართულ თარგმანს თან ახლავს:

„1929 წელს სტამბოლის უნივერსიტეტის წიგნსაცავში თურქულ ხელნაწერებზე მუშაობისას გადმოვიწერეთ ნაიმას „თარხის“ ამ წიგნსაცავში დაცული ნუსხიდან, სხვათა შორის, სიმონ მეფის მიერ გორის ციხის აღების ამბავი. შემდეგში მე შემთხვევა მქონდა ამ ხელნაწერიდან ამოღებული ცნობა შემეწამებინა დაბეჭდილი „თარხის“ პირველი ტომის სათანადო ადგილთან. ხელთ მქონდა, სახელდობრ, نعيمًا تاريخ-ს III გამოცემა (ჩემი ცალი, გვ. 222 და 241) და 1864 წლის IV გამოცემა (სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის ეგზემპლარი, გვ. 251). გაირკვა, რომ ორთავე გამოცემაში შერყენილადაა გაგებული და დაბეჭდილი, სხვათა შორის. ერთი სიტყვა, რომლითაც აზრი მახინჯდება ამ გამოცემათა ზემოთ ნაჩვენებ გვერდებზე თავდება ჰიჯრის 1009 წლის ამბები, რომელთა ბოლოში ნაიმა განსაკუთრებით შენიშნავს, რომ ქართლის მეფის სიმონის სტამბოლში „სამსახურპირივო დავალებით“ (თურქულად أَمُورًا ჩამოსვლა) - ფეხლექში“ „აჰა წლის“ (ე. ი. 1009 წლის) ამბებშია აღწერილი. ნაიმა ამ შენიშვნას იმითმაც აკეთებს, რომ თვითონ ეს ამბავი 1008 წლის ქვეშ აქვს მოქცეული. აქ ყურადღებას იქცევს أَمُورًا სიტყვა. საქმე ისაა, რომ როგორც ქვემოთ დავიხაზვთ. სიმონ მეფე მოულოდნელად თავს დაესხა გორის ციხეს, განდევნა იქიდან ოსმალთა ჯარი, შემდეგ კვლავ დაპარცხდა, დაატყვევეს და წაიყვანეს სტამბოლში. სინამდვილესთან შეუსაბამოა, რომ ამგვარად დაპატიმრებული მტერი სტამბოლში ჩასულიყო أَمُورًا სამსახურებრივი დავალებით.

ნამდვილად კი სტამბოლის უნივერსიტეტის წიგნსაცავში შენახული „თა-
რის“-ის იმ ნუსხაში, საიდანაც ეს ჩვენი ცნობა გადმოღებულია, სათანადო ად-
გილას წერია არა — **أورأس**, არამედ — **أسورأ**, რაც ნიშნავს დატყვევებით,
დატყვევებულად. ე. ი. ეს ადგილი ასე უნდა შესწორდეს: „ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო ს
შ მ ა რ თ ე ე ლ ო ს ს ი მ ო ნ ო ს ს ტ ა მ ბ ო ლ შ ი და ტ ყ ვ ე ე ბ უ-
ლ ა დ ჩ ა მ ო ს ე ლ ა“ და სხვა. იხ. ს. ჭიქია, ეპიზოდი XVI საუკუნის
საქართველოს ისტორიიდან (ნაიბას ერთი ცნობის განმარტება), მასალები სა-
ქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, 1954, თბ., გვ. 53—54).

2 **ჯაფარ ფაშა** — ეს უნდა იყოს ის ჯაფარ ფაშა, რომელზედაც **Sicili Osma-
ni**-ში შემდეგი ცნობაა მოცემული: ჯაფარ ფაშა ირანს მოსაზღვრე ვილაიე-
თების კარგ მცოდნედ ითვლებოდა. 988 (=1580—1581) წელს ფეოლოსის ბეგისა,
ხოლო 991 (=1583) წელს შირვანის ვალის თანამდებობა მიიღო. აქედან თავრი-
ზის ბეგლარ-ბეგად იქნა გადაყვანილი და შემდეგში ეეზირი გახდა. მოლდავეთის
საბეგოს ვილაიეთად რეორგანიზაციის შემდეგ იგი მოლდავეთის ვალის თანამდ-
ებობაზე დანიშნა. შემდეგ კვლავ თავრიზის ვალია. გარდაიცვალა 1009 (=1600—
1601) წელს (იხ. **مشاهير عثمانية** **سجل عثمانى** **ياهود** **كركنة** **مشاهير عثمانية**, 1311
(=1893—1894) წ. ტ. II, გვ. 71). მართალია, აქ ჯაფარ ფაშის ვანის ბეგლარ-ბე-
გობა არ იხსენიება, მაგრამ, ვფიქრობ, „სიჯილის“ ავტორს ეს გარემოება მხედ-
ველობიდან გამოჩნა. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ჩვენს ტექსტში ის მეო-
რეჯერ ზართო ვანის ბეგლარ-ბეგად კი არა, „თავრიზისა და ვანის ბეგლარ-ბეგა-
და“ მოხსენებული.

3 **ქართველთა მმართველი სიმონი** — ქართლის მეფე სიმონ I (1556—1569);
(1578—1600). გარდაიცვალა სტამბოლში, იედი-კულუში, 1611 წელს.

4 **ფირმანი** — ხონთქრის ბრძანებათა და გადაწყვეტილებათა შემცველი წე-
რილობითი საბუთი.

5 **ალექსანდრე ხანი** — იგულისხმება სიმონ მეფის ძმა ალექსანდრე.

6 **რები ულ-ევეელი** — 1008 წლის რები ულ-ევეელის თეე მოდის 1599
წლის 21. IX-დან. 20. X-მდე. ქართული წყაროების მიხედვითაც სიმონმა გორის
ციხე 1599 წელს აიღო (იხ. ერისთავიანთ „დაუჯდომელი“, 19, და ქრ-ბი, II,
431. ვიოწმებ იე ჯავახიშვილის მიხედვით: ქართველი ერის ისტორია. IV, 280—
281) და სტამბოლშიც ამავე წლის IX—X-ში უნდა იყოს გამგზავრებული. თუ ეს
ასეა, ქათობ ჩელების ეს ამბავი რომ 1009 (=1600) წლის ქვეშ აქვს აღწერილი
სწორი არ უნდა იყოს.

7 **იედი კულე** — იედიკულე (ქართულად ზოგჯერ იედიკულა) — თურქუ-
ლად (იედი) შვიდი და არაბ.-თურქ. **القدس** (კულე) კოშკი (=შვიდი კოშკი,
შვიდკოშკა). ვინაიდან სიმონ ქართლის მეფემ, რომლის მეთაურობით ქართველა
ხალხი „42 წელიწადს ღირსეულად იცავდა დამოუკიდებლობისა და ეროვნული
თავისუფლების დროშას ირანისა თუ ოსმალეთის მოძალადეებისაგან“ (ნ. ბერძე-
ნიშვილი), ამ ციხეში დაამთავრა თავისი უკანასკნელი წლები, საჭიროდ მიმაჩნია
ამ ციხის შესახებ მოვიტანო აქ ზოგიერთი ცნობა.

ბიზანტიის დროიდან ქალაქ სტამბოლს შემოვლებული ჰქონდა მაღალი ციხე-
გალავანი, რომლის ნაშთები ახლაც არის და რომელზედაც ადგილ-ადგილ გაშენებუ-
ლი იყო ვამაგრებული კოშკები. მარმარილოს ზღვის მხარაზე, სტამბოლის გამაგრე-

ბულ ადგილთან XI—XII საუკუნეებში გაშენებული იყო 5 კოშკი, რომელიც მაშინ Pentapygion-ად („ხუთი კოშკი“) იყო ცნობილი. Hayat ansiklopedisi-ს მიხედვით, სტამბოლის ალემის შემდეგ სულთან მეჰმედ II-ის დროს აქვე გაშენდა კიდევ ორი კოშკი და ამიერიდან მას [და სტამბოლის ამ რაიონს] იედიყულუ-იედიყულა [შვიდი კოშკი] დაერქვა.

ოსმალთა ხელში იედიყულა ომიანობის დროს სათანადო მოწინააღმდეგე სახელმწიფოთა ელჩების საპრობილედ გადაეცა. სიკვდილით დასასჯელი ვეზირები და მაღალი თანამდებობის პირებიც აქ მოყვავთ ხოლმე. სიკვდილით დასჯის ადგილი იმპერატორ ფეოდოსის მიერ გაშენებული თალის მარცხენა მხარეზე მდებარე მარმარილოს კოშკი იყო. სიკვდილმისჯილებს ჩააგდებდნენ ხოლმე ბნელ დილეგში. დასჯილთა თავებს ყრიდნენ ქვის სახურავიან კაში, რომელსაც სისხლის ჯას [kan kuyusu] ეძახდნენ.

რომელსაც 1768 წელს რუსეთ-თურქეთის პირველი ომი გამოცხადდა, დიდვეზირმა პაშამ ფაშამ რუსეთის ელჩი ობრეზხოვი და მისი ცხრა თანამშრომელი დაამწყვდია არა კოშკში ჩვეულებრივად, არამედ დილეგში, სადაც ელჩი მძიმე ავად გახდა. დილეგიდან ელჩი მხოლოდ დიპლომატიური კორპუსის ჩარევის შედეგად გამოიყვანეს. 1806 წელს რუსეთ-თურქეთის ომის დროს რუსეთის ელჩი იედიყულაში იგზავნებოდა, მეგრამ ხოთნქრის სასახლესთან ძლიერ დაახლოებული საფრანგეთის ელჩის სებასტიანის შუამდგომლობით ელჩს რუსეთში წასვლის ნება ღართეს. ამის შემდეგ ელჩები საერთოდ იედიყულაში არ დაუმწყვდევიათ. იედიყულაში იყო აგრეთვე დამწყვდეული და შემდეგ 1622 წელს სიკვდილით დასჯილი სულთანი ოსმან II (იხ. Hayat ansiklopedisi, სტამბოლი, 1936, ტ. X, გვ. 4513—4515). Z. M. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. III, Fas. XXIV, 1956, გვ. 614.

8 სულთან აჰმედი — აჰმედ I, რომელიც 1603—1617 წლებში სულთნობდა.

9 დედანში ნათქვამია: თუმც საქმე წამოვიდა „ცხენისა და აქლემის ტვირთი [ს სიმძიმე]ო“.

10 ჰეჰიმ ჩელები — შესაძლებელია ეს იყოს ის ჰეჰიმ ჩელები — حكيم جلیبی, რომელზედაც Sicil-i Osmani — ში (ტ. II, გვ. 239) წერია, რომ ის „ეზბერელია, მეჰმედ ფაშის მასწავლებელი და სულთან მურად III-ის თანამედროვე (1574—1595)“.

11 ათას ცხრა წლის აშავი — ჰიჯრის 1009 წელი ხედება ჩვენი წელთაღრიცხვის 1600 წლის 13. VII-დან 1601 წლის I. VII-მდე.

12 ეს ცნობა მ. ნაიშას „ისტორიის“ გამოცემებში არ არის შეტანილი, ხელნაწერიდან თარგმნა აკად. ს. ჭიქიამ. ნ. ნაიშას მიერ აქ დასახელებული „ფეზლუქე“ XVII საუკუნის ცნობილი თურქი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის ქათიბ ჩელუბის („პაჯი კალფას“) (1609—1657) თხზულებაა, რომელშიც 1592—1654 წლების ამბების აღწერილი.

13 ათას თორმეტი წლის აშავი — ჰიჯრის 1012 წელი ხედება ჩვენი წელთაღრიცხვის 1603 წლის II. VI-დან 1604 წლის 29. V-მდე.

14 ღაზი ვირეი ხანი — ყირიმის თათართა ხანი ღაზი ვირეი ხანი (ბორა) (1588—1594). მეორეჯერ 1594—1608 წწ.

15 ხათაი პასან ფაშა — მის შესახებ ოსმალო სახელმწიფო მოხელეთა ბიოგრაფიულ კრებულში საკმაოდ დაწერილებითაა გადმოცემული. იქ ნათქვამია:

მეტსახელი საათში, სულთნის სასახლეში დაწინაურებით სამეფო ჩოხადარი (სასახლეში სულთნის სასამოსლო ნაწილის თანამშრომელი) გახდა. 992 წლის შაბანის თვეში (= 1584 წ. 8. VIII—5. IX) მეორე პირახორად დაინიშნა. 997 წ. (1588—1589) პირველი პირახორობა მიიღო. 999 წლის მუჰარემის თვეში (= 1590 წ. 30 X—29. XI) იანიჩართა აღას თანამდებობაზე დაინიშნეს. იმავე წლის რები ულ-ეველის თვეში (1590 წ. 28. XII—1591 წ. 26. 1.) რუმელიის ბეგლარბეგი გახდა. სამსახურიდან გადაყენების შემდეგ 1001 წ. (= 1592—1593) ჯიარბეჯირის ვალის თანამდებობა დაიკავა. 1002 წ. (= 1593, 1594) სამსახურიდან გადაყენების შემდეგ ვეზირი გახდა კუბენიშინის რანგით. 1010 წ. (= 1601—1602) დაინიშნა დიდვეზირის მოადგილედ. რადგანაც მის დროს ტრაპიზონიდან არასასიამოვნო ამბები მოდიოდა, 1011 წ. (= 1602—1603) სამსახურიდან გაათავისუფლეს და ტრაპიზონში გადაიყვანეს. 1012 წელს (= 1603—1604) დაინიშნა არზრუმის [მხარეში] მთავარსარდლად. ამავე წლის დასასრულს (= 1604 წ. IV—V.) გარდაიცვალა.

გვ. 127. ტ. II ... مشاهير عثمانیه (იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჭიქიამ, თბ., 1964, გვ. 130).

18 სელამეთ გირეი — ყირიმის თათართა ხანი სელამეთ გირეი ხან I (1608—1610)

17 მეჰმედ გირეი — უფლისწული, შემდეგში ყირიმის თათართა ხანი მეჰმედ გირეი ხანი III (1622—1627)

18 შაჰინ გირეი — იგი ყირიმის თათართა ხანი არ გამნდარა, იგი არცაა შეყვანილი ყირიმის ხანების გენეალოგიურ ნუსხაში, არც უფლისწულებთანა მოხსენებული (იხ. Hasan Ortekin, *Kırım Hanlarının şeceresi*, İstanbul, 1938. ნაშრომისადმი დართული ნუსხები).

19 რუმელია — ოსმალეთის იმპერიის ევროპული ნაწილი, ევროპულ ნაწილში იყო რუმელიის სახელწოდების ვილაიეთიც.

20 ანატოლია — ოსმალეთის იმპერიის აზიური ნაწილი.

21 დელი ჰასანი — 1599—1603 წლებში ანატოლიაში გლეხთა აჯანყების ერთ-ერთი მეთაური. დაწერილებით იხ. А. С. Тверитинова, *Восстание Кара-Язылхан-Дели-Хасана в Турции*. М.-Л., 1946; А. Д. Новичев, *История Турции*. Л., 1963, გვ. 127—135.

22 რები ულ-ახირის ბოლო — 1603 წლის ოქტომბრის პირველი რიცხვები.

28 დავთარდარი — ოსმალეთის იმპერიის საფინანსო საქმეების განმგებელი. ქვეყნის ყოველგვარ საფინანსო საქმეებს პირველ ხანებში ერთი დავთარდარი განაგებდა. ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიულ ზრდასთან ერთად შემოიღეს ჭერ რუმელიისა და ანატოლიის დავთარდარების თანამდებობა, XVI ს-ის დასაწყისიდან კი ალემოს დავთარდარის თანამდებობაც გაჩნდა. XVI ს-ის მიწურულისათვის ყოველ ვილაიეთს თავისი დავთარდარი ყავდა და ადგილზევე აწარმოებდა საფინანსო საქმეებს. ცალკეული ვილაიეთების დავთარდარებს ხელმძღვანელობდა ბაშ-დავთარდარი, რომელიც უშუალოდ დიდვეზირს ექვემდებარებოდა და სახელმწიფო ხაზინასაც განაგებდა.

24 ფეჩოი, სიკეთარი, კობანი, მოჰაჯი — უნგრეთის ქალქებია.

25. შაჰ აბასი — იგულისხმება სეფიანთა ირანის მეთაური შაჰ აბას I (1587—1629). თითქმის მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე შაჰ აბას I სისხლისმღვრელ ომებს აწარმოებდა ოსმალეთის იმპერიასთან. ამ ომების ასპარეზი ამიერკავკასიის ქვეყნები იყო, რის შედეგადაც განადგურდა ადგილობრივი მოსახლეობა, ეკონომიკა, კულტურა და სხვ. შაჰ აბას I ამ ომებით ცდილობდა დაებრუნებინა ის ტერიტორიები, რომელიც მისმა წინაპრებმა ოსმალეთს დაუთმეს, ამასთანავე ისწრაფოდა ქვეყნის ტერიტორიული გაფართოებისაკენ. შაჰ აბას I ქვეყნის შიგნით მთელი რიგი რეფორმები გაატარა და განამტკიცა ირანის სახელმწიფო ხელისუფლება. მის დროს ირანი საკმაოდ დაწინაურდა როგორც ეკონომიკურად, ასევე პოლიტიკურადაც და მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა მახლობელ აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიის ქვეყნებში.

26 ხალშაში — ირანის აზერბაიჯანის ქალაქი ურმიის ტბის აუზში.

27 ფადიშაჰი — იგულისხმება ოსმალეთის იმპერიის სულთანი მეჰმედ III (1595—1603).

28 ქეთხუდა — „ქეთხუდა — მამასახლისი, მოურავი. სასახლის, სახელმწიფო დაწესებულებების და სხვადასხვა სახეობის ჯარების მეთაურთა მოადგილეები, რომლებსაც ძირითადად სამეურნეო საქმიანობა ევალებოდათ (ხაზინის ქეთხუდა, გემსაშენის ქეთხუდა, დაეთრის ქეთხუდა, ჩაუშების ქეთხუდა“). (ევლია ჩელებს-„მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გორგი ფუთურიძემ. ნაკვ. II. გამოკვლევა, კომენტარები, თბ., 1973, გვ. 165). მ. ზ. ფაქალინის განმარტებით, ქეთხუდა იყო დიდი სახელმწიფო მოხელეების საქმეების შემსრულებელი პირების სახელწოდება, მთ ხალხში „ქაჰასაც“ ეძახდნენ (M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. II. Fas. XII. 1951. İstanbul. გვ. 251, აგრეთვე გვ. 252—253). ა. ს. ტვერიტინოვას განმარტებით, ქეთხუდა იყო სიფაჰებისა და იანიჩრების ოფიცრების წოდება A. C. Тверитинова, Второй Трактат Кочибея. Учение записки Института востоковедения, VI, 1953, М.-Л., с. 265.

29 საღარი — იგივე სიფაჰსალარი. სპასალარი, სარდალი. ამ შემთხვევაში იგულისხმება ოსმალთა ლაშქრის სარდალი.

30 რები ულ-ევევლის შუა რიცხვები — 1603 წლის აგვისტოს მეორე ნახევარი.

31 კარნიარუქის ციხე — ციხე-სიმაგრე ვანის ტბის აუზში.

32 ისლამის ჯარი — ამ შემთხვევაში მ. ნაიმა გულისხმობს ოსმალეთის ლაშქარს.

33 ხორასანი — მნიშვნელოვანი ისტორიული ქალაქი მცირე აზაშში.

34 ქურთი ღაზი ბეგი — იგულისხმება ქურთისტანის ერთ-ერთი პრინციის, სალმასის განმგებელი ემირი, რომელიც განუდგა ოსმალთს სულთანს, თავი შეაქედრა შაჰ აბას I-ს და მოუწოდა გაეღაშქრა ოსმალეთის წინააღმდეგ. ქურთი ღაზი ბეგის მორჩილება შაჰ აბას I-სადმი და მისი წაქეზება ოსმალების წინააღმდეგ გახდა საფუძველი 1603 წლის გაზაფხულზე დაწყებული ირან-ოსმალეთის ომისა (История Азербайджана, Баку, 1958, т. II. с. 263—264).

სომეხი ისტორიკოსი არაქელ თავრიზელი ქურთი ღაზის ხანის შესახებ გადმოგვცემს: Некій Гази-хан, из племенн курдов, великий князь и правитель страны Маров, притесняемый османами, ибо османы хотели убить его и овладеть его княжеством, послал преданного ему человека по имени Авдал-хан к шаху (с просьбой) прийти спасти его, сам же он (обещал) быть на стороне шаха».

Другой князь из племени Маров, по имени Улама-оглы Гайбад-бек, не то чтобы других послать, — сам поехал к шаху». (Аракел Даврижеци, Книга Историй, Перевод с армянского, предисловие и комментарий Л. А. Ханларян. М., 1973, с. 46).

35 მულქი მოურისი — პროფ. ვ. გაბაშვილის გამოკვლევით, „მულქი მოურისი ეწოდებოდა გარკვეულ პოლიტიკურ ტერიტორიულ ერთეულს, რომლის სათავეში ესა თუ ის დინასტია იდგა. ამ შედგენილი ტერიტორიით აღინიშნებოდა გარკვეულ დინასტიურ მფლობელობასთან დაკავშირებული გარკვეული ტერიტორია. ამას მოწმობენ მულქი მოურისის პარალელურად ნახმარი გამოთქმები: „სამკვიდრო სახელმწიფო“ (مملکت موروثی), „სამკვიდრო ქვეყანა“ (ولایت موروثی), „სამკვიდრო ოლქები“ (الکای موروثی), მულქი მოურისი ეწოდებოდა არა მართო მკვიდრე მთავრის ქვეყანას, არამედ თვითონ ირანის შაჰის სახელმწიფოს შემადგენელ ნაწილებსაც“ (ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში (შედარებითი შესწავლის ცდა). თბ., 1958, გვ. 258—259).

36 ზემოხსენებული წლის რები ულ-ახირის მე-19 დღე — 1603 წლის 24 ნოემბერი.

37 თულენგი და გოქ-დოლაქი — მ. ნიმაის მიხედვით, თულენგები და გოქ-დოლაქები რომელიღაც ტომის სახელია. გოქ-დოლაქებს იხსენიებს ევლია ჩელეზიცი. XVII საუკუნის შუა წლებისათვის, ევლიას გადმოცემით, „საქართველოში, თეიმურაზ ხანის სამფლობელოს ფარგლებში, თბილისის ხანისადმი დაქვემდებარებული დიდი სოფელია. მისი ქვეშევრდომები ქართველი აზნაურები, სომხები და გოქ-დოლაქები არიან“ (ევლია ჩელეზის „მოგზაურობის წიგნი“, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, ნაკვ. I. ქართული თარგმანი, თბ., 1971, გვ. 292). პროფ. გ. ფუთურიძის აზრითაც, გოქ-დოლაქები რომელიღაც ტომის სახელი უნდა იყოს. „მოგზაურობის წიგნის“ გადმოთურქულბულ გამოცემაში გამომცემელს სპარსელების ეპითეტად აქვს გაგებული — „გოქ-დოლაქი სპარსელები“ (ნაცვლად — „გოქ-დოლაქები, სპარსელები“. გვ. 209). ამ შემთხვევაში უნდა გავიგოთ ასე: „ქოქდამზობილი“, „ქოქგამწყურალი“ (ევლია ჩელეზის „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, ნაკვ. II. გამოკვლევა, კომენტარები, თბ., 1973, გვ. 85).

38 არდებოლი — ირანის აზერბაიჯანის ერთ-ერთი ქალაქი, რომელიც თავრიზიდან აღმოსავლეთით 210 კმ-ზე მდებარეობს. არდებოლის შესახებ იხ. Dictionnaire universel d'histoire et Geographie par Ch. Samy-Bey Fraschery. Tome premier, Constantinople. 1889, გვ. 104.

39 სუფიანი — სუფიანი მდებარეობს სამხრეთ აზერბაიჯანში, მარანდსა და თავრიზს შორის.

40 სერასქერი — ოსმალეთის იმპერიის მთელი შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი.

41 ალი ფაშა — ალი ფაშას ბიოგრაფიის შესახებ საინტერესო ცნობები მოცემული ოსმალ სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში. მისი მეტსახელი იყო ლალა. იგი ჭერ იანიჩართა ქათიბი იყო, შემდეგში სიფაჰიების ოლა გახდა. 1585 წელს დაინიშნა სულთან მეჰმედ III-ის (1595—1603) ლალად,

მისი უფლისწულობის პერიოდში (ლალა იყო თანამდებობა — შაჰებისა და ფაღვი-შაჰების შვილების აღმზრდელი). მეჰმედ III როგორც კი ავიდა ტახტზე, მან პირველი მირანზადის თანამდებობა მიიღო, შემდეგი კი ნახიჩევანისა და თავრიზის ბეგლარ-ბეგი გახდა. 1012. წ (1603—1604) ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობას მეთაურობდა. პირველ ხანებში წარმატებებს აღწევდა, მაგრამ შემდეგ დამარცხდა და ბრძოლის ველზე დაეცა **سجل عثمانی یاخود تذکره مشایخ عثمانیه** (جلد 506)

იბრაჰიმ ფეჩევი გადმოგვცემს ალი ფაშას უკანასკნელ ბრძოლას ყიზილბაშებთან და მის ტყვედ ჩაუვარდას. იგი მას ზარხომ ალი ფაშად იხსენიებს და თავრიზის ბეგლარ-ბეგად თვლის. ამ ომში თავი გამოუჩენია ალი ფაშას, მაგრამ ბოლოს ტყვედ ჩაუვარდნია ყიზილბაშებს. რომლებმაც იგი სხვა ოსმალთა წარჩინებულებთან ერთად სიკედილით დასაჯეს. ალი ფაშას სიკედილით დასჯის შემდეგ მისი ქონება „მისივე ელჩის მეშვეობით ვაეჯუზენა სტამბოლში მის მეგვეიდრეებს. მაგრამ მთავარმა დაეთარღარმა ბაიი ფაშამ შარიათის მიხედვით [ეს ქონება] ხაზინას გადასცა“ (იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. ტექსტო ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები ლაურთო სერგი ჩიქობა. თბ., 1964, გვ. 79—80). არაქველ თავროზელიც გვაძლევს ცნობებს ალი ფაშას საქმიანობის შესახებ. როდესაც იგი აღწერს მის უკანასკნელ ბრძოლებს ყიზილბაშებთან, აღნიშნავს, რომ «Али-паша, увидев поражение своей стороны, а также (то), что это действительно шах, взял с собой сына своего и явившись к шаху, пал к стопам его и молил даровать ему свободу. А шах благосклонно и милостиво принял его, держал с великими почестями при себе и повел с собою в Исфакан» (Арақел Даврижеши. Книга историй, перевод с армянского, предисловие и комментарий Л. А. Ханларян, М., 1973, стр. 49).

42 აღნიშნული თვის ოცდამეორე დღე — 1603 წლის 27 ნოემბერი.

43 ურწმუნოების ჭარი — იგულისხმება ყიზილბაშთა ლაშქარი. მ. ნაიმა ყიზილბაშთა ლაშქარს ყოველთვის ზიზლით იხსენიებს, მათ ურწმუნოებსა და საზიზღრებს უწოდებს. ამ შემთხვევაშიც მ. ნაიმა ოსმალთა ხელისუფალთა აპოლოგეტია, როგორც ოფიციალური ისტორიოგრაფი.

44 მორწმუნეთა ლაშქარი — მ. ნაიმა ოსმალეთის შეიარაღებულ ძალებს, ყიზილბაშთა ლაშქრისაგან განსხვავებით, მორწმუნეთა ლაშქარს ეძახის. ყიზილბაშური ირანის წინააღმდეგ ოსმალთა ლაშქრობები მას მიაჩნია მორწმუნეთა ლაშქრის სამართლიან ბრძოლად ურწმუნოების წინააღმდეგ. იგი თავის „ისტორიაში“ მრავალგვარი ეპითეტებითა და სხვადასხვა ხერხებით ავინებს და წყევლავს ურწმუნოებს იხსენიებს როგორც ყიზილბაშთა ლაშქარს, ასევე მათ ცალკეულ მხედართმთავრებსა და შაჰებსაც.

45 მაჰმუდ ფაშა — მაჰმუდ ფაშას შესახებ ოსმალთა სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში დაცულია ცნობები. მის მიხედვით, მას ჯერ სანჯაყბეგის — მირ-ლივას თანამდებობა ეკავა, 1007 წელს (1598—1599) სივანის ვალი გახდა. შემდეგ კი ერეენისა და ნახიჩევანის ვალის თანამდებობა ებოძა. სამსახურიდან გადაყენების შემდეგ 1011 წელს (1602—1603) ყიზილბაშებთან ბრძოლის დროს ტყვედ ჩაუვარდა და სიკედილით დასაჯეს **سجل عثمانی یاخود تذکره**

(ტ. IV, გვ. 316... **مشایخ عثمانیه** ი. ფეჩევის მიხედვით, მაჰმუდ ფაშა ყო-

ზილბაშებთან ლაშქრობის დროს თავრიზის ბეგლარ-ბეგის ოსმან ფაშას ხელ-
ქვეითი იყო და მასთან ერთად ჩაუვარდა ტყვედ ყიზილბაშებს (იბრაჰიმ ფეჩევის
ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. ტექსტი ქართული თარგმანიტურთ
ვამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჭიქიამ, თბ., 1964, გვ. 80).

46 ხალილ ფაშა — იბრაჰიმ ფეჩევის მიხედვით, ხალილ ფაშა მამულ ფა-
შასთან ერთად ჩაუვარდა ტყვედ შაჰ აბასს და სიკვდილით დასაჯეს (იბრაჰიმ ფე-
ჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გვ. 80). ოსმალთ სახელ-
მწიფო მოხელეთა ბიოგრაფიული კრებულის მიხედვით, ხალილ ფაშა ხონთქრის
სასახლეში გაიზარდა. ბოსტანჯი-ბაშის თანამდებობა ეკავა. ერთ ხანს იზმირში
გაგზავნეს და იქ მსახურობდა. შემდეგ ერთ-ერთი ვილაიეთის ბეგლარ-ბეგი იყო.
1012 წ. (1603—1604) ირანელებთან ომის დროს მოკლეს. შ. ნაიმა აშკარა შეცდო-
მას უშვებს, როდესაც ხალილ ფაშას ახალციხის ბეგლარ-ბეგად იხსენიებს. საქმე-
იმაშია, რომ ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არ არსებობდა ახალციხის საბეგლარ-ბეგო,
იგი უფრო მოგვიანებით — 1627 წელს შეიქმნა. ამიტომაცაა, რომ ოსმალთ სა-
ხელმწიფო მოხელეთა ბიოგრაფიულ კრებულში არაფერია ნათქვამი ხალილ
ფაშას ახალციხეში ბეგლარ-ბეგობის შესახებ. سجل عثمانی یاخود تز کره
გვ. 285. ტ. II. ... شاهبر عثمانیه

47 ვეჟილი — ვეჟილი იყო რწმუნებული, ზედამხედველი, მფარველი, დამ-
ცველი (გ. წერეთელი. არაბულ-ქართული ლექსიკონი. თბ., გვ. 292). პროფ.
ვ. გაბაშვილის განმარტებით, «ვეჟილი ეწოდებოდა შაჰის რწმუნებულს, რომელიც
შუამავლის როლს ასრულებდა შაჰსა და იმ ხელისუფალს შორის, რომლის კარ-
ზეც ის საგანგებო დავალებით იყო წარგზავნილი. შარდენის სიტყვით, ყველა
მმართველი და ოლქის სხვა დიდმოხელე მოვალე იყო თავის კარზე პყოლოდა-
აგენტი, რომელსაც ვეჟილს უწოდებდნენ. ვეჟილებს, ირანის სახელმწიფოს მოთ-
ხოვნისთანავე, უნდა მიეწოდებინათ საკირო ცნობები ხელისუფლების საგამეო
ოლქში მომხდარი მნიშვნელოვანი ამბების შესახებ. ვეჟილის სამოხელეო ფუნ-
ქციაც დაახლოებით ისეთივე იყო, როგორც ვეზირისა. მეთვალაყურე ვეზირის
მსგავსად ვეჟილსაც შაჰის ინტერესების დაცვა ევალებოდა. ვეჟილი იყო ირანის
შაჰის მოხელედ ირანის შაჰისავე მოხელესთან“ ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეო-
დალური წყობილება XVI—XVII სს., თბ., 1958, გვ. 392—393).

48 ჭუმალ აღ-ვეველის შუა რიცხვები — 1603 წლის ოქტომბრის მეორე ნა-
ხევარი.

49 ვანის მხარე — ივლისსმებმა ოსმალეთის ადმინისტრაციული ერთეული —
ვანის ვილაიეთი, რომლის ცენტრია ქალაქი ვანი. იგი მდებარეობს ვანის ტბის
სანაპიროზე.

50 ორღუბადი — დასახლებული პუნქტი თანამედროვე აზერბაიჯანში.
კერძოდ, ნახიჩევანის ასსრ-ს უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, ირანის
საზღვრებთან.

51 ჩირაქ ხულთანი — ყიზილბაშთა ლაშქრის ერთ-ერთი მხედართმთავარი,
რომელიც შაჰ აბასმა ვარკვეული რაოდენობის ლაშქრით ჭულფის ოსმალთაგან
გასანთავისუფლებლად გამოგზავნა. ჩირაქ ხულთანი არაქელ თავრიზელის თხუ-
ზულებაში ჩირაქ ბეგადაც არის მოხსენებული. იხ. არაქელ თავრიზელის დასახ.
ნაშრ., გვ. 50, 186.

52 ჭულბა — იგივე ჭულფა, რომელიც მდ. არაქსის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს და ცნობილი იყო თავისი სავაჭრო-სატრანზიტო ურთიერთობით აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის. ჭულფის ვაჭრები გაცხოველებულ აღებ-მიცემობას ეწეოდნენ აბრეშუმით დასავლეთ ევროპასა და რუსეთში. შამ აბას I დიდად იყო დაინტერესებული ჭულფის ხელში ჩაგდებათ. თუ რა მძიმე დღეები ჩააყენა აბას I ჭულფის ადგილობრივ მოსახლეობა, როგორ მასიურად გარეკა ისინი ირანში, ამის შესახებ დაწვრთებით გადმოგვცემს არაქელ თაერზელი თავის „ისტორიაში“. იგი ჭულფას „ჭულად“ იხსენიებს (იხ. არაქელ თაერზელის დასახ. ნაშრ., გვ. 74—83 და სხვ. გვერდები. ჭულფის შესახებ იხ. აგრეთვე: Тер-Аветисян, Город Джуга, Тбилиси, 1937).

53 ალინჯას ციხე — ციხე-ქალაქი ნახიჩევანის მხარეში.

54 ჭუვანშირის ციხე — ციხე-სიმაგრე ნახიჩევანის მხარეში.

55 ხიზირ ფაშა ზადე მეჰმედ ფაშა — მის შესახებ ოსმალთა დიდმოხელეთა ბიოგრაფიულ კრებულში ნათქვამია: მეტსახელები: ემირ, შერიფ. ყიზილბაშების სეიიდთაგანი იყო. ოსმალეთში ჩამოსვლისას საფინანსო უწყების სამსახურში შევიდა. დაწინაურების შემდეგ დავთარდარობა მიიღო. 1000 წ. (1591—1592) მთავარი დავთარდარი გახდა. მომდევნო წელს სამსახურიდან გადააყენეს. 1003 წლის ზილ-კადას თვეში (1595 წ. 8. VII—6. VIII.) მეორეჯერ დაინიშნა დავთარდარად და 1004 წ. (1595—1596) კვლავ გაათავისუფლეს სამსახურიდან. შემდეგში ის დანიშნეს ეგვიპტეში ვალის თანამდებობაზე. ორი წლისა და ორი თვის შემდეგ, 1006 წლის ზილ-კადას თვეში (1598 წ. 5.VI—4.VII), კვლავ გადააყენეს სამსახურიდან. 1008 წ. (1599—1600) ვეზირის რანგით კუბენიშინი გახდა. 1010 წ. (1601—1602) ის დაინიშნა ერევანის ვალის თანამდებობაზე. ირანელებმა 1012 წ. (1603—1604) ერევანს ალყა შემოარტყეს და ერევანის ვალიმ ამ ალყას ერთ წელიწადს გაუწია წინააღმდეგობა და კარგი სახელი დატოვა. 1013 წ. (1604—1605) ტყვედ ჩაუვარდა ირანელებს და იქვე გარდაიცვალა.

გვ. 137—140. ტ. IV ... سجل عثمانی یاخود تذکرہ مشاہیر عثمانیہ

56 ჭუმად ალ-ვეველის 15 — 1603 წლის 21 ოქტომბერი.

57 ქურქჩი-ბაში — ერთ-ერთი ოსმალური გადასახადის — ქურქჩის, ანუ ქურქჩის აპკრეფი საფინანსო მოხელეების უფროსი, მეთაური. ქურქჩის გადასახადი განკუთვნილი იყო ოსმალეთის სამხედრო გალერებისათვის.

58 ჭუმად ალ-ვეველის 20 — 1603 წლის 26 ოქტომბერი.

59 მუთეფერია — მუთეფერიაკს შესახებ ფართოდ აქვს მსჯელობა პროფ. გ. ფუთურიძეს. მისი სიტყვით, მუთეფერიაკს „ნაწილი სულთნის პირად დაცვაში მსახურობდა. გარდა დაცვისა, მათ ევალებოდათ სულთნის სხვადასხვა ბრძანებების შესრულება. სასახლის ყველაზე მნიშვნელოვან და საპატიო სამსახურად ითვლებოდა. ბაიაზეთ I-ის დროს (1389—1402) 40 კაცი იყო. ძირითადად ვეზირების, ბეგლარბეგების, დავთარდარებისა და სხვათა წარჩინებულების შვილები იყვნენ. ისინი მხოლოდ სულთანსა და თავიანთ მეთაურს — მუთეფერიაკ-ბაშის ემორჩილებოდნენ. დროთა განმავლობაში მათი რიცხვი გაიზარდა. XVI საუკუნეში 430 იყო, XVII საუკუნეში — 630. 2. იანიჩართა კორპუსის მუთეფერიაკები. ისინი სოლაკებისა და მონადირეების (შიქარ) ბოლუქებში ითვლებოდნენ და მათ სამსახურს მეთვალყურეობდნენ. 3. მუთეფერიაკები ეწოდებოდათ, აგრეთვე, დიდვეზირების, ვეზირების, ბეგლარ-ბეგებისა და სანჯაყთა ბეგების ამაღში მყოფ ალებსაც. მათ ახლდნენ ლაშქ-

რობაში, ფაშების დროშები მიჰქონდათ, ბრძანებებს დანიშნულებს-სამებრ გადასცემდნენ“. (ველია ჩელების „მოკვაურობის წიგნი“, თურქულიდან თარგმნა, კონენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ. ნაკვ. II. გამოკვლევა, კონენტარები. თბ., 1973, გვ. 153). მუთუფერიკას შესახებ იხ. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü. II. Fas. 1953, İstanbul, გვ. 637—638.

კოჩიბეი გორიჯელა შემდეგნაირად ახასიათებს მუთუფერიკებს: «...Мютеферрики есть слуги достойные наибольшего уважения, это старые слуги. Некоторые из них вышли из личных покоев, некоторые являются сыновьями пашей. Всего их 300—400 человек. Когда падишах выходит на счастливую прогулку по городу, — они шествуют впереди. Если среди них есть обладатели зема-метов, их называют гедикли... жалование их бывает: 100 акча, 80 акча и 40 акча (в день). Выходящие из личных покоев получают 60 акча. Если повелитель соизволит пройти по городу, — они шествуют впереди. Их начальником является мютеферрика-башин. Они получают свое жалование по малой счетной книге и в праздничные дни отдельно подходят целовать (пашу) руку. (А. С. Тверитинова, Второй трактат Кочибей, ... с. 266).

60 ზემოხსენებული თვის მეექვსე დღე — 1603 წლის 13 ოქტომბერი.

61 ზემოხსენებული თვის 24-ე დღე — 1603 წლის 30 ოქტომბერი.

62 რაიათი — მწარმოებელი საზოგადოება, გლეხი, ქვეყნდრომი, XV—XVII სს-ის ოსმალეთში რაიათი ეწოდებოდა გადასახადის გადამხდელ, უშუალო მწარმოებელ საზოგადოებას.

63 ფადიშაჰი — იგულისხმება ოსმალეთის სულთანი, საერთოდ, ამ შემთხვევაში სულთან აჰმედ I (1603—1617).

64 სივასი — ოსმალეთის იმპერიის ერთ-ერთი ადმინისტრაციული ერთეულის — სივასის ვილაიეთის ცენტრი.

65 ნუჰ ფაშა — ნუჰ ფაშას შესახებ გადმოცემულია ოსმალთა სახელმწიფო მონაცემთა ბიოგრაფიულ კრებულში. კერძოდ მასზე ნათქვამია: იგი 995 წელს (1586—1587) ყარაბაღისა და შემდეგ დიარბექირის დავთარდარი იყო, 1000 წელს (1591—1592) ეკიპროსის ლაშქრობაში იღებდა მონაწილეობას, 1001 წელს (1592—1593) სივასის ბეგლარ-ბეგი გახდა. 1002 წელს (1593—1594) მთავარი დავთარდარი გახდა. ამ თანამდებობიდან გადაუყენების შემდეგ 1005 წელს 1596—1597) ჯერ კონიის, შემდეგ ანატოლიის ვალი იყო. 1011 წელს 1602—1603) გახდა ვეზირი კუბენიშინის რანგი და ანატოლიის ლაშქრის სარდლად დაინიშნა. მომდევნო წელს იგი გადააყენეს აღნიშნული თანამდებობიდან და დარენდში გაგზავნეს, სადაც გარდაიცვალა კიდევ.

გვ. 576. ტ. IV. ... مشاهير عثمانیه سجل عثمانی یا خود تذکره

66. ჯუმად აღ-ახირის მეექვსე დღე — 1603 წლის 11 ნოემბერი.

67 ქემაჰა — თანამედროვე თურქეთში ქალაქ ერზინჯანის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე ქალაქი.

68 ერზინჯანი — ოსმალეთის იმპერიის ერთ-ერთი ადმინისტრაციული ერთეულის — ერზინჯანის ვილაიეთის ცენტრი.

69 ჯუმად აღ-ახირის მე-11 დღე — 1603 წლის 16 ნოემბერი.

70 ქაფანისთანი — ქაფანის ოლქი, რომელშიც შედიოდა ნახიჩევანი. ქაფანისთანის შესახებ იხ. არაქელ თავრიზელის დასახ. ნაშრ., გვ. 281.

71 მაქუ — ციხე-ქალაქი სამხრეთ აზერბაიჯანში. მაქუს აღწერა მოცემული აქვს ევლია ჩელების (იხ. ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, ნაკვ. 1. ქართული თარგმანი. თბ., 1971, გვ. 214—216).

72 ვალაშეკრტი — შაჰს ედ-დინ სამის განმარტებით, ვალაშეკრა მოგზაურობს ჰამადანსა და ქერმანშაჰს შორის და საკმაოდ დასახლებულ ადამს წარმოადგენს. იხ.

شهر، سامی، قاموس الاعلام، تاریخ و جغرافیا لغاتنی، آلتنجی جلد 1، 4691، استانبول، 1316،

73 ზემოხსენებული თვის მე-12 დღე — 1603 წლის 17 ნოემბერი.

74 ზემოხსენებული თვის მე-17 დღე — 1603 წლის 22 ნოემბერი.

75 შურაგელის ციხე — შურაგელის ციხე ყარსსა და ბასიანს შორის მდებარე ქალაქია. ევლია ჩელები მონახულა შურაგელის ციხე და აღწერა იგი (იხ. ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, ნაკვ. I. ქართული თარგმანი, თბ., 1971, გვ. 314—317).

76 იმამი — „მუსლიმთა რელიგიური თემის მეთაური, სულეერი იმამი, მეჩეთში ღვთისმსახურების ხელმძღვანელი. ასე ეწოდებოდა: 1. ზოგი მუსლიმური სახელმწიფოს უზენაეს ხელისუფლებას. 2. შიიტების უზენაეს სასულიერო მეთაურს, 3. ისლამის ოთხი ძირითადი მიმდინარეობის (ჰანეფიტების, შაჩალიტების, მალიკიტების და შაფიტების) დამაარსებლებს“. (ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, ნაკვ. II. გამოკვლევა, კომენტარები. თბ., 1973, გვ. 145). იმამის შესახებ იხ. აგრეთვე: M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul, 1951, გვ. 59.

77 კორუჯი-იაზი — კორუჯი, კორუჯუ — ტყის მცველი, მუველე. ასე ეწოდებოდათ ლაშქრობებში დაბერებულ იანიჩრებს, რომლებსაც ბოძოლა აღარ შეეძლოთ, მაგრამ არც პენსიაზე იყვნენ გასულნი. მკამედ II ფათიჰმედი (1451—1481) ლაშქრობაში მდიოდნენ, მაგრამ ბოძოლაში მონაწილეობას არ იღებდნენ და ბანაკის კარებს იცავდნენ. შემდეგში აღარც ლაშქრობაში მიჰყავდათ და სტამბოლისა და იანიჩართა ყაზარმების დაცვა ევალებოდათ. XVI საუკუნის ბოლოს 1000-მდე კორუჯი იყო, XVII საუკუნეში — მეტი. პენსიაზე გასულ იანიჩარს ოთურაკი ეწოდებოდა. კორუჯი ბაში — კორუჯიების მეთაური“ (ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, ნაკვ. II. გამოკვლევა, კომენტარები. თბ., 1973, გვ. 179 (იხ. აგრეთვე M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, fas. XIII, 1952. İstanbul. გვ. 296).

78 კაიმაკამი. — კაიმაკამი — მოადგილე, შემცველია — როდესაც დიდუზირი ლაშქრობაში გაუძღვებოდა ოსმალეთის ჭარს, მის მაგივრად სახელმწიფო საქმეების გასარიგებლად დედაქალაქში რჩებოდა სახელმწიფოს წარმომადგენელი, რომელსაც ვეზირის ხარისხი ჰქონდა და ამ შემთხვევაში მას უწოდებდნენ

„რიქაბ კაიმაკამი“ („რიქაბ“—უზანგი). თუ ამ დროს სულთანიც ლაშქრობაში იყო, კაიმაკამს ეწოდებოდა „სტამბოლის კაიმაკამი“. თუ დიდევზირიცა და სულთანიც დიდი ხნით იყვნენ დედაქალაქიდან წასული, სულთანს ახლდა „რიქაბ კაიმაკამი“ და დედაქალაქში რჩებოდა სტამბოლის კაიმაკამი.

კაიმაკამი ეწოდებოდათ იმ მოხელეებსაც, რომლებიც გადაყენებული ბეგლარ-ბეგისა და სანჯაყ-ბეგების მაგივრად განაგებდნენ მიმდინარე საქმეებს, სანამ ახალი მმართველი ჩამოვიდოდა“ (ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუფუჩიძემ, ნაკვ. II. გამოკვლევა, კომენტარები, თბ., 1973, გვ. 146). იხ. აგრეთვე: M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. II. Fas. XII, 1951, İstanbul, გვ. 219—223.

79 ჩაუშ-ბაში — „ჩაუში — ბაიზეთ I ილდირიმის დროს (1389—1402) დაარსდა ჩაუშთა ორგანიზაცია. ჩაუშები სხვადასხვა დავალებებს ასრულებდნენ, იგზავნებოდნენ ელჩებად, ბრძანებები და განკარგულებები მიჰქონდათ პროვინციებში. სახელმწიფო დივანის სხდომას ემსახურებოდნენ. ყარის სარდლების განკარგულებებს გადასცემდნენ რაზმების მეთაურებს“ (ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, ნაკვ. II, გვ. 168). ჩაუშ-ბაშის ჩასახვა-განვითარებისა და მისი ისტორიის შესახებ იხ. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. I. Fasik. IV. 1948. İstanbul, გვ. 336—339.

ჩაუშების შესახებ კონიბი გორიყელის „მეორე რისალეში“ ვკითხულობთ: «Ваших слуг чавушей имеется 500—600 человек. Этих также как владеющих землями, так и состоящих на жалование называют гедикли. Они становятся чавушами из ветеранов бостанджи, из которых выходят с жалованием в 60, 40, 20 акча. Нет закона брать (в чавуши) из султанского двора. Когда падишах отправляется на прогулку в город или в поход, они шествуют впереди с палицей на плечах. А когда султан прибывает в конак, они приветствуют его и хлопают в ладоши. Они стоят в Диване, скрестив на груди руки, на головах они носят колпак с перьями. Если возникает необходимость, их посылают в другие страны. Их начальником является чавуш-баш и от него они получают жалование. В ступать с ними в разговор (султану) обычаем не позволяет. (А. С. Тверитниова, Второй трактат Кочибейя..., стр. 231).

«Чавуши — категория личной султанской гвардии, стоящая на ступень ниже мютеферриков. Вместе с тем чавуш есть военное офицерское звание у сипахив и ялычар». (იქვე, გვ. 267).

80 მუფთი — „მუფთი — მუსლიმთა სასულიერო წოდების წარმომადგენელი ღვთისმეტყველი და სამართლისმცოდნე. განსაკუთრებით რთული იურიდიული საკითხების შესახებ წერილობითი დასკვნის — ფეთვის — შემდგენელი. მუფთობს შორის უპირველესი იყო შეიხ ულ-ისლამი და მასაც ხშირად მუფთს უწოდებდნენ“ (ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“... ნაკვ. II, გვ. 154). მუფთის შესახებ იხ. აგრეთვე:

M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. II. Fasik. XVI, 1953, გვ. 599—601.

81 ყაზიასქერი — „შემდეგ II ფათიჰის დროს (1451—1481) ერთი ყაზიასქერი იყო. ამის შემდეგ ორი. რუმელიის ყაზიასქერი ოსმალეთის ევროპული ტერიტორიის

ყადებდა და, საერთოდ, მუსლიმანური სასულიერო წოდების საქმიანობას განაგებდა, ანატოლიის ყაზიასქერი — ოსმალეთის დანარჩენი ტერიტორიისას. ანატოლიის ყაზიასქერის თანამდებობას სტამბოლის ყადობიდან დაწინაურებული იღებდა, რუმელიის ყაზიასქერობას — ანატოლიის ყაზიასქერის თანამდებობიდან დაწინაურებული. შეიხ ულ-ისლამის თანამდებობაზე, წესით, რუმელიის ყაზიასქერს აწინაურებდნენ. დღიური ჯამაგირი 500 ახჩა ჰქონდათ, გარდა ამისა, მათ ეკუთვნოდათ იურიდიული აქტების შედგენისა და საბუთებზე ხელმოწერისათვის გათვალისწინებული გამოსაღები“ (ველია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი...“, ნაკვ. II, გვ. 167). იხ. აგრეთვე: M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. II. fas. XII, 1951, İstanbul, გვ. 229—235.

კოჩიბეგი გორიჯელის მიხედვით, «Румелийский кадиаскер представляет всех кадиев, имеющих в Румелии. Анатолийский кадиаскер представляет всех анатолийских кадиев. Румелийские кадии не могут стать кадиями в Анатолии, равно как и анатолийские кадии не могут стать кадиями Румелии, а могут оставаться только в Анатолии» (А. С. Тверитинова, Второй трактат Кочибея..., стр. 246).

82 ზილ-შიქეს თვე — 1 მაისიდან 30 მაისამდე.

83 მუჰარემის მეთე დღე — 20 ივნისი.

84 მუჰარემის თვის მეთერთმეტე დღე — 21 ივნისი.

85 ლევან ხანი — ლევან კახთა მეფე (1520—1574).

86 ალექსანდრე ხანი — კახთა მეფე ალექსანდრე II (1574—1605), ლევანის ძე.

87 გურგენი — ივულისხმება ქართლის მეფე გიორგი X (1600—1606), სიმონ I-ის ძე.

88 ულუმა — علم არაბ. — შრავლობითი რიცხ. სიტყვიდან „ალიმ“ — «علم». ასე ეწოდებოდა მუსლიმანთა უმაღლეს სასულიერო პირებს, ღვთისმეტყველებს, სიბრძნისმეტყველებს. ყურანის განმმარტებლები და მასწავლებლები მუსლიმანთა სასულიერო წოდების ძირითადი კატეგორია. ულუმას შესახებ იხ. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. III. Fasik. XXIV, 1956, გვ. 544.

89 ფეთვა — „წერილობითი პასუხი ან გადაწყვეტილება, რომელსაც მუფთი შარიათის საფუძველზე ადგენდა მნიშვნელოვანი და რთული იურიდიული საკითხის შესახებ. ფეთვა უნდა შეედგინა შეიხ ულ-ისლამსაც (მთავარ მუფთის) ომის გამოცხადების, დაზავების, სულთნის ტახტზე ასვლის ან გადაყენებისა და სხვა სახელმწიფო საქმეების კანონიერების დასასაბუთებლად. ფეთვა კითხვა-პასუხის საბით დგებოდა“ (ველია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“... ნაკვ. II, გამოცეკვეა, კომენტარები, გვ. 164).

90 ჰასან ბეი-ზადე — ჰასან ბეი ზადე XVII ს-ის ოსმალთა ისტორიკოსია (?—1636). მისი ბიოგრაფიის შესახებ ცოტა რამ ვიცით. მას სასულიერო განათლება მიუღია და არაერთი მაღალი თანამდებობაც სქერია. იგი ავტორია ცნობილი ისტორიისა (تلخیص تاج التواریخ), რომელშიც გადმოცემულია ოსმალეთის ისტორია უძველესი დროიდან ვიდრე 1623 წლამდე. ჰასან ბეი-ზადეს თხზულება ჭერჭერობით გამოცემული არ არის, იგი ხელნაწერის სახით ინახება

თურქეთისა და ევროპის სხვადასხვა არქივსაცავებში. მის თხზულებას, როგორც წყაროს, უხვად იყენებდნენ მომდევნო ხანის ოსმალთა ისტორიკოსები და მათ შორის მუსტაფა ნაიმაყ (ჰასან ბეი-ზადეს შესახებ იხ. ნ. შენგელა, XV—XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ოსმალური წყაროები, თბ., 1974, ვვ. 25—26.).

91 ხადიმ ჰასან ფაშა — მისი ბიოგრაფიის შესახებ საინტერესო ცნობებია მოცემული ოსმალთა სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში. მაგრამ ჩანს, რომ მასში თარიღები არეულია და იგი ნაიმას თხზულებაში გადმოცემული ამბების ქრონოლოგიას არ ემთხვევა. ხადიმ ჰასან ფაშას შესახებ ცნობები არც იბრაჰიმ ფეჩევის თხზულებაში გადმოცემული ამბების ქრონოლოგიას ემთხვევა. სახელდობრ, ოსმალთა სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში მის შესახებ ვკითხულობთ: ჰასან ფაშა — მეტსახელი ხადიმი, სასახლის თეთრკანიანი საკურთხის იყო, შემდეგ მთავარი ხაზინადარი გახდა. 998 წლის ჭუმად ალავეჯის თვეში (=1590 წლის 8. III—6. IV.) ეკვიპტის ბეგლარ-ბეგად დაინიშნა. ორი წლისა და 10 თვის შემდეგ გადააყენეს, დააპატიმრეს და იელი კულეში ჩასვეს. განთავისუფლების შემდეგ ვეზირის წოდებით შირვანის, ხოლო შემდეგ თაგრიზის და განეროების, ისევე შირვანის ვალის თანამდებობაზე დაინიშნა. შემდეგ სხვადასხვა თანამდებობები ეკავა და 1007 წ. რები ულ-ევეჯის ოქტომბერში (1598 წ. 22. X.) დიდვეზირის თანამდებობა მიიღო. 1007 წლის რამაზანის მეექვსე დღეს (1599 წ. 2. IV) მოკლეს. მტარვალი კაცი იყო. დიდვეზირობის დროს ზოგიერთი წარჩინებული პირის მოსპობა განიზრახა და ეს გახდა მისი უბედურების მიზეზი.

ტ. II, გვ. 125 ... سجل عثمانی یاخود تذکره مشاهیر عثمانیه

92 ჩაყალე-ზადე სინან ფაშა — ოსმალთა სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში მის შესახებ ნათქვამია: იგი ბოსნიელია, ფრანგი კაფუდანის ჩაყალეს შვილი... დროთა ვითარებაში ხელმწიფის სილაპდარი გახდა. 987 წელს (=1579—1580) — მირი ალემი, იმავე წლის რეჟების მესამე დღეს (1579 წ. 26. 8) იანიჩართა ალა, შემდეგ დიარბექირის ვალი. იყო ბუდინის, ვანის, არზრუმისა და ბაღდადის ვალის თანამდებობებზე. იღებდა მონაწილეობას ირანთან ლაშქრობაში. 995 წ. (=1586—1587), როდესაც ოსმან ფაშა გარდაიცვალა, ლაშქარში კაიმაკამად დაინიშნა. 999 წელს (1590—1591) კაფუდან დერია (საზღვაო აღმირალი) გახდა. 1003 წ. (1594—1595) გადააყენეს და კუბენიშინის რანგით ვეზირის თანამდებობა უბოძეს. 1005 წ. რები ულ-ევეჯის თვეში (=1596 წ. 23.X—22.XI) აღრის ლაშქრობაში დიდვეზირი გახდა. მაგრამ 40 დღეში გადააყენეს, ჭუმად ალ-ევეჯის თვეში (1596 წ. 21.XII—1597 წ. 20.I) შამის ვალი გახდა, შემდეგ კვლავ აღმირალის თანამდებობა უბოძეს. 1012 წ. (1603—1604) ირანთან ლაშქრობის დროს სარდლად დაინიშნა. 1014 წ. (=1605—1606) დიარბექირში გარდაიცვალა.

ტ. III, გვ. 111. ... سجل عثمانی یاخود تذکره مشاهیر عثمانیه

93 ალაჟა ათლუ ჰასან ფაშა — მის შესახებ ოსმალთა სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში ნათქვამია, რომ იგი წარმოშობით ალბანელია, ალაჟას პროვინციიდან იყო... 1012 წ. (1603—1604) არზრუმის ბეგლარ-ბეგი გახდა, შემდეგ შირვანის ვალის თანამდებობა უბოძეს. იგი მალე გარდაიცვალა.

ტ. II, გვ. 128. ... سجل عثمانی یاخود تذکره مشاهیر عثمانیه

94 მუთესელიში — **متسلم** — ოსმალეთის იმპერიაში ვილაიეთის განმგებლის — ბეგლარ-ბეგის, ვალის მოადგილე. საერთოდ, ადმინისტრაციული მოხელე, რომელსაც პოლიტიკურის გარდა ეკონომიკური ფუნქციები ევალებოდა. მის მოვალეობას შეადგენდა პროვინციებში გადასახადების განაწილებისა და შეგროვების საქმე. მუთესელიში შესახებ იხ. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, fas. XVI, 1953, İstanbul, გვ. 639.

95 შემახა — შირვანის სახანოს დედაქალაქი იყო, ამჟამად აზერბაიჯანის სსრ-ში შემავალი ქალაქი. შემახია ბაქოდან 110 კმ-ზე მდებარეობს.

96 მუღერისი — მუსლიმანურ სასულიერო სასწავლებელში — მეღრესეში მასწავლებელი. მუღერისის შესახებ იხ. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, fas. XVI, 1953, İstanbul, გვ. 588.

97 ამირგუნე ხანი — შაჰ აბას I-ის ერთ-ერთი ცნობილი მხედართმთავართაგანი, რომლის სახელი უშუალოდ დაკავშირებულია ამიერკავკასიის ხალხებთან, კერძოდ, სომხებსა და ქართველებთან. იგი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში [1602—1625] იყო ერევნის ბეგლარ-ბეგი; სომეხი ისტორიკოსებიც მას დიდი სიმპათიებით მოიხსენიებენ [ზაქარია კანაკერცი, ქრონიკა, ტ. 1, გვ. 70], რამდენადაც მან ბევრი რამ გააქეთა შაჰ აბასის მიერ გავერანებული სომხეთის ეთილმოწყობისათვის. ისქანდერ მუნშიც მას დიდი პატივისცემით იხსენიებს. მისი სიტყვით, „... ამირგუნე-ხან სარე ასლანი, ერევნის ბეგლარ-ბეგი, აღჯა-ყოინ-ლუს ყაჯართა ელიდან არის... [თავისი] დიდი ჭკუით, გამოცდილებით [და] სათანადო კარგი სამსახურით გამგებლობისა და ხანობის ხარისხს შიღწეა და ჩოხუდ-საადის ამირთა ამირა გახდა. [მან] იმ საზღვრისპირეთში ოსმალებთან... ძლიერი ომები გადაიხადა და დიდი სახელი გაითქვა. იმ ვაჟაკობის საზღაურად, რომელიც მან საზღვრისპირეთში გამოიჩინა, „სარე ასლანის“ [„უეთელი ჭიქის“] საპატიო მეტსახელით დააჯილდოვეს და განადიდეს. ამ წელს დიპქრა საქართველოსთან ომში, რომელშიც ის ძღვეამოსილი ლაშქრის აენგარდის [უფროსი] იყო. ერთ ხანს ერევანში მკურნალობდა ჭრილობას. ამ წლის ბოლოს [=1625 წ. აგვისტო] ჭრილობამ კრუნჩხვა გამოიწვია და გარდაიცვალა“ [ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ. სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვლადიმერ ფუტურჩიძემ. თბ., 1969, გვ. 136]. იხ. აგრეთვე:

ش. سامی، قاموس الاعلام تاريخ و جغرافيا لغاتنی، ایکنجی جلد، 1041. گ. 1306، استانبول،

98 აღჯაყალა — დ. მუსხელიშვილის აზრით, აღჯაყალა მდებარეობს ქვემო ქართლში, რომელიც ვაგის ციხის სახელწოდებით იყო ცნობილი XI—XIII საუკუნეებში, უფრო გვიან საუკუნეებში კი იგი აღჯაყალას სახელს ატარებს (იხ. დ. მუსხელიშვილი, აღჯაყალა — ვაგის ციხე. „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“. თბ., 1960).

99 თოფჩი-ბაში — ოსმალეთის რეგულარული ჯარის ერთ-ერთი სახეობის — „საარტილერიო კორპუსის“, მეზარბაზნეების უფროსი. თოფჩი-ბაშისა და, საერთოდ, ოსმალეთის იმპერიაში ზარბაზნეებისა და მეზარბაზნეების შესახებ იხ. ევლია ჩელეების „მოგზაურობის წიგნი“, ნაკვ. II, გამოკვლევა, კომენტარები, 1973, თბ., გვ. 141—142. იხ. აგრეთვე: M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Fas. XXII, 1955, გვ. 512. იხ. აგრეთვე კონიბეი გორიჯელის მეორე „რი-

საღვ. რომელშიც თოფჩი-ბაშის შესახებ ნათქვამია: «Количество ваших слуг топчу... 2—3 тысячи человек. Их обязанность — следить за состоянием пушек. Во время походов они тянут пушки, а их начальниками являются топчубаши, кетхуда, чавуши и чорбаджи. Они отливают пушки в артиллерийском арсенале, где и находятся их помещения и работа. Среди них имеются искусные мастера, в которых большая нужда на войне. Им, литейщикам и другим работникам арсенала жалование выплачивается в три месяца раз» (А. С. Тверитниова, Второй трактат Кочибей... стр. 234).

100 ქონეჭ სეფერ ფაშა — მის შესახებ ოსმალთა სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში მოკლედ აღმოცემული. კერძოდ, მასში ნათქვამია, რომ იგი იყო სეკან-ბაშის თანამდებობაზე, 1013 წელს (1604—1605) არზრუმის ბეგლარ-ბეგი გახდა, ირანელებს ყარსი წაართვა, 1014 წელს (1605—1606) რამდენიმე ფაშასთან ერთად ირანელების წინააღმდეგ იბრძოდა. ამ ომში დაიღუპა.

ტ. III, გვ. 50--51)... سجل عثمانی یاخود تذکره مشاهیر عثمانیه

101 კარა კაშ ფაშა — მის შესახებ ოსმალთა სახელმწიფო მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ კრებულში მოკლედ აღმოცემულია, რომ იგი ემირთავანი იყო, 1012 წ. (1603—1604) ჩილირის ბეგლარ-ბეგი გახდა. 1013 წელს (1604—1605) ირანელებთან ბრძოლის დროს ავანგარდის მოვალეობას ასრულებდა, ამ ომში გარდაიცვალა.

ტ. IV, გვ. 60) ... سجل عثمانی یاخود تذکره مشاهیر عثمانیه

102 ფეზლექე — ამ შემთხვევაშიც ივულისხმება ქათიბ ჩელების (1609—1657) თხზულება, რომელშიც ოსმალეთის ისტორიის 1592—1654 წლების ამბებია აღმოცემული.

103 მეშქედი — თანამედროვე ირანის ერთ-ერთი უდიდესი ქალაქთაგანი მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით. 1970 წლის აღწერით მეშქედის მოსახლეობა 505,5 ათას კაცს შეადგენდა. მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით მეშქედს მესამე ადგილი უჭირავს მთელ ირანში თეირანისა (3378,0 ათასი კაცი) და ისპაჰანის (518,4 ათასი კაცი) შემდეგ.

მეშქედი ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ხორასნის ვილაიეთის ერთ-ერთი ცენტრალური ქალაქია. [მეშქედის შესახებ იხ.: Современный Иран (справочник). М., 1975, გვ. 25].

104 ათას ცამეტი წელი — 1604 წლის 30. V-დან 1605 წლის 18. V-მდე.

105 აღრი — იგივე აღრის ვილაიეთი, რომელიც ირანს ესაზღვრება. იგი ყარსის, არზრუმისა და ვანის ვილაიეთებს შორის მდებარეობს. ვილაიეთის ცენტრალური ქალაქია კარაქოშე.

106 შაშ ი — იგივე დამასკო, იგივე სირია. ნაიშა და, საერთოდ, ოსმალთა ისტორიკოსები დამასკოს ან სირიის აღსანიშნავად ხმარობენ შაშ ი.

107 კაფუდანი — კაპიტანი (იტალიურიდან) — სამხედრო ხომალდის ან ხომალდებ-ჯგუფის მეთაური. XVII საუკუნის დასაწყისამდე სამხედრო ხომალდების მეთაურებს რეისი ეწოდებოდათ. შემდეგ იგი კაფუდანმა შეცვალა და რეისი სავაქრო ხომალდის უფროსს ან პატრონს ეწოდებოდა, (ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“..., ნაქვ. II. გამოკლევა, კომენტარები, გვ. 147). კაფუდანის შესახებ იხ. ავ-

რეთვე : M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. 1951, İstanbul, გვ. 187.

108 სულთან მურად ხანი — ოსმალეთის იმპერიის სულთანი მურად III 1574—1595).

109 გასული წლის ზოდ-მაჩეს მე-16 დღე — 1604 წლის 16 მაისი.

110 უსქუდარი — იგივე სკუტარი, სტამბოლის აზიური ნაწილი. იხ. M. Z. Pakalın, დასახ. ნაწრ. III fas. XXIV, 1956, გვ. 560.

111 მუჰარემის მე-17 დღე — 1604 წლის 16 ივნისი.

112 სილაჰდარი — „სილაჰდარ-ალა (იგივე სილაჰდარი) — „საქურველთ-მტკირთველი“, სულთნის საცხოვრებელი პალატის მსახურთა უფროსის — ქსო-და-ბაშის შემდეგ პირველი მოხელე სასახლეში. ბიახზეთ I ილდირიმის დროს (1389—1402) შემოიღეს ეს თანამდებობა. სასახლის ცერემონიალსა და საზეიმო აღლუმებზე სულთნის მარჯვნივ მიდიოდა ცხენით და მარჯვენა მხარზე სულთნის ხმალი ჰქონდა გადებული. მასვე ებარა სულთნის ყოველგვარი სახის იარაღი, უვლიდა და ინახავდა, გამუდმებით ახლდა სულთანს და მის უერთგულეს პიროვნებად ითვლებოდა. მათ ვეზირებად, ბეგლარ-ბეგებად, იანიჩართა კორპუსის მეთაურებად, კაფუდან-ფაშებად აწინაურებდნენ“ (ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, ... ნაკვ. II, გვ. 161). სილაჰდარის შესახებ იხ. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. III. Fasik, XIX, İstanbul, 1954, გვ. 221—225.

ა. ტვერიტინოვას განმარტებით, სილაჰდარი იყო «Оруженосец», один из отрядов придворного кавалерийского войска сипахив» (А. С. Тверитникова, Второй трактат Кочибея..., стр. 267).

113 იანიჩართა ქეთხუდა — ქეთხუდა ნიშნავს მამასახლისს, შოურავს. ქეთხუდები იყვნენ სასახლის, სახელმწიფო დაწესებულებებისა და სხვადასხვა კატეგორიის ლაშქრის მეთაურთა მოადგილეები, რომელთა საქმიანობა ძირითადად სამეურნეო მხარეების მოვლას ითვალისწინებდა (მაგ., იყვნენ ხაზინის ქეთხუდები, დავთრის ქეთხუდები, ჩაუშების ქეთხუდები, იანიჩართა ქეთხუდები და სხვ.).

114 სამსუნჯიები — სამსუნჯიები იყვნენ იანიჩართა კორპუსის გარკვეული რაზმები, რომელთა უფლება-მოვალეობას შეადგენდა ძალების გაწვერთნა. მათ მიერ გაწვრთნილი ძალები ლაშქრობებში წლებდნენ მონაწილეობას. სამსუნჯიების შესახებ დაწვრილებით იხ. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. III. Fasik. XIX, İstanbul, 1954, გვ. 112—113; 124—125.

115 იშითი — ძველი სახელწოდება ნიკომედია, ოსმალებმა საბოლოოდ დაიპყრეს 1337 წ. თანამედროვე თურქეთში კოჯაელის ვილაიეთის ცენტრი.

116 ბოლუქი — „ბოლუქი — [„ნაწილი“] — ბოლქი, ცხენოსანი და ქვეითი ჯარების ძირითადი ერთეული რეგულარულ და ირეგულარულ ლაშქარში. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო იანიჩართა კორპუსის 6 ბოლუქი, რომელთაც ალა-ბოლუქლერი ეწოდებოდათ. ამათ შემდეგ — რეგულარული ცხენოსანი ჯარის ბოლუქები. მათი ორგანიზაცია და მეომართა რიცხვი სხვადასხვა დროს სხვადასხვა იყო“ [ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“..., ნაკვ. II. გამოკვლევა, კომენტარები, გვ. 134]. ა. ტვერიტინოვას განმარტებით, ბოლუქი იყო

სასახლის ჯარის—საფაპიების ერთ-ერთი ექვს დანაყოფთაგანი. იხ. ა. ტვერიტი-ნოვას დასახ. ნაშრ., გვ. 264, იხ. Pakalin, დასახ. ნაშრ. I, fas. II¹, 1947, გვ. 242.

117 ალთი ბოლუქის ალაები — ალთი ბოლუქის ალაების შესახებ ზუსტ განმარტებას იძლევა კონიბეი გორიჯელი. მისი სიტყვით: «У сипахиев имеется 6 ага и 6 белоюков. Старшим из них является ага сипахи-оглапов, которых называют сипахиями красного знамени. Вторым является ага сипахидаров, которых называют сипахиями серого знамени. Третьим является ага [сипахиев] зеленого знамени, которых называют улудфеджиани-йемини. Четвертым является ага сипахиев белого знамени, которых называют улудфеджиани-йесар. Пятым является ага сипахиев красного с зеленым знамени, которых называют гурейбай йесар. Каждый из них несет то знамя, к которому [белюк] принадлежит. [А. С. Тверитнинова, Второй трактат Кочибея... стр. 232].

118 დელი ჰასანი — გლეხთა აჯანყების მეთაური ოსმალეთში, ყარა იაზიჩის ძმა, ამ უკანასკნელის სიკვდილით დასჯის შემდეგ დელი ჰასანი სათავეში ჩაუდგა აჯანყებას 1602—1603 წლებში. საბოლოოდ აჯანყებულებს უღალატა, სულთნის ხელისუფლებას შეურიგდა და 1604 წელს სანჯაყ-ბეგი გახდა. დაწერილებით იხ. А. С. Тверитнинова, Восстание Кара-Языджи — Дели Хасана в Турции, М.—Т., 1946.

119 ჭუმად აღ-ახირის მე-15 დღე — 1604 წლის 9 ოქტომბერი.

120 კასიმის დღე — ნოემბრის მერვე დღე, როდესაც სახალხო კალენდრის მიხედვით იწყება ზამთარი.

121 რუმი — ბიზანტია, მცირე აზია, ანატოლია, ამ შემთხვევაში იგულისხმება ოსმალეთის იმპერია, ოსმალთა სახელმწიფო.

122 მანძილი — გზის საზომი ერთეული. იხ. ნ. ბერძენიშვილი, გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში. თბ., 1966, გვ. 117.

123 ალაჰ ვერდი ხანი — წარმოშობით ქართველი — უნდილაძე, შაჰ აბასის რეფორმების გამტარებელი, სახელგანთქმული სარდალი, ყულარ აღასი. მის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ მისი მექვეიდრის — განჯა-ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგის დაუდ ხან უნდილაძის შესახებ არის ცნობები ქართულ წყაროებში [ბერი ევანატაშვილი, არჩილის საისტორიო პოემა]. დაწერილებით იხ. ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში, თბ., 1958; კ. კუციია, კავკასიური ელემენტი სეფიანთა ირანის პოლიტიკურ სარბიელზე. „მაზლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები“, თბ., 1976.

124 ვანის ზღვა — იგულისხმება ვანის ტბა, რომელიც თანამედროვე თურქეთში ვანისა და ბითლისის ვილაიეთებს შუა მდებარეობს.

125 ადილქევანის ციხე — მნიშვნელოვანი დაბა თანამედროვე თურქეთის ერთ-ერთ პროვინციაში — ბითლისის ვილაიეთში, იგი ვანის ტბის სანაპიროზე მდებარეობს.

126 ჰასან კალე — არზრუმის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე გეოგრაფიული პუნქტი. ვახუშტი ჰასან კალეს აიგივებს ბასიანთან. „ხოლო ოლთის, ნარიმანისა და იდის სამხრით არს... ბასიანი რახსისა ანუ არაზის სათავესა ზედა... პირველად ეწოდა ქალაქსა ამისსა ბასიანი... ხოლო აწ უწოდებენ მას ქალაქსა ასანყალას და არს საშუალო ბასიანისა, არაზის კიდესა ზედა, ჩრდილო კერა,

არა დიდი ქალაქი...“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973, გვ. 684). ჰასან კალაზე იხ. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. ტექსტი ქართული თარგმანიტურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჭიქიამ, 1964, თბ., გვ. 105.

127 ათას თოთხმეტი წელი — 1605 წლის 19.V—1606 წლის 8.V-მდე.

128 რები ულ-ახირის 21-ე დღე — 1605 წლის 5 სექტემბერი.

129 ხოი — ქალაქი ირანის აზერბაიჯანში.

130 ზემოაღნიშნული თვის 24-ე დღე — 1605 წლის 8 სექტემბერი.

131 ჭელაღიები—XVI ს-ის 80-იანი წლებიდან ანატოლიის ცალკეულ პროვინციებში ადგილი ჰქონდა გლეხთა აჯანყებებს, რომლებიც თურქულ ისტორიოგრაფიაში ცნობილია ჭელაღიების ამბოხებების სახელით. აჯანყებულთა მეთაურის — შეიხ ჭელაღის სახელი საზოგადო სახელად იქცა და ყოველგვარი ანტისახელმწიფოებრივი ამბოხების მონაწილეებს ჭელაღიებს უწოდებდნენ. იხ. გ. ფუთურიძე, სოციალური მოძრაობანი ოსმალეთში, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“. თბ., 1957, გვ. 173—176. И б р а г и м о в Г. И. Крестьянские восстания в Турции. Византийский Временник, т. 7, 1953; Тверитникова А. С. Восстание Кара-Языджи—Дели Хасана в Турции. М.-Л., 1946.

132 ზემოაღნიშნული წლის რეჟების 21-ე დღე — 1605 წლის 2 დეკემბერი.

133 შაში — სირია, დამასკო.

134 ოჯაქლიქი — დაპყრობილი ტერიტორიების ფეოდალებისადმი სამემკვიდრეოდ გაცემული სახელმწიფო მიწების კატეგორია. ასეთი კატეგორიის მიწების მფლობელნი ოფიციალურად ოსმალეთის სახელმწიფო მოხელეებად ითვლებოდნენ, აკრეფილი გადასახადების ნაწილი მათ ეკუთვნოდა, ნაწილი კი სახელმწიფო ხაზინაში მიდიოდა. იხ. M. Z. Pakalın, fas. XVII. 1953, გვ. 712—713

135 ილთიზაში — ოსმალურ ფეოდალურ საგადასახლო სისტემაში ილთიზაშს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. იგი გულისხმობდა გარკვეულ ტერიტორიაზე რამდენიმე წლით გადასახადების აკრეფის უფლების შესყიდვას.

136 ათას ცხრამეტი წელი—1610 წლის 26 III-დან 1611 წლის 15. III-მდე.

137 საფარის მეხუთე დღე — 1610 წლის 29 აპრილი.

138 რები ულ-ვეველი — 1610 წლის 24. V—23. VI.

139 შაჰ ისმაილ II — სეფიანთა ირანის შაჰი (1576—1578).

140 თათართა ჭარი — იგულისხმება ყირიმის თათართა ჭარი.

141 ისლამ ვირეი — ყირიმის თათართა ხანი ისლამ ვირეი ხანი III (1644—1654).

142 სულთან სულეიმან ხანი — სულთან სულეიმან კანუნი (1520—1566), რომლის დროსაც ოსმალეთის იმპერიამ მიიღწია თავისი პოლიტიკური ძლიერების მწვერვალს.

143 შაჰ თამაშპი — სეფიანთა ირანის შაჰი შაჰ თამაშ I (1524—1576).

144 ჭუმად აღ-ახირის 27-ე დღე—1610 წლის 16 სექტემბერი.

145 ხუტბა — „ხუტბა-ხოტბა. მუსლიმურ სახელმწიფოებში საპარასკევი და საღვთისაწაულო ლოცვის დროს ხათიბის მიერ წარმოთქმული მიმართვა. იგი შეიცავდა ალაჰის ღიღებას, მისი მოციქულის — მუჰამედის დალოცვას, მუსლიმ-

თა მოწოდებას — არ მიეტოვებინათ სარწმუნოება და, ბოლოს, დალოცვით თავ-
დებოდა. წესად იყო, რომ ხუტბაში ხშირად უნდა ხსენებულიყო [ზიქრი] ქვე-
ყნის მბრძანებლის სახელი. ოსმალეთში ისევე, როგორც სხვა მუსლიმურ ქვეყ-
ნებში, ძალა-უფლებისა და დამოუკიდებლობის სიმბოლო იყო სულთნის სახელ-
ზე ხუტბის აღკვლევა და მისი სახელით ფულის მოჭრა. ამას „ხუტბე ვე სიქქე“
ეწოდებოდა“ (ეკლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“..., გამოკვლევა, კომენტარე-
ბი, III, გვ. 174).

146 ათას ოცდაერთი წელი — 1612 წლის 4. III—1613 წლის 20. II.

147 ზემოხსენებული წლის რაბიის 28-ე დღე — 1612 წლის 28 მაისი.

148 შაბანის პირველი—1612 წლის 27 სექტემბერი.

149 შაბანის მე-16 დღე — 1612 წლის 13 ოქტომბერი.

150 ზემოხსენებული თვის 21-ე დღე — 1612 წლის 18 ოქტომბერი.

151 რაშანის 28-ე დღე — 1612 წლის 21 ნოემბერი.

152 ათას ოცდაოთხი წელი — 1615 წ. 31. I—1616 წ. 19. I.

153 ათას ოცდაორი წელი — 1613 წ. 21. II—1614 წ. 10. II.

154 კაფუჯი-ბაში — კაფუჯი-ბაში იყო სულთნის სასახლის ერთ-ერთი წარჩი-
ნებულთაგანი, რომელიც კაფუჯების, სასახლის მუდმივი მცველების, მეთაური იყო.
ისინი სულთნის სასახლის კარებისა და დივანის სხდომების დაცვას ხელმძღვანე-
ლობდნენ. ვარდა ამისა მათი მოვალეობა იყო სულთნისათვის წარედგინათ ელჩები
და საპატარ სტუმრები. კაფუჯი-ბაშიები ხშირად იგზავნებოდნენ პროვინციის განმ-
გებლობათ საგანგებო დავალებით. ხშირად კაფუჯი-ბაშიებს სულთნის ხელისუფ-
ლებისათვის არასასურველი ფაშებისა და დიდი მოხელეების თავიდან მოშორებისა
და მოკვლის საქმეს ავალებდნენ. კოჩიბეი გორიჩელის განმარტებით: «Когда на ау-
дненицию к падишаху прибывают послы, то ваши слуги капуджу-баши вводя
их под руки в приемный зал и падают ниц перед троном. Если появляется необ-
ходимость ехать по важному делу от Порты к бейлербеям, то с поручением
посылают капуджу-баши. Точно так же их посылают и с посольствами. Их
используют для сопровождения везиров, для посылки в эялеты, для церемо-
ниальных шествий. Их жалование — 150 акча в день, обычная их служба
состоит в несении охраны Больших ворот во Дворце (А. С. Тверитниова, Вто-
рой трактат Кочибей..., стр. 235).

155 ბოსტანჯი-ბაში — სულთნის სასახლის დაცვის, ე. წ. ბოსტანჯიების უფ-
როსი. ბოსტანჯი ნიშნავს — მებოსტნეს. ამ თანამდებობისათვის საგანგებოდ ავ-
როვებდნენ ქრისტიანთა ბიჭებს და გარკვეული წვრთნის შემდეგ ავზავნიდნენ
ზოგს სასახლის მცველებად, ზოგს სასახლის ბაღების მცველებად. „ეკლია ჩე-
ლების დროს მათი რიცხვი 2—2.5 ათასს შეადგენდა, რომელთაც სათავეში ედგა
ბოსტანჯი-ბაში. მათ ევალებოდათ, ავრეთვე, „ოქროს რქის“ ყურეს ოროვე ნა-
პირისა და სტამბოლის ზღვისპირა უბნების დაცვა. ბოსტანჯი-ბაშიმ და ბოსტან-
ჯიების ნაწილებმა დიდად პრივილეგირებულ მდგომარეობას მიაღწია სასახლე-
ში. ისინი შეადგენდნენ სულთნის პირად დაცვას, სულთნის ბრძანებით ზოცავ-
დნენ არასასურველ მოხელეებს. ერთგულ ბოსტანჯიებს მაღალ თანამდებობაზე
აწინაურებდნენ და ისინი ხშირად დიდეზირებიც ხდებოდნენ“ [ეკლია ჩელე-
ბის „მოგზაურობის წიგნი“..., ნაკვ. II, გამოკვლევა, კომენტარები, გვ. 135] იხ.
აგრეთვე. М. Z. P a k a l i n, I, fas III, 1947, გვ. 24.

156 შეიხ ულ-ისლამი — მუსლიმანური სასულიერო იერარქიის უმაღლესი მეთაური.

167 რები ულ-ევველის 24-ე დღე — 1613 წლის 14 მაისი.

168 რები ულ-ახირის პირველი — 1613 წლის 21 მაისი.

150 ე. ო. 1022 წელს — 1613 წ. 21. II—1614 წ. 10. II.

150 სულთან სელიმ ხანი — ოსმალეთის სულთანი სელიმ II (1566—1574).

161 1024 წელი — 1615 წელი.

102 შაბანის თვე — 1613 წლის 27. IX—25. X.

103 კაფი კულუ — ოსმალეთის შეიარაღებული ძალების ძირითადი სახეობა — სახელმწიფო ლაშქარი.

164 ხსენებული წლის რები ულ-ახირის 28-ე დღე — 1613 წლის 12 ივნისი.

165 შაბანის თვე — 1613 წლის 16. IX—14. X.

168 მუნეჯიმ-ბაში — მთავარი ასტროლოგი.

147 ათას ოცდახუთი წელი — 1616 წ. 20. 1—1617. 8. 1.

168 რები ულ-ახირის პირველი — 1616 წლის 18 აპრილი.

169 ზემოხსენებული თვის მეშვიდე დღე — 1616 წლის 24 აპრილი.

170 ჭუმად აღ-ევველის პირველი რიცხვები — 1616 წლის მაისის შუა რიცხვები.

171 აზაბთა ბოლუქი — აზაბთა გაერთიანება, რაზმი, რომელიც გარკვეულ ფუნქციებს ასრულებდა ოსმალურ სამხედრო ორგანიზაციაში. „აზაბი — უცოლო-რეგულარული ქვეითი ჯარის მეომარი იანიჩართა კორპუსის შექმნამდე. შემდეგ აზაბები ძირითადად სამხედრო გემებზე მეზღვაურებად და მებრძოლებად მსახურობდნენ. XVI საუკუნის პირველი ნახევრიდან მათ ზღვისპირა სიმაგრეებში მეციხოვნეებად იყენებდნენ. ან გემსაშენებში მსახურობდნენ. ნაწილი ჯამაგირს ხაზინიდან იღებდა და ზოგს დამსახურებისათვის თიბარბუ ეძლეოდა“ [ველია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“..., II. გამოცემა, კომენტარები, გვ. 130].

172 ზემოხსენებული თვის ბოლო რიცხვები — 1616 წლის ივნისის შუა რიცხვები.

173 ჭუმად აღ-ახირის შუა რიცხვები — 1616 წლის ივნისის მიწურული.

174 ათას ოცდაექვსი წელი — 1617 წ. 9. 1-დან 1617 წ. 28. XII-მდე.

175 ჭუმად აღ-ახირის თვის შერვე დღე — 1617 წლის 13 ივნისი.

176 შაბანის თვე — 1617 წლის 4. VIII-დან—2. IX-მდე.

177 კაფა — ქალაქი ყირიმის ნახევარკუნძულზე, დღევანდელი ფეოდოსია.

178 ათას ოცდაშვიდი წელი — 1617 წლის 29. XII—1618 წ. 18. XII.

178 ოსმან ხანი — ოსმალეთის სულთანი ოსმან II (1618—1622).

180 ჭუმად აღ-ევველის თვე — 1617 წლის 26. IV—26. V.

181 ჭანი ბეგ ვირეი — ყირიმის თათართა ხანი (1610—1622; 1627—1635).

182 თურნაჯი-ბაში — იანიჩართა ოჯახის 196 რაზმიდან 68-ე რაზმის მეთაურის სახელწოდება. სხვა ოჯახის მსგავსად ეს რაზმიც პირველი ოსმალ სულთნების მიერ იქნა ორგანიზებული. წარმოდგა მონადირეთა აღების სახელწოდებიდან. მათი მოვალეობა იყო ქრისტიანი ბავშვებიდან „დევიშირმეს“ წესით იანიჩართა ოჯახის დაკომპლექტება. „დევიშირმეს“ დავალბით რუმელიასა და ანატოლიაში გაგზავნილი იანიჩარების მეთაურებს „თურნაჯისაც“ ეძახდნენ.

Pakalın.... III, fas. XXII, 1955, გვ. 535.

183 ბექთაშიანები — ბექთაშიები იყვნენ ბექთაშიების ორდენის წევრები. სახელწოდება ამ ორდენმა მიიღო „პაქი ბექთაში ველის“-გან. ამ ორდენს საფუძველი ჩაეყარა შუა ანატოლიის ერთ-ერთ სოფელში. ქალაქელებისაგან შორს დარჩენილ სოფლებსა და დაბებს შორის გავრცელებული მიმდინარეობა. ბექთაშიობა ბათონიების მსგავსად ყველგან ვრცელდებოდა. ყველაფერს საიდუმლოდ ინახავდნენ. დაწერილებით იხ. Pakalin, ... I. fas. III, 1947. გვ. 196—202.

184 ჭებეჯი-ბაში — ჭებეჯიები იყვნენ მებაჯრეები, „დაქირავებული ჭარის სახეობა, რომელიც ძირითადად სამეურნეო საქმიანობას ეწეოდა; ნაწილი იარაღს ამზადებდა, ნაწილი იცავდა ამ იარაღს, ნაწილი ეზიდებოდა და ჭარში ანაწილებდა. იარაღის დასამზადებელი სახელოსნოები და საწყობები სტამბოლში, ედირანში, ბურსასა და საზღვრისპირა ციხეებში იყო მოწყობილი. მათი მეთაური და ხელმძღვანელი იყო ჭებეჯი-ბაში, რომელიც წლიურად 20 ათას ახჩას იღებდა“ (ველია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, II, კომენტარები, გვ. 175). კოჩიბეი გორიჯელი შემდეგნაირად განმარტავს ჭებეჯიებს: «Могущественный повелитель, слуг ваших джебеджиев 78 000 человек, а их начальником является джебеджи-башни, который носит зеленый колпак. Они также становясь чорбаджиами и одабашни, охраняют арсенал и оружейные склады. Во время похода у них особая обязанность. В их ведении находятся все боеприпасы: оружие, порох, патроны, мечи и ружья. Они получают жалование 8 акча в день. Джебеджины несут службу и на кораблях, последние составляют особый очаг со своим начальником.» А. С. Тверитинова, Второй трактат Кочинбея», გვ. 264.

185 ზილ-კაადეს დასაწყისი — 1618 წლის ოქტომბრის 20-დან.

186 ზილ-პიჯეს თვე — 1618 წლის 11-დან 1619 წლის 7. XII-მდე.

187 1028 წელი — 1618 წლის 19. XII—1619 წლის 8. XII.

188 ჭუშად აღ-ევველის თვე — 1618 წლის 16. IV-დან—15. V-მდე.

189 ბეშქიშაში — სტამბოლის ერთ-ერთი უბანი.

190 ვეფა — სტამბოლის ერთ-ერთი უბანი.

191 შევალის მე-17 დღე—1619 წლის 27 სექტემბერი.

192 ათას ოცდათერთმეტი წელი — 1621 წ. 16. 11—1622 წ. 4. 11.

193 ზილ-პიჯეს თვის მეორე დღე — 1622 წლის 8 ოქტომბერი.

194 ზილ-პიჯეს თვის რვა — 1622 წლის 14 ოქტომბერი.

195 მირახორი — მირახორი, ამირახორი, იმრახორი ეწოდებოდა სასახლის საჩინბოს უმაღლეს მოხელეს. მის მოვალეობას შეადგენდა საჩინბოების დაკომპლექტება და მოვლა-პატრონობა ცხენებითა და მსახურებით. სულთნის სასახლეში ორი ამირახორი იყო — პირველი და მეორე. პირველი ან დიდი ამირახორი განაგებდა მეჩინბეებს, მეეტლებისა და მოსართავების მკოდნეთა საქმიანობას, მეორე ამირახორი ურმებს, კარეტებსა და ინვენტარს განაგებდა. XVI—XVII სს-ში ამირახორებს აწინაურებდნენ სანჯაყ-ბეგებად და ბეგლარ-ბეგებად. კოჩიბეის მიხედვით: «Главный мирохор-ага является ведающим всеми лошадыми и верблюдами (падшаха). В его распоряжении находится и вся сбруя. Во время августейшего выхода в город, он идет среди солаков. Позади него идут конюхи и седельники. Сколько есть конюхов и седельников — все под его началом. Все дела относящиеся к конюшням, подведомственны ему. Все, что необходимо,

ონ დოკლადყვავთ ველიკოყ ვეზირუ...» (А. С. Тверитинова, Второй трактат Кочибея..., გვ. 235—236).

196 მე-17 დღე — 1622 წლის 23 ოქტომბერი.

197 ათას ოცდათორმეტი წელი — 1622 წლის 5. 11-დან 1623 წლის 24. 10-მდე.

198 ჭანი ბეგ გირეი — ყირიმის თათართა ხანი — ჭანი ბეგ გირეი ხანი (1610—1622).

199 ჩერმენის სანჯაყი — რუმელიის ეიალეთში შემავალი სანჯაყი.

200 ჭუმად აღ-ახირის თვე — 1623 წლის 2. IV-დან 30 IV-მდე.

201 სულთან ოსმანი — ოსმალეთის იმპერიის სულთანი ოსმანი II (1618—1622).

202 შეიხ უღ-ჰარეში — იველისხმება მექას შეიხის თანამდებობა.

203 არფალიქი — არფალიქი ნიშნავს ქერისათვის განკუთვნილს; იგი იყო შემოსავალი მიწის ნაკვეთიდან, რომელიც სახელმწიფო მოხელეებსა და სულთნის სასახლის ზოგიერთ მოხელეს ჭამაგირის სახით ეძლეოდა. არფალიქი ორი სახისა იყო: როდესაც გარკვეულ ტერიტორიაზე აკრეფილი გადასახადების ნაწილი ეძლეოდა მოხელეს არფალიქის სახით, მას „არფალიქ დირლიქ“ ეწოდებოდა; მეორე შემთხვევაში, როდესაც ხაზინიდან გაიცემოდა გარკვეული თანხა ჭამაგირის სახით, მას „არფალიქი ულუფე“ ეწოდებოდა. „შემდგეში საარფალიქო მამულის შემოსავალი, ნაღდად თე ნატურით, ეძლეოდათ დამსახურებულ სახელმწიფო მოღვაწეებსა და მაჰმადიანთა სწავლეებს — უღემებს (უღემა), უყვე როგორც საცხოვრებელი სარჩო, ულუფა“ (იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ..., გვ. 97). არფალიქის სინონიმად ქართულ წყაროებში გვხვდება სარჩო. ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ ნათქვამია: „და მაშინ გაუგზავნა ბატონმა თეიმურაზ ხონთქარსა კაცი, შეეხვეწა და სთხოვა სარჩო. ხონთქარმა სხვა ვეღარა გააწყო რა და მისცა გონიოსა და ახალციხესა და გარშემო მისსა მამული სარჩოდ“ (ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება ივ. ჭავჭავიძელის რედაქციით, 1940, თბ., გვ. 145. ან კიდევ: „მისცა სარჩოდ სანჯაყები“. იქვე, გვ. 147. არფალიქის შესახებ უფრო დაწერილებით იხილეთ Pakalin, M. Z.,... I, გვ. 84—87. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ... გვ. 97).

204 ათას ოცდაცამეტი წელი — 1623 წლის 25. 10—1624 წ. 3. X.

205 აქერმანი — აქერმანი ბესარაბიის ქალაქი, აქერმანი აყალ. ბარტოლდის განმარტებით ნიშნავს „თეთრ ციხეს“ (EI, I, გვ. 237).

206 საკლაბები — ოსმალურ ნა რატეულ წყაროებში სლაეებს საკლაბებს ეძახიან.

207 სულთან მუსტაფა — ოსმალეთის იმპერიის სულთანი მუსტაფა I (1617—1618; 1622—1623).

208 ათას ოცდაათი წელი — 1620 წლის 26 ნოემბრიდან 1621 წლის 15 ნოემბრამდე.

209 სულთან მურად ხანი — ოსმალეთის იმპერიის სულთანი მურად IV (1624—1640).

210 ჩ ო რ ბ ა ჯ ი — Чорбаджи — младший офицерский чин в яничарском войске. ჩორბაჯის ხშირად ბელუქ-ბაშისაც უწოდებდნენ. „ჩორბა“ ნიშნავს

წვენს, შეკვამანდს. რადგანაც სულთნის რეგულარულ არმიაში ჯარისკაცები სულთნის ულუფაზე იყვნენ, მათ მეთაურს „ჩორბაჯის“ — „მეწვენე“-ს ეძახდნენ და იგულისხმებოდა, რომ სულთნის სახელით ჰკვებავდა მათ.

იანიჩართა ორგანიზაციის დახასიათებრსაც კოჩიბეი გორიჯელი აღნიშნავს რომ «В каждой ода имеется один чорбаджи, один ода-башы. т. е. кого называют «люди очага», и есть чорбаджи» (გვ. 227). სულ იანიჩართა კორპუსში 160 ჩორბაჯი იყო, რამდენადაც ამდენივე იანიჩართა ოჯახი იყო კოჩიბეის განმარტებით. M. Z. Pakalin, ..., I. fas. IV. 1948. გვ. 380.

211 ბალიემეზის ზარბაზანი — ერთ-ერთი სახეობა ზარბაზნისა, რომელსაც შუა საუკუნეების ოსმალეთში ხმარობდნენ. „ბალიემეზ (დამახინჯებული იტალიური — „ბალო მეზო“ — შორსმსროლელი ზარბაზანი (თურქულად გააზრებული იყო ასე: „ბალ“ — თაფლი, „იემეზ“ არ ქამს, ე. ი. „თაფლს არ ქამს“. ოსმალურ ზარბაზნებში ყველაზე შორსმსროლელი და დიდი ყალიბისა იყო, 50 კილოგრამიან ყუმბარებს ისროდა. იყენებდნენ ხმელეთზე და ზღვაზეც, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში ციხეების დასანგრევად ხმარობდნენ. ზოგჯერ მას „ყარაბალისაც“ უწოდებდნენ (ცვლად ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“ !), კომენტარები... გვ. 139). ბალიემეზის ზარბაზნის შესახებ იხ. M. Z. Pakalin, ..., fas. II, 1947, გვ. 157.

212 ჩაშნიგირ-ბაში — ჩაშნიგირი — მექაშნიკე — მათი მოვალეობა იყო სუფრის გაწვლა და სულთნისათვის საკმელების შირთმევა: ერთი ნაწილი სულთნისათვის დამზადებულ საკმელებს ამოწმებდა და მეთვალყურეობდა. ჩაშნიგირები საკმელ-სას-მელებს შირთმევდნენ აგრეთვე დივანის სხდომების დროს დიდევზირსა და ვეზირებს, ჩაშნიგირების მეთაური იყო ჩაშნიგირ-ბაში, რომელიც სულთნის ყველაზე დაახლოებულ და სანდო პირად ითვლებოდა და ყოველთვის მას ახლდა. სულთნისათვის დამზადებული საკმელების ავ-კარგანობაზე ჩაშნიგირ-ბაში აგებდა პასუხს. იხ. A. C. Тверитинова, Второй трактат Кочинья..., გვ. 232.

213 კიზლარ ალა — სულთნის სასახლის პარემის მსახურთა უფროსი. მას „ბედნიერების კარის (სასახლის) ალაც“ ეწოდებოდა. იგი განაგებდა პარემის მსახურთა საქმიანობას, არჩევდა სულთნისათვის მხევლებს და სხვა. კიზლარ ალა დროთა ვითარებაში ყველაზე გავლენიან მოხელედ იქცა სასახლეში. ისინი დიდ გავლენას ახდენდნენ სულთნებზე. მათ ხელში მოიყარა თავი უდიდესმა ქონებამ სულთნის მიწებისა და ვაკუუმების სახით.

214 აზაბი — უეოლო აზაბები ძირითადად სამხედრო გემებზე მეზღვაურებად და მებრძოლებად მსახურობდნენ. შემდეგში მათ ზღვისპირა სიმაგრეებში მეციხოვნეებად იყენებდნენ, ან გემთსაშენებში მსახურობდნენ.

215 სეკბან-ბაში სეკბან-ბაში ეწოდებოდა მეძალეების, ძალებით მონადირეების უფროსს. სეკბანები იანიჩართა კორპუსში ერთ-ერთ ნაწილს შეადგენდნენ; სეკბანები სულთანს სანადიროდ ახლდნენ ზოლმე. რიგითი სეკბანები დღეში 6—8 ახჩას იღებდნენ. სეკბანები იყვნენ აგრეთვე სასაზღვრო სამსახურში, ვილაიეთებისა და სანჯაყების მეთაურთა ლაშქარში მსახურობდნენ და ჭამაგირს იღებდნენ. სეკბანების დანაყოფებს ბაირალები ეწოდებოდათ; თითო ბაირალში 60 სეკბანი იყო. იანიჩართა ოჯახის დიდ ოფიცერთაგან ერთერთისადმი ბოძებული სახელი. M. Z. Pakalin, ..., III, fas. XIX, 1954, გვ. 147.

216 დობრუჯა — ბულგარეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი რაიონის სახელწოდება.

217 აბი აიუბი ენსარი — სტამბოლის ერთ-ერთი უბანი.

218 სილისტრეს სანჯაყი — ოსმალეთის ადმინისტრაციული ერთეული ბულგარეთის ტერიტორიაზე. დღევანდელი ადმინისტრაციული დაყოფით ბულგარეთის ერთ-ერთი ოლქი — სილისტრეს ოლქი. რომლის ცენტრია ქალაქი სილისტრე.

219 შევალის მეოთხე დღე — 1624 წლის 20 ივლისი.

220 ათას ოცდაათხმეტი წელი — 1624 წ. 14. X-დან 1625 წ. 2. X-მდე.

221 ზაგემის მეფე თეიმურაზ ხანი — კახეთის მეფე თეიმურაზ I (1605—1663).

222 რამაზანის 21-ე დღე — 1625 წლის 27 ივნისი.

223 კანკი — მდინარე აღზანი (იხ. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველო-სა და კავკასიის შესახებ. ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჭიქიაშ, თბ., 1964, გვ. 122.

224 ათას ოცდათუხმეტი წელი — 1625 წლის 3. X-დან 1626 წლის 21 IX-მდე.

225 მუჰარემის თვე — 1625 წლის 3. X-დან 1. XI-მდე.

226 ზილ-კადეს თვე — 1625 წლის 25. VII-დან 24. VIII-მდე.

227 სირაჯი — მეუნაჯირე, ცხენის აღკაზმულობის დამამზადებელი. სულთნის სასახლის საჯინბოში 200 სირაჯი იყო.

228 ათას ოცდათექვსმეტი წელი — 1626 წლის 22. IX—1627 წ. 11. IX-მდე.

229 ზილ-პიჩეს ხუთი — 1627 წლის 17 აგვისტო.

230 აბაზა-ფაშა — არზრუმის ვილაიეთის ბეგლარ-ბეგი, რომელმაც ოსმალეთის ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ გაილაშქრა და მოაწყო აჯანყება. ოსმალეთის ხელისუფლებამ ხანგრძლივი და საგანგებო ღონისძიებების მიღების შემდეგ ძლივს მოახერხა 1628 წლის სექტემბრისათვის ჩაეჭრო აბაზა-ფაშას მეთაურობით მოწყობილი აჯანყება და აბაზა-ფაშა სიკვდილით დასაჯა.

231 მუშის მხარე — თანამედროვე თურქეთის ადმინისტრაციული დაყოფით იგულისხმება მუშის ვილაიეთი, რომლის ცენტრია ქალაქი მუში.

232 ზილ-პიჩეს ბოლო რიცხვები — 1627 წლის სექტემბრის პირველი ათეული.

233 ათას ოცდაჩვიდმეტი წელი — 1627 წ. 12. IX-დან 1628 წ. 30. VIII-მდე.

234 წმინდა მუჰარემის დასაწყისი — 1627 წლის სექტემბრის შუა რიცხვები.

235 მუჰარემის მე-13 დღე — 1627 წლის 24 სექტემბერი.

236 საფარის თვის ოთხი — 1627 წლის 15 ოქტომბერი.

237 საფარის თვის 18 — 1627 წლის 29 ოქტომბერი.

238 რები ულ-ევველის 16 — 1627 წლის 25 ნოემბერი.

239 ჩიფთლიქი — „ჩიფთ“ ნიშნავს წყვილს, უღელ ხარს. „ჩიფთლიქის“ ქვეშ იგულისხმება მიწის ნაკვეთი, რომელსაც ერთი უღელი ხარი დაამუშავებდა, ანდა მიწის ის ნაკვეთი, რომელსაც გლეხი ამუშავებდა და საიდანაც იხდიდა გადასახადს „ჩიფთლიქი“ ეწოდებოდა: აგრეთვე ფეოდალურ მამულს, რომელიც სამემკვიდრეოდ ჰქონდა კაცს და ვალდებული იყო შემოსავლის ხარჯზე მხედრები გამოეყვანა, ან თვითონ წასულიყო ლაშქრობაში“ (ეგლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თურქულიდან თარგმან, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ. ნაკვ. II. გამოკვლევა, კომენტარები, თბ., გვ. 140.).

240 რები ულ-ახირის მე-11 დღე — 1627 წ. 20 დეკემბერი.

იხ. M. Z. Pakalın, I fas. IV. 1948, გვ. 364—368.

241 რამაზანის თვის ბოლო — 1628 წლის მაისის ბოლო და ივნისის პირველი რიცხვები.

242 ათას ოცდათვრამეტი წელი — 1628 წ. 31. VIII—1629 წ. 20 VIII-მდე.

243 ზილ-პიჩეს უკანასკნელი რიცხვები — 1628 წლის აგვისტოს მიწურული და სექტემბრის დასაწყისი.

244 მუჰარემის მე-6 დღე — 1628 წ. 5 სექტემბერი.

245 მუჰარემის თვის 19 — 1628 წ. 18 სექტემბერი.

246 საფარის თვის მეცამეტე დღე — 1628 წ. 12 ოქტომბერი.

247 ღირლიკ — კოჩიბეის განმარტებით: «Мой благородный падишах, если кому-либо дает звание янычара, назначай ему жалование три акча. Народ говорит при того человека: «он стал слугой султана, сделался владельцем дирлика». Будь то должность сипайи, мютеферрика, чавуша или зеамета, тымар — все они называются «дирлик». Каждого, получает ли он жалование 1 акча или 1 000 акча, называют «дирлик сахиби» («владелец дирлика»). А. С. Тверитинова, Второй трактат Кочибея... с. 226-227

248 კაფუჯიების ქეთხულა—კაფუჯი იყო სულთნის სასახლის ჭარისკაცი. კოჩიბეი გორიქელს მიხედვით: მათი რაოდენობა სასახლეში 2000-ია. გარდა ამის არიან კიდევ ნავსადგურში მორიგეები. ისინი 400-ია. «Если появляется какое-либо дело за пределами двора, с поручением посылают их. Привратники набираются из бостанджиев, придворных поваров, халвовщиков, булочников. Они находятся под началом у капуджи-баши. Их посылают иногда с поручениями к бей-лербегу» (А. С. Тверитинова; Второй трактат Кочибея... с. 239).

249 ათას ოცდაცხრამეტი წელი—1629 წ. 21 VIII — 1630 წ. VIII-მდე.

250 საფარის პირველი — 1629 წ. 20 სექტემბერი.

251 საფარის მე-14 დღე — 1629 წლის 3 ოქტომბერი.

252 ათას ორმოცი — 1630 წ. 10. VIII—1631 წ. 29. VII-მდე.

253 ათას ოცდაცხრამეტი წლის თვეები — 1629 წ. 21 აგვისტოდან 1630 წ.

9 აგვისტომდე.

254 ათას ორმოცდაერთი წელი — 1631 წ. 30. VII-დან 1632 წ. 18. VII-მდე.

255 რეზი ულ-ახირის მესამე დღე — 1631 წ. 29. IX.

256 ათას ორმოცდაორი წელი — 1632 წ. 19. VII-დან 1633 წ. 7. VII-მდე.

257 ათას ორმოცდასამი — 1633 წ. 8. VII—1634 წ. 26. VI-მდე.

258 მუჰარემის ბოლო — 1633 წ. აგვისტოს პირველი რიცხვები.

259 რეზი ულ-ევველის თვე — 1633 წ. 5. XI—X-მდე.

260 რეზი ულ-ახირის პირველი — 1633 წლის 5 ოქტომბერი.

261 ზემოხსენებული თვის მეათე დღე — 1633 წლის 14 ოქტომბერი.

262 ზილ-პიჩეს მესმეთე დღე — 1634 წლის 2 ივნისი.

263 ათას ორმოცდაოთხი — 1634 წლის 27. VI—1635 წ. 16. VII-მდე.

264 ზილ-კადეს მეოცე დღე—1636 წლის 7 მაისი.

265 რეჯების თვის დასაწყისი—1634 წლის დეკემბრის ბოლო ათეული.

266 1044 წლის რამაზანის მეოთხე დღე — 1635 წლის 21 თებერვალი.

267 ზემოაღნიშნული თვის 22-ე, შაბათი დღე — 1635 წლის 11 მარტი.

268 შევალის მეოთხე დღე — 1635 წლის 23 მარტი.

269 შევალის თვის მეცხრე დღე—1635 წ. 28 მარტი.

- 270 ზილ-კაადეს დასაწყისი — 1635 წლის აპრილის მეორე ათეულის ბოლო.
- 271 სულთან იზ ად-დინ ქეიქავუს იბნ ქეი-ბუსრევ სელჩუკი — მცირე აზიის სელჩუკი სულთანი — იზ ად-დინ ქეიქავუს I (1210—1219).
- 272 ზილ-კაადეს თვის 25—1635 წლის 12 მაისი.
- 273 შვეალის თვის 4—1635 წლის 23 მარტი.
- 274 ზილ-კაადეს ოცი — 1635 წლის 7 მაისი.
- 275 ზილ-პიჭენ მეოთხე დღე — 1635 წლის 21 მაისი.
- 276 ათას ორმოცდახუთი წელი — 1635 წ. 17. VI-დან—1636 წ. 4. VI.
- 277 მუპარემის პირველი — 1635 წლის 17 ივნისი.
- 278 მუპარემის მესამე დღე — 1635 წლის 19 ივნისი.
- 279 მუპარემის თვის მე-16-დღე—1635 წლის 2 ივლისი.
- 280 მუპარემის მე-17 დღე — 1635 წლის 3 ივლისი.
- 281 მუპარემის თვის 18 — 1635 წლის 4 ივლისი.
- 282 მუპარემის თვის 24—1635 წლის 10 ივლისი.
- 283 საფარის თვის პირველი 1635 წლის 17 ივლისი
- 284 საფარის ხუთი — 1635 წლის 21 ივლისი.
- 285 საფარის ათი — 1635 წლის 26 ივლისი.
- 286 საფარის თვის 12 — 1635 წლის 28 ივლისი.
- 287 ზემოხსენებული თვის 14 — 1635 წლის 30 ივლისი.
- 288 საფარის თვის 21 — 1635 წლის 6 აგვისტო.
- 289 საფარის თვის 22 — 1635 წ. 7 აგვისტო.
- 290 საფარის თვის 23-ე, სამშაბათი დღე — 1635 წ. 8 აგვისტო.
- 291 საფარის თვის 27-ე დღე — 1635 წლის 12 აგვისტო.
- 292 რები ულ-ევეელის მეექვსე დღე — 1635 წ. 20. VIII.
- 293 კეშმარიტი რაფიზი — კეშმარიტი მწვალებელი ისლამის რელიგიაში; ასე უწოდებდნენ სუნიტები შიიტებს, რომელსაც სპარსელები მისდევდნენ.
- 294 ჩოხადარი — 1. სულთნის ტანისამოსის შემნახავი. „ეს თანამდებობა მეჰმედ I ჩელების დროს (1413—1421) დაარსდა. ლაშქრობის დროს სულთანს თან ახლდა, ცხენზე ამხედრებული უკან მიჰყვებოდა და გამზადებული ჰქონდა საწვიმარი მოსასხამი. საზეიმო მსვლელობის დროს სულთანს მიჰყვებოდა და მისი სახელით ხალხში ფულს აბნედა: სილაჰდარს სცვლიდა ხოლმე და თუ დაწინაურებდნენ სილაჰდარი გახდებოდა. მუდმივ ჯამაგირსა და საჩუქრებს იღებდა სულთნისაგან. 2. ჩოხადარები დიდევზირს, ვეზირებსა და სხვა ღრჯაყებსაც ჰყავდათ. 3. იანიჩართა კორპუსის წევრი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა რაიმე სახელმწიფო საქმე“. (იხ. ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“ II..., გვ. 170, აგრეთვე A. C. Тверитинова, Второй трактат Кочубея, გვ. 268.)
- 295 იზნიქმიდი — იგივე ნიკომედია, რომელიც ოსმალებმა დაიპყრეს 1337 წელს. თანამედროვე ადმინისტრაციული დაყოფით ბურსის ვილაიეთში მდებარე იზნიქის ტბის აღმოსავლეთ სანაპიროზე არსებული ქალაქი — იზნიქი.
- 296 რები ულ-ევეელის შვიდი — 1635 წლის 21 აგვისტო.
- 297 რები ულ-ევეელის 28-ე დღე — 1635 წ. 11 სექტემბერი.
- 298 რეჭების პირველი—1635 წლის 11 დეკემბერი.
- 299 რეჭების თვის მე-14 დღე — 1635 წლის 24 დეკემბერი.
- 300 შაბანის ოთხი — 1636 წლის 13 მარტი.

301 ჩუბუქ-სალიანე — კოჩიბეი გორიჯელის განმარტებით: «Салияне называється налог, ур.тачива емый эминнами бням по 3—4 юк акча; взимається раз в год» (Второй трактат Кочинбей... с. 250). ფაქალინის განმარტებით, სალიანე თანზიმათამდე იყო გარკვეული თანამდებობის პირებისათვის წლიურად გარდაკვეთილი ხელფასის საწაველო, სარგო. M. Z. Pakalin, ..., III, fas. XIX, 1954, გვ. 111.

ოსმალეთის იმპერიის განაპირა პროვინციები, რომლებიც ნახევრად დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ, ყოველწლიურად გადასახადების გარკვეულ რაოდენობას უხდიდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას, ოსმალეთის ხელისუფლება კი არ ერეოდა ასეთი პროვინციის შინაგან საფინანსო და სხვა ხასიათის საქითხებში. ასეთ ვილაიეთებს სალიანელი ვილაიეთები ეწოდებოდათ. ჩუბუქი კი ეწოდებოდა ჩიბუხს; იგი ძალიან გავრცელებული იყო მთელს აღმოსავლეთში. ჩუბუქ-სალიანეს ქვეშ, ალბათ, იგულისხმება წლიური გადასახადი ყალიონზე. ჩიბუხის შესახებ ვრცლად იხ. M. Z. Pakalin, I, fas. IV, 1949, გვ. 383.

302 შაბანის 17 — 1636 წლის 26 იანვარი.

308 შაბანის 27 — 1636 წლის 5 თებერვალი.

304 რამაზანის 9 — 1636 წლის 16 თებერვალი.

305 შევალის ორი — 1636 წლის 10 მარტი.

306 შევალის 23-ე დღე — 1636 წლის 30 მარტი.

307 შევალის 28-ე დღე — 1636 წლის 3 აპრილი.

308 შევალის 24-ე დღე — 1636 წლის 1 აპრილი.

309 ზილ-კაადეს პირველი — 1636 წ. 7 აპრილი.

310 ზილ-კაადეს მეექვსე — 1636 წ. 12 აპრილი.

311 ზილ-კაადეს 18 — 1636 წ. 19 აპრილი.

312 სომარი — „ტერმინი და საზომი სომხური წარმომავლობისაა. სომხეთის გარდა გავრცელებული იყო ოსმალეთის ზოგიერთ პროვინციაშიც. სომარი დამკვიდრდა სამხრეთ საქართველოში — ახალციხის მაზრაში. სადაც ის XIX ს. მასალებით 16 კოდს ან 288 კგ-ს შეადგენდა. ცხადია, რომ სომარი უფრო სანაგარიზო ერთეული იქნებოდა „ვიდრე რეალური საწყაო“ (გ. ჭაფარიძე, ნარკვევი ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან“. თბ., 1973, გვ. 117). „ძველი ერთგვარი საწყაო, კაბიწის ნახევარი [6 ფუთამდე]“, [ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VI, 1126]. სომარი ხშირად გვხვდება საქართველოს შესახებ არსებულ ოსმალურ დოკუმენტურ წყაროებში.

313 ათას ორმოცდაექვსი წელი — 1636 წ. 5. VI—1637 წ. 25. V-მდე.

314 მუპარემის თვის ათი—1636 წ. 14 ივნისი.

315 მუპარემის თვის ნახევარი—1636 წ. ივნისის 20-იანი რიცხვები.

316 მუპარემის 28—1636 წ. 2 ივლისი.

317 ხაფარის მეორე დღე — 1636 წ. 6 ივლისი.

318 კალგაიდ წოდებული — ოსმალურ წყაროებში ხშირად გვხვდება ეს ტერმინი. ყირიმში თანამდებობის, ჩინის აღმნიშვნელია. ყირიმის ყოველი ახალი ხანი თავის მემკვიდრეს კალგაიდ ნიშნავდა. ამის შემდეგ კალგაი ყირიმში თანამდებობად დარჩა. კალგაი სულთანი კი ყირიმის ხანის მემკვიდრის აღმნიშვნელად გამოყენებული ტერმინია (M. Z. Pakalin, I, fas. XI, 1951, გვ. 150—151).

819 ჰისამ გირეი — ჰისამ გირეი არ არის შეტანილი ყირიმის ხანების გენეალოგურ ნუსხაში (იხ. H. Ortekin, Kırım Hanlarının Şeceresi. İstanbul, 1938).

820 ინაიეთ გირეი — ყირიმის თათართა ხანი — ინაიეთ გირეი ხანი (1635—1638).

821 საადეთ გირეი — ყირიმის თათართა ხანი — საადეთ გირეი ხანი I (1523—1632).

822 ზილ-მიჯეს მე-ნ დღე — 1637 წ. 30 აპრილი.

823 მუჰარემის მეათე დღე — 1636 წ. 14 ივნისი.

824 ბაჰადირ გირეი — ყირიმის თათართა ხანი — ბაჰადირ გირეი ხან (რეზ-მი) I (1638—1642).

825 იანბოლი — ქალაქი დღევანდელი ბულგარეთის ტერიტორიაზე, მდ. თუნჯის სანაპიროზე, იანბოლის ადმინისტრაციული ერთეულის ცენტრი.

826 საფა გირეი სულთან — ყირიმის თათართა ხანი იყო მხოლოდ ერთ წელს — 1691 წელს.

827 საფარის თვის მე-11 დღე — 1636 წლის 15 ივლისი.

828 რები ულ-ევველის მე-17 დღე — 1636 წ. 19 აგვისტო.

829 ათას ორმოცდარვა წელი — 1638 წ. 15 V-დან 1639 წ. 3. V-მდე.

830 საფარ ფაშა — ახალციხის ბეგლარ-ბეგი, დაინიშნა 1625 წ. მანუჩარ III-ის ბიძა — ბექა, იწოდა საფარ ფაშად.

831 შეჰრიზორი — მოსულის ვილაიეთის ერთ-ერთი სანჯაყის — მოსულის სანჯაყის ცენტრი. შეჰრიზორის შესახებ დაწერილებით იხ. *ش. سامی ، قاموس الاعلام تاريخ و جغرافيا لغاتى ، در دنجى جلد ، استانبول ، 1311*

გვ. 2888—2889.

832 რეჯების თვის მე-8 დღე — 1638 წ. 15 ნოემბერი.

833 ათას ორმოცდაცხრა წელი — 1639 წ. 4. V—1640 წ. 22. IV-მდე.

834 მუჰარემის 10—1640 წლის 11 მაისი

835 მუჰარემის 25-ე დღე — 1640 წლის 17 მაისი.

836 საფარის მეორე დღე — 1640 წლის 24 მაისი.

837 აინთაბი — ალემოს ვილაიეთსა და სანჯაყში, ალემოდან ჩრდილო-დასავლეთით 132 კმ-ზე მდებარე კახას ცენტრალური ქალაქი. აინთაბას შესახებ იხ.

سامی . ش. داسا. ხაზ. გვ. 3232.

838 საფარის 27—1640 წლის 18 ივნისი.

839 რები ულ-ევველის 15—1640 წლის 16 ივლისი.

840 თრაბლუსი — ქალაქი ლივანში, ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე.

841 მარაში — თანამედროვე თურქეთის ადმინისტრაციული ერთეულის — მარაშის ვილაიეთის ცენტრი.

842 ზოლუქის ხალხი — იგულისხმება იანიჩართა კორპუსი. ოსმალთა სამხედრო ორგანიზაციის ტერმინი. ზოლუქის ხალხი ექვსი ზოლუქისაგან შედგებოდა: 1. სიფაიები, 2. სილაჰდარები, 3. მარჯვენა ულუფუჯიანი, 4. მარცხენა ულუფუჯიანი, 5. მარჯვენა ლურება და 6. მარცხენა ლურება. M. Z. Pakalin, I, fas. III, 1947, გვ. 243.

843 რები ულ-ახირის დასაწყისი — 1639 წლის აგვისტოს პირველი რიცხვები.

844 ათას ორმოცდაათი წელი — 1640 წ. 23. IV-დან 1641 წ. II. IV-მდე.

845 რები ულ-ევველის თვის მეშვიდე დღე — 1640 წლის 27 ივნისი.

348 მუკანი—იაკუთის განმარტებით მუკანი იგივე მულანია. მისი სიტყვით, იგი „იკლიათია. მასში მრავალი სოფელი და ევლია. უპირაეთ იგი თურქმანებს სამოვრად და მისი მოსახლეობის უმეტესობა მათგან შედგება. იგი აზერბაიჯანშია. მგზავრი არდაბილიდან თებრიზისკენ მიმავალი გაივლის ამ შთებზე“. იაკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ნაკვ. 1. არაბ. ტექსტი, ქართ. თარგ. და შესავლით გამოსცა ე. სიხარულიძემ. თბ., 1964, გვ. 85.

847 ჭუმად აღ-ევველის—1640 წლის 19. VIII-დან 17. IX-მდე.

348 რები ულ-ახირის მეხუთე დღე — 1640 წ. 25. VII.

340 ხულთან მურადი — ოსმალეთის იმპერიის სულთანი მურად IV (1624—1640).

350 მუჰარემის თვე — 1640 წლის 23. IV-დან 22. V-მდე.

851 შაბანის თვე — 1640 წ. 16. II-დან 14. XII-მდე.

352 ზილ-კადეს მეოთხე დღე — 1641 წლის 15 თებერვალი.

353 ზილ-კადეს პირველი — 1641 წლის 12 თებერვალი.

854 ათას ორმოცდათორშემეტი წელი — 1642 წ. I. IV-დან 27. VII-მდე.

355 რები ულ-ახირის თვე — 1624 წ. 29 VI-დან 27. VII-მდე.

856 იანიჩართა ქათობი — იანიჩართა ქათობი იყო მთელი იანიჩართა კორპუსის ხელფასის, შემოსავალ-გასვლის დაფარების აღმსუხვევლი პირი. იანიჩართა ქათობის „იანიჩართა ეფენდისე“ ეძახდნენ. M. Z. Pakalin, III. fas. XXIV, 1956. გვ. 629—630.

857 ჭუმად აღ-ევველის 22—1642 წ. 18 აგვისტო.

358 ჭუმად აღ-ევველის თვე — 1642 წ. 28. VII-დან 26. VIII-მდე.

859 ათას ორმოცდათორშემეტი წელი — 1644 წლის 10. III-დან 1645 წლის 26. II-მდე.

860 ხაფარის თვის დასაწყისი — 1644 წ. აპრილის შუა რიცხვები.

861 ბალთაჯიების ქეთხულა — ბალთაჯიები იყვნენ სულთნის სასახლის სამსახურში მყოფი პირები: ბალთაჯიებს უწოდებდნენ ცულით შეიარაღებულებს. ისინი იცავდნენ სასახლესა და სულთნის პარემს. ლაშქრობაში თან ახლდნენ სულთანს. ისინი იყვნენ აგრეთვე დიდი მოხელეების მცველებად. სასახლეში პრივილეგირებულ ბალთაჯიებს ეწოდებოდათ ზულუფუ ბალთაჯიები. მათი რიცხვი ასზე მეტი იყო. ბალთაჯიების ქეთხულა მათი უპირველესი პირი იყო და ტრადიციულად სასახლეში მთავარი ბალთაჯი. — ბაშბალთაჯი მეორე პირი იყო, მესამე პირს — დივანპანეჯის უწოდებდნენ, მეოთხე პირს კი ქილერჯიბაშის ეძახდნენ. M. Z. Pakalin, I, fas. II, 1947, გვ. 154—156.

862 1040—1050 წლები — 1630 წლის 10. VIII—1631 წ. 29. VII-დან 1640 წ. 23. IV—1641 წ. 11. IV-დე.

863 ისტორიკოსი შარიჰ ულ-მენარ ზადე — შარიჰ ულ-მენარ ზადედ ცნობილია ოსმალთა მემატიანე — აჰმედ ეფენდი. მისი ბიოგრაფიის შესახებ თითქმის არაფერი ვიცით. ცნობილია მხოლოდ, რომ დავუდ ფაშას მედრესეში მუდრისად ყოფნისას 1657 წ. გარდაიცვალა. მის თხზულებაში ოსმალეთის ისტორია ვადმოცემულია 1659 წლამდე. ხელნაწერი დედანი არაა ნაპოვნი, არც გამოქვეყნებულია მისი თხზულება. მის ნაშრომს, როგორც წყაროს, იყენებდა მუსტაფა ნაიმა. მის შესახებ იხ.

M. Serloğlu, Vakanuvisler Dışında Kalan Belli Başlı Osmanlı Tarihçileri ve Eserleri, iY. Yeni Tarih Dergisi, Mayıs, 1960, გვ. 784.

864 ველიზოლი — ქალაქი თანამედროვე თურქეთში ჩანაკალეს ვილაიეთში, დარდანელის სრუტის მარცხენა სანაპიროზე.

865 მდინარე ითილი — მდინარე ვოლგა.

868 რამაზანის თვე — 1644 წ. 1. ნოემბერი — 30 ნოემბერი.

367 ათას ორმოცდათექვსმეტი წელი — 1646 წლის 17. II-დან 1647 წლის 5.

II-მდე.

368 ჭუმად აღ-ევველის შუა რიცხვები — 1646 წლის ივნისის ბოლო და ივლისის დასაწყისი.

369 რეზი ულ-ევველის თვე — 1646 წლის 17. IV-დან 16 V-მდე.

370 ათას ორმოცდათვრამეტი წელი — 1648 წ.

871 რეზი ულ-ახირის დასაწყისი — 1648 წ. 25. IV-დან 23. V-მდე.

872 კაფუ ქეთხულა—კაფუ ქეთხულა ეწოდებოდა იმ პირებს, რომლებიც ინიშნებოდნენ სახელმწიფო და ოფიციალურ თანამდებობებზე ვალიებთან, სანჯაყ ბეგებთან, სახელმწიფო დაწესებულებებში, სასახლეში თვალყურის მისაღწევენებად. ვილაიეთის კაფუ ქეთხულები ვალიების სრულუფლებიანი ვეჯილები (მოადგილეები) იყვნენ. მათი სახელით სრული უფლებით სარგებლობდნენ. ისინი დანიშნული ადგილისდამიხედვით იღებდნენ სახელწოდებას: ვილაიეთის კაფუ ქეთხულა, დაწესებულების კაფუ ქეთხულა, და სხვა. კაფუ ქეთხულები ვალოებისა და სანჯაყ ბეგების მიერ აირჩეოდა. M. Z. Pakalın,... I. fas., 1951, გვ. 172—173.

МУСТАФА НАЙМА О ГРУЗИИ И КАВКАЗЕ

Резюме

Для изучения турецко-грузинских взаимоотношений наряду с грузинскими источниками важное значение имеют османские нарративные и документальные источники. Особенно нужно отметить сочинения османских авторов XVII в., которые содержат обширные сведения о Грузии, отдельных грузинских царствах и княжествах и о Кавказе. Османские историки подробно описывают различные военно-политические события, деятельность царей и князей, нападения на Грузию османских войск и др.

Надо отметить, что по богатству исторических сочинений, нарративных, документальных и других источников XVII век представлял счастливым исключением. Особенно богат историками-летописцами XVII век. В трудах этих авторов подробно передана история Османской империи со дня его основания до конца XVII в. Не менее ценные сведения содержатся в них также и о Грузии и других странах Кавказа.

Создание исторических сочинений получило в Османском государстве столь широкое распространение, что в конце XVII в. при султанском дворе была создана должность официального историографа т. н. «Вака-и невиси», которая просуществовала вплоть до падения Османской империи. Первым официальным османским придворным историком был Мустафа Найма (1655—1716), который описал историю Османского государства от 1591 до 1660 г. После него эту должность занимали: Мехмед Рашид (описал события 1660—1722 гг.), Челеди-заде Асим Эфенди (1722—1729), Субхи, Сами, Шакир (1730—1743), Сулейман Изиди (1744—1751), Ахмед Васиф (1752—1774), Садуллах Энвер Эфенди (1775—1779), Ахмед Джемдет (1774—1820), Ахмед Асим (1791—1808), Атаула Мехмед Шани-заде (1808—1820), Мехмед Эсад Эфенди (1821—1824), Ахмед Лютфи (1825—1876). Последним официальным историографом

Османской империи был Абдурахман Шериф, скончавшийся в 1925 г.

И так, трудно найти в истории Османской империи период, не описанный в сочинениях официальных историографов, но кроме того была еще целая плеада неофициальных ученых-историков, географов и путешественников, которые оставили весьма ценные и интересные труды о прошлом Османской империи и соседних с ней стран. Такими были: Ашик паша-заде, Мехмед Нешри, Идрис Битлиси, Мустафа Али, Ибрагим Печеви, Кятиб Челеби, Дженаби, Асафи. Кара Челеби-заде Абдул Азиз, Салак-заде Мехмед Хемдеми, Мунеджим-баши, Хасан бей-заде Ахмед, Силахдар Финдклили Мехмед Ага, Шамадани-заде Сулейман и многие другие.

Османские историки не всегда верно освещают вопросы истории Османской империи. Они мало говорят об истинном положении завоеванных турками стран. Из их сочинений трудно представить действительный характер султанской власти и его социальные опоры. Они почти ничего не сообщают о взаимоотношениях между господствующим классом и народными массами. Официальные османские историографы выражают интересы правящих кругов государства и все их мероприятия считают закономерными и оправданными.

Официальные придворные историки обязаны были писать историю Османской империи со дня ее основания и вместе с тем точно описывать текущие события. Они, опираясь на труды своих предшественников и на различные документальные источники, должны были описывать историю Османского государства и ее взаимоотношения с соседними странами.

Закономерно, что в их сочинениях определенное отражение получили и взаимоотношения Грузии с Османской империей и Ираном. Сведения некоторых османских историков и путешественников о Грузии известны в грузинской историографии и переведены на грузинский язык. Но многие ценные сведения о Грузии, разбросанные в трудах различных османских авторов все еще не известны в нашей историографии и не введены в научный оборот. Они хранятся в архивах и книгохранилищах Турции и находятся сегодня в распоряжении турецких историков.

Блестящим представителем османской историографии XVII в. и первым официальным придворным летописцем был Мустафа Найма (1655—1716).

Мустафа Найма родился в Алеппо, он молодым приехал в Стамбул и с самого же начала обнаружил тягу к нау-

кам. Из-за своих знаний на него вскоре обратили внимание и зачислили на службу в оджак дворцовых балтаджиев. Во время пребывания в оджак балтаджиев на Найму обратил внимание великий везир Невшехирли Ибрагим Эфенди. Найма ему рассказывал интересные эпизоды из истории Османского государства и восхвалял деяния султанов и великих везиров.

После оджака балтаджиев Найма служил чиновником в государственном диване. Здесь ему дали прозвище — «Наим» и под этим именем — Найма — известен он впоследствии.

Найма с юности увлекался литературой, астрономией, но особенно он интересовался историей и поэтому благодаря поддержке и покровительству великого везира и других влиятельных сановников он в 1699 г. был назначен на должность официального Османского историографа — «Вака- и не-виси».

Кроме того в разное время Найма занимал и другие высокие должности. Однако из-за своего прямого характера, в частности и любви к справедливости Найма несколько раз подвергался опале и даже высылался из Стамбула. Скончался Найма в Морее, в Балию-Бадра в 1716 г. Жизнь и деятельность Наймы протекала в период, когда огромная Османская империя начинала клониться к упадку. В султанском дворце участились перевороты, частыми стали мятежи янычар и правителей провинций. Прежние военные успехи сменялись неудачами, разлагалась армия, усилилась освободительная борьба покоренных народов и социальные движения.

Когда Мустафа Найма был назначен официальным летописцем, ему выдали составленную начерно историю Османской империи, автором которой был Шарих ул Мешар Мехмед Эфенди-заде Ахмед Эфенди. Этот труд излагал события от царствования Султана Ахмеда (1604—1617) до 1656 г. Найма при написании своего сочинения опирался преимущественно на этот труд, хотя и добавил кое-что и подверг дальнейшей обработке. Хронологическое это новое шеститомное сочинение под названием «Ravzat ul-Hüseyn fi Hulasat-ı Ahbar-ül Hafikaun» («В окружении лучших событий Востока и Запада в садах Хусейна»), заканчивалось описанием событий 1660 г. Ravzat ul-Hüseyn звали родственника Наймы Хусейн-пашу. Это сочинение в дальнейшем получило название «Истории» Мустафа Наймы.

После этого, Найма, по велению великого везира Эниште Хасан-паша, приступил к составлению истории 1660—

1699-ых годов. Он назвал этот труд «Tarihî Rana», но не успел закончить его и черновые списки этого сочинения после смерти автора были утеряны.

«История» Наймы уже тогда считалась лучшим трудом по истории Османской империи. Это было первое историческое сочинение, напечатанное в типографии Ибрагима Мутефферика по приказу великого везира Хаким-оглу Али-паши в 1734—1735 гг. В дальнейшем история Наймы (в два тома) издавалась в Османской империи еще три раза: в 1843, 1863—1864 и 1864—1867 гг. отдельные отрывки из сочинения Наймы переведены на многие языки мира.

Находясь на посту официального историка Найма широко пользовался сведениями более ранних авторов: Кятиба Челеби, Ибрагима Печевы, Маан-оглу мир Хусейна, Хасана Бей-заде, Кара челеби-заде и др. Кроме того в распоряжении Наймы были все государственные документы и фирмы, хранящиеся в специальных учреждениях Османской империи.

Вступительной части своего сочинения Найма говорит о значении и целях изучения истории. По его мнению история должна быть точной, правдивой и не тенденциозным. Хотя историк при изложении исторических событий выражает мнение господствующего класса. Но несмотря на это сам Найма гораздо объективнее своих предшественников. Его рассказ имеет хронологическую последовательность. В нем содержится богатый материал не только о собственно Османской империи, но и о многих соседних с нею стран. В частности, описывая длительные Ирано-турецкие войны первой половины XVII века, Найма сообщает интересные сведения и о положении стран Закавказья.

Эти сведения представляют немалый интерес для исследователей, так как источники Наймы (в той части, где его сочинение носит компилятивный характер) утеряны или еще не выявлены. Почти также не знаем мы и документальных источников Османского летописца.

Приводимый нами турецкий текст представляет собой извлечения из I—IV тт. «Истории». В оставшихся V и VI тт. почти нет ничего существенного по истории Грузии и Кавказа. Небольшую часть сведений Наймы о Грузии, касающуюся Георгия Саакадзе и Картлийского царя Симона I перевел на грузинский язык и опубликовал акад. С. С. Джикия¹. Мы

¹) С. С. Джикия, Сведения о жизнедеятельности Моурави (Г. Саакадзе) в Турции. Известия Ин-та языка, истории и материальной культуры им. акад. Н. Я. Марра. XIII, 1942. Тб., стр. 207—217. Е го же, Эпи-

целиком вносим этот перевод в данную публикацию, дабы полностью представить читателю все сведения Наймы о Грузии и Кавказе. По этой же причине мы включили также сообщения Наймы о Георгии Саакадзе, которое в свое время я перевел на грузинский язык и опубликовал².

Сведения Мустафа Наймы о Грузии и Кавказе имеют важное значение для изучения исторического прошлого кавказских народов и их взаимоотношений с Ираном и Османской империей. Сообщения Наймы во многом подтверждают и дополняют данные персидских, грузинских, армянских и европейских источников о народах Кавказа первой половины XVII в. Надеемся, что представленный в этой книге сведения Мустафа Наймы окажут определенную помощь исследователям, занимающимся проблемами Осmano-грузинских и Осmano-кавказских взаимоотношений в первой половине XVII века.

Первое сообщение Мустафа Наймы о Грузии касается событий 1008 г. Хиджри (24. 7. 1599 — 12. 7. 1600). В частности, он отмечает факт пленения османами картлийского царя Симона I и отправление его в Стамбул. Это место из «Истории» Наймы, как было уже отмечено, перевел на грузинский язык и опубликовал акад. С. С. Джикия. При переводе он пользовался двумя разными изданиями сочинения Наймы (III и IV). Кроме того, в его распоряжении была и рукопись, хранящаяся в фондах Стамбульского университета (№ 2323/59, стр. 722).

Из стран Закавказья особенно много сведений сохранил Найма об Армении, так как эта страна, как правило, служила основным театром военных действий между Османской империей и Ираном³. Есть сведения также о вилайэтах, непосредственно граничащих с грузинскими землями — Эрзеруме, Трапезунде. Основное внимание Найма уделяет описаниям боевых действий, рассказывает преимущественно о во-

зод из истории Грузии XVI века. Материалы по истории Грузии и Кавказа. т. 31. 1954, стр. 53—58.

²) Н. Н. Шенгелия. Сведения Османского историка Мустафа Наймы о Георгии Саакадзе. Материалы по истории Грузии и Кавказа. Часть 33. Тб., 1960. (на грузинском языке).

³ Сведения Мустафа Наймы об Армении, на армянский язык перевел А. Х. Сафрастян. см. Турецкие источники об Армении, армянах и других народах Закавказья. Извлечения из турецких оригинальных текстов переведе на армянский язык с предисловием, комментариями, терминологическим словарем и примечаниями, т. I. Составил А. Х. Сафрастян; Ереван. 1961, стр. 63—115. (на армянском языке).

енных походах, сражениях, осадах крепостей и др. Подробно описана у него, например, взятие и разграбление Еревана кызылбашским войском. Найма показывает реальную картину жестокости кызылбашских завоевателей. Рассказывает о избиении ими жителей Еревана, но умалчивает когда такие же дела совершали османские войска.

Все значительные мероприятия кызылбашей или османов в Закавказье Найма связывает с Ереванской крепостью, из чего видно какое важное значение придавали противники этому городу. Бои за Ереван, продолжавшиеся несколько месяцев, протекали под руководством самого Шах-Аббаса I (1587—1629). В них активно участвовал также картлийский царь Георгий и Кахетинский царь Александр со своими войсками. Как высоко оценивали иранцы грузинскую помощь видно из того, что на торжественном меджлисе, устроенном во время осады Еревана, как сообщает Найма, на самых почетных, налево и направо от Шаха, сидели грузинские цари.

Взятие Еревана было большой победой Шах-Аббаса. Он опустошил всю Восточную Армению и 300.000 ее жителей угнал в Иран. Туда же было выселено немало азербайджанцев.

Султан не мог примириться с таким поражением и поэтому послал против кызылбашей огромную армию во главе с Синам-пашой. Шах узнав о выступлении турок, отступил к Тебризу, предварительно жестоко опустошив и обезлюдив Армению, дабы затруднить османам переход через ее территорию.

Продолжительная борьба между Ираном и Османской империей за господство в Закавказье с начала XVII в. стала протекать успешно для Сефевидов. Ослабление позиций Османской империи в Закавказье, в первую очередь было обусловлено национально-освободительным движением местного населения; кроме того, на западе империя вела изнурительную войну с Австрией, а Анатолия была охвачена социальными движениями. В борьбе за освобождение от османского ига, народы Закавказья нередко бывали вынуждены обращаться за помощью к Сефевидскому Ирану.

Шах-Аббас успешно использовал все вышеназванные обстоятельства и постепенно вытеснил османские гарнизоны из Азербайджана и Восточной Армении, для которых османское иго сменилось персидским.

Интересно, что Мустафа Найма ничего не сообщает об этих успехах иранского шаха. Он, как официальный историкограф, старался показывать лишь победы османского оружия и предпочитал молчать там, где оно терпело неудачи.

Правящие круги Османской империи не смогли прими-

риться с потерей Вост. Закавказья и весной 1610 г. направили против Ирана огромную армию во главе Мурад-пашой. Найма описывает взятие и разорение Тебриза этой армией. Однако, турки не смогли развить достигнутый успех. Вскоре они вынуждены были оставить и Тебриз и в дальнейшем война продолжалась с переменным успехом. Мир, заключенные в 1612 г. в основном повторял условия Амасийского мирного договора 1555 г. только с некоторыми изменениями в пользу Османской империи.

По этому мирному договору Грузия оказалась разделенной на две части. Картли и Кахети переходили под власть Ирана, а Зап. Грузия и Самцхе оставались у османов. Однако, Шах-Аббас не был доволен таким положением. Он хотел полностью восстановить границы Ирана 1555 г. и окончательно подчинить своей власти Картли и Кахети, а этого нельзя было добиться до тех пор, пока там сидели христианские цари. Шах-Аббас знал, что его вмешательство в грузинские дела вызвало бы определенную реакцию со стороны османов. Поэтому он хотел, тщательно подготовившись к походу, одним ударом закончить с грузинами, чтобы поставить турок перед совершившимся фактом.

Нашествие иранских войск на Вост. Грузию началось осенью 1613 г. хотя кизылбашии имели определенный успех, захватили ряд городов крепостей Кахетии, а ее царя Теймураза I вынудили бежать в Зап. Грузию, все-же до полного подчинения страны было еще далеко. К тому же вскоре началась новая война с Османской империей, одной из причин которой, некоторые историки называют вторжения кизылбашей в Грузию.

Узнав о выступлении многочисленной османской армии, кахетинцы подняли восстание и, установив связь с Теймуразом, пригласили его в страну. Теймураз за короткий срок очистил свое царство от кизылбашских гарнизонов и располагая всего 5—6 тыс. бойцов, разгромил посланный шахом 15 тысячный карательный отряд.

Турки, однако, не смогли воспользоваться удачно сложившимися обстоятельствами, командующий османской армией великий везир Окуз Махмед-паша действовал крайне медлительно и вяло, что дало возможность Шах-Аббасу в 1616 г. двинуться со своими основными силами против кахетинцев. Многочисленные кизылбашские войска и отряды союзных и дагестанских феодалов с разных сторон вторглись в Кахетию.

Несмотря на отчаянное сопротивление, повстанцы потерпели поражение. Теймураз опять скрылся в Зап. Грузию, но

Кахетия была опустошена. На ее опустевших землях Шах-Аббас стал поселять кочевников-туркмен.

Пока Шах-Аббас воевал в Кахетии, османские войска безуспешно осаждали укрепившиеся в Ереване, Нахичеване и др. городах иранские гарнизоны. Разгневанный неудачами султан назначил нового главнокомандующего Халил-пашу, которому поручил вторгнуться в Иран и разгромить шахские войска. Выполняя приказ султана, Халил-паша, пройдя Битлис и Ван, двинулся к Тебризу. Найма отмечает, что вместе с турками в походе участвовала 15-тысячная кавалерия крымского хана.

Овладел без боя Тебризом, османские войска направились к Ардебилью, но в сентябре 1618 г. были разбиты Шах-Аббасом в Серавской долине. Мир, заключенный вскоре после этого, в основном повторял условия 1612 г.

Как уже было отмечено, «История» Мустафа Наймы весьма ценный источник по отдельным вопросам истории Грузии. В частности, Найма подробно описывает деятельность Георгия Саакадзе в 1624—1625 гг. и царя Теймураза I. Это, разумеется, не означает, что в сообщениях османского историка о Грузии нет ошибок и искажений. Например, Найма заявляет, что «грузинские князья с давних пор находились в подчинении у османской династии и поэтому были защищены от нападений кызылбашей».

Дело в том, что грузины никогда не подчинялись османам, за исключением Самцхе-Саатабаго, превращенного османами в конце XVI в. в «Гурджистанский вилайэт». Остальные царства и княжества всегда боролись за свою независимость.

Тем более не были защищены они от агрессии Ирана. В своих войнах с кызылбашами османы всегда преследовали свои политические цели, которые не имели ничего общего с делом защиты Грузии от притязаний сефевидов.

Ирано-турецкий мир 1619 г. не был долговечным. Шах-Аббас в 1623 г. осадил Багдад, что явилось причиной новой войны с османами. Война вспыхнула в трудный для Османской империи период. В столице царили неурядицы. В Анатолии хозяйничал мятежный беглар-бек Эрзерума Абаза-паша.

Иранские войска сравнительно легко заняли Ирак, Курдистан и Ахалцихе. Их превосходство в Передней Азии было явным и воспользовавшись этим Шах-Аббас решил окончательно ликвидировать «гурджистанский вопрос».

Правящие круги Грузии хорошо понимали опасность, нависшую над страной. В Картли и Кахети назревало восстание. Найма в своем сочинении приводит интересное доне-

сенне шаху от Пейкар-хана, кызылбашского правителя восточной части Кахетии. «Пейкар султан — пишет Найма — обеспокоенный многочисленностью грузин, написал шаху: грузины опять размножились, в случае войны они смогут выставить десять тысяч сабель. Что вы прикажите по этому поводу».

Шах-Аббас получил это известие находясь в Ираке. Он спешно возвратился в Исфаган и стал готовить войска к походу против грузин. В начале 1625 г. кызылбашская армия во главе с Карчиган-ханом двинулась на Закавказье. Карчиган-хан имел приказ шаха истребить полностью непокорный грузинский народ, а сдавшихся на милость выселить в Иран. Однако, грузины во главе с Георгием Саакадзе, сорвали эти зловещие планы Шах-Аббаса. 25 марта 1625 г. под Марткопи кызылбашская армия была почти полностью уничтожена. В числе убитых были Карчиган-хан, его сын, и другие иранские военачальники. Весть о гибели шахской армии была с удовлетворением встречена в Стамбуле и Мустафа Найма не преминул подробно описать Марткопскую битву.

После разгрома главных сил иранской армии, Георгий Саакадзе уничтожил также кызылбашские отряды, находящиеся в других частях Грузии и Закавказья и освободил города Тбилиси и Ахалцихе.

Узнав о гибели своей армии Шах-Аббас понял, что над всеми его завоеваниями в Закавказье нависла серьезная угроза. Он трезво оценил обстановку, принял необходимые меры и вскоре направил против грузин новое большое войско во главе с Иса-ханом корчи-баши.

В ожесточенном сражении с ним около селения Марабды грузины потерпели поражение, подавленные численным превосходством кызылбашей, но Георгий Саакадзе развернул против врага партизанскую войну и принудил, несшие огромные потери, Иса-хана покинуть пределы Грузии.

Воспользовавшись неудачами Шах-Аббаса турки возобновили военные действия. Великий везир Хафиз-паша двинулся с войсками на Багдад. Против кызылбашей восстали и племена курдистана, а мятежный Абаза-паша вновь подчинился султану.

Тем временем в Грузии освободительная борьба народа за независимость, из-за классовых ограничений и политической близорукости грузинских феодалов переросла в междоусобную войну. Теймураз I не смог примириться с таким возвышением Георгия Саакадзе, а тот в свою очередь выдвинул другого претендента на картлийский престол.

В Грузии, не успевшей залечить раны от внешней агрессии, вспыхнула не менее губительная братоубийственная

война. Георгия Саакадзе поддерживали князь Мухран-батыни, ксанский эрстави, имеретинский царь Георгий и Сафар-паша ахалцихский. Теймураза — князя Зураб Эрстави арагвский и Амплхвари, а также Шах-Аббас, которого междоусобица в Грузии как нельзя более устраивала.

Решающая битва между противниками произошла близ Душети у базалетского озера. Георгий Саакадзе потерпел поражение и вместе с группой соратников был вынужден удалиться в Турцию.

Одним из спорных вопросов в Ирано-Османских отношениях был ахалцихский вопрос. Воспользовавшись поражением Георгия Саакадзе и новым восстанием Абаза-паши, кызылбаш в 1627 г. вновь завладели городом.

Правящие круги Османской империи хорошо понимали, что вернуть Ахалцихе они смогут только победив Абази-пашу, который закрывал им путь в Самцхе-Саатабаго.

В том же 1627 г. османские войска двинулись против Абаза-паши, которого Найма называет сыном азнаура, но были им наголову разбиты. Вскоре османы опять выступили в поход и осадили восставшего пашу в Эрзеруме. По сообщению Наймы в этой осаде принял участие и Георгий Саакадзе, привезший из Грузии одну пушку. На сей раз компания оказалась удачной и после сильного артиллерийского обстрела крепость была взята.

Заняв Эрзерум, османы вскоре захватили и Ахалцихе, который после этого окончательно был превращен ими в главный опорный пункт для борьбы против грузинских царств и княжеств.

После взятия Эрзерума Георгий Саакадзе был назначен правителем Кошійского вилайэта. Найма передаст некоторые подробности деятельности Георгия Саакадзе на этом посту, а также его казни по приказу великого везира. Причем симпатии летописца явно на стороне грузинского полководца.

После казни Георгия Саакадзе в Османской империи и кончины Шах-Аббаса вновь возобновилась ирано-османская война, которая не могла не иметь отрицательных последствий для Грузии. Османское правительство понадеявшись на возможные после смерти Шах-Аббаса династические смуты, попытались вторгнуться в Иран.

Весной 1629 г. Османская армия во главе с Хусрев-пашой выступила из Стамбула. По дороге через Анатолию османам пришлось выдерживать стычек с местными кочевниками. Наконец, достигнув Ирака, они нанесли несколько поражений кызылбашам и осенью 1630 г. осадили Багдад. Осада, однако, затянулась: в Ираке не началась ожидаемая династическая война, курдские племена приняли сторону кы-

зылбашей, в турецкой армии падала дисциплина. Султан был вынужден отозвать свои войска обратно.

Отход османов позволил сефевидам опять направить свое внимание к грузинским делам. В этот период в Грузии существовали разные политические группировки, среди которых были как сторонники Ирана, так и Османской империи. Главой антииранской партии в Грузии был Теймураз I.

В 1631 г. Теймураз I собрав феодальные ополчения почти со всех областей Грузии, вторгся в подвластный Ирану Гянджа-Карабахский вилайет и сильно разорил эту область. Параллельно с этим Теймураз I возобновив союз с единой Россией, попросил у нее военную помощь.

Шах, решившись окончательно избавиться от непокорного Теймураза I, направил против него с войсками своего полководца Селим-хана и, принявшего ислам, грузинского царевича Ростом.

Большинство картлийских феодалов признали Ростом своим царем, а оставшаяся часть не пошла за Теймуразом I, который таким образом лишившись их поддержки войска, вынужден был опять укрыться в Имеретии.

Именно эти события имел в виду Найма, когда писал: «Иранский шах послал против Грузии войска. Теймураз не смог оказать им сопротивление и отступил. Кызылбаша наводни Грузию, покорили ее». До османского правительства дошли слухи, что после покорения Грузии иранская армия должна была двинуться на Ван. Поэтому правителям пограничных провинций был отправлен приказ собрать войска и быть готовыми к защите Вана.

С 1632 г. в Ирано-грузинских взаимоотношениях начинается новый этап. С этого периода в Картли утверждаются царь-мусульмане, которые считались «наместниками» шаха. Ростом был первым царем — мусульманином, прочно утвердившимся на картлийский престол.

В 1635 г. султан Мурад IV с большой армией вторгся в пределы государства Сефевидов и осадил Ереван. Найма подробно описывает этот поход и расположение отдельных частей османской армии вокруг Еревана. В результате сильного артиллерийского обстрела османцы в нескольких местах разрушили крепостные стены города и взяли его. Был завоеван также Ахалцихе и опустошены некоторые области Азербайджана. Иранцы собрав свои силы, весной 1637 г. сумели отбить Ереван, но Ахалцихе остался в руках османов, несмотря на то, что вассал Ирана, картлийский царь Ростом совершил набег на Самцхе-Саатабаго. В ответ Мурад IV напал на Багдад, а эрзерумский и ахалцихский паши разорили некоторые области Восточной Армении.

Такое опустошение Закавказья продолжалось вплоть до 1638 г. А в 1639 г. между Ираном и Османской империей наконец был заключен мир, который поставил точку их длительным войнам XVI—XVII вв.

Найма сообщает ценные сведения о мире 1639 г. Рассказывает какие области достались Ирану, а какие Османской империи. В его повествовании есть пункты, касающиеся Грузии.

Таким образом, сведения Мустафа Наймы об ирано-османских войнах первой половине XVII в. весьма ценные и интересные. Он точно и более или менее объективно передает текущие события. Его сведения имеют большое значение для изучения или уточнения многих вопросов, связанных с историей Грузии, Азербайджана и Армении.

N. N. SHENGELIA

MUSTAFA NAIMA ON GEORGIA AND THE CAUCASUS

Apart from Georgian sources, Turkish narrative and documentary sources are highly important in the study of a number of questions of Turkish-Georgian historical relations. Particularly notable are the 17th-century Turkish historiographic writings containing ample evidence on Georgia and separate Georgian kingdoms and principalities. The Turkish historians give detailed accounts of the military and political developments, describing episodes of battles, the policies of the kings and princes, invasion of Georgian provinces by Ottoman forces and so on.

It should be noted that in respect to the abundance of historical treatises and other narrative and documentary sources the Ottoman empire constitutes a lucky exception. From the early days its leaders patronized historiographers, chroniclers, scholar-philosophers, poets and other learned men. The writing of historical chronicles became traditional in the Ottoman empire. The number of amateur annalist-historians grew by the end of the 17th century. They began their narration from earliest times, giving a detailed account of the history of the Ottoman state from its origin to their contemporary period.

The evidence of Ottoman annalists gives a fairly broad and detailed coverage of particular questions of the history of the Ottoman empire over the 15th-17th centuries. No less interesting is their evidence on Georgia and the countries of the Transcaucasus of the same period.

The writing of Ottoman historiographic treatises became so widespread that by the end of the 17th century the special office of *Vakâ-i-nevîsi* or the official historiographer came into being at the sultan's court. The office continued to the end

of the Ottoman dynasty. Mustafa Naima (1655—1716) was the first official Turkish historian at the sultan's court. He described Ottoman history from 1591 to 1660. He was succeeded by the following official historians: Mehmed Rashid (covering the period 1660—1722), Chelebi-zade Asim Efendi (1722—1729), Subhi, Sami, Shakir (1730—1743), Suleiman Izi (1744—1751), Ahmed Wasif (1752—1774), Sadullah Enver Efendi (1775—1779), Ahmed Cevdet (1774—1820), Ahmed Asim (1791—1808), Ataula Mehmed Shani-zade (1808—1820), Mehmed Es'ad Efendi (1821—1824), Ahmed Lutfi (1825—1876), Andurrahman Sherif (d. 1925) was the last official historiographer of the empire.

It is thus hard to find a period in Turkish history that has not been covered by the official Turkish historiographers. Their treatises long served as the only sources for both European and Turkish scholars. Apart from the official historians, there was a galaxy of unofficial historians, geographers and travellers who wrote on many interesting items of the history of Turkey and her neighbouring countries. These included Ashik Pasha Zade, Mehmed Noshir, Idris Bitlisi, Mustafa Ali, Ibrahim Pechevi, Katib Chelebi, Genabi, Asaf, Kara Chelebi-Zade Abdul Aziz, Solag-Zade Mehmed Hemdemi, Munecim-Bashi, Hasan Bey-Zade Ahmad, Findiklili Mehmed, Shamadani-Zade Suleiman and many others.

History-writing in Turkey attained a high level of development in the 17th century. However, the evidence of Ottoman historians does not always give a real picture of the historical development of the Ottoman state. They devote little space to Turkey's real attitude to the countries conquered. Nor do they contribute much to the study of the social foundations and genuine nature of the sultan's authority or of the essence of social relations between the prevailing forms of ownership and the ruling classes and the popular masses. It is but natural that the official Ottoman chronicles expressed the interests of the ruling classes headed by the sultan and that any measures taken by the rulers were interpreted as lawful and justified.

The official chronicler at the sultan's court was to write the history of Turkey from the origin and to record faithfully

the contemporary developments. Use was to be made of the currently available documents, as well as of the works of their predecessors. In treating Turkey's political and economic relations with other countries, the official historians naturally dealt with the relations of Turkey and Iran with Georgia. It should be emphasized, however, that much information on Georgia scattered in the writings of Turkish historians is hitherto unknown in Georgian historiography.

The Medieval Turkish historiography gives broad coverage of Ottoman campaigns against Georgia and Transcaucasian countries in general. Many of the materials contain detailed accounts of Ottoman inroads and attempts to introduce the Ottoman socio-political system, as well as the implementation of Ottoman administration in some provinces. A number of Georgian translations of documentary or narrative sources, supplied with comments and studies, have been published in Georgian historiography. These serve to illustrate the establishment of Ottoman rule in Georgia and their persistent attacks. Turkish archives and libraries possess rich materials that can shed light on many cardinal questions of Turkish-Georgian historical relations. These unpublished sources are available to Turkish historians.

Mustafa Naima (1655—1716) was a major representative of 17th century Ottoman official historiography.

Born in Aleppo, he came to Istanbul in his youth. Here he evinced interest in various branches of knowledge and, having attracted attention by his erudition, he was given a position at the court *baltaji's* family. After leaving the place he continued his education, attending lectures at the Bayazidieh mosque. While at the *baltaji's* family, Naima was specially favoured by the grand vizier Ibrahim Efendi, the sultan's brother-in-law. Naima used to tell him interesting episodes from Turkish history, praising the rule of the sultans and grand viziers.

From the *baltaji* family he went to serve at the state divan's office, being granted the post of a state official. Before long he became *effendi* of the divan. As officials serving at the divan's office were from the beginning given a nickname (*mahlas*) Mustafa was surnamed *Naima*. He has since been known as Mustafa Naima.

From the beginning he was interested in literature and astronomy; however he showed a particular predilection for history. Owing to his close relations with the grand vizier and other statesmen, and in appreciation of his dedication to history, in 1669 Naima was appointed the official chronicler (V a k a-i-n e v i s i) of the empire, with a salary to be paid from the customs office of Istanbul. Shortly after being appointed to this office, Naima submitted the opening part of his work to the grand vizier, who approved of it and raised his salary. Thanks to the promotion of Naima's relative and friends at the court, he, too, received various high posts.

As soon as Kalaikoz Ahmed Pasha took over the post of grand vizier in 1704, he appointed Naima to a high post at the Anatolian financial-statistical office. However, a few years later Naima was dismissed from administrative activities and exiled from the capital. This was attributed to his brusqueness, invectives against officials and so on.

Within a year of this reversal, fortune again smiled on Naima. He was again appointed to a high post at the court, followed by an appointment at the d e f t e r d a r's office. In 1712 he was offered the post of the accountant general of Anatolia. At this period he was on good terms with the grand vizier Damad Ali Pasha, who in 1713 granted Naima the post of d e f t e r e m i n, taking him to Edirne to assist in arriving at a final settlement of differences with Russia.

At this time Naima was accepted and esteemed at the court. However, owing to his strong character, justness and straightforwardness, the willful grand vizier soon came to despise him, demoting him from his high post to that of s i l a h d a r's k a t i b. In the course of a Turkish campaign to Morea he was again granted the post of accountant general of Anatolia; At the same time he was ordered to follow the troops advancing on Morea. On the return of the army Naima remained in Morea as a legal adviser to the defteremin of the Morea. He died there, in Balio Badra, in 1716.

When Naima was first appointed the official chronicler of the Ottoman empire he was given access to the rough draft of

the country's history written by Sharih-ul Menar Mehmed Efendi Zade Ahmed Efendi — a person close to the imperial court. His manuscript covered Ottoman history from Sultan Ahmed I (1604—1617) to 1656. The first part of the text had been copied from Hasan Bey Zade's work. In writing his own work, Naima relied mainly on Sharih-ul Menar's version. He revised and partially supplemented it, thus producing a corrected version of the history of Turkey and her neighbouring countries covering the period 1591—1655. He then added the history of five more years, closing the first part with the events of 1660. He entitled the six-volume work *Ravzat ul-Huseyn li Hulasati Ahbar ul-Hafikayn*. Later the work became known under the name of Naima's History (*Ravzat-ul Huseyn* was the name of his nephew Huseyn Pasha).

At the instance of grand vizier Enishte Hasan Pasha Naima now set to writing Ottoman history of the subsequent period, between 1660 and 1699. He collected materials under the title of *Tarih-i Rava*, comprising a verbatim record of his contemporary developments. However, he failed to write the book in his lifetime. Following his death, the manuscript of his materials was transferred to Shehrizade Mehmed Said Efendi. Subsequently the materials in question were lost.

Naima's History was from the beginning considered the best source for Ottoman history. It is the first work in the country's history, printed at Ibrahim Muteferika's printshop on the order of grand vizier Hekimoghlu Ali Pasha. Naima's History was published four times in Turkey (in two-volume editions): first printing in 1734—1735 (Ibrahim Muteferika edition); second in 1843, third in 1863—1864, and fourth in 1864—1867. Numerous passages from his work have been translated and published in various languages.

While holding the post of official historian Naima made ample use of the writings of his predecessor historians: Katib Chelebi, Ibrahim Pechevi, Vejhi, Maan Oglu Mir Husein, Hasan Bey-Zade, Kara Chelebi-zade, Mehmed Halife, Tevqii Abdurrahman Pasha, as well as those of other less known authors, often referring to them. When dealing with Georgian events he refers to evidence

found in the works of Katib Cheleli and Ibrahim Pechevi. Naima borrows diverse information from Pechevi — mainly related to Irano-Turkish wars. Incidentally, he has knowledge that Pechevi was present at some audiences involving Giorgi Saakadze, e. g. when the latter's envoys came to Khusrev Pasha, requesting him to march out against Georgia and the lands of Shirvan. Then the historian adduces passages from Pechevi's work.

As an official historian, Naima had access to all Turkish documentary materials and firmans preserved at the administrative offices of the Ottoman state.

In the introduction to his *History* Naima gives his view on the purpose and objectives of history: it must be exact, true and faithful in describing events. In practice, however, Naima could not avoid tendentiousness in his description or narration of some historical events. Nevertheless, he is far more objective and comprehensive than his predecessors, his work being considered a first-rate source for Ottoman history. No less is its importance for Georgian history, for in it one finds a wealth of information on Georgia, as well as on Armenia and Azerbaijan. The narration mainly deals with events of the first half of the 17th century, giving a broad coverage of the history of the Transcaucasian peoples in the light of the continual war between Iran and Turkey. Naima's presentation of events is chronological.

Naima lived and wrote at a period when both the external and internal situation of the Ottoman empire was gradually deteriorating. There were sharp conflicts between feudal groupings and the central government, coups were of frequent occurrence at the sultan's court, as well as revolts of the janissaries — all clearly pointing to decentralization tendencies. The situation was aggravated by setbacks suffered by the Ottoman armed forces. The army could no longer wage successful wars of conquest, military campaigns entailing enormous costs. The janissaries and sipahis were not so eager to join campaigns with the purpose of gaining spoils and wealth. They found it more profitable to set up a private economy and increase their income through an intensive exploitation of the producers. Wars were no longer a source of income for the feudal aristocracy, for they

often ended in failure. The decline of the country's economic situation and the intensive exploitation of the producing community led to the growth of social movements.

The Turkish text that appears in the present book is found in volumes I—IV of Naima's *History*. The closing volumes V—VI do not contain anything of interest for Georgian History. A small portion of Naima's evidence dealing with Giorgi Saakadze and the capture of the Kartlian king Simon by the Turks was earlier translated into Georgian and published with commentaries by Acad. Sergi Jikia.¹ His translation has been fully incorporated into the present edition. Naima's evidence on Giorgi Saakadze, translated and published by the author earlier², has also been entered here. Since the Ottoman government often used the Crimean khans against the Caucasian peoples Naima's evidence on these khans is also adduced.

Naima's evidence supplements and specifies the information found in Persian, Armenian, Georgian and Western sources on the history of Georgia and the Caucasus in the first half of the 17th century. It is hoped that Naima's evidence presented here will be helpful to students of Turkish-Georgian and Turkish-Caucasian relations in the period in question.

Naima's first evidence on Georgia begins with 1008 Hejira (July 24, 1599 — July 12, 1600), dealing with the captivity of king Simon of Kartli in Istanbul.

The *History* contains a wealth of evidence on Armenia, e. g. the preparations by Kizilbash forces to capture fortresses in Armenian territory, the siege and capture of the Erevan fortress, description of war episodes, the conclusion of peace treaties involving Transcaucasian countries, etc. Reflecting the state ideology, Naima is largely concerned with military expeditions, for

¹ S. Jikia. Evidence on the last days of the Great Majordomo in Turkey. *Enlmkis moambe* XIII, 1942, pp. 207—217; S. Jikia, An episode from the history of 16th-century Georgia. *Materials for the History of Georgia and the Caucasus*, Section 31, 1954, pp. 53—58.

² N. Shengelia. Evidence of the Turkish historian Muslafa Naima on Giorgi Saakadze. *Materials for the History of Georgia and the Caucasus*, Section 33, Tbilisi, 1960, pp. 253—264.

the empire's main pursuit and source of revenue were fresh predatory wars. Incessant warfare waged over centuries resulted in the empire sprawling over three continents in the 16th century.

Naima gives noteworthy evidence on Armenia in the first decade of the 17th century. In 1602 Iran resumed the war started a few decades earlier with Turkey. The main objective of Shah Abbas' foreign policy was the renewal of the 1555 Amasia peace treaty. In this war Iran scored considerable successes, for at the time Turkey was engulfed in antifeudal uprisings. As the Ottoman government was concentrated on putting down the rebels it failed to give adequate support to its garrisons stationed in Transcaucasian cities. Consequently, Shah Abbas easily defeated the Ottoman garrisons, expelling them, in 1602—1607, from Azerbaijan, eastern Armenia and Shirvan. The Kizilbash also occupied the places held by Ottoman garrisons in Gori, Dmanisi and Tbilisi. This led to the enhancement of Iran's role in Transcaucasia, which the empire could not tolerate.

The local producers suffered from the high-handedness of Ottoman troops stationed in the strongholds of Transcaucasia. No better was the plight of Kurdish begs who were forced to renounce their Turkish citizenship and seek refuge with the Shah. Naima gives a detailed account of the break of the Kurdish begs with the Ottomans and of how they urged the Shah against them. Naima is unable to conceal the high-handedness of the Ottomans with Ghazi Beg, the Kurdish governor of Salmas. Ghazi Beg was forced to go and seek help from Shah Abbas. The defection to the Shah of Kurds oppressed by the Ottomans actually formed the pretext for the renewal of hostilities. Naima's evidence is corroborated by the Ottoman historian Ibrahim Pechevi and the Armenian historian Zachariah of Tabriz.

Taking advantage of the plight and aspirations of the Transcaucasian peoples, the Shah promptly marched out to capture Tabriz. According to Naima, the Shah, heading a two or three-thousand-strong army, in nine days covered the distance to Tabriz that would have normally needed twenty days.

In relating the developments of 1603—1604, Naima tells about the measures taken by the Kizilbash army. On capturing the

fortress of Tabriz, they were ordered to take Nakhchevan and Erevan. Naima is very terse in telling about the seizure of these fortresses. He merely states that the Kizilbash first established their authority over the population of the fortress of Nakhchevan, then capturing and reducing the citadel of Erevan. This was followed by more Kizilbash successes in Azerbaijan. That the Kizilbash were highly successful in their fight against the Ottomans in Transcaucasia is clear even from Naima's evidence. This was due to the reforms carried out by Shah Abbas at the turn of the 16th—17th centuries. The reforms strengthened Iran economically paving the way for future military and political successes. With the ascendancy of the Kizilbash state of Iran in the 17th century the influence of Turkey on the Transcaucasian countries began to wane. This was due to the aggravation of Turkey's internal and external situation, of which Shah Abbas was quick to take advantage.

Being the official historian and champion of the interests of the sultan's court, Naima makes no reference to the plunder and oppression of the Armenian population perpetrated by the Ottoman army.

In his coverage of the events of 1603—1604 Naima is mainly concerned with episodes of the war between Iran and Turkey. It is evident from his *History* that the ascendant Shah Abbas instilled terror in the entire population of the Transcaucasus. According to Naima representatives of the Armenian aristocracy and governors of provinces were introduced to Shah Abbas; however, true to his habitual tyranny, the Shah had them executed.

Naima gives a somewhat detailed description of the capture of the citadel of Erevan in 1603—1604. He gives an account of the massacre perpetrated by the Kizilbash on their seizure of the fortress, the plunder and the leading away of prisoners. He dwells on the administration of the captured stronghold. All said, Naima is biased in respect to the atrocities of the Kizilbash army, while keeping silent about like cruelties committed by the Ottoman Army.

Within a short period of time Shah Abbas took Tabriz, and crossing the Araxes and seizing Julfa, Ordubad, Nakhchevan and a number of other points, arrived at Erevan.

Every important measure taken by the Kizilbash or the Ottomans in Transcaucasia is linked by Naima to the fortress of Erevan. The stronghold appears to have been of great strategic importance to both the Kizilbash and the Ottomans in their endeavours to strengthen their influence over the countries of Transcaucasia.

Suffering from the attacks of the Kizilbash, the population of Armenia and Azerbaijan naturally sought aid from Turkey. Stating this, Naima observes that the Ottoman government gave only promises, for it was in no position to take real measures. Avoiding any aggravation of political relations with Iran, Turkey scrupulously observed the provisions of the 1590 Irano-Turkish treaty. The same cannot be said about Iran, which, being on the upgrade, did not miss a single opportunity of violating the accord in question.

The fight for Erevan lasted several months. Naima gives a detailed account of the siege of the city by the Iranians and the Shah's personal participation in the fight with the Turks.

Alexandre, king of the Kakhetians, and Giorgi, king of Kartli took an active part in the siege and capture of Erevan. According to Naima, at a reception arranged by the Shah during the siege of Erevan Alexandre sat to his right, and Giorgi to the left. The participation of the Georgian kings in the siege of Erevan was not accidental. Being vassals of the Shah, they had to take part in his campaign.

The capture of Erevan was a great victory for the Shah. He appointed Amirgune Khan as the *beglar-beg* of the city. Eastern Armenia was completely devastated and the entire population of Julfa, Nakhchevan with its vicinities, as well as the rural residents of the left bank of the Araxes deported to Iran. Arakel of Tabriz supplies a detailed list of the points whose local population was deported. In all over 300 thousand Armenians were deported, most of whom died on the way. Some of those who survived were later returned home through the intercession of Amirgune Khan. A large number of Azerbaijanians were also deported. The Armenian author Zachariah Kanakertsi names the places where the Armenians were allowed to settle.

The sultan's administration could not sit back and wait after its first defeat. A large army commanded by Sinan Pasha Jaghaloghli was dispatched against the Kizilbash. As soon as the Shah received this news he immediately left the territories he had seized in Armenia and withdrew to Tabriz. He was well aware that notwithstanding his initial success in the war against the Turks the latter were in a better position in the Transcaucasus. Therefore he withdrew from Armenia, deporting its population and leaving a devastated country to the enemy. However, years of continual warfare with Turkey eventually brought considerable successes to Iran. In the face of Iran's superiority Turkey was gradually giving up her positions in Transcaucasia. This was primarily due to the national liberation movement of the local population which, oppressed by the Turks, looked to Iran for help. In fact, however, Ottoman rule came to be replaced by Kizilbash domination. Being at war with Austria, Turkey appears to have failed to supply adequate forces on two fronts. At the same time social unrest was brewing in the country. All this forced Turkey to cease hostilities with Austria and start negotiations with Iran.

Interestingly enough, Naima makes no reference to the success of the Shah's army in the countries of Transcaucasia. Nor does he mention the reverses suffered by the Turkish army. As an official historiographer, he keeps silent about events which are given detailed coverage by Persian and Armenian chroniclers.

Having taken emergency measures, the Ottoman government mustered a huge army and in the spring of 1610 sent it against Iran. Naima describes the preparations for the war, the setting out of the army, the crossing of the border and march on Tabriz, the battle at Tabriz, with its capture and destruction by the Turks. Thus the Turks scored a victory over the Iranians, but they failed to establish themselves firmly in Tabriz and were soon compelled to leave the town. Henceforward the war between Iran and Turkey continued with intermittent success for either side. Iran was interested in signing an accord with Turkey, preserving the provisions of the 1555 Amasia peace treaty.

The truce signed in 1612 basically incorporated the provisions

of the 1555 Amasia treaty. However, it contained important changes in favour of Turkey. In particular, the Shah promised an annual payment of 200 bales of silk, cession of eastern Meskheta to Turkey, and so on. According to this treaty Georgia was partitioned between the two rapacious states: Kartli and Kakheti came under Iran, while Western Georgia and Samtskhe were left to Turkey. The Shah was not pleased with the results of this peace treaty, Turkey having gained more from it. By the treaty the kingdoms of Kartli and Kakheti threw off the Ottoman rule, only to be replaced by that of Kizilbash Iran. However, Iran's positions in Kartli and Kakheti were not strong, for these kingdoms were still ruled by Christian kings. In order to establish Iran's domination over Kartli and Kakheti and the whole of Transcaucasia the Shah deemed it imperative to abolish the Christian states by incorporating them into the Safavi state. But the Shah was well aware that this necessitated the expulsion of Russia and defeat of Turkey in Transcaucasia. Therefore he took every possible measure to this end, the bribing of the grand vizier Nasuh Pasha included. However, Iran failed in keeping Turkey out of Transcaucasian affairs. Fully appreciating the strategic importance of the area, Turkey would not give up her plans of conquest. Should the Shah's objectives have materialized Turkey would have become Iran's neighbour across a common border.

Following the treaty of 1612 both states entertained plans regarding the countries of Transcaucasia. The Shah, as stated above, could not tolerate the annual tribute of 200 bales of silk imposed on his country, or that Kartli and Kakheti were not yet fully conquered. Hence, he gave top priority to having the "Gurjistan Question" settled once and for all. This, in his view, called for the occupation of the whole of Georgia, the deportation of the Georgians and their replacement by Turkoman tribes, the final abolition of the kingdoms of Kartli and Kakheti by converting them into khanates. These far-reaching designs of the Shah must have come to the knowledge of Georgian politicians, for the the grouping of anti-Iranian orientation began to gain strength.

Being aware that Iran's intervention in Georgia would be

challenged by Turkey, the Shah resolved on breaking the Georgians' resistance by a surprise attack, presenting Turkey with a fait accompli. To this end he took a number of measures. With a view to preventing a Turkish military intervention aimed at deciding the "Gurjistan question" he launched diplomatic negotiations. On its part, the Ottoman government could not tolerate the seizure of Kartl-Kakheti by Iran. Letting this happen would mean Turkey's final withdrawal from Transcaucasia.

Having completed his preparations, the Shah set out, in 1616, with his entire force to annihilate Kakheti. The other Georgian kingdoms and principalities failed to come to Kakheti's aid; they sat back, watching the destruction of the latter and awaiting their own turn. The Kakhetian king Teimuraz was forced to seek refuge in Western Georgia. The entire Kakheti locked herself up in her strongholds, at the same time pledging submission to the Shah. However, the latter was resolved on the final destruction of the country. Two thirds of the population of Kakheti perished at the Iranians hands. The Dagestanian raiders lost no time, joining in the plunder. The cities and towns lay in ruins, villages were burnt down. The Kakhetians were deported to Iran, the deserted land being settled, on the Shah's order, by Turkomans.

True to himself, Naima gives a thorough description of Turkish preparations for the campaign against Iran; however, he says nothing about the real causes, the political situation or other objective background of the struggle between the two states (Iran and Turkey) over centuries.

In 1616, while Shah Abbas was ravaging Kakheti, the war still continued between Iran and Turkey. However, the Ottoman army failed to succeed in Transcaucasia. The Kizilbash garrisons in Erevan, Nakhchevan and other towns repulsed all Ottoman attacks. Thus, the Ottomans failed to capture a single fortress. The coming winter and lack of provisions led to the signing, by the end of 1616, of a truce between the Grand Vizier and the Shah, renewing the terms of the 1612 treaty. The ending of hostilities with Turkey gave the Shah a fresh opportunity to settle the Kakhetian question. Turkish reverses in her war with

Iran and the truce signed between them were disadvantageous to Kakheti, leaving her alone face-to-face with Iran.

The sultan, dissatisfied with the failure of the Ottoman army and the truce, immediately dismissed his commander-in-chief and abrogated the terms of the treaty. He ordered the newly appointed commander-in-chief Halil Pasha to resume hostilities with Iran. The Shah soon received information about the Turkish preparations for a new campaign; therefore, he expressly ordered Quarchighai Khan to make inroads into the regions of Erzerum and Van, this causing the Turkish army to winter in Diarbekr rather than in the frontier vilayets.

While the Turkish army was stationed at Diarbekr the sultan's government received information from the Gurian prince about the Kizilbash plan of attacking Georgia. The Ottoman government took immediate measures, ordering the army «to defend» Georgia. It appears, that at the time the principalities of Guria and Megrelia, as well as the kingdom of Imereti — all favouring an anti-Iranian coalition — established political relationship with Turkey. It is clear from Naima's evidence that Turkey exercised influence over the entire Western Georgia. The Ottoman government even sent out an order to Western Georgia, enjoining readiness for a war against the Iranians. How much western Georgia's ruler's heeded the Ottoman orders is another matter; nominally, however, Turkey claimed sovereignty over the area in question. The Ottoman government's appeal for readiness against the Kizilbash was addressed to the Beg of Childir, Murtaz Beg, Safar Pasha, as well as to Guria, the Dadiani Megrelia and the kingdom of Imereti. A warning was also sent to the commanders of the janissary corps stationed in the frontier provinces of Erzerum and Trabzon. A similar message was also sent to the ruler of Dagestan. However, this was only preparation and perhaps a formal act of help. Actually Turkey did not render any assistance to Kakheti when the latter was being devastated. Naima says nothing about the result, if any, produced by this message in the addressee countries. At any rate nothing tangible came of it. Nevertheless, Naima's evidence is significant, if only for the indication it gives about Turkey's readiness to "defend Georgia" in an emergency.

The Ottoman government was obviously interested in having Georgia on her side in a war with Iran. It goes without saying that Iran was no less interested in winning Georgia over. To this end the Shah spared no effort — be it force or his customary perfidious diplomacy — to inveigle separate Georgian kingdoms and principalities into an anti-Turkish coalition.

The truce of 1619 between Iran and Turkey lasted till 1623. During this period Iran succeeded in settling its affairs in its southern and eastern areas, while Turkey's attention was now directed to Western Europe. At the same time she was busy with important measures aimed at extricating the country from its internal difficulties. Failures abroad and defeat in war aggravated the internal crisis. Gaining control of the capital, the janissaries deposed Sultan Mustafa and raised Murad IV (1623—1640) to the throne in his place. However, this change did not alter the situation in the country. Abaza Pasha, beglar-beg of Erzerum, seceded from Turkey. Under the circumstances Turkey was in no position to resume hostilities with Iran by claiming Kartli-Kakheti. At the time Turkey's task was to establish firm control of Samtskhe-Saatlabago — a province she had received by the peace treaty. Yet, Turkey's internal troubles prevented her from achieving even this.

Thus, in narrating the events of 1619—1623, Naima says almost nothing about Iran and Turkey and the countries of Transcaucasia. He is mainly concerned with Turkey's relations with European states and with developments at home. Incidentally, he gives a detailed account of the Crimean khans, relating the history of their dynasty, their relations with the Ottoman state, and so on. Hence, the author of the present volume has thought it advisable to translate in full the portion in Naima's *History* which deals with the activities of the Crimean khans and their relations with Caucasian peoples and Turkey. It is a valuable source for the history of the Crimean khans, as well as their relations with Turkey and other peoples.

As stated above, Naima's *History* is an important source for the history of Georgia in the first half of the 17th century. In particular, he deals in detail with the life and activi-

ties of Giorgi Saakadze in 1624—1625. In connection with the events of 1034 Hegira (1624 — 1625) Naima tells about the uprising organized by Giorgi Saakadze and the massacre of the Iranians on the Martqopi field.

Naima refers to Teimuraz I (1605—1663) as the king of Zagemi. Along with cities of Kakheti, Zagemi was well known in Georgia in the 15th-18th centuries. Naima's statement to the effect that "Since early times Georgian princes have been subjects of the Ottoman dynasty and immune from Kizilbash invasions" is clearly superficial. In fact, Georgian princes had never been subject to the Ottoman dynasty. The only exception was Samtskhe-Saatabago which, in the second half of the 16th century, was converted by Turkey into the "Gurjistan Vilayet", with the Ottoman social-political system imposed on it. Other Georgian kingdoms and principalities always fought for their independence, and the only form of relationship with the Ottoman government was through sending it gifts. The Georgians seized every opportunity to cease the payment of tribute. Georgian kingdoms and principalities had never been protected by Ottoman authority from Kizilbash invasion. Turkey's wars with Iran were always politically motivated and were by no means related to the defence of Georgian kingdoms and principalities from the Kizilbash.

The 1619 Irano-Turkish peace treaty did not last long. Having settled its internal affairs within a short period of time, Iran began preparations for a major campaign against Turkey. Taking advantage of the aggravated political situation in Bagdad, Iran sided with the party opposing the Ottomans, thereby confronting Turkey.

Although the Shah was well-aware that a campaign against Bagdad would be a violation of the peace treaty, he seized the opportunity of laying siege to the city, which fell within a few months, by the end of 1623. In the spring of the following year the Kizilbash occupied the whole of Iraq and part of Kurdistan. The Shah's internal reforms and the capture of the territories just mentioned made Iran one of the most powerful states in the Near East. Having settled the foreign affairs, the Shah now

turned his attention to the Ottoman empire, being resolved to settle the "Gurjistan Question" once and for all.

By taking Bagdad the Shah violated the 1619 peace treaty. Taking advantage of Turkey's difficulties, Iran seized Iraq and Kurdistan without meeting any serious opposition on Turkey's part. There was unrest in the Turkish capital. The whole of Anatolia had passed into the hands of the rebellious Abaza Pasha, and the central government was unable to send troops to Iraq. Shah Abbas' aim at this time was to wrest the maximum of land from Turkey, particularly the eastern part of Samtskhe-Saatabago, which it had "ceded" to Turkey by the 1619 treaty. According to Iskander Munshi the Shah dispatched Emirgune Khan and had him seize Akhaltsikhe from the Turks. Thus, the Shah's authority was recognized in the Near East, this prompting him to settle the "Gurjistan Question" in his favour.

The Shah's designs regarding Georgia were clear to the Georgian nobles, this strengthening the anti-Iranian movement in the country. The Shah's officials in Georgia also felt that a popular rising was ripening. Peikar, Khan of Ganja, who had been appointed by the Shah as ruler of the area east of the Gori river in Kakheti, was angered by the growing number of Georgians and felt that a popular uprising against Iran was brewing. In this connection Naima supplies highly interesting information. He writes: "Peikar the sultan became concerned over the numbers of the Georgians, sending this message to the Shah: The Georgians have again grown in number and in the event of a war ten thousand sword-bearing Georgians may assemble. What will your order be about this?"

This news reached the Shah in 1623—1624 when he was busy conquering Iraq. The situation in Georgia worried him, for he felt that the imminent rising of the Georgians, which might prove highly successful, would threaten Iran's dominant position in the other countries of Transcaucasia, providing them with an opportunity to shake off Iranian domination. Therefore, the Shah ceased his campaign in Iraq and returned to Ispahan. From there he proceeded to Mazanderan and established contacts with the rebellious Abaza Pasha. This link-up caused great concern

in Turkey, for it deprived the Ottoman armed forces of a chance of getting through to Samtskhe-Saatabago. As a consequence, Akhaltsikhe passed into Iranian hands. The defeat of Abaza Pasha and restoration of sovereignty over Akhaltsikhe now became tasks of first priority for the Ottoman government.

Having prepared all the conditions for a final solution of the "Gurjistan Question", the Shah sent, in 1625, a large army under Quarchighai Khan with the order to execute the Shah's plan of the physical extermination of the Georgians. However, the Georgian people, led by Giorgi Saakadze, frustrated this perfidious scheme. On March 25, 1625, old style, the Kizilbash were massacred at Martqopi. Naima gives a fairly broad coverage of the event. His evidence is known to Georgian historiography* and has been fully included in the present volume.

Following the battle of Martqopi Saakadze became the virtual ruler of Kartli. He now planned to rid the entire Transcaucasia of the Iranians. To this end he tried to enlist the support of the Ottoman armed forces. After the battle of Martqopi he sent envoys to the Grand Vizier Hafiz Ahmed Pasha who was at Diarbekr at the time. Evidence on this embassy to Turkey has been handed down to us by Ibrahim Pechevi and Mustafa Naima, which is known in Georgian historiography. Pechevi himself witnessed the arrival of the envoys, who had brought with them the heads of Quarchighai Khan and other Kizilbash. Their heads were then sent on to Istanbul. The firman granted to Saakadze by the sultan Murad IV makes reference to this embassy and to Saakadze's message. The contents of the latter is unknown, but it appears from Murad's reply that Saakadze gives a detailed description of the Shah's designs in regard to Turkey and Georgia.

After the annihilation of the Kizilbash force at Martqopi the Georgians laid siege to the Iranian garrison entrenched in Tbilisi and took the city. Then Akhaltsikhe was wrested from

* N. Shengelia, The Evidence of the Turkish Historian Mustafa Naima on Giorgi Saakadze. Materials for the History of Georgia and the Caucasus, fasc. 33. Tbilisi, 1960 (in Georgian)

them. After the victory at Martqopi Teimuraz was invited and recognized as the king of Kartl-Kakheti.

The tidings of the disaster at Martqopi reached Shah Abbas at Mazanderan. Sizing up the dangerous situation, he immediately sent an army under Ira-Khan Qorchibashi. At the same time Emirgune, the khan of Erevan, and Shah Banda, the khan of Azerbaijan, were ordered to march against Georgia. True, the Georgians were defeated at Marabda, but Saakadze imposed guerilla warfare on the Iranians, forcing them to leave the Georgian soil. The Shah's position deteriorated, for he failed to restore the authority he had before the battle of Marabda. He clearly realized that the Georgians had finally frustrated his plans in Transcaucasia as well.

When the Shah, in order to solve the "Gurjistan Question", withdrew his army from Iraq early in 1624, Turkey reoccupied the country. Abaza Pasha, too, changed his policy by defecting from the Shah whom he now considered defeated. Abaza again recognized Turkish sovereignty. This change in Abaza's allegiance enabled the Turks free passage into Samtskhe; soon they succeeded in ousting the Kizilbash from the province.

Thus, the Shah suffered a setback in the Transcaucasus. Kurdistan also rose up in rebellion. In addition, Turkish armed forces under the Grand Vizier Hafiz Pasha, stationed near Diarbekr, set out to capture Bagdad. The Ottoman government attached major importance to the capture of that city. This was the reason for the turning down of Saakadze's invitation of the Ottoman army to arrange an expedition to the countries of Transcaucasia; in Naima's words, Saakadze's emissaries were told that the sultan was now busy with more important affairs — he was preparing for a campaign against Bagdad and had no immediate plan of waging a war in Georgia.

The annihilation of the Kizilbash enhanced Ottoman sympathies for Saakadze. The Ottoman government was ready to render him every assistance against Kizilbash Iran. As noted above, after he had defeated the Kizilbash Saakadze sent a strong delegation to Istanbul, including his son. In his letter Saakadze urged the Ottomans to declare war on Iran.

However, the Ottoman government in general, and the inept military command in particular, let the opportunity slip away. His offer that Turkey should invade Iran via Georgia was rejected, thereby averting a grave danger from Shah Abbas.

Although Saakadze's plan was not accepted, the Ottoman government was in some state of preparedness for a possible campaign in Transcaucasia. Naima himself attests to this. According to him, one of the reasons for the rejection of the Transcaucasus route was jealousy and mutual enmity in the Ottoman high command.

Referring to Ottoman narrative sources, Naima describes king Teimuraz of Kakheti in highly favourable colours — his strong and handsome appearance, courage and relations with the Shah. Naima recounts the appointment of Peikar Khan and his activities in Kakheti. Naima's sympathies are wholly with Saakadze, while he mentions the Kizilbash with detestation.

Naima's statement alleging that after the massacre of Qarachighai Khan's army Saakadze had claims of independence and of being a shah of Georgia is original and not devoid of interest.

According to Naima the Shah sent a new army to avenge the Martqopi disaster. He appointed Ishak Khan as Koruji Bashi of this army. Emirgune Khan also joined the expedition. Saakadze defeated this army, too; Emirgune was mortally wounded and died on his return to Iran.

Back in Georgia, Saakadze started vigorous activity aimed at reforming the military and administrative system of the country. He tirelessly fought the Kizilbash garrisons stationed in some fortified places and relentlessly punished the princes who defected to the enemy's side. Thus, he reduced Dvaleti, a province that had seceded in time of trouble. Goris Malik, a double-dealer and old stooge of the Shah, was scheming to attack Saakadze but was thwarted and forced to go into exile. Kaikhosro Baratashvili, who had gone to the enemy's side and stationed 500 Kizilbash in the fortress of Birtvisi and feeling impregnable, was captured by Saakadze in a surprise attack on Tbilisi palace, and compelled to lure the Iranians out of the stronghold. Saakadze then replaced them by his own men.

Saakadze was now the virtual ruler of Kartli. He even established relations with neighbouring countries. Thus, bypassing Teimuraz, he conducted negotiations with Turkey. He was already called governor of Kartli, while the sultan referred to him as "the ruling governor khan of Kartli", considering him on a par with Teimuraz. The sultan recognized Teimuraz only as king of Kakheti. Teimuraz was opposed to the enhanced authority and power of Saakadze, while the latter was against Teimuraz being king of Kartli. Hence Saakadze backed his protegee Kaikhosro Mukhran-Batoni, the legitimate heir to the throne of Kartli.

The Kartlian princes formed two opposing camps: Mukhran-Batoni and the Eristavi of Ksani sided with Saakadze, and Amilakhvari and Zurab were on Teimuraz's side. The latter moved to Kakheti, this causing the breakup of the Kartli-Kakheti kingdom. A showdown between Teimuraz and Saakadze was inevitable. Saakadze secured the support of Giorgi, king of Imereti, and Safar Pasha of Akhaltsikhe against Teimuraz, while Teimuraz was backed by Shah Abbas.

A battle was fought at Bazaleti Lake, near Dusheti, between Saakadze and king Teimuraz. Saakadze was defeated and, together with Kaikhosro Mukhran-Batoni and others, he fled to Turkey.

Iran's superiority in annexing Transcaucasian countries was apparent in the Irano-Turkish wars of the first quarter of the 17th century. However, the Shah failed to settle the "Gurjistan question". Refusing to reconcile himself to the loss of Akhaltsikhe, in 1627 he again appeared before the town. However, Turkey refused to cede Samtskhe. The government had taken substantial measures for a campaign in the province. The defence of Akhaltsikhe from the Kizilbash largely depended on the attitude of Abaza Pasha, the defected beglar-beg of Erzerum. The Ottoman government gave top priority to the capture of Abaza Pasha by any available ruse, which would be followed by rendering all necessary aid to the Turkish garrison of Akhaltsikhe. Naima gives a detailed account of the preparations of the Ottoman army for a march into Erzerum, the relations with Abaza, the battle between the Ottoman army and Abaza's troops, resulting in a com-

plete massacre of the former. Abaza's victory over the Ottoman government forces created favourable conditions for the Shah to attack and capture the fortress of Akhaltsikhe. Naima borrows his predecessor's evidence on Abaza's inviting the Shah to take Akhaltsikhe.

Thus, with the assistance of Abaza, the Shah took possession of Akhaltsikhe. Refusing to put up with the loss of the city, the Ottoman government took special measures to retrieve it. This necessitated another campaign to reduce Abaza Pasha — a problem plaguing the government for years. Naima refers to a new Ottoman campaign into Erzerum undertaken in 1627. However, he says nothing about its outcome.

At the time, the sultan rejected the Shah's peace overtures and even tried to incite Georgia's king and princes against Iran. Meanwhile, taking advantage of Irano-Turkish rivalry, Teimuraz sought to establish relations with Russia.

The 1627 campaign against Abaza Pasha failed. The next year the attempt was renewed. Abaza was entrenched in the fortress of Erzerum. According to Naima, this expedition was joined by Saakadze, his troops bringing a cannon with them.

Naima describes the investment and capture of the Erzerum citadel in 1628—1629. Abaza was seized and sent to Istanbul. This was a significant success, for over many years Abaza had defied the central government and given substantial help to the Shah. Now the way to Akhaltsikhe was open to the Ottoman army, which soon brought the city under its control, making it a stepping stone in Turkey's fight against the Georgian kingdoms and principalities.

After the taking of Erzerum Saakadze was granted the governorship of the Karamania (Konya) vilayet. Naima devotes much space to Saakadze, his sympathies being clearly on the latter's side. Naima's evidence on the execution of Saakadze is of considerable interest. In this he relies on the evidence of Katib Chelebi. All the injustice and outrages perpetrated in the Karamania vilayet were allegedly imputed to Saakadze.

Following the execution of Saakadze in Turkey and the death of Shah Abbas hostilities between Iran and Turkey were resumed,

this naturally having an adverse effect on Georgia. On the death of the Shah the Ottoman government tried to take advantage of the expected dynastic strife within the country. However, Iran was spared a dynastic war and was fairly well-prepared for a war with Turkey. The Ottoman high command failed to promptly concentrate its forces on the border as soon as the Shah died.

In the spring of 1629 the Ottoman army under Grand Vizier Khusrev Pasha left Istanbul. In its march across Anatolia the army had to engage the Turkish nomads. Thus, the summer and autumn of 1629 were spent in the eastern provinces of Anatolia. Diarbekr, Mardin and Mosul were chosen as winter quarters for the army. Next spring the army launched a number of attacks in the direction of Shahrizor-Hamadan, defeating the Iranians. By the autumn of 1630 the Ottoman army was already successfully attacking the city of Bagdad. However, the Ottomans failed to take the city. Having spent most of the troops in the siege, the Grand Vizier was compelled to request reinforcements from the central government, for at a crucial point the janissaries refused to storm the city. The Kurdish forces also sided with the Iranians. It took almost a year for the fresh Ottoman troops to arrive. The force, utterly lacking organization, reached Bagdad by the end of 1631; however, it had to be sent to Kasan Kalek in Erzerum to hibernate.

The offensive was to have been launched in the following year. However, displeased with the failure of the army, the sultan dismissed Khusrev Pasha, reinstating Hafiz Pasha to the post. According to Naima, the army mutinied against the dismissal of Khusrev Pasha. The sultan was forced to call off the campaign, recalling the army to Istanbul. The returned troops continued their revolt in the capital, threatening the central government. The city was at the mercy of the rebellious troops. While confusion reigned in the Turkish capital and the central government was making an effort to bring the situation under control, Kizilbash Iran was free to carry out its designs against eastern Georgia.

At this time various political factions began to emerge in Georgia, alternately favouring Túrkey and Iran.

In 1631, king Teimuraz, succoured by Imerelian troops and hoping for aid from Turkey, attacked Iran by ravaging the lands of Ganja and Karabakh. At the same time he resumed contacts with co-religionist Russia, requesting aid from the Muscovite tsar. Deciding to get rid of Teimuraz, the Shah granted Kartli to Rostom, uncle of Simon Khan, appointing the Kizilbash Salim as Khan of Kakheti. Both khans came to Khunami with a large army. Most of the Kartlian feudal lords came to Rostom Khan to express their allegiance. Part of the nobility advised Teimuraz against a war with the Kizilbash.

It is precisely this period that Naima has in mind in this observation. In that year the Shah of Iran sent an army against Georgia. When it arrived, Teimuraz failed to offer resistance: he avoided battle and withdrew. The Kizilbash army spread all over Georgia, subduing the people. Then they withdrew and halted at Tabriz. The Ottoman government countered this aggression against Georgia by certain measures. According to Naima, when the sultan's court received intelligence on the ravaging of Georgia by the Iranians and their preparations to attack Van, special orders were sent to the rulers of the frontier provinces, enjoining them to muster forces and be ready for a march to Van. Naima's information on the internal situation of Georgia in the period under discussion is meagre. Hence he limits his narration to a terse statement of facts. Instead, he deals at length with Turkey's internal and external situation.

Beginning with 1632 Kartli and Kakheti were ruled by Mohommedan kings—called "deputies" of the Shah. Rostom was the first Mohommedan king who—after a long struggle—succeeded in establishing himself firmly in Kartli. Thus, a new era was inaugurated in Georgian-Iranian relations.

In 1635 Murad IV set out for the Transcaucasus. The army, personally commanded by the sultan, solemnly left Istanbul, with Erzerum for its destination. The Ottoman government attached great importance to the campaign in general, and the capture of Erevan in particular. Hence Naima's meticulous description of the march.

On the eve of the march the sultan gave lavish gifts to the

army. From Erzerum the army moved on to Erevan, camping near Kars. Here Murad IV was visited by the rulers of some vilayets, among them Sheikh Pasha, the vali of Kars, and Safar Pasha, the beglar-beg of Childir. From Kars the entire army moved into the "land of the Christians", as Naima puts it. "Here came gifts and K h a r a j from the country of the Gurieli". It appears from this account that the Gurian prince was in some form of political relationship with Turkey — expressed in the payment of p e s h k a s h and tribute. This should not be taken to imply an unalterable commitment by the Gurieli, for the latter would seize every opportunity of ceasing the payment.

According to Naima the entire Ottoman force struck camp near Erevan on 27 July, 1635. The army lacked neither arms nor provisions. Naima Describes in detail the disposition of each beglar-beg's troops in the siege of the Erevan fortress, recounting their tasks. By allusion to other historians he gives a historical background of Erevan. At the storming of the Erevan citadel the sultan personally observed the scene of battle, took part in it, and rewarded those who displayed courage.

Erevan was taken on August 1635, the spoils being countless. Naima strives to give a detailed account of the capture of the city; however, he feels to have fallen short of his aim, adding that a thorough record is needed.

The victory at Erevan earned Murad IV great authority. Naima gives extensive coverage of the jubilation in Istanbul on the occasion of the triumph of Ottoman arms.

During his campaign in Transcaucasia Murad IV dispatched some of his troops to Samtskhe; as a result Akhaltsikhe was taken by Kenan Pasha. Naima specially touches on the march to Akhaltsikhe.

Having reduced the countries of Transcaucasia, Murad IV returned to Istanbul. This campaign left the economy of the area in ruins. Neither Iran nor Turkey were acceptable to the peoples of the Transcaucasus. The local population continued to fight for freedom and independence, thus hampering both aggressor states from gaining a foothold here.

Meanwhile the rivalry between Iran and Turkey continued unabated, the former doing everything to regain the lost territories in Transcaucasia. According to Naima, the Ottoman government learnt about Iran's preparations for an attack on Erevan and took measures to strengthen the defences of the city. However, a severe winter hampered work. The Shah demanded military aid from the vali of Kartli in retrieving Erevan, Rostom complied by sending two cannons from Tbilisi.

In the spring of 1636 the Iranians recaptured Erevan. However, although king Rostom arranged an expedition against Akhaltsikhe, the Kizilbash failed to regain the city. In the summer of 1636 the Turks strengthened Akhaltsikhe by enlarging its garrison and repairing the defences.

The Iranians paid much attention to repairing and strengthening the fortress of Erevan. Although Murad's triumph of the previous year — the capture of Erevan — proved short-lived, he did not lose hope. Now a more important venture — an expedition to Bagdad — lay ahead. Fearing the Shah's possible attack, the sultan reinforced the outlying pashalics of Georgia and Armenia, himself setting out for Bagdad in 1638. The troops of the Crimean Khanate, stationed at the time in Anatolia, were left behind to strengthen the border, while the vizier Kenan Pasha, beglar-beg of Erzerum, and the pasha of Akhaltsikhe were charged with repulsing the Iranians.

Both pashas carried out their task honestly, organizing systematic raids on the Transcaucasian territories. The Ottoman government sent such raiding parties against other provinces as well. Thus, Kurdistan and Shahrizor were ravaged in this way. Inroads into Transcaucasia and plunder constituted a definite policy of the Ottoman authorities, for their object was to prevent the augmentation of Iran's power in the area. These raids continued till 1638 — the date when the long Irano-Turkish wars for domination in Transcaucasia waged by the two countries in the 16th-17th centuries came to an end.

A peace treaty between Iran and Turkey was concluded in 1639. Naima reports on the negotiations and terms of the treaty. He points out the territories that went to Iran and to Turkey.

His evidence referring to Georgia is of special interest. The talks decided to which state the vilayets of Akhaltsikhe, Kars, Van and others went.

Thus, Naima's evidence on the Irano-Turkish wars and the peace treaty covering the first half of the 17th century is reliable and highly interesting. He is faithful and fairly objective in his narration, having a penchant for the description of wars. His evidence is valuable for the specification and a better insight into many issues related to Georgia and the countries of Transcaucasia.

სამიჯბლეზი

პირთა

ა

- აბაზა 165—169, 170, 172
აბაზა მეკმედ ფაშა 137
აბაზა ფაშა 49—54, 57, 62—63, 65, 137, 165—166, 168, 169, 171—173, 178—183, 269
აბდალ ხანი 212—213
აბდულა ეფენდი 143
აბდურაჰიმ ეფენდი 129
აბდურაჰმან შერიფი 10
აბიდინ ჩელები 209
აბუბეჰირ ჩელები 195
აბუსაიდ ეფენდი 229, 236
აეარა-ზადე მუსტაფა ეფენდი 234
ათაბეგ ხანი 37
ათაულა მეკმედ შანი ზადე 10
აი თემირი 218
აიშე სულთანი 164, 215
აკკამ ემირ ოღლუ 184
ალა ედ-დინ ბეგი 102
ალაი ბეგი ქენანი 112
ალაიუკი 239—240
ალაჟა ათლი ჰასან ფაშა 110, 116, 258
ალაჰ ვერდი ხანი 116, 262
ალაჰ ყული ხანი 106
ალექსანდრე 33—34, 110. ა-ე კახთა მეფე 28—31. ა-ე ხანი 20, 83, 110, 246, 257
ალთი ფოლაჟე-ზადე მაჰმედ ეფენდი 206
ალი ბეგი 218
ალი ეფენდი 233
ალი მირზა 149
ალი ყადი 148
ალი ფაშა 23, 29, 86, 89—90, 110, 114, 250—251
ალი ყული ხანი 35
ამილახვარი 60
ამირგენე 44, 203, 205—208, 223—230. ა-ე ხანი 28, 31, 52, 55—56, 59, 75, 102, 132, 163. ა-ე ხანი სარუ ასლანი 259
ანტონიე 239—240
არაქელ თაერზელი 22—26. 31—35, 42, 65, 249, 252, 255
არნაულ ოღლი 234
არნაულ მეკმედ ეფენდი 241
არსლან ფაშა 137
არჩილი 262
ასლან ალა 240
ალა იზამ ანკარელი 193
ალა ოღლი ელიას ალა 241
ალა მირზა 142
ალა სადიკი 201
აშუე ჭამა-ზადე 10
აჰმედი 118, 145, 147
აჰმედ აშიმი 10
აჰმედ ალა 84, 157
აჰმედ გირეი 146
აჰმედ ვასიფი 10
აჰმედ ეფენდი 151, 274
აჰმედ ლუთფი 10
აჰმედ ფაშა 115—116, 118, 179, 199—200, 206, 208, 234, 241, 244
აჰმედ ხანი, სულთანი 14, 83, 143—144, 160, 164, 240, 247
აჰმედ ჭეღელი 10

ბ

ბაიაზეთ I ილდირიმი 261
 ბაირამ ფაშა 180—182, 191—192, 224
 ბაიი ფაშა 129, 133, 139, 141, 181
 ბარათაშვილი ქაიხოსრო 60—61, 69
 ბარტოლდი ვ. 267
 ბაჰადირ ბეგი 139
 ბაჰადირ გირეი 24, 221, 230—231, 236, 271. ბ-რ გირეი ხანი 236. ბ-რ გ-ი ხ-ი (რეზი) 273
 ბაჰრამ ფელეკი 156
 ბერბერ მუსტაფა ალა 142
 ბერძენიშვილი ნ. 30—31, 34—35, 41, 56, 262
 ბესთან ალა 106
 ბეჟა 273
 ბეჟთაშ ალა 200
 ბეშირ ალა 206, 229
 ბიბი ხათუნა 146
 ბინ ლეკელი ჰუსეინ ფაშა 175
 ბიჩაქჩი იბრაჰიმ ფაშა 218—219
 ბორმ ბეგი 240
 ბოსტან ფაშა 157
 ბრუსევი გოქ დერელი-ზადე 195
 ბურუნ კასიმი 140—141

ბ

გაბაშვილი ვ. 60, 250, 262
 გალათელი ჩელები 193
 გერტიშვილი დ. 42, 55, 61
 გიორგი, იმერეთის მეფე 60
 გიორგი, ქართლის მეფე 28, 30, 36, 257
 გრიგოლია კ. 70
 გურგენი 29, 110, 257
 გურიელი 54, 71—74, 134, 157, 190—191
 გურჯი იუსუფი 190

დ

დადიანი 54, 70—72, 134, 157, 190—191
 დამად ალი ფაშა 14
 დამად ნუსლიპიდინ ალა 180—181
 დაუდ ფაშა 126, 128
 დაუდ ხანი 70
 დაუდ ხან უნდილაძე 262

დევლთ გირეი 151, 154, 175
 დელი ბეგი 228
 დელი იუსუფ ფაშა 183
 დელი ჰაჰა 193
 დელი ჰასანი 84, 114, 242, 262
 დერვიშ ალა 141
 დერვიშ თალეხ ეფენდი 130
 დერვიშ მეჰმედ ფაშა 227—228
 დერვიშ სანი 233
 დილავერ ალა 152
 დილავერ ფაშა 131, 140, 211
 დილსიზ ყიზილბაშ ჰასანი 142
 დიშლუნგ ჰუსეინ ფაშა 165—169, 172, 174 ფა 165—167
 დორთმაზ მირზა 223

ე

ეგნატაშვილი ბერი 30, 71—72, 262
 ევლია მეჰმედ ეფენდი 193—206
 ევლია ჩელები 255—257, 259—261, 264—266, 268—269, 271
 ევრაც მირზა 176, 218—220
 ეთემქჩი ზადე 84, 132—133. ე-ი ზ-ე აჰ-მად ფაშა 130
 ელიაჩი მეჰმედ ფაშა 137
 ემირ შაჰ ბეგი 117
 ენიშთე ჰასან ფაშა 15

ვ

ვახუშტი ბატონიშვილი 30, 263
 ველიშაჰ მირზა 218
 ვეჯიხი 16

ზ

ზაჰარია კანაქერცი 31, 54, 259
 ზალირჩი ჰუსეინ ალა 232
 ზეინარ ბეგი 102
 ზინად აბიდინ ჩელები 234
 ზინჩირ კირან ალი ფაშა 107, 116
 ზორ ფაშა 165—167, 170, 185
 ზულფიკარ ალა 213—214, ზ-რ ქეთხულა 228, ზ-რ ხანი 23, 25, 36, 88
 ზურაბ ერისთავი 60, 68

თათარ სულთანუმ მირზა 239
 თათარ ხანი 134, 136—137, 175—177, 238—239
 თაიარ მეჰმედ ფაშა 171, 181
 თამარაშვილი მ. 78
 თაჰმასპ ყული ხანი 75, 171, 201, 203, 205
 თეკეიი აბდურაჰმან ფაშა 16
 თეფფიკ-ზადე ეფენდი 229
 თეიმურაზ კახთა მეფე 36, 43, 47, 50, 58, 60—61, 63—64, 68—73, 160—163, 172, 188, 190. თ-ზ ხანი 157—158, 163
 თემურ ალა 240
 თემურ კახაჯ ხალილ ფაშა 189
 თემურჯი ოღლი 96
 თექელი მეჰმედ ფაშა 118—119, 131
 თოხთა ხანი 189
 თუთიჯი ჰასან ფაშა 193—194
 თულაშვილი 20
 თურქმან ხიდირ ბეგი 210
 თურქჩე ბილმეზი 132, 162

ო

ოადიგარ ალი 141
 ოაეუზ ზადე ჩელები 234
 ოაყთი 274
 ოაჰია ეფენდი 206—211, 219, 231
 ოაჰში კასიდი 105—107
 ობნ არაბშაჰი 10
 ობრაჰიმ ალა 169
 ობრაჰიმ ეფენდი 206
 ობრაჰიმ მუთეფერიკა 15
 ობრაჰიმ ფაშა 148, 151, 183, 212
 ობრაჰიმ ფეჩევი 10, 16, 22, 25—26, 29, 57, 61, 65, 76, 133, 159—160, 248, 251—252, 258, 263, 267, 269
 ობრაჰიმ ჩელები 184
 ობრაჰიმ ხანი 229
 ოდრის ბითლისი 10
 ოზ ად-დინ ქეიკუყუს I 271
 ომამ რიზა 113
 ონაიეთ გირევი 192, 216—217, 219, 221—223, 273, 318

ინჯილი 129, ი-ი მუსტაფა ჩაუში 42, 126—130
 ისა-ხანი 56, 59, 163
 ისთიჰამედ ეფენდი 129
 ისლამ გირევი 121, 222, 235—238, 241, 244, 263
 ისლამ ფაშა 233—234, 237
 ისმაილ ალა 195
 ისმი ხანი 159
 ისქანდერ მუნში 29, 31, 34—36, 38—39, 41—42, 52, 57, 259
 ისქანდერ ფაშა 135, 147
 იუნუს ეფენდი 193
 იუსუფი 237
 იუსუფ ოღლი 149
 იუსუფ ფაშა 173, 202, 206—207, 230
 იუსუფ ჩაუში 144
 იუსუფ ხანი 216

კ

კაბა კულაკ-ზადე კოჯა მეჰმედ ეფენდი 234
 კაბურდასი კალანი 90
 კაეაღე ბეგი ჯაყალე ოღლი ბეგი 235
 კაზლან ხანი 55, 158
 კალაიკოზ აჰმედ ფაშა 13
 კალგაი სულთანი 272
 კანთემირი 146, 149, 175—177, 186—187, 216—224
 კარა ოღლანი 173
 კარა თათარი 241
 კარა ინალ ოღლი 293
 კარა ილანი 193
 კარაკემ აჰმედი 114—115, 121
 კარა მუსტაფა ფაშა 236—237
 კარა ჩელები ზადე 16
 კა.აბ ჰაჯი 92, 94, 101
 კა.იმ ფაშა 107, 130, 140
 კაფულან ბეჟირ ფაშა 214
 კაფულან მეჰმედ ფაშა 127
 კაფულან რეჯებ ფაშა 154
 კაფულან ჰუსეინ ფაშა 199
 კაჩარ მეჰმედ ფაშა 119, 121
 კია ფაშა-ზადე მუსტაფა ფაშა 118

კონსტანტინე მირზა 29, 34
კოჩი 102
კოჩიბეი გორიჯელი 254, 257, 259, 262,
264, 266, 268, 270, 272
კოჯა ალაქაჯ მუსტაფა ალა 164
კოჯა არსლან ალა 195
კოჯა გურჯი ოსმანი 195
კოჯა ხალილ ფაშა 145
კოჯა ჭუსეინი 10
კრელიკი ფრ. 11
კუთლულ შაჰი 218
კუსოა კ. 262

ლ

ლევან II დადიანი 70—71, 73, ლ-ნ ხა-
ნი 28, 110
ლევენდი 225
ლუარსაბი 36
ლუენჯე ზადე 129

მ

მან ოღლე მირ ჭუსეინი 16, 201
მაკბულ იბრაჰიმ ფაშა 210
მანუჩარ III 273
მარა ჭუსეინ ფაშა 145, 153
მარიამი (ლევან II დადიანის და) 70—72
მაქსედ ხანი 224
მაჰმად ფაშა 35
მაჰმუდი 98
მაჰმედ ალა (ქურჭჩი-ბაში) 96
მაჰმედ ფაშა 90, 100—101, 110—111,
115, 118, 129, 251—252
მაჰმედ ჩაუში 235
მაჰმედ ხანი 158
მეულანა ხუდავენდიგიაჩ რუმი 194
მეველი მეჰმედ ალა 182
მეიდან ყული ბეგი 242
მემი ფაშა 214
მესულ ჩელები 234
მეჰმედი 159, 183
მეჰმედ ალა 98, 141, 154
მეჰმედ ბეგი გურჯი 180
მეჰმედ გირგი 84, 127—128, 134—135,
143, 145—148, 150, 152—155, 175—
177, 219, 231, 236—237, 239—241
მეჰმედ ესად ეფენდი 24, 111, 127—
128.

მეჰმედ II ფათიჰი 247, 256
მეჰმედ III 251
მეჰმედ ნურბი 10
მეჰმედ რაშიდი 10
მეჰმედ სულიბაში 152
მეჰმედ ფაშა 43, 65, 94, 101, 111—112,
148—149, 164, 177, 192, 191, 195,
225, 232, 238—239, 247
მეჰმედ ფაშა გურჯი 65, 123, 129—131,
134, 152, 164, 171, 181, 192, 194—
195, 213, 216

მეჰმედ ფაშა (ვანის ბეგლარ-ბეგი) 129
მეჰმედ ფაშა ყარამანი 206
მეჰმედ ჩაუში 105
მეჰმედ I ჩელები 271
მეჰმედ ყული ბეგი 227
მეჰმედ ხანი 216
მეჰმედ ჰალიფე 16
მიმი ფაშა 214, 228
მირაზორ ჭუსეინ ალა 228
მირზა ბეგი 155
მირზა მეჰმედ ჭუსეინი 141
მირზა ფაშა 102
მირ უმად ელ-ლინი 228
მირ ფათიჰი 201, 203, 205
მირ ფათიჰ ოღლი 205
მირ შერიფ ფაშა 122, 134
მიჰთერ მეჰმედი 132
მოლა ჩელები 229
მოურავი იხ. სააკაძე გ.
მოურავ-ბეგი იხ. სააკაძე გ.
მოურავ მეჰმედ ბეგი იხ. სააკაძე გ.
მოურავ შაჰი იხ. სააკაძე გ.
მოურავ ხანი იხ. სააკაძე გ.
მუაიჯ ეფენდი 229
მურად ალა 203, 207
მურად ალა თრაბლუ 206
მურად III 261
მურად IV 49, 55, 74—78, 147, 151,
153, 156, 199, 203, 209, 229, 236, 241,
247, 261, 267, 274
მურად ფაშა 39, 122—125, 208
მურათაზა 134
მურათაზა ალა 242
მურათაზა ბეგი საფარ ფაშა 46—47

მურთაზა ფაშა 189—191, 200, 201,
206—207, 210, 131—214, 228
მუსა ფაშა 191, 242
მუსა ჩელები 215
მუსლი ალა 129—132
მუსლიმ ედ-დინ ალა 192
მუსტაფა 145—146
მუსტაფა ალი 93
მუსტაფა ალა 147, 152—153, 181, 192
მუსტაფა ბეგი 102, 193
მუსტაფა, სულთანი 49, 267
მუსტაფა ფაშა 131, 137, 168, 202, 206,
208, 222, 236, 240
მუსტაფა ჩაუში 111 129
მუსხელიშვილი დ. 259

ნ

ნაიბ მეკმედ ეფენდი 234
ნაიმა მუსტაფა 9—22, 33—34, 38—39,
42—48, 50, 52—59, 61—69, 71—78,
74, 247, 250—251, 258, 260, 273—
274
ნასუქ ფაშა 40—42, 98, 122, 125—126,
129, 140, 144—145
ნეგშეპირლი იბრაჰიმ ეფენდი 13
ნირდ მირზა 218
ნოღაი ფაშა ზადე 165, 194—195
ნუჯზარ არაგვის ერისთავი 30
ნუქ ფაშა 254

ო

ობრეზოვი 247
ომერ ფაშა 46, 58, 134, 149, 159
ორუჯ ადილი 1.)
ოსმანი 146
ოსმან ალა 66, 101, 112, 210—211, 225
ოსმან ეფენდი 151
ოსმანი, სულთანი 143, 247, 267
ოსმან ფაშა 23, 113, 122, 137, 227, 253
ოსმან ხანი 135, 265
ოსმანი 212

ჟ

ჯოჯოღანია თ. 20

რ

რანე კალირ-ზადე მუსტაფა ფაშა 115,
118
რამაზან ალა 240. რ-ნ კენიჩი 242
რამილი 142
რეის ბეჟირ ეფენდი 214
რეჯებ ფაშა 148—150, 164, 175, 215,
227, 232—233
რეჟიკი დამადი 198
რიფიან ალა 149
რიფიან ბეგი 106
როსტომ ხანი 69—73, 77
რუსთემ ფაშა 211, 232 რ-მ ხანი 210—
212, 216

ს

სადეთ გირეი 217, 220—221, 273. ს-თ.
გირეი ხანი 273
საათი ჰასან ფაშა 107, 247
სააკაძე გიორგი 12, 16, 18, 38, 42, 50,
54—59. 63—67, 157—153, 161—167,
172—173, 183—186
სადულაქ ეფენდი 10
სალმთ გირეი ხანი 127, 192
საღიში 69
საჰი 10
სანჯარ ოღლი 128
სარი ალი 169
სარუ ასლანი 259
საფა გირეი სულთანი 222, 273
საფარ ფაშა 74, 273
საფრასტიანი ა. 16
სეანიძე შიხ. 36—37, 39, 42—43, 46,
48, 60
სეიმი-ნ გურბული 71
სემატიანი 227
სეენდიქ ფაშა 214
სეიფ აბდურაჰიმ ეფენდი 180
სეიფ ფაშა 227, ს-ლ ხანი 191
სეიფ ედ-დინი 102
სეღაშეთ გირეი 84, 221, 235—237, 239,
244
სეღომ ხანი (სულთანი) 128, 130, 265
სეღმან შაჰ მირზა 177, 186—187,
218—220

სეფერ ალა 24, 235—237
 სეფერ ბეგი 193
 სეფერ ღაზი 239, 242. ს-რ ღაზი ალა 241
 სეფერ ფაშა 113, 115—116, 119, 134, 190, 200, 225
 სიაუშ ფაშა 230, 240
 სილაქადარ მექმედ ფაშა 196, 225
 სიმონი 18—20, 29, 68—69, 83, 110, 244—246, 257
 სინან ფაშა 33, 37, 113—114, 118, 121, ს-ნ ფ-ა ჭალალ ოღლი 32
 სიხარულიძე ე 274
 სუბაზი 10
 სულეიმანი 203, 210
 სულეიმან კანუნი (სულთანი) 55, 124, 126, 141, 160, 171, 210, 263
 სულეიმან იზი 10
 სულეიმან ფაშა 165
 სულეიმან შაჰ მირზა 176
 სულეიმან ჩელები 167, 241, 239
 სულთანაშ მირზა 240
 სულთან ალა ედ-დინი 209
 სულთან-ზადე მექმედ ფაშა 232
 სულთან იზ-ად-დინ ქეიქაუუს იბნ ქეი-ქესტეკ სულტაი 194, 274
 სულთან მოჰამედ ბეგ თალიზი 41
 სურცია მ. 64
 სუფი ბეგი 139
 სუფი მექმედი 133

ტ

ტერიტინოვა ა. 261—262

უ

უზუნჩარშილი ი. 14
 უსკუბი დულგერზადე 111

ფ

ფატმა სულთანი 241
 ფაქალინი მ. 272
 ფეიქარ სულთანი 58, 161—162
 ფერაჰ რუზბეგი 102
 ფერთეფ ფაშა 141
 ფეჰლევან ბაჰმანი 138

ფირი ჩაუში 111
 ფურურიძე გ. 250, 253, 254—255, 259, 263, 269
 ფუტურიძე ვლ. 29—259

ჟ

ჯათობ ჩელები 10, 16, 20, 66, 160, 184, 188, 197, 260
 ჯალბ ალი ხანი 78, 212, 216, 225
 ჯეოეჟან დედოფალი 36
 ჯელიქ ბეგი 218
 ჯენან ფაშა 76, 78, 175, 191, 206, 211, 225. ჯ-ნ ბეგი 112
 ჯესქინ ალი ფაშა 195
 ჯესქინ კირან ოღლი 189
 ჯეშიზ ხასი 208
 ჯიოაბჯი ომერ ფაშა 110
 ჯორ ხაზინადარი 168
 ჯოსე სეფერ ფაშა 112, 114, 117—119, 183, 260
 ჯერთი ღაზი 29, 102, 110
 ჯუნჯი აჰმედი 157, 171, 182
 ჯუნჯი აჰმედ ელიასი 201
 ჯუნჯი აჰმედ ფაშა 200—201, 203, 205—206, 210
 ჯუნჯი ჯენან ფაშა 138

ლ

ლაზი ბეგი 21, 23, 86—87
 ღაზი გირეი ხანი 84, 124, 146, 216, 247
 ღანიზადე ჩოყდარ ღალა-ზადე 22, 135
 ღულამ ალი ოღლი 89

ყ

ყადი ხანი 125—126, 129
 ყარა ალაჟ ყადი 194
 ყარა იაზიჯი 262
 ყარა ისმაილი 144
 ყარაჩხა ხანი 46, 48, 54—55, 136, 138—139, 146, 157—158, 161—162, 172—173, 183—184
 ყაუხჩიშვილი ს. 30, 263
 ყიზილ ბეგი 102
 ყირიმ გირეი 222

შ

- შაიბან ეფენდი 206
 შამელი იუსუფ ეფენდი 206
 შამსედდინ საში 255
 შარპ ულ მენარ მეჰმედ ეფენდი ზალე აჰმედ ეფენდი 14—15, 236, 274
 შაჟირი 10
 შაჰ აბასი 21—43, 45—49, 51—54, 56—59, 62—63, 65, 67, 85, 108, 111—112, 115
 125, 129, 135, 138, 140, 160—161, 171, 248—249, 252, 259, 262
 შაჰბენდე 56
 შაჰ ბენდერ ოლლი 190
 შაჰ თამაზი (შაჰ თაჰმასპი) 124, 126, 128, 263
 შაჰ ისმაილ II 123, 263
 შაჰინ ალა 191, 196, 212—213
 შაჰინ გირეი 84, 127, 135—136, 138—139, 143, 145—149, 152—153, 155—156, 175—177, 186, 219, 248
 შემს ელ-დინ მეჰმედ ალა 125
 შემსი ფაშა 117, 182
 შენგელია ნ. 12, 18, 54, 258
 შერიფ მეჰმედ ფაშა 112
 შერიფ ფაშა 29, 85, 94, 105, 107, 110, 113
 შუკლა მეჰმედი 193
 შუკრი-ზალე მეჰმედ საიდ ეფენდი 15
 შიკაბ ეფენდი 232
 შეიხ აბუბექრი 148
 შეიხ ეფენდი 92
 შეიხ ზალე იბრაჰიმ ზალე 202
 შეიხ სეფი 138—140
 შეიხ ფაშა 74, 198
 შეიხ ყალი ზალე ეფენდი 206
 შეიხ ჭელალი 263
 შეიხ ჰაიდარ 102—105

ჩ

- ჩალიქ მეჰმედ ალა 165, 168
 ჩელები-ზალე ასიმ ეფენდი 10
 ჩერქეზ აჰმედ ფაშა 234
 ჩერქეზ დილავერ ფაშა 234

21. მუსტაფა ნაიმა

- ჩერქეზ ქირმანი 235
 ჩერქეზ ჰასან ფაშა 157
 ჩინგიზი 236
 ჩინგიზ ხანი 236
 ჩირაქ სულთანი 93, 252
 ჩილაღ-ზალე 173
 ჩობან გირეი ხანი 144, 145
 ჩოღურ ბექირი 178, 183
 ჩოჩიევი ვ. 39—41, 49, 53—54, 56—57, 65, 74, 76, 78

ხ

- ხადიმ ჰასან ფაშა 110, 258
 ხათიმ ბეგი 106
 ხალილ ალა 181
 ხალილ ფაშა 63, 71, 90, 132, 136, 141, 165, 172, 182, 185, 189—190, 258
 ხან-ზალე 235—237, 240
 ხეჯე ზალე მასუღ ჩელები 234
 ხიზირ ფაშა-ზალე მეჰმედ ფაშა 94, 253
 ხოსრო ბეგი 72
 ხოსრო მირზა 190
 ხოჯა ომერ ეფენდი 143
 ხუდავერდი ფაშა 100
 ხუსრევ ფაშა 16, 58, 66—68, 160, 165—169, 178—182, 184—185, 192, 225

ჯ

- ჯავახიშვილი ივ. 267
 ჯავიდ ბაისუნი 15
 ჯამბურია გ. 42, 55, 61
 ჯანი ბეგ გირეი ხანი 127, 132—133, 136, 143—145, 147—155, 171—172, 175—176, 186, 192, 216, 219, 265, 267
 ჯან ფოლად-ზალე მუსტაფა ფაშა 201, 215
 ჯან ფოლად-ზალე ჰუსეინ ფაშა 121—122, 196
 ჯათარიძე გ. 272
 ჯათარ ფაშა 19—20, 83, 117, 227, 245—246
 ჯაყალე-ზალე სინან ფაშა 110, 113, 117—118, 139, 258

ჯეპური ზადე 195
ჯელალი კარა კაშ ფაშა 119
ჯელალ მირზა 223
ჯემალ ალა 135
ჯემშიდ ჩაუში 244
ჯერაკ-ზადე (ყალი) 107, 109—110
ჯივან კაფუჯი-ბაში 211
ჯიქია ს. 10, 12, 18—19, 22, 56, 67, 244,
247, 252, 263, 269
ჯუჩი 146

პაბიზ ეფენდი 149
პაიდარ ალა-ზადე 230, 232, 243
პაიდარ ფაშა-ზადე ალი ფაშა 118
პაირ ედ-დინ ჩაუში 125
პაკიშმაკი 239—241
პალილ ფაშა 45, 48, 132—133, 138,
170—172
პამზა ფაშა-ზადე 242, 246
პამიდ ბეგი 194
პამიდ ეფენდი 219

А

Аракел Даврижеци 22

Б

Белокуров С. А. 30

Д

Дарбниян-Меликян М. О. 31, 54
Дели-Хасан 262—263

З

Зикария Канакерцы 31

И

Ибрагимов Г. И. 263

К

Кара-Языджи 262

პანეფი ეფენდი 232
პასან ალა 127 164, 190
პასან ბეი-ზადე 14, 16, 32, 110, 112,
135, 138, 154, 257—258
პასან ფაშა 84, 105, 111, 113, 137, 145,
147—149, 151, 164, 168, 175—176,
79, 215—216, 229, 242, 258
პათიზ აჰმედ ფაშა 55, 57—58, 68, 159,
163, 234
პაქარი 228
პაჯი აჰმედი 94, 146
პაჯი მისლი 190
პაჯი სუიბაში 135, 145
პაჯიქი ფაშა 155
პაქიმ ჩელები 247
პეკიმ ოსმანი 136—137, 139
პისამ გირეი 192, 217—218, 220—221,
224
პულუ ხანი 128, 142
პუსეინ ალა 97, 230
პუსეინ სუიბაში ჭაირ ჩილალი 151
პუსეინ ფაშა 15, 118, 122, 126, 167—
168, 175—176, 198, 211, 230

Кочибей 257. 260—262; 264, 266—
268; 270—272.

Н

Новичев А. Д. 248

С

Сафрастян А. Х. 17
Смирнов В. Д. 12

П

Папаян А. Д. 23

Т

Тверитинова А. С. 10, 248, 256—257,
260—264; 266—268; 270—271

Х

Ханларян Л. А. 22

A
 Ali Canib (Yon Tem) 12
 Asaf Halef Çelebi 12, 14.
 Ahmed Refik (Altınay) 12,

B
 Babinger Fr. 12
 Bellan 53

C
 M. Cavcid Baysun 12—13; 15

E
 Elmas Tahtacı 12

F
 Fraser Ch. 12

H
 Hasan Ortekin 248, 273
 Hüseyin 15

J
 Jbrahim Pesewi 11

255, 259, 273; ش. سامی
 کوپرلی زاده محمد فواد 12
 22—29; 32—34; 39; 42—50; نئما
 52—54; 57—59; 61—66; 68—69; 71—
 75; 77—78.

K
 Kraelitz F. V. 11.

M
 M. Münir Aktepe 12.

N
 Naima 12—15.

P
 Pakalın M. Z. 256—257; 259; 261—263;
 265—268; 272—273; 275.

S
 Serloğlu M. 275

T
 Thomas I. V. 12.

U
 Uzunçarşılı J. H. 13—15.

Y
 Yitzkowitz 12

محمد ثريا 264—251.
 پچوی 22, 25, 28, 57, 61, 65, 76
 صولاق زاده 55

გეოგრაფიულ სახელთა

ა
 აბი აიუბი ენსარი 269
 აღანა 73, 191, 200

ადილქევაზის ციხე 117, 262
 ავლონია 243, 244
 აესტრია 37, 38

აფშარის ველი 173
 აზერბაიჯანი 17, 21, 24, 37, 56, 76, 98,
 209, 259, 274
 ირანის აზერბაიჯანი 263
 სამხრეთ აზერბაიჯანი 47
 აზოვი 24, 230—234, 236, 240
 ა-ს ციხე 224, 232, 242
 აია სოფია 228
 აინთაბი 273
 აიუბი 155, 164
 აღაზანი შდ. 269
 აღბანეთი 182
 აღაჯა 258
 აღგეთი შდ. 35
 აღეპო 12, 43, 71—74, 116, 121—122,
 128, 130—131, 137, 165, 191, 199,
 206—207, 208, 212, 214, 225, 228, 241,
 273
 აღთენ ქოფრუ 157
 აღინჯას ციხე 24, 93, 95, 253
 ამასია 21, 37, 39, 48, 159, 211
 ამილი 116
 ამიერკავკასია 10, 11, 33—35, 37—38,
 40, 41, 45, 70, 73, 76, 78, 259
 აღმოსავლეთ ამიერკავკასია 48
 ანატოლია 13—14, 33, 51, 53, 66—67,
 43, 73, 77, 84, 114, 128, 131, 165, 171,
 179, 191—192, 194, 206, 207, 216,
 244, 248, 212—213, 228, 257, 262—263,
 265—266
 არაქსი შდ. 27, 31, 116, 209
 არღებლი 23, 25, 41, 47—48, 57, 59,
 88, 99, 136—140, 145, 159, 162, 170,
 250, 274
 არზრუმი 17, 20, 28, 32—33, 38, 44, 46,
 47, 53, 62, 64—65, 73—74, 78, 105,
 107, 111—112, 113—114, 117—118,
 171—173, 131, 134, 136—137, 141,
 178—179, 180—183, 188—192, 195—
 196, 197—200, 207, 258, 260, 212,
 214, 215, 262, 269
 არნაული 242
 არტანანი 37, 183
 არკუე 28
 ასანყალა 262

აქერმანი 144, 149, 155, 217—218, 224,
 267
 აღრი 113, 234, 260
 აღჯაყალა 30, 32—33, 112, 115, 259
 აღჯა ყოინლუ 259
 აჩიყ ბაში 54, 72, 157, 190
 აწეფი 19
 ახალციხე 32, 37, 38, 48—49, 52—53,
 56, 62, 65, 76—78, 90, 112, 141, 164—
 165, 170—171, 225—226, 267, 272—
 273
 ახალციხის ციხე 216
 ახიოლო 135

ბ

ბაბა დალი 156
 ბაზალეთის ტბა 60, 61
 ბაზარჯიკი 193
 ბათუმი 46, 58, 134, 159
 ბაიაზიდი 212
 ბაიაზიდეს მეჩეთი 13
 ბაიბურთი 196
 ბალიო ბადრა 14
 ბარდაკალი 193
 ბარდას ქვეყანა 163
 ბასიანი 32, 255, 262
 ბასრა 128, 226
 ბაქო 36—37, 259
 ბაქო შდ. 209
 ბაღდადი 49, 51—52, 57—58, 67, 77—
 78, 126, 128—129, 131, 159—160, 164,
 171, 181, 188, 201, 206, 224—228,
 233
 ბედრე 226
 ბეიშეჰრი 195, 206
 ბელგრადი 84, 243
 ბერქუშათის სანჯაყი 102
 ბესარაბია 267
 ბეშიქთაში 141, 266
 ბიზანტია 262
 ბითლოსი 136, 212—213, 262
 ბირე 226
 ბირეჯიკი 131
 ბირთვისის ციხე 60

ბოსფორი 154, 156, 231. ბ-ის ციხე 14
ბრუსა 14, 234, 266, 271
ბუდინი 133, 142, 234, 258
ბუზმარა 217
ბულგარეთი 269, 273
ბოზოიოქი 193
ბოსნია 129, 133

ბ

ვაგის ციხე 259
ვანჯა 34—35, 45, 57, 59, 68, 95, 98,
101, 133, 163, 159, 216, 262
ველიბოლუ 236, 274
ვერგუქი 157, 216, 227—228
ვილანი 30
ვოგარჩინის ციხე 23
ვოზლევეი 231, 239, 241
ვოზჯი თეფე 199, 200
ვომულჯინეს სანჯაყი 175
ვონიო 73, 190, 267
ვორის ციხე 19, 83, 144
ვოქმეიდანი 131, 184
ვოქ ქუნბელი 104
ვურია 46—47, 134
ვურჯის კარი 165—166
ვურჯისტანი 40—41, 173

დ

დამასკო 182, 241, 260, 163
დარდანელის სრუტე 274
დალესტანი 46, 134, 142
დებედას ხეობა 30
დევე ბოინი 179
დერბენდი 37, 193
დერელგეზის სანჯაყი 101
დერთენგი 49, 141, 226
დერნე 141, 149, 226
დეალეთი 59
დიალე მდ. 227
დიარბექირი 45—47, 65, 67, 118, 122—
123, 126, 136, 137, 131, 133, 57, 165,
167—169, 171, 181, 187—189, 190,
192, 212—214, 216, 227—229, 254,
258

დიჯლე მდ. 188
დმანისი 21, 34, 35
დობრუჯა 155—156, 175, 269
დრაჟა მდ. 84
დუბროვნიკი 242
დუნაი 155, 156, 211, 220
დუნეო 60

ე

ეგეობტე 153, 181—182, 227—228, 232,
253, 258
ედირნე 14, 141, 144, 147, 155, 193,
211, 229, 233—234, 266
ევროპა 258
ერაყი 51—53, 57
ერევანი 26—29, 33, 38, 31—32, 74—
78, 85, 96, 101—103, 107—108, 112—
113, 129—131, 192, 198—200, 203,
205—206, 208, 211—214, 216, 217,
225, 228, 229, 251, 253
ერევნის ციხე 20, 24—30, 36, 44, 74—
77, 98, 107, 132, 200, 201, 213
ერზინგანი 100, 178—179, 254
ერზინჯანი 208—209
ესქიშეპირი 193

ვალაშკერტი 102, 255
ვანი 33, 69, 78, 83, 92, 116, 121, 131,
136—137, 161, 189, 210—213, 226,
229, 246, 252, 258
ვანის ტბა 262, 279
ვანის ციხე 116, 189
ვარნა 135, 148
ვენეცია 243
ვეფა 141—144, 266
ვაზე 152
ვილგა მდ. 275

ზ

ზაგეში 61, 71, 157, 161, 163, 173, 190,
269
ზადრა 243
ზალიმ ალის ციხე 226

ზენგი მდ. 199
ზენჯირის ციხე 226
ზერდევოქე 226
ზიღრეს ხევი 174
ზუმრუდმავალი 226

თ

თაერინი 22—27, 32, 34, 36, 39, 69, 76,
83, 86—88, 90—92, 98, 107, 110, 112,
114—118, 123, 136, 139, 179, 189, 245,
252. თებრიზი 274

თასისი 226

თბილისი 21, 34—36, 47, 56, 77, 212

თეირანი 260

თერგის ციხე 129

თერჯანი 173, 209

თიანეთი 68

თოკათი 141, 173—174

თორთუმის ციხე 172

თოღრაჯ კალე 200

თრაბლუსი 207—208, 212, 242, 273

თუნჯი რდ. 273

თურღა 217

თურქეთი 12, 15, 261—262, 258, 269,
273—274

ი

იანბოლი 221, 236, 273

იბნ ემირას კუნძული 134

იდი 262

იედი კლუე 20, 44, 83, 132, 134—135,
145, 152, 229, 246—247, 258

იემენი 130

იენი ქოი 156

იზმიტი 114, 261

იზნიქი 271

იზნიქის ტბა 27

იზნიქმიდი 208, 271

ითილი მდ. 239, 275

ილიჯე 165, 167, 171—173, 196. ი-ს

ციხე 190

იმა აზიმი 225

იმერეთი 46—47, 69—70, 72—93, 134,
161

ირანი 11, 31, 24, 27, 32, 34, 37, 38—
41, 40—51, 53, 55—56, 58, 61, 67—
71, 76—79, 85, 87, 102, 107, 123,
125—126, 128—130, 132—133, 135,
141—142, 145, 147, 152—153, 161,
163—164, 185—186, 201, 203, 228—
230, 245—246, 258, 260, 262—263.
ი-ს აზერბაიჯანი 263

ისპაჰანი 32, 53, 84, 112, 125, 211, 216,
260

ისტანბული 126, 241

კ

კაეკასია 12, 65, 267, 269, 274

კაითაკი 159

კაეენისელი 30

კანიკი მდ. 259, 261

კანიეუ 234

კარაქოშე, ქალაქი 260

კარნიარუქის ციხე 87, 23, 249

კასტამონია 73, 191, 208

კატრანი 196

კაფა 45, 133, 148—156, 175, 177—178,
218—219, 222, 230—233, 235, 237,
265

კახეთი 34, 39, 43, 45, 47, 69, 71

იხ. ქართლ-კახეთი

კეისარიე 195

კეპროსი 259

კიზილ ქოი 190

კიზილჯას ციხე 226

კობანი 84, 248

კოთური 226

კონია 64, 183—184, 193—195, 206

კოჯაელი 261

კუილი ჰისარის ხეობა 173—174

კუმლა 209

ლ

ლაკიას ხეობა 173

ლაჰიჯანი 30

ლივანი 273

ლორე 30, 34—35, 21, 59

მაზანდარანი 23, 53, 56, 203
 მალათია 130, 185
 მალ თეფე 193
 მანისა 193
 მარა 143
 მარაბდა 56
 მარანდი 67, 189, 209
 მარაში 130—131, 165, 189, 200, 221, 228, 273
 მარტყოფი 50, 54—56, 59
 მაქუ 102, 255
 მაქუს ციხე 117
 მალაზბერდი 226
 მაპანი 142
 მაპური 226
 მენდელჯინი 226
 მენელი 226
 მენემელი 143
 მესიპიე 198
 აღმ. მესხეთი 39
 მექა 143, 267
 მეშქელი 113, 260
 მეჰრიზანი 22
 მთიულეთი 68
 მირე 105
 მოლდავეთი 227, 244—245
 მორა 149
 მორავია 14
 მოსკოვი 31, 68, 224, 232, 236, 239, 242
 მოსული 67, 131, 273
 მოპაჩი 84, 248
 მუთაჯე 235
 მუკანი 229, 274
 მულანი 274
 მუში 165, 269
 მუხრანო 68
 მცირე აზია 262, 271

ნარიშანი 262
 ნახიჩევანი 24—27, 31—32, 35, 44—45, 97—103, 107, 109, 115, 117, 132—133,

160, 86—88, 94—95, 251—252, 255
 ნეპეენდი 131
 ნიგლე 183—184
 ნიკომედია 261, 271

ოზი 174
 ოზი მღ. 175, 220—221
 ოლით რა, 262
 ოლითის ციხე 173
 ორდუბადი 24, 27, 92, 95, 252
 ორთა ხანი 212
 ოსმალეთი 9—17, 20—21, 24, 27—28, 32—33, 36—53, 55—58, 61, 63, 65—71, 73—79, 85, 116, 124, 128, 146—147, 151, 155, 217—218, 221—222, 232, 238—239, 246, 257, 259, 260—265, 267—269, 272, 274
 ოქროს რქის ყურე 264

პალესტინა 237
 პოლონეთი 217—218, 236—237, 243

რაქენდი 206
 რახსი 262
 როლოლი 143, 145, 147, 153, 192, 135, 237, 241
 როდოსკიი 127
 რუმელია 24, 43, 84, 114, 137, 155, 165, 179, 191, 200, 202, 207—208, 228—229, 232—233, 248, 257, 265, 267
 რუმი 111, 115—116, 127, 143, 163, 227, 262
 რუმინეთი 227
 რუსელი 14, 34, 40, 63, 68, 186

საათაბაგო იხ. სამცხე-საათაბაგო
 სალადიანო 47
 სალ აბადის ველი 210

საღმასი 21, 23, 86, 212, 248
 სალონიკი 233
 სამაქა 227
 სამეგრელო 46, 70
 სამცხე-საათაბაგო 37, 40, 49—52, 57, 76
 სამხრეთ აზერბაიჯანი იხ. აზერბაიჯანი
 სარი უამიში 243
 სარუხანი 73, 191, 227
 საქართველო 9—12, 16—18, 34—36, 38—44, 46—47, 49—53, 56, 58, 65—70, 73—74, 77—79, 83, 134, 157—161, 163, 183, 185, 188, 190, 245, 258—259, 262—263, 267, 269, 272. აღმოსავლეთ საქართველო 39, 65, 68. დასავლეთ საქართველო 42—43, 46, 65, 37, 40. სამხრეთ საქართველო 272
 სერავეის ველი 48, 136—137, 239, 141
 სერჰაბის შთა 123
 სიგეთვარი 84, 248
 სივსი 130—131, 137, 98, 179, 174, 171, 182, 189, 195, 212—213, 216, 200, 228
 სილესტრია 146, 155, 211, 220, 229—230, 242, 269
 სირია 260, 263
 სეუტარი 71
 სომხეთი 16, 20—22, 24, 32—33, 55, 76—78, 259, 272
 სპარსეთი 66
 სტამბოლი 12—14, 33, 42, 45, 53, 55, 65, 64, 68, 70, 73, 76, 83, 97, 101, 107, 111, 133, 135, 141, 144, 145, 148—149, 153, 159, 171, 181, 188, 192, 193, 201, 206, 222, 223, 227—229, 231, 233—235, 244, 245—246, 256, 257, 260—261, 264, 266
 სტრასბურგი 11
 სულიმანიე 193
 სულთანიეს ციხე 235—236
 სულთან სეჰისი 215, 224
 სულორი 127
 სულა 195
 სულჯანი 23, 88, 210, 250

ბ

ბამანი 149
 ბაშისკარი 38
 ბრაზიონი 17, 20, 46—47, 107, 74, 134, 166, 168, 174, 175, 190, 212, 248

ვ

ვბამბელა 174
 ვმურჩი 127
 ვნგრეთი 111
 ვრმიის ტბა 123
 ვსქულარი 43, 114, 123, 128—129, 141, 192, 223—224, 261
 ვჩქილი 198

ფ

ფასიანი 209. ფ-ს ველი 114
 ფეოდოსია 245, 265
 ფერთეჟი 212
 ფეჩოი 84, 248
 ფილიბე 229
 ფირეს დაბლობი 153
 ფირეჯიკი 210
 ფუშთუქუნი 30
 ფშავ-ხვესურეთი 68

ქ

ქალათ ხანე 230
 ქანიჭი 179
 ქალხიზი 161
 ქართლი 36, 38—39, 68—71, 76, 157, 190, 257, 263
 ქართლ-კახეთი 40—42
 ქეგო ქართლი 259
 ქაფანისთანი 102, 255
 ქიილი 155
 ქემაჰა 100, 212, 254
 ქერმანშაჰი 255
 ჰირქ ქილისე 234
 ქოფრუჯი ჩაირი 127,
 ქურთისტანი 51, 78, 116, 120, 174, 201
 ქუფრუ 157

ჟ

ჯაზვინი 125
 ყარაბალი 68, 98, 111, 116, 34, 158—
 159, 262
 ყარაპანია 65—66, 73, 130—131, 157,
 183, 189, 191, 193, 207, 212—213, 216,
 254
 ყარაჯას არდაპანი 38
 ყარაპისარი 223
 ყარსი 32, 38, 44, 46—48, 67, 74, 77—
 78, 113, 115, 131, 163, 182—183, 190,
 198, 212, 213—214, 216, 226, 234, 255,
 259, 260
 ყირიმი 38, 45, 132, 142, 145—149, 153,
 155, 175, 178, 186, 216—219, 221—
 223, 231, 235, 239, 241, 248, 263, 266,
 272, 273

შ

შაბ ლაზანი 210—211
 შავი ზღვა 73, 190
 შამი 122, 128, 138, 171, 205—206, 258,
 260, 263
 შამხალი 37, 129, 142
 შაქი 37
 შეახლუ 111
 შეიხ ეფთა 144
 შემახა 14, 34, 36, 253
 შეპრიზორი 67, 78, 128, 216, 225—227,
 273
 შირვანი 16, 21, 33—34, 36, 37, 55, 57,
 98, 110, 111, 116, 118, 124, 216, 159,
 245, 258
 შიშთირი 119
 შურაველის ციხე 105, 255

ჩ

ჩანაკალე 275

А

Анатолия 257
 Армения 16

ჩარკლი 187
 ჩერმენი 143, 267
 ჩემიშქეზექი 212
 ჩილდირი 33, 46, 74, 134, 190, 198, 200,
 212, 260
 ჩინარლიკი 236
 ჩოხუდ-საადი 259
 ჩულპა 99, 133

ბ

ბორასანი 87, 249, 260
 ბარფუთი 212
 ბევი 68
 ბევსურეთი, იხ. ფშაე-ბევსურეთი
 ხმელთაშუა ზღვა 117, 173
 ხოი 12, 118, 210, 263
 ხოტინი 146, 217
 ხუნანი 69

ჯ

ჯუენაშირის ციხე 24, 93, 253
 ჯულფა 25, 27, 31, 49, 93, 253
 ჯურუსის ციხე 209

კ

კამადანი 67, 255
 კალაბი 185
 კანია 14
 კასან ცალე 68, 117—118, 181, 183, 188,
 212—214, 262—263
 კასან ქეიფი 157, 168
 კაჯი ჰარამიში 210
 ჰერსეკი 149
 კისანი 226
 ჰუეიზე 142
 ჰურინის ველი 227

З

Закавказье 16

Р
Рუმелия 257

Т
Турция 263

И
Иран 260

А
Ankara 13

Л
Leipzig 12
London 12

Ж
Jstanbul 12—14; 273

Н
New york 12

ბერძენთა

ბ
აზაბი 151, 154, 265, 268. ა-თა ბოლუ-
ქი 264
აზნაური 161, 163, 165
ათაბაგი 240
ალთი ბოლუქი 262. ა-ი ბ-ის ალაეები
114
ამირა 29, 237
ამირთა ამირა 259
არფალიკი 143, 147, 236, 267
ალა 127, 159, 164, 166, 169; 181—
182, 206, 214, 134—235, 240, 262,
265
ალირ მუთეფერიკების დირლიქი 182

137—138, 146, 148, 157, 159, 161, 165,
168—169, 171, 177, 184, 189—191,
193, 196—200, 206, 210—212, 216—
218, 227—229, 233, 245, 248, 251—
252, 254, 256, 258—262, 266, 269, 273
ბერათი 154
ბექთაშინანები 138, 266
ბოლუქი 114, 151, 159, 180—182, 213,
228, 261, 273
ბოლუქ-ბაში 203, 267
ბოლუქთა ალა 188, 206
ბოსტან ფაშა 168—169
ბოსტანჯი 127, 156, 223, 234, 264
ბოსტანჯი-ბაში 127, 173, 223, 234, 264

ბ
ბალთაჯი 13, 274
ბალთაჯიების ქეთხულა 235
ბაშ ბალთაჯი 274
ბაშ დავთარდარი 206
ბეგი 21, 83, 145, 148, 153, 159, 168,
206, 209, 217, 220, 238, 240
ბეგლარ-ბეგი 19, 29, 31, 48—49, 58, 62,
64, 66, 73—74, 77—78, 83, 90, 113—
118, 120—123, 126, 129, 131, 134,

დ
დავთარი 233
დავთარდარი 117, 129—130, 136, 178,
205—206, 242, 248, 253—254
დავთარ ემინი 14
დავთარის ქეთხულა 206, 261
დეეშირქე 265
დიღეეზირი 13, 15, 40, 44, 65, 68, 70,
84, 113—114, 126—127, 125—130, 133,
137, 140—141, 145, 165, 172, 179—
181, 184—185, 188, 191, 195—196,

200, 203, 206, 210—214, 228, 232—
233, 235—236, 238—239, 343—244,
247, 255, 258, 264, 268, 271

დიენი 13, 132

ღირლიქი 267, 270

ვ

ვიალეთი 122, 128, 141, 146, 200, 207—
208, 211—212, 228, 232, 241

ვლჩი 43—44, 48, 70—71, 171—172,
203, 224, 229—230, 264

ვმინი 239

ვმირი 176, 183, 186, 241, 260

ვმირ ულ-უმერა 217

ვრისთავი 157

გ

გაკა-ი ნევისი 10, 13

გალი 71, 85—86, 90, 94, 98, 113, 118,
122, 130, 165, 198, 206, 212—214, 241,
245, 251, 253, 258, 275

გეზირი 97, 98, 100, 107, 126, 129, 147,
149, 155, 160—161, 164, 174—175,
211—213, 219, 223, 232—233, 236—
237, 239—240, 242, 258, 268, 271

გეკილი 14, 91, 252, 275

გილაეთი 75, 77, 86, 90, 98, 129, 142,
149, 160, 165, 181, 218, 229, 244,
259—262, 268—269, 271, 273—275

გოგევირა 210

ზ

ზარაფხანა 232

ზალირჯი-ბაში 200

ზიამეთი 209

ზულუფი ბალთაქიები 274

თ

თავადი 70

თანზიმათი 272

თიმარი 35, 197, 265

თოფჩი-ბაში 259—260

თოფჩიები 169

თურნაჯი-ბაში 137—138, 265

ო

ინიჩართა ალა 160, 205, 212, 214—
215, 258

ინიჩართა ეფენდი 274

ინიჩართა ქათობი 254—274

ინიჩართა ქეთხულა 212—261

ინიჩართი 17, 49, 53, 74, 114, 119, 129—
130, 134—135, 137—139, 142, 152,
159, 164—167, 169—170, 172—173,
179, 192, 197, 199, 201—202, 210, 212,
214, 220, 228, 230—233, 241—242,
247—248, 261, 265, 268, 271, 273—
274

ილთიზამი 122, 263

იმამი 255

იქტა 201

იჩ-ალა 197

კ

კაიმაკამი, 133—134, 255—256, 258

კაიმაპაკამი 107, 118, 123, 129, 149,
152, 164, 192, 222

კალგაი 217—271

კაფუ ალა 85, 147

კაფულან დერია 258

კაფულანი 113, 141, 148, 151, 154, 164,
176, 181, 200, 230, 258, 260

კაფულანის ვეზირი 175

კაფულან ფაშა 152, 154, 191, 196, 261

კაფუ კულუ 43, 114, 121, 123, 129, 131,
137, 165, 141, 265

კაფუ ქეთხულა 244, 275

კაფუჯი 142, 182, 200, 206, 164, 270

კაფუჯი ბაში 64, 127, 147, 232, 244,
264

კაფუჯიების ქეთხულა 233, 270

კიზლარ ალა 152, 168

კონაკი 150, 152

კორუჯი-ბაში 59, 161—163, 255

კუბე ნიშინი 258

კულ ალასი 168

კ

კამასახლისი 261

კეველუეი 233

მელიქი 59—60
მენზილი 173, 262
მირახორი 142, 163—164, 247, 251,
266
მირზა 133, 145, 148—149, 153, 188,
259
მირ-ლივა 251
მოურავი (მოხელე) 60, 183, 261
მსახურთუხუცესი 14
მუდერისი 128, 259, 274
მუთესელიმი 183—184, 208, 259
მუთუფერია 97, 198, 253—254
მუთუფერია-ბაში 227
მულქი მოურისი 98, 217, 250
მუნჯიმ ბაში 130, 265
მუფთი 107, 127—128, 148, 197, 219,
231, 256

ნ

ნაკიბი 184
ნაპიე 49, 85, 141, 236
ნიშანჯი 206
ნურ ედ-დინი (სახელო) 217, 220, 222

ო

ოჯაქლიქი 122, 263

რ

რაიათი 93, 98, 100, 170, 254
რეისი 260

ს

სალარი 86, 94, 96, 101, 249
სალიანელი ვილაიეთი 272
სალიანე 272
სამსუნჯი-ბაშიები 181
სამსუნჯიები 114, 261
სანჯაყი 49, 73, 137, 141, 143, 147, 149,
155, 209, 216, 223, 267, 268, 273
სანჯაყ-ბეგები 184, 251, 256, 262, 266,
275
სარჩო 267
სეკბან ბაში 150, 154, 192, 234, 260,
268

სეკბანები 234, 240, 268
სერასქერი 58, 89, 134, 159, 164—166,
168, 171, 229, 250
სილაპართა ალა 212, 261
სილაპარი 11, 130, 172, 198, 207,
241—242, 258, 261, 271, 273
სილაპარის ქათიბი 14
სირაჯი 269
სიფაპიები 17, 130, 164, 173, 180, 190,
207, 212, 228, 250, 262, 273
სიფაპიების ალა 173
სოლაქ ბაში 193
სოლაქი 209
სომარი 215, 272
სუი ბაში 151, 195
სულთანი 145—147, 150, 152—154,
158—162, 176, 221—222, 224, 229,
234—235, 264, 267—268, 271, 274
სურუჯიები 213

უ

ულუმა 127—128, 143, 148, 180, 184,
193, 257, 267
ულუფა 35, 267
ულუფეჯიანი 273

ფ

ფარმაქ კაფუჯი 213
ფაშა 78, 133, 146, 154, 165—169, 178,
212, 215—216, 230, 235, 237, 264
ფეზლექე 20, 160, 260
ფეთეა 257
ფირმანი 16, 56, 58, 148, 150, 155—
156, 164
ფუნდუქი 167

ქ

ქათიბი 151, 241
ქეხულა 81, 101, 114, 137, 141, 156,
178, 182, 191—192, 203, 206—207,
213—214, 228, 230, 235, 241, 248,
261
ქეხულა ბეგი 232—234
ქილერჯი-ბაში 274

ქურეკჩი 150—151
ქურეკჩი-ბაში 96, 98, 252

ლ

ლურება 273

ყ

ყალი 92, 125, 152, 165—167, 206, 208,
219, 222, 232—234, 243, 257

ყაზიასქერი 107, 125, 139, 191, 198,
206, 223, 229, 256—257

ყანთარი 230,

ყულარალასი 262

ყული 85—151

ყულის ალაები 165

შ

შარიათი 257

შეიხი 180, 267

შეიხ ულ ისლამი 127, 149, 191, 211,
234, 236, 257, 265

შეიხ ულ ჰარემი 143

შიკრიკი 162, 165

ჩ

ჩაუშ ბაში 107, 164, 256

ჩაუშების ქეთხულა 261

ჩაუში 105, 198, 232

А

Ага 262

Б

Бейлердей 264

Белюк 262

Бостонджи 270

В

Везир 264

ჩაშნიგირი 198, 268

ჩაშნიგირ-ბაში 152, 268

ჩელეები 83

ჩიფთლიქი 173, 259

ჩორბაჯი 150, 154, 167—169

ჩოხადარი 271

ჩუბუქ-სალიანე 212, 272

ბ

ბალიმი 258

ბაზინადარი 168, 258

ბაზინის ქეთხულა 261

ბათიბი 263

ბანი 18, 71, 124, 127, 145—154, 158,

161, 162, 172, 175, 203, 216—217,

219, 223, 230, 232, 235, 237—238, 250,

273

ბონოქარი 20, 65, 86, 185, 238, 267

ჯ

ჯებეჯი ბაში 141, 266

ჯებეჯეები 151, 154, 181, 266

ჯელალები 263

პ

პას ოლა ბაში 261

პაჯი სერასქერი 92

Г

Гүребай һесар 262

Д

Дирлик 270

Джебеджи 266

Джебеджи-башни 266

З

Зеамет 270

К
Каднаскер 257
Кадия 257
Кануджи-башни 264, 270
Кетхуда 260

М
Мирахор-ага 266
Мютеферрика 270

О
Одабашни 266, 268

С
Салпяне 272
Снляхдар 262
Снпахн 261—262

Т

Топчу 260
Топчу-башни 260
Тимар 270

У

Улуфеджнани йесар 262
Улуфеджнани йемин 262

Ч

Чавуш 260, 270
Чорбаджи 260, 266—268

Э

Эмин 272
Эялет 264

Я

Яничар 267

აზნისპარი

ა

აღბანელი 258
აწონის ტომი 228

ბ

ბათონიები 266
ბოსნიელი 258

გ

გალიპოლიელი 233
გოქ დოლაქები 23, 250
გურჯი 172

დ

დაღესტნელი 43
დმანისელი 35

ე

ერანელი 35

ზ

ზეინელი (ტომი) 209
ზია ედღინის ტომი 226

თ

თათარი 20, 45—48, 68, 84—95, 124,
145—156, 176—177, 186—187, 230,
232, 236, 240, 263, 265, 267
თელენგი (ტომი) 23, 250
თურქი 11
თურქმანები 30, 40, 43, 274

ი

ირანელები 67, 69, 78, 88, 90, 99—100,
113, 117—118, 132, 161, 224

კ

კაზაკი 148, 150, 152, 156, 176—177,
224, 232—235, 243—244

კალმაკები 239—240
კახელი 30—31, 33—34, 43

მ

მანსურიები 216—218, 236
მონღოლები 177
მცირე ნოღაელები 216

ნ

ნოღაელები 146, 148—149, 153, 156, 176,
186, 216—217, 219—221, 223—224

ო

ოსმალები 10—11, 28, 34—36, 38, 65,
87, 91—92, 95—96, 100—101, 103—
105, 118, 121, 123, 131—133, 136,
151—152, 155, 163, 166, 168, 190, 217,
223, 257—261, 265, 271, 273—274

რ

რუსები 67, 144, 176, 186, 202, 242—
244

ს

საკლაბები 144, 175, 267
სელჩუკი 271
სეფიანები 29, 40
სლავეები 267
სომხები 31, 38, 113, 250, 259

უ

ულუ ნოღაელები 216
ურუმნი 19

ფ

ფარსელები 201
ფრანგი 258

ქ

ქართველები 19, 22, 30, 34—35, 38, 41,
52, 54—56, 70, 83, 158, 161—164,
184, 189, 259, 262
ქურთი 21—23, 29, 85, 95, 102, 117,
121, 131, 167

ყ

ყაბარდოელთა ტომი 239
ყაჯართა ელი 25
ყიზილბაში 35—37, 48, 50—51, 54—60,
62—63, 69—70, 72—73, 75, 77, 89,
92—94, 96, 100, 102, 104—105, 113—
114, 119—120, 123—124, 126, 133—
134, 136—138, 140, 145, 157—164,
170—172, 182—183, 188—190, 202,
209—213, 216, 225, 229, 251—252

შ

შირინის ტომი 217

ჩ

ჩერქეზი 127, 145, 237—238, 240—
241

ც

ჯაფი (ტომი) 226

კ

კარვანის ტომი 226

تاریخ نعیما
روضۃ الحین فی خلاصۃ
اخبار الخانیقین
جلد اول

TARİH-I NAIMA

**Ravzat el-Hüseyn fî hulâsat
ahbâr el-hâfikayn**

cild-i evvel

(اسیر شدن سیون حاکم کورجیان)

— (بدست جعفر پاشا امیر الامرا وان)

حکام کورجیان ظاهراً موضع فرمان باغنا دهلزن عصیان
اولوب جنبه دن سیون بد پیمان تفاق بی پایان ایله کوری قلعه سنه
علی المغنله استیلا ارسوب اساسندن برمسفدار ویران ایتدکده
تبریز ووان امیر الامراسی وریردلیبر جعفر پاشا عون حق ایله
کرنسار قید اسار ایدوب ینه کورجیان بکلرندن اسکندره
خانک باشی کسوب اوغلربی اخذ و مزبور سیون ایله معاسنه
مزبوره ربیع الاولنده درگاه خداوندکاره ارسال ایلدی یدی
قنه ده محوس اولوب بعد زمان اسلامه تکشیدی دور سلطان
احمد خان علیه الزجده وفات ایتسندر مزبور سیون یدی
قنه ده محوس اولدقده دیدیکی رباسیدر

(نضم)

غارت زده چرخ ستمکار اولدم * خلقک کوزینه انک اییون خار اولدم
کرکتدی ایسه اسب و شتر بار یله * باری یه شکر لکه سبکار اولدم
(جواب حکمی چلبی)

برقلعه سنی المغنله سن کورینت * کور سمدی یدی قنه ده دزدار اولدنت

وقایع سنه تسع و الف

سنه ماضیه ده تحریر اولنان حاکم کورجستان سیمونک مأسورا دردوله
کلوب یدی قلعه حبس اولندیغنی فذلکده بو سنه وقایعندن اولمق اوزره تحریر
ایلمشدر

7960

(آمدن غازی کرای خان باعسکر تاتار)

چون وزیر اعظم حسن پاشا و ارادین کوپروسی کجوب زمون صحرا سته کلدی ایراقدن برعسکر نمایان اولوب غازی کرای خان کلدی دیوخبر ویردیلسفر دن عودت زماننده بیوقت کلمکه باعث مکر برادرلی اولان سلامت کرای و محمد کرای و شاهین کرای اظهار عقوق ایدوب کیمی روم ایلی و کیمی اناطولی به کیدوب دلی حنک یانه وارمشردلی حسن اطاعت ایدرسه شاید بیله بولتان قرنداشنی خانلغه رجا ایلیه و برایکی سنه دنبرو سفره کلدیکندن مرآت ضمیر پادشاهی مغبر اولدیغندن بلکه عزتیه مساعدیه اولته دیو وهمه دوشوب سرحد منصوره به واروب محافظه خدمتنده اولغه گلش صحرای مز بورده خان اعیان تاتار ایله سردار حسن پاشایه ملاقات ایتدی وهم رکاب اولوب ربیع الاخر اوآخرنده بلغراده داخل اولدیلس غازی کرای خان دفتر دارانمکچی زاده منزلته نزول ایلدی بودفعه خان حضرتلری حسن پاشا ایله انس والفت وایکی کونده منابوه ایله بربرینه ضیاقلز ایلدیلس بعده کندویه پچوی وعسکر تاتاره سکتوار وقوبان ومهجاج وغیری دراوه نهرینک ما وراسی قیشلاق تعیین اولتوب اولجانبه کندی تاتار عسکری قری وقصباته یرلشدیلس خان حضرتلری دخی اول قیش پچویده عیش وعشرت ایدوب فضولی بغدادینک نیک وید منظومه سنه نظیره وقهوه وباده مناظره سنی نظمه کتوروب برساله یازدی اما برادری سلامت کرایدن امین اولیوب دائما افکارنده ایدی ومجلسنده ذکر ی هر بار تکرار اولتوردی بودفعه اجدانغاسی که تاتار اکا قپو اغاسی تعبیر ایدرلرینی حاله قومدک سنک فارشوکه طوتوب یاصوب صاری اوکوزکچی بوغزلسم بو خاطره دن قورتلوردق دیدی خان حضرتلری جوانی قدره حواله ایلدی

(ابتداء ظهور فزات در سرحد حنجم)

يك اون ايكي سال كه سنه بغى ايله مملدرانده واقع اولان قران
 علويين سبيله باذن الله تعالى اجل افك تغلب و خروجى امر معبر
 اولنده رئيس فتنه باقيه اولان شاه عجم شاه عباس ناسباس نغض
 عهد ايله دائره ابدن خروج و معارج فتنه و فساد عروج
 ايدوب ممالك محروسه دن به مضينه دست تهديسى دراز ايلدى
 بوفاده باعث و بادي بو اولديكه چون خاندان منيد الاركان
 سمنينك هر و دونلرى آنتاب آسا اذخار عالمه ضيا كتر در
 دول سالغه ده مراعات اولسان استه قاق نسي مظنه فتنه در
 ديومدارا و اعتبار فتنه دن دامن علوه نلرى بالا و برتر اولوب
 زمان قايلنده ركاب همايون خدمته رهين اولان خادم كترينى
 قاهره مصره سلطان ايدرلر كذلك سار مناصبه خصوصاً
 فتوحات جديده ده كثرت مضالب و ذلت طالب حديه مطالب
 جليله بي خدام عكره توجه با بنده نواب سلطنتك بحسب
 الضروره مساعده لى اداتى زمره سنك مراتب عاليه به وصوله
 مؤدى اولور بناء على هذا تبريز قوليكه هر برى عقلمه كبايه
 وادرا كدن بي مايه لركن ضرورت حسبي ايله مدارج عاليه به
 ارتقا ايدوب ايام دولت سلطانيه ده واصل يسار و صاحب
 قطار و مهار اولوب امتان بي كرانى تحميدن قلوب اظهار
 بغى و عناد و سلوك مشايخ فتنه و فساد ايلوب تعيين اولسان
 مقررينه غير قايع و رعيا امواته حريص و طامع اولديلر حكام
 وولات كلامنى استماع مائيلرند. مرفوع و احكام الهى و اوامر
 پادشاهى ميانلرند. ناسموم اولوب فرط تكبر لزند اموال
 رعيا نارق ايله قناعدن كجوب اموال امر و احكام خسارته
 دخى جسات ايلديلر حتى جوار لزند. واقع قديم دن اطاعت
 اوزره اولان اكراد دن شاه قول اولاد دن سلس حاكمى
 غازى بكه دست تعديلر بى دراز ايمكله ضرورى حيطه اطاعت دن
 كردن افزا و قمر و عصيان مقدمانته شروع و آغاز ايمته
 باعث اولوب مير مزبور جانب پادشاهى دن يد مباحه سين انتراع
 و طرف مخالفه اتقياد و اتياج قصد ايدوب بعض اتجاسى ايله

شاه جابته مکتوب کوندروب کشف جابته الجاوامداد
 و فریادرسی رجا قلدقده شاه روبه، شان ایسه نیجه روز کاردر
 تکین کونده مکین و بوزمان ایچون فرصت بین ایدی آینه
 املده پیکر مقصودی چهره کشتا کور بیگ یانده اولان
 ملاحظه دن جشید نام بریلد ایله ارسال تاج و تیغ و کر قیابوب
 هر وجهله کندویه هوادار و عن قریب متعقب و قصادار
 اوله جغین اظهار ایدوب کلد کده مزبورک دلخواهی اوزره
 مقصودی حصول بویجی اظهار صفا و جبر قیابوب تاج الحادی
 برسر و کسوه زندقی بی دربر ایدوب ایالتده مقرر اولان اقطاعی
 ویرمکن امتناع و جانب مخالفه اتباعن اظهار و المانع ایلمکده
 تبریزیانک نارغیظ و غضبلی برائتهاب اولوب لکن خصمه
 بالاستقلال جوابده بیخاقت و تاب خصوصاً عندو جانب مخالفیندن
 استمداد مهنا سین اشراب ایش و ایجی تدارک تام و صرف اقدام
 التزام اولتی کر کدر دیو همجواری اولان عسکر نخبچواندن
 امداد رجا و والی و ولایت اولان علی پاشایی سفره الجا ایلدیلر
 چون تبریزیانک رسوللری نخبچوانه و ممول بولوب مفهوم معلوم
 اولدی قصد حفظ ناموس پادشاهی و تأدیب مترد شاهی ایچون
 اجابت دعوت جار و تحمل مشاق اسفار قلدقرنده والی و ولایت
 روان وزیر روشن ضمیر شریف پاشا تکین غبار فتنه و فساد
 ایچون هر جانبه نصایح مشفقانه ایدوب لکن هیچ بر جانبه کارکر
 اولدی آخر کار کتخداسی عثمان اغایی سالار عسکر یان
 روان ایدوب اولاتوفیق ذات البین ایتک اعمار ایوب اگر اول
 بدمذهب رجوع ایدرسه فیها و الا ترتیب مقدمات حرب ایدرسن
 دیو تنبیه و ایدن ارسال اولدخی عسکر نخبچوانه اتصلد نصکره
 اواسط ربیع الاولده مکان معهود ده عسکر تبریزیان ایله ملاقات

ایدوب اولاً متمرّد مزبور سفیر ایله حقه دعوت اولند قده فرط
 تکبرندن فصیح پذیرا اولوب کندوده دخی مقابله به تاب و طاقت یوق
 ایدیکنه جازم اولهین زیر حکومتده واقع قازنی یارق قلعه سنه
 تحصن والجهان ایدوب جواب سفیری صدای طوب و تغذک ایله
 ادا قدی پس عسکر اسلام حصار مزبوری محاصره نیته
 کلوب پیرانه نزول ایدوب منانت و ارتفاعی کوزلینه کورنمدی
 اقدام تام ایله مجوم و خانی اوزرینه شراره تغذک و خدنکی
 مانند رجوم قیلوب وهنه اولاده دامن حصاره وضع قدم
 و قرب جدارده نصب لواوع ایدوب برهفته مقداری اشغال
 نازه جنات ایله قانی یارق قلعه سنه جگرکاه اوله جق ایشلر
 یکدکلرینی محصور مسفور کوردکده قلعه بی الیرندن تخلیص
 محال اولدیفین باوب ترک فرزند و عیال قیلوب بالای جداردن
 کندوبی پرتاب و جانب شاهه شتاب ایدوب ایشان و خیران عازم
 خراسان اولدی اولاد و اتباعی و سارلری بر ایکی کون دخی
 مدافعه ایدوب کوردیلر که خلاصه مجال یوق سار محصورل
 اهل و عیالری اوزره استیمان ایتدیلر چون مقصود عسکریان
 تأدیب متمرّدین ایدی اولقدار ایله اکتفا قنوب بیرامن قلعه دن
 مباعنده و دیلدکلری یره عزیمته مساعد ه ایله مال و منال نلرندن
 عسکر یانک دست تعدیلری مزوع قانندی قلعه مزبوره دخی
 سار قلاع ساخته به الحاق اولند قد نصرکه عسکر نخبچوان
 کندو ستملرینه روان اولوب تبریزیان دخی یرلرینه عطف
 عنان قندیلر

(حرکت شاه مجم بجانب تبریز با سیریک کرد غازی بك)

چون کرد غازی طی مراحل ایدو رک اعفهمانده عتبه شاهه
 رومان و صد نیاز و تضرع ایله کشف حال ایدوب اول جانبه

انتساب اظهار ایندیگی سبیدن خصم‌های پندیده قرین دمار
 ورهین ذل و خسار اولدیغین صوت اعلی ایله نایا ایدوب امداد
 و داد خوامی امرنده همت رجا و عثمانیان ایله مخاطبه یه اغرا
 ایلدی و دیدیکه دیار آذربایجان ملک مورونک و اهل‌السبی بندکان
 مخصوصک اولوب قدومکه ناظر لدر خصوصاً دارالاک
 آذربایجان اولان بلده تبریز که کان تبر و ابریزدر و کنجینه منال
 و مال فراز الله مالامان اولوب حالا عسکر دن تهی ایکن انهباز
 فرصت ایله قحی میسر و اغنام کلی مقرر در دیو آتش فساد
 انتهاب و دیک تبریک و انباده بوکونه آب و تاب و یردکده هوای
 نفسه ملایم اواغنه شاهکراه صدقه سامع و انهباز فرصت ایله تامل
 ایاته حریر، و طامع اولدی آیت کریمه (ولا تقضوا الايمان بعد
 توکیدها) خواستی کوش ایتوب یاننده موجود اولان عسکرینک
 کزیده سیکه ایکی اوج یک مقدار ی مملوک درم خریده سیدر
 اسفهان و تبریز مابینی منازل کاروان ایله بکرمی کونلک مسافه
 ایکن دأب ملوکانه بی تارک و مسلک صعلوکانه یه سائک اولوب
 طفوز کوند، قلع و سسته مزوره ربیع الاخرینک اون طفوز بی
 کونی عام بغی و خروجی صحرای تبریزده رفع ایلدی و برایکی
 کون ایچنده اشرا در دار و دیار دن توتکی و کولک طولاق نایه
 اشهار بولان اشقیا واردیل حاکی ذواغفار خان عسکری ایله
 جله اون بش یک قدر عسکر جمع ایدوب تبریز یالله قلعه مر قومه یه
 دخولدن مقدم مقابله یه عزیمت قیلوب عسکر صوفیان نام قریه
 قربنده از بنت نام موضعه نزول ایتشدی منزل مزورده مقابله
 ایچون ترتیب مقدمات جنکه مشغول اولدی

(جنک شاه عجم با تبریزیان در قریه صوفیان)

بوچانیدن چون قوم تبریزیان کجوانیان ایله مرادعه و قلع‌لرینه

مراجعت قلوب موضع مزبوره قریب اولدقلرنده اخیار عسکر
 اعدا منابه اونوب لکن کیفیت معلوم وشاهک بالذات
 حضوری مفعوع ومحسوم اولیوب بادی امرده اشرار اکراد
 واشقای اقدار بلاداجتماعنه محموند اولی سرعسکر لری اولان
 علی پاشا نیک حضور شاهه جزمی وامراء حدود دن بعضیبنک
 رسن مکتوبی سببی ایله قضیه یه حسمی اولوب لکن اشاعت
 ایلدیکی تقدیرجه تفرق خواطر وتفرقه عساکره باعث اوله دیو
 سزوتکم ایدوب عدد عساکری ییک بشیوز قدر انجیق وارایکن
 (کم من قلة قلبه غلبت قلة كثيرة) مضمون شریفنه اتکا برله
 اضعیاف مضاعف عساکر روافض ایله مقابله یه نیت ایتدیلر
 شهر مزبورک بکرمی بکنجی کونی وقت ضعیفاده جند روم
 علملرین آچوب هیئت تام وصلابت مالا کلام ایله مقابله یه قیام
 کوسردکده شاه سرخ سران دخی بشمار روافض مارشعار ایله
 آیلیرین ترتیب وصدای پدای کره نای ایله قلوب مؤذنینی
 تریب ایلوب طور عجیب واسلوب غریب ایله تقابل قئین واقع
 اولدی عساکر تبریز فی الحقیقه منتخب دلاوران وکریده جنک
 آوران اولوب ناره جنکی تمام اشعال و آتش حرب وضرپی پراشعال
 قئغه اعدانک طبع سردی اول حرارتدن کرم وقلب حدیدی
 موم کبی زم اولوب هجوملری ظفر انجام اونق صورتلری آینه
 املده نمایان اولسیدی حتی طرف اعدانک چرخه جی باشیسی
 اولان غلام علی اوغلی نام برشتی که شجاعنده سرفراز ایدی اثناء
 حربده قره حسن نام برغازی ائده مرد اولدی واول دمده نیجه
 ملاخده نافر جام نوش جام مرک وحام قلمغه اعدایه هریمت
 یوزی عیان اولشکن از قضا وقدر عسکرده تیمور جی اوغلی
 دیمکله شهر بر شخص که مذهبنده اعدان بدتر ایدی اثناء

حربده ملاحظه انجام کار قیلوب عددیمز اعداد عدونك عشر
عاشری وشاهك حضوری برزاند حیثیت واعتبار اشری اولوب
شاهه شاه كرك مقدمه سیله مقابله وعضاومه طمع خام و مصفوق بیور
دوكدكدر دیو مدعاسنی ترویج وحرقت موروثه سی مقتضای سنجه
واکسه سی جانب فراره نسیج ایدوب یوز قدر آساعیله هنوز
اعلام اسلام برقرار ایکن کبازدن اولان فرار زحفی اختیار ایلدی
بقیه عسکر بو حالی کوردکده اول امرده انلره دخی وهم استیلا
ایدوب لکن کاتون درونلرنده آتش غیرت هيجانی خار و خاشاک
اوهامی افا ایدوب هربری اظهار جلادت وایشار شهامت
قیلوب دلیرانه جنگ ایلدیلر

(انهزام تبریزبان و غلبه شاه کرامان)

جانب مخالف دخی عشر عشرزی قدر آدمه جوابده بیطاقت
وت اولالرندن ارتکاب اضطرار ایدوب درون دلدن طور بشوب
دوکندیلر نیجه ساطا لمرک باشی بورکسز و نیجه خانلر خاندانی
اوکسز قالوب اوزار حرب و هجوم اعادی وقت ضحودن مجیره
دکین متمادی اولدیدی حفا که چند تبریز فی الحقیقه تند و تیز
طائفه در اما جنگ و مبارزه ده حذاقلری سبی ایله اوزارون بشر
آدم قتل ایتدن کسنه شهد شهادتی نوش ایتدی حتی منقولدر که
قاورغه سی قانک دیکله معرف بر مرد ملاحظه بدکاردن
التش نفسه تبغ خون آشام ایله زخم رس و اکثرینک خاشاک
وجودین نار هجیمه خار و خس قیلوب بالاخره هر برینک باشنه
مور بشماری کی نیجه ملاحظه او شوب اکثر لری سبی ایله تغلب
ایتدیلر اول روز هائلده سابقه سنجوان بکار بکسی اولان محمود
پاشا و اسنجه بکار بکسی اولان خلیل پاشا نیجه سرخ سر
وجودنی صحیفه روز کاردن حک و نابود قیلدقدن صکره شهید

اولدیلر و بانفعل والی و ولایت تبریز اولان علی پاشا دخی عرصه نبرد ایچره شیرانه حرکت و دئیرانه مبارزت ایدوب حتی شاه کراه شجاعتنه تحسین ایدوب اتدن ایریلوب و تیغن اتدن الدیروب بر خنجر ایله رزمکاهده پیاده حنندن زیاده کندی حضررنده نیه دلاور لکلر ایندیکن شاه بانذات حکایت قیلوب نخجوانیلر علی پاشایه اعانت ایتمه کله اکا غدر و پادشاهه خیانت ایتملر در و الابونک اقدام و اتتمامی الملک معاونته منضم اونه حال برکونه دخی اولوردی دیوشاه بحج منصفانه ادا و حقسانه کلمات ادا اینلندر بالاخره مجروح و دلفکار و اسیر و گرفتار و انیان عسکرک دخی اکثری طممه شمیر کارزار و بعض مبتلای قید ذل و اسار اولدیلر (ذک تقدیر العزیز العظیم)

(فتح شه حیلہ کر قلعه تبریز را)

چون شه حیلہ کر اتهاز فرصت ایله عسکر تبریزه ایراث انهزام و غنایم کثیره اغتنام قیلوب کجی ماردن خالی کور بیک مساعده وقت ایله اخذ انتقام موجب سرور و کامرانی در دیوشاه نینان ایله مناطحه یه تمام عقد نیت ایدوب غرور هزم و سرور غلبه باهره و ظفر برله قلعه تبریز تسخیرینه ساق اجهدادی نشیر و اعمال مقدمات مکر و تزویر قیلوب ضربت سمیر ایله قلعه کبر لکده مجزی ظاهر و فنون مکرده فضلی باهر اولغین خیال فاسدینه بوکونه صورت ساز اولدیکه قلعه سنانینه بی هاله وار عسا کر ستگری ایله اداره و صورتا وسعنده اولان غبار جنک و پیکاری اهل قلعه یه اناره ایله امراء عسکر دن مذهب باطن قول بیلین حیوانات ملو به العقولی یانسه کتور و ب مقدمات تسخیرده تقصیر ایتمک اوزره انلری وکیل و سفیر قیلوب کوندرد کده ولوب شاه کراهک حلا دت شاننده اضر

وعسکرینه حد دن زائد کثرت ایله کذب وافترا ایدوب وکندوره
 قلت عدد و انعدام زاد ایله امد مدید مصادمه محال وعن
 قریب جانب سلطانن امداد عدیم الاحتمال اولوب زمان قلیله
 قحی میسر وجهه کزی قتل مقرر در دیو اولانخویف و نهیدید
 قلوب بعده اظهار خیر خواهی ایلوب سلامت رأس و بقای
 جان تسلیم قلعه و اهلی اوزره استیانه محصور در دیو اثبات
 شدت و بأس و ایراث حرمان و بأس ایلدکلرنده اهل قلعه بونلرک
 کذب و زورخی فرط کرم و مرحتدن ناشی کلمات صادق صانوب
 ابتدای محاصره دن بیکرمی کون مروردن صکره جادی الاولانک
 نصفتده اهل و عیاللرینه طلب امان و مائلرینه تعدی ایتمامک
 اوزره استیمان ایلکی تصمیم و مقالید قلعه بی دفع و تسلیم ایچون
 اعیان ضراعت و ابتهاال برله خاکپای وقاحت مأنه رویمال
 ایلدکلرنده اول بدعهد و بی امان بونلره کلاب روانضی اغرا
 ایدوب اهل و عیاللرین اسیر و تالان و مال و مائلرین یغما و تالان
 قلوب قاضی بلد شیخی افندی دار الضلالده قرار ایتمک اوزره
 استیمان و زعمجه اعتقاد و طمینان و یرد کدن صکره وان جائنه
 هجرت ایتدکده سرخ سران تعقیب ایدوب مهوره وجودینی
 خراب ایتدیلر و شاه ضلالت پناه اکثر تبریزیانک نسوانی دأب
 قبیعی اوزره گروه فواحشه الحاق ایدوب هر برینه قطع اجور
 و امر بالفجور قتلغه اعراض مسلمینی هتک ایتمشیدی چون قلعه
 تبریزی تسخیر و اهالیسنی اسیر و عسکرینی نهب و غارت ایله
 سیر ایدیجک اقبال چرخ نامواره اغترار ایدوب سائر بلادی
 دخی تسخیره ساق اجتهادی تسخیر ایلوب هر جانبه ارسال سراپا
 و نفیر قیلدی کندودخی نخجوان اوزرینه عطف عنان و امید
 قمع قلعه روان ایله ترتیب مهمات ایدوب صحرای تبریزده برایکی کون

اقامت و اسباب عیش و نوشی فراغ خاطر ایله ادا مت اوزره قالدی

(مسخر کردن حاجی سرعسکر)

(ارباب الحاد سواد شهر اوردوباد)

ذکر اولتان سرایادن بر طائفه قصاب حاجی نام شتی که قدیم دن
مقط رأسی معدن رفض والحاد اولان بلده اوردوباد اولوب
ابتدای قحنده آل عثمانه اطاعت و یرار زعامت ایله بین الاقران
قدری رفیع وبالا اولمشیکن خلق بدی اقتضاسیله نم سلطانیه بی
انکار ایدوب اول مجمع رفض والحاده واروب ملاحظه اوباشدن
بر فرقه یه باش اونشیدی بلده اوردوباد وطن مألوفی وموارد
ومالکی معلوم ومعروفی اولدیغنی جهتن ضبط و تسخیرینی
اکاتعین ایدوب توجه امارت ایله کوندردی ورؤساء اشرادن
مقدما دولت عثمانیه ده رتبه امارت ایله بانصیب اولمشیکن رذالت
طبعی سببیه ملحق اخبث فریق اولان بایندر نام شخصی دخی
اکا رفیق قلوب چون اول طائفه خبیثه جوار بلده ده واقع نهری
عبور وطریق شهره مرور کوستر دکرنده ملاحظه بلده اظهار
صفا وسرور ایله استقباله اقبال وتوقیر رینه استعجال ایدوب
بیوت واسواقی تزین وریشلرین تراش وجامه لرین تغییر ایتدیلر
بو طریقله سواد قلعه مسخر وضبط بلد میسر اولوب برایکی کون
قلعه مستحفظ لری قلعه بی حایت وحقوق سلطانیه بی رعایت
ایدوب آخر معاونت اهل ولایت ایله قلعه یه دست رس بولوب
دیوار لرین خراب وتفریق ادوات واسباب قلوب فراغ بال ایله
عیش ونوشه مشغول اولدیلر

(استیلاء چراق سلطان بر چلها)

ینه برسریه خبیثه دخی که دودمان بیغی وضلالندن فروغ
افروز اولان چراق سلطان نام شخص چلها نام قریه بی

تسخیر ایچون ارسال اولمشیدی واروب اهانسی مظاهرتی ایله
تسخیر ایلدکده آستانه جانبدن ضابطه محصول اولان مصطفی
انانک مقبوضنی رعایا استرداد ایدوب برباش ایله کوجیه
رها بولدی

(استیلا، روافد، بقعه الحجّه و جوان شیر)

وینه برچوق روافد مع سلطانیه دن حوائی نخجوانده
سلاطین سابقه تسخیراید، نیجه مشاق اختیار ایلدکری الحجّه
قلعه سنه ارسال ایدوب، ردخی ملاحده قلعه امدادی ایله
استیلای حصار و ضبط دار و دیار قلدیله و برکروه قوم اشرازی
دخی جوان شیر دیمکله مشهور اولان قلعه تسخیرینه تسلیم
ایتدی المر دخی نیجه اذالین باز و اول حوائیده ظم و تعدی یه
آغاز ایلدوب بوجیه اخبار هاله آرزمانده بلده نخجوانه متعاقبه
ومتواتره در سکر یان قلوبنده اسباب رعب و هراس
متکثره اولدی

(اسیر شدن حاجی امیر اوردوباد)

اما چون وان روان شریف پاشا بر پیر ساختورده و مجرب
روزگار دیده ایدی دریای وقارینه امواج فتدن تفر کلبوب
حصول امد ترک شتاب و دفع خللده الاقرب فالاقرب ایله عمل
قیلوب اولارد باده استیلا ایدن قصاب حاجینک دکان جلالنت
تخریب ایچون حضر پاشا زاده محمد پاشایی سالار عسکر
قیلوب بش التیوز مقدار ی جند ظفر رهبر ایله اول جابه ارسال
ایلدی اولدخی ملائکه آحال کبی علی الحجّه بر کیمه سخنرند
پیشوب ملاحضیه بد آیین فرغ بال ایله بیعت روافضده مکین ایکن
عسکر ظفر قرین بلای آسمانی کبی اوزر زینه نازل اولیچق
ازمبدده اکثرین طعمه شیر شمشیر قیلوب بر نیجه سی دخی روباهوش

جبال و صحاری به پریشان اولدیله رئیسلی اولان شی و شریر اثناء
 هجومده آتی احضار و اوزرینه سوار اواق اوزره ایکن بریدی
 اولان شاطر چالاک کندودن جست دبره نوب بی خوف و بی باک
 آتیه سوار اولغین کندو پیاده وزار میدان کار زارده قابوب
 بالضروره روباه وش براینه کیردی مکر برغازی آگاه بو حاله نگاه
 ایدردی فی الحال ایریشوب اسیر و گرفتار قلدی رفیق اولان
 یاندردی دخی برغازی دایر علف شمشر ایلدی سالار نصرت
 قرین محمد پاشا کیلین باشلی و رئیس ملاحظه بی باشنده تاج
 ضلال ایله سوروب وزیر صاحب تدبیر حضورنه کلدکده نوازش
 واحسانه مظهر اولدی

(برداشت عکر بجانب النجه)

بعد هذا برسریه دخی النجه سمتنه ارسال اونوب اول حوالی بی
 جست وجو ایدر لر کن بعض ملاحظه تفرج کسان قریه رده
 عیش ووشه مشغولر ایدی غزاتک قدومندن آگاه اولدقلرنده
 سمت خلاصه کذار ایدر کن ناکاه شکار نیجه شیران اولوب
 شاه جانندن بعض اخبار و اتمراب قدومن اشعار ایتکله واقع
 حای اعلام ایچون دونوب الی الان شاهک حضور ی موهوم
 وعسکرک انهر زامی نامعلوم اولوب الثان ذلر بی محابا شاهک
 قدومن روایت وعسکر تبریزک انهر زامن حکایت ایدی بیک
 عسکره رعب وهر اس ایراث ایتما مک ایچون آشکاره تکذیب
 وسر الوزام اموری ترتیب ایلدیله

(رفت عکر بمایص اردو)

برکوه عکر دخی اردو باد قلعه سنه مسلط اولان اشرازی
 دفعه کوندرلشیدن کیدر کن مقدا امداد طلب اولدقده
 کجه بهاندرلندن نیجه دلبران اول قوم اشرار اوزرلرینه

کلوب کینی مغلوب پنچہ ازار و کین ہلاک و گرفتار قلوب
بقیۃ السیف تار و مار اولد قلمی اثناء طریقہ معلوم اولد قدہ
رجوع ایتدیلر چون شاه غدارک اقطاردیاره پروانہ لری منتشر
اولوب اشالی قری افرادندن هر برینہ کدایانہ بر پروانہ
کوندردیکی مشهور اولغنه اعیان عسکر انلر ایله معاشرتدن
قوی محذور ایدی جادی الاولیک اون بشندہ بریرہ کلوب
مشاورہ ایلدیلر و دیدیلر کہ شاہک حضوری کرچہ دلردہ
مذکور و پروانہ لردہ مسطوردر لکن نقض عہدی عقلمدن
دوردر شاہنامہ کردغازی هوادار لری اولان اکراددن
صدور ایتک احتمالی واردر جو اسیلر دخی شفاء صدور
ویرر برینہ اشعار ایتدیلر مناسب بودر کہ اولاً تحقیق امور
ایچون جانب وزیردن تجاہل امورہ مبنی اسلوب حکیم اوزرہ
نامہ شاهی ارسال اولوب بوجانبہ رجوع ایتدکدہ مقضای
وقت ایله عمل و کارہ شروع اولنہ اولاً حصار منجوان برقلعہ
سست بنیاندراجزاء بناسی خاک و دمدر جدارینک قدی پست
واکثریری خاکہ برابر اولد یقندن غیری ادوات حربہ قلم
وزاد وزواددہ دخی عزت اولغله بوقلعہ دہ اعدا ایله مصادمہ
محالدر پس مقضای حفظ ناموس دولت بودر کہ بلدہ مزبورہ
اموال و عیال عسکر یاندن تخلیه قیلوب سالار عسکر یان
بالاتفاق التجاء قلعہ روان ایدوب انداعدایہ مصادمہ کوسترہلر
قلعہ مزبورہ فی الحقیقہ متین و مشید و طوپلری وافر ذخیرہ
وآلاتی حاضر کوکچہ صوکچی برنہر جاری جدارندن ہتھار سعد
چقوری کچی برارض کثیر المنافع جوارندہ واقع اولغله بر محل
مناسبدر دیومشورتلری انجام بولدقدہ جانب شاہہ اعلام و تحریر
اولوب پاشانک کورکچی باشیسی محمود انما ایله کوندردی

(روانه کنتن عکر بنوی روان)

جادی اولانک بکر مینه کلجه عکر اسلام نجوانی کندوره
مقام قلوب بعده شاه مکر اھک بالذات حضورى معلوم
وعنقرب قدومى مجزوم اولوب عکر مہر زومدن تورجى اوغلى
دید کلى شوم دخی کلوب اعداد اعداد مبالغه آتشنه کذب
وزور ایله باد انداز اولیجى من بعد طور مغه مجال قالیوب اول کجه
ادوات حرب و ضر بدن قابل تحمل اولانی انوب صغیر و کبر رحلتہ
اتفاق ایتمشرا ایکن سکان قلعه دن اولوب اولاد واصحاب رفض
واحد اولتر ایقاد تارہ شفاق و صورت حقدہ انشاء مباتى مکر
ونفاق قلوب اعدا هنوز شهره هجوم کوستر مدین محافظه دن
رفع بد فکر نامقولدر حالا موجود اولتر یز اغور همایونده
محافظه به شمیر ساق و بی خصوصه سالار و عسکره خلاف
وشفاق ایده ایدو اتفاق ایلیوب سحرى وزیر عسکر یانی تفتیش
وتغیر ایلدکده سکان قلعه باب حصارى مسدود قلدیلر وزیر
واعیان عسکر هر چند که آجاضه داعى و اخر اجه ساعى اولدیلر
معدا اولیوب بالاخره عدد زینه ازدیاد و عدولرینه حسب الامکان
امداد قلندقدن عسکره روانه متوجه اولان اجناد ضحوه کبراده
یوله کوروب برکون بر کجه ده قلعه به داخل اولدیلر و مباشرت
جمع اسباب قتال ایلیوب طور دیلر

(بناء حصار جدید در روان)

چون بلاد نجوان و روان اوزرینه شاهک هجومى متواتر اولدی
اعیان و اهالی روان عسکر نجوان دخی قلعه زنده طوره میوب
حصار روانه تحصن ایده جکلرین استماع ایلدکلرندہ سلحه
قلعه تنک اولدیفتدن غیرى قبله جاتبندہ جدار حصاره ملاصق
بیوت مسلمین اولوب هدم واقفا ایتمدن ایسه حوالیننه جفران

رفیعه بنا و بیوتی حالی اوزره ابقا اهندر دیوا تفاق و بو
 خصوصه در سعادت متفرقه لرندن حسین انا نام صاحب
 ه، تک رأی اوزره اجاع و اطباق ایدوب اولدخی مقتضای عقل
 قاعری حسنجه عسکری طول اینه مبتلا و کثرت عمل ایله
 رهین اخذ بلا ایدوب بر سردار عالیقدر بنا ی حصار قدیمی
 ساگر بیشار ایله اوتوز قرق کونده اتمام اتمسکین ساحه
 و مقداری اکامائل بر حصاری ایکی اوچوز آدم ایله یکر می
 کون ایچنده اتماسنه اقدام کوسرتوب ماه مزبورک انجی کونده
 جانب مرقومه جنوبی و شرقی و غربی بشریوز ذراع اوج
 طرفدن اوج دیوار بنا سنه شروع ایلوب و اقدام تامی ایله
 وزیر کلجه اون بش کون ایخذه نصفه ایرد کده اولدخی
 * اشروع ملزم * مقدمه سیله عمل کوسرتوب بقیه بنایی قول قول
 عاگر، تقیم وانلردخی جان و باشی حایه یچون اغداسلرین
 تیمم ایدوب بفضل الله تعالی قدوم مشوم شاهه دک اتمم
 میسر اولدی

(ورود قاسد محمود)

ما، مزبورک یکر می دردنجی کونی بوندن اقدام شاه سبته تمیق
 حال ایچون کزدر بیان کوزلجی باشی محمود انا شاه کرامت
 نامه سیله بلده روانه کلوب مضمون نامت نکشوند اطلاع اونته قد
 نقض عهد باینده سبق ایتدیجی مقدمات سراپا خفیه و نارواج
 و اوضاع غریبه معکوسه سنک مقدمی تلبسته نامر یوض اولغنه
 عقیه الانتاج ایدی میدان تکبیر و استعلا ده چوکان مبالغه
 و اغرا ایله لمت باز و عرصه تیزو یف و نههدیده خلی زبان دراز
 اولوب عسکر ایوه هزم لکرتند و تیز و تحمیر قعدن تبریز ایدیکن
 اعلام و بیان و بعده عزیمتی تحمیر شجوان و فتح روان ایدیکن

اظهار و اعلام قلوب و سرزدن و ورود ایدن مکتب اعیان
 منتضی اوزره اهالی خجوان قلعه بی تسلیم و امان پذیر و قلعه
 روان دخی جـك یسرد نصره قحیم و تـخـیر اوانوب و ملک
 موروثی اولان آذر بایجان استیلاد نصره تـخـیر کجه و شروانه رفع
 اعلام و بوسنه قره باغده قشلایه جغن اعلام المـش و بوسنده
 اولان رعیت و عسکر اعداد پادشاهه مقنون و مغرور اولسونلر که
 اثناء مباشرت اموردہ آل عثمانله مقابلہ بہ عزمزی ا کمال
 و تمیم انلشزدر دیوخرمن لاف و کذائنه جو جبر و تدن باد انزای
 اولش بعد هذا دهان فسون باز قیاب کسنه ک مائنه تعرضدن
 ساحه همتی بری و مسلمیک اهل و عیالری تعدی ایدین عربی
 مذہب و مات سبیلہ اعتراضدن سام و انواع رعایات علیہ ایله
 غانم اولسونلر دیواہالی تبریزہ ایتدیکی ظا و آزاری اونیدوب
 فنون اغسولہ تـنـدہ ساجی و دروغ بی فروغ ایله طریق
 ضلالہ داعی اولدیغی معلوم اولد قده عسکر و سردار جدا
 انفعال اظهار ایتوب کرکی کبی مصادمه بہ نیت وہ قاتلہ بہ
 عزیمت قیاب حصار جدیدک قصورنی اتمام ایتدیلر وزیر
 مکتوب شاهی عینی ایله آستانہ سعادتہ کوندروب مجازی امور
 تفصیل اوزره عرض و اعلام الیدی و محالہ انوقت جوار ایانده
 اولان ولاتہ مکتوبلر کوندروب سیواسده سردار نوح پاشادن
 استمداد و اعدا هجو مدن شکر و فریاد مکتوبلری کوندردی
 اکثری * جواب احق خاموشیست * مقدمه سبیلہ عمل ایدوب
 اقل قلیل مواعید عرقوب ایله ارسال برید ایتدیلر
 (استیلاء شاه بشهر خجوان)

شاه تبریزی تـخـیر ایتدک نصره برقاج کون چاها نام قر یہ ده
 ضرب خیام ایدوب اردبیل حاکی نوافقار خانی عامہ عسکر ایله

نخبوانه توجیه و وزیر و غیر ارتحال ایتدین بشمکه زیاده تنید
 ایتدین طائفه ملاحظه اقدام تام ایله صوب نخبوانه واروب
 عسکرک ارتحال کونک نصفندہ پنجه ظہر و آزار ایله سنی نامنه
 اولملرک خانہ لرینہ کیردیلر و بولدقرین نہب و غارت و اوکلرینہ
 کلن رعایا یه کلی ظہر و خسارت ایلدیلر اما روافض بلد چون
 مقدمه جیشی کوروب انجماک قدومن مقرر ییلدکلرندہ لباس
 الحساد و ضلانی کیوب سالار روافض اولان ذوالفقار خانی
 استقبال و تعظیم و اکرام ایله اغزا اما کنه انزال ایلدیلر لکن
 اهل قلعه اولکون طوائف ملاحظه یه طوب و تفتت ایله مرحبا
 قلوب اول لیلده اظهار جلادت و قلعه یه قریب جلال بازاردہ
 عقد ایتدکلری انجمن بخور زین باصوب برقاچنی قتل و خسارت
 ایتدیلر اناء لیلده اوچویوز قدر اولاد روافض اولادار و آمدن قرق
 نفر اوزرینہ تغلب ایله خروج ایدوب عسکر شاه ایله مصادمه یه
 بزده اقتدار یوقدر بهر حال تسلیم حصار ایدوب جائیزی آفت
 ضرب و حریدن قورنار مق اهم و الزمدر دیو خواه ناخواه باب
 قلعه بی کناد ایتدکلکه ملاحظه یانلرندہ باکام و دلشاد اولوب
 باقی قرق نفر شاه قدومنه دک محبوس نظر و نکاه اولدقدہ اوچنچی
 کونی ناکاه اعلام شاه دخی بلده نخبوانده نمایان اولوب روافض
 بلد اعزاز و اکرام ایله استقبال ایدوب زیر نای سمندیته اطاس
 و دیادوشه یوب دآب اهل ضلال اوزره جانی سم سمندی سمجده کاه
 قلدیلر اول حیلہ کر چون وزیرک ارتحالندن خبر دار اولدی
 رعایانک اتقیادندن منت پذیر اولوب آیین عاطلنی میانلرندہ اجرا
 قلدقد نصکره اهلاک عسکرده معاوتلری و ملدیغندن ماعدا
 توقیف و مکلرندہ برتدیر ایلدیلر و اموال عثمانیانی اخفا
 ایلشدر در دیو جزاری و یرملک اوزره امر ایتدکده هر برینی

ملا حده قرارگاه لرند. محبوس و اهل و عیال لری ایله انواع اذایه
 مانوس قیلوب تحصیل مال ایچون ایلدکلری وفور جورده
 اظهار نبات و بری برلینه لوم و ملامت ایدرلدی ذوالفقارخان
 قلعه بی ویرن روافضی و مانع تسلیم اولتری پیشگاه بارگاه شاهه
 کتوروب مذهب باطل لرینی اختیار ایدلری عین عنایت ایله
 ملحوظ ایدوب فریق آخری تعذیب و شهید ایلدکد نصرکه
 برابکی کون اوباش قزلباش نخبوانده مساعدت روزگار ایله
 حرکت و تغلب و خانه بخانه اموال عثمانیانی تغلب ایدوب اول
 تقریب ایله بنجه ظلم و آزاری ملاحظه دیاره دخی دراز قلدیله
 ماکا فر غموم عموم مضالم ایله مغموم اولوب آشوب و فتن
 حددن آشدی خدا ویردی پاشا جا معنده امر بالفجور ایلدیکی
 فواحشی اترال و ایچنده علانیه فجور ایندیروب زعیمجه بعض
 شعایر اهل سنتی تحقیر و اذلال ایلدی

(هزیمت سردار محمود)

جنود اسلام تعبه حصارده اقدام تام اوزره ایکن جادی الاخره نك
 التهی کونی سمت عدودن کنار حصارده برقاصد عیون عسکره
 دوچار اولوب علی انفور حضور وزیره احضار اولندقدن خبر
 ویردیکه مقدا کماخ ایله ارزنجان مابینده نیجه زمان قطع طریق
 ایتمکله معروف اولوب استیصالی باینده امر پادشاهی ورود
 ایتمکین شاهه ککریزان ایتمک ایچون اوتوز ایکی نفر باش
 یولداشلرندن ایکنجه اولتی اوزره معدود اولان سردار محمودی
 درت بشیوز مقداری اشقیایه باش و بوغ ایدوب ممالک عثمانیده
 کندویه مانند اشقیایه و اشراره دعوت ایچون پروانه لر
 ارسال و کندویه بالفعل دره الکر سنجافنی متغلبانه توجیه ایدوب
 یدینه برات و یروب شقی مزبور غرور تام ایله حوالی روانه قریب

کلد کده کجسه په کيدر کاربانه راست کلوب آج قورد قيونه
 کير رکبي کير يشوب جله سين قرين هلاک و دماز ونهپ
 اموان بشمار ايلوب حالا بعض قراده عيش و صفاده و جام
 ياده ايله مخمور ياتورز دلاوران کارديده دن بر قاج کسند اوله
 علي الغنه باسملق يسير درديد کده سالار عکر فرصتي غنيت
 يلوب علي الفور بشوز. قريب کسند البغار ما يوز اولوب
 و کتخدای وزير نامدار عثمان اغا سردار قلوب سجنه و ابلاغار
 ايله قبيل سحرده قريه مزبوره په واصل و قضاء آسماني کبي
 اوزر زينه نازل اولوب هر جانب دن قوبونديلر ملاحظه بدکردار
 قل جباله تار مار اوله قلزنده به سادر لر تعقيب ايدوب اکثرين
 طعمه شمشير آبدار ايلديلر رئيسلری اولان شقيبک مقرينه سالار
 عکر واروب هجوم کوستر شيبک جنزد وفود اوزر ينه دوشوب
 اسير و گرفتار ايلديلر غازيلر و اسل غنيمت بيبار ايدوب سرور
 تام ايله شهره دخول و ديوان وزيره و سوز بوند قترينده مظهر
 القات اولديلر اوز باغي بمر دلک سري بریده و بيرستي دريده
 قلندقد نصکره اول کون مقدا ما اخذ اوتشان قصاب حاجبک
 زمان استيلاسنده رعایايه اينديني اذامه باه سنده باشي کسيلوب
 جزاسي و يرلدي ذکر اوتشان سردار محمود باشي ايله اعواندن
 يوزه قريب باش وياننده بوئنان شاهک اوتوزه قريب بروانه سن
 مخجوان قاضيسي جراح زاده عرضي ايله آسته زيه ارسال اوندی
 مفد مزبور حد ذاتنده فرط شجاعت ايله اول طائفه خيسته
 مياننده ممتاز و شاه ياننده رفيع القدر و سرفراز اولوب خبر
 هر يمتي بفته مسجوع شاه اوندوده فرط المندن بيهوش مرتبه سنه
 واروب اخذ نثار ايچون مقدا ما شيبه روانده انان قرق نفر سنيلرک
 قلني فرمان ابلدي عثمان غنصده رقاچي نوش جام شهادت ايله

واصل رحمت رحمان اولیٰ یکن ارکان دیوانی امان جوی اولوب
کوج ایله منع قلدیلر

(مقدم شاه عجم بروان)

جادوی الاخره نك اون برنجی کونیکه یوم السبت ایدی سحری
روانك قبله جانبندن الویه سرخ سران نمایان اولوب صحرا
ودشت روانه اول طائفه خسیسه ارواح خبیثه کبی یایلوب
اعسل قزلباش بش اتی یك قدر انبجق وار ایدی انك دخی
اوج یك قدری توك کبی وکوک طرلاق نامنه اولان اشرا ردن
وبرمقداری آکراد بدنهاددن برکروه ایله مساجازی کرد غازی
وبرادرزی قوچی و سیف اندین کور قبالی و برمقداری مقدا
امارت و یریلن میره پاشا اوغلی شیخ حیدر نام کرد آلابی
وبرمقداری مقدا شیخ جوان و قیانتان تسخیرنده نواب پادشاهد
دلیل اولغنه رفعت بولان علاء الدین بك خانی ما کویه حاکی
مصغنی بك آلابی و برمقداری کرد زینل بکک آلابی و انکر
بکی قلیچ بك و بریدن دونه برکشاد سنجانی بکی فرح روز بك
آلابری ایدی شاه قاب عکرده سمت رأسنده سایان آتین ایله
شوکت ساز و سدای کره نای ایله دهشت پرداز اولوب اسب
و شتر ایله کثرت سواد اظههار ایدوب بر زمان پشکاه قلعه ده
میدان نورد اولدقلرنده اهل قلعه طعراق شاهیدن مرعوب
و دبدبه بی معنی ایله قلابری مضطرب و مغلوب اولوب بالاضطرار
تسلیم قلعه ایده لر زعم ایدرلردی چون میان عسکر اسلامده
احجاب عقل و شناس و ارباب میزان و قیاس اولوب مبانی رعب
و هراس بی اصل و بی اساس اولد یعنی احسان ایلدکلرنده

(بیت)

این همه طعراق بی معنی * همچو طلبت باطش خان

دیو دبدبه بی منایه ترتیب احکام ایوب از رند طویلیری ایله
ایراقدن مر حبا قلدیله اول گروه مکروه محنت دبه سی دیمکله
معروف بنده یه خیمه شاهی قوروب حوالیسی نمیم عسکر
دولت پناهی اولدی

(جنک اول در پیشگاه روان)

شاه کراه اشارتی ایله بر فرقه ملاحده پیشگاه قلعه ده حرکته
آغاز ایوب اهالی قلعه یه صوت انداز اولدقلرنده جند اسلامدن
برقاج بهادر باب پنجواندن چیقوب طرفین بری برینک شوکت
وصلا بترین امتیمان ایچون اشغال نازه قتال ایوب ابتدا
فلج نام بر مرند جمع اعدایه جنبه کشتن ایکن حکم فضا وقدر
آتی سورچوب دوشمکله جمع ملاحده باشده اوشوب شهید ایتدیله
بامر الله بر وضع ناهموار انجام کارده ظفر وغنه جانب مخالفه
مبسر اوله جفین اشعار ایدیبتک عاقل کاردانه تضریر وقلوب
مجربانه نوع تغیر طزاری اولدی اول امر دن انکسار حسن
عاقبت کار ایله مجبور قلمیق دخی مجریات امور دندر دیو اول
دمده کر چه تنفی صدور قلمشیدی لکن تعبیر داپذیر ایله
تغذیر قدیر متغیر اوله جق دکل ایدی بقیه جوش وخر وشد
ینه فتور کوسترمیوب ملحدان نادانی طوب و تنفک الله چکوب
جانب قلعه دن اوزر زینه حواله طوب و تنفک ایلدکلرنده برقاجی
جام مرکی نوش ایلیجک روگردان اولدیله

(جنک دوم)

یوم مز بورک ایرتسی ماه مر قومک اون ایکنجی کونی اسلامدن
ایکیوز قد راتلو دلورل کیروباب مز بور دن چیقوب جانب
اعدایه اظهار جلادت قیلوب کولک کنبه نام موضع سمتنه مرور
کوسترد بلر عضلور نیجه یوز نفر پیاده تنفک انداز دخی کینده اختفا

ایدوب وقت ضحاهه وزیر صاحب تدبیر دخی باب مزبورہ کلوب منتخب دلاورانی چیقاردی چون التوبہ عسکرانق قلعه دن ظهور ایتدی اعدا دخی حرکتہ آغاز ایدوب میدان نبرده کلدی جانبینک چرخه جیلری حرب وقتله اشتغال کوستروب میدان رزم ایجره خیلی قتال ونیجه اعدانک کله رینی پامال ایتدکلرند نصکره سوی حصاره خرامان وکینکاه سمتہ توجه کنان اواد قلزنده زمره ملاحده عقبرنیجه کینکاهه کلوب دلاوران سرباز جانب اسدایه بازوی همترین دراز ایدوب یوزہ قریب نفوس ضایعه قتل ایتدیلر اولکون اعیان ملاحده دن شاهک اسکی اغارندن بری مرد اولوب سربازان غزاتدن کیمی میسدان رزمدہ تاج مرصعین قایوب وکیمی سرغوج مصنعین الدی لاشه سنی قامغه چاپان قزلباشلردن نیجه سنی دخی طعمه تیغ بران ایتلریله اعدایه روی خذلان نمایان اولوب من بعد دونوب قرار کاهلرینه کتدیلر شاه انک دوشدیکندن مضطرب اولوب فرط حیثیتدن شامت قرار کاهی ایله تناول وعلی انفور مکان آخره منتقل اولوب جانب شمالیسندہ تأثیر طوپدن احتمایه قابل یرده ضرب خیام ایلدی وکندینک خیمه ادباری اطرافنده برجدار حصار آسا اتخاذا ایدوب جای متریس قلدی وعسکرینسه باک مدار متریس دیو هجومه اغرا ایلدی

(جنگ سیوم)

ماه مزبورک اون یدنجی کونیکه یوم جمعه ایدی شاه کراه قلعه یه طوغری تحریک لوا ایدیجک ملاحده نک هر بری غلوی عام ایله تحریک اقدام قلدقلزنده اسلوب سابق اوزره پیاده وسوار درت بشیوز قدردلاور نامدار باب مزبوردن چیقوب حله کنان نیران حربی فروزان ایتدیلر بفضل الله تعالی اولکون دخی نسیم قمع

وظفر جانب سنیانه وزان اولوب سمت قلعه یه توجه کنان عطف
 عنان قلدرنده قزلباشلر عقبرنجیه سوروب پیش کینکاهه
 کلدکلرنده غازیلرینه اعدا اوزرینه صولت انداز هجوم اولوب
 شراره تفنگ ایله ملاحده دن نیمه سنک ناشالک وجودنی احراق
 بانار اینتکلرندن ماعدا میره حاکی شیخ حیدر نام شقی که فرط
 شجاعت ایله روافضک ممتازی و غلات اکرادک سربازی ایدی
 اعدام اولدیغندن مابین دشمن رخنه کر اولدی بودفعه ده ایکیزه
 قریب قزلباش قتل اولنوب بری طرفدن انببق التی یدی کمنه
 دوشدی زمره اعدا مقهورا رجوع ایلدی

(ورود ینیشی قاعد شاه)

چون عدوی حيله کر کور دیکد لشکر هزیمت اترینگ صولتی
 حفظه قلعه قلوبنه کار کر اولدی اجرای مراسم مکر و تزویر
 قلوب ارسال نامه موخش ایله مشوش خواطر و فتون فسون
 برله جلب قلوب عسکر اسلامیان ایتک فکرینه دوشوب بوندن
 اقدام شریف پاشا ارضرومده محافظه ولایته مأمور اولان
 حسن پاشایه وجوار ایالتده اولان سائر پاشالره تحریر ایلدیکی
 مکاتب که ضمنده اعدا قعی ایچون امداد ایده جک عسکر ایچون
 تعیین طریق و هر وجهله اعدانک ضعفنی تحقیق ایدوب
 بضایه الله تعالی سمت معهود دن جنود موعود کلدیکی تقدیرده
 قلعه دن دخی عسکر چیقوب آسان وجهله هزم قریب اهل
 طریق میسر در دیو تحریر اولنوب قبیل محاصره ده شاطر
 محمد جاوش ایله ارسال اولمش ایدی چاوش مزبوری روافض
 دیارندن شوره کل نام قلعه خلقی انه کتوروب شاهه خدمت
 ایتکله رهین منت اولشلر ایدی یدنده بوئشان مکتوبلرک برنده
 ظهیرینه شاه اضلالت سیر استهزا یوزندن بو گونه تحریر ایتدر دیکه

بارك الله تدابير صائبه وافكار ثاقبه اصدار بيورمشسز بو فكر
 فاسد وتديبر كاسد دن فارغ اولك كه بويقينلده سزه امداد
 بحالدر اهالي ولايت جله سده سعادتمه رومال اولوب اتقياد
 كوسزديلر كه ورقه مزبوره نك اله كتورلمسي اكا دالدر من
 بعد سزك ايچون ارسال نامديه دخي مجال اوليوب تسليم قلعه دن
 غيبري ايله سلامت حال اولماق بابنده كلمات موحنه تحرير
 وائمه قرادن يخشي خليفه نام قاصد ايله ارسال قلوب شخص
 مزبور وراء جدار دن قاصد ايديكئي اخبار ايديجك حضور
 وزيره احضار اونوب ورقه نك ظهر وبغنه نظر اولد قده
 مفهومي معلوم اوليق وزير ونفسير قمع رشته امل ابوالحليده
 جواب احق ايله عمل اونوب قاصدي در حصار دن مطرود
 قلديلر اما قاصد فاسد ديوان شاهه واروب بكا ويريلان ورقه
 اركان ديواندن بريك مهري ايله محتوم و رسم معروف شاهي ايله
 مرسوم اولد يقندن معرض جوابده واقع اولدي شوبله كه
 بردفعه دخي اركاندن بري طرفدن برنامه ايله وارلسه مراد
 شاهي خير ايله انجام بولوردي ديوفضولي و كالتنه
 اقدام ايلدي

(آمدن يخشي قاصد بقلعه)

چون شاه قاصد مزبور دن رايحه خدمت استشمام ايلدي علي انقور
 برنامه انشا ايوب مضمون حيث نمونده ايات حث وترغب و اخبار
 تحويف وترهيب ايراد قلوب وزيرى خاتم بك ومعتمد دولتي بسطلم
 اغاوقورجى باشيسي الله قول اغامهر ليله مهرلدوب بر يد مرقوم
 ايله ارسال ايلدي مزبور دخي كلوب تامه بي حضور وزيره
 ابصال ايلدي نظر اولد قده قاصد فاسدك عذر پردتي انشاء
 مكتوبه تفریب و تمغيت مقصودى باند مقدمات غير مقوله

ترتیب ایندیکی فهم اولوب وزیر ونغیر دید بلر که سودای قلعه کشایی
 دماغنده جایگیر اولان شاهان دلبران لایدن محمل اوزار دار و کیر
 ایدوب شاهان موهم عجز و زبونی اولان فنون حیلہ ایلہ سالک مسالک
 مکر و تزویر اواز لر بزم ایلہ مردانه ایقاد ناره جنک ایدوب
 مقصودینه دست رس بوانسون شاه قزلباش قلاشه قول فصل
 قلعه دن هر طاش باشه بزدن بر باش کتمنجه و ملاحظه او باش
 ایلہ اسباب جنک و سبابشی تکمیل و اتمام اتمنجه دامن مقصودینه
 وصول محالدر اوغور پادشاهیده قلعه رواندن بدل او باش
 ملاحظه کله لزدن قله لریذا قلتمدن قح حصار عدیم الاحتمالدر
 دیو برید نام واری ابعاد و طرد ایلدکلرند نصکره افراد عسکر دن
 برنجیه سیاح اول روباه صاحب خداعک اوزرینه هجوم ایدوب
 رساننده اخبار موحشه اولدیغی ایچون خنجر او شوروب پاره دلبلر
 درد مند یخشی شاه غلط بخشک امید عضا و بخششی ایلہ
 باش و یردی انترام مالابلزم ایلہ اصلاح ذات انین هواستده دم
 اورمقدن ایسه ایام فترتده محراب عزلی جای مامن یلوب ابکم
 اولوق یک ایدی بوند نصکره شاه حیلہ کر زمان مدید محاصره ایلہ
 تسخیره عازم اولوب ناره جنک وقتا له اشتعال و یروب و اسباب
 ضرب و حرب احضارینه اشتغال کوستردی

(ورود خبر نقض عهد شاه عجم)

(ومشورت اعیان دولت در آستانه)

چون سابقا ار ضرورم محافظه سی ایچون در دولتدن طر بزونه
 نق اولتان ساعتچی حسن پاشادن و روان و پنجوان امیر الامراسی
 شریف پاشادن عرضلر و مکتوبلر کلوب شاه عجم نقض عهد
 ایدوب سرحد ممالک عثمانیه به استیلاسی و تبریزی الوب تبریز
 بکلر بکیسی زنجیر قران علی پاشایی کرفار ایندیکی خبری وصول

بولوب سكان ولايته نامدر و بروانهز كوندروب كسبه به تبديل
مذهب تكليف يوقدر هر كس مذهبنده قائم همان بوجانبه
اطاعتده دائم اولسون ديورايكي قطعده فرمائي كوندردلي اكر
امداد اولتزايسه قلعه روان بلکه دسي نجه بلدان الدن
كتمنده كان يوقدر ديو عظيم فریاد واستمداد ايتملر قائم مقام
قاسم پاشا چاوش باشي بي كوندروب مفتي و وزرا وقاضيه كرلي
دعوت او عقد مجلس مشورت اولندي و آراء صائبه لري قرار
بولديغي تدبير تلخيص اولتوب طرف پادشاهيدن عرض ايتدك لري
وجه اوزره تدارك اشتغال فرمان اولتوب ساعتجي حسن پاشا
اول جانبه سردار و ديلديكي مقدار عسکر و ملاحات و يرليك
اوزره سهالار نصب اولندي و امداده ايرتلملري لازم اولان
ولات اطرافه او امر عليه يازلدي لکن چوق زمان مرور ايتمدين
پادشاه جهسان جوار رحمت رحانه ارنجال بيور مغله كر كي كبي
تدارك كورلك وقت امكانه تاخير و توقيف اولندي

(بقیه احوال محاربه رافضیان و استیلاء شاه بقلعه روان)
 مقدماً شاه عباس روان قلعه سنی محاصره و دفعاً تله محاربه
 ایندکدنصکر دایحرویه کوندربلان ایلمچیسی قتل اونناله محصورینک
 بومعه ایه نژندن استیجان محال ایدوکنه دلالت حال ایله انتقال ایلدکده
 وارقوتن بازویه کتوروب قلعه بی دوککه باشلیدی وقتواتی
 تشریب ایتمکله سبب نشوونماری اولان میاه جاریه بی قطع ایدوب
 محصورینی بی آب وتاب ایلدی اگرچه درون قلعه ده چاه
 و خندق حفر اولوب دفع عطش مرتبه سی آب تدارک ایتدیلر
 لکن ایلم محاصره مدید و امداد ورودندن قنم امید اولمقله
 محصورینک تحمل اوزار کارزار ایله حائلری دیگرکون وضعف
 واضضرابلری حدن بیرون اولمشیدی ماء ذی الحججه ده عسکر
 قزلباش هجوم عموم ایله حصار جدیده کوروب ضبط ایتدیلر
 وسنایندن نیجه سین اسیر ایدوب اکثرین شهید ایلدیلر محاصره به
 شروع وقتنده عسکری نانشه بش التی بیک کسنه وارایکن
 زمان محاصره کامل یدی آیه متمادی اولوب بیک بشیوز قدر آدم
 خلال جنکده کنتد و بشیوز قدر آدم حتف انفه انتقال ایدوب

نصف عکرایسه جانب مخالفه دونوب بانفعل عکر دن
 اثببق بشوز قدر کسنم فالوب بوشر ذمه قلیله اول
 حصار وسیعک سد ثغورینه می خدمت ویامنع صولت
 اعدایه می بذل همت ایده جکدر دیو وزیر وعکر متخیر
 وسرکردان اولوب محافظه حصار دن رفعید ایتدیلر اعدا ایسه
 کزتری سبی ایله غلبه رینه جازم واقدام ایله تسخیر قلعیه عازم
 اولوب لکن عشر محرم ملاحظه نک ایام ماتمی اولغله اذای
 نفوسدن تحاشی قیلوب ایام عشر حلول ایدنبجه هجوم وصولدن
 تکاسل وتوانی کوستروب بعد ذلک اقدام لرین اظهار ایده جکتری
 خبری متواتر اولسیدی تاکاه برسائق هادی عسکر شاه جانندن
 استیتمه نادی اولغین الحاح و ابرام بقیه نفیر ایله نامه وزیر یازیلوب
 استدعای عنایت اولتدقده بعض اغراض حسابیه قبول رجارینه
 تقریب و رفع دست تعدی قلدی

✓ (صورت مجلس شاه)

پس شکرانه خلاص ورها قوم قلعه امری ایله دیوان ضلالت
 آشیانته واروب ماه محرمک اون برنجی کونی حاضر اولدیلر
 راوی قصه اول عصرده مخجوان قاضیمی اولوب محاصره ده ییله
 بولتان جراح زاده دیرکه امعان نظر ایلدم بارو پنکاهی اهالی
 بوادی مایبنده اولاجق اووی دیمکله معروف طرزده ایسلو و پاسلو
 برچادر دیوانخانه سی اولوب محصورانه اسباب مخچمن اظهار
 ایچون پیشکاهنه اوج درت چفت سایبانی ستونلر اوزره کروپ
 الته بر قاج قالیچه سر مشر کندو هنوز حاضر اولدین اعیان
 عسکری اولان او باشلر سبت دراز وریش تراش باشلرنده تاج
 الحداد اوتور مشر تاکاه شاه سبکسر کلوب انک دخی رویی محاسندن
 خالی ولباسی پلاس وعبا و تیغ و شجری زردوز یوردن مبرا

دیوانخانه سنک چاق وسطند . قیام و ناچار اول قوم مأسور
 ذامبوسه تقدم واقدام کوستردیلر و بر ساعت قدر وزیر و نفیر دست
 بر سینه قارشوسنده قیام و امرینه مطیع و رام شکلنده اولوب
 اول سبکسر اول هنگامده عظمت کستر اولوب نه وزیر شرف
 خطاب ایله تشریف ونه سآری نظر التفات ایله تلطیف ایدوب
 انجیق خطابی طرفینده طوران اهل خسرانه مقصور و سؤال
 و جوابی انرا ایله مکالمه محصور قیلوب بعد زمان خیمه معهوده به
 کوروب اعیان عسکری دخی دعوت اولندقدده داخل اولدلر
 ایچنده معین شاهنشین و هیچ مقعد و بالین اولیان برکوشه ده
 ساده قالچه اوزرند . اوتوروب جانب یسارند . لوندخان اوغلی
 الکسندر خانی و جانب یمننده سیمون اوغلی کورکین در بدری
 اجلاس ایدوب انک التنده تبریز بکربکیسی علی پاشا
 و اندنصکره کرد غازی و امشالی اوتورمشر و الکسندرک التنده
 شریف پاشایی و سائر اعیان عسکری اوتوردوب اول ملحد فاجر
 اهل سنه ازدراء اوزرلینه تقدیم کافر قلدی بعد نلک وزیر
 شعاب و کتاب لاف و کذافدن بر نیجه فصل و باب تلاوتی ایله
 سالک مسالک اطباب اولدقدنصکره مزبور جراح زاده قاضی
 محل دتاب قیلوب بوجانبه اطاعت و انقیاد طریق صواب ایکن
 چون ارباب عقل و دانشدن اوله سن نیچون تارک احراز فضل
 و ثواب اولدک دیوسرزنش ایتدکده اولدخی خدام پادشاه
 اسلامه دوشن اوغور همایونده بذل جان و اعیان و ارکانه لازم
 اولان جدال و قتاله عطف عنان ایدی بووضع مقبول عندالقل
 مذموم اولیجیق حضور عالیرنده بزعماتب و ملوم اولماق مأمولدر
 دیوجواب و یردکده نوعا استصوابدنصکره خادم شرع اولدیغنی
 عفونه تقریب ایدوب همان اول مجلسده گتمکه دستور و یردی

مقدما اسیر ایندبکی علمانامنه اونلری سزلی قزلباش طائفه سندن
 برینک قتل یتیمش کافر قتنه معانددر دیو قنوی و یرنلر سز دیو
 چپاسن یاروب چکرلرین چیقاروب اشد عذابله قتل ایتمشیدی
 و اثنای عاوره کلامده ظهور سخوت باس پادشاهیدن اظهار
 بیم و هراس قلوب وقوع عفو و صفح پادشاهی یه وسینه اوله دیو
 حضور همایونده اکا متعلق کلمات اظهارینه اغرا ایلیوب بعضی
 جوار ایشاری ایله کوندردی مزبور دخی رجال و نسواندن بشیوز قدر
 کینه ایله دار الامان اولان محبته قارصه کلوب اوانل سته آتیه ده
 دارانسلضنه علیده یه وصول بولندی بو وقعه بی رکاب ایدوب
 حضور همایونه عرض ایلدیکده بو محله کلبجه اوز کاب بنامده
 تخلص و انتخاب اولندی

(استیلای شاه بشروان)

حسن بک زاده تبحریری اوزره حاکم شروان خادده حسن
 باشد نصرکه کتایچی عریسانا ایدی اولدخی عزل اوئوب
 جفاله زاده شان پاشا اوغلی محمود پاسایه وزیرلیدی الاجه
 اتلو حسن پاشا که انکروس سفر زنده شدت و شجاعت ایله نام
 چیقاروب مردمتهور و شجاع ایدی کندویه ارضروم ایالتی
 ویرلدکده کندودن مقدم زوجه سی افار بندن پیری جاوش اوغلی
 مصطفی چاوش که مرحوم صاحب الخیرات اسکوبی دونکر زاده
 نسلندن برمر دنجیب ایدی ارضرومه متب کوندربلوب اولدخی
 واروب کاردانغه بنا عتف کوسر مکه ارضروم خلقیکه شدت
 سکینه ایله معروفلدر مزبور متب مصطفی چاوش دردمندی
 طاشلیوب ماملکن یئما ایدوب شهر دن طشره طردایتد کلرنده حسن
 یاشادخی وارمشیدی شهرلی آیلر باغلیوب مر قومی ایچرو قوموبوب
 بالاخره بعضی اثواب و پروب شهر یزده داخل اوله سنی قون

ایگزیدید یلر حسن پاشا دخی بو احوالی عرض و در دولته اعلام
ایتدکده کندویه شروان ایالتی ویریلوب امر شریفی ارسال
اولندی شروانه وارد قده مدت سیره ضبط ایدوب محمود پاشا
دخی وزیرزاده اولغله فضولا حکومندن خالی ذکال ایدی برماه
مقداری مدت مرورنده حسن پاشا وفات ایدوب ینه منصب
شروان محمود پاشایه مقرر اولدی حتی مز بورک فوتی ضیافتده
سم اسقا اولنق سببی ایله در دیو شیوع بولدی اول ائنده عکر
قرلباش شماخی اوزر ینه کلوب محاصره دنسکره استیلا ایدوب
شروانه دخی مستولی اولندی قدیمی احسابدن قره باغی مدرس
محمد اغتدی نقل ایدرکه شاه عباس شروانه مستولی اولدوقده
شیخلونا م قره اهانسی ودخی نیمه قری خلقی جله سی سنی اولدقوری
ایچون قتل عام ایدوب حتی اطفال بی بحال مقوله لرینی خرمن
آلاتندن اولان دوکن ائنه برانوب که اول دیارده اکاول دیرر
بالجنه اوزر ینه دوکن یریدوب اول سنگجه ایله هلاک ایلدی
ومحمود پاشا شماخیده ایکن قرلباش محاصره ایدوب بعده عجز ایله
رجعت ایتدکده محمود پاشا دخی اول فرصتده فرجه برانوب
عزم روم ایتمکله شاه عباس کلوب مستولی اولندی

(محاصره قارص بعد از گرفتن روان)

(و ذکر بعض مفاصله سرخ سران)

حسن بکرزاده تیسری اوزره شاه عباس پلید قلعه روانی محاصره
ایلدکده شریف محمد پاشا استیجان ایله جیمیشیکن حضور شاهه
وارد قده قتل مرؤت وعدم وفا وحیت نهمتی ایله بی امان قتل
ایلمش اوله و انتهای محاصره ده لشکر قرلباشدن برکروه ایله امیرکونه
خان اول حوالی تسخیرینه واجه قلعه اخذ ینه کوندروب
امیرکونه خان دخی واجه قامه بی محاصره و عنوة مستولی اولوب

اول حوالی بی قتل وغارت ایدوب وارمنی رعایاسنی جیما سوروب
 اصفهان کوندردی اول ائنده اول اولکا الای بکیسی کنگان بک
 قارصدن حاکم قارص عثمان اغا طرفدن دل المغه چیقوب امیرکونه
 لشکرینه شکار اولد قده امیرکونه مز بوری شاه کوندروب
 مقدمات تبریک طویچی باشیسی سبک ایتدیکی طویبه کنهائی قویوب
 روانه قارشو آتوب ریزه ریزه اولدی بعده عنوة روانی المشیکنینه
 عثمانلور امان و یروب زاد و ذخیره و قطارلرخی کوروب قارصه
 کوندردی و سورروائی هدم ویره برابر ایدوب ایالت امیرکونه
 وردی اندن کندی قانقرب قارص اوزرینه لشکر چکوب
 فارسی محاصره ایتدکده قارص قول و رواندن چیقان
 عثمانلوکه درتیوز مقدار ارا کثری مجروح ایدی عجم چکنه
 کوزلری الشغه ننه چیقوب مناوشه و حرب ایدرلر ایدی
 شاه کمره انلره خبر کوندروب فارسی دخی ایدنمده بوکره
 بریکزه امان و یرم دیوب بالاخره قارصه دخی استیلا ایدوب
 مسلمانلر تاجار ارضروم امیر الامراسی کوسج سفر پاشا انلرک
 زاد و تدارکلرین کوروب فاردی اول ائنده اخصمه یه قصد ایدوب
 اخصمه حاکمی قره قاش پاشا ائده ایدی هله خدا صاقلیوب
 حفظ ایلدی و اوچوز عجم اول حوالیده برقلعه قصدینه
 کوندرلش انلر دخی اول حوالیده برمعظم خانه قونوب ارمنی
 رعایاسنک عورتلرین چکوب فسقه منقول اولیجی ارمنیلر
 ارضروم امیر الامراسی سفر پاشایه خبر و یروب سفر پاشا
 دخی رواندن چیقان عسکر ایله خانی باصوب اگرچه برمقدار
 تفنگ جنکی اولدی اما خانی طامدن دلوب ایچروکیدرکنده مست
 عجملری سرپا قیوب باشلرین آستاهیه کوندردیلر صکره ذکر
 اولنان سفر پاشا و قره قاش پاشا جغاله زاده هزیمتده شهید

اولش در امامان لکده تحریر ارلان شاه روانه ظفر بولد قده
شریف پاشایه اکرام ایدوب امام رضا تولیت و بردی مزبور
دخی بقیه عمری مشهده بگوردی وسار محصورله اجازت
و یروب استین بنم نوکرم اولسون دیب کند و لری آدملریله
خضر پاشا اوغلی محمد پاشایه قوشوب اوچ درتیوز قدر خانه بی
اهل و عیالریله قارصد کوندردی و بیرائنده ارضروم بکلر بکسی
وسردار اولان ساعجی حسن پاشانک دخی عمرزی آخر اولوب
وفات ایتمکله عسکر طاشغیلوب شروع و مسکلت سن آیه به والدی
(وفای سنه ثلاث عشره وانیف)

(تفصیل توجه سنان پاشا بفرعجم)
بموجب رأی صائب قزلباش بدعماش جاننه توجه عسکر لازم
اولغین مقدا جغاله زاده سنان پاشا که پیرسالخورده بکلر بکیردن
اولوب اکری قتمندن زمان قیلده وزیر اعظم بعده وانی شام
وآخر قپودان اولغله کندویه پنداری بر مرتبه به وارمشدیکه

مقام ۴۰ حده انا مجاهد البر و البحر دیمکی معناد ایتنیدی هر چند
 کندونک خلاف مقتضای طبعی اولوب حکومت دریایی سلطنت
 دنیا به دکشتر اینک مرحوم سلطان مراد خان زمانده سردار
 ظفر شعار وزیر اعظم عثمان پاشای نامدار تبریزی روافض التدن
 نزع ایتدکنصکره دونشده و فاتی سددنده مشار الیهی مقامنه
 اقامت ایدیمچک تعقیب ایلین عسکر قزلباشه باز کشت خواب
 ایتمکله آثار حسنه سی ظهور ایتتدر دیو سردار اولسنی
 وزیر اعظم علی پاشا عرض ایتکین سفر شرق سردار لیغی
 کندویه توجیه اولتوب سنه سابقه ذی الحجه سنک اون النهی
 کونی اسکداره کچوب محرمک اون یدنجی کوننده قانقوب سلحدار
 وجله جانب یارده اولان زمهره لر و یکچیری کتخداسی
 و صاصونجی و اناطولی عسکری ایله جانب شرقه توجه ایتدی
 ازیده وارد قدده صاغ قول بلوکلرندن اولان خلق عرضحال
 ایدوب روم ایلی سفرینه مأمور اولشز اناطولی سفرنده اولسق
 علوفه لریمز ویریلور می دیدکلرنده اناطولینک جسته قو قوی
 شرق سفرینه کیدر لر ایسه علوفه لر ویریلور دیو فرمان
 اولغله التی بلوک اغاری تعیین اولندی پاشای مز می ائید انسای
 طریقده راست کلدیکی اشقیانک حقندن کلوب ارضروم
 سرحدنه قریب اولدقدده سابقادلی حسن ایله همراکاب اولان
 قره قاش احد توابعی ایله توبه کتنان درگاه سرداره کلوب ایلدیکی
 اوزاردن رجوع ایلدکده رجاسنی قبول ایدوب چلدر
 بکلر بکلکنی توجیه و نصیح ویند ایله تنبیه اولندیکه توابعی ایله
 مقدمه الجیش اوله من بعد مز بور مظهر التفات اولغله اشقیا
 قسمندن چوق کسنه کلوب اونغور پادشاهیده بذل جان ایتک
 عهدین ایلدیلر و بر منزل مقدم کتکه ترتیب اسباب سفر ایچون

برقاج کون توقفه اذن اولدی وسابقا مضح عامره دن چیقوب
 بر مرد بهادر و فروسینده امشالی نادر اولمغین قطع پایه ایدن
 کوسه سفر بو انفضولانه حدندن زیاده حرکات و اخلاط
 ناسدن جمع لوندات ایدوب اغور بادشاهیده بعض خدمات ایتمه کله
 حالا ارضروم بکله بکینسی ایدی اوج درت بیگ مسلح عسکر
 ایله استقبال و کندوی بد رقه اصحاب حرب و قتال ایدوب
 موکب عظیم ایله صحرای پاسنه کلد کلرنده وان بکله بکینسی
 وقدمدن قزلباش ایله بعض باز کشتی اولان نفسی ایله یرار احد
 باشا اوج درت بیگ قدر آدم ایله کلوب ملحق اولدقدنصرکه
 توفیر عسکر ایچون بو یوللرده مکث خصوصاً سنه مز بوره جادی
 الاخره سنک اون بسنجی کونی حوالی قارصنه کلد کد نصرکه
 چرخه جی تعیین اونسان قره قاش احد لموقی ایچون اون کون
 درنک ایلدی بو انشاده شاه عباس روان و ایله قلعه
 حوانیسنده وهم عظیم ایله قونوب کوچد یکندن خبر انیحق
 سفر پاشا سرداره کلوب حالا شاه کراه برجزی روافض ایله محل
 مز بوره روان اولوب سز عسکر ایله منزل بمنزل کلک و بکا
 بر مقدار عسکر و یرک اینغار ایدوب واره یم ان شاه الله امید در که
 شاهی دست در کردن بسنه حضور بکزه کتوره یم هر بار که
 بو ایله انخاج ایلدی کار کر اولیوب قره قاش کلنجبه حرکت
 ایلدی قره قاش کلنجبه قره قیش کلک مر تدری دخی اولوب
 سفر پاشا راینه رجوع اولمادی بو کونه عوق فرصتی فوت
 و دشمنی تبعید و اعمان ایله جانب خصمی تأیید ایلدی و بالجنه
 زمان تنک اولمشیکن شاه کراهک اردینسه دوشوب و مکتوبلر
 کوندروب دعوت ایلدکجه قراره مجالی اولدی عسکر ننجوانه
 وارد قده شاه روانض تبریزی آرامگاه ایلدی چون قصبات و قری

رعایاسن مقدا ما اجلا ایتمش واول دیار زراعتدن خالی قالوب
 خط وغلار تبه علیایه یتشیدی و سردار مشار البهک اوغلی
 محمود پاشا شروان بکلر بکیمی اولقله اول طرفه کتمک مراد
 ایتمکین اعیان عسکر سردارک حضورینه کوروب در پابه سفر
 اینسک والده کی کورمه کیدرسن قره یه سفر اینسک اوغلوکه
 کیدرسن شاه طور میوب کر زان ایکن بزم عسکر کران ایله عقبنجه
 روان اولماز بیهوده اتعابدن من بعد واروب تبریزی محاصره دخی
 نسته افاده ایلمز زیرا روز فاسم قریب اولمشدر دیو قیشلاق
 طلبی ایله جانب رومه عودت امرنده الحاح ایلدیلر هر چند که
 انلره طریق ملایمتدن کلوب بوجه یینی پریشان ایتک حزم
 و احتیاطه لایق دکلدن شاه کراه بزم او قلمش شکار میزدر وانی
 بو قیش اله کتورمک بزم ادنی کار میزدر رومه گتمکدن کنبه
 وقره باغ که نعمتی فراواندر قیشلاق ایتک اولادر دیدکده قولنی
 استماع واصفا ایتوب اوتاغنی یقیدیلر واجی صو باشندن جانب
 تبریزه تحویل ایتدیلر اول دخی ارسن نهرنی بکوب ضروری
 شروانه کتمکدن فارغ اولدی و تبریز اوزرینه بر قاج منزل
 کیدوب شاه دخی بر قوناق اوکجه یوررایدی بو اشناده دخی
 سفر پاشا و سیواس بکلر بکیمی احمد پاشا و لاجه آنلی حسن پاشا
 هر بار شاه اوزرینه ایلقاره استیدان ایتدکجه رضا و یرمیوب
 قلعه وانه واصل اولدقلرنده عسکر دن هر طائفه یه برسمتی بشتا
 تعین ایدوب کندو و انده قالمق تدارکنده اولدی
 (نزول سردار بقشلاق وان و محاصره شاه)

هر چند که امور دیده اختیار لر چون عسکره اجازت و یرلدی
 مناسب بودر که سزدخی سرحدده قرار ایتوب ممالک مهر و سه دن -
 حلبده یا آمدده قیشلایه سزکنار سرحدده سردار بی عسکر

السز وایاقسز بر سر مشابه سنده در انکیچون بو آنه دلکسر عکر لر دن
بری سر حده قیشلامق واقع اولماشدر دیدیلر لکن مشار الیه
خود رأی اولغله قبول ایتدی و بلده وانه کیردی و وان ایالتی احد
پاشایه و یروب مومی الیهک مزاجی ناخوش اولغله کندونک حکیم
باشیسنی کوندر و برفاچ کونده ایشنی بتوردی و یرینی زنجیر
قیران علی پاشایه و یردی و کردستان بکرینه استمالت و یروب
وان ایالتنده درنک ایچون هر برینی دعوت ایدوب انده جمعیت
تدبیر و ترتیبی کوردی چون شاه روافضک بو قضیه معلومی اولدی
بالغا ما بلغ جند شیاطینی جمع ایدوب کروه ملحدیندن الله و یردی
خانی پیشرو قیلوب کندو دخی جانب وانه روانه اولوب ایلغار ایله
علی الغله و اروب برکار ایتک امنیه سی ایله ظلام لیلده صحرا یه
وصول و انده طوب ایرشمز محله نزول ایلدی چون صباح بو معنی
ظاهر اولدی سردار مشار الیه عسکر اکراده و یاتنده بولنان
طائفه قلیله یه راضیه قالدین زاده مصطفی پاشایی سر عسکر ایدوب
انلر دخی چیقوب برازلشدیلر لکن زمره روافض بونلرک اضعافی
اولغله متار که بی اولی کور و بینه قلعه یه کیردیلر اول محله
خندان اغا ایکی اوغلو ایله قزلباشه اسیر اولدی

(رفتن سردار یحیایب ارضروم و عودت شاه)

چون سردار و انده قالدیغنه نادم اولدی لکن بعد الوقوع
چه فائده بعد الفکر نتیجه تدبیری بو اولدی که کندو بر طریق ایله
قلعه دن چیقوب ارضروم دوشه پس اولسفرده بیله اولوب
سابقا آستانه ده دفتر دار و بکتر بکیک پایه سیله متقاعد اولان
شمس پاشایی پایه وزارت ایله کندو مقامنه اقامت ایدوب وان
دکزنده برکی یه کوروب عاد لجواز قلعه سنه دوشدی انده دخی
توقنی تجویز ایتوب لواء مز بور بکی امیر شاه بکک و سائر قلعه

اربابك باركبرين آلوب اولمخلدن ايلغار وسرعت بيشمار ايله
حسن قلعه سي وارضروم طرفنه رفتار ايلدى قريب اولدوقده
ارضروم كلر بکيسي کوسه سفر باشا استقبال ايدوب رخت ويخت
ودواين پيشکش چکدي شاه دخي سردارک جانب آخره کتديکن
تحقيق ايدوب وان محاصره سنه سعي بيهوده ايدوکين بطلک ايله
قرق کون قدر اوتوردقدنصرکه کوچوب تبريز و پنجوان جانينه
روانه اولدى ويولده عثمانلو قلعه لزندن ما کو حصارينه دوشوب
محاصره ايلدى لکن خزي وخذ لاندن غيري مستفيد اولدى
وبوندن اقدام جغله زاده عجم سفرينه مأمور اولدوقده قبودانلق
جعفر پاشايه ويرلمشیدی التمش پاره قدرغه ايله بحر سفیده روانه
اولدى بعض تواريन्छده قيا پاشا زاده مصطفي پاشا قبودان
فانمقامی اولدی دیو مسطور در

(وقعه جغاله زاده در سرحد عجم)

سنه سابقه ده دیار شرق سرداری جغاله زاد . سنان پاشا چون
 غاله وانی حسن تدبیر ایله دفع و بوسالده ارض رومده ینه لواء
 شوکتی رفع ایلدی حسن قلعه سنده ایکن اوغلی محمود پاشایی
 شرواندن قالدیروب دیار بگری ویردی و شروانی حسین پاشا
 اوغلی احمد پاشایه توجیه ابتدی قزلباشك حوالی تبریزده جمعیتی
 مسموع اولیچق سوق عسکر ایدوب سنه مزبورده ربیع الاخرینک
 یگرمی برچی کونی حوالی سلماسه کلوب شاه کراه دخی خویده
 ایدی فریقینک چرخه جیسی بری برینه ملاقی اولوب لکن لشکر
 قزلباش مغلوبا رجوع ایلدیله ماه مزبورک یگرمی دردچی کونی
 حله نام محله نزول اولوب انده کلن بر بلوک ملاحظه دخی منکسر
 دوندیلر چون ششتری یکوب تبریز کول کنارینه قوندیلر ایرتسی
 شاه عسکرینی اوج بلوک ایدوب وکندی راه نجاته مشرف
 برشته اوزرنده طوررکن ارض روم وایسی کوسه سفر پاشا
 مشورتسز و تدبیرسز تبریز بکلر بکیسی تکه لی پاشایی و سیواس
 وایسی راضیه زاده و اخوین احمد پاشا و برادری وحیدر پاشا
 زاده علی پاشا و بالجه اون اتتی بکلر بکی نامنه کیسه بی ویکرمیدن
 زیاده سنجاق بکلرینی کندیویه اویدیروب یانلرنده اولان
 بی سروسامان لونداتر ایله تهور ایدوب سردار طرفدن عجله
 ایتمسون و خفت ایدوب چوق ایلرو کتمسون دیو خبر واردجه
 سرکشک و تکبلیک ایدوب بی محابا الله ویردی خان آلایسه
 اوروب اول ظهر دن بین الصلاتینه دک جنک ابتدیلر حقا که
 سفر پاشا معرکه ده مانند شیر و پلنک هر نه جانبه آهنگ اینسه
 سنه دشمنی چاک و خصم حرب افکنی برابر خاک ایدردی بالجه انک

کر و فرینه سرخسر تحمل ایده میوب دوندیلر و ذوالفقار خان
 آلاینه البجا ایندیلر مشار الیه انلری دخی بری برینه قاتوب وقت
 عصره دك جنك ایتشیدی کتدیگه حرب مشد و اخشامه دك بمد
 اولق مقرر اولدقده قزلباش عاقبت مجال تحمل مجال و وقت تنك
 ایدوکن کوروب دست و پا اوروب شاه کراه آلاینه فرار و یانده
 قرار ایندیلر غروب شمسه که نصف ساعت قالمشیدی
 بو مرتبه دنصکره وجه و جبه (قدملکت فاسح) مصداقجه
 چاقی قوغمیوب دونوب لشکری ترویج لازم ومهم ایکن سفر پاشا
 تعقیب دشمنده افراط ایدوب سرداری و جله کار و باری براغوب
 طاغیر آشوری مسافه بعیده کندی و سبکسراک ایدوب کندو
 قفاسنی خالی قودیلر قزلباش عسکری پریشان اولدقده شاه
 اتباعی ایله برجل اوزرینه چیقوب بروجهله انده دخی طور میوب
 نصف منزل مسافه یرده هزار خوف ایله بریشته اوزرینه نزول
 ایتشیدی بو ائتاده لشکر قزلباش شاه آلابی ایله اعتضاد ایدوب
 اردوی سردار خالیدر دیو دفعة دونوب اردو اوزرینه هجوم
 ایدیچک سردار خدمتنده حربه آماده اولان یکپجری و سلحدار
 و سائر طوائف اول کلابی استقبال و تبر و تفنگ ایله جنک ایدرک
 دوندر دیلر غروبه قریب اولنجه محاربه اولتوب قزلباش دختر اش
 مأیوسا عنان تاب اولوب نیجه لری جریح و قتل اولدقده نصکره
 معسکر لینه عنان ریز اولمشلر ایکن اول محل حرب عدودن
 معاودت ایدن سفر پاشا جمهورینه دوش اولدیلر مزبورلر
 جنکدن دوغمش یورغون و قلیل و قزلباش عسکری دنج بوتوب
 چوق اولغله مقاومت ممکن اولیوب بر بلوی ششتره طوغری
 فرار و ایچلرندن تکدی پاشا و جلالی قره فاش پاشا و قاجار محمد
 پاشا اتباعلریله قزلباشی سوکوب اردویه طوغری کللریله خلاص

اولدیلر سائرلی شهید اولنجہ جنک ایتدیلر حتی کوسه سفر پاشا
 اتده آلات حریدن نسته فالنجہ جنک ایدوب بالاخره مجروح اولوب
 آتی دخی دوشد کده قزلباشلر طوتوب بعض مجروحلر ایله شاهه
 ایتدیلر شاه انلرک بعضیسنی قتل و بعضیسنی حفظ ایلدی سفر پاشا
 دخی نیم جان ایله اوکینه وارد قده بکا مطیع اول مذہم قبول
 ایت بریرار یکت سن سکار عایت ایدہ یم دید کده سکا وسنک
 مذہبکده اولان ملحدلرہ ہزار بار لعنت دیوب بریارہ سنہ جیرہ
 باغملر ایکن چقاروب براقدی بکا شمدنکیرو شہادت اولادر
 دیوب شاهہ شتوم غلیظہ ایله شتم ایلدی اوباشان قزلباش
 اوشوب شهید ایتدیلر اگرچہ سردار بونلرہ بالدفعات حبر
 کوندروب سزکد بکلر بکیلر سز زنہار مقاملر یکرده ثابت اولوب
 قاعدہ عثمانیہ اوزرہ مصاف ایدک دیو فریاد ایتشدی اما سفر
 پاشا نغسنده یرار بر مرد سرکش ویاننده اوللر قرہ قاش وغیری
 جلہ جلالی لونداتی بر بلوک خارج از ضبط بی باکلر سوزد بکلر یوب
 قفارینی خالی قویوب تعقیب دشمن قلدیلر (بقضی الله امر)
 کان مفعولا) بوغزوہ غریبہ حکم انہیہ دن بر حکمت خفیدہ
 مبنی ایدیکہ اول معرکدہ مقتول اولان طوائف جلہ سی لوند نامتہ
 برمدت (و یسعون فی الارض فسادا) مصداقجہ باغی اوللر
 ایدیکہ حر بہ سوریلوب موظف عسکری قسمندن اول نعرکدہ
 شہید اوللر نادرا اولوب عامہ لشکر سلامتہ جیمشدر در اول لوندات
 طائفہ سنہ شقاوت سابقہ لری مقابله سنہ تادیب الہی اولوب
 استشہاد ایله (السيف محمء الذنوب) چشمہ سارندن غسل
 ادناس ائام ایتدیلر چون اخشام ایریشوب فریقینہ داعیہ آرام
 اولدی قزلباشلر دونوب شاهلرین ارایو کتدیلر سردار یرندہ
 قالبوب کیچہ کردستان بکلری واعیانی بوکارک نتیجہ سی نیجہ

اوله جقدر دیو مشورت ایچون سرداره کلدیلر لکن ملاقات ممکن اولیوب صاحب دولت یورغون حضورده در دیمکله کلنلر دونوب کیی سردار فرار ایتمش دیو معنی ویرمکله کردستان خلقی چادرلرین بیغوب کیدن کیده نك اولدقده قره قاش دخی اردوی بر اغوب بقیه عسکر دخی پیروك ایدوب وان جانبنه روانه اولدیلر اتفاق حلب بکلیسی جانپولاد زاده حسین پاشا یوم معرکه دن برکون اول اول موضعه قریب نصف مر حله ده نزول ایتمش ایکن حربکاهه مسارعدن تقاعد ایله تقصیر ایتدیکندن ماعدا اول فرار یلرک سردار صندی دیو ویردکلی خبر دروغ وموحش مسموعی اولیچق کرچک ظن ایدوب کیرو دوندی صکره بوخبرک عدم صحتی معلومی اولیچقینه دونوب اردویه متوجه اولوب یرلو آکراد اشقیاسی معاودت ایدن عسکر اسلامه کزند ایتمونلر دیو مرمده واقع دربنده قونوب کلن عسکر یانه مجتمعالوب سلامت ایله قالقوب وانه طوغری چکلدی بعد الواقعه سردار اردوده قالان عسکری یانه جمع واستمانلر ووروب آلابلر ترتیب ایدوب اردوکنارینه چیقدیلر دشمن جانبنه نگاه ایدوب حرکت یوق کوردیلر اویله وقتی هرکس نه ظهور ایدر دیو حیرته ایکن وان بکلیسی قاچار پاشا اتباعیله عمله یرایان اموالی آلوب نه طوررسز قزلباش کلدی وطوپلری آلدی صداسی چیقوب من بعد کیدن کیده نك اولوب بربرینه باقدیلر سردار ایکی بیک قدرقو قولینک اهل عرضیله قالدقده پیاده لری دوهله بندوروب جله خزینه واردو وطوپلر برنده قلوب من بعد اول محله طورمق مناسب اولمامقین انلر دخی وان طرفنه متوجه اولدیلر بو طرفده شاه عجم خوفندن یحتمل که عثمانلو برحیله ایتمش اوله دیو ایکی کون بحری ایدوب بعد سردارک وانه رفتارین

بحقیق ایدیکک قالقوب اردو محله کلدی اردونک برنده بلر اسر
 خیت و خسراندن غیرى نسنه اغننام ایده مدی بویکا سردار
 سان پاشا وانه کلدکده جانبولاد زاده حسین پاشا حضور سرداره
 استقبال ایدوب لشکری سلامته کتوردیکی بر خدمت مقبوله
 خیال ایتکله عرض و نیاز و اعتذار ایتدی لکن سردارک
 نارغضبى اول مرتبه دکل ایدیکه ائک سیلاب اشک ضراعتی ایله
 منطقی اوله پس محل عتابه کتوروب نه سبب ایله کلوب خدمنده
 بولمکدک دیو نفرین و کسنه تیغ کین ایلدی منقولدرکه جانبولاد
 زاده سرداره ملاقات قصدینه عزم ایتدکده کندوسی منجم
 ناهر اولوب زایحه طالع مولودنده قطع دلیلی مشاهده ایدوب
 خیر خواهلری کتسنه مانع اولوب اول اژدهای دم بریده یه
 ملاقاتن کندویى تمذیر ایتشیر ایکن ینه غرور دولت ایله
 اگر بن خفته اولسم جفاله اوغلی بنی پیدار ایتکجه جرأت ایتک
 خاطره کلز دیو جواب مغرورانه ایله سردار زیانکاره آهنگ لقا
 وابتدای وصولنده عزم عالم بقا ایتشدر جانبولاد زاده قتلند نصکره
 فساد اشقیا مشند اولوب اتوز بیک قدر اتباعی حبله عودت
 وقرنداشی علی بک و خضربک اوزر رینه جمعیت ایدوب حسین
 پاشانک طلب ناری ایله تخریب دیار ایتدیلر تا که فتنه لری مشهور
 مراد پاشا یدیه دفع اولندی تنه کیم ذکر اولنسه کر کدر بعده
 سردار واندن قانقوب سنه مز بوره رجبک یکرمی برنجی کونی
 دیار بکره کلدیلر لکن و قوع بولان تفریطی سببیه مبتلای هم
 وغم اولوب جای دق عارضه سنه اوغز ایوب سعال خلالتده
 وفات ایتدی مرحومک طمعندن ناشی تبدیلاتی نیجه اختلاله
 مؤدی اولوب شامی سان پاشا زاده یه ویردکد نصکره عثمان
 پاشایه توجیه ایلدی و حلب و البسی نصوح پاشایی قالدیروب

کلیس اوجاقلقنده اولان جانپولاد زاده نك بيوكى حسين پاشايه
بعض الترام شروطنى ايله توجه ايليوب مزبور دخی حله وارد قده
نصوح پاشا دردولدن مقرر نامه ابراز ایتکله طرفیندن قتال
اولوب نیجه کسنه ردوشدی آخر حسین پاشایه دخی بر موجب
امر سردار مقرر نامه کلکله ایالتی ضبط ایلدی نصوح پاشا
میرشرف دامادی اولغله مزبور ک عزلندن بیحضور اولوب
امراء اکراد بیننده معین اولغله ائک انکساری سائره سرایت
ایدوب جله سی سرداردن نفرت ایتلرایدی بو حالله سفره
واروب ذکر اوانان امور هائله ظهور ایدی

(وقایع سنه تسع عشر و الف)

(سرداریء مراد پاشا بسفر تبریز)

چون سردار عالیقدر جانب شرقه عزیمت نبئی ایله اعداد اسباب سفر و تدارک مهمات کوردی کورجی محمد پاشا ینه قائم مقام قالدی مراد پاشا ماه صفرک بشنجی کونی عساکر نصرتمآ ثرایله اسکداره عبور ایدوب دیار عجمه علی جناح الاستیصال کذر اولتمق باینده فرمان اولیجق غرهٔ ربیع الاولده اسکدار دن قالقوب طی مراحل ایدرک سرحد عجمه واصل اولنجہ مأمور اولان بکلر بکلر کلوب بی حد عسکر جمع اولدی شاه کراه حوالیء تبریزده ایدوکی مقرر اولیجق شتادخی قریب اولمشیکن طور میوب سرعت ایله حوالیء تبریزه واصل اولدی اھالیسی شهری تخلیه ایدوب خالی و خرابه قومشر عسکر اسلام اولانجہ عمارتی دخی باقوب یقیدلر اما پاشا اول صحرا رده کلوب مقابله ایتمک توقع اولتورکن تبریز جوارنده واقع کوه سرخاب قله سنده عرض سواد وزیر و بالا آمد و شد ایله تراد ایدوب بریدن عرض میدان کارزار اولندجہ راه ادباره اقبال کوستردی برمدت اول اطرافده توقف اولتوب وجودلرندن اثر پیدا اولیوب و موسم شتادخی ایریشوب عسکره آرام مجال اولغین اول مخذولترک کاری سال آتی یه قالوب تخریب دار و دیاردن صکره دونوب سردار وقیوقولی دیار بکرده قرار ایلدی بوسفرده بردفعه سردار طرفدن شاهه مکتوب کوند ریلوب جوابی وارد اولدی بومفهومده که بعد الالقاب مقدا شاه اسمعیل ثانی زماننده اولان اقوالدن نقض عهد ایتدیکن دیوا اعلام اولمش اول چوق زمان معتکف امور سلطنت اولدیکه نقض عهدی موجب اندن بر فعل صادر اوله سزک سرحدلرده

اولان حکامکز بازرگانلریمزاموانه طمع ایدوب نیجه سن قتل ایتلیله دفعتله سعادتلوپادشاه طرفنه عرض وانها ایدوب اصلاقتید او ایچتی ناموس سلطنت اکا تحمل ایتمک ایله جانب حقدن توفیق رفیق اولوب ملک موروثمز اولان مملکت قبضه تصرفه کلدی وتاتار عسکر یله مباحات اولمش مقدماسلام کرای وغازی کرای شیروان اوزرینه لشکر چکوب قزلباش ایله محاربه ایندکده بوزیلوب خانلری اسیر اولمش ایدی حالینه کلور رایسه ینه جزالین بولور آل عثمان پادشاهلرینک قوت مال و وفرت لشکری معلومزدر لکن بزم دخی غازیلریمز (ان یکن منکم مائة یغلبوا الفاء) دضمونه استظهار ایدوب عسکر یکن کثرتدن اصلا اندیشه ده اولمازلر همان مرحوم سلطان سلیمان خان حضرت تلیرینک مرحوم دده م شاه طهماسبه ویردیکی عهد نامه موجنبجه قطع سنور جا ترا یسه بن سعادتلوپادشاهک بر قوی یم بر کیمسه دشمنلکنه قوی اولسه دوستلغنه دخی اعتماد یوقدر بزم دخی دوستلغمز مناهده اولتور شو یله که رضا کن یوغبسه وراه پرده تقدیرده اولان ظهوره کله والسلام

(سردار اعظم مراد پاشا طرفندن کوندریلان جوابدر)
 بعداللقاب تاتار عسکر یله مباحات اولتور دیمش سنز تاتار پادشاهک سائر قوللری کبیدر خانلری اسیر اولدی ایسه ماتقدمدن اوله کلن بودر که بردفعه ده مغلوب اولان بردفعه ده غایب اولور اگر سنزک طرفدن اسیر اولتور تعداد اولتسنه تطویله مؤدی اولدیغندن غیر ی باعث خجالتدر شو یله که سعادتلوپادشاهک خطبه سی او قوندیغی مملکتلردن قصرید واعتذار اولتور ایسه بندخی پادشاهک بر عمل مانده قونی یم سوزم کچر امیدنده یم ماینکره کیروب صلح وصلاحه سعی ایدوب کافی الاول قطع سنور

و تعیین ثغور اولندقدنصرکه د ونوب کیدم والا پادشاهک
 دنیا سیراینده عباسن نامنه حاکم اولدیغنه رضای همایونی یوقدر
 عسکر اسلام نیجه ییلار بو طرفده قبتلایوب و رای پرده تقدیرده
 مقدر اولان صورت پذیر اولنجه سعی ایدر لر بغایه الله تعالی
 انتقام التقی محققدر بوجله دن مقدم شاه طرفدن نامه ایله مراد
 پاشایه شمس الدین محمد اغا کلوب صلح ایچون نیجه کلامدنصرکه
 مزبور خیر الدین چاوش قوشیلوب جوابنامه کوندلرش ایدی
 برسنه یه قریب اکتوب جواب کلامکله سلطان مراد خان زمانده
 قبضه تصرفه کلن ممالک استخلاصی ایچون عسکر انجم شمار ایله
 جادی الآخره نک بکر می یدنجی کونی ارضرومه کلندکده
 مزبور محمد اغا و خیر الدین چاوش کلوب کتوردکلری نامه شاهی
 مضموننده سرحد حکامک مال رعیت و تجاره تیباوزلری سبب
 نقض عهد ذکر اولتوب طرفیندن کلام جانین تسلسله وارمش
 ایدی امور صلح تمسبته نیت و ارایسه مضی ماضی سلاطین
 ماضیه زمانلرنده اولدیغی اوزره صلح اولنه دینلش سلطان
 مراد خان زمانده قتح اولتان ممالک اول طرفده ایکن مضی ماضی
 فحواسنی امضایه طرف پادشاهیدن اصلا چهره رضا اولدیغی
 روشندر صلح مراد اولنورسه پادشاه خطبه سی قرائت اولتان
 ممالک تسلیم اولنه دیو جوابنامه تحریر و ارسال اولندی

(آمدن وزیر اعظم نصوص پاشا بایلیچی عجم)

چون نصوص پاشا قزلباش اوباشک مرادینه مساعده طرفته سالک اولوب ایلیچینک کلمنده سارعتیه تحریر ص ایتمکین شاه دخی فرصتی غنیمت یلوب قاضی عسکری مقاننده اولان قاضیخان و قزوین و اصفهان قاضیلری اولان اشخاصی ایلیچی ایدوب التزام ایلیکی ایکوزیوک حریری معا الوب سنه مزبوریه رییعت یکریمی انجی کونی دیار بکرده نصوص پاشایه ایصال ونصوص پاشا دخی حریر ایله ایلیچیلری الوب شعبانک غره سنده استانبوله داخل اولدیلر حتی وزیریه معناد اوزره آلائی اولدقدنصرکه ایلیچیره دخی قانون اوزره بشقه آلائی اولوب کتوردیلر پادشاه عالمنه شعبانک اون انجی کونی عساکر باشوکت ایله داود پاشا دن آلائی عظیم ایله کلوب دارالسلطنه یه داخل اولدقده عجم ایلیچیلرینی بر محله اوتوردوب سیرایتدر دیلر و ماء مزبورک یکریمی برنجی کونی ایلیچی یه رخصت و عتیه علیه یه رویه اجازه اولوب پیشکلیرینی کتوروب خلاء تیر ایله دامنبوسه نائل اولدیلر شاه قزلباش میان قلاشان دن مر قومون ایلیچیلر اهل علم وصاحب کلام حریردر مجلس بادشاهیده معقولات سویلوب بحث لازم کلورسه سوال وجوابه قادر اولورل دیو انتخاب ایدوب کوندرهش ایکن حضور همایونده انلره بر مرتبه دهنت عارض اولدیکه ایچلرنده علم واقدمی اولان قاضیخان سوق کلامه قادر اولوشوب پادشاهم شاه عباس سنک قولکدر دیمکدن غیر ی بر حرف سویلیدمدی و نامه سن وزیر اعظمه و اولدخی بادشاهه تسلیم

ایتد کدنصکره طشره چیقوب کندیلر بعده ارضروم و بعد ادا
جانلرندہ مرحوم سلاطان سلیمان زمانندہ شاه طہماسب ایله
اولان صلحدہ مقضوع اولان حدود اوزره سنور کسیلوب
معهود حریری هر سنہ ارسال ایتک اوزره صلحہ قرار ویرلدی
ورمضانک بکرمی التنجی کونی ایلچی یه رخصت و دیوانہ کلککه
اجازت اولوب بعدالضیافه عرضخانهء هایونه داخل و خلعتلرایله
قانون اوزره جوابنامه ایله عود و انصرافه مآزون اولدیلر. و اول
خلالده ارضروم بککر بکبسی حسن پاشایه قوشیلوب و سنور
امرینی فصل و تعیین ایچون انجولی مصضفی چاوش معا کوندردی
لکن بیک بکرمی درده وارنجبه سنور امری بر طرف اولوب
کوستردیکی صورت عوق و تأخیر منعر غدر و تقصیر اولمشدر

(آمدن محمد کرای برکاب پادشاهی)

اول محله قریم خانزاده لرندن محمد کرای که سلامت کرای خانه
قانعای اولش ایکن ار ازنده شفاق ظهور ایتمکله طوائف چرا که به
علاقه سنه بناء انده جمعیت و گاه و بیگاه قریمه جفا و اذیت ایدن
برادری شاهین کرایه دلیق اولوب بعده سلامت کرای وفات
ایدوب یرینه جانبک کرای خان اولیجق بونلرک دفعته شمشیر ساق
ایتدکه محمد کرای عقل و کیاست و دانش و معرفت اهلی اولغین
دنیای سلاطین شرق و غرب اولان عتبه علیه طرفه
اتجبالا یتمکنن غیره مامن تصور ایتمیوب بر طریق ایله کند و بی
روم ایلینه براغوب درتیوز مندار تاتار ایله ایلغار ایتمش ایدی

وصولی ایچون استجازه اولند قده حسب العاده اهل دیواندن
 جم غفیر ایله وزیر اعظم اغاری استقباله کوندر یلوب حالیا
 ردوسجق منزله کتوروب پابوس شهر یاری ایله منسعدایتدیلر
 بر کیفیت اوزره که دیوان قور یلوب سریر اوزره پادشاه جهان
 قرار یوروب خانزاده نك ابکی قولرینه قوجی باشیر پاشوب
 معتاد اوزره بولشدردیلر واول منزله ینه بر مولد شریف
 جمعیتی وکیجه چراغان ایدوب تفنک شنلکری ویشگاه بارگاهده
 مشاعل فراوان اشعال واسراج قنادیل اولندی صباح قالقوب
 کپریجی چایرینه نزول وایرتسی امور چه نام قصبه ایرتسی دخی
 سلوری مضرب خیام جنود انجم نظام اولدی انده قبودان
 محمد پاشا و بوستانجی باشی حسن اغا بنده لری جله بوستانیان
 ایله استقبال ایدوب سلاملدیلر وعلما وارباب ملازمتدن چوق
 کسنه انده استقبال ایتدیلر کیجه سلوری باغچه سنه عزیمت
 اولتوب اثناء راهده مفتی محمد افندی ایله سائر علما استقبال ایدوب
 شیخ الاسلام قریب اولدقده پیاده اولوب کلوب زانوی همایونلرین
 بوسه عزیمت ایتدکده آت باشن چکوب و آوچلرین طوتوب مفتی
 افندی حضرتلرینک باشلرین اوج عزته رفع ایدوب علی الفور
 سوار اولغنه اشارت و اعتذاری مشعر بعض کلمات بیوردیلر بعده
 جله علملار تیب لوزره دستبوس ایتدیلر موالی و مدرسین دستبوسدن
 صکره ینه الیلر دوز یلوب تا که داود پاشا باغچه سنه نزول بیوردلی
 اولکیجه لشکر کاھده چراغان عظیم ایتدیلر و عظیم طوب
 و تفنک شنلکری اولدی ایرتسی یوم اربعا که ماه ربیع الاولک
 یکریمی دردنجی کونی ایدی وصفدن خارج موکب و آلای ایله
 دارالسلطنه ینه داخل اولدیلر بعد ذلک غره ماه ربیع الآخرده
 اسکدار سراینه نقل بیوروب سیر و شکاره مشغول اولدیلر

(ذکر صلحنامه شاه عجم)

بوسالده شاه عجم ایله اولان مصالحه عقدینک صلحنامه سی مفتی محمدافندی انشاسیله یازیلوب کوندرلدی پادشاهان سلف صلحنامه زنده درج اولتان شروط اوزره که اصحاب کزین وائمه مجتهدین وام المؤمنین صدیقه کبری حقلرنده شتم ولعن وقذف وطفن اولنوب شاه طهماسب تعهد ایتدوکی اسلوب اوزره تبرا رسمی اسلوب اولوب انده بولتان اهل سنته سب قبیح تلفین اولنیه ورضالایله بو طرفه عزیمت مراد ایدنلره رخصت ویریه وبالفاعل دست تصرف بندکان در کا همه اولان قلاب وبقاعه تعرض اولنیه سلطان سلیم خان زماننده کیلین سنور اوزره کیلوب ایالت بغداده تابع اولان سنجار اونغلی مبارک الله اولان ممالک ینه بغداده تابع اوله واکا جایه و معاونت اولنیه وشهر زورایاتنک معظم بلداننه اسنیلا دستن دراز ایدن هلو خاندن اول ممالک استخلاص اولند قدده اول طرفدن امداد و معاونت کوستریله و دیار شرفدن کلن حاجیان راه حلب و بشامدن روان اولوب امن و امان اوزره اولیان بغداد و بصره یوللرندن کتیه لر و قدیمدن بوجانیه صداقت اوزره اولان شمخال خان و سارحاکمان داغستانک مملکتلرینه و کندولرینه ضرر و زیان ایرشدیرلیه و روس منحوسک بو طرفه آمدشدر اهنی سدا ایچون بنا ایتدوکی ترک قلعه سی و بران اولوق فرمان اولند قدده لشکر شاهیدن بر فرد مداخله ایلیه و سرحد لر امن و امان اوزره اوله بو اسلوب اوزره قطع حدود ایچون سرحد پاشا لرندن بغداد والهسی محمود پاشا و وان بکلر بکسی محمد پاشا تمین اولنوب طرفین قراردادی اوزره سنور قطع ایلملر ایچون اوامر علیه کوندرلدی

(وقایع سنه اربع و عشرين و الف)

(سرداری وزیر اعظم محمد پاشا بجانب روان)

بوندن اقدام شاه عجم ایله عقد مصالحه اولوب نصوح پاشا ایله کلن قاضیخان نام ایچی یک یکر می بر شعبانده عهد نامه ایله کیدوب درگاه عالی چاوشلرندن انجیلی مصطفی چاوش یله کوندرلش ایدی ایکی سنه یه قریب دیار عجمده قالوب شاه عباس هر سنه یوزیوک حریر و یوزیوک امتعه بنی نظیر کوندر مکه متعهد ایکن ایکی سنه مرورایدوب کوندر ماکله و بن خراج می کلسم کرک دیمکله نقض عهد و خلف وعد بوندن غیری اولماز دیو آتش غضب پادشاهی فروزان اولوب وزیر محمد پاشایه خط همایون کوندروب اسباب سفری احضار فرمان ایتدیلر انلردخی بر موجب فرمان مهمات کوروب عوما قوقولی و روم ایلی و اناطولی عسکر یله عجمه سفر ایچون حاضر اولدیلر کورجی محمد پاشا قائم مقام قالوب لونه زاده باش دفتر دار اولدی سلفی باقی پاشایه بوسنه ایالتی ویرلدی سنه مزبوره ربیع الآخر تک یکر می اوچنجی کونی عظیم آلا ی ایله سردار اسکداره کچوب یکچیری اغاسی مصلی اغا واستقامت افندی سفر دفتر اری

اولوب اوتاقرینه نزول ایتدیلر بکرمی کون مقداری توفقدنصکره
کوچوب طی مراحل ایده رک شعبانده حلبه داخل اولدیلر
سلطان سلیم قدیم جامعی موقتی منجم باشی درویش طاب
افندی محمد پاشانک منجمی اولغله یانندن آیرلزدی بوسفره
دخی بیله کتدی چون بوسه وقت تک اولوب اوان شتاکلش ایدی
یکچیری مرعش و ملاطیه ده و سپاه سیواس و سلحدار قرمانده
قنلا یوب اول بهارده عجمه دخول معقول کورلدی اوچیوز
نفر ملازم یازلش ایدی روز قاسمده مواجیلرین و خدمتیلرین
آلوب کتدیلر صدراعظم دخی حلب سراینه کیروب حلب
والیبسی اتمکچی زاده احمد پاشا آستانه یه دعوت اولغنین
قائمقاملق اکالتخیص اولتوب کوندرلدی و یمن جاینه کیدن
بلوک خلقی دفع شروردنصکره کلوب حلبه داخل اولدیلر مواجب
و غلامه لری و یریلوب قنلاغه کوندرلدی
(آمدن قاصد شاه عجم)

چون صدراعظم سردار تعیین اولدی سالف الذکر انجیلی
چاوشدن آدم کلوب شاهک هر سنه ارسالی تعهد ایتدی و کی
حریر ایله قاسم بک نام ایلیچبسی کلوب سرحد روانه واصل
اولدوغن بیلدرمش ایدی لکن ایکی سنه دنیرو بلا موجب
عوق و تأخیر اولدوغندن خاطر پادشاهی مغیر اولوب عزیزمتلرندن
رجوع ایتدیلر سردار حلبه داخل اولدقدنصکره ایلیچی مزبور
دخی آستانه یه واصل اولدی لکن اصلا اعتبار و التفات اولمیبور
بر محله قوندریلوب معنادا وزره لوازمی کورلدی و برسنه قدرنسیبا
منسیا ترک اولتوب نه نامه سنه باقلدی و نه هدایاسی مقبوله کچدی

(وقایع سنه خمس وعشیرین والف)

(توجه سردار اعظم بجانب روان)

چون فصل بهار ایرشدی حلب قشلاسندن حرکت وغره
ربیع الاخرده کونک میدانه چادرلر قورلدی قشلاقده اولان
عسکرک ارضروم طرفنه حرکتی ایچون امرلر کوند ریلوب
ماه مزبورک یدنجی کونی مرعش و حلب بکلر بکیلیری بیره جکدن
ارضرومه عزم ایچون مقدم روانه اولدی لر بعده سردار محمد
پاشادخی کچوب کونکسون یا یلاسندن ایشار صحرا سنه کچد کده
روم ایلی بکلر بکبسی داود پاشا ایالتی عسکر یه کلوب لاحق
اولدی وآستانه دن خزینه کتوردی جادی اولی اوائلنده
ارضرومه واریلوب قلعه دن یدی طوب الینوب مهماتی کورلدی
قبوتولنه قانون اوزره ذخیره توز یسندنصره اناطولی وقرمان

وسواس ایالتی عسکرلی کلوب دیار بکر بکر بکیسی دلاور
پاشا اووان بکر بکیسی تکه لی محمد پاشا دخی روان اوزرینه کلک
فرمان اونوب بغداد والسی مصطفی پاشا دخی موصل وسید
خان وسار اکراد عسکر یله جهیت ایدوب نهاوند اوزرینه وارلق
ایچون عز با بلوکلریله امر ر کوندرلدی بعده کوچیلوب ماه
مز بورا واخرنده قارصه وارلدی

(بناء قلعة قارص)

چون دست تعدی شاه کراه ایله قارص قلعه سی مقد ما تخریب
اولمیشدی حالا تجدید اونوب عسکر قونق معقول کورلکین
قبو قول ویا سازه قول قول ویریلوب برهفته ده قابل سکنی
اوله جق قدر بنا ایتدی بلر بلوک خلقدن ترقی ایله وقول اوغلی
یازیلوب محافظه سنه عسکر وطوپلر تعیین اولدقد نصره
کوجیلوب جادی الآخره او اسطنده روان صحرا سنه وارلدی
کیجه متریس تدارک کوریلوب محاصره اولمیشدی امیر کونه
خان قلعه پی محکم تحصین ایدوب عسکر ومهمات ایله عملو
ایتمیشدی شاه دخی عسکر ایله نخبجوانده ایدی اطرافدن
طوپلر قوریلوب بکرمی کون دو کدیلمه فید اولمیشدی طپراق
سورمه که مباشرت ایتدی بلر کوندز سوریلان تراب کیجه ایچرو
چکیلوب غائب اولوردی وخندقه اتیلان طور به وغراری
فانجه ل ایله ایچرو چکرلدی بالآخره عسکر اسلام اقدام ایدوب
طایبه یایدیلر و ضرب ز نلر ایله کد کلر آچوب هر طرفدن قلعه یه
یوریدیلر مازندرانی تفنگ اندازل بدنلرده بیغیلوب عظیم جنک
ایتمکله قتی چوق کیجه شهید اولدی بیکچیری اغاسی مصلی
اغاشهید وترکجه بلز مجروح اولمغه عسکر کبرو چکلدی

(حبس ایلچی عجم)

بوندن اقدم شاه عجم اوزرینه سردار تعیین اولدوغنی استماع
ایتدکده متعهد اولدوغنی حریر وهدایا که ایکی سنه ویرلمش
ایدی برسنه لک حریر ایله قاسم نامنده ایلچینی کوندروب عتبه
علیه یه کلدکده قانون اوزره تعیناتی ویریلوب هدیه و نامه سنه
رغبت اولنماش ایدی بو ائناده ایلچی مرقوم مظهر غضب
پادشاهی اولوبیدی قله ده حبس اولندی خلیل پاشا لوازم
سفر احضارینه شروع ایدوب فریم خانی جانبک کرای خانه
قانون اوزره خرج راه ایله خط همایون کوندریلوب عسکر
تاتار ایله سفره کلسی فرمان اولندی واتمکچی زاده طرفه اهانت
توجه ایدوب توابعدن مهتر محمد نام کیسه بی دیوانه کتوردوب
سابقا وزیر خلیل پاشایه منعلق بر آدم قتل ایتمش اولغله بلا امهال
فرمان پادشاهی ایله بوینی اوردردی اتمکچی زاده دن هر کیم
رشوت دعوا ایتدی ایسه نئییص ایدوب ایوردی بوندن
مرادی اتمکچی زاده بی درکاهدن تبعید و پادشاهی اندن تبرید
ایدی حتی تدارک کوروب آلائی ایله اول بهارده اسکداره کچوب
سردارلق ایله عجم طرفه متوجه اولدقده اتمکچی زاده قائم مقام لغی
کندویه مقرر بیلورکن پادشاه عالمناه بودین محافظه سنده
اولان صوفی محمد پاشایه عنایت ایدوب خط همایون ایله مخصوص
آدم کوندروب اولدخی مجلا دردولته کلوب امورعاله اشتغال
کوستردی اتمکچی زاده خلاف مأمول تخلف مطلوبندن محروم
غم اوزرینه غم ووهم استیلا ایدوب غیرتندن خسته اولدی

(رفت وزیر اعظم خلیل پاشا بقشلاق دیار بکر)
(و آمدن جانبك كراى خان)

ماه جادى الآخره نك سكرنجى خبىس كوفى صدر اعظم عتبه
عليه يوز سوروب آلاى ايله اسكداره كچدى وديار عجم مسافه
بعيده اولغله بردن آغر عسكر اتعاب اولنماق ايچون ديار بكرده
قشلاق فرمان اولنش ايدى طى مراحل ايدى رك شعبانده
ديار بكره وارديلر تاتارخان دخى قرق بيك مقدارى تاتار آتش
نثار ايله كفه دن فارسويه كچوب پچوى قولنجبه سرداره خبر
كوندرديكه حال قشلاغه وارمزدن اول قزلباش ديارينه آقين
ايدى سرداردخى اذن ويرمكله كنجه ونخجوان وجلها سمتلرين
غارت ويك قدر اسير واكا كوره او كوزوساثر حيوانات سوروب
اول اطرافى تخریب ايلد كدنصكره دونوب ديار بكره وارد قده
وزیر اعظم اعيان عساكر و آلايلر ايله استقبال وآت اوزرنده
ملاقات واکرام ايله اوتاغنه اينديروب سماط چكلكد كدنصكره
مرصع قليچ وغداره ومرصع رخت واکرايله آت چكوب طرف
همايوندن كوندريلان بش بيك التون خر جلق اول محلده ويرلدى
ساثر ميرزازه دخى آغر خلعتلر كيد يرلدى بعده جله بگلر بكيلىر
نهظايا او كنه دوشوب كند و اردوسنه ايصال ايلديلر برقاچ
كوندنصكره ميرشرف پاشاك حكومتى اولان جزيره ابن عمر
كندويه وعسكر تاتاره قشلاق تعيين اولنغله اول جانبه كندى
(ارسال عسكر بمحافظه كورجستان)

كوريل حاكى مکتوب كوندرروب قزلباشك فكر فاسدى

کوردستان دیارلرینی قضبه تصرفه کتورمک اولدیغنی اعلام
ایتمکله محافظه سیچون باطوم بکلربکسی عمر پاشا ایالتی عسکر یله
وچلدربیکی مرتضی بک وسفر پاشا و سائر کوردستان طرفند .
واقع حکام و امرای کوریل و دادیان و آچیق باش بکلری
حکومتلرند . اولان عسکر لریله تعیین اولنوب عومار ضرورم
و طربزونده اولان بکیچریلر ضابطلریله و حکام داغستان
بلا توقف قالقوب سرعکر من بور یاننه محافظه یه وارملریچون
احکام کوندرلدی

(ذکر احوال محمد کرای)

پادشاه عاجباجه جلوس ایدوب آلائی ایله جیقد بغی کون یدی
 قده ده محوس بوئان محمد کرای خان فرست بولوب برفاقچ تاتار
 ایله فرار ایتدوکی شایع اولمغین قائم مقام محمد پاشا حاجی سوء باشی بی
 سوئیکی قابغی ایله یانلی لری جست وجویه کوندروب قره دن
 دخی اسکندر پاشایی ایله رایله ارسال ایلدی حاجی سوء باشی
 جانب دریان اسکندر باسادن مقدم آخیولی ووازنه ستملرینه
 اریسوب اهلی و نذین آگاه ایدیچن پراوادی اهلبسی خانزاده
 کرایانی الله کنورمٹ ایچون هر طرفه صحرا ایماننه باشلد بلر
 محمد کرای دخی وقت عصرده کنش بر صحراده دکلنک ایچون
 بردخت سه به سندن نزول ایتش ایدی فصبه خانی اوزرینه
 دوسد کالنده بر ایچیری بی اوق ایله اوروب اوندر دکنه نصکره
 جنکدن ذرخ و خنق ایله فصبه ده داخل اولملر اسکندر پاشا
 دخی ای یسوب محمد کرای ابوب آستنه به کنورمکله مضهراتنه
 اواندی و محمد کرای تکرار یدی قده به حبس ایتد بلر محمد
 کرایک فرار بی حسن کنزاده بویله بازار که جانوس عثمان خاند
 میرزالرین تالایه بنککه نذرمردیو قرق اتلی آت استعاره ایدوب
 یدی قده ایچنده اکر ایوب طائفه سن بنسیروب برینه دخی کندی
 بنوب دزداز کمال انا قوده اوتورر ایش خان آکا لطیفه یوزدن
 اغاچیموب کیسم کر کدر نیلر سن دیو خنده ایتد کده اغا حاشاکه
 پیاد شامدن بو بد نام حرکت صدور اید دیو بی احتمالنه جواب
 ویروب بویوزدن خطاب و جواب نکرار اولتور کن خانزاده بر کره
 اغا یاهو دیوب طشره به آت صحراندی و اتباعیله فرار ایتد بلر

عقبگیر پر او ایدیه یثند کده صویه دوشوب سهامی اصلا نغله
اوقلریاش اولوب آندجه کتله مکه عاجز قالدی شی زاده چوققداری
لالا زاده صویه کیروب آغوشن آچوب اول و آخر بر غریب
یکیدک دولتسن شاهم باری بن قولته تسلیم اول که خلق اطرافنی
قوشاتمشدر دیمکه تسلیم اولوب مزبور قوجا غنه انوب طشره
چیقاردی اسکندر پاشا ایله همعنان استانبوله کلدی منقولدر که
محمد کرایک برادری شاهین کرای عجمه فرار ایتندی جلوس
همایون وقوعنی شاه عباس بلذات کندویه خبیروب ولایتنه
کتمکه عزیمت ایتدکنه شاهین کرایک رکابی کند و ایله شاه
عباس طوتوب رخشنه عزتله سوار ایدوب توقیر و تعظیم ایلدی
آته بند کد نصکره کیرو چاشنیروب خانزاده ماکر عتله نلو سردار
تعیین ایدوب سنی مأمور ایدرلر ایسه کاور دین دیدی شاهین
کرای بلی کلیم دیدی یانم عسکریمه تلیح چکوب قتال ایدر مین
دیدی اوت ایدرم دیدکنه شاه قولین کوسستروب الماز مین
دیولاضیفه ایش

(ذکر توجه سردار خلیل پاشا بختیاب اردیل)

چون هنگام شتا کوب فصل بهار ایدی سردار خلیل پاشا جادی
الاولیده دیار بگردن چونک صحرا سنه چیقوب درنگ ایتد کد نصکره
کوجوب بتلبس ووان اوزرندن تبریزه توجه ایدی شاه عباس
دخی عسکری ایله اردیبلده ایدی وان صحرا سنده تاتار خان
دخی کلوب اردوی همایونه ملحق اولدی بعد الما اوره اردیل
اوزرینه وارلق معقول کورلدی و بوندن اقدام قارچغلی خان
دخی عسکرا و کندن رعایایی کپوروب اردیل سمته سورمش ایدی
(انهمزام جانبک کرای درجنگ صحرای سراو)

عسکر منصور تبریزه کلمه صلح ایچون طرفیندن ایلچیلر واروب

کلوب بروجانیدن دفتردار حکیم عثمان کوندرلمش ایدی کلدکنه تبریز حاکمی قارچغای خان عسکر قزلباش ایله اردبیل قربنده اولوب بی حد و پایان رعایا و اولوس سور کونلرخی محافظه اوزره در تاتار عسکری بر قاج بیگ سبکبار آتلو ایلغار ایدوب وارسه جله سی بر طرف قلمق وی حد غنایم النقی مبر ایدی دیمکله تاتار و سائر عسکری مغرور ایدوب طمع خامه دوشورمش ایدی مشاوره اولدقده دفتردار باقی پاشا و سائر امور دیده و کار آزموده اختیار لر معقول کور میوبیدی سکر قوناق ایلغار ایله واران عسکر نه ایش ایشلردنج عسکره لازم کلسه مقابل اوله من و انلر غافل ایدوکی نه دن معلوم دیدیلر تاتار خان و سردار اعظم آخنداسنی و ابازه پاشا حکیم عثمان سوزیله عالی اولوب (اذا جاء القضاء عمی البصر) فحوا سنجیه اکثر امر او عسکر دخی طمع غنائم ایله انلره هوادار لقی ایدوب حاضر شکار در لایق دکلدر که بود کلو طوی یلق بیجه ناز یاندن رها بولوب حقیقه کیده دیولاف و کذاف ایله سردار ک کوکلن او غور لوب امور اولدیلر تاتار خان جله عسکر یله و دیار بکر بکلر بکبسی مصطفی پاشا و وان بکلر بکبسی المابجی پاشا و سیواس بکلر بکبسی عثمان پاشا ایاتلری و روم ایلی بکلر بکبسی ارسلان پاشا روم ایلی ایانندن اون سنجاق عسکر یله و بکلر یله و حلب بکلر بکبسی ابازه محمد پاشا و بوجله یه ارض روم بکلر بکبسی حسن پاشا سردار تعیین اولوب طور ناجی باشی ایله بر مقدار یکچیری دخی یله قوش ایوب سائر قیو قولندن دخی مراد ایدن طمع خامه دوشوب مال غنائم طولدر مقی ایچون بوش غرار ایله اکثر عسکر سمر لوبار کیرله بنوب برتی برینه باقیوب اردبیل جانبته ایلغار ایلدیلر یم کدر مدن غیر ی بریده توقف و آرام اولن یوب سکر قوناق اولان سرا و صحرا سنه ایکی یچق کونده ایرشدیلر و ایلروس

کیرو سندن بی خبر پریشان یورغون طورغون کیدر کن قزلباش^۱
 الایلری ظاهر اولدی مکر قارچغای خان مقدم خبر الوب
 اکثر عسکری بیوصویه قویوب اراقدن بر ایکی آلائی کوسترمش
 ایدی صباح وقتی ترتیب صفوف اولمدین و اطرافه قراولر
 قونلندین جنکده مباشرت اولند قده لشکر قزلباش بو صودن
 چیقوب مسافه بعیده دن کلمش یورغون عسکر اوزریند یوریوب
 ایکی ساعت قدر محکم جنگ ایدوب جهیتلرند نظام وانتظام
 اولماغله بوزلدیلر اول جنکده سردار حسن پاشا و روم ایلی
 بکر بکیسی ارسلان پاشا و دیار بکر بکر بکسی مصطفی پاشا
 دوشوب الماجی محمد پاشا و رشوانلی مصطفی پاشا اسیر و اکثر
 عسکر آتلی زبون اولمغه خلاصه مجال اولوب طعمه شمیر
 و عسکر تاتارک دخی نیجه نامداری و یرار کیمه لری دوشوب
 گروه تاتار دخی کریزان اولمغه باشلدیلر اما خان قاچیبوب مقام جنگ
 و قتالده خیلی ثبات قدم کوستردی لکن دشمن هجوم ایتمکله
 کریزه بلکه ستیزه امکان قالماش ایدی اما یکچیری غازیلی
 صف صف زانوویه چوکوب متصل تفنک یاغدیروب خانه قصد
 ایدنلری تفنک ایله خاکه برابر تملغه چهره لرین ترسلرینه
 دوندر لردی و طور ناجی باشی بکتاشیان ایله خیلی اقدام
 ایدوب خانه کزند ایرشدر میوب سلامت چیقدی طائفه قزلباش
 هر زمره نکل علمن اقداری الا لشکر شامکه پهلوان بهمن فر
 کوچک کنعان پاشا سار شام دلاور لیه ارک دادین و یروب
 شام سنجاغنه دشمن کزنده مجال بولدی خان ایله سلاطه
 چیقدی قارچغای بشیوز قدرستی کرتار لرین شهید ایلدی
 ورؤس مقطوعه لرین شاهه کوندردی بو جنکده قزلباشدن
 دخی خیلی کیمه قتل اولدی شاه عباس ناسپاس ایسدار دیلده

شیخ صفی مرقدینه کبروب تضرع و نیازده ایکن مزده رسان
 کلوب آل عثمان عسکری کلیا بوزلدی دیو خبر و یردی لر اصلا
 وجود و یرمیسوب در عقب بود کلوب باش و دیل کلوب او کنده
 دو کلد کده اولاسه ژال ایلدی که بوجسکده دیزچوکن غازی
 نفر الله صاری و قرمزی بیراق اغازی حاضر و موجود می
 ایدیلر یوق دیدیلر پس کلتری آزار ایدوب اولاتانار عثمانلو دکدر
 برقاچ بکلر یکی و بر مقدار عسکر بوزلغله نه حاصل اولور دیو
 کبرودامن صلحه تنبث ایلدی حسن بکرزاده دیر که خلیل پاشا
 بو ذکر اولتان اردیل سفرینه کتد کده شاهین کرای قزلباشه فرار
 ایتسیدی قزلباشه حیله تعلیم ایدوب برایکی عیار کوندر دیلر
 کلوب تاتار خان اردوسنه شویله صدا براقدی لر که قزلباشدن
 بر مقدار بی سلاح مملکت فلانده غافل قومشدر تاتار کرچک
 صنوب اول طرفه کتمکه جان اندیلر حکیم عثمان سوزیله
 عثمانلو عسکری دخی فریفته اولغله عزیزتد اتفاق ایتدی لر
 قارچغای حیله نمادخی پوصواچوب ذکر اولتان وقعه یوز
 کوستردی و شاهین کرای قیافتلرین خبر و یرمکله قوه الظهر
 تاتار اولان صوفی بک و بهادر بک و دخی برقاچ بهادر تفنک ایله
 اوریلوب شهید اولغله تاتارک مغلوبیتنه سبب اولمشدر حتی خانک
 قاضی عسکری و اسلام نام شیخی بیله دوشدی
 (تدیر سردار اعظم)

چون کیچه ایله خبر انهرام اردویه واصل اولدی عسکرک
 پای ثباتند ترزل کلکله در حال مشاوره اولنوب باقی پاشا و سائر
 امور دیده لر بویله رأی ایتدی لر که بلا توقف کوچیلوب اردیل
 جانبته کیدیله والا کبرودونیلور ایسه دشمن یوز بولوب شیر کیر
 اولور و عقب برجه کلوب عسکره وهم غلبه ایدر کیدن کیدنک اولور

جماله زاده سنه سنه دوز پس صاحب فریب تبریزدن ایرو
 کوخلمکله عسکره قوت قلب حاصل اولوب اطهشان کلدی
 (عقد مصالحه طرفین در صحرای سراو)

چون عسکر یوریوب اردیل غارتنه قور کوسترمدیلر شاه اتباعند
 کوردیکزمی قونغا ایلرروملی بوزلدیمی دیو کندونک فکر صائینی
 بیان ومدعاسن اثبات ایلدی وبری بری اردنیجه ایلمچیلر کوندروب
 بزصلح ایده لم دیدیکجه سز جنکه کلورسز بوازهز امکنه ده سبب
 طمع خامکر ایله عجه کز اولدی دیو ناعه سنده طعن آمیز سوزلر
 یازوب پنه نتیجه سنده صلحه رغبت کوستردی بالاخره بورون قاسم
 نام ایلمچسی چیقوب برشدید روز کارنی کونده کلوب اعیان
 وارکان محضرنده دیوان سرداره کیردی وسرخسمر غلبه سنه
 غرانسوب طعن و تشنیع یوزندن بزم ایله صلح ایدرسز ودوز
 اوزریمزه عسکر کوندررسز سزک قنغی سوزیکزه اعتماد ایده لم
 دیواسدی صاوردی وزیر دلاور پاشا کلامی غیر ییره صرف
 ایچون قاسم بک بودیارک روزکاری هر زمان بویله شدیدی
 اسریدی اول دخی جواب صدنده ایکن باقی پاشا برعارف
 وظریف نکنه دان جهان ایدی دیدیکه یوق سلطانم
 بوروزکار شمدی قاسم بک بوزنی یلیدر پس بونکنه سحر قرین
 محل خوانلقده باعث تحسین ایدی ضمیر قاسمه تأثیر ایدوب حرینی
 دیکرددی و با اختیار اولوب الهی باقی پاشا حق بلا ویرمسون
 هر زمان شیطنتی الدن قویم سن بزی دیلرده داستان ایدرسن
 دیچک وزیر اعظم وسائر لری دخی کولشوب هربری مبهوت
 اولدی وبوند نصکره بورن قاسمک بوزنی یلی دیکوب هواده
 پروازدن وازکلدی وبولطفه شاه عباسه واصل اولدقد
 باقی پاشایه تحسین وشاباس ایدوب قلا شغندن اوج قطاریوکی

هدیه کوندردی چون سرا و منزلکاه عساکر نصرت قرین اولدی بر معمور و آبادان ذخیره سی فراوان وادی بی پایان ایدی اردیله بر مسافه یر قالمش ایدی و ایرتسی اکا وارلمق اوزره ایکن ایلچیلر تعاقب ایدوب اردیل تخلیه و شیخ صنی مرقدنده اولان قنادیل و سائر ائمه قالدیر یلوب جله شاهلرک قبوری ییله عاری قلمشدر دیو خبر الثوب وارلد و غی تقدیرجه نه حاصل اولوردیو نیجه قیل و قالدنصکره بالاخره نصوح پاشا زماننده اولان صلح اوزره کیر و مصالحه به قرار ویرلدی طرفین تمسک شوب بوندنصکره بهر سینه ایکی یوز یوک حریر و یوز یوک بعضی تفاریق کوندرملک شرطیله صلحنامه لریاز یلوب اول منزلده تاکید صلح ایچون شاه قلاش ذخیره انواعدن عسکره سکر یوز قطار دوه یوکلدوب کوندردی وصولنده تقسیم اولندی خاصه وزیر اعظمه طقوز قطار اشترایله حلویات و مریات و میوه قسمنک انواعدن خصوصاً لیمون و انارک اعلاسی و دقیق خاص الخاص و پرنج و شکر که هر کله سی بشر اوزر و قیه ایدی و یکچیری اغاسنه و آتخدای صدر اعظمه و باقی پاشایه و سائر اعیان و ارکانه ایکیشرا و چرو بشر دوه یوکی ایله هدیه کوندردی گانه دوستلق و اظهار خلوص ایلدی میرزا محمد حسین نام ایلچیبسی کتوروب ریلویرینه تسلیم ایلدی وزیر اعظمدن دخی بعض ملوکی هدایا ایله مهور صلحنامه جبه جی باشی محمد اغا ایله شاهه کوندردلدی و اسیرز دخی اطلاق اولتوب اردویه کلیدلر اوائل ذی القعدة ده سرا و صحرا سندن ار ضرومه عودت اولندی ذی الحجه ده عسکره اجازت و یر یلوب وزیر اعظم توفاته توجه ایلش ایدی اول امیدایله که آنده قشلایه لر لکن معزول اولوب سنه آتیه ده قبودانلق و یرلدی

(آمدن ایچی، عجم)

ماه جمادی الاولیده عجم ایچیسی بورون قاسم که نامه سنده یادگار علی سلطان خلیفه یازاردی کلوب یوزیوک ایک ودرت فیل و بر کرکدان و بعض هدایا ایله اسکداردن بشکفاشه کلوب مکلف الای ایله ادرنه قیوسدن کیروب وفاده پرتو پاشا سراینه نزول ایتدی کتوردیکی نامه تک مفهومی بوایدیکه سابقا سردار وحالا وزیر ثانی اولان خلیل پاشا صلح امورینی سولشد کده مرحوم سلطان سلیمان خان زماننده واقع اولان صلح اوزره قرار ویریلوب اول مصالحه قدیمه ده سنور و حدود هر نه محمله تعیین اولمش ایسه بو صلح جدیدده دخی کماکان اول سنور و حدود معتبر اولوب انجیق تغایر یوقدر اوله که اختسخته ایالتی توابعیله برو طرفک تصرفنده، قلوب اکا بدل بغداد سرحدنده کندو تصرفنده اولان یرلردن درنه ودرتک سنجاقلری قری ونواحسیله اول طرفک اوله بو وجهله صلح مقبول طویلوب عهدنامه ویریلور ایسه یوزیوک حریر بهاسنه معادل هدایایی هر سال علی الاتصال ارسال ایده رم دیو تصریح ایتمکله بو منوال اوزره عهدنامه یازیلوب هویزه حاکی راشد و مهان حاکی هلوخان مر اجعتلرینه اوته طرفدن منع اولمیه و شهغال و سائر داغستان حاکلرینک مملکتلرینه ضرر ایشدیرلیه ایکی طرفدن المنش آدم و ارایسه بلا توقف اجازت و یرینه و شروطک عمده سی مملکتلرنده سب شیخین و لعن ذی النورین و طعن زوجة مطهره رسول الثقلین ترک و منع اولنه دیو شرح ویریلوب شوالک اون طقه ورنجی کوننده تهریر اولندی

(آمدن ایلیچی ، عجم)

ماه ذی الحجّه نك ایلیچی کونی الای تنبیه اولنوب ایرتسی شاه عجم ایلیچی ایغارضا کلوب معناد اوزره الای ایله اسکله قیوسندن کبروب وفاده دلسز قزلباش حسن خانه سه نزول ایلدی ماه ذی الحجّه نك سکرزنده یکچیری کروھی اغاری درویش اغانک عزلن طلب ایتمکله یکچیری اغالغی میر آخور بربر مصطفی اغایه ویرلدی باعث عزل بوکه مزبور درویش اغایت الماله کندی آدملرین کوندرمک اسنیوب قانون قدیم اوجاقدن قوللغی کتمکدر دیویکیچیری رضا ویرما مک ایله غضبه کلوب کند وره و اوجاغه سب ایلدی دیدیلر مزبوره بودین ایالتی ویرلدی اون یدنجی کونی ایلیچی اغارضا دیوانه واروب دامنبوس شهر یاری ایله منسعد اولدی درتوز قدر قیوجی و یسک قدر یکچیری هدایاسنی پادشاه اوکندن کوروب خزینه به تسلیم ایلدیلر

- ۲۵۴ -

(تبدیل تاتارخان)

مره وزیر اولدقده آدم کوندروب ردوسده اولان محمد کرابی کستوروب خان ایلدی برادری شاهین کرای قانقای اولوب قریمه ارسال اواندیلر سلقی جانبک کرای خان کلدکده چرمن سنجاغی ویریلوب ردوسه کوندرلدی جادی الاخرده سلطان عثمان خواجه سی عمر افندی برسنه قدر اخنناد نصرکه ینه علماء شفاعتی ایله چیقوب مکّه به شیخ الحرم اولوب کندی و اوغلو عبدالله افندی به ممن قضاسی ارپهلق تعیین اولندی

(عصیان محمد کرای و توجیه خانیّت بجانب کرای)
ملوک جنکیزیه دن کفه و قریم خانلریکه سلسله نسلبری نواس
ابن جوچی بن جنکیز خانه منتهی اولوب بلاد رومده تاتار خانلر
حکمنده اولان ممالک مضافات ممالک عثمانیه دن اولوب عزل
و نصبری پادشا هان آل عثمان ید مؤید زنده اولغله اول
ارومه هرگاه بو خاندان رفیع العنوائک نشانده عنایتلری و پرورده
خوان نعمتلری اوله کلمشدر مقدمه مرحوم و مفضوله سلطان
احمد خانک ایام سلطنتلرنده که نصوح پاشا وزیر اعظم ایدی
مستدشین تحت قریم جانبک کرای ایدیکه شقی سلطان اوغلیدر
ینه بو سلسله دن ایکی خان زاده لکه محمد کرای و فرنداشی
شاهین کرایدر اکرمان اواسنده یورد طوتوب روسه قریب
رده ساکن اولوب تحت یدلرنده اولان برکروه تاتار ایله دائم
روس کافرینه آقن ایدوب اسیر چیقاروب ساتوب انکله
معاش ایدرلر ایدی پس کثرت غنائیم سببیه قوت بولوب

نیضا و غنیمت امیدیه تاتار طوائفندن اوزر زینه چوق عسکر جمع اولوب بر مرثیه به واردیکه تاتار خانک دخی عسکری انلره میل ایلدی جانبک کرای خان چاره اندیش اولدی انلر ایسه هیچ اکاملت اولوب روس و صفلابدن دائمًا اسپرچیقاروب افکر مانده بیع ایدر زیندی جانبک کرای خان انلرک طغیان عرض ایدوب آستانه دن کندویه خطا با امر تحصیل ایلدیکه واروب انلری استیصال ایله جانبک کرای دخی طوائف تاتاردن جوع بحساب ایله اوزر زینه هجوم ایدوب محمد کرای و شاهین کرای دخی لشکر لرین یصایوب آفکر مان صحرا سنده بر جنک ایتدیلر که وصفدن خارج ایدی بالاخره تاتار خان یمن همت پادشاه جهان ایله غالب کلوب لشکر مخالف شکست اولدی ایکی برادر زخناک اولوب بری برقریه ده قره اسماعیل نام کسنه نک خانه سنده بری آخر قریبده یوسف چاوش نام کسنه نک اونده مخنی اولوب اوچنجی برادر لری چوبانکرای خان مقبول اولدی تاتار خان تختکاهی اولان قریبه معاودت ایتدکده بونلرینه برکنارده جمعیت بقایا سن جمعه مشغول اولدیلر اولوقت وزیر اعظم نصوح پاشا عاقبت ائدی شاک ایدوب بونلری تکرار جمعیت ایتموندلر دیو اطایف الحیل ایله محمد کرایه خبر کوندروب مواعید جیله و تخت قریبه کندوی نصب وعده لریله آستانه به دعوت ایدر و هزار دستان ایله محمد کرای استانبوله کتوروب شیخ و فاقدس سره تر به سی قریبده مز بوره بر سرای و مطاعم و مشارب و مازم هر نه ایسه مطبخ عامره دن تعیین ایدوب محمد کرای بر مقدار زمان قرار ایدوب بعده سلطان احد خان مرحوم ادرنه سفرینه کتدکده محمد کرای دخی حسب الامر رکاب همایونده بیله کیدوب وزیر اعظم توسطی ایله پادشاه ایله مناسبت تحصیل ایدر اتفاق

بر کون اثناء طریقه سعادتلو خداوند کارصید و شکار ایدز ایدی
بر آهوی پادشاه جهان بالذات قوارکن بر جابدن محمد کرای
چقه کلوب پادشاهک قودیغی آهوی بر اوق آتوب اقطارر
بووضع کستاخته پادشاهه کوچ کلوب بعض خیر خواهان
دولت اولتر حقه جدا دوب سعادتلو پادشاه عالیناه یونانکار
تاتاری نیچون قرین ایدینور اکر بودشمن بدنهاده اول آهویه
پرتاب ایتدوکی تیری شکار اوزره غافل ایکن سعادتلو پادشاهه مزه
اورمش اولیدی انعیان بالله نیجه اولوردی طوتالم که صکره آتی
یک پاره ایدیک وجود شریف خلیفه یزدانه درمان ممکن
اولور میدی بویله بی ادب نابکاری مقارنندن تبعید و تأدیب
ایچون گرفتار حبس مدید ایتمک اولادردیو بو معنایی فهم همایونه
ایرشدرد کلرنده طبع پادشاهی متغیر اولوب امر ایلدی که محمد کرای
طوتوب کیزواستانبوله کوندروب یدی قله ده محبوس ایدهل
سلطان احمد حیاده اولدجه محمد کرای محبوس ایدی شاهین
کرای قرنداشتنک حبس اولدوغنی ایشتد که اتباعندن برکروه
ایله دیار عجمه فرار ایدوب شاه عجمه ملجی و یاننده ملتفت و مرضی
اولشیدی سلطان احمد و نصوح پاشا دوری منقضی اولوب
سلطان مصطفی جلوسنده محمد کرای یدی قله دن فرار ایدوب
جایی سوه باشی واسکندر پاشا طوتوب کتوردیکی تفصیلا ذکر
اولمشدر اخذ اولتوب کلد که ردوس جزیره سنه کوتوریلوب
قلعه بند ایلسلر ایدی سلطان عثمان جلوس ایدوب وزیر اعظم
قوجه خلیل پاشا شرق سفرینه سردار اولوب قزلباش ایله
مجار به اولتد قده ذکری سبق ایتدیکی اوزره قضا ایله سر لشکر
اعدا قارچغای خان غلبه ایدوب اربیلل ایتدنه یهد تاتارو بونجه
تاتار میرزا لری و چرکس بکری غرضه شهادته دوشوب حسن

پاشایاره لئوب جانیک کرای کوچ ایله قوریلوب وقعه شنیعه
 ظهور ایتدکده بوانکسارک تهمتی جانیک کرای خانه مترتب
 اولوب محبوس محمد کرایک هوادار لری جانیک کرای شأمتن
 ذکرا بمکله محمد کرای خان ایلمکه سعی ایتدیلر مره حسین پاشا
 دامن درمیان ایدوب محمد کرای ردوسدن چیقاروب شان ایدوب
 قریه ارسال ایلدی محمد کرایک برادری مر قوم شاهین کرای که
 بحمه فرار ایتشیدی اردیل وقعه سنده اعوان شاهدن اولوب
 نیجه مدت رفضه بدآیین ایچنده قانوب انلرایله انس والفت
 کسبتدن شبعه مشربن تحصیل ایتشیدی قرنداشی محمد کرایک
 خان اولدیغین استماع ایتدکده واروب تاتار طائفه سنی اضلال
 ومذهب رفض واخذادخال ایتک دعوا ایله شاهدن اذن
 انوب قرنداشی یانه کلدکده قلعایلق منصبی کندوبه ویزلدی
 محمد کرای امر حکومتده مساهله اوزره اولوب اول دیاری صیانت
 وسلف خانلرک توره وآیننه رعایت ایده میوب مغلوب انواع
 کیفیات ومشغول اصناف محرمات اولدیغندن غیر قرنداشی
 شاهین کرای مزبوری اضلال ایدوب ایکیسی بر برینه اعانت ایله
 قوت تام بولوب تاتار طائفه سنی قبضه تصرفه کتوروب محکوم
 ایتدکدنصرکه جلوس همایوندن بروکندوبه سپارش اولتان
 خدمت لریک برنده کرکی کبی سعی ودقت وخاتان سالفه اسلوبنه
 متابعت ودوات عثمانیه رضاسنه رغبت کوسترمیوب نخوت
 ورعوت لری کتدیجه زیاده اولدی وغیظ وکین ایله رقیب اتخاذا
 یتدک لری کتبه لری قتل ایلمکه باشلیدیلر حتی غازی کرای زمانی
 شاهین کرای بی بی خاتون صاقلیوب غازی کرای طرفدن
 ارامغه تعیین اولتان حاجی احمدی طوتوب سن بنی نیچون جست
 وجو ایلدک دیدکده حاجی احمد (الأمور عذرون) بن مند مکار

ایدم زمین ایتدیلر المدن نه کلور دیه کوردی مفید اولیوب
 حاجی احمدی درت پاره ایدوب درت موضعه اسدردی وقدم
 وحديث کندویه خصومت ایدنلریله مشارک اولنلری ودرونده
 خشم وکین ایتدیکی کسه لردن نفوس بی حسابی تلف ایتدی
 چون محمد کرای خانلقده بوجه اوزره استقرار بولدی بیک
 اوتوز تار یخنده خوتین سفینه کیدلد کده محمد کرای لسکر تاتار
 ایه کلوب سلطان عثمان خان حضرتلر بیک رکابنه ملاقی اولمبیدی
 ینه شعوب جوچی خاندن منسجه اولان طراشندن نوغای طائفه سنک
 امیرلی اولان فاتمرا اول سفردہ خدمات شایسته وجوده کتوروب
 کندویه بکلر بیکلک ویریلوب فاتمرا پاشا عنوان بولغنه محمد کرای
 حد ایدوب فاتمرا میرزایه خصومت اوزره اولدیغنه بناه فاتمرا
 سلتره ایالتی ویرلمبیدی سفر عودتنده محمد کرای واروب قریم
 تختبه واصل اولدقده بیوردی شاهینکرای واروب نوغای
 ایچند، فاتمرا یوردین خراب ایلدی سلطان عثمان وقعه سی
 صورت پذیر اولوب سلطان مصطفی اموردواندن ذاهل اولغنه
 تفرق کلمه سیدله نظام دولته نوعا اختلال طاری اولدقده
 هر طرفدن اشقیاباش کوسترمکله شاهین کرای دخی خبث
 درونیسنی اظهار ویرادرینی عصیان اغوا ایدوب کندوره خلاف
 احتمالی ویردکلی تاتار سرورلندن قتی چوق کسنلری قتل
 ایدوب اول اولوسی کندوره مضاف وتابع قلدقده نکره مکر
 فرشد هیئتنده برمسد شاهین کرایه دیرایمشکه اسمی طیور
 اسامیسندن برکسنه عالمه پادشاه اولوب حکم ایتسه کرکدر
 وپوکونه اغوا ایله تحریک وافساد ایتدیکله اول قوش دخی کندو
 پادشاه اولیق زعنه دوشوب بمقوله خرافات واکاذیبه الداندی
 دخی حددن زیاده تاتار عسکرین جمع ایدوب اول سفک

و افاكله ادرنه به سوء قصد ايند بيلر و بورأى اوزره قرار و يرديله كه
 اگر غلبه ممكن اولور ايسه ممالك عليه بي بغما و غارت ايدوب تسلط
 ايدله اگر غلبه ممكن اولمسه بلاد اسلاميه دن قادر اولد قلمرى
 مواضعى تالان ايدوب عموما محجم ديارينه واروب انده قرار ايتك
 اوزره معاهده ايند بيلر اول ائتاده حضرت سلطان مراد خان
 دخى جلوس ايتمىدى بو خبر مو حش آست نه سعاده نه مكس اولوب
 محمد كراى و شاهين كراى نصيبان اوزره اتفاق و تاتار عسكريه
 دارالسلطنه به سوء قصد ايله انچه ايشاق ايتمىلدر در ديو سمع
 همايونه القا اولوب خانك تبديلى اقتضا ايند كده خان سابق
 جانبك كراى سلطان احمدك چراغى او اوب و مأمور اولد بى
 خدماتده انمال و بكاسلى اولوب شرق و غرب سفر ايند موعى
 جيله سى وارا بكن بعض وزرا غديره خلع اولوب يرينه محمد
 كراى ارسال اولند قده جانبك كراى آستانه به كليب تعيين اولان
 ارپهلق سنجاغليه قناعت وردوس جزيره سنده مغزوى كوشه
 عزلت اولمىدى حالينه مزبور جانبك كراى مكررا قريم خانق
 نصب اولتى مناسبدر ديو وزير اى دولت و وكلاى سلطنت بورأى
 معروض حضور بادشاهى ايند كلرنده جانبك كراى خانه خانق
 توجيه اولنوب آستانه دن درت قد غدايله واروب اجلاس
 انچون وزير حسن پاشا سردار و قوجى ماشى مصدق انا مشرتبه
 قره دكر دوغما سنده اولان قيوناناسى قرداشى ابراهيم پاشا دخى
 قفادار تعين اولنوب قريم ديارينك شيرين مكررينه و تاتار
 ميرالينه بو موفهمد، حكم ياز بلوب هر چند كه مزبور ان شقيلر
 فكر فاسدى اجرا ايتك مسكندر امانه حيله لندن غفله جواز
 كوستر ليوب اول شربلى مياندن دور و مجوز ايتك لازمه
 فريت اسلاميه اولغين حالا خان نصب اريسا جانبك كرايه

جمله کز تابع و مطیع اوله سز دیو مندرج قلسوب کوندرلدی
 حسن پاشا کفیه وارد قدّه محمد کرای و شاهین کرای تاتار عسکری
 قالدیروب قارشو کلکله حسن پاشا در دولتّه عرض ایدوب قره
 دکر دو تناسیله ابراهیم پاشا وارنه دن کلجه جانبک کرای خان
 کفه واروشتک ایچنده علی قاضینک خانه سنه قونوب اوتوردی
 کفه قلعه سندن طوبلر خیقا ردیلر و تاتار عسکری کیمی جبر او کیمی
 طوعاً محضراً کوندر روب محمد کرای خانی استدیله

(تعیین رجب پاشا و جنک محمد کرای)

عرض و محضراً آستانه به کلد کده قیودان رجب پاشا آق دکره
 کتمک اوزره ایکن قره دکره واروب بو مصلحتی اتمامه مأمور
 اولدی محمد کرای اوزرنده بو قدر یک نوغای تاتاری و یکدن
 زیاده تفک انداز قراق وار ایدی تکرار تاتار مقتیسی شیخ ابوبکره
 و سائر علمایه حکم یازلدیکه بوندن اقدم جانبک کرای خان برات
 عالیشان ایله وارد قدّه شاهین کرای مخالفت مهماتی تمهید ایدوب
 عسکر تاتار دخی مزبور لک اقوال بی مألّه اعتماد ایتمشله تاتار
 طائفه سنی نصیحت ایله مطیع و منقاد ایتمک دست همکره لازمدر
 خان مزبور لک اجلاسچون قیودان رجب پاشا دوغما ایله کوندریلوب
 عامه تاتار متابعت ایلمک باینده حکم همایون صادر اولشدر دیو
 کوندرلدی سردار رجب پاشا و حسن پاشا و ابراهیم پاشا و کفه
 بکدر بکیسی محمد پاشا بریره کلوب اولار رجب پاشا محمد کرای خانه
 و شاهین کرایه نصیحت یوزندن مکتوبلر یازوب مفهومی بو ایدی که
 تاتار عسکری طاعیدوب سزه توجیه و اوامری ارسال اولتان
 هر سگ و مورّه سنجاقلرندن هر قنقیسنی مراد ایدر سکر البقیویوب
 آستانه به وارمق جاژ اولزسه اول طرفه کیده سز دیو حیب افندی
 و رضوان اغا ایله کوندردی شاهین کرای دخی جوانده یازدیکه

مکتوب بکرتک مفهومی معلوم اولدی سابقا ملک موروثی کلوب بش اون کون آرام ایتمدین بعضی مفسدر کفتکوسیله خانلق جانبک کرایه ویریلوب بوجانبه کله لی نیجه بیک فقراآت ایاغی التسه پایمال اولدی بزدن نه جرم صدور ایتدیکه بوحقارته مستحق اولدق بواشاده بزنی استین درت بش میرزا که ایکی اوچ بیکدن زیاده عسکر ایله قائم قرنداشلری آفکر مائدن بش بیک عسکر ایله ویوسف اوغلی میرزا لیکه بوندن اقدم عسکری ایله روس اولشیدی بزیم قریم ولایتنه کلدی کمزلی اجتماع ایلد کده برکیجه کفاره شیخون ایدوب بیکدن زیاده کافر قیروب باقیسی فرار ایدوب اهل وعیالی ایله حالا کلوب علی میرزا و جله نوغای میرزالی وسلطان زاده لری اون بیک قدر آدم ایله طماندن کچوب بوکون داخل اوله جقدر بو طرفدن وافر طوب و تفنک مهیا قلمشدر بو کارک عاقبتی فکر و ملاحظه ایله سز جله ولایت خلقی عرب لری ن قوشوب کتمک اوزره در بودیاری اجداد من کفار الدن الوب ضربه تیغ ایله تصرف ایده کلمش لریکن حالا اولریمزلی وقریه لری میز آتسه اوروب قدیمی یوردیمزدن کوچورمک انصاف میدر اگر جله مز ترک وطن ایدرسک وقریم دیاری کفار انه دوشرسه کفه کن وسائر قلعه لریکن فالور می بو ذکر اولنان معنار جله ظهوره کله جکدر ایددی سزدن ما موندنر که بومالکده اولان مساجد و مدارسک خرابنه سبب اولیوب احوال می عرض و بزنی بیکدن چراغ ایده سز دیو عمر انا ایله کوندرد کده تکرار رجب پاشا طرفندن جواب یازلدیکه بوندن اقدم بز آستانه ده ایکن حسن پاشا طرفندن وارد اولان عرض و محضر بکری قائم مقام محمد پاشا رکاب همایونه تلخیص ایتد کده شیخ الاسلام وسائر وزرا و علماء کرام ایله مشاوره اولتوب بعنایه الله تعالی

بواحوال من بعد عرض واعلامه محتاج اولماق اوزده قرار
 ویرد کلرند نصکره جانبک کرای خانی اجلاس ایچون دوغمای
 همایون ابله بزى تعیین وار سال ابتدیله انجیق اکامامورم بو مرتبه دن
 صکره خصوص مزبورک حصولی اراده می قدرایله اولدیغنده
 شبهه یوقدر عسکر و طوب و تفنگمز چوقدر دیو مباحات اولمش
 (کم من فته قليلة غلبت فته كثيرة) خوا سنجه نصرتدن بأس
 یوقدر و بو خصوصى زید و عمرودن ملاحظه ایتیه سز بلیکه
 مکرالهی اولدیغنده شبهه یوقدر و السلام بوندن صکره رجب
 پاشا ایکی آی کفه ده اوتوروب طرفیندن نیجه جنکرا اولوب
 عاقبت اوزرینه وارلق لازم کلوب عربه لرتدارک اوتندی زیرا
 صوفو چایلر ایله کیمکه محتاج ایدی و کیلردن باش طو پلری چیقاروب
 کفه قلعه سندن اون عدد ضرر بزنی کور کچیلره چکدیروب محمد
 کرای اوزرینه عزیمت ایتدیله جانبک کرای ایسه بو کون یارین
 تاتار کلوب بکا تابع اولور برایکی قوناق کیدلسون دیر ایدی
 اوغنجی قوناقده یوزیک قدر نوغای تاتاری و سکر یوز قزاق
 تفنگ اندازیک دخی پیاده فاز شوکلوب اخشامه دک طوبلشوب
 جنک ایتدیله کیجه ایچنده متریس قازمغه مباشرت ایتدیله قازمه
 یوق تاتار ایسه اطرافى الدی قراره مجال قالدی نیجه ایدلم دیو
 مشاوره یه اوتوردیلر هر بری برسوز سویلدی خانه نه بیوررسز
 تاتار کلوب دیدک نه کلور وارنه کیدر بو کون بودکلو کسته شهید
 اولدی انلری یوزیک بز عشری قدر دکلز یارین نه چاره ایدلم
 دیدیلر عاقبت شور باجیلردن بری ایدی چاره بودر که سردار
 قبودان پاشا لساندن محمد کرایه بر نامه یازله که پادشاه عالپناه
 فرمانی اوزره جانبک کرای خان ایتک آرزوسیه کفه یه کلوب
 تاتار اولمز خان قولیدر دیدک لری مثل مشهورک اصلی بوغیش

یلدک تاتار طائفه سی سزی اسمکله خانلق سزه الیقدر الله
بارک ایلیه سعادتلو پادشاه طرفدن کوندربیلان امر و خلعت
حالا ارسال اولندی دیو کوندروب یارین دوستلق یوزندن
دونوب عرضکر: پایمال اولمدن سلام و غاتم کفه یه داخل اولور سز
والاصباح یقیندر ییا طائفه سی تاتارک ایاغی التنده بر باد اولور
بوجوابی جله قبول ایندی یلر مکتوب و امر یازلق بیورلدی
لکن موم یاقلغه چاره می وارماه تابان ایدی کاتب عثمان افندی
مکتوبی واحد افندی امری یازوب کیسه لدیلر خلعت تدارک
اولنوب مزبور چورباجی کوتوره جک اولدی جانبک کرای خان
نأسف چکوب بو امر و مکتوب واردیغی کبی البته بنی سزندن طلب
ایدر بن اولاجنی ییلورم ایش ایشدن کجندی ایسته من کتدم
سزی اللهه اسمر لدم دیوب قرنداشی دولت کرای و باقی و ابغنی
الوب سوار اولوب کفه یه طوغری جان اتمی

(انهزام عسکر دو نمدار صحرای کفه)

چون عسکر خانک کتدیکنی کوردیلر حرکته کلوب قنده کتدی اوله
دیو عقبجه سوار یلر کدنجه تاتار عسکر دن حرکت حس ایدوب
جله آت اوزدینه کلدیلر ایاغی تمورلی طوب چکن اسپر یکن
زیاده ایدی انلردخی حرکت کلوب عسکر بری بری اردنجه کیدن
کیده نک اولدی جله طو پلر عربه لرایله یرنده قالدی (القرار
ممالایطاق من سنن المرسلین) فحواسیله عامل اولدیلر تاتار کلوب
اموال و اسباب ایله مالا مال عربه لری ضبط ایدوب و طو پلری
آلوب طوائف پادکان یکچیری وجه جی و عزبان تاتار بد کردارک
اتی و ایاغی التنده پایمال اولوب قبودانک خزینه قوچوسته
و کتوردکلر نی طو پلره دخی ینشوب الیقودیلر حسن پاشا
و قرق دردیجی چاعتده حسین سوء باشی و جابر چیلاغی نام

بلوک باشی و نیجه یوز عسکر شهید اولدی لر ابراهیم پاشا دخی
 درت برده زخم قوی ییوب کفه به گلد کده وفات ایتدی بیکدن
 زیاده کور کچی اسیر و اون یدی پاره بالیز طوب الثوب خسارت
 عظیمه اولدی کفه به کیرن اکلن یوب در حال کیلره
 دوشدیلر ایرتسی تاتار کفه به طولوب شاهینکرای علی قاضی
 اوینه کیردی و دلال چاغرتدی که اوچ کونه دک اهل کفه دن
 کسنه قالمیوب کیلر ایله کیده رکفه خلقی عورت و اوغلان جله
 اسکله باشنه دوکلدی لر کیلر ده صویه مضایقه کالده اولغله حشر
 ونشر کونی کچی اوچ کون بو حال اوزره کچدی بالاخره مشاوره
 اولنوب کفه بی تخلیص ایچون او جاقدن محمد سوء باشی نام
 کسنه بی شاهینکرایه کوندر دیلر واروش اسکله سنه یناشوب
 قلعه تماما تاتار و قزاق ایله طولمش کور دیلر تفنک اتماک واروب
 شاهینکرایه خبر ایدک سردار دن کلدک دیدیلر درت بش آن
 کلدی بنوب شاهینکرایه واروب چوق قیل وقال اولدی مسکه
 درت بش ساعتک برده محمد کرای خانه ایلندی لر برایکی کیجه
 دخی انده قالدی چوق سوز اولدی خلاصه کلام جانبک کرای
 خان دککه کلدک تاتار اولمز خان قولیدر کفه به وار دینمز کچی
 دونوب کلورل امید یله منتظر اولدق اصلی چیتمدی برایکی
 قونان دخی کیده لم دیدک مقصودیمز جنک دکل بو سوزی تجربه
 ایدی سز عجله ایلدیکر بوقدر خسارت اولدی کفه قلعه سنی
 دخی ضبط ایتمک استرسز دیدکده محمد کرای غضبه کلوب بهی
 چور باجی بزمله دعوا به می کلدک خصوصت محلی دکلدر آل عثمانک
 بکانه یوزدن جوری اولشدر معلومک دکل انجق دیوسر گذشته
 پاشلدی اولان خان طوررکن سلطان نامنه اولان خان اولمز جانبک
 کرایک بیاسی سلطاندر خان اوغلی خان دکلدر نهایت خان

وانده سن انوب خسته لکنده اتی ولی عهد ایلدوب یوزدن
 زیاده اسبر کوندروب چاشکیباشی دلاور انا واسطتله کورجی
 محمد پاشا قائم مقام بولمغله اکا مراجعت اولوب قزل اغاسی
 مصطفی اغا قوتبله خانلق بزم حقین ابکن وریلوب جانبک کرایه
 کوندر دیلر بزخی ویزه قصبه سنده طالزه مشغول اولوب
 اوتوررکن بزمن برحال اکیلوب یدی قله یه قودیلر قرداشم
 شاهین کرایه کیرمیوب شاه عجمه کندی بزیدی قله ده باتورکن
 کفله علی فاضی یدیله اتلر کتوروب فرصت بولوب چیمشیدم
 ره وادیده طوتوب تکرار قله یه حبس بعده دوغما سفینه سبله
 ردوسه نفی ایتدیلر مره حسین پاشا مصره کیدرکن ردوسه
 اوغرایوب اگر مهر وزارت بکا میسر اولورسه سزی قریم خانی
 ایدرم دیو عهد ایتشیدی وزارتده عهد وفا ایدوب حضور
 نادر شاه وارد بغمده برخوردار اول خانلق مبارک اوله دیو بیوردیلر
 قدرغه ایله کفه یه کلد کده جانبک استانبله کندی بزخی عجم
 شاهنه نامه یازوب بکرمی بللق حسرت قرداشمزی رجا ایلدک
 کوندردی کله لی قرق کون انجق وارد بکا بوجفای ایلدک
 بری مصطفی اغا در خانلق بنم حقم ابکن جانبکه ویردیروب
 کندودخی مسکره مر دود اولوب مصره کیدرکن ردوسه
 ملاقات ایتدک و اوتوز بیک اچقه قهوه بها ایله کلوب بزه بولشیدی
 بندخی الحمد لله سنی مطروح و مر دود کوردم بی خانلقدن
 آروب بونده محبوس قالغه سبب اولدک دیمشیدم بو کینه خاطر ندنه
 فالش حالا سلطان مراد خان جلوسنده ینه کلوب اغا اولدیضتک
 ایکچی کونی جانبکک ایکسوز بیک غروشنی الوب خانلقی مقرر
 ایدوب سز کله کوندردی دیو ختم کلام ایلدی شورباجی
 دخی پادشاه الحقی سوز بکن یرنده در لکن شمدی نه دیمک

اسر سز کفہ دن ال جکمز سکن بر عظیم سفره باعث اولور مہنی
 مامضی خانیق کیرو کا کان سزده وشاہین کرای قالغہ لقدمہ قالبوب
 آل عثمان ایله سینہ صاف اولک التان طوتساقلری وطوپلری و یرک
 و کفہ ایچندن تاناری اخراج ایدک دید کده سن نه دیرسک سلطان
 حضر تلی دیوب شاهینکرایه خطاب ایتدی اول دخی تانار
 ونوغای بکلی کلسون دیچک بک و میرزا نامنده اولقدر اشخاص
 عجیہ الصور کلدیکه کورنلر حیران قالوردی مشاوره ایلوب
 جله سی سوز چور به جینکد رهر بریمز الدیغمز اسیرلی و یره لم
 دیو دعا و ثنا ایتدیلر چور باجی بی کوندر دیلر کلوب محمد کرایه
 برخلعت و امر وشاہین کرایه خلعت و سار میرزا و سلطان
 نامنده اولنلره اوتوز خلعت ایله مز بور چور باجی بنه کوندر یلوب
 اوچیزدن زیادہ اتلوا ایله بر سلطان فارشولیوب محمد کرایه کتور دیلر
 برات پادشاهی بی اوپوب باشنه قویوب خلعتی کیدی مبارک
 بادوشنکلر ایتدیلر التمش یدی بکیچری و تمش جہجی و اوتوز
 اوچ عدد عزیزان اسیرلی مکتوب ایله پاشایه کوندر دیلر بر هفته دخی
 کفہ ده اوتوروب بعدہ خان قالقوب کیرو یہ کتدی قپودان دخی
 قره دکزی کزوب بوغازه کلد کده ایچر و کلککھ اذن اولیوب سکنان
 باشی محمد اغا ایله پنہ قره دکزه دونوب بر بچق آی دخی کزدی
 بعدہ دونوب ترسانہ یہ داخل اولدی لکن بوسفر و کلانک مقبول
 و عمدوحی اولدی حسن بکرزاده دیرکه جانبک کرای خان نصب
 اولنوب و دولت کرای سلطان قالغہ تعیین اولنوب قپودان پاشا
 دونغایله اجلاسی ایچون مأمورا اولد قدمہ تانار لطائفه سنک جانبکه
 میل و محبت ایله اتباع لرینہ و ثوق حاصل اولوب وارلدینی کبی کروه
 تانار اقرار کلوردیومغز و روانہ حرکت اولنوب قطعاً محاربه احتمالن
 و یرمز رایدی کفہ طبراغنه چیقلوب محمد کرای کلوب صف

سف لشکر جنکوب محاربه محقق اولدقده خلاف ملحوظ کارزار
 اقتضا ایلدی اتفاق اثنای جنکده محمد کرای خان هواخواه لرندن
 چوبان کرای لشکر عثمانیانه آت سالوب کال جلادت اظهار
 ایتد کده اثناء محاربه ده اور یلوب مقتول اولیچق تاتار طائفه سی
 نك قانی تعصبنه یکجهت هجوم واقفحام ایدوب لشکر وزرا
 منهرم اولدیله بوجنکده تاتار چوق اولغله یکپیری وغیری بیچد
 نفوس قتل اولوب نیجهل دخی اسیر اولدی حتی تاتارلر یکپیریدن
 وغیریدن اخذ ایتد کیری امت محمدی اسیر شکنده کوتورروب
 کفه ده وغیری پرده برآدمی برچا بیجا ق بوزه به دکشورلردی
 بووقعه ده حق طرفندن برکوشمال معنوی اولدیغنده شک یوقدر
 اگرچه قبودان رجب پاشا بعد الانهزام کفه یی تخلص ایچون
 مغلوبانه مدارایه سالک اولوب خان دخی خانلق براتی و خلعتی
 آلوب صورت اطاعتده قبول ایلدی لکن حقیقته اعلان کله
 عصیان ایتدیکنده شک اولیوب بووقعه دنصکره کاری استدراج
 ایله قوته یوز طوتوب تاتار اویمقلری جیماکندویه سرفرو
 ایدوب کون کوندن عسکری چوغلغنه باشلدی میرزا بک کتخدا
 دیرلر شجاعان جهانندن برمرد دلیر وارایدی شاهین کرای امان
 و یروب یاننه کتورمش ورعایت ایله ملتفت اولمش ایدی برکون
 جیننده جانبک کرای طرفندن کله برمکتوب ظهور ایدوب شاهین
 کرای مکتوبی محمد کرای خانه و یروب میرزا بک قتلنه ابرام
 ایتد کده مأذون اولوب برکون ضیافتده باشی کسیدی وقاتر
 پاشانک قریمده اولان خانماتی و عورت و اوغلانی هر نه سی وار
 ایسه شاهین کرای واروب املاک و خانماتن خراب و اولاد و اتباع
 و عیالن قتل و غارت و خانماتی احراق بالنار و خسارت ایدوب
 زوجه سی نشیسه صانجوب آتسه قار شوکاب ایلدی مغوللرکه

ول خاتون حامل اولئله حرارت ناردن شکمی چالك اولوب حلی
طسره چیقوب بو حال ایله هلاک اولس بوشناغتلرد نصکره
لنکر عظیم ایله کفه دن روم ابلی یه یوریوب هجرم وعصیان
یله سیل خروشان کبی طونه صوینی کچوب طونه طرفینده اولان
اقکرمان وکیلی واسمعیل ویرکوکی امثالی ممالک عثمانیه یه مستولی
اولوب نارت زده تاتار ایدرک ادرنه یه سوء قصد ایله طونه
ساحلنده نزول ایلدی

(مصاف کردن قاتمر باشا شاهین کرای)

(وانهزام شاهین کرای درد و بریجه)

بو نکا خندانانی خراب اولدیغی خبری قاتمره واسل اونچق شکایب
کشان آستانه یه کلوب ابی ایوب انصاری جوارنده قونوب
آستانه پادشاهی یه شاهین کرایدن شکوی و فریاد ایدوب محاربه
ایله اسیدصانته اجازت فرماتی الدی متصرف اولدیغی سلسره
سنجانغی عسکر یله دو بریجه نام موضعه واروب اوتوز یک
قدر تاتار جمع ایتمیدی و روم ابلی امر اسدن حاجی کی پاشا
ونجه نامدار امر ادخی کندو ایله بکدل اولوب اخذتار ایچون
دامن دره یان ایتدیلر شاهین کرای باباطاغنه قصد ایدیچن اول
دیار اهابلسی مشورت ایتدکلرند ممانعت اوزره اغناق ایدوب
فرمان همایون ورودینه متوقف ایدیلر که عتبه علیه دن امر
شریف ورود ایلدی تاجله باباطاغی و دو بریجه عساکری
قاتمر پاشایه ملحق اولوب دفع دشمن بدخواهده بکجهت اوله لر
یس حسب الامر باباطاغی و دو بریجه عساکری قاتمره ملحق
اولدیلر قاتمر پاشا دخی ترتیب لشکر ایدوب طونه کنارنده شاهین
کرای اوزرینه وارد قده اولدخی ترتیب لشکر ایدوب برجنگ
رستانه اولدیکه بهرام فلاک شمشرین حیرت ایله زمینه صالیدی

فاتر بهادر جبات مردانه سنده مرگوز اولان جوهر جلادتی
ابراز توابع ولوا حق اولان خوشخواران نوغای دخی رؤس
مخالفینی جسد لردن افراز ایدوب سخت محاربه ایلدیلر بالاخره
فاتر ظفر یاب اولوب خون تاتار دن نهر طونه اعل رنک اولدی
بقیة السیف ایله شاهین کرای بر زورقه بنوب طونه یی کچوب
فاجوب ترک ناموس ونک ایلدی لشکر تاتار دن جوع بیار
دلچین کچوب قتی از قور تلدی بعون الله تعالی بو جنکده شاهین
کرایدن بره مقدار انتقام اندی

(اسیلا، قزاق بر یکی کوی)

دو نغا افنده خان مصیخته مسغول ایکن تن فراغی فره دکزی
خانی بولوب یوز اللی قضعه شیهه ایله شوانت درد نبی کونی
بیغاز حصارینه کلوب یکی کوی غارت و بر قاج دکان احراقیه
خسارت ایتدکری معلوم اولد قده استانبوندن بو ستانبیلر
وسکبان باشی نفر ایله کیلره بنوب هجوم ایدیئک قزاق اشقیاسی
بر آن طوره میوب کرو دریا به فرار ایتدیلر ملاعینک بو مرتبه اقدام ایله
بوغازه هجومی بر تاریشده دعوع اولما مشدر

(انهرام سرخسر درالتون کوپری)

معدما قرمان بکتر بکسی چرکس حسن پاشا جزیره وحصن
کیف سمنلرند قنلا یوب التون کپری وکر کوکده قزلباشک جعتی
شابع اولمظه پاشای مزبور کوچک احد ایله اوزرینه کتمشیدی
واروب کوپرینک اوته طرفنده قزلباش عسکری پروطرفنده
بونلر طوروب براز جنک ایندیلر اخشامه قریب لشکر سرخسر
غلبه صورتن کوستروب احدانا اتباعی ایله هجوم و اقدام ایلوب
ملاعینی دوندردیلر انلراون یک قدر بونلردرت یک انجق
وار ایلی جله برباشدن سوروب قزلباشک عسکرین بوزدیله
برازی قبر یلوب فرار ایندیله کر کوک قلعنه سنه دوشدیله بر قاج
بوزباش ویر مقدار زنده قزلباشی دیار بکره کوندردیله منهرم
عسکر کر کوک و وارد قده انه اولان قزلباشلر دخی طوره میوب
فرار ایدیجک بوستان پاشا قلعنه به کیوب ضبط ایلیدی

(انهرام لشکر سرخسر در کورجستان)

قدیم ایامدن امرآء کورجستان خاندان عثمانیانه انقیاد ایتمکله
روافض عسکری تعرضندن مصون ایکن بعضیلر شاه حیلله کارک
مکر و خد یعه سندن غفلت ایلوب اول جانبه انقیاد ومدارا
صورتنده الفت واتحاد کوسرتمکله نیجه معموره لری یغما وغارت
واموال وعیال لری موقع اسر و خسارتده واقع اولوب شاهک
روز بروز تعدی و تطاولی از دیاد بولمظه زک حاکمی طهمورث خان
بونلرک اوضاع قبیحه لرینه تحمل ایله میوب بر قاج دفعه کورجستانه
ضرر قصدیله کلن خانلره قارشو چیقوب بوزمشیدی بو دفعه
کارتیل حاکمی ماغراو خان و کورل و دادیان و آچق باش و قره
قلقان ملکلری و سائر امرای کورجستان ایله یکدل اولوب
اسیلا کورجستان عزیمتی ایله کلن قارچقای خان وعموما لشکر
سرخسر ایله مقاتله به عزیمت ایلیدی مزبور ماغراو صورت

اطاعتده شاه اردوسنده ایدی اوتوز یک قدر قزلباش ونامدار خانلری قارچغای خانه قوشوب مغراو خان ایله کورجستان غارته کوندرمشیدی مزبور دخی محفجه طهمورث خان ایله خبر لثوب محل معهودلری که کورجستانه داخل اوله جق برتنک بوغازه وارلدقده حاضر اولوب وقت معینده هجوم ایدره ز دیو اتفاق ایتسرایدی وماغر او کند واتباعیله کیرویه قالوب لشکر سرخسراول بوغازه کیروب غافل قوند قده هرکس کندو عالنده کمی خواب وراحت وکیمی عیس و عشرت دمنده ایکن طاغله دن کورجی عسکری ظهور ایدوب برودن ماغراو قارچغایه واروب نه طور رسن خاتم دیوب اته بند یروب عسکره ده تنیه اولسون بنوب امامه اولسونلر دیرکن کورجی قیرمق نیجه اولور کور ملعون قزلباش دیوالنده کی مزراق ایله قارچغای خاتک قوتوغی التندن اوروب اول بر طرفدن بلان کوستردی قارچغای دخی های کافر شاهک چورکی سکا حرام اولسون دیرک آتندن ییقلدی قارچغای اوغلی انی کوروب های نیلدک بره شاه دشمنی دیو اوزرینه هجوم ایدیجک قلیج ایله چالوب انک دخی باشی ایله برقولنی دوشردی لشکر سرخسر برینه کیروب سار خانلردخی نیه اوغرا دقلرین ییلوب متحیر طور لرکن کورجی بکری بریر اوزرینه اوشوب بر مرتبه قیر دیلر که اوتوز یک قزلباشدن اوج یک قزلباش کوجله قاجوب آت بوینه دوشمکله شاه اردوسنه جان ایدیلر کورجی دلاورلی سبکبار فرار بیلر اردنجه دوشوب قره باغ حدودینه وارنجه یتشدکری وراست گلدکری قزلباشلرک کله رین خاکه غلطان ایتدیلر جنکری اول وقت بحر دن اخشامه دک متمادی اولوب بو قدر یک نفوس ضایعه قلیجدن کچدی قارچغای کندی واوغلی وامیرکونه خان

ایندیلر بزی سعادتلو پادشاه بغداد قمنه تعین ایتشد بر
 کورجستان و شروان ستملرینه ما مورد کلز دیدی بن چوق اقدام
 ایلدم اولدی مصلحت اوله جفته یقینم یوقدر امور بجهوله به
 صرف وقت ایله مهم اولان خدمتزدن کبر و قالمق مناسب
 دکلدردیدی سلاطین و وزرای سلف موفق اولدقلری فوحاته
 یقینلری وارمیدر سرداره لازم اولان ظن غالب ایله برسته
 عزم و توکلدر شمدی بغداده واروب فتح ایله جککزی یقینا
 ییلور بسز دیدیکمه ان شاء الله تعالی ظن غالب اودر بلکه هیچ
 شهم یوقدر دیو جواب و یردی بیکچیری اغاسی خسرواغا
 واروب سویلدکده بز تابعندن اولغله اطاعتدن غیری کارمز
 یوقدر امر سرداره اتباعله ما مورزدیدی اکن خسرواغا
 درونده حافظک منصور اولدیفین استزایدی انکیچون بوسته
 حرکه سعی ایتدی زیراشاه عباس شاه اولهلی یوقدر طبا بجه
 یمشیدی کورجستان طرفنه صرف مقدور اولنسه ظفر عظیم
 منصورایدی اما کاتب چلبی فذلکده دیرکه حافظ پاشا بچوبلی
 قولیه عامل اولوب اولسته عزیمت ایلک بیاصل ایدی ولایت
 تخریبده شاه بغدادی و یرمیدر فتح بغداد ایله ما مور ایکن
 سمت آخره کیدوب ظفر حاصل اولدیفنی صورتده معاتب
 اولزی ایدی سلفده سلطان سلیمان دخی نخبجوانه واروب
 حصوله کلن نتیجه تاریخلرده مسطوردر کرچه حافظ پاشا بغداده
 وارمغه برایش کورلادی انجق عسکره تجربه حاصل اولوب
 بغدادک سهولته قمنی میسر اولیه جفی بلندی

(تفصیل حکایت کورجستان باسر خسمران)

صاحب تاریخ بوقضیه بی بووجهله تحقیق ایدرکه بوندن اقدام
 دور سلطان احمد خانیده ملوک کورجستان نسلندن اولوب

حسن و جمال ایله مشهور جهان و لطافت و دلبریده نادرا الاقران
 طهورت نام کورجستان بکنزاده سی که حسن رضا ایله اول
 ممالکده ولوله آرا اولمشیدی شاه عباس مزبورک بووجهله
 حسن و جلالی استماع ایتدکده واسطه لریدا ایدوب برطریق
 ایله صید ایلوب خدمتده پرورده قلمشیدی رتبه کاله بالغ
 اولدقده طهورت خان عنوانله تخت کاه کورجستان اولان
 زکم شهرینه نصب ایلدی بعده طهورت شاه عجمه مخالفت
 ایدوب وان بکلر بکسی اولان تورکجه بلزحین پاشادن استمداد
 ایدوب دخی امداد وصول بولمدين استیجال ایله کورجستان
 لشکرین قالدیروب قزلباشله دو قشوب چوق قتل وغارت ایدر
 شاه عباس دخی کورجی بکلرندن ماغراوبک نام ازناوره انتفات
 ایدوب انک قوتی ایله طهورت خاندن انتقام المتی ایچون
 کورجستانه لشکر چکدکده طهورت اچیق باس نام اولکده یه فرار
 ایدوب شاه عجم کورجستانی قتل وغارت ایله خراب واماکن وقری
 خصوصا دارالملک کورجیان اولان زکم شهرین هدم و احراق
 ویاب ایدوب لشکر عجم دوندکده شاه کند و اعوانندن
 پیکر سلطان نام بر شخصی کورجستانه خان نصب ایدوب
 عدالت و تعمیر مملکت ایله تنبیه ایلدی زکم خراب اولمغله پیکر
 سلطان دخی آب قنق ککنارنده کلجیص نام شهری تعمیر
 و تحصین ایدوب قرار ایلدی و بذل عدالت ایدوب شویله
 نذا ایتدیکه شاه بیوردیغی بودرکه هر کس مسکن و مزار عن
 تعمیر ایدوب کسب و کاره مشغول اولوب تخمی اولمیلره خزینه دن
 تخم اقراض اولته بووجهله اوچ ییل تمامه دک جیع تکالیف
 دیوانیه دن معاف اوله لبو آوازه ایله کوه و دشته پراکنده اولان
 کورجی رعایاسی ینه جمعیت و عمارته آغاز ایدوب مملکت معبور

اولدی قزلباس خوفندن پنھان وکریزان اولان کورجیلر ظهوره کلوب ضیاع دوزتمکه مشغول اولدیلر و پیکر سلطانه جله سی اطاعت ایتدیلر اما پیکر سلطان کورجیلرک کترتندن اندیشه یه دوشوب شاهه خبر کوندروب کورجیلر ینه جوغالدی شاید خروج ایله له حالا موجود اولان اون ییک قلیجه کلور کورجی جمع اولشدرامرک ندر دیدی شاه دخی قور ییچی باشیسی سالف الذکر قارچغای خان ایله بر قایچ ییک قزلباس و ماغراو بکی دخی اکا قوشوب قزالمق و مواصلت نامه کورجستانه کوندروب ظاهر الحکم تنبیه ایدر که ماغراو بک ایله مشاوره سز هیچ بر امره مباشرت اتمه و تنبیه ایدر که کندودن مخفی مکتوب و فرمانه منتظر اولوب موجیسه عامل اوله چون قارچغای خان ایله ماغراو بک دیار کورجستانه واررل و اسدار فرمان ایدرلر که پیکر سلطان اطاعتده شاهه دوست اولنلر فلان محله کلوب انعام اوله لر اون ایکی ییک کورجی جمعیت ایدوب محل مزبوره یوز طوندیلر تا که یوقلمه اولوب احسان الهلر و تنها کلن مکتوبنده شاه شویله یازمشکه سنکه قور ییچی باشیسن کر کدر که یوقلامه نامه جمع ایتدیبلک کورجیلری جله قتل ایله سن ماغراوی یله صاغ قوم یوب نه آل ایله اولورسه قتل ایده سن دیمش بو مضمونده برنامه یازوب رساننده یه سپارش ایتمشکه بو نامه بی ماغراوه کوسترمیوب قارچغایه ویره لکن نامه بر مواضعه دن بی خبر قضیه بی برعکس اکلا یوب مکتوبی قور ییچی باشی یه کوسترمیوب ماغراو بکه ویرر ماغراو اوقیوب احواله واقف اولدقده اول یوقلمه حاضر اولان اون ایکی ییک کورجی یه خبر کوندروب اعلام حال ایدر اول جاهل لرا همتال و برمیوب اعتماد ایتدیله ماغراو دخی کورجیلرک ایتامدقلرین کوروب قضیه بی کتم ایدوب کوره لم کارینه منجر اولوردیو کندو

عسکرین باشه جمع ایدوب قارچغای جمعیندن کیروده تیغظ
 وانباه اوزه اولوب صبرایلدی اتفاق پیکر سلطان دخی کورجیلری
 جمع ایدوب یوقلیه کوندروب برطاغ اردندن طولاشوب صحرايه
 چیقده قلزنده قزلباش مهیا ایدی دربند دن طشره چیقانلری
 قنیمدن کپروب بوموال اوزره درت یوز قدر کورجی بی طمعه
 سیف ایندی لر برقاچ پسمانده لر کیرویه جان اتوب اعلام حال
 ایند کلرنده کورجیلر ماغراوی تصدیق ایدوب مضطرب
 قالد قلزنده مکر پیکر سلطان قارچغای خان مجتبع اولمشلر
 ایدی برو طرفدن کورجی سرور لریله ماغراو خفیة خیرلشوب
 اتفاق ایدرلر که علی الصباح جههور ایله خانلری باصوب
 قزلباشلری قتل عام ایده لر کورجی دلاورلری عموما مهیا اولوب
 علی السحر ماغراو جائینه جمع اولورلر ماغراو دخی سوار اولوب
 نیره سن الوب قارچغایک خیمه سنه واروب خاتم نه طور رسن
 طهمورث کلدی باصدی دیو جواب ویردی اولدخی طشره
 چیقوب سوار اولدیغی کبی بو کندن اوروب قتل ایلدی تنکم
 ذکر اولمشدر قارچغای ملعون اردیل وقعه سنده امت محمده
 ایندیکیک جزاسنی بولدی سیاق مذکور اوزره بو قدر خانلر
 نیجه ییک قزلباشله قتل اولدی بوندن صکره ماغراو بک استقلال
 دعواشن و کورجیان کندوبه مطیع اولق ایله شاهلق ادعاسن
 ایدوب بنده شاه ولایت ماغراو شاه دیو ککندونامنه سکه
 قازدردی ومن العجایب که مسلمان اولر دن اول رافضی شعارین
 اتخاذا ایلدی شاه معجم بو وقعه دن خیر اولدقد ه قوریمی باشی
 ایندیکی اسمحق خانی امیر کونه خان ایله نیجه ییک روافض خونخوار
 قوشوب ماغراو اوزرینه کوندردی ماغراو دخی لشکر اتیوه
 ایله مقابله و حرب ایدوب بو چکنده امیر کونه نک قولنه زخم

تیغ ایله اسیب ایریشوب اتدن یقلدقده کورجیلردن درت نفر
ازناور مر قومك باشین المغه مسابقت ایتدکلرند امیر کونه نك
میراخوری که بر جوان بهادر ایدی کلوب اول درت ازناور ایله
جنکه طوروب برین قتل واوچنی زخناسک ایدوب امیر کونه خانی
قولتقیلوب آته بندیروب قور تاردی اما دیارینه وارد قده امیر
کونه اول زخدن خلاص بولیوب هلاک اولمشدر بو وقعه ده دخی
قرلباش عسکری عظیم قلیچ ییوب سرعسکر ایله قتی آزلشکری
خلاص بولدی بوند نصکره ماغرا و مملکت بردعه لشکر چکوب
قتل و غارت ایدوب کجه شهرینی آتسه یاقوب دونوب کورجستان
طرفینه مراجعت ایلدی مکرطهمورث قزلباش خوفدن آواره
اولوب قارص سمتلرند ککزردی بود قعه ماغرا و سببی ایله
کورجیلرک انتصارین خیرالیدی ویلوردی که ماغرا و نسل ملوکدن
اولماغله پادشاهلق اکامقرر اولیه جقدر اتباعن جمع ایدوب
تختگاه اصلبسی اولان زک شهرین عمارت ایدوب پادشاهلغه
قعود ایلدی کورجیلرانی ایشتدکلرند اصلی ملک زاده
اولدو غیچون اعتبار ایدوب اتدن طرفه میل ایتدیلر یانه گروه گروه
وارمغه باشلدیلر ماغرا و دخی دوراندیش کیمسه اولمغه قزلباشدن
اغنام اولنان اشیا دن برفاچ آت و تحف مقوله سندن طهمورث
کوندروب اهدا ایدوب و نامه یازوب تعظیم ایله انقیاد صورتن
کوستردی اما کندونک قابل هضم دکل ایدوکن ملاحظه ایتمکه
معا طهمورث خاندن مستشعرا ولوب خواص و توابعیندن برکروه
ازناور لایله دیار رومه فرار ایدوب دولت علیه عثمانیه په ملتجی اولوب
سردار حافظ احمد پاشایی اول سمته کنورمکه تحریص ایتدی

(وقایع سنه خمس وثلثین والف)
ماه محرّمه کورجیلرک قتل ایندکلی روافض کلهری کلوب
باب همایونه دوکلدی

— ۳۹۵ — ۳۹۶ —

(قتل کورجی محمدپاشا درآستانه)

کورجی محمدپاشا آستانه سعادتده قائمقام اولوب نیجه مدت کمال
استقلال وسطوت واجلال ایله حکومت ایدوب تجدید سکه
همایونه بذل همت ایتشیدی ماه ذی القعدة ده رجب پاشا زورباری
تحریرک ایدوب آستانه ده قالان سپاه ویکچیری طوائفی جمعیت
ایدوب قائمقام کورجی محمد پاشا بغداد سفرینه امداد ایتدی دیو
قلنی طلب ایتدیلمو جبنجه فرمان صدور ایدوب دردمند محمدپاشا
سخراینده مخنوقا عالم آخرته کوندرلدی مرقوم کورجی محمدپاشا
طواشیدر برصاحب رأی ونابت قدم وزیروقور ایدی تر به عنبر
سرشت حضرت ایوبده مهیا ایلدیکی تر به سنده دفن اولندی
قپودان رجب پاشا مرحومک یرینه قائمقام اولدی دارالسعاده
اناسی قوجه الحاج مصطفی اغانک سراجلفندن نشأت ایدوب مطبخ
امینی بعده چاوش باشی اولان حسن اغا اولوقت میراخور بولمغله
رجب پاشا یرینه قپودانلق منصبه اعزاز اولندی و سلطان
احدخانک دخترسعد اختری عایشه سلطان مرقوم قپودان حسن
پاشا به تزویج قلندی

(سبب سفرار ضرورم ورفتن سرعسكر)

بوانتاده سرحد عجم اولان اخصفه قلمه سندن فریاد جیلر کلوب
قلعه مر قومه به بیک قدر قزلباش عسکری کلوب محاصره
ایتد کلرین اعلام ایدوب امداد استدیلمر مشاوره اولنوب دیار
بکر بکلر بکیسی خسرو پاشا و حلب والیسی نونای پاشا و مرعش
والیسی زور پاشا و روم ایلی والیسی سلیمان پاشا و دیار بکر قوی اغاری
چالق محمد اغا ایله درت بش بیک قدر عسکر و بو قدر بکلر بکلر
جمله سنه اناطولی والیسی دیشلنک حسین پاشا سرعسكر تعیین
اولنوب ذی الحجه تک بشنده اخصفه جانبه ارسال اولندی سردار

اصکرم دخی انلرک عقبنجه اول سنه توجه ایتکه قرار ویردیلر
 بوستان پاشا مقدجه ارضرونده ابازه پاشایه کوندرلیکه واروب
 ابازه دخی بونلرایله اخصه امدادینه چیقوب ییله کتمک اوزره
 ترغیب ایده بوستان پاشا واردقده ابازه کندویه خلعت کیدیروب
 رعایت نصکره کورجی قپوسنه اونانغنی چیقاروب قوردی
 وسردار اکرم خلیل پاشایه مکتوب یازوب کوندردی دیمشکه
 بن پادشاهک برکتر بنده سیم ولایت سزکدر لکن لوندعسکر دن
 خصوصاً یکچیریدن خوف ایدرلر ییلور سز اطفا ایدوب سز قپو
 قولی ایله وش جانندن متوجه اولک که مطمئن اوله لبندخی
 بوجابیدن پاشا لرایله اخصه اوزرینه وارهیم وهم سرعسر لکی
 نکا احسان ایلک دیور جا ایلس وزیر اعظم دخی جوابنده بو طرفده
 قول سنک سرعسر اولد بفته راضی دکلدر در همان حساب الامر
 بوسفره چیقوب بر خد مت وجوده کتورمکه سعی ایده سنک
 ان شاء الله تعالی جر مک عفو اولوب پادشاه باندنه مقبول
 اولور سن دیو مکتوب کوندردی بوائنده ابازه پاشا بعض اولاق
 اخذ ایدوب سردار طرفندن کندوقتی ایچون سپارشی متضمن
 مکتوبلر طوتوب متوحش واندیشه ناک اولدی تدارکنی کوروب
 اخصه یه کتمک نامه یه چیقوب ایلیجه نام موضعه واروب ارضروم
 قاضیسنی پاشاره کوندروب بونه نفا قدر دیو تو بیخ ایتدکده
 دیشتنک پاشا بر مرد بهادر لکن فضول و متهور اولغله ابازه
 نه اوغلاندر بن جنت اوغلی کبی برا زناور که پادشاه نسلدن اولتی
 اوزره دعوا ایدردی سهولته اله کتوردم دیو لاف اوروب
 قاضی بی قوغمشیدی

(انهزام پاشایان وقتل سرعسر)

چون دیشتنک پاشا ایله تعیین اولنان عسکر واروب ابازه بونلره

صورتی اطاعت کوستروب معا^۱سخه اوزرینه وارلغه قرار و یردی
 و سردار ایله پینلرنده مکاتبه و دوستلق یوزندن معا^۲له ظهور
 ایلدی نفاق و فاقه مبدل اولدی دیوسکز یوز بیکچیری ایله
 سابقا^۳تعلیم خانه جی باشی اولان اناقدرغه ایله کوندرلدی
 طر بزونه چیقوب کورجی قیوسنده ابازه اوردو سنک برجانته
 الارغه قومتلرایدی که معا^۴سخه به کیده ل اما حقیقنده طرف
 دولت علیه نك و سردار اعظمك مرادی بر طرف ایله ابازه بی
 چیقاروب برحیله ایله اعدام ایدی حتی مابین مصافات اوزره
 اولوب بیکچیر لر بی محابا ارضرو مه کیروب چیتوب چارشو
 و بازارنده کزوب بیع و شرا ایدر لرایدی ابازه طرفندن قطع تعرض
 اولمزایدی اما ابازه پاشا سابقا ایلدیکی جزایمی بیلوردی که البته
 عفو اولنیوب عثمانیک اتقا^۵نه مظهر اوله جقدر و بوملایمت ایله
 معا^۶له لر حیله ایدیکنی و کندوی بی صیدایچون اولدیغنی ملاحظه
 ایدردی و ثوقی اولان کسنه ر دن تحقیقه بیکچیری اردوسنه
 و سرعسکر دیشلنك حسین پاشا اردوسنه آدم لر کوندروب
 افعال واقوا لرین تجسس و اختیار ایدردی برکون بیکچیری
 اوردوسنده جاسوسی کز رکن بیکچیرینک آت اوغلانلرنیدن بری بار کیر
 تیمار ایدردی بار کیر سرکشلاک ایدوب بو شاندقده آت اوغلانی
 بار کیره شتم ایدوب نولدک ایشه همان برایکی کونه دک هم سن
 هم بن بو بلادن فور تولورز دیدوکن اینیدوب ودخی نیجه بوکا
 بکزر کلمات کوش ایدوب کلوب ابازه پاشایه خبر و یردی ابازه پاشا
 دخی بونلرک کندویه سو^۷قصدی اولدیغنی تحقیق ایدوب همان
 مخفی عکرینه تنبیه ایدر جله سی حاضر کلوب برکون قبل السحر
 سوار اولوب ارضرو مدن چیقوب بیکچیر یلرک جله سی خواب
 سحریده غافل یاتورایکن علی الغفله باصوب اله کیره فی امان

ویر میوب قلیچدن یکپروب بقیاسن بنده چکوب اول کرو هدن
 کمنه خلاص اولدی اول غدار روز کار پادشاه قولرینه بوغدری
 ایتدکد نصکره دیشلنک حسین پاشا اردوسنه ایلقار ایتدی برو
 جاتبده دیشلنک حسین پاشا ایلیجه منزلندن ارضروم قاضینه
 درشت کلمات ایله آزار ایدوب کیورود ایلدکده پاشا لکری
 پیره نوب همان ایکندی زمانی دیار بکر سمنه کوچوب یینه کلدکلری
 یوله کیمر مشلرایدی مورخ دیرکه خسرو پاشایه خدمت ایدن
 سلیمان چلیبی نام کسنه نقل ایدردی بن اول وقعهده حاضر ایدم
 دیشلنک وسار پاشا از دن اندیشه ناک اولوب علی السحر دیار
 بکر جاتبده کمنکه قرار ویر مشلرایدی کیجه ایله برسیاه پشمال
 صاره ش کر در عاباسی شکنده بر شخص کلوب بنی تبر پاشایه
 بولو شدورک سوزم واردرد دیدی خدام آزار ایدوب هیچ وقت
 پاشایه بولوشیلورمی شکایتک واریسه صباح کل دیدیلر همان
 باشندن سیاه پشمالن فالدیروب بره اوروب بره بن یکچیری یم خاند
 قونان یولداش لری ابازه ب قتل ایلدی بن بر طریق ایله کر نوب
 بر رعایتک اتواجی الوب کیوب بورایه جان ادم همان بن خلاص
 اولدم دیدی لاجرم مزبوری ایچرو خسرو پاشایه کوتوردیلر
 سوبلندکده قهیر اولوب دیشلنک پاشانک چادرینه واروب
 خبر وپرد کلرنده همان اول ساعت کوچوب کتدیلر اول کیجه
 کیدوب ایرتسی قوشلق زمانی در بنده قریب بر محله ایردیلز دیشلنک
 پاشا بوند قوناز دیدی زور پاشا بر متبصر آدم اولمغه دولتلو
 بوند قونلر ابازه بو فضا حتی ایتدکد نصکره تک طور مز اردیمزجه
 کلور همان کیده لم باری در بندگی یکوب آنده قونالم دیدی دیشلنک
 پاشا او غم مخنده ده خسته در زحمت چکر البته قوناز د یوب قوندیلر
 زور پاشا کندوبه اتباع ایدن گروه ایله سزى اللهه اصمردق

دیوآت قالدیروب کتدیلاول کیجه هواده غیم اولمظه وافر بنمور
 یانغشیدی حسین پاشا لباسنی وزرهنی چیقاروب چادر لری و سائر
 اشیائی قورتمنه سردیلر کیجه کچوب صباح اولدقده نماز وقتی
 ایدی که ابازه عسکری کولک دموره منغرق قفازندن آت قالدروب
 باد صرصر کچی کلوب ایرشدیلر پاشارک و عسکرک جان باشنه
 صحرایوب اقل قلیل اتلوب سفلر باغلدیلر ابازه پاشا عکرندن
 کورخزینه دار و کوچک ابازه نیجه قفادار خون خوارز ایله
 ایریشوب چرخه یه کیروب جنکه باشلدیلر وهله اولیده پاشار
 طرفندن جمع کتیری خاکه هلاکه دوشوروب باقیلر فراره یوز طوتدیلر
 دیشلک حسین پاشا ابسه زرهنی چیقار مش بریشل اطلاس
 زیون ایله عربان بولنش و جان هول ایله اول هیئت ایله سوار اولمش
 ایدی محل جنکده ابازه تک خزینه داری قازشوجا بتندن ایریشوب
 انده اولان مزاراغنی حواله ایدی حسین پاشا سلحشور لفته
 و سوار یلکنده پیاده اولمظه تدارک ایده میوب مزاراق بوغازندن
 کیروب اکه سندن برقارش بلان کوستردی خزینه دار نیزی
 چکوب الدقده دیشلک حسین پاشا یقلدی قوللری سکر دوب
 قابوب معرکه دن برکناره چیقار دیلر مختصر اولمضین اوزدینه
 کلیمدن برسایان طوتدیلر دیشلک اوغلی مصطفی پاشا خسرو
 اوغلی و سائر عکر دن قتی چوق کیجه شهید اولدی دیلر بکر قول
 اغاسی چالقی محمد حله اولاده تکرندی یه آتیه بندر دیلر دیلر بکر
 بکر بکسی خسرو پاشا برنومبکی آدم اولمظه اتندن دوشوب
 تکرندی ابازه تک آدم لری اینوب بنده چکوب کیروبه اتدیلر
 طریزون بکر بکسی حسن پاشا و بستان پاشا و دخی نیجه بکر
 و بللو باشلو آدم لرا خذ اولتوب بنده چکلدیلر سر عسکر مجروح
 دوشوب پاشارک اکثری اسیر بو نیجه نفوس تلف اولد بغنی کوریمک

سار عسکر منہزم اولوب حصن کفی سمتہ و اطراف و جوانبہ
 فرار ایدوب هر کس جان و باشنی خلاص ایتک قیدند . اولدی
 جله احوال و اتقال دو کینوب ابازہ لونداقی یغما ایتدیلر ابازہ
 پاشا دیشنک حسین پاشا یابدیغی یرہ کلوب ارقہ سنده یشل
 اطلس عنتری غیری لباس یوق کوزین یومش زخندن قان
 روان اولمش کلیم سایہ سنده بو حال ایله یاتور کوردکده کانه
 ابازہ یه مرحت کلوب اتندن اینوب بحر و حک باشنی دیزی اوزرینه
 انوب بهی پاشا قرنداش آج کوزک ندر بو قیافت شیج مرد
 اولان جنک و کینه اثناسنده ارقہ سندن زرهن چیقاروب بویله
 اطلس عنتریله مستریح اولورمی قنی سنک جبه و جوشنک اگر
 زرهک اولیدی بوزخم مهلک سکا اصابت ایتزدی حیفا اولدی
 سکا آجیدم دیو ابازہ جه وافر نوازش ایلدی ابازہ پاشادن
 منقولدر که چنانکه دیشنک حسین پاشانک باشنی دیزیمه الوب
 بووجهله سوبلدم همان جان آجینسه مشغول اولمفین کوزین
 آچیوب اصلا جواب و یرمدی خطاب ایدوب اشته اوغلك صاغدر
 کلدی کوزک آج باقی دیدیکده اوغلنه زیاده محبتی اولمغه اوغلی
 صداسنی ایشیتدیکی کبی بر کره کوزلرین آچوب آه ایلدی اما
 آخر نفسی اولمفین نطقه محالی اولیوب ینه کوزینی یومدی یلدم
 کاری تمام اولمشدر صحت پذیر دکلدر راوی ایدر ابازہ پاشا
 اول اردوینی یغما و اموال واسطه یی ضبط ایدوب در زنجیر
 ایتدیکی پاشاری غیری بار کبرله بندیروب دیشنکی دخی اول
 حال ایله بر بار کیر اوزرینه کلیم ایله یوکلدوب ارضرومه طوغری
 جکیلوب کتدی دیشنک بولده تسلیم روح ایتدی سبتی
 ائدن آشاعه براقدیله و کچوب کتدیله ارضرومه کلدکده
 زنده طوتیلان بکچیر بلری جله میدانہ کتوروب یونلرین اوردیله

اغارینک یئنده اولان بیکچر یلردن بعضیسنه اغار مرحمت ایدوب
 کیرلوجه ازاد ایندیبلر حتی ابراهیم اغا نام براغاسی بر بیکچری یه
 مرحمت ایدوب کیرلوجه ازاد ایندی اول بیکچری استابوله
 کلوب و قعه بی نقل و ابراهیم اغابه شایلدردی اندن ابازه اخذ
 ایندیکی دیار بکر بکر بکسی خسرو پاشایی قلعه ده حبس ایدوب
 بر کجه بوغدردی و طوندوغی بیکچری چور باجیلردن صاری علی
 و دخی برفاج چور باجی بی دردر باره ایدوب ارضروم بارورلینه
 آسدردی اخذ ایندی کلردن فقط بستان پاشایی صاغ ایقویوب
 باقیسی قتل ایندی و ارضروم و اطرافنده بولدقلمی بیکچر یلری
 و طو بچیلری قتل ایدوب اولکیدن زیاده فساداته شروع ایلمدی
 و هر طرفه بلوکلر تعین ایلمدی قصبات و قراده مرور و عبور
 ایدن قوافل و روند کانی تغیش ایدوب بیکچری و یا بیکچری توابعی
 اولتری خبرالد قده امان و یرمیوب قتل ایدردی بیکچر یلر اول
 حوانیدن کچمک اقتضا ایلمده تبدیل شکل و تغیر جامه
 ایدوب ناچار هر یری بردرلو قیافته کیرلر ایدی و اله کیرد کلرند
 هر یری بیکچر بلکن کم ایچون درلونا و بلر ایدوب کاه رعیت کاه
 زنجبر کاه تاجرزدیو ایمان غلاظه کاذبه ایله جان شیرینی تخلیصه
 قصد ایدرلر ایدی ابازه اشقیاسی ایسه تفحصده بر مرتبه تدقیق
 ایدرلر دیکه فرضا راست کلد کلری آدم بیکچر بلکن انکار
 ایند کده یمنه اعتماد ایچوب ایاغندن چغشیر و چنتیانن چبقاروب
 دیزلینه بقرلردی اگر دیزکه یری مشاهدایسه تحقیق بیکچر یلر
 دیو امان و یرمیوب قتل ایدرلر ایدی بیکچری اکثریا دیز چغشیری
 کیمکله بو علامته استدلال ایدرلر ایدی سائر ناسدن بیکچری
 اولیوب دیز چغشیرینه اعتیاد ایدرلردن قتی چوق کیمسه دیزکه
 یری بللوز دیو مجازا قتل اولدیبلر اله کیرلردن اول قلیل نجات

بولوردی بو خبرل سردار اعظم خلیل پاشایه واروب مفدجه فرار ایدن زور پاشا و صکره منهزم اولان عسکر کلوب واقع حالی خبر وورد کلرنده شدت غم و حیرتندن سردار اضحلاک اولوق مرتبسنه واردی اماته چاره تقدیر الهی بویه ظهور ایلدی خلق ایسه سرداره زبان درازلق ایدوب سن عسکری ابازه یه قصدا قیردر مق مراد ایندک بو سوء تد بیرنذر دیو نیجه طعن آمیز واد بدن خارج سوزل سویلوب بو فضاحت سببیه اردیل وقعه سنده اولان هنک عرضی دخی لسانه کتوردیلر

(اسنیلاء قزلباش بقلعه اخصه)

چون بو وقعه بو وجهله نتیجه ویردی و اخصه یه امداد ممکن اولدی قزلباش بد معاش یوریش ایه اخصه قلعه سنی آلوب ایچنده اولان اهل اسلامی قتل عام ایلدی مورخ بو محمله دیرکه ابازه پاشا قزلباشه مخفی خبر کوندروب اخصه قلعه سنی المغه ترغیب و اطماع آیتمش ایدی چونکه سردار ملرفندن کندویه روی دل کوستریلوب اخصه قلعه سنک امدادینه مأمور اولدی قزلباشی تحریک ایتدیکنه نادم اولوب کندوسی سر عسکر اولوق سوداسنه دوشمش ایدی سردار لغنه مساعده اولیوب کندویه سوء قصدلی اولدوغنه دائر بعض امارته مطلع اولدیغیچون بویه خیانت ایلدی لکن ابازه قزلباشی اخصه یه دعوت اینک عقلدن بییدر

سا (توجه سردار بجانب ارضروم)

سردار عبدالضهاد نصکره مشاوره ایدوب ارضروم اوزرینه وارلق مهمدر دیو اتفاق ایتلیله اول جانبه توجه ایلدی لکن عسکره تمام مرتبه ضعف قلب مستولی اولمشیدی ذی الحجه و اخرنده ارضروم قربنده سابق الذکر ایلیجه مرتکه وارلدقده

اناطولی بکر بیکدیکی زور پاشایه ویرلدی سیواس بکر بکیسی
طیار محمد پاشا کلوب اردوی همایونه داخل اولدی و کوچک
احد بیک قدر عسکر ایله اردوی همایونده بیله ایدی دیار بکر
منصبی کورجی محمد پاشایه و شام مزبور طیار محمد پاشایه و سیواس
کوچک احده ویرلدی

(آمدن ایلیچی شاه باستانه)

شاه عباس طرفندن نامه ایله ایلیچیسی طهماسب قوی سلطان
کلوب بغدادی اوغلتنه رجا ایلمش مقدا سلطان سلیمان خان
زمانده اولان حدود اوزره صلحه عهد نامه ویرلن بکن جلالی
سییله فرصت کبرلاک ایدوب نقض عهده اقدام اولنمغه تجهیز
جنش وارسال سردار ایدوب اول جاننده اولان مصالح وکیل
مطلق سردار خلیل پاشایه سپارتن اولنمدر دیو جواب ایله
کوندرلدی وزکم حاکی کورجی طهمورث خانه حکم یازیلوب
بوسالده قزلباش اوزرینه وزیر اعظم خلیل پاشا سردار
کوندریلوب سندخی وار قوقی بازویه کتوروب سار حکام
کورجستان ایله بکدل اولوب قزلباش دفعتم سعی و اقدام
ایده سن دیو کوندرلدی

(وقایع سنه سبع و ثلاثین و الف)

(محاصره ارضروم)

چون ابازه پاشایکچر یلری و دیشلنک حسین پاشای قتل و عسکرین غارت ایدوب عصیان و طغیان کالاول اظهار ایلدی خلیل پاشا عجم سفرندن فراغت ایدوب سنه سابقه او اخرنده ارضروم اوزرینه توجه و ایلچیه نام موضعه نزول ایتشیدی اوائل محرم الحرامده ایلچیه دن کوچوب ارضروم قلعه سنه کلوب جنوب طرفنده اولان بابه نزول ایلدی ابازه پاشایسه سابقه خلیل پاشانک سلحداری و کند و چراغی ایکنینه حرمت ایتیب مقام زاعده قیام ایدوب قپوری قیابوب طوپلری چادرلندن طرفه حواله ایدوب عسکری ایچرودن طشره چیقوب دوک بشورل ایدی سردار یاننده قلعه کوب طوپلراولیب قارچغای قتل ایدن ماغراوبک کتور دیکی برطوپدن تبری بالیز طوب اولماضین کاهجه ضربنلرایله جنک ایدرل ایدی تور توم حصارندن بر قاج بالیز نقلنه آدم کیدوب محاصره تدارکنه شروع ایلدی محرمک اون اوچنهی کونی صباح قلعه دن عسکر چیقوب چادرله یوریوب برو طرفدن دخی عسکر حرکت کلوب براز جنک ایتدیله ابازه عسکری مقاومت ایده میوب حصاره دوندیله

سا (آمدن ماغراوبک و متریس)

ماه صفراء در دنده سابقا قارچغای خانی و عسکرینی قتل ایدن

ماغرا و خان که کور جستانک یرار و نامدار حکا منسدن ابدی
بعض سبب ایله برادرینه بیحضور اولوب اردوی همایونه کلدی
مزبورک قدمیه عسکر نوعاً تقویت بولوب شوقه کلدیلمر و معاً
یرطوب دخی کتور مشیدی اولتی قلعه سنندن دخی ایکی طوب
کلک ایله همان اولکون متریه کیردیلمر حسن قلعه سننه عسکر
واروب فتح ایتدکد نصره یدئ و قیه اثار برقلنبورنه و بره مقدار
باروت کتوردیلر ماه صفرک اون سکننده سابقاقره اوغلان نامه
اشتهار بولوب سردنکچدی بکیمیری ایکن بلوکه چیقان سپاهی
برقاج ولد اشلر ایله حاق ایدوب ارضروم حصارینه
یوریدکلر نده تفکله اوریلوب شهید اولدیلمر اوج طوب ایله
بربردن دوکت حصاره کارالمیوب طپراق سورمکه شروع ایتدیلمر
(نزول برف و حلول شتا و عودت سردار)

چون روز قاسم بکوب وقت شتا حلول المدی ارضروم قیش یری
اولغله ربیع الاولک اون النجی کیجه سی برعظیم قاریاغوب
چادرلی و متریسلی باصدیروب تدارک سزبی وقت محاصره یه
شروع اولوب بمش کون یهوده اوتورلد قدنصره ضروری
کوجک لازم کلوب حصاردن الچکلدی حسن قلعه سنه بیک
نفر قول اوغلی کوندریلوب یوسف پاشا محافظه سنه تعیین اولدی
ایرتسی عسکر قار اوزرنده لک اولک یولسزوادیلر و طاغله
سلول ایدوب توفاته طوغری عزیمت ایتدیلمر ایرتسی ایلیجه منزله
واریلوب طوبلری کتورمک ممکن اولمخله اول منزله یره کومدیلمر
چقاله زاده چنشاکی منزله کانجه ابازه پاشا عسکر یله کبرودن
تقیب ایدوب اول منزله سابقا بوستانچی باشلقدن معزول اولان
سپاهیلر اغاسنی و کبروده بوانان اغرلنی و عسکری البغویوب
نیجه خسارت واقع اولدی ترچاندن لقبه دره سنندن افشار

صحرایه چیلوب قوبلی حصاردره سی یولبله ربیع الاخرک
اون برنجی کوتی توقات شهرینه داخل اولدیبلر عسکر طاغیلوب
علوفه وملازمینه خدمت وبریلوب وزیر واعیان قشلا رینه
کیدیلر بوبولده یکریمی بش کون عسکر قارا اوزرنده یاقوب قاقوب
شدت بردن چوق کینه نکه اعضاسی تلف اولدی ونیجه ری دخی
یوللرده طوکوب قالدی حتی او باشلی دیمکله معروف محل
پرخطر دن یکلد کده برودتن طوکوب قلانلرک حسابی اولیوب
الی وایاغی طوکوش کیسه لدن توفانده بیکدن زیاده آدم الی وایاغی
کسیلوب توقات خانلرنده واسواق ودکانلرنده شدت بردن
اکثری تشنج اولوب وفات ایلدی بوسفرده واقع اولان زحمت
ومصیبت برتاریخده کورلماش ایدی یولسز وایزسز طاغلرده ماه
اولوردی یوریمک ممکن اولیوب طاغدن اشاغی انسان و حیوانات
قزاغله قیارکی کوتی اوزرینه کند وی قیوویروب ایندی
دره زده یارم ذراع قدر چغری باصلمش عسکر بربری اردنجه
قطارنوب کیدر لدی شویله که بری کیرویه دونمک ممکن دکل ایدی
فرضا چغردن طشره برات دوشه قولاغنه دک قاره صیلانوب
چیقمی منسرایدی عسکر بویله قطارنوب کیدرکن بالای
کھسارده هوب ریاحدن متراکم اولمش قارتود لری که برجبل
عظیمدن جسیم اولور موضندن قوپوب علی الفله عسکرک
اوزرینه دوشوب اوزورینه راست کلان یوزدن قجاوز آدمی
آنلریله یوارلیوب زیغنه دره سنه طوپارلدی آت وانسان طاغلرکی
قارالتنه فالوب بوغلور دی فقیر طر بزودن توقات وسواس
صتلیرینه کیدرکن مشاهده ایلدم قره دکن سواحلندن کورجستانه
وبرطرفی کردستانه طوغری تمتد اولان عظیم طاغله ایکی
مزراق قدر دخی زیاده قاریاغوب بالای کوهدن دره یه اینجه

مترآکم اولان قارشمت بردن مجعد اولوب شباط ایامنده ارضك
بخاری حرارتدن قارتوده سنك اشاغی جانپی اریوب تجتی مجوف
شکلنده قالدقمده اول کوهك اوزرنده اولان ایکی مزراق قالكلمنده
عظیم قارتوده سنك اغرضدن اطراق منشق اولوب یزندن
قوبوب دریه طوغری دوشراوکنده یك اتلوده اولورسه بری
خلاص اوله مزطوباریوب دریه طولدرر اول اطراف خلق
اگایچ دیرل طریزوندن کهساره طوغری دره کنارندن قطارلتوب
کیدرکن اویله برچنج قوبوب دوشدی بکرمی قدر آدمی اتلریله
طوباریوب دریه طولدردی غیری ایلروکیدلیوب اول حوالیده
اولان قریه ل اها ایسی برکدیریلوب اول کهه زی قارالتدن
چیقارمغه مباشرت اولندی درت نفر کهه صاغ چیقوب
ماعداسی وجله اتلری اولمش بولندی نمود باالله بر بلیه ناکهانی
درکه احتراز ممکن دکلدر

(توجیه خاتمت بچانك كراى)

قریم خانی محمد کرای قزنداشی شاهین کرای نام شش ایله بکندل
او اوب خلاف رضای شهر یاری نیجه اوضاع نامموار کوسزوب
بوندن اقدم رجب با ساله جنک ایند که غالب کلاکله غیره حربه
اوجینه معامنه ایدر اولدی بعده قزنداشی شاهین کرای دو بریمجه
اوزرینه واروب قاتمر ایله جنک ایند سکده فرار ایتمیدی
بعده دردو لندن قاتمره کولجه سنجاغی ویریلوب تالرخان
استیصالی ایچون تدار کده اولسی تنبیه اولتمیدی اشوسنه
مبارکه ماه رمضانک اواخرنده قریم خانلغی جابک کرای خانه
ویریلوب برادری دولت کرای قانغای اولوب دونغای همایون ایله
که التمش پاره قدرغه واتوز بش پاره فرقه ایدی قبودان وزیر

حسن پاشا خان مشارالیهی قریم خانی وضع ایتمکه تعین و ارسال اولدی و قره جانبدن وزیر بنا لوقه لی حسین پاشا و کنعان پاشا قاتر میرزا ایله معا و اروب بو خدمتی اتمامه مأمور اولدیلر دو نهای همایون کفه یه وارد قده محمد کرای و شاهین کرای دخی مشر جنک و قتال اولوب لکن مقاومت قدر تلی اولماضله تارک دار و دیار و صقاله مملکته فرار اختیار ایتدیلر حسن پاشا دخی حسب الامر جانبک کرای خانی قریم تخته قعود ایتدیروب اندن اوزی صوینه کلوب سرحد مملکت اسلام اولغله روس ملاعیندی محافظه ایچون برقله یایوب مالزم و نغراتن وضع ایدوب حسین پاشا انده اوزی محافظه سنده قلوب قپو دان حسن پاشا منصورا دارالسلطنه یه عودت ایلدی قاتر دخی نوغای او یماغنه و کندو قبیله سنه قاریشوب خراب اولان خانمان عمارته مشغول اولدی

(تمه احوال جانبک کرای با محمد کرای و شاهین کرای)

محمد کرای و شاهین کرای جنکده منهنم اولوب له جانینه فرار ایتدکن نصره یه در عقب روس نهوس امداد یله ظهور ایدوب له قرالی اعانتی ایله فرق ییک قدر کافر خطبنا نلریله و کندورینه هوادار اولان تاتار لشکریله کلوب جانبک کرای خانی اسبصال قصد یله قریم اوزرینه یوریدیلر جانبک کرای خان دخی لشکرین جمع ایدوب قاتر ایله و نوغای طائفه سیله اعتضاد و استظهار ایدوب قاتر ترک فی عندن سلیمان شاه میرزا و اوراق میرزا و تاتار خانک برادری قالفه سلطان یوم قتالده درت طرفدن هجوم ایدوب قیر بلنجه جنک ایتمکه معاهده ایلدیلر محمد کرای و شاهین کرای دخی عونه سی اولان فرق ییک قزاق عاق ایله که له قرالی طرفدن برنامدار ملعون اوزرینه خوبمان تعین اولمشیدی یور یوب کلد کلرنده تاتار خان دخی قارشو واروب مقابله و مقاتله ایتدکنده

اولکون قزاق خنازیری زیاده تفنگ یاغدیروب لشکر تاتاردن قتی
 چوق کنه شهید اولدیلر اخشام اولدقده خان امرای تاتاریله
 مشورت ایدوب بوملعونلر صافی آتشدربونلریله تدریمی جنک
 اولز جله مزى قورشونه دیزرله همان متوکلا علی الله
 کوز قرار دوب درت جانبدن براوغوردن هجوم ایدرسک بریایم
 آتسه خاشنوب اینکھی یایله نوبت ویرمیوب ایچلرینه کیررزویقه
 بریقه قلیچ جنکی ایدرز امیددرکه ظفر مسر اوله دیوب بوقول
 اوزره قرار و یروب یارین عوما جوانب اربعه دن به ۱۰۹ اوزره
 عهد لشدیلر صباح اولدقده ذکر اولتان عهد اوزره قهرمان
 وغا قاتر میرزا بر طرفدن و ابنای اعمامندن سلمان شاه میرزا بر طرفدن
 وقبوسی قوللری ایله تاتارخان بر طرفدن و قالغه سلطان بر طرفدن
 حاصلی جوانب اربعه دن هجوم ایدوب لشکر شیطینی تبرباران ایله
 عرضه رجوم ایلدیلر بر قهرمانی جنک اولدیکه ترک کردون منسوبانه
 پسند ایدوب * قابل شاکرد اولان استاد اولور استاددن * دیدی
 ونوعا غیرت ایله علاقه شانندن اولوب محمد کرای و شاهین کرای
 قولنده اولان تاتارلردن نیجه سی دنیاده کفار روسله قتال اهل
 اسلامه معاضدت اوزره مقبول اولنلر آخرتده دخی انلریله حشر
 اولوب محروم ایمان و خالد فی النیران اولغنی ملاحظه ایله محاربه دن
 ال چکوب قزاق ملاعینی عجب قلیچ یدی اول تاتارلردخی طاقبت
 اندیشلک ایدوب جانبک کرایه باش اکوب لشکر تاتارخان کمال
 استظهار ایله یکبار کافره قویلوب قزاقلره تفنگ طولدر مغه
 کوز آچدر میوب دست و کریان اولدقلرنده قوم مغول و تاتار
 جبلت لرنده قونلان خوزیرلکی ابلغ وجه اوزره اظهار ایدوب
 محکم قلیچ قویدیبلر خو طمانلرینک دخی اول معرکه ده باشی کبلوب
 محمد کرایک صاغ بهلوسندن مہسی اوزرینه تفنگ دانه سی

طوقنغله دانه سی دو کندی شاهین کرای بو احوالی کور بچک
بقیه السیف برفاج کنتی ایله راه فراره دوشوب نابدید اولدی
جانک کرای خان بونصرت عظیمه به مظهر اولیجق کشتدر
اراسنده محمد کرایک میتن بولدروب غل و تکفین و اوزرینه نماز
قلدروب مضموره قبره قودی قیریلان قزاقلرک باشلریله
خو طمانک کله سن الوب دونوب کفه به معاودت ایتدکه
کفه بکیر بکیسی محمد پاشا طوپلر ایدروب اولیای دولت مظفر
ومنصور و اعدای بدنهاد مقهور اولدوغی ایچون شنلکلر
ایتدی و تنه بر یقوله خو طمانک سر بریده سن کفه قله دسی
ارزیننه دیکوب خان قریم ششکاهنه کندی

(وقایع سنه ثمان وثلاثین والف)

(توجه عسکر منصور بجانب ارضروم و مراجعت ابازه بجانب)

(شاه عجم)

سردار اکرم خسرو پاشا مقدا ذکر اولندیغی اوزره ارزنجان اوزرینه عسکر کوندروب استمالته تسخیری خبری کلوب تاسردار سابق زماندنبر و ابازه عسکری بلوک بلوک کلوب اطاعت ایدوب خصوصا خسرو پاشانک اوازه شجاعتی و کلن ابازه لیله مزید التفاتی سیبی ایله ابازه لیدن قتی چوق آدم کلوب کندویه و هن طاری اولمشیدی ضروری شاه عجمدن استمداد تدبیرین ایدوب کتخداسنی و چوپور بکری کوچک ابازه ایله شاهه کوندروب شاه دخی شمس خان ایله بر قاج یک قزلباش کوندروب چوپور بکر شاه یاننده قالدیغی قارصدن اخذ اولتوب کلن دیلدن سردارک مسموعی اولدی و ذکر اولندیغی اوزره هنوز ابازه غافل ایکن سرعته وارلق کر کدر دیو سردار اکرم دفتر دار پاشایی اغرلق و طوپر اوزرینه قویوب سز دخی عجماله ایر شمکه اهتمام ایلك دیو تنیه اکیدا ایدوب کندوسی ضالت و سبکبار بر قاج یک یرار مرد کار کذار ایله ایلفار ایدوب ارضرومه ایر شدی ابازه دخی سردار عسکر بسیار ایله انجق اون کونه دک کله ییلوردیو هنوز لوازم محاصره یی کرکی کبی کوره میوب دخی نیجه عسکر و ذخیره و دو باب و مواشینی قلعه یه الماش ایدی که عثمانلو عسکری بقته ایر یشوب ارضروم قلعه سنی قوشا دقلرینی کوردی جان باشه صیچر ایوب قلعه یه جان اتوب قبولی بند ایلدی و بود فمه غفلت و غرور ایله مضون اولدوغن ییلدی طشره ده قلان آلات جنگ و مهمات حصار و ذخایر و مواشی و عسکری قتل و یغما یه مظهر اولدی و خرمن زمانق اولغله کالک و ساثر ارضروم قریه لرینک خرمنلری توده توده

طورردی شویله که عسکر اسلام یدر مکه دو کمنک احتمالی یوغیدی سردار اعظم سنه سابقه ذی الحجه سنک سلخنده ارضروم اتنه وصول بولوب ایکنجی کونی دخی طوپلر ووجهله عسکر کلوب ایرشدیلر (مر ویدر که ابازه نك معتقدی قیصریه لی شیخ ارضروم قلعه سنک بدنلرینه چیقوب خسرو پاشا ایله کلان عسکری سیرایدوب ابازه یه دیدیکه بوکلن عسکر بوقلعه پی الورلر غیری چاره یوقدر دیو صورت مکاشفه ده مشکلر حل ایلدی فقیر دیرمکه برعیار و مکار احوال روزکاره منقطن حریف ایمش (ولباطل حبوله) مفهومی اوزره ابازه نك نأرة ظهوری تمادی اوقات و تراجم ضرورات سببیه انخماده یوز طو توب سردار جدیدک آوازه علوشانی و ابازه لیدن وارنلره التفاتی ایله ابازه لیک پریشانلغی و نیجه بوک کبی علاماتی کوروب خصوصاً سردار علی انغله باصوب ارپه و بغدادی خرمنلرده قلوب لوازم محاصره ده، تقصیرا تیری امارات ادبار اولغله قلعه نك اتنه جغنی ییلدی و کرامت صادی

(محاصره و فتح قلعه ارضروم)

عسکر اسلام جله طوپلر ووجه خانه ایله کلوب ایرشد کده تبریز قیوسی نام قپونک اوکندن کپیلوب قلعه نك جنوب طرفنده طاغ سمنده دوه بوینی نام محله قونلدی. و محرمک انجی کونی کیجه متریسه کیریلوب قلعه محاصره اولتوب طوپلر قورلدی وزیر اعظم روم ایلی عسکر یله حسن پاشا واروشی طرفندن یدی طوب ایله سیواس و اناطولی ایله یکپجری اغاسی ارزنجان قپوسندن بش طوب ایله احد پاشا کش کنبد طرفندن و ماغرا و محمدبک کورجی قپو سندن متریس قوروب کدکلر آچدیلر و طوپراق سورمکه مباشرت اولندی ایچرو دن کرچه طوب و تنک ایله

چنگه مبادرت ایدررایدی لکن سنه سابقه کبی هرقله ده نیجه
 یوزجنگ اری و منهدم اولان کد کلری بنا ایدر عسکری اولماغله
 ابازه مدافعه ده عاجزاید و کنی فهم ایلدی مع هذا ارضروم
 قلعه سی بر حصن حصین و افلا که چکمش بر حصار متین اولوب
 طوب ایله بیتمق محال بلکه بر طاش قو پر مق تمتع الاحتمال خصوصا
 دائره سنده اولان خندق عمیق غورینه ایرلز و سایه شمسرا اولان
 قلال و ابراجنه بصرایر شتر و دو ککله ظفر بوغنی ملحوظ دکل ایکن
 خسرو پاشانک همتی ایله عسکراسلامک هجومی شدتن مشاهده
 ایتدکده ابازه پاشا هر عوب انقلب اولمیدی بواشنا ده سردار
 اعظم بر درلو حيله اضیفه یه سلوک ایدوب یته ابازه دن کلوب
 اتباع ایدوب برسوزاکر آدم ایله ایجر و ابازه و اتباعنه مخفی خبر
 کوندروب چنکدن ال چکرل ایه هر برینی بلوکه چقاروب کلی
 مرعی و موقر اولارینی و عداکید و ایمان ایمان ایله توکید ایلدی
 هول جانه دوشن طائفه باغیه عفو و راحت و امن و سلامت
 صداسنی ایشبتدکده جانه منت یلوب تسلل کان اردویه ملحق
 اولغه باشلدیلر دفعه بر قاج یوزنی بلوک سپاهیسی ایتمکله قلیبری
 مطمئن اولوب سائر لری دخی طشره یه جان ایدیلر ابازه نک
 لشکری قلیل و بصری کلیل اولوب بالضروره اطاعت ایله
 تخلص جان تدارکنه دوشدی ماه محرمک اون طقوزنده
 کندونک شیخی و هر مصالحنده مرشدی اولان قیصریه لی سید
 عبدالرحیم افندی بی علما و مشایخدن التی نفر کیمه ایله قلعه دن
 کفن درکردن طشره کوندروب سردار باوقاردن امان ایلدی
 و نفسه و ماله و اتباعنه بر ضرر اولماق شرطیه جرائم سابقه سنه
 توبه و استغفار و سردار آکر مه اطاعت و التجا و تسلیم حصار
 ایتمک اوزره عهد و میثاق رجای ایتدیلر خسرو پاشادخی مسؤلنی

قبول ایدوب وجه مشروح اوزره وعدو عهد ایلدی و ابازه پاشا معمار دامادی مصلح الدین اغایی ایچرو قلعه یه استدیکه مر قوم اول وقت اغاوات دولتک نامداری و خسرو پاشانک نظر التفتاننده خیلی رغبت و اعتباری اولغین اول کلورسه قلعه دن آنکله چیقارم دیدیکنه بناء مصلح الدین اغا قیصریه لی شیخه قوشیلوب عهد و امان فرما نیله ایچرویه کوند رلدی ابازه دخی صدر اعظمک و او جاغک پیمان و ایمانلرینه اعتماد ایدوب جمع کونی صلاوقتی الای ایله کورجی قپوسندن چیقوب کلوب سردار اکر مه بواشدی سردار دخی وزارتنه تعظیمای قیام و توقیر و احترام ایدوب ابازه دخی جرایم سابقه سنه استغفار ایلدی وزیر اعظم مضی ماضی دیوب کندویه سمور کورک اغالرینه خلعتلر الباس ایدوب احسانلر ایلدی و جله رجاسنه مساعده کوستروب قصورایتمدی اغالرینه بلوک و التیوز نفر مخصوص آدملرینه جبه جیلک احسان ایتدی و ارضرو مدن علاقہ یی قطع ایدوب اردویه التحاق ایله مأمورا ولدی یه الای ایله قالقوب مطمئن القلب قلعه یه کیردی بعده صدر اعظمی ایچرو سراینه دعوت ایدوب وافر نعمتلر چکوب بو قدر مدتدنبرو پیدا و ادخار ایلدیکی تحف و نوا دردن بیحد پیشکش و هدایا چکدی بعده چادرلرین چیقاروب اردوی همایونک برجاننه قوروب جله اشیا و ائقالنی چیقاروب قلعه یی تسلیم ایلدی و کندوسی اتباعیله چادرلر یلثوب اردویه ملحق اولدی بعده قلعه نک رخنه و کدکلی تعمیر اولتوب وزیر اعظم قلعه طویخانه سنه واروب سکر طوب چیقاردی و یرینه کلن طوبلردن سکر طوب قویدی و بغداد ایچون اون ایکی طوب دیار بکره نفل اولتمق باینده کورجی محمد پاشایه تنبیه اولندی ماه صفرک اون اوچنده ارضروم ابالتی طیار محمد پاشایه ور یلوب

محافظه ایچون حسن قلعه سی قول اوغلاری و مصصوبی باشی ایله
 اوج بیک بیکچری تعیین اولندی و بو اتاده سردار اعظم خدمات
 مشکوره سی مقابله سنده عرض کوندروب مصر ایالتی بیکچری
 اغاسی خلیل اغایه التماس ایلدی اما التماسی مقبول همایون اولوب
 آستانه دن ایالت مصر یرام پاشا یرینه مقدا دارالسعاده اغاسی
 مصطفی اغا خدمتدن نشأت ایدوب قودان حسن پاشا تک
 قیویولداسی محمد پاشایه ویرلدیکه مز بور ابتداء حالده دیار
 ارناوددن کلوب دارالسعاده اغاسی مصطفی اغایه خدمت ایدوب
 استعداد و قابلیت سیبیله اغر متفرقه دیرلکنه نائل اولمشیکن
 چون اغای مشار الیه خدمت ایدنر دولته قدم باسه
 کلمشردر بودخی قوجیلر کتخداسی اولوب اندن یرام پاشا یرینه
 وزارت ایله مصره والی اولدی نفسنده عقل و تدبیر و سخا ایله
 شهرتی و ارایدی خسرو پاشا تک عرضی مقبول اولما یحقی بیکچری
 اغالغندن خلیل پاشا ابازه یرینه ارضروم و ایسی اولتی اوزره
 فرمان همایون صدور ایدوب اغالق باقی پاشا کتخداسی محمد اغایه
 ویرلدی باقی پاشا کتخداسی مولوی محمد اغا آستانه دن اغالق ایله
 کلوب اردوی همایونه داخل اولدقده سلفنه سیواس و کوچک
 احمده شام ایالتی ویرلدی

(تمه در قضیه شمسی خان)

سابقده ذکر اولندیغی اوزره ابازه پاشا تک استمداد ایله شاه بر قاج بیک
 قزلباشه ابطال روافضدن شمسی خانی سردار ایدوب ارضرومه
 ایرشککه کوند رمشدی انلر ارضرومه کلور کن سردار اعظم
 ایلفار ایله ایریشوب ارضرومی محاصره ایلدیکی خبرین یولده
 استماع ایتد کلرندن ارضرومدن مایوس اولوب دونوب کیرورونه
 کیدوب قرص اوزرینه اوغرارلر و اطرافنی باعمال ایدوب قارصه

کرنند ایر کورمک قصدند. اولدقلرین قارص والیسی کوسه
 سفر پاشا خبر الوب پاشای مشار الیه شجاعتله اشتهار بولان
 امکدارلردن بر مرد کار کذار اولغین کند و عسکری و قرص
 قوللردن جمع کثیر ایله ایلغار ایدوب قزلباشلری تجسس ایتدیروب
 قوندقلری رده علی الففله باصوب اکثرین قلیچدن کچیروب
 شمسى خانى اتباعندن بر بلوک ایله دیری طوتوب حضور سرداره
 کتوردی بو خدمت پسندیده سی مقابله سنده خلعت وانعام
 ایله مظهر اکرام اولندی بوسفر پاشا چو پور بکرک نیکده ده
 قتل ایلدیکی کوسه سفر پاشانک غیر یدر خدمتی مقابله سنده
 سردار دن اردهان وغیری سنجاقلری رجا ایتکله مسؤل
 حصوله کلوب قرص ابراهیم پاشایه ویرلدی بونصرت معتبره
 ایله سردار اکرمک شرف فتح وظفری مضاعف اولدی وحسن
 قلعه سنده اولان دلی یوسف پاشاکه ثبت ایدوب حصارى
 ابازه یه ویرمیوب نیجه دفعه یرارلق ایتشیدی و مسارعت پابنده
 سرداره مکتوب ایله ابازه نك غفلتنی اعلام ایلشیدی سردار
 طرفدن اکاده وافر انعام واحسان و ترفیع قدر ایله اکرام
 قلندی

(وقعهٔ ماغراوبک باهالی قونیه)

مورخ دیرکه امراء کورجستانک سخا شدن ماغراوبک که فارجفای خان ابله وقعه سی ونیجه ییک قزلباش قلنده ظهورایدن دینرلکی ذکر اولمشیدی سفر ارضروم سنه سی سرداره مطیع اولوب قحده بیه بولتوب استانبوله کلدکده قزلباشه ایتدوی نکایت آل عثمانه خدمت عد اولتوب مسلمان و محمد اسمیله مسمی اولغله رعایتلر قلند قدنصره فرمان ابالتی کندویه توجیه اولمشیدی فی الحقیقه کندی شیخ ذی باس جهده قبل مانندار نادر اهر من ایدی اما امر حکومنده راجل و باطیع تعدی و تسلطه مائل ایدی اول وقت بعض ظرفا بوقضه ابله مر بورك لسانندن اولق اوزنه حسب حالتی یسین رایانه نائل اولدوغن استکنار ایدنلرک رشک و وطنه سن عیان ایتمشیدی (قضعه) میکشم باده میخورم به پلاو هیتم شدازان سبب چون کاو * من نه کبیم نه مسلم نه جهود * بمرمیران قرمان ماغراو * قدیمی اتباعندن برکتش مظالم کنسی منسلم ایدوب بر بلوک از ناور ابله قونیه به کوندردی اکثر یا اتباعی عجمانه الاجه مندیله صاررزدی آداب عثمانی تیلر برآلی کورجیان خلفه مسلط اولوب اخذ اموال و قهر رجاله باشندی بعض دخترلرک صاحبی تراش ایدوب غلام امر دکی آنه بندربوب کردررزدی کارخانه کارد استخوانه ینشوب منسلم قونیه نحر استده اوتوررکن قونیه شههرینک منصلب و منهورلرینک سرچشمه سی سید ابراهیم چلی که آق قاش امیر اوغلی دیرلر سادات حنیفه دن تهور و بی باکلکله معروف بر کیمه ایدی نقیب و کیلی اولوردی برکروه مسلمانلری جمع ایدوب غیرتلوب کورجیلرک چادرلرین باصوب منسلمی مر بور سید ابراهیم کر بیانشدن طوتوب چکوب طشمره چیقاردی و کونوروب قونیه قلعه سنده حبس ایتدیلر سائر کورجیلر بو احوالی کوروب برا ککند

و پریشان اولدیلر قونیه اهالیسی بو خسارتی ایلد کد نصره
 سید ابراهیم رأیله بریره کلوب ماغراو بکک اتباعی کورجیلرایله
 منسلک ظلم و تعدیسی و شهرده ایلد کلمری هتک عرض و مضالمی
 محضرایدوب و قاضی و لایندن عرض الوب ساداتدن و علمادن
 و سار ففردان برکروه شکوایچی صدر اعظم خسرو پاشایه
 طوغری کیدوب عرض و محضر لر بنی و یروب داد خواهانه
 شکوا و فریاد ایندیلر عرض و محضرده اولان ظلم و تعدی یه
 متعلق موادوشا کیلرک لساندن کورجیلرک شاعت و فسادلری
 سردارک معلومی اولوب واقعا نیجه مظالم و فسادلری
 تواترایله ثابت اولغله ماغراو خوفندن فرار ایتمیشدی اولمزاده
 اناطولی بکلر بکیسی زور پاشا اوزرینه کوندرلدی ماه مر بورک
 سکرنده کوچیلوب ار کلیده نیکده سنجاغی بکی دخی ماغراو اوزرینه
 تعیین و ارسال اولندی غره صفرده حلبه واریلوب کوک میدانه
 قوندیلر بشجی کون شام والیمی کوچک احمد پاشا کلوب
 آلائی کوسپردی

(قتل ماغراو باغدر خسرو پاشا)

کتاب چلبی دیرکه مر بور ماغراو سابقا قار جغای خان
 یوزوب قرلباشک لشکر عظیمی طهمه شیر شمشیر ایتمکله
 آل عثمان دولته عظیم خدمتده بولندی یفته اعتمادا سردار
 خلیل پاشایه کلش و دینندن دوغش ایدی لکن کورجستان
 حکومته معناد اولوب ممالک اسلامییه تک احوالنه و قونی اولوب
 ضبط و ربط امورنده غافل اولغله قرمانده بعض اشقیایاننه
 کلوب ظلم و فساد ایندکده نام بونک اولوب شاکیلری
 وزیر اعظمه وارمشرایدی بعض دوستلری خسرو پاشا بر خون
 دولتودر شاید سکایاردبو وهمه دوشوروب بر جانبد چرتوب

کیدوب فرار ایتمک ملا حظہ سن سوق ایتمش لرایدی بودی ار عنر منه
 عدم وقوفندن ناشی کور جستاندہ فراراید نردیلدی یکی
 یرہ واروب حایت واستمانت ایله خلاص اولدیغی کبی بو ملکندہ
 دخی نجات ممکندر قیاس ایدوب یول وایزوسمت ووادی
 بیلدیکندن ملاطیہ یہ طوغری چیقوب کندی اخذی ایچون
 متہین اولان زور پاشا عقبجہ یتشوب اولامر ایله کندویہ
 آدم کوندروب فرار ایله قورتلوق محال ومخالفت ایله چاره سازلق
 عدیم الاحتمال ایدیکن بیلدیروب نصیحت ایتدی بلر بیچارہ
 ماغرا ومخالفتک فائدہ سی اولدیغنی یلوب ناچار اطاعت ایدیجک
 کندوی و اوغلنی واتباعنی قید و بندہ چکوب صفک اون
 دردنجی کونی حلبہ کتورد کده وزیر اعظم اوتاغی اوکنی
 اچوب اسکملہ او زر بنہ قعود ایلدی ماغرا و برآق صفالو
 اورتہ بویلی ائندہ بیلکجک صاری قفتان کیش بر بار کبرہ
 بندر مشلر اوغلنی دخی یا نجه فرق الی نفر اتباعیله جله سنک
 بیونلرین اورمق فرمان ایلدی ابتدا ماغرا وبعده اوغلنی بعده
 سائر اتباعک کلہ لرین خاکہ غلطان ایتدی لر خسرو پاشا
 خونى وغدار اولوب مجرد سفک دمہ میلندن بویله برعظیم
 خدمتی سبق ایتمش دین باطلی ترک ایدوب اسلامه کلش غازی
 اختیاری کور جستانه کیدردیو خلاف انها ایله اولدوروب
 شاه عجمه انتقام آویوردی ومن بعد زمره مخالفیندن کیسه
 آل عثمانه جانبدارلق ایلیه دیولسان حاله تنبیھی نفس
 صحیفه روز کار اولدی شاه عجم نیجه بیک یوز اچہ وبروب
 اولکهل تملیک ایلسه پادشاهان سلف بو ایسه رضاو برمر زایدی
 وممقول کورمر زایدی وبروکیلی نادان مجرد قان دوککه
 میلندن بوغدر قبیحی ارتکاب ایلدی فرضا خلقه ظلم ایدوب

جور و تعدی ایلدیکی ثبوت بولدیغی صورتده حقوق ناسی استرداد ايله احقاق حق و بعدالایوم بو وجهله ظلم و تعدی ایتجه سن دیو تنیه ايله اکتفا انب و اوفق ایکن بویله بر مرد صاحب نامی اعدام ایتمک قتی غدارلقد ر (بشر القاتل بالقتل) فحوا سنجه - کند و دخی اول یوله کیدوب جزا سن بولدی دیار حلبدن مصر خزینه سی کلوب اونیدی کون اوتوردقد نصکره کوچیلوب جبهجی باشی علی اغایه وان ابالی و بر یلوب بیره جک واورفه ده زور پاشا وصول علوفه جیلر اناسی دلاور اغایکی ایل ترکانی اوزر بنه کوندر یلوب اون بیک قدر قیون و بوز قطار دوه سور یلوب میری ایچون قبض اولندی تفصیلی بوکه حلب ورقه و دیاز بکر مایینده بورت طوتان عشایر تراکه دن بیک دلی طائفه سی دیمکله معروف کر وهکه عدو حدلینه نهایت اولیوب مواشی و افراسی و اموالی بی نهایت ایدی و جله سی اخیه ایله زیبا بایلاقلمده و اطیف قشلاقلمده یا بلا یوب و قشلا یوب خرفه الحنال ایدیلر قو چور بک که بوز اولوس بکی منت بکک قزندا شیدر کثرت عشیرت و قوتنه مغرور اولوب نمرض و تفرعن اوزره حرکت ایدوب مال پادشاهی ادا سننده دخی تکاشل اوزره اولوب اتباعی اولان ترکا نلز خود مزارع مسابن اوزره سوری اوغرا دقلمجه صاحب مرزعه فریاد ایتد کجه یا کیشی فالدر تار لاکی قیون کچسون دیرلر و خلاف شرع و مروت بویله نیجه ظلم و غدر ایدرلر ایش سردار حلبدن دیار بکره کیدر کن شکاتی کلوب تمرد لری دخی آشکاره اولغین زور پاشایو دلی یوسف پاشا ایله عسکر از سال ایدوب حقلرندن کلدی لرو بی حد دو اب و مواشیلرین سوروب کتوردیلر غنایم بیکران ترکان سببی ایله اردوده زیاده خصب و او جو زلق حاصل اولدی و دلاور اغایه

سپاهیلر اغالتی و یرلدی پیه جکده یوز ققطه سفینه بناسی فرمان
اولنوب طوب و سائر مهمات و ذخیره ایله فلوجه اسکله سنه
کله دیو آدلر تعیین اولندی ربیع الاولک اون بشنده دیار بکره
وار یلوب قوله مواجی و ذخیره بی توزیع ایتدیله و ربیع الآخرک
غره سنده کوچیلوب دیار بکر بکر بکسی خالیجی زاده مصطفی
پاشا چرخه جی تعیین اولنوب ماردینه وارد قده عظیم به مورل
یاغدی

(احوال تاتار باکف: روس محوس)

بوندن اقدام جانبک کرای قریم تخنه جالس و قاتر دخی نوغای
اویاغندن کندی قومه امیر و حارس اولوب محمد کرای
مقتول و شاهینکرای مخذول اولسیدی تاتار طوایفه جانبک
کرای اقرن بیوروب قریم و کفه تاتار یله قرنداشی قالدای سلطان
برطرفدن نوغای تاتارندن کندو عشرتیه قاتر برطرفدن وینه
قاتر اقرار بندن اولان امیر نامدار سلمان شاه امیر زا برکروه ایله
برطرفدن روس مملکتنه اقرین و رسم معتدلی او زره سیخون
ایدوب مسالک روسی تالان و رجالن قتل و عیال لرین ابر

(۹)

و کریان ایدوب غنایم موفوره ایله عودت ایندکرنده مکرروس
 ملاعینی جابجاپوسو و طابور ترتیب ایتمش لرایدی قانغای سلطان
 اوزرینه کین آچوب محکم اوغراش اولوب تاتاره هزیمت
 واقع اولوب کفار روس انلرک سبی و غنیمت اسـتزداد ایدوب
 قانغای سلطان منهزما فرار ایتدی و قاتمر قرق یک قدر
 تاتار ایله مغنم کلورکن کفار خاکسار ضغائن قدیمه تشفاسی
 ایچون انک دخی رهگذارینه عظیم طابور باغلیوب جنکه
 مهیا اولمش لرایدی ملاقات اولدقده عظیم جنک و قتال اولوب
 اکرچه زمیره تاتار بر مقدمه ارزده انوب کفار طیانوب تفنگ
 یاغدر مغله نیجه سی شهید و نیجه سی کرفتسار اولدی و قاتمر
 اوغلرلندن بریسی شهید دوشدی اما قاتمر دلاور لکلک دادین
 و یروب نیجه یوز کافری خاک هلاکه براغوبینه کندیسی
 باقی لشکری ایله سلامنه چیقدی بوسیدن تاتاره نوع وهن
 بطریق ایتمشیدی اما سلیمان شاه مبرزامقنم چیقوب وافرشی
 چیقاردی تاتار خان غضبه کلوب رعیتت معافی چاغردوب
 اتفق دشمن ایچون تدارک سفر مهمنه مشغول اولدی بوقضیه سنه
 یک اوتوز طغوز شهورنده سنوح ایدوب تاتار غزای کفاره
 تجهیزه اهتمام اوزره ایکن بوسالده عتبه علیه دن خط همایون
 کیدوب شرق سفرینه عسکر تاتار دخی مأمور اولغین لمحو نظری
 نهوریق اولندی اکرچه صکره روس منجوسه ینه نیجه آقتله
 انتقاملر ایتمش لردر اما بوسال هیمت اشتمالده شرق سفری
 مقصودلر بنی معوق اولدی و چوق کچیوب داهیده دهیا
 وفتنه صماظهور ایدوب شرق سفری دخی عوق اولندی

(آمدن لشکر تاتار)

دیار بکر قریه زندن چارقلی یه وارلدقده سفره مامور اوذن
میرزا تاتار عسکر یله کلوب وزیر اعظم اوتاغی دجله کتیرینه
صحرا یه مشرف قورلشیدی عالی ضیا فلز ایدوب خلعت کبدردی
وتاتار عسکری دجله بی کچوب صحرا ده الای کوسه سز دینر کاتب
چلی فذلکه ده دبرکه بر بلوک عبالی کعبل چلاق طائعه
حیوانات سورسی کبی گروه گروه کیدر لری ایلرند نه ترتیب
صفوف ونه عالی وادانی مراسمی ونه چاوشلری واربر اکنده
چکیلوب کیدر لر بردیاری غارته و بره مومر ملکئی تخریب
وخسارته برار لر والا مقابله خصم ومقاتله عدوده خصوصا
قلعه کیر لکنده وقلعه کثالغده چندان مهارت لری اولیوب همان
دیار عدو یه تسلطه برار بر قومد را کرچه کلدیلر لکن لازم
اولیوب اول اطرافده بایلوب قالدیلر

(دخول عسکر بقشلاق)

ربیع الاخرک اوچنجی کونی سردار ویکجیری اغاسی الای ایله
دیار بکر شهرینه بلوک اغا لری طرابلس شام قشلاغنه کوندردلی
تاتار عسکری دخی ارضر ومده حسن قلعه سننده قشلاق
فرمان اولتوب اول بهارده اول ستمدن اقبین ایله رک بغداده کتمک
ملاحظه سننده اولدی لر واستانه یه بومفهومده تلخیص کوندردلیدی

۱۴۶ (استیلای روافض بر کورجستان)

بوسالده شاه عجم کورجستان اوزرینه عسکر کوندروب
واردقده طهورث مقاومت ایله میوب بر طرفه چکلادی کتدی
لشکر سرخ سر عوم اوزره کورجستانه مستولی اولوب خلقی
اطاعت ایتدی لر بعده دونوب تبر یزده درنگ ایدوب وان اوزرینه
کلک تدار کتنده اولدوغی دردولته عرض اولتدقده سرحد بکلرینه
اوامر علیه کوندردلی ومراضی باشا ماردین قریبنده سلطان
بایلا سننه کوچوب ایاتی عسکرینی جمع وسائر اطراف عسکرین
دنوت ایدوب وان جانبته ناظر اولوب طور دیلر

(وقایع سنه ثلث وار بعین وائف)

(هجوم رافضیان بحصار وان و دفع غازیان)

چون لشکر سرخسرتبریزده برده کلوب خانتر خانی توخته خان
عسکر فروان ایله وان اوزرینه یوریدی اواخر محرمده مرتضی
پاشا دیاربکر عسکر یله ماردیندن کوچوب اول سمته توجه ایلدی
ارضروم بکریکسی نیمور قازق خلیل پاشایه سردارلق امری
کوندر یلوب فرمان و مرعش و سبواس ایالتلری عسکر یله
اولدخی ارضروم اوزرندن یوریدی ربیع الاولده قرلباش
عسکری کلوب وانی محاصره ایدوب اسکله بی الدی ربیع الاخر
غره سنده خلیل پاشا ایله مرتضی پاشا ملاقات ایدوب ایکی عسکر
بریره کلدیلهرجه اوتوز بیست قدر عسکر اولوب ماه مز بورک
اوغچی کوننی که یوم البت ایدی واته واردیلر قزلباشلر ایکی کون
مقدم خیرالوب مریسلردن حیه سنه و قسوقن قران سمتده
برطاشغه ارقه و یروب آلا یلرین قوزوب طور منسلر ایدی
عسکر اسلام واروب اولکون اختشامه دک محکم جنک ایتدیله
کیجه ایشکله دونیوب منعه ل ایله ایکی دفعه اوزرلینه
هجوم واقدام ایدوب روافض کر و هنک یوزلرین دوندردیله
عسکر منصور دخی حیه ل بنه کلوب ایتسی قرلباشلر چکلدی
پاشانز دخی وان خارچنده نزول ایلدیلهر خلیل پاشا ایله مرتضی
پاشا میاننده سردارلق خصو صیحون براز برودت واقع اولوب
مرتضی پاشا دروننده عقده قالمیدی صکره پادشاه عالیه ایله
همرکاب اولدقده اجرا ایدوب چیقاردی بر قاج کون و انده آرام

اولنوب مهمات نکمیندنصکره ایکی سردار کوچوب عسکره
اجازت ویردیلر مرتضی پاشا دیار بکره کلوب قزلباش حسن اغا
آلای ایله قارشو چیقوب قزل کوی اوکنه استقباله واردقد .
قتل ایدوب کلوب شهره داخل اولدی وقپورلی قپادوب
نامدار سپاهیلردن کورجی یوسف والحاج مصلی وشاه بندر
اوغلی محمد چلبی قتلنه ورود ایدن فرمان موجبجه منادیلرندا
ایدوب قاضی واعبان بلده دعوت اولنوب امر لرا وقتوب وقت
صصرده کورجی یوسف بعده الحاج مصلی وشاه بندر اوغلی
اول کیجه طوتیلوب حقلرندن کتلندی

(احوال کور جستان)

مقدما اضروم بککر بکیسنه فارص قلعه سنه وسار قلاعه باروت
 وذخیره ویریلوب ایجایل قلاعندن بشیو ز نفر قول افراز
 واز سان ایچون اوامر کوندرلشیدی ذی الحجه تک بشنجی
 کونی خلیل پاشا دن مکتوب کلوب مفهومند . دادیان ایله
 کورل اتناق ایدوب قزلباشه دوندبلر دادیان کندو قزینی
 شاه طرفدن زم وکار تیه خان نصب اولتان خسرو میرزایه
 ویروب مز بوره قزی آجق باش مملکتندن کچیر مک ایچون
 آجق باش ایله طهمورث یول ویرمک مراد ایلد کلرند .
 اوتیه طرفدن مز بور خسرو بک اوتوز یکدن متجا وز
 قزلباش وبری طرفدن دادیان وکورل عظیم جهیت ایله
 اجق باشک اوزرینه یوروش و هجوم ایتمکله ماینده
 قتل عظیم نصکره تقدیر ربانی ایله دادیان غلبه ایدوب آجق
 باش ایله دوشوب طهمورث ایله آجق باشک اوغلی برصعب
 سنکستان محله تحصن ایلیوب آجق باشک ملکی الندن کیدوب
 قزلباش و دادیان وکورل بر اولوب اوتوز بیک قدر ووافض
 جله کور جستان ایچنه یابلوب قره دکر سواحلنده اولان کونیه
 وطر برورن سرحدلی طرفه دادیان وکورل واسطه سیله
 ایصال ضرر صد دنده اولدقلری محقق اولغله قره دن عسکر
 ودونتمی همایون واروب اواضرفده محافظه و دادیان وکورل
 ولایتلربنی غارت ایتمک لازمدر دیو چلدر بککر بکیسی سفر پاشا
 اعلام ایلد بکنی بیلدر مکله سرحد امراسنه اوامر یاز بلوب
 ارضروم سرحدی محافظه سی ایچون دخی ادنه بککر بکیسی
 وعموما قرمان سنجقلری و صاروخان و قسطمونی سنجقلری
 نهین اوندی

(احوال سردار اکرم در جانب شرق)

وزیر اعظم محمد پاشا ایسه عسکر اسلام ایله اوائل فصل بهارده
حلبدن چیقوب ذی القعدة بك بکر نجی کونی دیار بکره واروب
ودیار بکره خار چنده چولک صحرا سنه قونوب هنکام صبی
انده کچور مشیدی

(توجه سلطان مرادخان بسفر همایون از جانب روان)

شهریار کشور کشا ادرنه دن کلد کد نصره فصل بهارده
دیار شرقه عزیمت ایچون مهمات احضارینه تنیه بیوروب
ماه رجب غره سنده جبهه خانه اوکنه توغله دیکلدی بیرام پاشا
دارالسلطنه محافظه سنده قالوب مرتضی پاشا سفر قائمقامی
تعیین بیورادی روم ابلی وانا طولی به عسکر تیسیری ایچون

سور بچلر کیدوب وزیر کنعان پاشا موسی پاشا و قبودان پاشا
و شیخ الاسلام و قاضی عسکر ل قانون اوزره سفره مأمور اولدیلر
، (تبدیل تاتارخان)

قیوجیلر کتخداسی شاهین اغا بجرای عادت اوزره قرق بیك
فلوری چزمه بهایله تاتارخانه کوندر بلوب سفر همایونه دعوت
اولمیشیدی تاتاریننده دودلک و نفاق واقع اولدیغندن و جانبك
کرای خن دخی ککندوسی تن پرور و مهمل اولمغله رجال
حر بدن اولدیغی سبیدن استعفا ایلیوب چزمه بهایی قبول
ایتمیشیدی اکا بنا، عزئل اولتوب ردوس جزیره سنه کوندر لدی
و برینه سلا متکرای خان اوغلارینک بیوکی که عنایت کرای
سلطاندر بر ساعت نحس مستمره ده خان نصب اولتوب برادری
حسام کرای سلطان قلغالق منصبده قرار ایلوب عسکر
تاتار ایله سفر همایونه مأمور اولدیلر بونلر اسلید ده پرورش
بولملر در نهایت اجر لری تفصیلا ذکر اولنسه ککدر
ان شاء الله تعالی

(عزیمت پادشاه عالی تبار از اسکدار بجانب روان)
 ذکر اولند یعنی اوزره پادشاه ذیشان عساکر نصرت مأثر
 و عوما اعیان و اکابر ایله شرف سفرینه عزیمت ایندیبلر
 بیک قرق درت رمضانک در دنجی کونی اوناغ همایون
 اسکداره کچوب قورلدی. و ماه مزبورک بکرمی ایکنجی سبت
 کونی بالذات کند و لر جلالت شان و آلائی و عنوان ایله
 اسکداره کچوب اوناغ همایونه نزول بیوردیلر رابع شوالده
 سبکان باشی مصطفی انایه بیکچیری اغالی احسان اولوب یرینه
 معمار دامادی مصلح الدین اناسبکان باشی اولدی که اوجاق
 اغا لریک اقامد واکا برلندن اولرب خسرو پاشا ار ضرومی
 فتح ایلدوکی وقت بیکچیری انخداسی بولتوب ابازه به سفارت ایله
 درت دفعه واروب ابازه انکله عهد شکنکله جله بیکچیرینک
 مضرتندن آسوده اولمشیدی نته کیم محلنده مذکوردر بیرام پاشا
 قائم مقام و مصلح الدین اناسبکان باشی استانبول محافظه سنده
 قالدیلر بو محله پادشاه حضرتلری اسکدارده جله رؤسای
 لشکره و ضابطلره تنبیه اکیدایدوب زینهار دفتر محفوظ اولوب
 بنم علم و وقوف اولمق سرین بر فرد سفردن تخلف ایتموب اورتاق
 و قوربجی اولماق باند ه منع شدید و تهدید اکید بیوردیلر
 بواشناده وزیر کورجی محمد پاشا به اناطولی ایالتی ویرلدی
 ماه شوالک طغوزنجی کونی سعادتله اسکداردن قالدوب صوب
 مقصوده عزیمت بیوردیلر علما و اعیان مال دپه یه دک تشبیح
 ایتدیلر قازقلی در بندینه نزول اولند قدسه صولاق باشیلردن
 غلطه لی چلبی نام برام کدار بیبر رشخصی استانبولده مانده ایتدوکی
 معلوم پادشاه اولد قدسه بلا امان چو کردوب بیون اوردیلر

بودر امكدار ايكن عفو اولموب سياسه ريش سفيدبن خون
 آود ايتديلر بازار جق منزنده اماملری اوليا محمد افندی دامادی
 یونس افندی به سلیمانیه مدرسه سنده مدرس ایکن ادرنه قضاسن
 کندویه ویردیله سیدی غازیده انا طولی بکر بکبسی کورجی
 محمد پاشا خدمتده اولان قونیه زور باباشیسی قره بیلان اوغلی
 احضار و قتل اولندی مقدا قونیه قضاسی اغامای اولان
 انقره وی شهلا محمد ویرنلشیدی اولدخی قونیه اعیانی ایله
 بلج و کشاکش اوزره سلوک ایدوب اول شهرک نامدار سپاهی لرندن
 ذکر اولتان قره بیلان اوغلاری سفر بک و دلی حزه نام ایکی
 برادری زور بادر دیو عرض ایتش ایدی انلر ایه غافل
 و شر احتمالن ویرمن ایکن و بری کورجی پاشایه منتسب ایکن
 آدملر کوندر یلوب اخذ اولندیلر اولاسفر بک که پادشاهه
 قارشو کتور مشلر ایدی موکب همایون دخی بوزاویو کدن
 کوچوب اسکی شهره طوغری ضی معاوز اوزره ایکن کتور دیلر
 بیچاره پادشاه حضرتلرینک محل نظرینه کلدیکی کبی صوبعغه
 باشلیدی که شاید دلیرا کندن شفقت پادشاهی ظهور و حرکت
 ایله اما پادشاه حضرتلری بلوک اغاسنه ایکی پرماغیله قتلنی
 اشارت ایدوب کچوب ملتفت اولمیحی اول ساعت شمشیر سیاستله
 کله سن غلطان ایتدیله قرداشی دلی حزه بی دخی طوتوب قتل
 ایتدیله برداقلی منزنده سابقا قرمان امیرالامراسی و حالا
 مقتبیا سبعا غنه متصرف طوطیحی حسن پاشا که شجاعت
 و شهامت ایله بی افران ایدی اما زور بالردن نشأت ایتکله
 ترکان اغالغندن کلش اولوب پادشاه حضرتلری اولقوله رک
 اعدامنده صلاح مملکت مشاهده ایتش ایدی و مقدا بعض
 مفسد لک قتلله کندوی مامور ایتد کده مساهله و اهمال

ایتدی بکیمون مظهر غضب اولوب اولمخلده ایکی بیک زره پوش
 عسکر ایله مسلح و مزین الای کوستروب رکاب بوسه پیاده
 اولدوقده پادشاه عالیشان کندویه خطاب ایدوب بر ایکی دشمنی
 قتله قادر اولدک شمدی بکا الای کوستر رسن بره ملعون
 دیوب باشن کسمکه فرمان ایتدی هر چند امان دلیوب
 پادشاهم بکا قییه واریم اوغور کده دشمنله قتال ایده رک
 اوله یم بنی یهوده ضایع ایتده دیو فریاد ایتد کده مفید
 اولیوب بیوننی او ردیلر مرقدی حال اولمخلده در طوطیچی
 مزاری دیمکله معرفد راسکی شهر دن کو چیلوب ایلغو نه
 وارد قلزنده قرمان امیر الامر اسی جلب اوغلی علی پاشا استقبال
 ایدوب اولدخی زور بالقدن نشأ ث ایدوب داود خان برینه
 قرمان بکلر بکیسی اولمغین قتل اولندی کورجی محمد پاشا اوائل
 ذی القعدة بولا وادینه وار یله جق کونی اناطولی عسکر یله
 کلوب عظیم آلی کوسترمش ایدی اوغلی حید بکی مصطفی بک
 وایدین بکی نوغای پاشا زاده دن رعایاشکوی ایتمکین ایکسینی
 دخی قتل مقرر ایکن بعض مقر بین رجاسیله عفو اولدیلر
 اسحاقلی منزله قره اغاج قاضیسی خدمنده تکامل نهیله قتل
 اولندی قونیه یه بر منزل قالدوقده پادشاه ایلغار ایله شهره
 واروب قلعه ده محبوس عرب اوغلی مصطفی نام کیسه بی
 و بر قاج محبوسی دخی قتل ایدوب اسواقه بر اقدیلر منقولدر که
 قونیه نک ایچ قلعه سی که احدک دیمکله مشهور در پادشاه
 یالکر ججه واردوقده خندق او زرینه معقود اولان اغاج کپرینک
 اوزرینه آت ایله چیقوب قلعه یه طوغری توجه ایتد کده
 قوجه دزدار که پیر معمر برارناود ایدی بالای قلعه دن حایقیروب
 بره اغاشفه ایوب پیاده یوردی بو پادشاه قلعه سیدر بوکا آت ایله

چنگلزدیو چاغروب ازار ایلدی دزدارک بو وضعیتدن پادشاه
 محظوظ اولوب بده دزدار پادشاهی ییلدکده خاکپاینه
 یوز سوردی پادشاه دخی قلعه یه ککروب جبه خانه و سائر
 اشیای سیر ایلدی قلعه مزبور سلطان عزالدین کیکاوس
 ابن کینجسرو سلجوقی بناسیدر بده حضرت مولانا خداوند کار
 رومی قدس سره حضرت تلیک زبده مظهره سنه شتاب یوردیلر
 مکر ملازاده ابو بکر چلبی پادشاهک قدومندن آگاه اولوب
 بر مختصر مانده تهیته ایتشدی حضرت پادشاهی و نأفته نزول
 ایتدیروب مراسم خدمت و ضیافتی مرعی قیلوب پادشاه
 حضرت تلی دخی کندوره سمور فاخر و مال وافر بخش ایدوب
 آستانه مولانایه قربان بهاداری ذیلرینک جزیه سنی
 وقف ایلدی اندن ماعدا خانقاه مولوینک مضبخی مصرفه
 صوغله محصولندن بیک غروش ضم و تعیین اولندی هر سنه
 صوغله و یوده سی و یرمک اوزره تزییه یوردیلر وینه ایلغار ایله
 اردویه معاودت و بعده موکب همایون ایله قونیه یه وصول
 و نزول یوردیلر و اسماعیل اغانام بر مباشر بکشهرینه کوندر یلوب
 نوغای پاشا زاده تک کخدا سی قوجه ارسلان اغایی انده قتل
 ایتدی ریلر و سپاهی قوجه کورجی عثمان سابقا سلطان عثمان
 وقعه سنده سوء باشی بولنوب قتل پادشاهی مباشر لرنددر دیو
 قتل اولندی بورقربنده نقاره زن چاری نام متراده زعامتلی
 چاوشلردن جوهری زاده شرب دخان تهمتی ایله قتل اولندی
 قونیه ده جله التی کون ارام اولمشیددی ماه ذی القعدة تک
 یکر می بشتنده قیصریه یه وار یلوب قیصریه قاضیسی بروسه وی
 کولک دره لی زاده ذخیره تدارکنده تفهیرات ایتکیکن عناب
 ایچون حضور همایونه احضار ایتد کلرنده مردجسور و درشت

زبان اولغین حرمت سلطنتی هتک یوزندن پادشاهه سخت
وغلیظ جوابلر ویردکده سیف سیاستله عرضه قهر اولوب
قتل اولندی قیصریه دن کوچوب سیواسه واردقده بکشهری
میرلواسی کسکنلی علی پاشا که افراسیاب آسار پیر سفیدریش
وظالم ستم کیش ایدی کلوب اده اردویه ملحق اولدقده
کثرت مظالم و وفرت شکایتنه بناء قتل اولندی

(رفتن وزیر اعظم محمد پاشا بار ضرورم)

هنکام سرما کچوب بهاریا قلشده قده شوالک دردنده توغ
دیگیلوب اون برنده اوتاغ خنکاری واون سکرزنده کتندی چیقوب
سیران دپه سنده اوتاغه نزول ایلدی او توز ایکی نفر بلرینه
وقوللارینه صریق و تنگک صوقوب اظهار دلیری ایتمکله
اوجر ضروروش ویرلدی ذی القعدة نک بکر مسنده نهر شطک
اوته ککنارنده قطران نام قریه یه قونوب بکرمی ید بسنده
پادشاه ایچون ایشانن اوتاق وسایبان قوریلوب سیر اولندی
ذی الحجه نک دردنجی کونی کوچیلوب ارضرومه توجیه
اولندی

(وقایع سنه خمس واربعین والف)

(وصول سلطان مراد بسرحد ارضروم)

غره محرمده وزیر اعظم بایورد قریبته نزول ایوب ار په نك
 كيله سی بکر مشر واونك كینه سی اوتوز راجه په اولنق اوزره
 اغاره بیوردی ویریلوب هر نفره بشرکیل ار په وایکیشرکیل
 اون توزیجی تیبیه اونوب ایرتسی صالت وسبکبار پادشاه عالپناه
 حضرتلری استقباله کیدوب سنور اواسنده ركب همایونه
 ایرشدی وزیرتاقی سلحدار محمد پاشا نك اوتاغنه نزول فرمان
 اولنغین محرمك اوحنجی کونی صداق نام متزاده قبودان پاشا
 وچانولاد زاده حسین پاشاوشاهین اغا وزیر قارشو ایوب عزت
 واکرام ایله سلحدار پاشا اوتاغنه کتوردیلر ضیافت واکرامدن
 صکره شرف دسبوس پادشاه جهان ایله مشرف اولوب
 ایرتسی ینه بایورده کلدی وسکر نده ینه ارضرومه داخل اولدی
 ماه محرم الحرامك اون انجی کونی پادشاه عالپناه حضرتلری
 ایلیجه په کلدکده وزیر دخی یاننده اولان عسکر ایله ارضرومدن
 چقبوب سعادتلو پادشا حضرتلری نزول بیوردقدن صکره اوتاغ
 همایون اوکنه تخت قور بلوب ار باب دیوان واولجاق اغاری

و بلوک اغازی و جله سپاه و یکچری و یله کلن میبراندن و امرا
 اعادت اوزره آایلر ایله حضور هم میاوندن کچوب سردار
 اعظم محل سلامه کلد کده آتدن اینوب و علم رسول اکرم صلی
 الله علیه و سلمی کندی اننه الوب خضوع ایله کتوروب پادشاه
 دخی درت بش قدم اینر و کلوب استقبال ایدوب علمی کندو
 المرینه الوب بر مقدار بر کتوروب بعده ایچ اغازینه تسلیم ایدوب
 تخته قعود ایدیلر و زیر دخی پادشاهت ایاغن او یوب بر درجه
 قدر زمان سجده تختیده قلوب باش قالدیروب حضور هم میاونده
 ال قاوشور و بظور دی بر کور کلن و بر سادده خلعت زیبا
 کیدیر یلوب بعده سلام یلوب اوتاغنه کتدی. مقدا ایسه فرمان
 پادشاهی ایله مفتی افندی و قاضیه مرکز و سارتمفر قه و چاشکیلر
 عرفلرین و مجوز دل بن کیوب استقبال ایچین بر ساعتک قدر
 محله قارشو وار مثلر ایدی. ملاقات پادشاهید نصره ینه جله سی
 او کتبه دوشوب اوتاغنه کتو ردیلر ایرتسی محرمک اون یدنجی
 کونی پادشاه حضر تلی عادت اوزره آلائی تنبیه ایدوب بکلر
 بکیلر و قوقولی ایکی طرفه بوللی یولینه سلامه طور و ب
 ایلمجه دن ایکی ساعتک یول قدر ائتی بلوک ایکی طرفه دیز یلوب
 بکلر بکیلر بر بولیب کیر و یه بر صف دخی طو ردیلر بر منزلدن
 بر منزله آرزو مه کلنجه ایکی طرفدن سپاه و یکچیری وار باب
 نیازی سلامه بر ق یوریدیلر ائتیق اول منزلده اولان آلائی
 و ترتیب اولسان صفوف بر زمان کورلماش ایدی کاتب چلبی
 مرحوم دیر که اون سنه آن عثمان عسکری ایله سفر لده بولندم
 بومر تبه کثرت اوزره جمعیت کورمدم لکن بومر تازدن عبور
 ایدنجه بویله بر کوسترش خصوصنه نیجه سعی و کوششلر اولدی
 ایده مدیلر زیرا اول جمعیتدن نصره عسکرک و افری طاغملش

و پادشاه حضرت تیرینک خشونت طبع و عدم التفات لرندن
اور کوب کیمی کتمش و قلانلرک دخی اکثری آلابه کلز اولمش ایدی
(الانسان عییدا الاحسان) مصداقی اوزره احسان و عطا یاده
قلت قلوبک و خشنه سبب اولوب ماه محرمک اون سکرنده
انعام چیقوب نفر باشنه بیکر اچمه بخشش ویرلدی اولدخی
کسک پاره اولقله ایکبشمر اچمه خرج ایتدیلر

(توجه پادشاه اسلام بجناب روان)

ماه محرّم بکرمی دردمندہ بعض اغراق ارضر ومدہ البقونیلوب
 هما خاتون منزلندہ سلحدارلقدن سابقا و زارتله چیقان حسین
 پاشا ارضر وم محافظه سندنہ قالدی بکرمی بش بالین: طوبلر
 وتوغلری ایلمر و کوندروب ایرتسی سعادتله ارضر ومندن
 قاقوب روانه طوغری کتدیلمر غره سفردہ قارص قرینہ
 نزول اولنوب والی شیخی پاشا و چلدربکلر بکیسی سفر
 پاشا یولده استقبال ایتدیلمر پادشاه واروب قارص قلعه سنی
 سیرایدوب ینہ اوتاغنه کلدیلر ایکی کون اندہ اوتوریلوب بکلر
 بکیلرہ درت بیک سہ پت چبوغی بکرمی شرفازقلری ایله احضار
 ایچون بیورلدی ویرلدی ایرتسی منزلده قارص صوبنی کچوب
 قوندیلر ایرتسی کیر و کچیلیمک مقتضی اولوب کچسد کلرندہ
 اوتاقچی باشی رحیق دامادی مظهر غضب اوله یازدی صفک
 بشندہ مسیحہ کچیدی منزلنه واریلوب اوتاق قوریلنجہ
 پادشاه جهان سایانہ نزول بیوروب اوکنده وزیر اعظم
 وقاضی مسکر لومترفد وچاشنکیرل وچاوشلرآت اوزرندہ بلوک
 خلقی آردلندہ برعظیم دائره اولوب دخی آردلندہ سائر عسکر
 و بکلر بکیلر سایانہ قارشویوکسک دپہ لراوزرینہ خیمہ ل
 قورلنجہ اطراف اربعه یه ناظر اوله رق طبل خانہ لرینی چالوب
 طور دیلر ایرتسی کورل نملکتک پیشکشی و خراجی کلدی
 اوج کلایسانام موضعه چیت اورلک ایچون بچسد چوق

کس لدی صفرك اوئنده روان قر بنه قویلوب اکیئرینه ایرشلدی ویدر مکه اجازت اولدی ایرتسی کؤک کئیده وار یلوب آلا یله قلعه قریب دن اردوی همایونه کذرایدر ایکن حصار دن اتیلان طوب دانه ری خاص یدکلر اوزرینه اوغرایوب کچوب کیمسه یه ضرر ایتدی منقولدر که شدت روز کار یله کرد و غبار قائمق اول دیار خصایصندن اولغله اولکون عظیم غبار و طمان اولوب کوز کوزی کورمز اولدی که پادشاه کروه سواران ظفر پناه ایله قلعه الته وارمش ایدی پیشگاه پادشاهه بدرقه اولان شخص پادشاهه دعا ایدوب شوکتلو پادشاهه روان قلعه سی بو وادیده در پکیتین کلدک اما طومان سببی ایله کورمز توقف یورنکه کیرودن عسکر کسون دیدکده سلطان مراد قولاغوزه عتاب ایدوب بره محنت نه قور قارسین اجلسز آدم اولورمی دیدی فی الحقیقه بر مقدار غبار منجلی اولدی مکر تاروانک الته کلشله اولوقت قلعه دن اتیلان طوب یدکلر وصولا قله اوزندن کچوب بر فرده ضرر ایتدی پادشاه اول محلدن عتاتاب اولوب کلوب عسکره ملاقی اولدیلر زنگی صوبی ایاقدن کچیلوب حصار دن بر متدار بعید قونلش ایکن پادشاهه دخی یقین وارلمق امر ایتکلله ایرتسی اوتاغ همایون خنکار دپه سی دیعکله مشهور دپه اوزرینه قور یلوب وزرا و سائر ارکان دولت مناسب یرلره قوندیلر جبه خانه دن عسکره قازمه و کورک و باروت و فیتیل توزیع اولتوب اول کیجه بکیچیری متر یسه کیرمک فرمان اولغله ماه صفرك اون ایکنجی کیجه سی مهتاب و قلعه اطرافی مشاعل ایله مزین ایکن اوغنجی ساعتده دریای عسکر حصار جانینه آقوب متر یسه کیردیلر بکیچیری اوکلرینه بر مقدار ستره پیدا ایدنجه بر قاج بوزی زنجدار اولوب پادشاهه حاضر تلی هر برینه اوتوزر

غروش قدر مرهم بها احسان ایدوب بعضیلرک حضوره مایونده
پاره لرین اچد یروب جراحلمه تیمار ایتدیردیله صباحه دك
متر یسلر مصلحتی تمام اولوب هر قول یرو پرنده قرار ایلدی
(محاصره و فتح قلعه روان)

کوزجی دپه سی دیکله معروف اولان محله قپودان حسین
پاشا ایله حلب بکلی بکیسی اجد پاشا قولنندن طوپلر قلعه یه
حواله اولنوب امیرکونه اوغلی سرابنی وقتی چوق بناری خراب
ویاب ایتدیلر روان قلعه سی تخمینا اسکی سرای قدر انجق
اولوب کاهیمه طوپ اوتنه طرفنه اشاردی وقپو اوکنه روم ایلی
ایالتی و وزیر اعظم ایله التی پاره طوپ قوردیلر قلعه دن چادرلر
قورادیلر محلمه آیلان طوپ دانه لری کلوب حتی وزیر اعظمک
قپوجیلر کخنداسی اولان علی اعایی چا درنده اوروب شهید
ایلدی اون اوچنده اسکی روان سمندن بکیچری سرباز لری
اناطولی ایالتی ایله متر بسه کیروب التی طوپ دخی اولمخلدن
قورلدی شهر مزبورک اون درنده قلعه نک شمالندن طرفه اولان
صوکاری محافظه سی لازم اولغله از ضرورم بکلی بکیسی اجد
پاشا وچلدیر بکلی بکیسی سفر پاشا محل مزبوره تعیین اولنوب اوچ
طوپ دخی اورادن قوردیلر ملبار طرفنه روم ایلی عسکری دخی
اوتنه وزیر اعظم و بکیچری اناسی دخی اوتنه کارلر طرفندن
کیرویه وارنجه التی یدی بک بکیچری ایله زغرچی باشی بکاش
اغا صوبک بری طرفنه وارنجه حصاری احاطه ایدوب اناطولی
عسکری بکاش انایه قفادار اولمشلر ایدی ایتسی انلر دخی
بکیچری اناسی متر بسی اردینه واروب برلینه کوچک اجد پاشا
و برایی بکلی بکی دخی واروب وزیر مرتضی پاشا ایله سیواس
ومر عش وادنه ایتلر ایله ودرت بلوک خلقی ایله طبراق قلعه

سنة آن او غلانی محافظه سنه تعیین اولندی اون النجی
 کون قبودان پاشا قولنده اولان بقیه یه شهسکار قصدیله شمس
 پاشا زاده اوج اغاسی ایله واروب انتظارده ایکن خواب غفلته
 وارد قده قلعه دن قزلباشلر اینوب اوچنی دخی کسوب باشلرینی
 ایچرویه کتوردیلر اون طقوزنجی کون سردار صوی کیچوب
 کوزجی دبه سنک اوتیه طرفنده اولان بوغازه واروب اول سنده
 اولان کپروی ضبط ایدوب اولجا نیدن قلعه دن صویه اتیلور
 قیا اراسنده اولان فرجه بی سد ایچون دیوار بنا سنه مباشرت
 ایتدیلر ارتسی قبودان و حلب بکلر بکسی وجهه معرول بکلر
 اولحله تعیین اولنوب چادر لریله قوندیلر مورخ دیرکه ما کمروان
 اولان امیر کونه اوغلی طیبه اسب قوی خان ایدیکه اوتوز ییله
 قریب اول ممالک که فرس یئنده ولایت ایران دیرلر دینیت
 تصرفنده اولوب هلاک اولد قده اوغلی مزبور خانه اقطاع
 اولمشیدی پادشه اسلامک کله چکن معلوم ایدن کده تحصن
 لوازمین تدارک ایدوب شاه مجمدن دخی استمداد ایتدکده شاه
 دخی لشکر روافضک آب رویی اولوب بغداد محاصره لنده
 مدافعه خصوصنده بیات قدمی مشاهده اولنان میرفتاح اوغلی
 انعامصادق نام قائدنی که اکاده میرفتاح لقب اولمشیدی
 اون ایکی بیک مازندراننی تفنگ انداز ایله کوندر مشیدی بوجله
 قلعه روان ایچنده مشمر حرب و قتال ایتدیلر پادشاه حضرتلری
 دیوان ایدوب روسای لشکره علی مراتبهم استماللر و یروب
 چنکه نحر بصر ایده چک کلاملر سویلدی اولا کوچک احمد
 پاشا یه خطاب ایدوب بقه کوچک احمد الیاسی طوتدیفک
 وطاشلری دلوب معن اوغلی چیقار دیفک برشی دکلدرار اکلک
 زرائی بو کوندر کوریم سنی دین مبین خدمتیه اوغورده ایلنده

نیجه مر دانه سعی ایدرسین دیدی، اولدخی یراو پوب باش اوزرینه
 بادشاهم احمد قولک جله عسکر یله اوغور کده جان و باش
 فدا ایتکدن قاچمز دیدی بعده دونوب جانپولاد زاده یه بقه
 کردستان بکرزاده سی جانپولاد اوغلانی وقتی شهید رارلیکک
 حکمن و پروب عرض و زارتی نکیل ایچین بوکونده جانن
 مانند پولاد اولق کر کدر دیدی مرضی پاشایه دونوب مرضی
 ذخیره و علف ایچون کیدن آن اوغلانلی قولاریمک بورونلری
 قناملسون بر خوشجه کوزک آج کوره یم سنی خدمت وقتیدر
 دیدی بعده بیکچیری اغاسن مخاطب ایدوب بقه اغا استنیواره
 قول کزوب سرخوش و شهه رلی دوکک هیز دکلدن ایشته
 ارلک بونده بلا و اولور جه بیکچیری قولارله متر یسده نه کونه
 جنک ایدوب روانی المقده نه مرتبه خدمتک مشاهده اولور
 کوره یم سنی دیدی بونلرک جله سعی علی الرأس والعین دیوب
 متر یسه کیرمکده و قلعه یه صریلوب مر دانه جنک ایتکده
 بذل مقدور ایتدیله و اوچ متر یس دشمنکله تاخندق کارینه
 وار یلوب طوب و تفنگ دانه لری روان اوزرینه قطرات باران
 کبی هر طرفدن یغاردی برهفته کیجه کوند ز آتیلان طوب
 ضربی ایله بر قاچ برج و باروی حصاردن بر عظیم پارجه دوکلوب
 خصوصاً بیکچیری اغاسی و روم ایلی قولنده اولان دیوار زمینه
 برابر اولشیدی بر کون متر یس باسقی ایچون روم ایلی اوزرینه
 قزلباش چیقوب غرات اسلام حاضر و آماده بولغله خاسرا
 حصاره فرار ایتدیله جبهه جیلردن بری قدم سمت ایله بر کون
 برج اوزرینه چیقوب قزلباش بیر اولردن برین کتورمکله
 خلاف مرضیلری ایکنر جاسنه مساعده اولوب سپاهلک
 احسان بیور دیله بر کون خاص اوطنه خدامندن شیخ زاده

ابراهیم اغام بردلاور قلعه قپوسنی مزره اقلوب سمالکوب
 مظهر عواطف پادشاهی اولدی منقولدر که روان محاصره سی
 جنکنده پادشاه حضرتلری بالذات اباق اوزره دامنه درمیان
 طوروب التون وغر وش کپسه لرینگ اغزی آپلوب میدانه
 دوکوب باش کتورنلره قرقرغوش آتی هلاک اولنلره اللبشر
 فلوری زخدار اولنلره بکرمی بشرغوش وزخناکی حضوره
 کتورنلره اوزرغوش و دشمندن آیلان طوب دانه لری
 بو اوب کتورنلره برر فلوری بخشش و یروب قوماک قوزدلم
 غیرت وقتیدر شهبازلم دیو استماللر و یروب انعام واحسانی
 ابرینسان کپی مبذول و فراوان ایتمش لرایدی حتی سگری اشربه
 متنوعه حاضر بادیه لرایله مملو طوروب باش کتورنلره
 وغازیلره سلسبیل آسا ایچر و عطش لری تسکین ایدر لردی
 جراحان خاصه صاف صاف خدمته قیام ایدوب مجروح لری انلره
 تسلیم و مخصوص چادرلده معالجه اولوب جیع مالز مه لری طرف
 میریدن کور یلوردی قزلباش کر چه ضرب طوب ایله بیقلان پر لری
 سده سعی بجمد ایدوب کدکله زنبیل و چوال ایله طپراق
 طولدر لردی لکن دریای عسکر اولجانبه هجوم ایتوکی صورتده
 انلر پایدار اولیه جفتی ییلوب ویره تدارکننده اولدی لرب ضرب
 طوب ایله بیوک قله منهدم اولوب سور قلعه نک ربغنی مصطفی
 پاشا و ربغنی یکچیری اغاسی هدم ایدوب غایت بیوک کدک
 آچلدقده قزلباش لردوای جانه دوشوب ناچار الامان چاغر دیلر
 ماه صفرک بکرمی برنجی کونی طهماسب قول خان طرفندن ایلچی
 چیقوب کوچک احمد پاشایه واردی براسوع مهاده اولوب
 بعده هفته باشنده قلعه بی تسلیم ایتک اوزره خبر و یردی احمد
 پاشا بو مدتی وزیر اعظمه ییلدردی پادشاه حضرتلرینه عرض

اولندقدہ نار غضب خسروانی زبانه کش اولوب ایلچینک قنہ فرمان ایتدیلهر و بو کون بای حال بورویش اولوب قلمه التیق کرکدر بیوردیلر وزیر اعظم ایلچی بی شفاعت ایدوب فورناردی چون ایچر و دن ایلچی چیقدی ویره صداسی عسکر بیننده یایلوب هرکس جنکدن فارغ اولدی اول محل قزلباش بدمعاش فرصدر دیوب ضرب طوب ایله هدم اولتن کدکلی طولدیروب حصارک رخنه لرین سد وتریمه استیجال ایله اشتغال کوستردیلهر چند غاز بلر جابجا چاغریشوب کدکلی یاماک بونه اصل امان دیلکدر صکره سزه امان ویرلمز دبه کور دیلهر محاذیل دکلایوب نله لری سد و مرمره مارت ایتدیلهر و فرصت اسیری خیلر ایچر و دن بقته طوبلر آتوب اوج بلوکباشی ایله رقاچ بیکیری شهید ایتدیلهر بو حال کوروب عسکر اسلام کاینبی جنک و محاصره یه اقدام ایتدیلهر ایرتسی ماه صفرک بکرمی ایکنجی اثنین کونی حاکم روانک کخدا سی مراد افارسم رسالت ایله کوچک احد پاشایه چیقدی بر مرد دموی و وفور و سنیک ایله مشهور ایدی صدر اعظم حضورینه کتوروب انلردخی حضور شهسایونه ایتدیلهر غلبه دیوان فرمان اولتوب جنه وجوه عسکر جمع اولوب پادشاه حضرتلری تخت عالی اوزره چیقوب ایلچی بی احضار ایتدیلهر کونده ا کا خطاب باعتبار ایدوب نیچون قلمه بی تسلیم ایتدیلهر دیدکده ایلچی مقتضای طبع اعجاب اولان تراکت ایله آغاز کلام ایدوب تعیرات نمکین ایله غضب پادشاه بانهکنی تسکین ایلک ایچون پادشاهک آوازه جلادت و هیئت شاه قولاغنه کیرسون و ولوله دستبرد قهرمانیسی شیوع بولوب افاسی ایران زمینته ایرسون دیو قرنبجه مثال سزک کبی سلیمان

فارشو طور مغه جرأت ایتدک نه آن که برابر لکدن دم اورمش
 اوله یوز و نسلمیم قلمه دن عناد واستکبار قله یوز دیو جرب
 زبانیق ایله جواب و بردکده مز بورک حکیمه نه جوابی مقبول
 طبع مستطاب اولوب خلعت طلا دوزامر ایتد بلرایسدی
 اکر امانه طالب ایسکر همان بو کون قلمه تسلیم اولمق کر کدر
 دیووردیلر ایلیجی بی وزیر اعظم کندو اوتاغنه کورتور وب
 ویره شوع بولمغین اول کیمجه جنک اولدی اما جله لشکر آماده
 و مکر اعدادن احتیاط اوزره ایدیلر مراد انا برآند مینتی ایچر و
 روان خانته کوند رهب امان رده سن تیایع ایلدی علی الصلاح
 وزیر اعظم بارگاه همایونه واروب کیفیت صلح باندیه مکالمه
 اولوبینه اوتاغنه کلدکده تکرار ایچر و آدم کوندیلوب
 قرار داده اولان صلح احوالین ییلدیر دیلر صغریک یکر می او حبی
 نیشاکونی روان حاکی ایدر کونه اوغلی قلمه دن طشره
 چاقوب عسکر اسلام دروازه حصاردن بارگاه پادشاه
 بلند اقتداره کلیمه ید بشرقات مسلح و مزین و مرتب و معنون
 صف اندر صف دیزیلوب طور دینر اول محال طهماسب
 قولی خان مازندران تفک اندازلرینک باشی میر قساح ایله
 برابر چاقوب شمیر و کفیلرین در کردن ایدوب اتباع و اشیاعلریله
 حضور وزیر کلدیلر اندن حضور صاحبقران جهان سلطان
 مراد خان حاضر تلیینه واروب مراسم زمین بوس تقدیمندن
 صکره دربار کا عده دست بر سینه طور دیلر جناب پادشاهیدن
 معامله انتفات صدور ایدوب ابتدا خطاب همایونلر زده مملعتنکی
 سکا باغلام یوردیلر اولدخی بر اوپوب نرم کوبلغنه اظهار بندگی
 واستغفا و شرمندگی ایتدکده بر بری اوزرینه اوج خلعت
 کیدیریلوب پایه وزارتله بر مرصع سرغوج و طلیح و خنجر عنایت

اوتوب یوسف پاشا عنوانیله معنون قلندی وائنا، کلامده
خطاب یوروب سبب ندرکه بن درت آدر متاب سفر چکوب
چنکه کلام سزک شاهکز عورت کپی کر یزان وآب روی تاج
وتختی خاک تنکه ریزان اولمشدر نه اصل شاهد ر دیدگرنده
چواب باصواب ووروب پادشاهم عمر ودولت زیاده اواسون
آنا وده دن سزک تلچکز کسکین وانکز بوکر کدرآک نه وجودی
واردرکه سزک کپی صاحبقران عايشانك مقابله سنه کله دیدی
اندن پادشاه حضرتلری البتہ بو کون قلعه یی قوللم ضبط
المسولر دیو فرمان ایند کده مومی ایله دخی سماعه و طاعة
دیوب اولن ایکی یک مقارزی تفنک انداز که میرفناحت نفر لیدر
و کندو متعلقاتی و عسکری دخی بشیوز نفر اروردی
اموال واثقلار یله وکندونک درت عورتی ییله ججه عفو
اوتوب طشره چیقیدیلر یکچیری اغاسی بولاداشلری ایله واروب
قلعه یی ضبط ایدوب امیرکونه اوغلنه متعلق هر کیم وار ایسه
اخراج ایتدیلر و امیرکونه اوغلی دفتر ووروب دفتر موججه
دفتردار قلعه روانه داخل اولوب امرال ظاهره وباطنه واتمه
مریبه وکاشه یی تمحص و تحصیل ایدوب اولقدردر ماک فراران
وخزاین یی پایان قبض ایتدیلر که اوتوز سنه دنبرو حاکم روان
و بابایی اولان امیرکونه خان جمع ایتدی بکی طرف واند بالتمام
داخل خزانة عامره اولوب و اولقدرد فراوان ذخائر بولیدلر که
ایکی سنه تحصن اولسه لشکره کفایت ایدردی و حاکم روان اولان
منظور نظر انتفات اولدقد ه میرفناح اوغلی دخی اول کون
ایکی یک مازدراتی تفنک اندازل ایله امان بولدقد ه قلعه رواندن
چقوب تنکاه شاه مجمه روانه اولدی قلعه فتحلرند ه جاری
اولان قانونکه چیقان عسکرینک ججه سلاحلرین المقدر بودغه
اجرا اولم یوب قراباشلر سلاحلر کتدیلر بعض عقلا

بوقدر توانا و کزیده اعدا که لشکر قرلباشک آب رویی بونلردر
 سالم چیقوب کتمه لری خصوصاً سلاحلری التمامق بالاخره فساد
 مؤدی اولوب بومخاذیل بر محله البته فساد وشقاقه تشمیر سابق
 واشتمام ایدرل ناری سلاحلری التسون دبو سوق ایتد کزنده
 سمع همایون پادشاهی یه قرین قبول واقع اولیب سائر خمدلری
 اماله واصلاح قصدینه نقض امان جائز کورلیوب تعرض
 اولندی اما اول خیشلر بولنده راست کلد کلری بار کیری سوروب
 قتل نفوس ایتد کلری استماع اوانب دقده اردارندن کوچک احمد
 پاشا شام ایالتی ابنه محمد پاشا وقرمان ایالتی ایله کوندرادی
 وارد قلزنده تفنگ اندازل صعب وسنکستان یرزه چیقوب جنک
 ایدینچک کوچک احمد پاشا یرالنوب بکشهری بکی رضوان بک
 شهید واون بش کیمسه بجز وح اولوب دونوب اردو یه کلدیلر
 تمام عرق خیشلرینک حکمنی ویردیلر اگرچه اول محمل تکار
 امانه جان ابر کوردیلر اما بعد زمان فتح بغدادده پاداش احمدلرینه
 گرفتار اولدیلر اندن پادشاه امیر کونه اوغلی یوسف پاشا یه
 وزارت ایله حلب ایالتن وکنهداسی ایلیچی مراد اغا یه طرابلس
 شام ایالتن ویروب ایکیسی دخی منصبلرینه منسلم کوندروب
 کندور هممان آهسته روانه اولدیلر تفصیل حاللری ذکر اوانتسه
 کر کدر شیخ الاسلام یحیی افندی تاریخ فحیحی بو کونه ادا ایتدیلر
 * دیدی یحیی انک تاریخنی کوردک روان قمن * سابقاً امام
 سلطانی اولیا محمد افندی وشیخ قاضی زاده افندی خسته اولوب
 قونیه دن عودت ایتکه مأذون اولمشرایدی امامک فوتی خبری
 کلوب خدمت امامته تعیین اولنان شامی یوسف افندی راوانده
 اردوی همایونه واصل اولنجه امر عالی اوزره شیخ الاسلام یحیی
 افندی مقتدای پادشاه اسلام اولوق شرفیله مشرف اولمشیدی

جمعه کون مرده خبر یله قیوجیلر کئخداسی بشیراغا استانبوله کوندرلدی و تهنیت فتح ایچون اوتا ق اوکنده سایان عالی قوریلوب ایچروسی دوشندی و کرسیر قونوب شیخ الاسلام و صدر اعظم و مرتضی پاشا و کنعان پاشا و روم ایللی و ابلی مصطفی پاشا و اناتولی بکر بکسی محمد پاشا و موسی پاشا و قبودان حسین پاشا و حلب بکر بکسی و زیر انجد پاشا و نشانچی مصطفی پاشا و روم ایللی و اناتولی قاضی عسکرلی وارد و قاضی شهبان افندی و باش دفتر دار ابراهیم افندی و اناتولی دفتر داری النی بوغاچه زاده محمود افندی دیوانه حاضر اولوب پادشاه چیقجه اوتوریلوب قوشلق وقتده اوتاغ همایون آجیلوبال او پناه دعوت اولمغله ابتدا مثلا حضرتلی تهنیه ایدوب بعده وزیرای عظام علی الترتیب بعده روم ایللی امراسی و دفتر داری و دفتر کئخداسی و الای بکری و اناتولیک كذلك و سائر بکر بکیلر و الای بکری و او جاق خلق و بلوک اناری و معزول بکر و جله اعیان و عسکرال اوپوب کوسلر چانوب بقیه ممالک عجم فتحک دعاسی و فاتحه سی او قوندی ان او بولوب چیققدن صکره سایانده بر مقدار توقف اولدقده مرتضی پاشا ایچرویه دعوت اولنوب روانک محافظه سی خدمته مأمور اولوب کندویه خط همایون و یرلدی پادشاه حضرتلی معتاد اوزره جمعه نمازینه آلا ی ایله واروب قلعه جامعده ادا صلاتن صکره امیر کونه اوغلی پیاده رکابنده یور سیوب سراینه شرف بخش اولدیله عصره دکنده اکلنوب کیرو الای ایله اوتاغ همایونه کلدیله

(تعمیر حصار و تعیین مستحفظان)

صفرک بکری یدنجی کونی قلعه نک منهدم اولان یرلرین بنایه

مباشرت ایدوب منز بیلردوز نندی مہمار باشی ایله اوزرلینہ وار یابوب تخمین اولاندقده بحساب شطر نجی اون طقوز بیک ایکیوز سکسان ذراع ریک سکز بیک سکز یوز ذراعی روم ایلی و حلب امانتہ و سپاہ و سلحدارہ و سکز بیک بشبور التمشی اناطولی عسکر بلہ بکیچری یہ و بیک طقوز یوز بیکرمی ذراعی ارضروم و قرمان و قازص عسکرینہ و برادی سعی ایدوب نە بر بنی اتماسہ ایشدیرد کلر کند نصکرہ قائمہ محافظہ سی ایچون بکیچری و سائر عسکر دن اون ایکی بیک قدر عسکر تہ بین ارنلوب مواجہلری ایچون خرنینہ دن در تیوز کبشہ و مستوفی جبہ خاہ و جلہ بائیر طو پلر تسلیم اولندی زیع الاولیک امانتی کونی کوچلد کدہ مرتضی پاشا عسکر آلائی ایله حضور پادشاہیدن بکدیلر امیر کونہ اوغایک امینی یوسف پاشا اولوب حلب ایالتی کندویہ و طرابلس ایالتی کنداسی مراداغابہ توجہ اولوب کتملر ایدی مزبور مراداغابہ صاحب عقل کامل سنی و موحد و مصلی اولوب قلعه دہ بونجہ زاد و ذخار وار ایکن و برار و مکمل عسکر لری موجود ایکنینہ امیر کونہ اوغلینی جانب اطاعتہ امانہ و و خامت عاتیدن تمخذر ایله عنان عزمینی صوب صوابہ احالہ ایدن اول مرد پالک دل ایدی و طبیعی سنی اولوب اعلان شعار اهل سنتدہ مبالغہ ایدوب جلہ اتباعنہ یشل چوقہ کیدیروب سنی زینہ قویوب ہر کیمی روافض ہینتدہ کور رسم قتل ایدرم دبو تنبیہ ایتمشیدی صلوة خمسہ بی جماعت ایله ادا ایدوب اظہار دیانت ایدردی امام امیر کونہ اوغلی بدمست و مغرور دولت و طبیعی رافضی اولتسین جلہ اتباعی زی اعجابدہ اولوب مراد پاشانک وضعی کندویہ کران کلشیدی چون ایکبسی ہمنان منصبلینہ طوغری کیدر لردی ارزنکائہ بر قوناق یردہ کشش خانی منزلندہ امیر کونہ اوغلی

مملك متضامنه مراد پاشايه اولان كينه نهائين اظهار
 ايدوب روائك تسليمه سن سبب اولدك بره غدار شمدي سنلك
 اظهار ايدرسن ديوتبع غدر ايله شهيد ايلدي پادشاه
 حضرتلري مراد پاشاك قتل اوندي يعني ايشتد كده طرابلس
 منصبني سابقا چوقه دارلقدن جينه قستيموني حاكي مصطفى
 پاشايه ويرديلر بعهده امير كونه اوغلي حلب منصين ضبط ايدوب
 كند وسي مست ولا بعقل و اوضاع اتاعي عجمانه اولغنه حسن
 سلوك ايدمه يوب حلب قاضي سي و اهالي ولايت عاجز و مضطرب
 اولدق لري سموع پادشاه اولدقده حلب ايالتني كاكان والي
 سابق احمد پاشايه ويريلوب شويله فرمان يورديلر كه حلبده
 مسلم قويوب كندوسي امير كونه اوغلي الو بوار و باز كميده
 موكب همايون و صوانه مترقب و فرمان نه يوزدن صدور ايدرسه
 اكا مترصد اوله احمد پاشايه دخي حلبه مسلم براغوب امير كونه
 اوغلي الو ب از كميده كتور و ب وصول پادشاهه متوقف
 اولدي امير كونه اوغلك حلبده زمان ايلاتي جمله ابكي آي
 اولددر

(رفتن پادشاه اسلام بغارت تبريز)

اندن سلطان مراد خان عزم آذربايجان ايدوب نهر ارس
 اياقين كچلوب صواكر قاشنه دك چيقاردی برصولاق پادشاه
 يانده كيدر كن صوطو پارايوب كتورر كن پادشاه مبارك اليه
 درد مندك ان طو توب كاره چيقاردی صويك اوتنه جانبنده
 بركون اوتور يلوب زينللي وغير عشيرتلري يك قدر او به اليه
 يرلندن قالير يلوب ارزنيكان و ترجان و پامين سنجاقلرند
 خالي و خرابه مواضعه يرلشك اوزره اوامر ياز يلوب بكارينه
 سنجاق وزعات و يرلدي باكو صوينده سلطان علاء الدين

نام بر شهر اده نك ولادتى خبرى كلكله شلك اولدى اثناسى
 طريفده اوغراد قلرى قلاع وبقاعى تخريب و بنارسى هدم
 و باغات و ميوه اشجار بنى قضع واله كيرن قراباشلر بنى قتل اولته رق
 جورس نام قلعه يه وصول بولديلر قراباش براغوب كتمكله
 حسب فرمان هدم و تخريب اولدى رئيس الاطبازين العابدن
 چلبى نقل ايدر كه اول زمانده ملازم ركاب همايون ايدى اول
 قلعه ده برباب معظم بواندى اكر چه تخته ايدى اما كه صهو بت
 واستحكامده آنوسدن متين بلكه صلاحته مانند صحيفه آهنين
 ايدى مصر اعلى مبالغه ستر تخته ايدى عسكر دن قتي چوق
 كيمه تيغ و تبر ضريله پرا ايدوب كمرينه قادر اولماشلا ايدى
 پادشاه صاحبقران اول باب اوزره تير ائارين كورد كده اشرك
 عجزينه حل اولمسندن حيث چكوب امر ايتدى كند و يه
 ايدى سكر كيمه كوچله بر عظيم خشبه كتورديلر كه طبانكران
 تير اولنان اخشاب نوسندن ايدى بر اليله كندوز اول چوب
 عظيمى اسفلدن و بر اليله وسضندن طونوب پهلوان قوچ كپى
 كبرو چيكيلوب نيم حمله ايله اول باه بر ضرب اورديكه اول
 عظيم و تخين تخته اول ستوك باشى ايله دائوب ستون اول
 بريكلكدى كورنلر عليك عون الله ديو صاوة كتورديلر جورس
 تخريبتن نسكره قومه و مرند قصبدينه وصول بولوب اول ديارلر
 فواكه كانى پرلا اولمدين وقت صيف ايدى انكور تازه و سارا ائمار
 آبدار بيمدو بي انداز ايدى عسكر اسلاد باغ و باغچه لر ده شب و روز
 تفكه و اعدار غممه اول مال كده تخم و ترغه ايدوب بعده شهر
 و ديار و قصور و اسواق هر نه ايديه احراق و تخريب ايدوب التنى
 اوسنه كتورديلر و جلله اشجار ين و باغ و راغلر ين ضرب تب ايله
 قلاع و قلع ايديلر بواشاده رستم خان مرتضى پاشايه كاغد بازوب

صلحه رغبت سمیئی کو ستروب ترکان خضر بک نام قزلباش ایلہ
 کردند مشیدی مرقوم خضر بک صالحہ دن دم اور مرقمہ سردار
 اکرم مکتوب ووروب پیرہ جک ویو دہ سی عثمان اغالیہ کو ندرادی
 ربیع الاولک یدبندہ پادشاہ عالپناہ حضر تلیک مزاجی بر مقدار
 منحرف اولمقہ اوج قوللی درت قاطر چکد جک بر نشت راون
 پادرباوب ایرتسی نشت رواالہ خوی قصبہ سنہ وارد یلر
 اوج کون دخی خودہ اوتوروب قلمہ سی ہدم ازادی
 وابندیہ وانچدری قطع و تخریب قلوب ایرتسی صوفینہ
 و تاجی حرامیہ وارادقدہ رستم خاندن کوچک احد پاشاہ
 سلیمان نام آدمبلہ بر کاغدی کلوب صلح ایچون عثمان اغا
 کردند ینہ چکدر دیمش ایرتسی ربیع الاولک بکرمی سکزنجی
 کونی تبریزہ وار یلوب کپری باشدہ سہ آباد نام صحراہ
 قوزلوب کوچک احد پاشاہانہ وان بکر بکسی قراولہ تبین
 اوندی اخشام اوزری التمش یکچیری قاچور کلوب قزلباشک
 جنہ سی رستم خالک اوزرندہ اداوب شاہ دخی بر مقدار عسکر
 ایلہ بش منزلیردہ صلح اداوزہ سی رستم خالک حبلہ سی ادا دین
 اعلام ایتدیلر ایرتسی پادشاہ اسلام آلائی اینہ شہر تبریزی
 کر و ب سلطان حسن جامی دخی سیر اداوب شاعنک سرابنی
 وشہر بقی ہدم و تبریب فرمان اداوی عسکر اسلام اول
 شہر خلی بہ کیزوب رفیع بشاری و مصنع ودلارا سربالری
 ہدم اداوب قصور و بیونک بچیرہ ودولاب قیاقلرین کہ
 اکثری لاجورد و اب زرایلہ منقش و پرزیو رادی احاد اشکر
 قوپاروب چاندلرینہ طاشیوب اودون بریندہ یاقوب طعام
 طبخانہ یلر وشہب نازانکہ دور سلطان سلیمان خاندہ وزیر
 اعظم مقبول ابراہیم پاشا تبریزہ وارد قدہ اول مونسعدہ قلعه

بنایتمشیدی اول قاعه ده بر قاج قزلباش تحصن ایتمس لرایدی
کامدم تصور اولتمغله قضا التغات اولتمدی پادشاه سلطان
حسن جاهنی تخرب مراد ابلدی شیخ الاسلام یحیی افندی
شفاعت ایوب بوجامع اصلنده اهل سنت بناسید رقر لباشه
منسوب اولما مقله بیقلماق راجحد ردیو عرض ایتمکین
تخریندن عدول اولندی تبریک اکثر بناوسر ایلری یقلوب
چار شو و بازاره آتش ویرلدی لکن بفقدری بحر بی پایانه بکر زردی
بو قدر عسکر او چکونده سعی بلع ایله عشرینی افنا ایله مدیلر
ایر نسی رستم خانه کوندر بلان عثمان اغا ایله رستم خانک کامران
نام بر آدیمی بکرمی قدر قزلباش ایله کلوب کتوردیکی کاغنده
نتیجه مضلوبه وصلحه رغبت اولتمامغله اعتبار اولتمیوب حالته
کوره بر مختصر چرکه و او اوزم جزیه تعیین اولندی

(اسنیلاء شاه عجم بحصار روان)

غره رجبده وان بکلم بکیسی دلاور پاشانک سردار مکتوبی
وارد اولوب مضموننده شاه تبریزه کلوب اطراف وا کافده
اولان عسکر بنی جمع ایلوب شهر اصفهاندرت درت قطعه طوب
کتور دوب روان اوزرینه قصد وعزیمتی مقرر در دیو اعلام
ایلشیدی وزیر اعظم محمد پاشا آستانه به عرض واعلام ایلدی
بواشاده معفو جدیدرستم پاشا زاده محمد پاشا که جوان قپوچی باشی
دیملکه معروفدر اماسیه بولندن عسکر سورمه که مأمور اولدی
وادرنه ده سلحدار لقدن وزارت ابنه چیقان حسین پاشا
آق دکز قولته تعیین اولتوب عسکر سورمه که روم ایلته کوندرلدی
کنعان پاشا سلسره ایالتی ابله صاغ قوله وطونه یالسنه عسکر
سورمه که کوندر بلوب درت وزیر درت طرفه تنفر عسکر ایچون
تعیین اولتوب تدارک سفرده اهتمام اولندی بیکچیری وسار
عسا کر شاهین اغا ایله ارضرومه ایریشوب روان امدادینه
روانه اولتی ایچون تنبیه شدید ایله مأمور اولدیبلر اما ایام
شتا حلول ایدوب وفرت برف وشدت بردن یوللر مسدود
اولغین روانه امداد زیاده متذرایدی اثنای شتاده بیوقت

کوندربیلان عسکرک فائده سی اولیوب بیهوده یره اتلاف مال
 واتعاب رجال قلندسی مادرچک اون دردنجی کونی یوم انلشاده
 رستم خان ایله شاه عجم روان اوزرینه نزول ومحاصره ایلدی
 شعبتک دردنده وزیر اعظم اناتولی وقرمان وسیواس ومرعش
 وحلب وشام وطرابلس وارضروم وطربزون وچلدر وقارص
 ایالتلرینه مجلافاقوب ارضرومده اردوده حاضر بولنه سزیدیو
 احکام یازوب کوندردی قرلبشاش خانلرینه چوق سالیانه
 ایدوب ایکی طوب دخی تفلیسدن کتوروب سپت اورمک اوزره
 اقدام ایلدی شعبتک اون بدیبنده دیار بکر والیسی محمد پاشا
 شهردن چیقوب فرمان موججه بتلبسده درنگ ایتمک کندی
 یکریمی ایکیسند وزیر اعظم دخی دیار بکر دن چیقوب ارضرومه
 توجه ایلدی ارضروم طرفدن ایسه مکتوب کلوب روان
 قلعه سنی محاصره ایلدکلرین اعلام ایتملرایدی وزیر سبکبار
 اورته خاندن شعبتک یکریمی یسند ارضرومه ایلغار ایلدی
 خرپوت وپرتک وچشکرک وکاخ اوزردن رمضانک طقوزنده
 اون بش یکریمی آدم ایله ارضرومه دوشدی یکریمسند سیواس
 بکلربکیسی ابراهیم پاشا دخی انجق اون بش آدم ایله کلوب
 ملحق اولدی شوالک ایکیسند وزیر اعظم حسن قلعه سنه
 واردی سیواس ایله طربزون انالتدن غیر کیسه یوغیدی
 سپاه و سلحدار اغاری ویکچیری گنجداسی بیله ایدی ارضروم
 نفراتندن امداده تعیین اولنلر دن طقوز نفر حسن قلعه سنه
 کلورکن شدت برددن طوکوب نیجه سی دخی ان وایاغن
 اوشوتدیله هوزمارت ایداسی ایدی قرمان واناتولی پاشاری
 دخی انجق یکریمشیر آدم ایله ارضرومه ایریشدیله شاه ایسه
 اوس خانی وکلب علی خانی وابدال خانی ودخی بر قاج خانلر

وسلطان‌الربله التي بيك قرلباشي سلماسده و برفاج خان ايله
 برفاج بيك قرلباشي بايزيد قر بنده ورستم خان قر نداشتني درت بيك
 قرلباش ايله خويده اليقومشيدى آستانده بيكچيري اغالغى
 ايسه شاهين اغايه و يريلوب جله عسكرايله امداده يشمك ايجون
 پادشاه زياده تهديد ايتمشيدى حتى برمق قيوده چنكلر ياپد يريلوب
 سفره كتمك تبهتي ايله برفاج عسكرى بي قتل ايتمشلرايدى
 اطراف واكافه ذكر اولنديغى اوزره وزرادن سور بيجيلر تعين
 اولتمشيدى ليكن شدت شتادن كيمسه واره ميوب بي وقت تكليف
 مالا يطاق اولمغله سمهت وسعت و رخايه صاپارلردى شوالك بىكرمى
 بيكچي كوني اناطولى و سيواس واليلرى وزيراعظمه كلوب قانق
 اخصوصنده مشاوره اولند قده عوما قارصه واريلوب بعده
 نه اقتضايديرسه اكا كوره حر كته قرار و يرلشيدى ايرتسى
 عصره قريب رواندن ابكي آدم كلوب مرتضى پاشا كنجداسى
 ذوالفقار اغادن كاغد كتوروب روان قلعه سنك مضايقه سنى
 و بش اون كونه دك امداده ايرشكز سه قلعه كيده جكني يازمش
 قرلباش محاصره ده تشديد ايدوب مرتضى پاشا خسته مراج
 بوانوب هم ائنه جنكده زخك اولمغين وقت ايلوب يرينه كنجداسى
 ذوالفقار اغا امر محافظه يه قيام ايش شوالك بىكرمى النجى كوني
 اناطولى واليسى كورجى محمد پاشا قلوب مقدمه جيش اولوب قارصه
 توجه ايتدى و قلعه يه كيرنلره بلوك و يوزر غروش وعده اولندى
 بىكرمى طقوزنده قرمان واليسى دخي توجه ايتدى شوالك
 بىكرمى دردنده عسكروافض زياده اقدام ايدوب بر وجانبدن
 دخي امداد و رودندن مأيوس اوغله محافظه ده اولان عسكرو
 ناچار روان قلعه سنى قرلباشه ويره ايله تسليم ايتمشلرغره ذى
 القعدة ده بوخبر و خشت اثر سرداره واصل اولد قده مفهوم

و محزون اولدی اولوقته دیار بکر و وان والیری و بتلیس حاکی
 ابدال خان کلوب حسن قلعه سنده وزیر ملاقی اولوب
 و قبشیدن چکیلن درد و محنتی سو یلشوب بویله شدت شتاده
 بریره حرکت ممکن دکلاید و کن پیشنهاد ایدوب لاحول
 کو بیان دلشدیلر واقعا بوانتاده چکدکری زجت و مشقت قابل
 تحریر و تقریر دکلدر تکرار و فرت اوزره قاریاغوب آجیلان
 یوللر دخی قیاندی ذکر اولتان والیروان محافظه سنه کوندرادی
 سار قلعه ره دخی ممکن مرتبه محافظه ایچون عسکر تعیین
 و توزیع اولتوب کوندرادی ذی القعدة نک النجی کونی
 بیکچیری اناسی واصل اولدی طقوزنده در دولته تلخیص
 یازیلوب روان کتند و کنی رکاب همایونه عرض ایتدیبلر
 * اعتراض اولوقت خیراندیشان دولت رأی صائی اوزره مرتضی
 پاشا ارضر و مده یاخود قارصده قالوب کنخداسی ذوالفقار انان
 یاخود غیری کیمه روان محافظه سنه تعیین اولنسه شاه
 طرفندن هجوم احتمالی اولدقده مرتضی پاشا کزیده عسکرایله
 مهسا ممکن ایرشمنک مناسب اولوب بوئدی بیر بلکه پایه سریر
 اعلایه دخی عرض اولمشیدی لکن وزیر اعظم حضرتلری
 مرتضی پاشانک استقلال اوزره تقریبی کوروب دفع مزاحم
 قصدیله طرف خلافتده اولفین اول رأی رزین قبوله قرین
 اولیوب امداد دخی ممکن اولماغله بو احوال ظهور ایلدی
 ذی القعدة نک اون اوچنده روان جانیبندن مرتضی پاشانک
 نعشی ایله رئیس بکر افندی و کنخداسی محمد برفاج اغار ایله
 کلدیبلر مکر شاه عجم روانی محاسره ایدوب ضرب طوب ایله
 اطرفن یقوب عظیم جنک ایلدکده ایچرودن دخی عسکر اسلام
 کابینغی مدافعه ده اهتمام ایدوب التیوزدن زیاده بیکچیری انده

محافظة ده قلان فوندايجی مصطفی اغانام خاصکی ايله شهيد اولوب برچور باجی دخی مفقود اولوب بالضروره ويره ايله قلعه يی تسليم ايتلمش شاد دخی ذوالفقار آخدايي وسوندك پاشا ومی پاشا نام پاشا لری و بر قاج بکر و متعین آييمه لری ايقوبوب ماعداسنی اطلاق ايتشیدی مکره انلری دخی کوندردی خلاص ارلان درتوز انلی نفر مقداری بيگچيري قارص و حسن قلعه سی و اول جوانبه چيتوب ير اشديلروز بر اعظم دونوب ارضرومه كلوب ديار بکر و حلب والسی حسن قلعه سنده قاندي دردوته کوندر بلان نيلیصدن قضیه معلوم پادشاهی اولدقده وقوعه کلن احوالی مقدرات انهد دن بيلوب سبي واقدا مده قصور اولد يخی معلوم ايتشدر خاطره دغدغه کتور ميوب کيرو خد دنکله مفيد اولد سن ديوا استمالتي مشعر خط شمسين کوندر مشیدی پاشا دخی محافظه خصوصنده تعيد ايدوب بوساله ارضرومه درنك اولوب عسکری بيوقت تحريك و شلاک ازديادی که برصومار ار په بش غر وشد و بکرمی درهم اتمک بر آنچه يه ایدی بو محمد و رات جنبه مانع حرکته درديو استعفا ايدوب رکاب همایونه ز نامه کوندردی

(وقایع سنہ ست و اربعین و الف)

(احوال سردار در سرحد عجم)

ماہ محرمک اونندہ امر شریف کوندر بلوب جا بجایا مناسب محلارده
اون یدی باب یتیم سر سگستان و یوزر قطار دوه الور آخور که
اورتہ سی آحق ایکی قبولی اوزری ساربان او طدری وقپویا بلری
ار په صمان انبارزی اولق اوزره یاپدرلق ایچون تنبیه بیورلدی
ومحرمک نصفندہ جانپولادزادہ ارضرومہ داخل اولوب
یکچیری اناجی سلطان سیکسی نام محلدہ سردارہ ضیافت
ایلدی وسردار برقاج کیسینی دخان ایچرکن طوتوب برین

قتل ایلدی و محکم یساغ ندا اولندی و محرمک یکریمی سکزندہ
 خانہ پولا د زاده مصطفی پاشانک قتلی ایچون فرمان ہمایون
 وزود ایتمکین موجییلہ عمل اولتوب آخرتہ کوندردلی زور بار
 عصرندہ موسی چلبی یہ تکفل ایدوب الوب رجب پاشای
 غدارہ کتوردیکی خاطر ہمایوندہ عقدہ فالتییدی ازالہ سی
 ایچون بروقت کوزہ درلردی بواشادہ قصاص اجرا اولندی
 مورخ دیرکہ مزبور خانہ پولا د زاده یہ پادشاہ حضرتلرینک
 وافر التفاتی اولوب حسن پاشا مختلفہ سی عایشہ سلطانی تزویج
 ایتمک لرایدی لکن موسی چلبی وقعہ سندن برو درونلرندہ
 عقدہ قابوب قتلنہ بہانہ ارارلردی پاشای مشارالہ ایہ نع
 حقہ شکردن ذائل و درون پادشاہیدہ اولان عقدہ سابقہ دن
 غافل روزکارہ حسن ظن اوزرہ اولوب مقتضای طبیعتی
 و ایلاندن موروثہ خصالتی اولان ظلم وجودہ کلی میل ایدوب
 لشکر سورمکہ قرمان دیارینہ کوندردکدہ امت محمدی زیادہ
 تضییق ایدوب بعض بیگناہلری قتل و سلب ایلدی شکایت
 اولندقدہ کیئہ قدیم یہ بنا، قتلنہ خطہ ہمایون چیقوب حقندن
 کلندی صفربک ایکنجی کونی دیار بکر و قرمان و سیواس و اطولی
 و برفاق پنجاق پاشالری و بکلری عسکرلرلہ قارص محافظہ سنہ
 کوندردلی واروب قارصک و بران لرلرینی مجدددا بنا یہ شروع
 ایلدی لر اوان النجیبی کون اطولی بکلر بکیسی کورجی محمد
 پاشا دخی استخجہ حصار بنی ترمیمہ مأمور اولوب خرج لازمی
 و برلدی و یکریمی برندہ روانہ اولدی رستم خان دخی یکریمی
 بک قراباش ایلہ شہر زورہ و کرکوک اوزرینہ کیدوب شاہ
 عجم ایسہ برمحمدہ اوتوروب روان ہشاسی ایچون درت بیک
 سراخور و اوان بیک تومن اچہ و بروب کنجہ خاکمی محمدخانی
 و سروان خانی یوسف خانی اوج بیک قراباشلہ کوندردی
 روان قلعہ سن مجدددا تعمیر ایدوب اطرافتہ موصو لوروب
 قلعہ یہ استحکام و بردکدنصکرہ حکومتی کلب علی نام ختہ
 و بروب ایصفہانہ کندی

(وقعه محاربه تاتار)

جانب کرای خان رجال حربن اولد. امق ایله عزل اولوب
 قره دن روان سفرینه کتک اوزره غازی کرای اونقلی عتایت
 کرای خان نصب اولوب کوندولشیدی و نوغای طائغسی ایله
 قریم خانلری پینده قدیمی عداوت اولوب اولدنه نوغای
 طائغسی اوچ فرقه درز که بری اولونوغاید که بر پادشاهه
 مطیع و فرمانبر دکلدر بری دخی کوچن نوغاید که ضروری
 قریم خانلرینه متابعت کور. تبروب درونی عداوت اوزره درل
 بری دخی منصور بلر در که شدت و خوز بزا کله، موصو قنر در
 و قاتر میرزا بونصهور اولادی دیدکری طائغک بکی اولوب
 خوتین سه فرنده شجاعت و خدمت قنر ظهور ایتمکین منصب
 و بر بلوب امیر الامرا زمره سنه اخی ذکر اولمشیدی بو طائغه
 دخی خانلره اتقیاد کوستر میوب خصوصاً قاتر عنوان امارت ایله
 سرافراز اولدقدنصکره بالکلیه خان جانبی مضروح ایتملر ایدی
 و تاتار دن برفره دخی شیرین بکری دیدکلر بدر که قریم خانلری
 بونلر ایله عقدمصاهرت ایدرل و سفرلر واقع اولدجه بوز مره دن

بگرهی اوتوز بیک تاتار خان رکابنده سفر اشوب بنده لك
 وجان سپاراق ایدرر اول اجلدن تاتارخانلر شیرین بکلرینه
 رعایت ایدوب وانلرک اعانیه نونای او یاقلرینی علی الخصوص
 منصوریلری زبون ایتملر ایلدی قاتمر پاشا عتبه علیه عثمانیه دن
 استظهار یله نامدار اولدقدن صکره شیرین بکلر بنگ دست تغلب
 وتسلطلری منصوریلردن منقطع اولوب وارد جبه قاتمر پاشا
 وقیبله سنک قوت ومکتلری زیاده اولدی نیجه دفعه قریم خانلر یله
 مقاتله ومجار به وجنگ ومضار به یه اقدام ایترکلری مخلصه ذکر
 اولتمشدر چون عنایت کرای خان اولدی کوچک برادری حسام
 کرای قلغای دخی کوچک قرداشی سعادت کرای نورالدین نصب
 ایلدی تاتار بپنده قاتغانی دیدکلری صاحب الجیوش وجمله الملک
 معنسانه در نورالدین رتبه سی اندن اشاغیدر قالغای اولان حسام
 کرایک طبعی عریده وتهوره مجبور برمر دخونریزومفرور اولمغین
 قاتمر عشرتی اولان منصوریلری استیصان ایچون خانی تحریک
 ایدوب خان دخی روان سفرینه امداد ایچون جمع ایلدیکی
 لشکر تاتار ایله سفر همایونه کتوب قریم عسکرین دخی
 جمع ایدوب آق کرمان صحرا سنده درنگ ایلدی وبلاد
 شمالیه دن جریان ایدن طورله صوبینی کچوب قاتمر قبیله سنی
 قل عام ایله اخذ انتقام ایتمکه عریمت ایلدی بواننده له
 قراندن دخی شکوا نامه کلوب مزبور قاتمر میرزا کلوب
 دیار یرنی خراب ایلدی پادشاه اسلام ایله ارامزده اولان صلحه
 مغایر بعض نااشایسته اوضاعی واردردیودر دوله عرض ایتمکین
 خان دخی بو بهانه بی تمسک ایدوب قاتمر ایله له مابینی بوجال
 اوزره ایکن سفر همایونه کتمک لازم کلورسه له کلوب قریمه مستولی
 اولور دیو حذر بارد بیان ایدوب حسام کرای اغواسیله سفره

کلکده اھمال و قاتر ایله آغا ز قنال ایلمدی قاتر دخی دردوکه
 عرضحال کوندر وب خانک کندی اوزرینه هجو منی ومدافعه
 اواز ایسه ملک اسلامیه به ایصال مضرت نیتده اولدوغنی
 یلدیر وب مقابله یه اذن طلب ایلمدی طرف دولت علیه دن
 قتاله اذن و برلیوب قاتر آستانه سعادتہ دعوت اولمغین مال
 و عیالی جله کلی قلمه سنه قویوب کندی آستانه سعادتہ
 کلوب کندی تانارخان حضر یلری عسکر تانار ایله قاتر عشرتی
 اوزرینه وارد قده قاترک قرنداش لردن سلمان شاه میرزا
 و اوراق میرزا و ولیشاه میرزا ونبرد میرزا و قتلشاه و عنایت
 شاه میرزا و علی بک و آی نمر و کلم بک جله عظمای قبیله ایله
 مشورت ایدوب تانار خانه مقابله ممکن اولدی یغنی عین الیقین
 مشاهده ایدوب اکثری پراکنده و مختنی اولوب سلمان شاه
 و اوراق میرزا بر قاج میرزا ایله کلوب خاندن امان دیلدی یلر
 خان دخی مزبور میرزا لک جرمنی عفو ایدوب امان و یردی اما
 لشکر تانار منصور یلرک و لاینلر بنی غارت و قریه لر بنی احراق
 و تخریب و ماللرین بغما ایله خسارت ایلدی لر قاترہ مخصوص
 تابع اولان تانار قریه لر بنی قالدیروب قریم یقاسنه کنور مک
 ایچون خان حضر یلری ناکید اکید ایدوب آق کرمان سبتلر بنی
 خراب ایلمدی و قاتر اتباعندن چوق کیمسه قتل ایلمدی و کلی
 قلعه سی اوزرینه کلوب قاترک مان و عیالی طلب ایلمدی اهل
 قلعه و یرمدیلر نواحیسنی غارت ایدوب قلعه یه طوب چکوب
 محاصره مراد ایتدکده اهل قلعه ناچار مزبورک مال و عیالی
 و یردی لر بعد کفه شهیر بنی محاصره ایتدی لر مکر کفه بکلر بکبسی
 بیچاقجی ابراهیم پاشانک رفعی ایچون خان دردوکه عرض
 کوندر وب عزل التماس ایتشیدی آستانه دن دخی عرضنک

جوابی کله دین قوشادوب ولایتلویه طوتدیروب بچ فحیحی ابراهیم
 پاشایی و کفه قاضیسی حامد افندی بی بوغوب شهید ایلدی
 و کفه خلقی امان ایله پاشایی وقاضی بی و یروب کندولره ضرر
 اولماق اوزره عهد ایتمش ایکن بندلشکر تاتاره رخصت و یروب
 کفه شهرینی دخی تالان ایتردی قانتر قرداشلردن استیمان ایله
 کلوب خزنه اتباع ایدن سلمان شاه و اوراق و برقاج میرزای
 ضروری اطاعت یوزین کوسترملکه معفو اولوب بعد الیوم
 جله تحت حکومتلرنده اولان نونای عشیرتن کوچیروب قریم
 طپراغنه واروب خانه رعایا اولوب کندولر دخی خانک زیر جناحنده
 اسوده اولق اوزره مطیع و منقاد و بردخی خان جاننه سرکشاک
 ایتمک شرطیله انقیادی قبول ایتملر ایله خان بونلره عین ایدوب
 عهد و میثاق ایتردی چون عنایت کر ایک دماغی فسادده ایدی
 بو وجهله اظهار طعیان ایدوب مفتی بچی افندی به قانتر طلبی
 ایچون بر مکتوب کوندردی که مفهومندن شر و فسادده میلی
 معلوم اولور * مکتوب عنایت کرای بعد الاقلاب بوندن اقدام
 جانبک کرای خانک موجب عزلی بوندیکن محمد کرای و تکرار
 جانبک کرای نصینده نقدر جنک اولوب ایکی و زیردوشوب
 عرض سلطنته نه مرتبه شین کلد وکی معلوم مکرذر قانیر جانبک
 کرای طرفن طوتوب محمد کرایک زوانه باعث اولدی وشاهین
 کرای ایاغیله واروب محبوس و منکوب اولدی کرچه پادشاه
 حضرتلری بزه قریم خانلغی و یرد بلر اما برقاج اصحاب غرض
 سوز بله عزلی ایلمسی مقرر در بو قدر ییل چیکیلین آلام و شداید
 برقاج کون امن و راحت ایچوندر اول احلدن قانترک فسادینه
 تحمل اولنیوب جلیتمزده هر کوز اولان وفور جلادتی اظهار
 و مزبورک دبارینی و قریه لرینی تارومار ایلیوب لشکر تاتار ابانغی

التندہ پامال ایندیردک عورتن و اوغلانن اسیر ایتکله قهر و
 کندوسی دخی جراسن بولدی قاچوب آستانه به وارد قدہ
 اول قبوی پناه ایدند وکی معلومرد قاقر بزم رعایا بزدند
 انی سعادتلو پادشاهمزدن استرمکه بوجایه ارسال ایلده و قاقر تک
 قرداشی اوراق میرزا و سلمان شاه یدی سکر یک نوغای
 عسکر بله کلوب امان دیابوب خد قمری قبول ایتشلرد
 اگر پادشاه حضرتلری قاقری بزه و برمرسه طونه دن کچوب
 بالذات آستانه قمرینه واروب قاقر دید کلری بی ادب منافق استرم اگر
 قاقره اوزو و سلسله ابالتی ویرلکده بزم بکلر بزدن او لمشدرد برل
 ایدد بوسوز باعث فتنه در شمعی بزم بوزیمره کولوب جواب
 خر کوش و پروب خیانت و اوامر ایله کاکان خانسز دیملکه بزم
 دخی سزک دروغ بی فر و غکره الدانوب دو نوب کیده یوز
 و اوزریمزده مجتمع اولان تانار عسکر بی طاعیده بوزرقاج کوندنصره
 ینه بر بی خان ایدوب کوندرد سزوبوا اولورده بی دکلدربز عسکری
 طاغمرز و طاغمره قوی رهن استرزیکیجری آواجندن و غیر بدن
 استرزی علمازمره سندن کوندرمک کر کسز و الافاترک طلبی ایچون
 اول دیاره واروق قاقرده امر سها در صکره ییلدر مدک دیمیه سز
 جنابکر حلال مشکلاتدر معقول اولانی ایدد سزوالسلام آستانه
 طرفندن دخی خانک مکتوبند جواب مسکت یازیلوب کوندردی
 بو ائشاده خائلق آخره ویرلش دیوتانار ایچنده خبرشایع اولوب
 خان عسکر یله ساحل در یا محافظه سنه کتیری جائز که یکی
 خان قره دن کلوردیو حسام کرای و نوراندین و سعادت کرای
 اوزی نهری ایله اوزو میننده نوغای تانار یله قالیدیلر قاقر
 برادرلری سلمان شاه و اوراق میرزا و حسام کرای و سعادت
 کرای ایله ییوب ایچوب عیش و عشرت لند اولدیلر و فرصت

كوزة درل دی صورت ظاهرده بزقا تمرن و عثمانلودن
 یوزچو بردك سزه باع اولدق دیرل دی ونوغای اوبماغی دخی
 بونلر ابله کوچوب كتمك تدارکنده اولمغی اظهار ایدرل دی
 قاتمر برادرلری کوردیلرکه میدان خالیدر حسام کرای شب وروز
 مست ولا یهقل وقت فرزندر نوغای اوبماغنه مختفی خبر و یروب
 شیخونه حاضر اولدیلر اما سعادته کرای نونیاك آلات حرب تدارکی
 و بعض حرکتلرندن طوبیلوب برادرلری حسام کرایه خبر و یروب
 نوغای اولنك حرکتلری یملدر بونلر بزه سوء قصد ایدرل دیدکده
 حسام کرای بر مست مغرور اولمغین انلر خوف تیغمرندن
 زیر جئا جزء انجما ایتمش بر آلی ضمه فادر خصوصاً قاتمر
 اراننده یوقدر بو مقوله فساد جرأت ایتمکه نه قادرلدر دیو
 وجود و بر میوب قرنداشنی تعیب ایلدی وقاتمرک برادرلرینه
 بوحرکتنك اصلی ندر دیو صور دقدده انلردخی جواب تدارك
 ایدوب بر آلی طائفه کوچوب دیار آخره کتسه ل کرکدر
 اشیا و لوازم لرینه متید ایلدولر می دیو شبهه لرین دفع ایتدیلر
 اتفاق بر کیمه فرصت بولوب مست ولا یهقل یاتورکن حسام
 کرای و سعادته کرای قتل ایدوب و اباعی اولان تاتارلری قتل عام
 ایدوب اخذ انتقام ایتدیلر ونوغای عسکرینی قالد یروب
 او زو بوغازینه کلوب احوالی در دولته عرض ایتدیلر
 ذی الحجته نك بشنجی کونی بوخبر مسرت اثر کلوب تلخیص اولندی
 چون بوخبر تاتارخانك مسموعی اولدی تخبر اولوب در دولته
 التجادن غیری مخلص اولدیغنی ملاحظه ایدوب و کندودن
 صدور ایدن سیئات قابل عفو اولدیغنی دخی یلوب متردد بین
 الامرین قالدی

(وقایع سنه سبع واربعین و الف)

(تبدیل خان)

محرّمک اونجی کونی عنایتکرای خان شد. عتی مقتضاسیله معزول
اولوب یری سلامتکرای اوغلی بهادر کرایه ویرلدی معتاد اوزره
ال اوپوب ایرتسی قدرغه ایله قریمه کوندرلدی قریمه داخل
اولوب بلامزاح، جلوس ایتدی مر قوم بهادر کرای یاتوبایدی
پرورده اولمش احکام شریعتیه منقاد و مائیل عدل و داد برکیسه
ایدی قرینداشی اسلامکرای سلطنتی قانعا و کوچک برادری
صفاکرای سلطنتی نورالدین نصب ایلدی و قریمکرای نام
بر کوچک برادری و ارایدی اکا کوچک سلطان دیرلردی

(قتل عنایتکرای خان سابق)

پس خان سابق عنایتکرای کندو دن صدور ایدن شناعت
حسبیه خائف و محیر اولمشیدی و خصمی اولان قاتمر
دردولته کلوب نهمت و عصیان دن ذمتنی ابرا ایتکله ملتفت
اولمبن اول دخی عتبه پادشاهی یه کلوب حضور همایوندی

قائمتر ایله مرافعه اولوب ظهور ایدن فضاختره سبب اصلی قائمتر ایدوکنی بیان اتمکله کندوسی تمیدن خلاص اولوق فکرین ایدوب ظهور ایدن قبایح عظیمه سی قابل عفو اولدیغنی خاطرندن کیدوب ونجات امید اولنور غیرمی مجباً بویه میوب سفینه ایله دریادن استانبوله کندی قائم مقام مصغنی پاشا قوناق تهمین ایدوب کلدوکنی حضور پادشاهی یه تلخیص ایتدکده طلب اولنوب مجلس همایونه وار دقده قائمتر دخی احضار اولندی حضور پادشاهیده منازعه وجرایم صادره بی بر لرینه اسناد ایله محاوره ایتدیلر حضرت پادشاه جهان عنایتکرایه توجه عتاب ایدوب بقعه عنایتکرایه بزسکا کسک ایتدک تاج و تخت ودوات و ایالت و یردک مقابله سنده عصیانله کفران نعمت ایدوب ممالک محروسه مدن کفسه شهر بیی و کلی قلعه سنی محاصره و تخرب ایلدک و بر بکلر بکی وقاضی ونیجه مسلمینی ناحق یره قتل ایلدک احسن و عنایتک مکافاتنی طغیان واسا تمیدر بنم قلیچمدن قورقمدک ایسه جناب حقل قهر و اتقنا مندن نیچون خوف ایتدک سنک کچی حق نعمت بیلز غدارک اعدامنده دین ودولته نفع تام واردردیو وافر تهید و تفر به دنسکره اشارت ایدوب حضور همایوندن قالدیروب طشره چیقاردیلرو بوستانجیلر کند آتوب بوغدیلر و سرایک برجا بنده غسل و تکفین اولنوب جله وزرا وقاضیه سکرل عنایتکرایک نعلنی بقیجه خاصه دین تعظیم ایله قالدیروب اوکنه دوشوب اسکله یه وار نیجه کتوردیلر

(قتل قائمتر میرزا)

قریم خانلرینک اختلالنه سبب اولان سالف الذکر قائمتره قره حصار سنجانغی و یر یلوب لاجل المصلحه بر قاج کون مدارا اولنمش ایدی وقائمترک اوچ اوغلی و ارایدی طور تمیز میرزا و جلال میرزا نوغای عشق برقی ایچنده قالوب براونقلنی ییله استانبوله

کتور مشیدی قائم قرہ حصارہ کتک اوزرہ اسکدارہ کچوب
 عابثہ سلطان بیچہ سندہ قومشیدی تاتار طائفہ سنک جلیہ لہندہ
 مرکوز اولان شدت و غضب مقتضاً سجد بغیر حق قتل
 نفوسہ جرأت لری مقرر اولمہن دار السلطنہ دہ دخی اولمہ ولہ
 اوضاع فیچہ اولور ظن ایدوب قائمک بانندہ اولان کوچک
 اوغلی مسنک حاندہ استانبولہ برآمدی اوروب قتل ایدر
 طوتوب حضورہ ہابونہ کتوردکارندہ قصاصاً بوبینی اوریلوب
 جتہ سنی باباسی قائمک فوناغندہ کوندر دیلر پادشاہ حضر تبری
 ملاحظہ ایدوب قائمرا کرچہ شجاعتلہ نامدار ونیچہ خدمت لری
 آشکار اولمش مردکار کگذار اولوب لکن قریم خانلر بلہ
 پیلرندہ اولان عداوت قدیمہ سی حدوث فتنہ بہ باعث وتاتار
 طائفہ سی پیندہ دائماً حدوث خلافہ وشقاقہ مؤدی اولیور
 وحالا اوغلینک قتلندن محزون و متأثر اولوب قلبندہ کین
 طوتد بفتندہ شک یوقدر معقول بودر کہ انک دخی وجودی ازالہ
 اولنقلہ تاتار پیندن رفع فتنہ ودفع غائلہ اولنہ دیوب برکون
 بوستانجی باشی بہ تیبہ بیوردیلر اسکدارہ کچوب ماہ صفرک
 اون برنجی کونی ایدیکہ قائم لری بوغوب عالم آخرتہ کوندردی
 قائمک قلی تاتار پیندہ شایع ابلدقدہ نوغای طائفہ سی ملرل
 و محزون و تاتارخان حواشیسی ایلہ ممنون و مسرور اولدیلر
 امامدوات علیہ طرفندن آسارت ایلہ تاتارخان حضر تبری نوغای
 اویماغندہ روی دل کوسرتوب بعدالایوم پیلرندہ حسن معاشرت
 واتفاق مراعات اولنقی بانندہ عہد و میثقی ایتدیلر و نوغای
 زمرہ سی دخی عنف واستکباردن نکول و خاتک خدمتندہ اولمق
 اوزرہ انقیاد وفرمانبرلکی قبول ایتدیلر

(استیلاء کفار بقلعہ ازاق)

حسام کرای مقدا ازاق قلعہ سی حوالیستندہ آرام ایدن
 نوغای نانا بنی سفرہ دعوت بہانہ سبیلہ کند وفساد بنی
 اجرا ایچون جمع ایدوب آق کرمان سمتہ کتورمکلسہ ازاق
 اطراقی خالی قالمغین مسوقرالی امدادبلہ قراق اشقیاسی قاقوب
 ازاق قلعہ سنی محاصرہ ایندیلر ایچندہ بولتان اهل اسلام
 جنک ایدوب اکثری شہید و بعضیسی اسیرا ولدی
 (آمدن ایلیچی عجم)

شاه طرفندن مقصود خان نام ایلیچی چیقوب مقدا برام پاشا
 عرض ایتمش ایدی ربیع الاولک اون یدنجی کونی اسکدارہ کلوب
 استبولدہ داود پاشا سراینہ نزول فرمان اولندی کلوب ال اوپدکن
 صکرہ شاه جرمندن استعنا ایدوب نامہ سندہ مال اولسا مغلہ سفر
 بغداد مقرر اولغین اندہ جواب و یرلک اوزرہ رد اولندی واول
 بہار اولجہ مہماتی میردن کور بلوب سفرہ ییلہ کندی
 ایلیچی مزبوری داود پاشا سراینہ محبوس شکلندہ شو کیفیت
 ایلہ ایقودیلر کہ بچرہ رین و منافذ و سوراخلر بن میخلوب قنادیلر
 طشرہ دن ایچرو و ایچرو دن طشرہ بر فرد دخول و خروجہ
 قادر اولوب محکم بساق و کوز جیلر تعیین اولندی اول ائشادہ
 حلب ایالتی سلحدار پاشا کخنداسی محمد پاشایہ بر مرد مجرب
 اولغہ توجیہ اولنوب خسرو پاشا زمانی یکی خانی نیمیہ مباشر
 اولان چقشہ لی عثمان اغانک رینہ سلحدار پاشایہ کخندا اولدی
 محمد پاشا حلبہ توجہ ایتدکدہ مکر ایلیچی ایکی آدمی خفبہ
 ا کاقوشوب اولند شکلندہ ییلہ کوندرمش محمد پاشا اولدی
 نابکاری طوتوب اخذ و قید و بند اینہ پادشاهہ ارسال ایلدی
 ایلیچیک بوجیلہ کار لغندن پادشاهہ غضبہ کلوب ایلیچی قتلہ لایق
 اولما مغلہ اگرچہ کندوی اولدرمدی اما ارغام ایچون اول ایکی
 آدمیسی ایلیچیک قوناغی اولان سربلک فارشوستندہ صلب ایدوب
 برو نلرینی وقولا قنر بنی کسوب اول کتور دکلری مکتوبی
 برولرینہ طاقوب اوچکون اولوجھلہ مصلوب وھلاک اولدیلر
 ایلیچی یہ داغ برداغ اولدی

(انهرام سرخسمران در جنگ کنگه‌ان پاشا)

ارضروم والسی وزیر کنگه‌ان پاشا و اخسخته حاجکی سفر پاشا
 مملک اعدا غارنه مأمور اولان عسکر تاتار ایله روان اوزرینه
 عزیمت ابتدا کلرنده روان حاجکی کاب علی خان عسکر عظیم
 ایله چقبوب عظیم محاربه دنصکره قرلباش عسکری بوزیلوب
 کلب علی جان مجروح اولمه له جانب قلعه یه طوغری فرار
 ابتدیلر عسکر اسلام عقبلرنجه هجوم ایدوب برقاج بوز سرخسر
 کله سین الوب برقاج ساطنلراینه نیجه زنده قرلباشی
 اسپر ایدوب کره نای و کوسلری معرکه برنده قالوب غنیمت
 ونظرفه مسراولدی درتیوز کله و او توز اسپر مسرتنامه ایله
 اردوی همبونه وصول بولدی مقدمات شهر زور غارتنه کوندریلن
 عسکر دن دخی برقاج دیل و وافر ذخیره ایله نصرت خبری
 ایکیسی برکونده بغداد الننده وصول بولوب دلالت خیره
 تغاول اولندی ماه ربیع کونجی کونی که اشرف بن ثانی ک
 بشی ایدی امام اعظم جوارینه زول اولندی اسکدار دن
 حرکت اولدوغی کوندن بوز طقسان یدنجی کونده وارلدیکه
 الشمس التیمی اوتراق ایدی

(صورت عقد مصالحه و شروط صلح)

ایلیچی بعض اراضی و قلاعك شاه طرفند ن ضبط اولنماسن
 التماس ایدوب لیکن سردار اعظم اصلا قولاق طوتمیوب مساعده
 کوسه ترمیوب مابنده . عظیم قیل و قالدنصره بو وجهله قرار
 و یردیله بغداد ایالتین حسن و بدره و مند لچین و درنه و درتک
 تاسر منلی نام محله دک مابینده اولان صحرا ل و جاف عشیرتک
 ضیاء الدین و هار و نی قبیله لری و زنجیر قلعه سنک طرف
 غریبسنده اولان ککو و یلر و شهروز و قرینه . ظالم علی
 قلعه سنک بالاسنده اولان طاغیرک قلعه من یوزه به ناظر اولان اطراف
 شهر زوره چیقان کدوکنده دک و قیرنجه قلعه و توابعی طرف
 شهر یاریدن ضبط اولنوب بو نلردن ماعدا اشخه و قارص
 و وان و شهر زور و بغداد و بصره نک سائر لری داخلنده اولان
 قلاع و بقاع و نواحی و اراضی و جبال و تلاله شاه جانیندن قطعاً
 دخل و تعرض اولنمه و مند لچیندن درتیکه و ارنجه اولان قلاع
 و بیره و زرد و بکه زمر د ماوا دخی دیرل و زنجیر قلعه سنک جانب
 شرقیسنده اولان قریه لر و قلعه لر و اورمان و توابعی اولان و مهربان
 و توابعی شاه جانیندن مضبوط اولوب انلرک سنور لری داخلنده
 اولان یرله طرف سلطنتدن مداخله اولنمه و زنجیر قلعه سیکه
 طاغیرک قلعه سنده واقع اولمشدر و وان سرحدنده اولان قوتور
 و ما کور و قارص جانینده مغساز برد نام قلعه لر طرفیندن هدم
 اولانه و اسلام

(تمتات وعودت عسکر اسلام)

ایرتسی بغداد بکگر بکیسی درویش محمد پاشایه وزارت ویریلوب
 برکون صکره سیاق مزبور اوزره تحریر اولکن نامه بی شاهه
 مهرلنک ایچون اوچکون وعده ایله ایلیچیک آدمیسی کندی
 محرمک اون طفوزده شاهه کیدن آدم نامه بی مهرلدوب کلدی
 آستانه په کیده جک محمد قولی بکه تسلیم اولندی اولمزنده
 وزیر اعظم ایلیچیلره عالی ضیافت ترتیب ایدوب ایرتسی صاروخان
 دخی بکگر بکیلره ضیافت تدارک ایلدی ایلیچیلره معامله نوازش
 واکرام نمام اولوب صاروخان شاهه کیدوب محمد قولی بک
 نامه بی دردولته ارسال ایچون اردوده قالدی ایرتسی دیار رومه
 عودت نین ایله کوچوب حوزین صحرا سنه نزول اولندی و دیاله
 صوینک علی کچدی نام مغبرندن درویش محمد پاشا وداع
 ایدوب بغداده کندی محرمک بکرمی بشچی کونی نهر مزبور دن
 کچیلوب کرکوک جائنه روانه اولدیلر و صلح خسر بیه رجب اغا
 در دوتنه کوندرندی دل محمد پاشا سی فر بنده کور جی محمد پاشا
 برادری جعفر پاشایه شهر زور ابالتی احسان اولوب صفرک ایکنجی
 کونی کرکوک فر بنده برجلده کرکوک پاشاسی آش محمد دن
 عظیم شکایت اولنمقین قلعه په حبس اولندی و مصر عسکرینه
 اذن ویرادی اونجی کونی سما که نزول اولوب نهر زابک طغیان
 زمانی اونقله سفینه ل اوزرینه بر جسر استوار ترتیب اولوب
 لیل و نهار جله درت بش کوند کچیلدی اون بشچی کونی
 سردار دخی کچوب اولمزنده ظلم و تعدی اوزره اولان عیتاب
 بکی عثمان پاشا حبس و ماملکی مبری په قبض اولندی و سید خان
 مملکتک حکومتی اوغلار دن برینسه ویرلیدی صفرک بکرمی
 یذب بنده موصلدن کوچیلوب اسکی موصلده رجب اغا کلوب

امر صلح مقبول همایون اولدیفنی متضمن خط شریف کنوردی
 اوج منزلد نصکره مرده فتح ایله افلاق و بغدادنه کیدن وزیر اعظم
 متفرقه باشیسی اردو به کلوب یوللرده زیاده تجاویزی مسوع
 اولغین قتل اولندی ربیع الاولک اون بشنده دیار بکره قونیلوب
 یولده حلب و طرابلس و مرعش زعما وارباب تیمارینه اجازت
 ویرلشیدی شاه عجم طرفندن صلحه مغایر بروضع صادر اولوب
 تکرار اوزرینه وارلق ایچون برمدت دیار بکره اکلنک مناسب
 کورلدی و بلوک خلفندن استین آی باشنه توقف ایدوب
 حلوفه سین السون مراد این کسئون دیواذن ویرلدی
 یکریمی دردنجی کونی آستانه دن آدم کلوب بغداد محفاظتی
 درویش محمد پاشانک براتی کنوردی وانا طولی ابالتی میراخور
 حسین انا یه ویرلدی دیو خبر کنوردی لکن وزیر اعظم
 کورجی محمد پاشانک حاله مرحة برآیدن زیاده اظهار ایتمدی
 ربیع الاخرک اوائلنده روم ابلی بکر بکیسی علی پاشا یه ابالتی
 عسکر یله اجازت ویریلوب انکی کوند نصکره مهر مواجبی
 چیغدی ایکنجی کونی انا طولی وقرمان وسیواس عسکرلینه
 اذن ویرلدی ودلی بکه مرعش ویریلوب کرکوک محفاظه سیله
 مأمور اولدی و دیار بکر نفراتندن یوز نفر یله قوشلدی

(آمدن ایلیچی دیگر)

دیار بکرده شاه محمدن تکرار ایلیچی کلوب استحکام صلحه
 مدار اولق ایچون مقدمار واند انان مرتضی پاشا کنخداسی
 ذوالفقار کنخدا اورفه دن منفصل می پاشا وچلدر دن معرول
 مرتضی پاشا و بر قاج سنجاق بکری و سپاه و بکجری
 و سار عسکر دن ایکیوز قدر کیمسه بی وزیر اعظم اردوسنه
 ایصال ایلدی ایلیچی یه چندان صورت اقبال کوستر ایوب

اسیر لرہ حالو حاججہ خر جلق ولباس احسان اولندی آشتی
عشیرت حاکی اولان کورد علی پادشاه حضرت لری بغدادہ
کیدوب کلورکن اطاعت و انقیاد معاملہ سین ایتمش ایدی اول
شقی حسن تدبیر ایله اله کتور یلوب قتل اولندی کذلک حکاری
حاکی میر عابدان دین دخی عصیان اوزره او اوب فتنہ سنی دفع
ایچون وان بکار بکیسی حسن پاشا اوزرینه ارسال اولتوب
حغندن کلندی و احتیاطا دیار بکر والبسی احد پاشا سر عکر
تعیین اولتوب بر مقدار عکر ایله موصل محافظہ سنہ
کوندرلدی

(وقایع سنه احدی و خستین و الف)

(آمدن الچی عجم)

ماه ربیع الاولک بدبچی کونی شاه عجم طرفندن موقان حاکی ابراهیم خان نام الچی کلوب پادشاهه آبلق آتار و منقش ابرشیم قالیچه لر و تحف عجم هدایا کتوروب صلح و صلاحی ابقا و نه نیت جلوسی متضمن نامه شاهی تبلیغ ایلدی جسادای اولیده روم ایلی قاضی عسکری ابو سعید افتدی معزول اولوب یرینه معید افتدی انک یرینه استانبولدن معزول عبدالرحیم افتدی کلدی و توفیق زاده افتدی ادرنه قاضیسی اولوب ملاحلی معزول اولدی سلسره دن معزول ایشیر پاشا که روم ایلی امیر الامر الغنی ایله فلسه ده ایدی بودغه معزولا استانبوله واصل اولوب مرعش ایالتی و یرلدی و ربیع الآخرک بشچی کونی عجم ایلیچسی پادشاهه بولشوب دستبوس ایدوب پیشکش چکدی بحکمة الله اولکون زیاده بروق و صواعق اولوب استانبوله اماکن متعدده به صاعقه انوب باب همایون مقابله سنده ایاصوفیه جنبنده واقع برقوی کندی که ابنیه بابه دن ایدی فوق و تحتی ایلیچی الاین سیرایدن لر ایله مالامال اولوب مزاجه دن منهدم اولوب اوندن زیاده نفوس تلف و برنیجه سی دخی سقط اولدی ایلیچی ال اوپد کدنصرکه یدی قله ده مجوس اولان قزلباش لر ایله عوده مأذون اولدی

(قتل امیر کونه اوغلی)

بوانشاده سابقا سلطان مراد رواندن کتوردیکی امیر کونه اوغلی که وزارت و یریلوب دیوانده اوتوررایدی وجودی لازم اولماغه ازاله اولندی و کاغذ خانه ده بنا ایتدیکی خطیره دلارا وقصر زیبا سنه پادشاه حضر تلی رقم اختصص چکدی امیر کونه اوغلینک قتلی عجم ایلیچسینک دسیه سنه جل اولندی

(احوال ازاق)

ماه محرمده قبودان سیاوش پاشا دونما ایله بیکچری کتنداسی حیدر اغا زاده بیله قره دکزه چیقوب ازاق قلعه سی استخلاصنه مأمورا اولمش لر ایدی وزیر حسین پاشا سلسره عسکر یله تارخان

بهادر کرای لشکر تاتار ایله وکفه پاشاسی یوسف پاشا جله اول
 سفره مأمور اولغله معیت اوزره اولوب ازاق قلعه سنی محاصره
 ایتدیلر کفار ایچرودن برلغم آتوب یدی یوز مقداری مسلمان
 هوایه پران وشهید ایلدی بعده برلغم دخی آتوب وافر آدم شهید
 ایتدیلر اوچنجی کیجه کافر طشره چیقوب عظیم جنک اولوب
 برفاچ آدم اسیر دوشدی بعده کفارک لغملری تجسس اولنوب
 برلغمی بولنوب باروتی اخذ اولندی بعده هر طرفدن اقدام تام ایله
 محاصره وجنک اولوب طرفیندن نفوس کثیره تلف اولدی
 اول اثناده ایچرودن برتاتار چیقوب قلعه ده بش بیک کافر وارد
 دیمکله بوخبر عسکر ییننده شایع اولغله تهویل وفتوره باعث
 اولوردیو اول شخصی غائب ایتدیلر بعده حسین پاشا برلغم آتوب
 کفار خارج حصاره اناچدن یایدقلری سور یکه طپراغله
 طولشیدی طوتشدر دیلر کفار اطفاسنه قادر اولامیوب برکون
 برکیجه یانوب منهدم اولوب کفار حصاره قاچدیلر اون برکونده
 عسکر اسلامک باروتلری دوکنوب بکرمی ایکی کون مقدم عاقل
 ویکار دأره حصار ی بکلیوب کفه یه و آستانه یه باروت
 طلبی ایچون کوندر دکلی آدملری بکلدیلر بومرته صعوبت
 احتمالی ویرلمکین وزیر اعظم اوچیک قنطار باروت ایچون فرمان
 ویرمشیکن بیک سکر یوز قنطار بتردبو از کوندرلشیدی تکرار
 آستانه دن باروت ایرشجه قرق کونه قریب اولوب قاسم کونی
 کلوب فصل شتا حلول ایتمکین ناچار بی فتح قالقوب کیویه
 مراجعت اولندی کرچه قلعه فتح اولندی اما روس منحوس
 شیفه یامق ایچون تدارک وجمع ایتدکلی کراسته ودأره قلعه ده
 اولان اناچدن واروش جهه اجراق اولوب برفاچ بیک کفار دخی
 تلف اولدی بوغزا اولسه ایکیوز پاره شیفه یاپلوب قره دکر

یالبیرینه هجوملری مقررایدی آستانه طرفندن امداده کوندریلن
برقاج قدرغه بیکچریلر وباروت ومهمات کفه یه واردقلرنده
عسکر اسلام ودونما دونمش بولنوب انلرکفه ده محافظه
وقشلاق ایچون قالدیلر

(تبدیل خان)

قریم خانی بهادر کرای ازاقدن خسته دونوب کوزلوی به کلدکده
وفات ایتمکین ماه شعبانده یری ینه برادری محمد کرایه ویریلوب
قره جانبندن کوندرلدی شعبانده دونما قره دکزدن کلوب
بوغازدن طشره ده خیلی فورته چکوب ترسانه یه دخوله اجازت
حاصل ایدنجه خوف و تردد ایله وافر چورلدیلر بالاخره مفتی
یحیی افندی پادشاه حضرتلرینه تسلی و یروب بعضی سفرلده
قحح ميسراولماق اوله کلشدر حضرت رسول اکرم صلی الله
علیه وسلم زمان شریفلرنده دخی واقع اولمشدر اگرچه قحح ازاق
سنه آتیه به قالدی لکن کفاره دخی عظیم غزاونکابت اولندی
دیوب دونمانک دخولنه اذن البویردی بو ائشاده پادشاه
استانبولده اولان سرای زیبا و خطاسار رعنازده مشغول سیر
وتماشا اولدیلر

(فرستادن عسکر بجناب ازاق)

مصر ابالتدن معزول اولوب ضربخانه نظارتنه مأمور اولان
سلطان زاده وزیر محمد پاشا که رستم پاشا احقادندر وجوان
قبوچی باشی دیمکله معروفدر ازاق قتی ایچون روس سفرینه
مأمورا اولجانبه سردار نصب اولندی رابع ذی القعدة ده
دسنبوس همایون ایله مشرف اولدی شهاب افندی مصردن
عزل اولوب یرینه قاضی اولان حنی افندی اول کوز، معا
ال اوپدی وغره ذی القعدة ده کنخدا بك حید راغا زاده
عزل اولوب زغرچی حسین انا که مقدا نصوح پاشا زاده ایله
قبوچی باشی ایکن روم ایله عسکر سورمه اوجاق جانبسندن
مأمور اولغله بیله کیدوب ناحق یره چوق نیکچیری قتل ایتمکین
قلو چاوش دیمکله ملقب اولدی کنخدا بك نصب اولندی
اول دخی ازاعه مأمور اولدی

(فرار قزاق از قلعهٔ ازاق)

سلطان زاده محمد پاشا سردار اولوب واروب کفه حدودین یکدکده تا تا رخان دخی عسکر بیشمار ایله مجلندن قویدی آستانه ده بر خبر شایع اولدیکه قزاق براغوب ازاق قلعه سندن کتمش لر صدر اعظم حضرتلری رجب اغا نام قپوچی باشینی تصحیح خبر ایچون ایلغار ایله اولجانبه کوندردی واروب خانه بولیشوب بر قاج یوز تا تا ر آتلوسی ایله بالذات ازاق التسه ایلغار ایدوب دیل المغه قصد ایتدکده قییل سحرده واروب کوردیلر ازاق قلعه سنک ایچروسی بر طرفدن طوتیشوب ینار مکر قزاق ملعون مسقو قراندن امداد بولماغله عسکر عثمانی په مقاومت محال ایدو کین بیلوب قاچش و بر طرفدن آتش اورمش ایمش رجب اغا قلعه بی خالی بولوب کوروب بفضل الله بویوزدن سهولته فتح میسر اولوب آتشی اطفا ایتدیلر صباح نمازینی جامعده ادا وظهر وقتنه دک آسایش ایدوب ظهری دخی جماعته قیلوب براینکیوز آدم ایله بر معتمد کسه بی قلعه ده قویوب خانه تبشیر ایدوب بعده بر زورق ایله آستانه په مسارعت ایدوب وصول بولدقده پادشاه حضرتلری مومی الیه رجب اغایه وافر احسان و بر کورک و یروب قپوچیلر کتخدالغن وعده ایلدی وزیر دخی التی بیک غروش ایله ایکی کورک و یردی کلیبولیدن سابقا بوسنه ده وفات ایدن علی افندینک اوغلی درویش صنعی که قاضی ایکن مولوی اولمشیدی (مصراع) هله الندی قزاقدن ازاق سهولته * مصراعنی تاریخ سویلیوب صدر اعظمه و یردکده ازاق قتی تا اولقدر فتح عظیم دکلدر که انک شانه تاریخ سویلنه اما سنی بوش کوندرمیه لم دیوب صنعی په التی غروش

صله تاریخ اعطا ایندبیلر ازاق قتح اولندقده کفه بکلر بکیسی اسلام پاشا که مرد شجیعدر تعمیر و محافظه سینه مأمور اولدی وینه بو شهر بیع الاخرده ظهورایدن حوادثندر که روم ایلانده ادرنه وسلانیک مایینده وافر حیدود اشقیاسی جمعیت ایدوب وقطع طریق ایندکلی خبری کلوب صاحب دولت بیوردی بکیچیری اوجاغندن اولان آوجیلر طائفه سی معناد اوزره پوزره مثال چقبوب اولمقوله ملاعینی دفع ایدلر آوجیلر بابا باشیلردن بر مخصوص اوطه جاعتیدر که پادشاه ایچون شکاره بتمک دأب وخدمت لیدر وانلردن ماعدا وضع قوانین عثمانیه ایدن قانون شناسان خردمند بویله وضع قانون ایتمشلر ایتمشه سائر بکیچیری اوطه لرینگ هر برنده درت بش نفر بولد اش آوجیلر اولوب دفتر همایونده اسامیلری اوزره شکاری دیو قید و اشارت اولوب انلر پادشاهدن منفک اولیوب اویچون و بویله برغانه دفعه ایچون حاضر بر سریه اولورل ایمش بعده زور بار زمانده دفتر قانون احوالی نوعا مختل اولغین اول اوطه لده متفرق اولان شکاریلری حاجت ایتمیوب بغداد واکره و قنیره و بدون امثالی بلاد قاصبه به حدود بعیده به نوبتی نامیله تشتت ایتمشلر ایمش بو دفعه شکاریلر جمع اولتی ایچون بکیچیری کا تبینه بیورلدی کلدکده اسامیلری موجود کندولر مهمان و سرحد لده نوبتی نامنه غائب و مفقود اولدقلرین اعلام ایلمدی بو اتیاده حیدود ملاعینی قرق کلیسایه واروب بعضی مواضعی با صوب غارت ایندکلی شایع اولوب فریاد جیلر کلکله ادرنه بوستانچی باشیسی بوستانچیلر ایله وسکبانان ایله سکبان باشی حیدر اغا زاده مأمور وروانه اولدیلر وافر ملاعینی قتل ایدوب یکر می مقدارینی مغلول استانبوله کتوردیلر جادی الاولینک یکر می ایکیسنده بعد العصر

یوم النکاح ایدی استانبولده عظیم زلزله اولدی و بوسالده
علویین برج حوتده قران ایلدیلر و حافظ پاشا سلطانک زوجی
احد پاشا شام دیارنده کئخدا بک اولان ارناود اوغلی نام مشهور
اغای مال بسیارینه طمعاً قتل ایتدوکی استماع اولنمین شامدن
عزل اولنوب دیگر جلب احد پاشا یرینه نصب اولنوب کندوسی
آستانه یه کلدکده حبس و مصادره اولندی و چرکس احد پاشا
قارصدن معزول اولوب یری چرکس دلاور پاشایه و یرلدی
وجادی اولیده نائب محمد افندی معزول و قبه قولاق زاده
قوجه محمد افندی استانبول قاضیسی اولدی وزیر العابدین
چلبی ادرنه دن عزل و اواره زاده مصطفی افندی یرینه نصب
اولندی و یاوز زاده چلبی بروسه دن عزل و حلب دن اون سنه قدر
عزلی اولان خواجه زاده مسعود چلبی بروسه قاضیسی اولوب
سائر زندن البشریک ایچنه مرثه النمش ایکن مسعود چلبی نک
چکدیکی شدايد عزله مرجه النیوب منشور منصبی شیخ الاسلام
کندو الیه و یردی

- ۳۳ - ۳۳ -

(استیلاء اسلام پاشا بیدار قزاق)

ازاق محافظده سنده اولان اسلام پاشا دائماً قره دکر سواحلی
غارت ایدن قزاق اشقیاسی قرار کاهی اولان اطه بی و چرکس
کرمان و متاجه نام حصار لرینی ضرب شمشیر یله تسخیر ایدوب
بش بیک قدر مسلمان اسیری اطلاق و اغما اینی استرقاق ایلدیکی
خبری کلدی

(احوال تاتارخان)

سلامتکرای اوغلی اسلام کرای کنخداسی سفر انا استانبولده بعضی کبیردولته دخول ایدوب بزل ایتمکله خانلغی اسلامکرایه توجیه ایتدیروب کندوسی خلعت کیشیدی وزیر اعظم حضرتلرینک رضاسی اولیوب ناچار سکوت ایتشیدی اولئ صفر الحیره کفه پاشاسنک اوغنی باباسندن ونانار خاندن مکتوبلرینه کلوب مضموننده اسلامکرای سلطان قریم خلقنه خبر کوندروب اشته بو کون یارین خانلغی الوب واررم دیو اراجیف القا ایتمکله خلق بکا اطاعتدن قالوب هرکون بوکونه خیرایله اختلال چکبلورمز بور تبعید اولما نیجه بزه خانلق محالدر وایدرك بو اطرافده فتنه حدوث ایدرد یوخاززاده اسلامکرای ردوسه نی اولئق ایچون غنی زاده کنخداسی محمود چاوش مباشر وقواله بکی جفاله اوغلی بک قدرغه سیله سفر انا یی دخی ییله الوب واروب قلعه سلطانیه دن اسلام کرای الوب ردوسه نقل ایتدبلر خان خصوصنده سفر انا دن رشوت المق تهمبیله بالته جیلر کنخداسی دخی برقاغه قونوب نی اولئدی

(تبدیل تاتارخان)

خان تاتار عزل او توب ردوسه نئی اوئان اسلام کرای خان
نصب اوئندی تفصیلی بو کد مر قوم اسلام کرای سلامت کرای
مر حومک اوغلی اولوب اولو برادری بهادر کرای خان زمان
قدغه ایدی دخی مقدمه و مسکو کفار یله جنگده اسیر اولدغه
له قرالی یدی یال کندوینی برا و طده حبس ایدوب اطلاق ایدی
بعده له قرالی اوزرینه نه طوایف کفاردن بر قوی دشمن
ظهور ایدوب قرال دشمنی ایله قتاله توجه ایدوب خانزاده
مشارانیمی دخی خدامیله ببله همراه ایدوب آت و سلاح و یروب

مواعبد جیلہ ایلہ سواروپناہ صف کارزار ایدر خان زادہ دخی
 ہپازی اولان تاتار دلیر لربلہ مردانہ جنک وحر بہ باشلیوب
 عرق شجاعت جنکیرنی منتضاسنجہ مراسم دشمن کشی
 وخوربزبدہ فوق الملووظ جلالت پی در پی ایلہ صفوف دشمنہ
 تفرقہ براغوب قرال دشمن منہزم اوانوب تیشکاکھنہ کلدکارندہ
 عہدی اوزرہ کال دلیر لکندن محظوظ اولوب خان زادہ پی
 مخاطب ایدوب خان زادم دشمنزہ کوزل قیلچ اوردک پس سنی
 آزاد ایدرم سلما کرکدر کہ بنم انکر وشوکتی کوردیکک کپی
 سلطان مرادہ دیہ سن دیوب آزاد ایدر خان زادہ چقبوب
 کلوب یابولیدہ قرار ایلدی قرنداشی بیک قرق اللی سنہ سندہ
 خان اولدقدہ کندوبی قغلقہ وازاق - فرزندہ واقیلرندہ ومنصور
 اویماغی استیصالندہ خدمات پسندیدہ ظہورہ کتوردی بعدہ
 بہ در کرای فوت اولدقدہ مصطفی پاشا صدر اعظم بولنوب
 وکوچک قرنداشی محمد کرای خان نصب ایدوب مر بوری
 حصار سلطانیہ یہ کوندر وب لوازم ومصبار فنی میریدن
 تعیین ایدوب برقاج سنہ اندہ قرار ایتمشدی اول ائنادہ
 مورخ شارح المنار زادہ شیخ الاسلام ابو سعید افندی طرفندن
 ارپہ لقلری کلیولی دہ نایب بولنغین برتقریبیلہ سلطانیہ حصارینہ
 واروب خان زادہ ایلہ ہم صحبت اولمش بیلرندہ الفت وچنارلق
 نام میردہ صحبت و ضیافتلر اولوب کرہیت ارزرہ معاشرت
 ایتملر وزیری سفرائہ اثناء صاحبندہ دیمشکہ حق اوزرہ خانلق
 خان زادہ مشار الیہ کدر انجیق قرہ مصطفی پاشا غرض فاسدہ یہ
 بناء کوچک قرنداشہ ویردی بیولک قرنداش وارا یکن کوچک
 قرنداش تخت نشین اولوق قانون جنکیرنی یہ مخالفدر امانہ
 اذلیہم حکم غالبکدر دیواظہارنا سلف ایدردی خان زادہ دخی

دین و دولت او غورینہ بلار چکدو کنی ولہ کافر یانندہ حبس اولد یغنی نقل ایدوب له قرالی بنی بر اوطہ ده حبس ایدوب باباک سلامتکرای دخی بو کاشانہ ده حبس اولنمشدر دیدیلر دیو حکایه ابلدی مورخ دخی تسلیت و تفأل یولندن چون پدر عالی قدر یکر حبس اولدوغی اوطہ ده حبس مقدر ایمش وقوع بولمش دلیلدر که ان شاء الله ته الی پدر یکر تخننه واصل اولور سرز دیمش برادر لری خان مرخومک خطوطین و کذب ملوکانه سن احضار و سیرایتدیروب جله دن بر مذهب حافظ دیوانی کندو خضیله ایمش مورخه صنوب اولدخی تفأل ایتد کده (مصرع)

* یوسف کک مکشته بازاید بکنه ان غم مخور *

معناسنی تقریر و عن قریب خان اولسنی مزده و تبسپرا ایتد کده، محظوظ و مستبشر اولوب وافر هدیه باغشلیوب رعایت ایتمش قره مصطفی پاشا قتلند نصکره سفر انا آستانه به واروب بل ایدوب خانلغی توجیه ایتدیروب خلعت کید کده ذکر اولندوغی اوزره کفه پاشاسی اسلام پاشا اوغلی خندن مکتوب ایله کلوب اسلام کرای ردوسه تبعید اولند قه اراجیفدن قور تونق و استقلال اوزره حکومت ایتک بزه متصور د کلدردیو اعلام ایتکله سفر اناک عملی بوزیلوب خان زاده ردوسه نئی اولنشدی؛ نتکم ذکر اولنمشدر چون کفه پاشاسی اسلام پاشا زاده چرکس دیارینی بیوجه اورمق تهمتیه و کفه به ظم ایتک جر میله قتل اولندی سوته بیر تهمتیه محمد کرای دخی خانقندن عزل اولنوب مشار ایله اسلام کرای قدر غه ایله ردوسدن کتور دیلوب خان نصب اولندی و معزول محمد کرای ایتک برینه ردوسه کوندر یلوب حرج و ما زمه سی میریدن تعیین اولندی * فصار الامیر اسیر اوکان ذلك علی الله بسیرا * من حفر بئر الاخیه

وقع فيه * معاینه اولندی خان جدید اسلام کرای حضور همایونه
 واروب خلعت کیدو کنی کندور بوجه اوزده نقل ایشلردر
 خان ایچرو کیرد کده پادشاه حضرتلری برحوض کنا رنده
 زراندد برو ساده په علی جانبه اتکا ایدوب ساده عرفین ایله
 بی اکثرات اوتورر لر ایش خان زمین بوس و بعده قیام حبا
 مانوس ایتد کده پادشاه حضرتلری هیچ حرکت و تفریحات
 بیور میوب قیج کلام ایدوب بقیه اسلام سنی اشته خان ایتدم
 کوره بی سنی بنم دوسته دوست دشمنه دشمن اولتی کر کسن
 دیو بیور دقلرنده خان تکرار زمین بوس و قیام ایدوب الله تعالی
 سعادتلو خنکاریمک وجودینی خطادن صاقلیه ان شاه الله تعالی
 خدمته قصور ایتیم همان خنکاریمک دعاسی بمنله اولسون
 دیو جواب باصواب ویرد کده تکرار پادشاه بنم دعای سنگله
 بیله در آکر سن واکر اسلاف واجدادک بنم آبا واجداد عظامک
 نان و نعمتیه حاصل اولمش سزدر بکا طوغریلق ایله قولتی
 ایتیمک کر کسز زنهان همان بکا باقوب غیر کسنه نک سوزینی
 دیلمه بک صفین دیو بیورد قده خان جوانده کر چک
 خنکاریمک نان و احسانی پرورده سی و قولیوز دیدی تکرار
 خطاب ایدوب قاج باشنده سن و ایتیمکده و بتمکده نیجه سن دیو
 بیور دقلرنده پادشاهم تمام فرق باشنده بی و ایتیمکده بتمکده دخی
 شمیدی باشلا میشم سنک دولتکده ایو بیوم پادشاهم دیدی
 وار ایددی کوره بی سنی نوجهله دوسته دوست و دشمنه دشمن
 اولور سن دیو بیور دقلرنده ایچ اوغلنلری سراسره قیلو بر سمور
 فاخر طوتوب اشارت ایتدیلر واروب کریبان اوپوب کیوب
 و بر مرصع شمشیر ویردیلر قوشا نوب زمینبوس ایدوب طشره
 چیمش صدر اعظم محمد پاشا دخی بیجه چیقوب اولمل خان

حصر المری پادشاهت نصفه و سن بکا بن غیر بست سور بی
 دیکلمه دیدک لرینه غرا نوب وزیر اعظمه قبح کلام ایدوب
 چون بنی تاتاره خان ایتدیگر شمد نصکره یازد بغم شیلره قزلاق
 طوت و فلان کانرایله بوزشمه و فلان کانزره مدارایله فلان ایله
 بارشمه فلانی انجته و فلانی فلان ایله دیو بکا زنههار کاغد
 کوندروب اولظر فلرک امورینه بو طرفدن غایانه رأی وتدیبر
 ایدوب قارشد مرک که بن نیجه ایتم کر کدر یلورم کفار ایله
 دوستلق احتمالم یوقدر بعدالایوم آنلرایله ارامزی قلیج ارار
 دوستلق ایلمک وصله لرینه رغبت ایتم محالدر دیو وافر ملوکانه
 و مفورانه کلمات نارنجاسویلدی صدر اعظم محمد پاشا ایسه
 شهری و مرد متانی و مداری اولمغین حسن تلقی ایله جواب
 و ربوب همان الله توفیق ویره امور بکره قاریشلار دیوب کندیلر
 خان واروب تحت قریمه جلوس ایلدی کوزلوی یه وار دقده
 وزیر سفر غازی و سار اتباعی انغوا سیله کوزلوی امینی سلیمان
 چلبی نی بیوجه قتل ایلدی خان سابق محمد کرای او توز بیتمک
 غروش اتفاق ایدوب لشکر عظیم جمع ایلیوب مسقوه کتمک
 صددنده ایکن عزلی خبری کلکله اول عزیمت فسخ اولدی

(خروج قالماق)

سنهٔ مزبورہ وقایہ نندرد کہ فریمده هنوز محمد کرای ابن سلام تکرای
تاتار خان ایکن قالماق طائفہ سی کہ مانند سباع بر قسم طائفہ در
خروج ایدوب یوزیک قدر ملاعین کہ ذکور واناٹ جوشن
پوش وازدر خروشردر عورتلری ارلندن زیاده جنک ایدرلر
اوزون نبال ناوکیہ قوالا نوب اوق وسیفدن غیرى سلاح بلزلر
انل صوین کچوب فریمہ قصد ایندکلرنده یوناری چرا کسه به
اوغرابوب چرا کسه امر اسنک اعظمی اولان الایوق کہ
قبار طای طائفہ سنک بکیدر کہ حقیق و انتوقدن بیوکدر
اون یک تفنک انداز چرا کسه ایله مرلری اولان در بندی
سد ایدوب صباحدن وقت عصره وارنجہ قور شون اور دیلر
انلرایسه خوف ووهم بلبوب جله ایندکلرنجه بوسیده اشجار کچی
یقیلوب اول ائتاده خان قزلرندن طوغمش تاتار میرزالندن اولان
سلطاناش میرزا ککه خان تاتار طر فندن الایوق بکه
امدادہ وار مشدی قضا ایله باشنه اوق اصابت ایدوب
شہید اولدی قالماق ملاعینک ایسه بکلری اولان پیرلین
اکثر بله کشته اولوب باقیلری منہزم دونوب مملکتلرینہ
کندیلر مرحوم سلطاناش میرزا زورم یک اوغلبدر

(احوال خان باچراکسه)

چرکس طائفه سنک بکی اولان حقیقی بک که بهادر کرای خان زمانی
 سائر چرکس بکلرند نصکره کلوب خانه بوایشوب بهادر کرای
 عتاب ایتدکده چرکس بکلری بمله اندلشوب عهد ایتدکده نلرایدیکه
 سکاکلیه لر کندولر اندی بوزوب کلدی لر بن اندیمی محافظه ایدوب
 کلدم تا که انلر جله کلدی لر اند بوزان بن اولدم اکصکره بن کلدم
 دیمشیدی برادری اتونوق بک دخی کلوب خلعتلر کیوب کتمشیدی
 و خان اللی مقداری سسکبان ایله تفنکچیلر اناسی رمضان اغایی
 حقیقیه و کذلک تیمور اغایی اتونوقه قوشوب کوندرمشیدی
 و خان کندو اوغلی صغیر خانزاده پی اتونوقه و یروب اتابک دیکدی
 حقیقی بوایشدن الم چکوب شاید اتابک اولمغه چرکس امارتن
 بانکلیه اتونوقه ویره دیولشکر چکوب قرداشی اتونوقی باصوب
 جنک وتالان ایلمشیدی اتونوق دخی کلوب بهادر کرای خانه

شکایت ایندکده به سادر کرای خان اسلام اغایی بر کرده تانار
 عسکری ایله حشمقی طونغه کوندردی حشمقی دخی ازاق بیکی
 سیاوش پاشایه قاچوب اولدخی مزبوری خانه ویر میوب عرض
 ایندکده مرحوم مصطفی پاشا اشارتیه امر امدار اولوب
 حشمقی آستانه سعادت کتوردیلوب پادشاهه ال اوپدر بلوب
 سلطان احمد خان وقتنده کند ویه ویریلان منشور امارت
 چرکس تجدید اولوب کوند رلشدی اول ائنده بهادر کرای
 خان فوت اولوب محمد کرای خان اولد قده و زیری قید واغا
 و ساطیه انکار عایت و استیانت ایتشدی حالا اسلام کرای خان
 وارد قده حشمقی کلوب خانه بولشد بکه قرداشی اتونقه
 تقدم ایدوب انتقام اله و خانی قریمدن قالد یروب کندو ولاینه
 کتوروب ضیافت و اکرام صد دنده ایکن اتونوق چون
 عائل ایدی عمل نهائی یه شروع ایدوب خفیه خانه شی وعد
 ایتمکین عقلائی مملکت دخی طرفنده بولمغه خان دخی دفعه
 للخصام حشمقی قتل ایدوب چرکس امارتنی سراپا اتونقه ووروب
 بنه انک رأیله حشمقی اولکه سن اوروب وافر چرکس اسیرلی
 پیدا ایند میز و اتونقندن بیحد هدایا الوب ملک چرکس زیر
 حکمه ضاف اولدی بو ائنده قبودان بکر پاشا وفات ایند بیکی
 خبری کلدی ماه رمضانده بکیچری کاتبی محمد افندی معزول
 ویرینه ارناود محمد افندی بکیچری افندیسی اولدی مقما
 دور سلطان مراد خانیده سمدار لغدن حلب الشهابیه
 چیقوب بده ایکی دفعه شام شریف و البسی اولان وزیر احمد
 پاشا که فاطمه سلطان شوهر یدر حنف انغه وفات ایلدی
 استانبولده عداد وززاده ایدی

(احوال تاتار خان و جانب ازاقي)

بوندن اقدم اسلام کرای خان قریم خانی اولوب محمد کرای خان معزولار دوسه کوندر بلوب اسلام کرای خان کوزلوی امینی سلیمان جایی بی و چرکس بکی حشمینی قتل ایتدی بکی ذکر اولنشدی بعد و وزیر تعمیر ایتدی کرای معین کتخاسی سفر افاقیه قول ایله ضد دوشوب قتلنه قصد ایتدی کلرنده خان سفر غازی اغایی حبس ایدوب بر طریقله مجبدن قاجوب تاتار ایچنه دوشوب طوایف تاتار ایله خان بیننه القاء شفاق ایتکله قیو قولر یله قره تاتار خصوصت و بالا خره خانی محاصره ایدوب خان قوللاوغندن مفارقت ایتشله ایدی مصلحله قصد صلح ایتدی کلر نجه سفر غازی به تاتار طایفه سی طرفلرندن اگر خان اتباع مخصوصه سنده محمد اغاوغلی الیاس اغایی و حالا وزیر رمضان و مرتضی اغایی و میدان قولی بکی بزه و پرر سه و برسون تاکه پاره لیم یینه خانه مطیع اولور ز دیوب ملتعلری خلاف مه قول اولمئین ماسعه اولنشدی تاتارل باشلو باشنه جهت و کافر اهن ایدوب آتوز یکدن زیاده اسیر چیقاروب اور بوغا زنده اوتروب بیعه مشغول اولدی قلمی خبری کلدی بو ائنده مسقو ایلیسی کلوب عسکر تاتار مملکتلریمیزی غارت و خسارت ایتدی دیو تاتار خاندن شکایت ایلدی و جادی الا اول او اسطنده جانب شمالدن خبر صحیح کلدیکه مسقو قرالی سکان یک قدر روس کافر لرین جمع ایدوب ازاقي قلمه سنه و تاتار خانه قصد ایتشدر اسکانه بشیوز نفر بکیچیری قیو به چیقاروب و سپاه و شلمدار بلوکلرندن دخی بشریوز آدم تعیین اوتروب اول سرحدلر محافظه سیچون باش دفتر دار اولان وزیر موسی پاشا ایله قدرغه ره قیوب کوند رلدی و اشانغی بلوکلر دن ایکی بلوک و اون عدد اوطه بکیچیری ضابطعلری ایله سلسله محافظه سنه فرمان اولتوب طرابلسدن معزول وزیر حسن پاشا ایله کوند رلدی مکر ازاقي قلمه سی اوزرینه کلن کفارک دفعی ایچون مقصد ماخان عالیشان سردار ایله عسکر بی پایان

کوند رمشراشمس قاهه یه قریب اولدیغی محارده هر طرفدن
هجوم ایله چنکه آهنگ اوتوب عون حق ایله اعدای دینی تارمار
ایدوب بالاخره امید نجات ایله کلدگری جانیه فرار ایلدیلر
دریوزدن مجاوز اسیر و سکر بوز مقباری طعمه شمشیر
اولدیغی خان عالیشان در دوله عرض و اعلام ایلد کده مکارم
شاهانه خسر و ایندن سپاهلر اناسی جزه پاشا زاده ایله خلعت
فاخره و مرصع شمشیر ار سال اولندی بواشاده دویر و نیکن
اولونیه یه آدم و مکتوب کلوب بکرمی سکر چکدر مه و ایکی
ماونه و بعضی سفینه ایله کفار خاکسار قوتور نام ساحله که
عاصی ارناود ولایتدر ارناود عصانده اللی بیک غروس ویره کله
انلر قره دن بونلدر یادن ربیع الاولده اولونیه یه یناشوب باعق
قصنده اولد قلوب ییلد یروب اولونیه قاضیسی واردار
باغرا دی قاضینه مکتوب و محضر ار سال ایدوب باروت
وامداد رجا و التماس ایدوب اولدخی آستانه یه کوندروب
اعلام حال ایلدی

(احوال قزاق)

ماه ربیع الآخر قزیه سنده قریم خان طرفدن آدم کلشیدی سابقا صاری قاش نام پرلده ساکن اولوب اوزی صوبی دیکلری آق سودن شبعهل ایله فره دکزه چیتوب بالیری ضارت وایصال خسارت ایدن وحوتون سفزنده طابور ایچنه کیروب عساکراسلام ایله جنک ایدن قزاق طائفه سی بو آتدک له قرالنه تابع کیچنوب حالا برایکی سنه در وندیك استمداد ایتمکله قرالری زادریه کوندر وب علوفه و ذخیره و برمیسوب بعضی خلاف مرصیلری اولان نکالیف شاقه وانواع اهانت ایتمکله طائفه مزبوره عموم اوزره لهدن روکردان اولوب اطاعتدن اعراض ایلد کدنصره برایکی بلاو باشلی بو یارلین قریم خاتنه کوندروب من بعد متامن اولوب سزکله واقع اولان سفرلده دین اسلام اغورینه باش وجان ایله خدمت ایروب لهدن کالیته قطع علاقه ایتمشدر و رهنریزی الوب عهدهد مزبوری قبول رجا ایدرز دیملرله کلان بو یارلینه خان کلی رعایتلر ایروب جله شروط و قیود ایله اولان عقد بیانی قبول ایلد کدنصره له اوزرینه ایله جکلری سفره امداد کوندرمک و تاتار عسکری ایله عظیم اقن ایتمکله وعده و هر حالده معاونت ایتمکی درعهده ایندی و کلان آدمه عن قریب له اوزرینه سفر مقرر دزدیو جواب و یردی صکره تاتار خان کافره اقن ایروب قرق بیکنن تجاوزا سیر چقاروب روس منحوسک قلعهلین یاقوب یقوب خزای عظیم ایتمشکن بشارت فتوح ایله کلان آدمبسنه وزیر اعظم احمد پاشا خلعت کیدر میوب روس بزانه باریشق ایتمشیدی خان نیچون انلرک اوزرینه اقن ایلدی البده اول ایدیك اسیرلری بو جائیه کونده سنکه صلحه بانه اعلاق ایدهلم دیو عتانی متضمن امر و مکتوب ایله خاتک قیو کفخداسی جشید چاوشی برقیو و جی باشی ایله کوندروب المر دخی خان حضورینه واروب ابلاغ پیام عتاب انجام ایلد ککرنده اسلام سکرای خان هیچ متغیر اولوب بزادشاهک

بنده لری یوز روس کفاری صورتا مصالحه ادعا ایدرلر وطاقیه باشلرینی صفدغه طرف سلطنته ایشنی عرض ایتمکله فریب وهم فرست بولدغه شیفه لرایله چیقوب اناطول سواحلنی خراب ایتدیلر شونده ایکی خالی قلعه واربالدفتات عرض ایدوب ایچنه نفر تعین ایدک مواجبلری ینه بوسوا حلاک باقی محصولندن استیفا اولنوردیه کوردک تقید اولندی آخر روس محسوس اول ایکی قلعه بی ضبط ایدوب ایچنه جنگی قزاق طولدرد یغندن صکره بکرمیدن متجاوز قلاع متاسقه احداث ایدوب بوییل دخی صبر اولسه آق کرمان ولایتی بالکلیه استیلا ایدوب بغان دیارین بالکلیه تملک مقررایدی آخر اوج بیک قزاق شیفه لری بی یاقوب بزهدر قه اولدی لر اقرن ایتدیکمزده مالاک کلام قرق بیک قزاق بزهدر تابع اولدی بر بیوک خطمانلریله بونجه کفاری اسپر ایلدک انلرک عهدی محض خدعه ایدی ان شاه الله عزیمتم بودر که روس قرانی بغدان کی طرف سلطنتدن نصب ایتدیرم دیوختم کلام ایلدی اول جا عمل قیوجی باشی یانیچون هم پادشاهک قولسوز دیرسز هم امر بن طومز سز دیدی اولمحل تاتار امر اسندن بر میرزا جواب و یروب پادشاهک بوقضایادن خبری بوقدر کفارک مکروفر بین صلح تصور ایدرسز اولمهلون جهانی خراب ایلدی بونده یوز بیکدن متجاوز تاتار وار که زراعت وتجار تلری بوقدر اقرن ایتمیجنه ایله معیشت ایدرلر حالا دخی سلطان حضر تلری اللی بیک تاتار ایله افنه کتمشدر پادشاهه قوللق ودوستلق بودر اتدن ایکیسی دخی بوجوابلرله کی به کپروب هودت ایتدیلر

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ—425

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლეჟავა
ტექნედაქტორი ნ. ოკუჯავა
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ლ. შაბურიშვილი

გადაეცა წარმოებას 5.1.79; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 12.3.79;
ქალაქის ზომა 60X90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 33.5;
საალრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 27.97;

უე 01069; ტირაჟი 1400; შეკვეთა № 3226;

ფასი 3 მან. 30 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19